

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FLEMMING DAHL

C. G. ANDRÆ'S TALER

I UDVALG

MED SYV PORTRÆTTER

I

*»Un ministre doit imiter les astres, qui
nonobstant les abois des chiens, ne laissent
pas de les éclairer et de suivre leurs cours.«*

RICHIEU

NYT NORDISK FORLAG · ARNOLD BUSCK
KJØBENHAVN MCMXXXIII

*MINDET OM DET ANDRÆ'SKE HUS
TILEGNET*

INDHOLD AF FØRSTE BIND

Forord	7
Indledning: C. G. Andræ's Liv og Gærning	11
1. Levned.....	13
2. Nationale Spørgsmaal — Udenrigspolitik — For- svarssagen	18
3. Forfatningsspørgsmaal	28
4. Finansvæsen	40
A. Kritik af den ved Junigrundloven gennemførte finansielle Ordning.....	40
B. Det Andræ'ske finansielle System	46
5. Økonomisk og socialt Grundsyn	59
6. Politikeren og Personligheden. En sammenfattende Karakteristik	65
7. Taleren	75
Kildehenvisninger og Noter til Indledningen.....	81
Forkortelser	108
Litteraturfortegnelse	109

Forfatningslov for det danske Monarkis Fællesanliggen- der af 2den Oktober 1855.....	1
Kundgørelse om Indskrænkning af Grundloven af 5te Juni 1849, dateret 2den Oktober 1855	13
Foreløbig Lov angaaende Valgene til Rigsraadet af 2den Oktober 1855	15
C. G. Andræ's Taler	25
I. Forholdstalsvalgmaaden	27
II. Udvalgte Forfatningsspørgsmaal	129
A. Etkammer contra Tokammer. Valgret og Valg- barhed. Konstitutionelle Principper. Parlamen- tarismen. Forfatningen i Forhold til Hertug- dømmerne og Udlandet	131
B. Regeringen over for Repræsentationen. Udtal- lelser, Adresser, Veto. Monarkiet eller Lands- delene, Stat eller Kommune.....	303
Kildehenvisninger og Noter til Talerne.....	327

FORORD

Det Arbejde, som herved forelægges den historisk og politisk interesserede Læseverden, indeholder et Udvalg af C. G. Andræ's Taler i Rigsforsamling, Rigsdag og Rigsraad i Aarene 1849—82. Hertil knytter sig en kort, skematisk Biografi og en mere indgaaende Karakteristik af Andræ som Politiker, Personlighed og Taler, endvidere et Optryk af de monumentale Love, der skyldes ham, samt et omfattende videnskabeligt Apparat.

Dermed haaber jeg i det væsentlige at have løst den Opgave, som det ikke skulde blive Etatsraad Poul Andræ forundt selv at tage fat paa. Thi alvorligt laa det ham paa Sinde ved en Udgave af Faderens »bedste, fortrinsvis aktuelle Taler i Rigsdag og Rigsraad, være sig helt eller delvis«¹⁾ at modbevise den gængse Paa-stand, at C. G. Andræ's parlamentariske Gærning kun havde været en negativ Aands »golde Kritik«. Pietetsfuldt stræbte han at fastslaa, at hans Fader ubestridelig havde ydet en afgørende positiv Indsats i Danmarks nyere Historie. I Overensstemmelse med et af den afdøde Historiker mundtligt og skriftligt udtalt Ønske blev det da 15. Oktober 1930 af Eksekutorerne i hans Bo, Overretssagfører Fr. Wolff og Sagfører Fr. Lindberg, overdraget mig at udgive C. G. Andræ's Taler og derved samtidig rejse Slutstenen over Poul Andræ's værdifulde Forfatterskab²⁾.

Imidlertid er det meddelte Udvalg ikke strængt afgrænset til de ypperste Taler, hvad der maaske vilde have skabt et delvis fortegnet Billede. Men jeg har foretrukket — og fundet beredvillig Ørenlyd for — en Udvidelse af Værkets oprindelige Plan.

¹⁾ Codicil II, Pag. 12—13, § 17.

²⁾ Jfr. herom »Dansk biografisk Haandleksikon« I (1920), S. 49—50, og Biogr. L. I, 2. Udg., S. 437—38.

Idet Bogen aftrykker omtrent en Fjerdedel af Talerne — ikke blot de bedste — og vælger sit Stof fra alle Sider af Andræ's politiske Virke, sætter den sig som Maal udelukkende at forstaa og skildre saavel Statsmanden som Mennesket med baade Fortrin og Fejl. Den tilstræber med andre Ord et Helhedsbillede af ham, først og fremmest gennem den udførlige Karakteristik, hvormed Værket indledes.

Ved denne sammenfattende Fremstilling haaber jeg tillige at have modvirket en viss Splittethed, som følger af de meddelte Talers Mængde og de forskellige Felter og Nuancer, de spænder over¹). At samle de talrige spredte Træk til en Mosaik, en ærlig og ægte Mosaik, har været min Hensigt. Dog danner Bogens forskellige Dele en organisk Sammenhæng, af hvilken intet Led kan undværes. Men heraf fremgaar, at de Dele af Karakteristikken, der støtter sig til de fleste og fuldstændigste Taler og det udførligste Noteapparat, vil kunne belyses mere flygtigt end andre Sider af Fremstillingen. Dette gælder navnlig om Andræ's Kamp for Forholdstalsvalgmaaden, hvor alle Dokumenter — baade selve Valgloven og samtlige Taler — er gengivet in extenso; der henvises her til Poul Andræ's to Værker om samme Æmne. Omvendt er Skildringen af det Andræ'ske finansielle System, der andensteds har fundet en mere stedmoderlig Behandling, her blevet ret indgaaende. Om hans økonomiske Synsmaader gælder noget lignende. Det skal endvidere kun lige nævnes, at jeg paa visse Punkter har ment at maatte baade uddybe og ændre det tilvante Billede af Andræ som Politiker og Personlighed, ligesom jeg har antydet en filologisk-æstetisk Værdsættelse af ham som Taler.

Selve Talerne er, efter saglige Hensyn, samlet i Afsnit; inden for hvert saadant er i det hele og store en kronologisk Ordning fulgt. Denne har dog ikke viist sig hensigtsmæssig i de mest mosaikagtige Kapitler, II B — mindre væsentlige Forfatnings-

---

¹) Af Notater, som Poul Andræ har efterladt mig, fremgaar, at han i langt højere Grad end jeg vilde have opløst adskillige Taler i Brudstykker eller blotte Citater. M. H. t. Forholdstalsvalgmaaden se »A & F. V.« I, S. 172—73.

spørgsmaal — og X, der ligefrem betegnes som »Diverse«. Da talrige Taler eller Brudstykker af Taler imidlertid efter deres Indhold vilde kunne opføres under flere Rubrikker, afbrydes Teksten oftere af fritstaaende Overskrifter, der viser hen til Findestedet.

Med Hensyn til de meddelte Talers Form har jeg — bl. a. efter Samraad med Rigsarkivar L. Laursen og Arkivar, Dr. phil. Eiler Nystrøm — ikke villet opgive den historiske Patina til Fordel for en Normalisering af Teksten. Jeg har da fulgt det Grundprincip at bibeholde Retskrivningen inden for den enkelte Tidende, hvor meget den end maatte stride mod de andres¹⁾. Dog har jeg, for at undgaa mulige Forvekslinger, sondret mellem »der« og »dér«, rettet aabenbare Trykfejl eller Inkonsekvenser og i [ ] angivet eventuelle Konjekturekster; ved . . . betegnes større eller mindre Udeladelser. Leddelingen af de enkelte Taler i Afsnit er langt mere gennemført end i de forskellige Tidender. I Tegnsætningen har jeg foretaget nogle moderniserende Tilføjelser og Rettelser. I øvrigt henvises til Kommentaren.

Noteapparatet er meget omfattende. Maaske noget for udførligt for Historikeren, men næppe for den historisk interesserede Læser, der kunde ønske at vide Besked med Tidspunkt og Forudsætninger for hver enkelt Tale eller søger Oplysning om de Navne og Kendsgærninger, hvortil Taleren sigter. Endvidere har Udgiveren stræbt at dokumentere enhver Paastand og nøjagtigt at stedfæste ethvert Citat. Af praktiske Hensyn er Noterne til Indledningskarakteristikken anbragt umiddelbart efter denne, medens Kommentarerne til selve Talerne findes bagest i bægge Bind. De talrige Forkortelser er opløst og forklaret i en særlig Liste herover. I Registret er udelukkende optaget Personer, der virkelig er behandlede, ikke Forfatternavne eller de i Noterne angivne Talere. Litteraturfortegnelsen indeholder kun de Værker, der omtales oftere; Bøger, som kun citeres eller nævnes paa enkelte Steder, angives i de paagældende Kildehenvisninger. —

¹⁾ Om Autenticiteten af Talernes Tekst se nedenfor S. 75. — Andræ var i øvrigt ikke nogen Ven af en moderne Retskrivning (»Brevvexl.« S. 13).

Nu da C. G. Andræ's Taler foreligger trykte, vil jeg først i oprigtig Ærbødighed og Taknemmelighed mindes Etatsraad Poul Andræ, der har taget Initiativet til og overhovedet muliggjort Udgivelsen af dette Arbejde.

Med Vemod mindes jeg ogsaa afdøde Overretssagfører Fr. Wolff og hans aldrig svigtende Interesse for Bogen, ligesom jeg til Sagfører Fr. Lindberg retter en ærbødig Tak for al forstaaende Elskværdighed. Forhenværende Stats- og Finansminister, Dr. phil. N. Neergaard og Landsarkivar Holger Hansen er jeg megen Tak skyldig for deres Interesse for mit Arbejde, ligesom jeg takker kongelig Ordenshistoriograf, Dr. phil. Louis Bobé for hans Tildelse til at benytte hans — endnu ikke udgivne — »Diplomatarium Groenlandicum«. Endelig bringer jeg Lektor Hakon Müller, der venligst har hjulpet mig med Korrekturlæsningen, min bedste Tak.

København, den 2. Oktober 1933.

FLEMMING DAHL

INDLEDNING

C. G. ANDRÆ'S LIV OG GÆRNING

1. LEVNED

C. G. Andræ eller, som hans fulde Navn lyder, *Carl Christopher Georg Andræ*¹⁾ fødtes 14. Oktober 1812 i Hjærtbjerg Præstegaard i Ælmelunde Sogn paa Møen. Han var Søn af Infanterikap-tajn Johann Georg Andræ (1775—1814) og Nicoline Christine Holm (1789—1862), et Oldebarn af Hans Egede²⁾. Hans fædrene Slægt er oprindelig enten af tysk, maaske holstensk, Herkomst³⁾ eller muligvis fransk og da gennem Tyskland indvandret til Danmark. Selv var Andræ ikke synderlig interesseret i Spørgsmaalet; «moi, je suis mon ancêtre», sagde han tit, halvt i Spøg, halvt i Alvor⁴⁾.

Andræ tilbragte nogle lykkelige Barndomsaar paa Møen, der for ham altid stod som et »Paradis«⁵⁾; men 1822 flyttede Fru Andræ til København, hvor Sønnen først kom i Scharlings Skole og 1825 optoges som Elev paa Landkadetakademiet; her bestod han samtlige Eksaminer med Udmærkelse og modtog Kongens Æressabel. 21. Dec. 1828 erholdt han Anciennitet som Officer, forrettede 1829 Tjeneste som Page og udnævntes nu til Sekond-løjtnant i Vejkorpset. Samtidig studerede han en kort Tid ved Polyteknisk Lærestalt og gennemgik derefter 1830—34 den nylig oprettede militære Højskole. Opholdet her prægede ham for Livet. Med Taknemmelighed mindedes han bestandig sine rige Studieaar og det Grundfond af militær og matematisk Viden, parret med almenmenneskelig Kultur, de havde skænket ham⁶⁾. Med Varme talte han stedse senere Skolens Sag i Pressen⁷⁾ eller paa Tinge⁸⁾.

1834 bestod Andræ Afgangseksamen — som alle foregaaende Prøver med Udmærkelse —, hvorefter han blev udnævnt til Pre-

mierløjtnant i Ingeniørkorpset, i hvilket Vejkorpset var gaaet op, og tillige til »Adjoint ved Generalkvartermesterstaben«. Med større Udbytte end Glæde gennemgik han derpaa 1834—35 en praktisk-militær Uddannelse, dels ved det sjællandske Lansénérregiment i Næstved, dels ved Københavns Garnisons Eksercerskole og det militære gymnastiske Institut.

Mærkeligere kan det maaske synes, at heller ikke det praktiske Opmaalingsarbejde i Marken — i Lauenborg og andendets — kunde afvinde ham nogen egentlig Interesse, men nærmest var ham imod⁹). Men hans særprægede matematiske Begavelse, forenet med Vilje, Energi og Ærelyst, ansporede ham til ved dybtgaaende teoretisk-videnskabelige Studier at dygtiggøre sig med en fremtidig Lærergærning ved den militære Højskole for Øje.

Andræ's sjældne Ævner havde tidligt vundet hans foresattes og Læreres Opmærksomhed¹⁰), og han besad i fuldeste Maal Frederik VI's Gunst. Med Understøttelse af Fondet »Ad usus publicos« kunde han da 1835—36 opholde sig i Paris, hvor han efter Ordre fortsatte sin Uddannelse i Matematik og Geodæsi samt tillige satte sig grundigt ind i Undervisningen ved École Polytechnique og den franske Generalstabsskole¹¹). 1837—38 fuldendte han sine Studier ved en lignende Rejse over England til Frankrig, først og fremmest Paris, og Svejts¹²).

1839 udnævntes Andræ til Kaptajn af 2. Klasse à la suite, 1842 til Kaptajn i Generalstaben og dennes Konsulent i geodætiske Spørgsmaal, men traadte snart efter igen uden for Nummer. 1848 blev han Major, men kom ikke under Treaarskrigen til at gøre aktiv Tjeneste paa Kamppladsen, hvorimod enkelte vigtigere Hverv bag Fronten betroedes ham. 1851 forfremmedes han til Oberstløjtnant. Da blev Andræ i April 1854, paa Grund af sin — for øvrigt fuldt ud korrekte — oppositionelle Holdning over for Ministeriet Ørsted, af Krigsministeren General C. F. Hansen stillet over for Valget mellem at opgive sit Landstingsmandat eller sine militære Embeder. Uden lang Tøven valgte han det sidste¹³).

Afskedigelsen gjaldt ogsaa Andræ's Poster ved den militære

Højskole. Her var han allerede 1842 blevet ansat som Lærer i Topografi og Geodæsi, hvortil s. A. kom teknisk Mekanik og almindelig Maskinlære (indtil 1844), 1843 desuden matematisk Analyse og rationel Mekanik, altsaa en Række af Skolens Hovedfag. Hans fængslende og originale Docentgæring blev som en videnskabelig og menneskelig Indvielse for en talrig Kreds af Hærens yngre Officerer¹⁴), og som Politiker havde han altid senere et fast Tilhold i Armeen¹⁵). For dette Virke satte C. F. Hansen Punktum.

Derimod bevarede Andræ Stillingen som Direktør for Gradmaalingen, hvortil han var blevet kaldet 1853, indtil Aaret 1884, dog med en Afbrydelse i sin Ministertid¹⁶). Hans banebrydende geodætiske Hovedværk »Den danske Gradmaaling« foreligger i 4 Kvantbind (1867, 1872, 1878, 1884)¹⁷).

1853 var Andræ blevet valgt til Medlem af Videnskabernes Selskabs matematiske Sektion¹⁸); ved Firehundredaarsjubelæet 1879 kaarede Københavns Universitets matematisk-naturvidenskabelige Fakultet ham til filosofisk Æresdoktor. 1858 udnævntes han til Geheimeetatsraad, 1884 til Geheimekonferensraad. 1850 blev han Ridder af Dannebrog, 1855 Kommandør; Storkorset modtog han 1857, Danebrogsmændenes Hæderstegn 1884. —

Af C. G. Andræ's politiske Virksomhed skal her kun Hovedpunkterne udhæves i en kort kronologisk Oversigt, en »Rygrad« for efterfølgende Karakteristik, der er det væsentlige¹⁹). 12. Okt. 1848 udnævntes han til 1ste kongevalgte Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling (23. Okt. 1848—5. Juni 1849), hvor han som Løsgænger øvede en ikke ringe Indflydelse. Til det første Folketing valgtes han 4. Dec. 1849 i Faaborg ved Bondevennernes Støtte, og som disses Kandidat kaarede han 30. Jan. 1850 med 55 Stemmer mod 27 til Tingets Formand. Klart, myndigt og strængt upartisk beklædte han Præsidiet i 3 Samlinger, fremmede Sagerne med Dygtighed og paatrykte Tingets Forretningsorden sit Præg²⁰). Ved Folketingsvalget 4. Aug. 1852 ønskede han imidlertid ikke Genvalg. Han havde nu vendt Venstre Ryggen og nærmet sig det nationalliberale Centrum, men stod dog altid som en selvstændig og uafhængig Personlighed i dansk Politik.

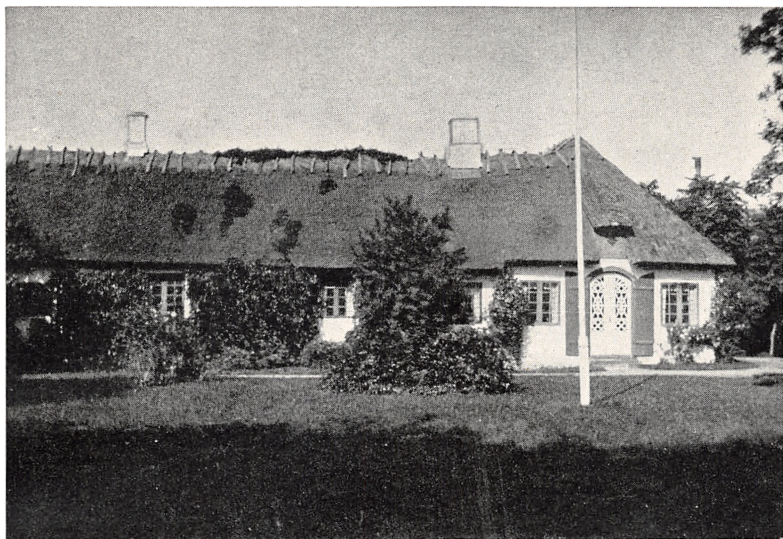
Samtidig havde han været Medlem af den saakaldte Notabelforsamling i Flensborg (14. Maj—17. Juli 1851)²¹⁾, hvis Raad Novemberministeriet havde ønsket at indhente ved Nyorganisationen af Monarkiet efter Treaarskrigen.

3. Juni 1853 udpegede København ham til Landstingsmand, et Mandat, han bevarede til 20. Juni 1863, da Centrum af nationalpolitiske Grunde lod ham falde. 18. Okt. 1866 valgtes han dog paa ny, nu uden for Partierne²²⁾; men allerede 5. Nov. s. A. udnævnte Ministeriet Frijs ham til kongevalgt Medlem; sit Sæde i Tinget beklædte han til sin Død 2. Febr. 1893. 1862 og 1869 valgtes han til Formand, men undslog sig bægge Gange for at modtage Valget, sikkert under Hensyn til sin ret isolerede Stilling i Tinget²³⁾. Under de følgende Aars Forfatningskamp maa han nærmest karakteriseres som Højre-Løsgænger med Front baade mod Folketinget og mod Ministeriet Estrup.

Fra 11. Febr. 1856 til 31. Dec. 1863 var han Medlem af Oktoberforfatningens Rigsraad — blandt de umiddelbart valgte Repræsentanter for Hovedstaden — og fra 29. Marts 1864 til 28. Juli 1866 af det ved Novemberforfatningen omdannede Rigsraads Landsting. Som han 13. Nov. 1863 havde stemt imod denne Forfatning, saaledes bekæmpede han 1865—66 paa det skarpeste Forslagene til den senere Grundlov af 28. Juli 1866.

Minister var C. G. Andræ i næppe 4 Aar, Ministeræmne i et kvart Aarhundrede, fra først i Halvtredserne²⁴⁾ til Midten af Halvfjerdserne²⁵⁾. 12. Dec. 1854 blev han Finansminister i Decemberministeriet, ved P. G. Bangs Tilbagetræden 18. Okt. 1856 tillige Konseilspræsident. Allerede 13. Maj 1857 afgav han dog Præsidiet til Hall, hvorimod han beholdt sin Finansministerportefeuille indtil 10. Juli 1858, da han uigenkaldeligt udtraadte af Regeringen, hvis nationalpolitiske Standpunkt han som overbevist Helstatsmand bestemt misbilligede.

Med Andræ's Afgang styrtede det af ham skabte Fællesindrigsministerium²⁶⁾ sammen, en administrativ Nydannelse, hvis Hensigtsmæssighed har været stærkt omtvistet. Bestaaende blev derimod hans geniale Dobbeltlov af 2. Okt. 1855. Dels selve Fæl-

HJERTEBJERG PRÆSTEGAARD (ØSTLÆNGEN SET FRA HAVEN)
ANDRÆ'S FØDESTED

ØSTERBROGADE 7 C (STUEN) ANDRÆ'S HJEM 1859-93

lesforfatningen²⁷), hvis Hovedforfatter han er, og som han alene 24. Juli 1855 havde drevet igennem i det foreløbige kongevalgte Rigsraad af 1854. Dels Rigsraadsvalgloven²⁸), der for første Gang i Historien førte Forholdstalsvalgmaaden ud i Livet og dermed paa et andet Felt bar Andræ's Navn til Efterverdenen.

Det skal endnu blot lige nævnes, at Christian IX, der allerede tidligere (Okt. 1863) forgæves havde søgt at bevæge ham til som Raadgiver at ledsage den nylig valgte Kong Georg til Grækenland²⁹), gentagne Gange søgte hans Raad i afgørende Situationer. Saaledes umiddelbart efter Frederik VII's Død 15. Nov. 1863, inden Stadfæstelsen af Novemberforfatningen, og under Ministerkrisen i Juledagene s. A., da Andræ ligeledes deltog i Kronraadet (»Det lille Rigsraad«) 26. Dec. 1863. Tredje Gang afslog han Kongens Opfordring til at danne Ministerium efter Grev Frijs' Fra-træden i Maj 1870³⁰); men et snævert Samvirke mellem Andræ og Krieger, der nu atter var blevet Minister, bidrog i høj Grad til, at Danmark fastholdt Neutraliteten under den fransk-tyske Krig 1870—71. —

23. Nov. 1842 havde C. G. Andræ ægtet *Hansine Poulina Schack* (f. 5. April 1817 i Sengeløse, d. 17. Marts 1898 i Kbh.), Datter af Provst, Dr. phil. Nicolai Clausen Schack (1782—1843) og Tagea Dorothea Erasmi (1785—1841) og ældre Søster til Forfatteren og Politikeren Hans Egede Schack, der sammen med Hall og Krieger udgjorde Husets nærmeste Vennekreds³¹). Fru Andræ's »Politiske Dagbøger« (I—III) udgaves 1914—20. I Ægteskabet fødtes to Sønner, Historikeren Amtsforvalter, Etatsraad *Poul Georg Andræ* (f. 26. Aug. 1843 i Kbh., d. 15. Juni 1928 sst.) og Overretsassessor *Victor Nicolaus Andræ* (f. 23. Aug. 1844 i Kbh., d. 16. Juni 1923 sst.), som bægge døde ugifte.

Andræ døde i København 2. Febr. 1893; han ligger begravet i Familiegravstedet paa Assistens Kirkegaard.

2. NATIONALE SPØRGSMAAL — UDENRIGSPOLITIK — FORSVARSSAGEN

En Ener var han. Ogsaa nationalt. Nær stod han de National-liberale, i Dannelse, i Interesser, i Venskab, fjærnere derimod i Tankegang. Politisk blev han aldrig fuldt ud deres Vaabenfælle, nationalt en af deres farligste og mest frygtede Modstandere.

Principielt og af inderste Overbevisning var og blev han *Helstatsens Mand*. Næppe, som det er blevet sagt, Helstatsmand quand même¹⁾ eller af Opportunisme, uden Tvivl baade uvilkaarligt og bevidst, i lige Grad med Hjærtet og med Hjærnen. At de forviklede Forhold en enkelt Gang har bragt ham til at vakle²⁾, ændrer ikke dette Hovedsyn. Hans Fædreland gik virkelig til Elben; dens Vande var ogsaa for ham en hellig Strøm³⁾. I hans Ungdom havde man, al Sprogforskjel til Trods, følt sig som Dansk fra Skagen til Altona⁴⁾; hvorfor da ikke saadan engang paa ny, naar den nationale Rus var »dunstet bort«⁵⁾? Endnu 1864 haaber han et Øjeblik at skulle opleve Monarkiets Genopstandelse⁶⁾.

I Ejderstandpunktet saae Andræ en dødelig Fare for Danmark. Uden Holsten vilde det danske Monarki ikke kunne fastholde Slesvig⁷⁾, næppe nok føre en fuldt selvstændig statslig og kulturel Tilværelse; ikke Sli-Danevirkelinjen, men Lille Bælt var den Militærgrænse, han som Strateg ængstedes for i onde Drømme⁸⁾.

Saa sent som 8. Febr. 1862 og 12. Maj 1863 plantede han i Rigsraadet dristigt Helstatsens Banner paa den forhadte Ejderdanismes Volde, idet han originalt betonedes dens Værd netop »i reen dansk Henseende«⁹⁾. Med profetisk Klarsyn og Prægnans formede han den skæbnesvangre Spaadom: »det kunde vel vise sig, at over Kolding var der ingen Vei, der førte til Eideren, ja maa-see neppe nogen Vei til Flensborg«¹⁰⁾.

For Andræ betød den fulde Bevarelse af Fællesmonarkiet nemlig en uvurderlig national Garanti, ja endog, hvis det skulde fremtræde »under den usleste og urimeligste af alle Former, nemlig reduceret til en blot og bar *Personalunion*«¹¹⁾. Thi, hævder han

overfor Krieger 17. Maj 1864, »med en lykkelig gennemført Heelstatsforfatning kunde maaske det hele Slesvig bevares under afgjort dansk (national) Indflydelse, med den nu opnaaelige løser Forbindelse den nordlige Deel (uden de omtvistede blandede Districter), med et udsondret fjendtligt Slesvig-Holsteen er sandsynligviis *hele* Slesvig tabt —«¹²).

Thi national var han trods nogen — »strængere i sine Fordringer end det Parti, som bar Ordet paa sin Fane,« siger hans mangeaarige Avindsmand C. St. A. Bille ikke uden Grund¹³). Det er sandsynligt, om end ikke beviist, at det overvejende er Andræ's Tanker, der taler til os fra H. E. Schacks Pen i Piëcen »Om Slesvigs Deling« 1849¹⁴); i den yngre Svoger (1820—59) havde han en af sine varmeste Beundrere. Andræ's Kongstanke er dog ikke en statsretlig, men derimod en *administrativ Tvedeling af Monarkiet efter Sproggrænsen*, »en under Kongens Scepter og under Bibeholdelse af reelle Baand, der knytte de forskjellige Dele sammen — begrændset indre Selvstændighed indenfor Monarchiet for de overveiende danske Dele *for sig* og de overveiende tyske *for sig*«¹⁵).

For dette lige saa konsekvente som retfærdige Standpunkt er C. G. Andræ efter al Sandsynlighed ogsaa traadt i Skranken paa Notabelforsamlingen i Flensborg 1851¹⁶), uden at det dog er lykkedes ham at trænge igennem med sin Plan.

Men skulde ved Skæbnens Ugunst de tysktalende Statsdele gaa »fløjten«, bliver Spørgsmaalet om Grændselinjen i selve Slesvig efter hans uforgribelige Mening af underordnet Betydning, mindst af alt en Krig værd, end ikke i Tilfælde af engelsk Støtte¹⁷). Sin Begrundelse heraf fremsætter han i det »Paradox«, at »i samme Grad som Forbindelsen ophæves imellem den nordlige og den sydlige Deel af Monarchiet, i samme Grad maa Grændselinjen taales nordligere«¹⁸); han advarer med andre Ord mod en mulig tysk Irredenta Nord for en eventuelt alt for sydligt dragen Grændselinje. Det er Sli-Danevirke, han sigter til, en Linje, der ikke kunde forenes med en retfærdig national Opgørelse¹⁹), hvorimod Andræ maaske har delt Napoleon III's Syn paa Flensborg-Husum som

den baade rimeligste og retfærdigste Grænse, en Linje, Krieger ved en klogere Taktik vilde have kunnet »handle« sig til²⁰).

Med Londonerkonferencens Sprængning 1864 er for ham alt til Ende; »mit Fædreland er fortabt, og jeg er en heel Del for gammel til at kunne erhverve mig et nyt, allermindst et *svensk-skandinavisk*«²¹).

Faa var Skandinavismens Modstandere i Danmark. Blandt dem staar Andræ i første Række. Mindre dog i Teorien end i Praksis, mere i den øjeblikkelige Situation end for al Fremtid. Teoretisk finder han intet simplere og naturligere end et skandinavisk Forbund, hvori Danmarks »Ejendommelighed og *nationale Selvstændighed* bevares«²²); i den praktiske Politik giver han Unionen Gift. Over for Krieger bekender han 3. Maj 1864: »I en vis Betydning, naturligvis den gode, er jeg jo oprigtig Skandinav«; men i samme Aandedrag stempler han i de haardeste Ord en øjeblikkelig Forbindelse som en »Forbandelse for Ideens fornuftige Gjennemførelse«²³). I et nyt Brev til Vennen 17. Maj s. A. skelner han skarpt mellem Nordmændene og »vore ældste bortrøvede Danske« paa den ene Side, Svenskerne paa den anden²⁴). Iskolde er hans Følelser for svensk Politik, grænseløs hans Forbitrelse imod Karl XV²⁵); paa Sveriges Hjælp har han aldrig troet. I Rigsraadet stræber han i Vendinger, der i hans Mund vejer til ved uvant Voldsomhed, at ramme en forsvarlig Pæl igennem det skandinaviske »Gøglebillede«²⁶). Men Andræ vilde ikke have været Andræ, om Følelsen her havde jaget Forstanden ud; med Virkning paa peger han de ydre- og militærpolitiske Farer ved en skandinavisk Union²⁷).

I Modsætning til de skandinavisk beøjstrede Ejdermænd inden for Centrum og Venstres store Flertal, der sammen broderligt maa dele Ansvar for Begivenhederne 1864, nærrede Andræ ingen særlig Forkærlighed for Sønderjylland²⁸). »Deres Kærlighed til *Slesvig* deler han ikke«, skriver Fru Heiberg til Krieger 8. Okt. 1863²⁹), og atter her har hun ramt det rette. Derimod gaar Poul Andræ vel lovlig vidt, naar han antyder, at Faderen følte en overvejende Sympati for Holsten³⁰); men sandt er det, at C. G. Andræ skarpt

og bestemt tog til Orde mod Slesvigernes gentagne Klager over, at Hertugdømmet var blevet prægraveret ved Oktoberforfatningens Ordning af det finansielle Mellemværende mellem Monarkiets forskellige Landsdele⁸¹). Med matematisk Nøjagtighed havde Andræ fastsat disses Bidrag til Helhedsstatens Økonomi⁸²), og ikke mindst Fællesforfatningens vigtige § 23, der præciserer det retlige Grundlag for Landsdelenes indbyrdes Uafhængighed, ogsaa paa det militært-finansielle Omraade⁸³), bærer Vidne om sin Ophavsmands Vilje og Ævne til at skifte Sol og Vind lige mellem Dansk og Tysk.

Ogsaa hans saa haardt angrebne Nyorganisation af Finansvaltningen finder sit stærkeste Forsvar i hans ubestridte Paavisning af, at der fandtes Interesseforskelligheder mellem Landsdelene, hvad der efter hans Skøn umuliggjorde et fælles Finansministerembede⁸⁴). At Domænevæsenet paa Trods af Kundgørelsen af 28. Jan. 1852 ved Oktoberforfatningen var gjort, ikke til et særligt, men til et fælles Anliggende, kan vel ikke omtvistes⁸⁵); men det maatte ligge en Karakter som Andræ's saare fjærnt heri at søge et Udgangspunkt for nogen finansiel Fordeling af Hertugdømmerne⁸⁶). Efter hans Mening havde Helstatssystemet snarest ført til en økonomisk Prægravation af Kongeriget⁸⁷).

Over for Hertugdømmerne krævede Andræ, der aldrig selv har haft Ansvaret for noget af de paagældende Ministerier, stedse en Politik, som i lige Grad byggede paa Retfærdighed og Fasthed. Faa staar her med saa rene Hænder som han; kun eet Punkt kan med nogen Ret gøres til Genstand for Kritik. Som en Fjende af al Sprogtvang, ja endog en Modstander af enhver sproglig Propaganda⁸⁸), ansaae han »hele den slesvigske Bestyrelsesmaade« for forfejlet og ikke blottet for Vilkaarlighed⁸⁹). Men skønt han indrømmede, at de Tillisch-Regenburg'ske Sprogreskripter var blevet udstrakt for langt, vilde han — dels af nationale, dels af statsautoritære Grunde, idet han bl. a. fandt de tyske «Prentioner» for vidtgaende — dog ikke undtage de sydligste Sogne, men kun lade Spørgsmaalet »overveje«⁴⁰), hvad formentlig var

enstydigt med at »sylte« Sagen. I øvrigt godkendtes den Regensburg'ske Sprogordning i lige Grad af Carl Moltke og Blixen-Finecke, af de konservative Helstatsfolk og det bondevenlige Venstre⁴¹).

Netop Viljen til at gøre Ret og Skel imellem Monarkiets to Nationaliteter er et afgørende Træk i Andræ's politiske Fysiognomi, og Forfatterens ærlige Stræben imod dette høje Maal kan, som et Ledemotiv, følges i alle paagældende Paragraffer i Oktoberforfatningen⁴²). Denne dybt bevidste Trang til Upartiskhed har navnlig været stærkt medvirkende ved Udformningen af flere af de betydningsfulde Bestemmelser, der i konstitutionel Henseende er blevet haardest angrebet, f. Eks. Paragrafferne 45 (om Behandlingen af Lovforslag) og 52 (om Fastsættelsen af et Normalbudget)⁴³). Man vil derfor — uden at behøve at faa Ry for en overdreven Udtryksmaade — ikke være uberettiget til at se noget tragisk i, at netop Oktoberforfatningen fra slesvigholstensk Side skulde udnyttes som Løbegrav for de fra 1856 fornyede Stormløb mod det danske Monarkis Bestaaen. Men Sandheden er vel den, at end ikke en Engel fra Himlen vilde have kunnet stille det tysk-aktivistiske Parti tilfreds. Herpaa tyder unægtelig den yderst ejendommelige Episode, der forefaldt ved Rigsraadets første Sammentræden 1. Marts 1856⁴⁴), medens Scheel-Plessen 9. April s. A. med ulige større Ret ankede over, at Fællesforfatningen og Valgloven ikke inden Udstedelsen havde været forelagt Hertugdømmernes Stænderforsamling til Betænkning⁴⁵). Det maa af formelle Grunde beklages, at Decemberministeriet havde undladt dette; paa den anden Side giver den holstenske Stænderforsamlings totalt afvisende Holdning, da Ministeriet Hall i Jan. 1859 stræbte at raade Bod paa det forsømte⁴⁶), en til Vished grænsende Sandsynlighed for, at ogsaa en eventuel Forelæggelse i Sommeren 1855 vilde have været forgæves — for Slesvig-Holstenerne var Monarkiets Dage paa Forhaand talt!

Dog, uanfægtet af Tyskernes Rasen imod den af Kongen oktrojerede Fællesforfatning, stræbte Andræ i det længste at oprettholde denne i fuld Udstrækning, i ubrudt Virksomhed. Ikke et

Øjeblik tvivlede han om, at Loven af 2. Okt. 1855, der i første Omgang havde vundet selv de tyske Stormagters uskrømtede Anerkendelse⁴⁷), betegnede paa een Gang den teoretisk mest retfærdige og den praktisk mest formaalstjenlige Løsning af de nationale Problemer og økonomiske Interessesforskelligheder inden for Monarkiet. At Forfatningen saa at sige i eet og alt loyalt fyldestgjorde de i Aftalerne med Prøjsen og Østrig 1851—52 og i Kundgørelsen af 28. Jan. 1852 indeholdte Tilsagn, var for ham en given Forudsætning⁴⁸). Den uindskrænkede Fællesforfatning indebar, godkendt, som den forelaa, af Europa, i hans Øjne en ubestridelig Borgen for Danmarks nationale og statslige Uafhængighed. Derfor vilde han ikke kaste dette Vaaben bort, men hæve det i sin Højre til Hugg⁴⁹).

Efter Forbundsbeslutningen af 11. Febr. 1858 med tilhørende »Inhibitorium« af 25. s. M.⁵⁰) lod han sig vel i den danske Regeringserklæring af 26. Marts drive til Indrømmelsernes yderste Grænse; men med dette halvt imødekommende, halvt afvisende Aktstykke, som først var blevet til efter hede Debatter i Minister-raadet⁵¹), var for Andræ Kompromissernes Tid uigenkaldelig forbi. Efter Forbundsbeslutningen af 20. Maj 1858, der i Virkeligheden stillede Danmark Valget mellem Ophævelsen af Fællesforfatningen for Holsten og Lauenborg eller Eksekution i disse Hertugdømmer⁵²), nægtede han bestemt at betræde Tilbagetogets Vej, den, han forudsaae med Nødvendighed maatte føre til Forfatningens Suspension for de nævnte Landsdele⁵³). Men Andræ fremsatte og begrundede vel sine Meninger — klart, skarpt, træffende⁵⁴) — han lod sig falde paa dem; men han førte ikke, i usvigelig Tro paa sin Sags Retfærdighed, sit Standpunkt til Sejr, endskønt Krieger havde lovet at følge ham, hvis han som Stats- og Udenrigsminister vilde tage den tyske Handske op⁵⁵). 8. Juli 1858 indgav han sin Demissionsbegæring⁵⁶).

Fristende kunde det synes med Vilh. Topsøe eller N. Neergaard at overveje, om en anden, en mere aktiv Optræden fra Andræ's Side kunde have reddet Danmark fra den Skæbne, som ramte det 1864, og derigennem vendt Verdensbegivenhedernes Gang⁵⁷).

En saadan Undersøgelse har dog vel nu væsentlig akademisk Interesse. Tilbage bliver Spørgsmaalet om Andræ's personlige Stilling til Konflikten. Og her vil det vanskeligt kunne nægtes, at Ministeren til Trods for sin trygge Forvissning om Helstatsforfatningens Ufejlbarehed⁵⁸), dog veg tilbage for Ansvarets Byrde, ikke sejrsl, men usikker, mistvivlende om Folkets Støtte, mistvivlende om sig selv⁵⁹). I fremragende Taler har Andræ sidenhen hævdet Nødvendigheden af, at det Hall'ske System, der, indvarslet med Noten af 15. Juli 1858, 6. Nov. s. A. førte til, at Fællesforfatningen blev sat ud af Kraft for Holstens og Lauenborgs Vedkommende⁶⁰), blev fulgt »til Enden«⁶¹); men de skæbnetunge Tegn i Sol og Maane paakaldte ikke blot den skarpsindige Kritikers, men ogsaa — og vel endnu mere — den handlekraftige Statsmands Medvirke. 21. Febr. 1862 »dræbte« Andræ i Rigsraadet det Hall-Lehmann'ske Forslag til en Grundlovsrevision, en Forløber for Novemberforfatningen⁶²). Ligeledes bekæmpede han, der i allerhøjeste Grad havde misbilliget Kundgørelsen af 30. Marts 1863 om Holstens Udsondring, i November s. A. med overlegen Dygtighed Ministeriets Udkast til en ny Fællesforfatning for Danmark og Slesvig. I Forslaget saae han et aabenlyst Brudd paa den modus vivendi, som, indledet ved Aftalerne 1851—52 og Kundgørelsen af 28. Jan. 1852, var blevet udformet og lovfæstet i Oktoberforfatningen 1855⁶³).

Denne skarpe Kritik af Forslag, der efter hans — kun alt for berettigede — Syn betød en Trusel mod Monarkiets uanfægtede Eksistens, kan selvfølgelig ikke karakteriseres som negativ; det er uden for enhver Tvivl en positiv Politik at slaa et formentlig landsskadeligt Lovudkast ned⁶⁴). Men Andræ nøjedes med at sige A, da han 13. Nov. 1863 afgav sin Stemme imod Novemberforfatningen⁶⁵); fra hans Læber klang aldrig et befriende B i tilsyneladende logisk Konsekvens heraf. At han havde vægtige Grunde for sin Handlemaade, kan paa den anden Side ikke nægtes. Næppe heller, at hans afvisende Optræden er i følgestræng Overensstemmelse med hans Naturs ejendommelige matematisk-rationelle Indstilling, der krævede enhver Bane fuldt ud gennemløbet⁶⁶).

Da Frederik VII's Død havde tilspidset Krisen, og den nye Konge⁶⁷), der haabede, at Andræ som Konseilspræsident dristigt vilde tage Ansvaret for en Nægtelse af Regentens Underskrift paa Forfatningen, tryglede sin mangeaarige Ven om hans Indgriben med Raad og Daad, mente han kun at turde opfordre til en Udsættelse af Sanktionen⁶⁸). Magtpaaliggende var det ham at skærme det unge Dynasti bag Halls Popularitet, idet han, i øvrigt med fuld Ret, forudsaae et snarligt Tryk fra Stormagternes Side, der vilde kunne skabe en ny Situation med bedre Muligheder for en politisk Signalforandring. Og da den fransk-engelsk-russiske Pression i December 1863 havde ført til Indkaldelsen af et Kronraad, »Det lille Rigsraad«, 2. Juledag s. A.⁶⁹), hævdede Andræ, der saa sent som Lille Juleaften paa ny havde afslaaet at danne Ministerium⁷⁰), sejrrikt, at Hall var og blev Situationens Mand. Som en Legemliggørelse af Nationens Tankegang og i Kraft af dens Tillid burde han »nagles til Taburetten«⁷¹); ogsaa under en eventuel Krig vilde han mere end nogen anden staa som et Samlingsmærke for alt Folket⁷²).

Selv vilde Andræ, skønt »Ministeriets naturlige Arving«⁷³), ikke træde til. Forgæves havde Hall indirekte »næsten bønfaldet« ham derom 21. Dec. 1863⁷⁴). Forgæves havde Monrad s. D. lovet at gøre sig til hans »Slave«, saafremt Andræ, for at redde det danske Folks Integritet vilde danne en absolutistisk Regering og kaste Novemberforfatningen over Bord⁷⁵). Men om end Andræ utvivlsomt i enkelte Øjeblikke selv har overvejet Muligheden af for Fædrelandets Skyld ved et Statskup samtidig at opofre Forfatningen og sin egen konstitutionelle Overbevisning⁷⁶), ansaae han dog ethvert Forsøg herpaa for haabløst. Dog næppe af synderlig Frygt for sin egen Person, men for ikke at øge de udenrigske Farer ved en indrepolitisk Krise, hvis Udgang vanskeligt kunde forudses⁷⁷). Der var unægtelig Konsekvens i dette Standpunkt, en egen stædig og stejl, men dog misforstaaet Konsekvens. For Danmark blev den skæbnesvanger.

Og Krigen kom, »begyndt med Vanvid, ført med Vanvid«⁷⁸), men Andræ blev haardnakked siddende »indmuret i Nr. 7 paa

Østerbro⁷⁹). Gribende er hans aabenhjærtige Breve til Krieger under Londonerkonferencen 1864, og Gang paa Gang rammer han Sømmet paa Hovedet. Men denne Mand, der genialt saae det rette⁸⁰), gik selv hverken til London eller Wien⁸¹), og han afviste sin gamle Modstander Lehmanns Opfordring til efter Monrads Fratræden i Juli 1864 at gribe Roret⁸²). Denne vedholdende Passivitet i disse kritiske Aar maa tælle dobbelt, naar Eftertiden gør Statsmanden Andræ's historiske Regnskab op.

Ikke heller 1870 var han til at formaa til efter C. E. Frijs' Afgang at overtage den politiske Ledelse⁸³); men i sin urokkelige Overbevisning om, at Danmark — i hvert Fald indtil Fransk-mændene maatte have naaet Elben⁸⁴) — burde holde sig uden for den fransk-tyske Krig, stræbte han ved sine »Neutralitetsstivere« at stramme sine nærmeste Venner op⁸⁵), da »Dagbladet« »fiskede ogsaa efter Krieger«⁸⁶). Dette lykkedes fuldt ud for ham, og Andræ og Krieger kan — sammen med P. Vedel, Grev Frijs og selve Kongen — dele Hovedæren for, at Danmark bevarede sin Neutralitet⁸⁷) — og muligvis dermed tillige sin Uafhængighed som Stat⁸⁸).

Afgørende for Andræ's Stilling til *Udenrigspolitikken* havde baade 1863—64 og 1870 to Forhold været. Dels en rolig, klar og nøgtern Vurdering af de stridende Parters Styrke og hele den forviklede europæiske Situation, en sjælden Ævne til objektivt og sikkert at opfatte og værdsætte de til enhver Tid psykologisk og politisk bestemmende Momenter. Dels hans nøje Kendskab til Manglerne ved vort Forsvar, dem, han allerede før Krigen 1864 havde paapeget⁸⁹), dem, han i sin store Tale mod Hærloven 7. Juni 1867 ubarmhjærtigt havde blottet⁹⁰). Samtidig havde han for øvrigt — ligesom paa den grundlovgivende Rigsforsamling 25. Jan. 1849⁹¹) — taget Afstand fra den almindelige Værnepligt og forsvaret Stillingsprincippet, 1867 dog uden Held⁹²).

Kun alt for sjældent lød C. G. Andræ's Røst i Landstinget i 1870'erne, i 80'erne tav den næsten ganske. Een Dagsorden krævede dog gentagende hans Indgriben i Debatten, Striden om *Forsvaret*. Tilhørende Tingets højre Side, men en Enspændernatur, uafhængig

af alt og alle, tegner han ikke mindst i sine Indlæg i Forsvarssagen — navnlig 23. Febr. 1876⁹³) — sin egen skarptskaarne Profil. Han trodser med Kulde og Ro Salens tætsluttede Højremajoritet⁹⁴), han taler og stemmer imod Københavns Landbefæstning, han vover i dette Havets Land at drage *Hæren* frem paa den lovpriste og forkælede Flaades Bekostning⁹⁵). I Andræ's militære Synsmaader er Forsvarsordningen af 1932 saa at sige foregrebet.

Med fuld Bevidsthed lægger han Hovedvægten paa Hæren, der i sidste Instans altid maa blive den afgørende militære Garant for Statens Bestaaen⁹⁶). I Flaaden ser han »et væsentligt Bivaaben«⁹⁷); paa de store Kampskibe tror han ikke⁹⁸).

For Hovedstadens Søforsvar, der skulde sikre Byen imod et Bombardement af fjendtlige Fartøjer, var Andræ derimod alle Dage en Forkæmper. 5. Febr. 1858 gjorde han Gennemførelsen af Københavns Søbefæstning til et Kabinetsspørgsmaal⁹⁹), og Rigsraadet fulgte ham¹⁰⁰). Men lige saa bestemt træder han op imod Landbefæstningen. Militært er den yderst farlig, da den binder Felthæren til Forterne og hindrer den i dens Hovedopgave at kvæle et muligt Landgangsforsøg i Fødselen¹⁰¹). Økonomisk og organisatorisk vil en permanent Fæstningslinje sprænge alle Rammer¹⁰²).

Hvad Danmark har behov, er en Felthær, en mindre, veluddannet, veludrustet og vel ført¹⁰³) Hær, der raader ikke blot over de nyeste og bedst mulige Vaaben, men lige saa fuldt over et helt igennem moderne teknisk Apparat¹⁰⁴). Hærens Hovedstyrke vil Andræ koncentrere paa Sjælland; men Landsdelene Vest for Store Bælt maa dog ikke paa Forhaand opgives uden Sværdslag. Uomgængelig nødvendigt er det at føre i hvert Fald et henholdende Forsvar af Jylland og Fyen¹⁰⁵), med mindre man selv vil friste en mulig Fjende til i al Ro og Mag at sikre sig varigt Borgeleje dær¹⁰⁶).

Harmfuld tilbageviser han da Estrups let tilslørede Insinuation, at hans egentlige Maal er at lægge vort Forsvar øde, som utilbørlig¹⁰⁷). Og med Rette! Thi atter og atter har Andræ slaæet fast, at enhver Stat, der vil leve sit eget Liv frit og uafhængigt

og bevare et uplettet Navn i Verdens Omdømme, er æresforpligtet til af al Ævne at værge sin Selvstændighed med Vaaben i Haand¹⁰⁸). Men det maa være Folkerepræsentationens Opgave at fastlægge Forsvarets Rammer, den militære Sagkundskabs Hverv at udfylde disse paa den bedst mulige Vis¹⁰⁹).

I øvrigt munder hans Tankegang ud i et skønt og idealistisk, men maaske noget verdensfjærnt kulturoptimistisk Syn, der søger den væsentligste Borgen for et Folks varige Bestaaen i dets eget indre Liv, i Udviklingen af dets Institutioner, Samfundsforhold, Videnskab og Kunst¹¹⁰).

Ud fra denne stærke Kulturoptimisme rejser C. G. Andræ som den første siden W. A. Graahs Dage 16. Maj 1879 i Landstinget Kravet om en videnskabelig Undersøgelse af *Østgrønland*¹¹¹), Tanke, han for Resten allerede 31. Marts 1863 havde gjort daværende Marineminister Steen Bille delagtig i¹¹²). Med fuld Beherskelse af Kendsgerningerne, med Overbevisningens Styrke, med den ægte Patos' Glød afstikker han som en national Opgave frem for nogen Udforskningen af det gamle danske Land *Østgrønland*¹¹³). I dette banebrydende Indlæg og dets Fortsættelse 5. Marts 1880¹¹⁴), hvis vidtrækkende nationale Betydning under Haagprocessen 1931—33 ikke kan omtvistes¹¹⁵), ligger Spiren til hele den nyere videnskabelige Undersøgelse af *Østgrønland*¹¹⁶).

---

3. FORFATNINGSSPØRGSMÅAL

Allerede som 36aarig møder Major C. G. Andræ, det ærede første kongevalgte Medlem, 28. Marts 1849 frem paa den grundlovgivende Rigsforsamling med et selvstændigt, fuldt originalt Forslag til Sammensætningen af den kommende Repræsentation. Seks Aar senere stormer han sine politiske Idealer til Sejr: 2. Okt. 1855 udkom Forfatning for det danske Monarkis Fællesanliggender, helt igennem Andræ's eget Værk, kraftigt, klart, konsekvent. Men da Forholdet til det tyske Forbund uden hans Skyld 1858

har bragt Fællesforfatningen til Stranding, og en ny Grundlov i Efteraaret 1863 kastes paa Rigsraadets Bord¹⁾, angriber han lige skarpsindigt og skarpt baade Forslagetets almindelige Tendens som farlig for Statens Bestaaen og Udkastets Opgivelse af de politiske Hovedprincipper, han selv tillægger afgørende Værd. Indirekte fører han derved samtidig med utvivlsom Dygtighed Forsvaret for sit eget System. Og med samme Kombination af Offensiv og Defensiv vender han under Forfatningskampen 1865—66 med Bitterhedens Styrke paa ny sine prøvede Vaaben imod Agraralliancens Misfoster af en Grundlov. Eenheden i hans indrepolitiske Gærning er da bevaret, den røde Traad aldrig bristet.

En klogere, en mere veltalende Advokat end Andræ har *Etkammersystemet* næppe nogen Sinde ført i Skranken²⁾. Etkammeret er for hans matematisk og logisk skolede Hjerne det eneste rationelle, den simpleste, naturligste og derfor bedst tænkelige Løsning af Tidens første store konstitutionelle Problem³⁾. I Tokammeret ser han blot en kompliceret og tidsrøvende Maskine⁴⁾. Hertil er han ikke naaet fra noget demokratisk Udgangspunkt⁵⁾, men Erfaringens og Historiens Vidnesbyrd har han æsket⁶⁾. Det lader sig ikke gøre uden videre at overføre Forfatningsformer fra Stat til Stat. Ethvert Folk har gennemlevet sin egen Historie, og Danmark savner alle Forudsætninger for et Tokammer som det engelske, ejer ikke en særpræget Fortid som Englands, mangler et Aristokrati som det engelske pairie⁷⁾. Hos os er der ingen naturlig Basis for et Overhus og Overhusprincipper; Tokammersystemet er herhjemme kun en Doktrin — tilmed en falsk Doktrin⁸⁾ —, og doktrinær vil Andræ sidst af alt være⁹⁾.

Ejheller jager han efter Illusioner, det farligste af alt i det konstitutionelle Liv¹⁰⁾. Derfor ser han ikke i Tokammersystemet nogen som helst Borgen for Fastholdelsen af en Politik, der tager Hensyn til det hele Samfund. Med Seerblik varer Andræ Centrum mod at optage Studereværelsets taagede Skrivebordsteorier, hvis uheldsvangre Følger han stiller grelt frem. Ifald det nationalliberale Borgerskab vil lulle sig i Søvn i den Tro, at der er reelle konservative Garantier i dette Fata Morgana, vil der engang komme en bedsk

Opvaagnen¹¹). Naar Rigsdagens to Ting er sammensatte paa forskellig Vis, maa det folkevalgte Kammer med Naturnødvendighed blive Nationen mere og mere kært, medens den i det privilegerede Ting efterhaanden vil se en Hæmsko for Udviklingen, et Bolværk mod Menigmands Ønsker og Krav, med andre Ord en Modstander, som Flertallet følgelig før eller senere slaar ned til Fordel for et yderlig demokratisk Etkammersystem¹²).

Det vil derfor være det eneste rette at indarbejde de konservative Garantier, som er uimodsigelig fornødne for at tilvejebringe en ønskelig, en nødvendig Moderation i den politiske Udvikling¹³), i selve det folkevalgte Ting. I dets Midte skal Repræsentanter for Kundskab og Dannelse, kvalificeret Dygtighed og økonomisk Selvstændighed, i Kraft af privilegeret Valgret, kunne tage Sæde¹⁴). Det er Andræ's fulde og faste Overbevisning, at Medlemmerne af et saadant Etkammer udelukkende vilde gruppere sig, tale, stemme, handle efter politiske Linjer, ikke efter, om de var valgt paa den ene eller anden Maade, idet andre Modsætninger overhovedet ikke vilde komme til Bevidsthed¹⁵). Et Bevis for Rigtigheden heraf søger han — ikke med Urette — i Sammensætningen af og Forhandlingerne paa selve den grundlovgivende Rigsforsamling¹⁶); i Oktoberforfatningens Rigsraad ser han senere atter sine Teorier fuldt ud bekræftede¹⁷).

Overensstemmende hermed opstiller *det Andræ'ske Forfatningsudkast af 28. Marts 1849*¹⁸) en udelt Repræsentation, valgt ved umiddelbare Valg. Af Rigsdagens Medlemmer vælges $\frac{3}{5}$ (90) ved almindelig Valgret ved Flertalsvalg i Enkeltmandskredse, medens $\frac{2}{5}$ (60) vælges i større Valgkredse af de Vælgere, som enten a) i direkte Skat til Stat og Kommune svarer et Beløb af mindst 20 Rbd. eller b) har Borgerskab i en Købstad. Valgbar er enhver 25aarig Mand. Valgene i de større Kredse skal altid foregaa sidst, da der maa aabnes fremragende Personligheder, som maatte være blevet vragede af det demokratiske Vælgerkorps, en Mulighed for i anden Omgang at komme ind paa Rigsdagen¹⁹).

Dette med »spændt Forventning« imødesete Repræsentationsforslag fulgtes, egnet, som det syntes, til at samle Stemmer fra

forskelligt Hold, oprindelig af ikke liden Medbør, men faldt dog til sidst med 112 Nej mod 28 Ja²⁰). At Rigsforsamlingen kunde foretrække den nærmest illusoriske Bruun-Jespersen'ske Valgbarhedscensus til Landstinget²¹) for Andræ's Etkammer med delvis Valgretscensus, vidner i høj Grad om manglende politisk Frem-syn hos det nationalliberale Centrum.

I *Forfatningen af 2. Oktober 1855*²²), der af nationalpolitiske Grunde oktrojeredes af Kongen²³), havde Andræ uden i mindste Maade at være nødt til at gaa paa Akkord med sin Overbevisning i det store og hele kunnet realisere sine politiske Principper; ingen Kompromisser, ingen parlamentarisk »Studehandel« havde faaet Lov til at anfægte hans Idealer²⁴). Vi møder da ogsaa her et Etkammer, der endog hidrører fra tre forskellige Valgkorporationer. Da Andræ ligesom Scheele hævdede den Ørsted'ske Forordning af 26. Juli 1854 som lovligt Udgangspunkt²⁵), bygger han konsekvent videre paa de deri indeholdte Tanker. Men det nye Rigsraad sammensættes ikke blot som det i Juliforordningen bebudede af 20 kongevalgte og 30 af de forskellige Landsdeles Repræsentationer valgte²⁶) — ved Forholdstalsvalg, supplerer Andræ. Medlemstallet øges til 80, idet der ved umiddelbare Valg i større Kredse i hele Monarkiet — Lauenborg undtaget — vælges yderligere 30 Rigsraader, alle af de Vælgere, »som i det sidste Aar har svaret i direkte Skat til Stat eller Commune 200 Rd., eller godtgjør at have havt en reen aarlig Indtægt af 1200 Rd.«²⁷).

Da derfor Ministeriet Halls Udkast til Novemberforfatningen tvedelte Rigsraadet i et Folketing og et Landsting²⁸), underkastede Andræ paa ny Tokammersystemet en principiel Kritik²⁹), og dette gentog sig under Debatterne om Grundlovsændringen 1865—66³⁰), men hans Røst klang hen i Ørkenen. At han efter Tokammerideens Sejre 1849, 1863 og 1866 i alle Maader loyalt arbejdede med paa at opbygge det sundest mulige Statsliv paa denne Basis, ja, at han endog frem for de fleste andre blev en Forkæmper for Landstingets fulde Ligeberettigelse med Folketinget, vil blive omtalt nedenfor³¹).

Af ovenskildrede Repræsentationsforslag fremlyser ogsaa An-

dræ's Stilling til Tidens øvrige brændende konstitutionelle Problemer.

En ubetinget Tilhænger af den almindelige Valgret var han langtfra³²⁾; af lige Valgret var han stedse en overbevist og energisk Modstander. Han indrømmer vel, at en overmægtig Tidsstrømning kræver en Udstrækning, en Almindeliggørelse af Valgretten; men han anser det for en komplet Taabelighed udelukkende at ville bygge Fremtidens Repræsentation paa den almindelige Valgret³³⁾. Gennemærkelig, som Andræ er, tilstaar han i Efteraaret 1863 aabent, at han, hvis han kunde leve sit Liv om igen, ikke heller anden Gang vilde have ævnet at trodse Aanden fra 48 og den almindelige Valgret³⁴⁾, og han erklærer sig derfor følgerigtigt baade 1863 og 1865 rede til at indrømme denne den Plads, den allerede har erobret³⁵⁾. Længere driver ingen eller intet ham; Førstekammeret vil han ikke give til Pris.

Begrebet lige Valgret er for Andræ en Uting, ja noget halvt uforstaaeligt. Han nægter pure, at Valgrettens Udstrækning til alle 30aarige Mænd — om andet er der ikke Tale³⁶⁾ — skulde kunne medføre, at alle Vælgere faar Ret til at lægge et lige tungt vejende Lod i den politiske Vægtskaal³⁷⁾. Ironisk peger han paa den logiske Parallel, at alle Skatteborgere i lige Grad skulde bidrage til Statshusholdningens Førelse; er man fra demokratisk Side rede til at drage denne Konsekvens? falder prompte hans spydige Spørgsmaal³⁸⁾.

Det er da efter Andræ's Mening ikke vilkaarligt, men ganske principmæssigt og konsekvent, om man i de foreslaaede større Valgkredse, hvor man maa tilstræbe Valget af Nationens mest fremragende og uafhængige Personligheder, vil skære den mindre selvstændige Del af Vælgerne bort³⁹⁾. Dette bør ske ved en Census. Ikke ved en Valgbarhedscensus, der er ganske inkonsekvent og tilmed muligvis vilde kunne udelukke Mænd, som det vilde være ønskeligt at kaare til Repræsentanter, men derimod ved en Indskrænkning i selve Valgretten, en *Valgretscensus*⁴⁰⁾. At enhver Census til en viss Grad maa blive vilkaarlig, nægter Andræ ikke; men det samme gælder om enhver Aldersgrænse⁴¹⁾, og Fordelene ved en saadan Valgretscensus er aldeles overvejende.

I Oktoberforfatningen staar han inde for sine Teorier. Ved de umiddelbare Valg er Valgbarheden fri, hvorimod Valgretten, som ligeledes indtræder med det fyldte 25nde Aar, er begrænset ved den tidligere omtalte ret høje Census⁴²). Denne, der indskrænkede Antallet af Vælgere ganske overordentligt, fremtræder, som nævnt⁴³), fakultativt, dels som en Skatte-, dels som en Indtægts-census. Andræ foretrak langt den sidste for den første og modsatte sig senere energisk ethvert Forsøg paa at nedsætte Summernes Størrelse (1862—63)⁴⁴), paa at ændre Forholdet imellem de to Arter af Census ved en Forhøjelse af Indkomstbeløbet eller paa ganske at stryge enhver Indtægts-census (1863 og 1865)⁴⁵).

Med Hensyn til Valgmaaden skelner Udkastet af 28. Marts 1849 mellem mindre og større Kredse. Den personlige Fremstilling paa Valgtribunerne var en sand Rædsel for en Aandsaristokrat som Andræ, der da heller ikke søgte Genvalg til Folketinget ved Udløbet af første Valgperiode 1852⁴⁶), og hele Systemet med Vælger- og Valgmøder, Kaaring og »navnlig« Afstemning i Eenmandskredse betragtede han som et nødvendigt Onde, foraarsaget ved den almindelige Valgret⁴⁷). I de større Kredse, der skulde vælge mindst 6 Repræsentanter hver⁴⁸), maatte hele dette ydre Agitationsapparat falde bort, og overensstemmende med denne Tankegang organiserede han Valgene i den foreløbige Rigsraadsvalglov af 2. Okt. 1855⁴⁹).

Overalt staar han som en ivrig Talsmand for *direkte Valg*, den enkleste, rimeligste, retfærdigste Fremgangsmaade, som i sine Resultater umiddelbart lægger Nationens Vilje for Dagen. Mod indirekte Valg strider han tit, tappert, træffende⁵⁰). Allerede paa Rigsforsamlingen forudser og forudsiger han, hvorledes middelbare Valg vil føre til et forstærket Partiherredømme, idet Partiernes Indpiskere vil drive de paa Valgstederne forsamlede Flokke af Valgmænd til Stemmeurnerne med bundet Mandat⁵¹). Ikke for intet har han lært Frankrigs parlamentariske Liv at kende og følt Lede ved det. Følgelig fastslaaer Oktoberforfatningen først og fremmest det direkte Valg⁵²), som Andræ under Grundlovs-kampene 1865—66 til det sidste drager i Felten for⁵³). Berettigel-

sen af hans Synspunkter turde i Nutiden kun bestrides af de allermest fanatiske Partigængere.

I de større Kredse griber han 1849 til Omvalg for de Kandidater, der ikke har opnaaet $\frac{1}{4}$ af de afgivne Stemmer⁵⁴); men han finder selv med fuld Ret denne Kvotient ganske vilkaarlig⁵⁵) og tumler derfor stadig med Tanker om, hvordan man skal kunne skærme Mindretallets Ret. Endnu i sin første Skizze til Fællesforfatningen er han dog ikke naaet videre end til Grundsætningen: »Intet Majoritetstyranni«⁵⁶). Ogsaa Tscherning har for øvrigt en Tid været inde paa det samme⁵⁷), og andensteds har lignende Tanker været fremme, i Svejts saaledes allerede 1842⁵⁸); men noget afgørende Resultat var ikke blevet vundet, og Andræ anede intet herom.

Da gaar Løsningen af Problemet i Forsommeren 1855 med eet Slag op for ham⁵⁹), og som den første Lov i Verden fører Rigsraadsvalgloven af 2. Okt. 1855 Forholdstalsvalgmaaden ud i Livet. I Lovens § 22 fastsættes kort og klart, at det samlede Antal afgivne Stemmer deles med Antallet af Mandater; den herved fremkomne Kvotient, med Bortkastelse af Brøken, sikrer Valg⁶⁰). Hertil kommer, at ingen Stemme behøver at gaa til Spilde, idet der tillægges enhver Vælger en subsidær Stemme (§§ 18, 23)⁶¹). Uendelig simpelt og ligetil synes det hele os, næsten som et Columbusæg, men derfor næppe mindre genialt.

I øvrigt skal der ikke gaaes nærmere ind paa Andræ's Opfindelse og Udformning af »det frie Valg«, som han selv yndede at kalde Forholdstalsvalgmaaden⁶²), ikke heller paa hans senere Redegørelser og Forsvar for denne (1856, 1863, 1865—67, 1880—1881). Dels er selve Valgloven og samtlige Taler om Metoden aftrykt nedenfor⁶³), dels har Poul Andræ i sine oftere nævnte to Bøger udførligt behandlet alle herhenhørende Æmner, ogsaa — og i enhver Henseende sejrrikt og fuldt overbevisende — Spørgsmaalet om Faderens Førsteret som Opfinder og Realiserer af Valgmaaden⁶⁴).

Her skal derfor kun slaaes fast, at C. G. Andræ ikke selv betragtede sin Opfindelse som et ufejlbarligt Lægemiddel, der kunde

raade Bod paa alle det politiske Livs Brøst⁶⁵). For ham laa Forholdstalsvalgmaadens Betydning og Værdi især paa to Omraader. Den værnede Mindretalletenes — bl. a. Bybefolkningens⁶⁶) — Ret til Repræsentation og fri Meningstilkendegivelse⁶⁷), og den fremmede Interessen for Valgene og førte derigennem til en stærkt øget Deltagelse i disse⁶⁸). Men ligesom Andræ med Virkning og Vægt vil kunne fralægge sig de Anklager, der i Nutiden med tvivlsom Ret rejses imod Princippet paa Grund af de foregivne Resultater af Metoden: Partisplittelse og »Minoritetstyranni«⁶⁹), saaledes har han med vanligt Klarsyn tidligt haft Blikket aabent for mulige Misbrug af Valgmaaden. Ikke mindst, naar den begrænses til alt for smaa Kredse og knyttes sammen med de af ham forkastede middelbare Valg paa enkelte i Forvejen fastsatte Tider og Afstemningssteder⁷⁰). Saaledes har allerede Andræ i Vrede stemplet den nu om Dage gængse »Strækning af Stemmerne« som »kunstig« og utilbørlig⁷¹). —

Over for eller snarere over Repræsentationen, der normalt kun træder sammen hvert andet Aar⁷²), stiller Andræ Regeringen. I Oktoberforfatningen gennemfører han vel en virkelig Dualisme mellem den lovgivende og den udøvende Magt, men dog med en bevidst, klart udtalt Overvægt for den sidste⁷³). Han fastslaar gentagende og med Styrke, at Kongen i fuldeste Maal har Del i den lovgivende Magt⁷⁴) — ingen har som han fremhævet Betydningen af det kongelige Veto⁷⁵) —; men samtidig forlener han den udøvende Myndighed med en meget forøget Magtfylde. Ærligt konstitutionel, som han i hvert Fald paa dette Tidspunkt endnu er⁷⁶), turde han ganske vist være en »født« Modstander af en absolutistisk Krone; men en velordnet, dygtig og sund Forvaltning — og deri ser han et af sine Hovedmaal — har som første Forudsætning en myndig Regering⁷⁷). Derfor skal Ministeriet ikke være afhængigt af Repræsentationen, end sige modtage »Befalinger« af denne⁷⁸), allermindst nødvendigvis være udgaaet af dennes Midte. Af Parlamentarismen i alle dens Former⁷⁹) er Andræ en Fjende. Gang paa Gang tager han i de lovgivende Forsamlinger skarpt til Orde imod Systemet⁸⁰), kraftigst 10. April

1865⁸¹), og efter Grev Frijs' Afgang i Maj 1870 fraraader han paa det bestemteste Christian IX at bøje sig for Kravet om et parlamentarisk Ministerium⁸²). Kongen maa staa ganske frit i Valget af sine Raadgivere, og Administrationen skal og maa ligge fast i Regeringens Haand.

Denne stærke *Ministermagt* møder os fuldt udformet i Forfatningen af 2. Okt. 1855, væsentlig i §§ (15), 20, 22, 45 og Finansparagrafferne, for hvilke der senere vil blive gjort Rede. Ved § 20 henlægges Afgørelsen af Spørgsmaalet om Øvrighedsmyndighedens Grænser til »Ministerkonferencen« og Geheimstatsraadet⁸³), som ligeledes ifølge § 22 — i Tilfælde af »Twist« mellem Rigsraadet og Landsdelenes Repræsentationer — fastsætter, hvorvidt et Anliggende er fælles eller særligt⁸⁴). Endvidere forbeholdes — i den meget omstridte § 45 — Initiativet Regeringen, og denne er tillige suverænt Herre over, i hvilken Skikkelse et Lovforslag skal forelægges Rigsraadet ved 3. Behandling, medens dette ved den endelige Afstemning udelukkende har Ret til at vedtage eller forkaste Forslaget i dets Helhed⁸⁵).

I sit Forsvar for § 45 3. April 1856⁸⁶) pointerer Andræ, at det afgørende Kendemærke for en fri Forfatning kun maa søges i, at intet kan blive til Lov uden Repræsentationens Samtykke, ikke i, at Forsamlingen selv skriver Love; Initiativet, ja selv en Drøftelse af de forelagte Regeringsforslag ligger ikke begrebsmæssigt i det konstitutionelle System⁸⁷).

At en Politiker, der har et saadant — fra Sieyès arvet⁸⁸) — Hovedsyn, der ikke af taktiske Grunde vil »afvige sine Meninger«⁸⁹), men trumfer sin Vilje igennem i Ministermødet, i Statsraadet, i det kongevalgte Rigsraad af 1854 og i Rigsdagen, at han maa blive en myndig og selvraadig Minister, er paa Forhaand indlysende. Hertil kommer, at han fagligt og sagligt er en Kapacitet. Han leder og overvaager nøje Udarbejdelsen af sine Love, han taaler ingen Indblanding i sin Administration⁹⁰), lader sig ikke paatvinge nogen Ændring af Bevillingerne⁹¹), finder sig ikke i, at hverken Repræsentationen som Helhed eller et snævrere, endnu mere magtkært Finansudvalg opkaster sig til administrerende, ja regerende Velfærdsudvalg⁹²).

Men Andræ's gennemloyale Personlighed ejer ogsaa, dels i hans dybe Ærbødighed for det lovlige under alle Former⁹³), dels i en stærkt udviklet Ansvarsfølelse, det Komplement, der, om ikke berettiger, saa dog forsoner med hans udprægede Selvsikkerhed og Bevidsthed om egen Ufejlbarehed. Stedse paakalder han *Ministeransvarligheden*⁹⁴), og denne er skarpt udtalt i Oktoberforfatningens Bestemmelser om Kontrasignaturen i §§ 11, 20 og 22, sammenholdte med §§ 12 og 18 om Monarkiets Rigsret⁹⁵). Til Kongerigets Rigsret nærer han for øvrigt en ikke ringe Mistillid⁹⁶), og under et Tokammersystem ønsker han, forudsat, at den politiske Anklagemyndighed hviler hos det folkevalgte Ting, den hele, ubegrænsede Domsmagt lagt i Førstekammerets Haand⁹⁷).

Tilbage staar at undersøge Andræ's Syn paa *Landstinget* og dettes Stilling og Opgaver i Forfatningen. Skønt principielt-teoretisk en Fjende af Tokammersystemet, staar han i Praksis i forreste Frontlinje blandt Landstingets Forsvarere, og selv har han i en Aarrække ved talrige tungtvejende Indlæg i høj Grad bidraget til at hæve og hævde vort Førstekammers Anseelse og Betydning.

Hvad Tingets Sammensætning angaar, havde Andræ 1. Maj 1849 afgivet sin Stemme imod det sejrende Bruun-Jespersen'ske Forslag⁹⁸), ligesom han tidligere paa det indstændigste havde fraraadet at bygge Landstinget paa indirekte Valg gennem Kommuneraadene, hvilket vilde »fordærve« saavel de politiske som de kommunale Valg⁹⁹).

Under Forfatningskampene i Tresserne nedsablede han i harmfulde, skarpt polemiske Taler Regeringsforslaget, hvorved Alliancen mellem de store og de smaa Bønder sikrede Godsejerne Magten i Tinget indtil 1915, som et Konglomerat af uensartede og klasseegoistiske Bestemmelser¹⁰⁰). Snærtende hudflettede hans Svøbe denne Genopvækkelse af Stænderforfatningen med dens Opløsning af Folket i hinanden bekæmpende Grupper, dette »Forsøg paa at lade andre Interesser, particulære Interesser, træde istedetfor de almindelige statsborgerlige Interesser«¹⁰¹). Og ikke mindst angreb han — men uden Resultat — de politisk

ganske ukyndige »18 store Hartkornsbesiddere«, der paa andre Samfundsklassers Bekostning skulde tage Sæde i det høje Ting¹⁰²). For Kongevalgene, som Andræ betragtede som noget historisk givet, var han derimod en varm Talsmand¹⁰³); en Fjerdedel af det samlede Mandattal burde den udøvende Magt kunne fordele blandt de ypperste Personligheder inden for alle Samfundets Lag¹⁰⁴). Et muligt politisk Misbrug af disse Valg synes han ikke at have haft for Øje.

Med Hensyn til Andræ's Opfattelse af Landstingets Raaderum og Magtfylde inden for Forfatningens Rammer spores hos ham en viss Forskydning eller Udvikling¹⁰⁵). Som nyvalgt Medlem af Tinget gør han sig 17. Dec. 1853 til Pionér for den Grundanskuelse, at Førstekammerets Opgave i det store og hele maa være den at afgive en *Appelinstans*, der har at paasé, at Forfatningens Principper ikke krænkes, være sig af Andetkammeret eller af Regeringen¹⁰⁶). Dette gælder navnlig om Landstingets Behandling af Finansloven. Bevillingsmyndigheden maa ved Forholdenes egen Magt aldeles overvejende koncentrereres i Folketinget, og Landstinget bør ikke fordybe sig i Enkeltheder, men kun prøve Hovedlinjerne i Loven¹⁰⁷). Andræ er derfor imod Nedsættelsen af et staaende Udvalg, som skulde følge Folketingets Gennemgang af den¹⁰⁸). Omvendt bør Tinget ikke vige tilbage for en Konflikt i det Tilfælde, at der er sket et Brudd paa Forfatningen, navnlig ved et Misbrug af Finansloven¹⁰⁹), et Standpunkt, Andræ tidlig og silde tager til Orde for¹¹⁰).

Fra denne Hævdelse af laante Overhusprincipper, som Andræ fastholder i sin første Ministertid — dog forbundet med en supplerende Paavisning af Landstingets fuldt ligeberettigede Myndighed ved Rigsdagens Gennemgang af og Beslutning om Statsregnskabet¹¹¹) — naaer han i Tresserne til Teorien og Kravet om *bægge Tings absolutte Ligestilling*. Ikke blot i den almindelige legislative Virksomhed, men ogsaa — og det ikke mindst — under Behandlingen af Bevillingslovene.

Enten bør disse — udvikler han 6. Nov. 1863¹¹²) — henlægges til det forenede Rigsraad¹¹³), hvad der dog kun vilde blive »et mis-

ligt Hjælpemiddel«, da Landstinget har langt færre Medlemmer end Folketinget¹¹⁴). Eller samtlige finansielle Love maa i Tilfælde af divergerende Anskuelser i de to Kamre ufortøvet overgives til et *Fællesudvalg med besluttende Myndighed*, valgt ved Forholdstalsvalg af bægge Ting, hvorefter den endelige Afgørelse da finder Sted i dette Fællesudvalg¹¹⁵).

Mod sidstnævnte Forslag, der i Praksis fuldt ud virkeliggjorde Teorien om et Tokammersystem med Kamre, der i eet og alt er ligeberettigede, satte en voldsom Modstand — kun forklarlig ved Prestigehensyn, mindst af alt ved nogen som helst politisk Forudseenhed — ind fra ministeriel¹¹⁶) og nationalliberal Side, men forgæves. Alle Ministrene, Krieger og Clausen blev paa Valen; med Højres og Venstres forenede 36 Stemmer imod Centrums 20 vandt Andræ sit Livs største parlamentariske Sejr¹¹⁷).

Af Varighed skulde den dog ikke blive. Ydre Forholds Tvang omstyrtede den Forfatning og det Rigsraad, som Regeringen havde haabet »vilde være istand til i Tidernes Løb at bære vor hele constitutionelle Udvikling«¹¹⁸), og i Grundloven af 28. Juli 1866 er Bestemmelsen ikke optaget. Den findes endnu i Ministeriet Bluhme-Davids oprindelige Forfatningsforslag¹¹⁹); men under de langvarige og bevægede Forhandlinger om dette var Regeringen kortsynet nok til at ofre den paa Rigsraadsfolketingets Alter¹²⁰).

I en stor og betydningsfuld Tale 7. Jan. 1865 havde Andræ paa det alvorligste advaret mod at lade det besluttende Fællesudvalg falde¹²¹), idet han yderligere foreslog at fordele Finansloven imellem Rigsdagens to Ting og lade den behandle samtidig bægge Steder¹²²). Han blev ikke hørt. Bittert, haardt, uden Skaansel retter han — i Indlæg, hvis Tankefylde er lige saa dyb som Formen blændende — endnu to Gange, 10. April og 7. Nov. 1865, førend de afgørende Afstemninger en sønderlemmende Kritik imod Grundlovsudkastet¹²³). Men alt forgæves. Guderne havde slaaet de Nationalliberale med Blindhed og Stænder-Landstinget af 28. Juli 1866 var da allerede i Fødselen svækket over for Folketingets finansielt-politiske Overmagt. At Andræ trods alt aldrig

hverken kunde eller vilde slaa sig til Ro med Opfattelsen af Landstinget som »en Sort Revisionstribunal«¹²⁴), men stedse fortsatte Kampen for bægge Tings Ligeret inden for Lovgivningen¹²⁵), stemmer nøje med hans ideale Tankegang og stejle Personlighed.

---

4. FINANSVÆSEN

A. KRITIK AF DEN VED JUNIGRUNDLOVEN GENNEMFØRTE FINANSIELLE ORDNING

Med vaagen og skarp Kritik stod Andræ over for Junigrundlovens finansielle Bestemmelser. Stedse krævede han Forfatningen nøje overholdt — for ham gik, i Tilfælde af en Konflikt, det strængt lovlige altid forud for det ønskelige eller hensigtsmæssige¹) — men gentagne Gange paaviste han med Kraft og Klarhed, at Finansparagrafferne i Grundloven »enhøre til de allertydeligste eller til dem, som det er allervanskeligst i Udøvelsen at gjøre blot anvendelige«²). Og kunde han end gaa med til, at Nødvendigheden, om ikke just brød Love, saa dog tilstedte friere Fortolkninger af Grundlovens Ord, nægtede han dog paa det bestemteste, at Nødhjælpsfortolkninger som f. Eks. Tillægsbevilningslove havde Hjemmel i Forfatningen³).

Selve *Finansloven* betragtede Andræ egentlig som en Fiktion. Den var i formel Henseende blevet »en blot ydre Sammensyning« af en Række forskellige finansielle Love⁴), der baade i Mødesal og Udvalgsværrelse drøftedes og afstemtes hver for sig og først ved 3. Behandling saa nogenlunde flikkedes sammen til een Lov⁵). Man burde se Tingene i Øjnene, som de var, og paa rationel Vis dele *Finansloven* i forskellige Afsnit, der efter Regeringens frie Valg kunde fordeles mellem bægge Kamre⁶). 7. Jan. 1865 hævdede han i Rigsraadets Landsting, at man kunde lade Folketinget bevare sin gamle finansielle Forret, m. H. t. hvad der i Helstatsperioden havde udgjort Kongerigets særlige Anliggender, hvorimod de finansielle Love vedrørende Monarkiets tidligere Fællessager ogsaa burde kunne forelægges først for Landstinget⁷).

Eventuelt vilde man — efter straks at have meddelt hvert af Tingene en samlet Finansoversigt — kunne lade Finansloven behandle samtidig i bægge Kamre, hvorved der tillige vilde skaffes Landstinget den fornødne Tid til Gennemarbejdelsen af Loven⁸).

Med Hensyn hertil fastholdt Andræ i øvrigt med Eftertryk, at han ikke søgte Fejlen i Folketinget. »Det er Behandlingsmaaden, det er Systemet, som er aldeles falsk, og som aldeles ikke stemmer med den Tanke, vi i sin Tid nærrede, da vi gave Grundloven⁹). Med Uvilje vender han sig mod den evindelige Fordybelse i Detaillen og smaalige Snagen i alle Krinkelkroge, denne Aar for Aar gentagne Optrævling af hele Statsstyrelsen, der beror paa een eneste Illusion¹⁰). Mod denne Fremgangsmaade stiller han sit eget, nedenfor skildrede, System, hvorved man efter hans Skøn vil opnaa »en ganske anderledes god, sund og dygtig Administration¹¹). Herhen hører naturligt ogsaa hans Begrundelse af det — for ham ideelle — principielle Krav om Finanslovens Opløsning i et fasttømret Normalbudget, der undrages Repræsentationens regelmæssige Drøftelse, samt en Række aarlige supplerende Tillægslove¹²).

Med det politiske Klarsyn, der i saa høj Grad var særegent for Andræ, varslede han allerede 27. Marts 1867 Muligheden af permanente Rigsdage¹³), og under Trykket af en saadan Tvangssituation erklærede han sig rede til som et Nødmiddel at acceptere Fønnesbechs *midlertidige* Finanslov¹⁴), der i 2 korte Paragraffer bemyndigede Regeringen til at afholde de nødvendige løbende Udgifter og opkræve de bestaaende Skatter og Afgifter¹⁵). At saadanne midlertidige Finanslove var i streng Overensstemmelse med Forfatningen, hørte der derimod »en meget velvillig Opfattelse og en stærk Fiction« til at se¹⁶).

Om *provisoriske* Finanslove har Andræ ikke udtalt sig paa Tingene¹⁷); men Poul Andræ beretter, at hans Fader betragtede Estrups foreløbige Finanslov af 12. April 1877 som »en absolut Nødvendighed og omtalte den stedse som en fortjenstfuld Foranstaltning«. Og naar Sønnen hævder, at »Andræ derimod be-

stemt misbilligede Udstedelsen af de senere provisoriske Finanslove, for saa vidt der i disse optoges Bevillinger, om hvilke ikke begge Rigsdagens Ting vare enige¹⁸), svarer denne Opfattelse fortrinligt til Andræ's hele Tankegang.

M. H. t. Indholdet af Finansloven blev Andræ Hovedforkæmperen for Kravet om dennes absolutte Renhed¹⁹). Med bidende Skarphed snærtede han Repræsentationens Misbrug af Loven²⁰). Der er Klang af Staal i hans harmfyldte Tale i Rigsraadets Landsting 16. April 1866²¹), og andensteds ytrer han: »Det kan umuligt være heldigt, at man igjennem Finansloven i Folkethinget kan rokke ved Gagelove og sætte op og ned efter Skjøn«²²). Dog var han rede til at godkende Administrationens Ret til at fortolke Love igennem Finansloven, ligesom han maatte indrømme, at enkelte mindre Afvigelser fra Hovedregelen havde fundet Sted; samtidig udtalte han dog Forventningen om, at disse efterhaanden vilde forsvinde²³).

Endnu vigtigere var det dog for Andræ at slaa den Grundsætning urokkeligt fast, at Finansloven ikke maatte være nogen Skattelov, og at selve Junigrundloven dannede en Hindring herfor. Alle Skattelove skulde holdes ganske og aldeles uden for Finansloven og afgøres uafhængigt af denne, medens Finansloven kun skulde give de fornødne Overslag i Henhold til Skattelovene²⁴). Med denne principielle Motivering slagtede Andræ 14. Jan. 1867 Indkomstskattelovsforslagets § 1, hvorved Fønnesbech havde henlagt den Procent, hvormed Skatten skulde opkræves, til de aarlige Finanslove²⁵).

Finansloven skulde, i en Sum, »respectere de bestaaende lovlige Bestemmelser og holde sig paa det store Gebeet, der ligger aabent ved Siden af«²⁶). Den hverken kunde eller burde kunne ændre de gældende Love²⁷). Dette var og blev, til Trods for alle Venstres Angreb paa Andræ netop paa dette Felt, hans »ufravigelige« Standpunkt.

Et Æmne, Andræ med Forkærlighed tager op til Drøftelse, er *Tillægsbevillingslovene* og deres Forudsætninger. Dels Spørgsmaalet om Tillægsbevillingers Lovlighed overhovedet, dels de for-

skellige Former for dem og deres Forhold til Rigsdagens Beslutning om Statsregnskabet. At Grundloven af 5. Juni 1849 forudsætter een udelelig Finanslov²⁸⁾ og derved i Virkeligheden slaar Fødderne bort under selve Begrebet Tillægsbevillingslove, var der for Andræ ikke Skygge af Tvivl om²⁹⁾, og Rigtigheden af denne Opfattelse bestrides nu næppe mere af nogen. Men da Folketinget havde drejet Halsen om paa Sponnecks Konto til uforudseelige Udgifter, var der ikke længere nogen Vej udenom³⁰⁾; der maatte paatrykkes de stedse mere om sig gribende finansielle Overskridelser et legalt Præg. Samtidig med, at Andræ da gentagende betonede, at Tillægsbevillingslovene slet ikke havde nogen Rod i Forfatningen, men kun beroede paa en lidet holdbar »Fiction«³¹⁾, bøjede han sig dog modstræbende for Nødvendighedens haarde Pres og den ved Praksis erhvervede Hjemmel³²⁾. Men selve Tillægsbevillingssystemet betragtede han stedse som »absolut skadeligt og fordærveligt«, og da han i Oktoberforfatningen opmurede sin egen finansielle Bygning, tjente Erfaringerne fra Rigsdagen ham »fortrinsviis . . . til Advarsel«³³⁾. Den Svækelse af Bevillingsmyndigheden, som det af ham saa ildesete »Overskridelsessystem« havde medført³⁴⁾, raader Andræ Bod paa ved at indføre dels den engang vragede Konto for uforudsete Udgifter, dels en finansiell Provisorieparagraf, Oktoberforfatningens § 54³⁵⁾.

Hans »Had« til Tillægsbevillinger var dog »ikke saa ubegrændset«³⁶⁾, at han havde mistet Ævnen til at drage en nøje Sondring mellem de to forskellige Arter af disse. Han kunde endog godkende de Love, der — i naturlig Tilslutning til Finansloven — gik ud paa at faa dækket en Række forestaaende finansielle Krav, uforudsete, men dog strængt fornødne³⁷⁾. Men skarpt skelnede han herfra Tillægsbevillingslove, ved hvilke Regeringen søgte Repræsentationens Billigelse (»Indemnitet«)³⁸⁾ af allerede afholdte Udgifter. Af denne Form for Bevillinger var han en uforsonlig Fjende³⁹⁾, og disse faktiske, om end ikke nominelle, »Efterbevillingslove«, som nu om Dage er blevet Regelen, fattes derfor i det Andræ'ske finansielle System⁴⁰⁾.

Men ikke alle Overskridelser fordrede en Efterbevilling. Overskridelser paa kalkulatoriske Poster eller Regnskabsposter behøvede ikke nogen saadan⁴¹⁾, men fandt deres naturlige Afgørelse ved Rigsdagens Behandling af det aarlige Statsregnskab⁴²⁾. Selv for et saa skarpt Hoved som Andræ, »der besidder flere Kræfter over Spørgsmaal af denne Art end de fleste Andre«⁴³⁾, var det imidlertid en vanskelig Opgave at trække den rette Grænselinje mellem de Overskridelser, som udkrævede en paafølgende Bevilling, og dem, der ikke havde en saadan fornøden⁴⁴⁾; som ung Minister tilstod han ærligt 18. Jan. 1855, at det ikke havde været ham muligt at lægge noget konsekvent Princip til Grund for Posteringen⁴⁵⁾.

Det følger da af sig selv, at Andræ maatte tillægge Affattelsen og Afgørelsen af *Statsregnskabet* stor Betydning⁴⁶⁾. Han fandt det dog nødvendigt at slaa koldt Vand i Blodet paa visse politiske Hedsporers gængse Overvurdering af Junigrundlovens § 53⁴⁷⁾. Rigsdagens »Beslutning« om Statsregnskabet skulde ikke kunne omfortolkes til at blive en »Decision« med Meddelelse eller Nægtelse af »Decharge« for Regnskabet⁴⁸⁾, en Decharge, han som Finansminister 15. Febr. 1855 paa Ministeriets Vegne pure afviste at modtage⁴⁹⁾. I sin tanketunge, men energiske Tale, om hvilken han i Forvejen havde forhandlet med Konseilspræsident P. G. Bang⁵⁰⁾, vender han sig skarpt imod uklare Hoveders Sammenblanding af »Statsregnskabet med et sædvanligt Regnskab, og Ministrene, Regjeringen, med Regnskabsbetjente eller Oppebørselsbetjente. Det er jo et himmelvidt forskjelligt Forhold«⁵¹⁾. Kun hvis Regering og Rigsdag forener sig, foreligger en regnskabsmæssig Afgørelse⁵²⁾; Begreber som »Decision« og »Decharge« forkastes ganske og aldeles⁵³⁾. Grundlovens Sfinksgaade skal ikke løses, dens vage Udtryk bør bibeholdes i al sin vide Ubestemmelighed, »Beslutning« er og bliver kun — »Beslutning«⁵⁴⁾. Og Rigsdagens Beslutning kan kun angaa Regnskabet, ikke under nogen Omstændigheder afgøre helt andre Ting, hvad der vilde være at »omgaa Lovgivnings-Magten«⁵⁵⁾.

Med Styrke erindrede Andræ nemlig oftere sine Tilhørere om,

at Statsregnskabet ikke ikklædtes Lovsform⁵⁶). Den anden Faktor i den lovgivende Magt, Kongen, hvis Ligeret han stedse traadte kraftigt i Skranken for⁵⁷), havde ikke Del i Billigelsen af Regnskabet. Altsaa heller ikke i Godkendelsen af allerede afholdte Udgifter, som ikke optoges paa nogen Tillægsbevillingslov, men blot henvistes til Afgørelse ved Tingenes Beslutning⁵⁸). Næppe vil det forbavse, at Andræ, der efter hele sin Natur maatte tilstræbe Klarhed og Konsekvens overalt, ikke kunde sympatisere med en Bestemmelse, som efter hans Mening hverken var Fugl eller Fisk. Ogsaa af den Grund, at han dels fandt det meget vanskeligt at paakalde det retslige Ansvar⁵⁹), dels ikke nærede synderlig Tillid til Kongerigets Rigsret som politisk Domstol!^{59*}) Fuldt ud konstitutionel, men en Forkæmper for Statsmagternes Ligevægt og Ligeret, ønskede han Statsregnskabet approberet ved Lov; i Oktoberforfatningens § 55 førte han dette Ideal ud i Livet⁶⁰).

Ved samme Paragraf bebudedes endvidere Etableringen af en Regnskabsret i Stedet for den tilvante *Statsrevision*. Denne Institution havde Andræ kun Uvilje og Ringeagt til overs for. I Statsrevisorernes Mangel paa Sagkundskab, paa Kendskab til den administrative Revision, saae han en tyngende Ulempe⁶¹). Han gennemhaanede Revisionens smaatskaarne, stundom inhumane Aadselgravning efter rene Petitesser⁶²); herved druknede, hævdede Andræ, ethvert Overblik i Detaillernes Hvirvel⁶³). Endvidere kaldte Revisorernes inkonsekvente Vaklen mellem snakkesalig Vidtløftighed og intetsigende Kortfattethed hans Kritik frem⁶⁴), medens deres — og Udvalgsindstillingernes — ensformige og lidet koncise Sprogbrug irriterede baade hans logiske Sans og hans Stilfølelse⁶⁵). Endelig mødte han Revisionens snart hovmesterevende, snart kværulerende Polemik mod Regeringen og Administrationen med den mest energiske Protest⁶⁶). At Statsrevisorerne paa deres Side alt andet end elskede den myndige og ikke lidet selsikre Minister, kan ikke være Tvivl underkastet.

Til deres politiske Uvildighed nærede Andræ ingen Tillid, en Mistro, som heller ikke Albert Olsen vil frakende Berettigelse⁶⁷). Omvendt fastholdt Bondevennerne — med Tscherning og Gert

Winther som Ordførere — Nødvendigheden af en politisk tilblevet og politisk indstillet Statsrevision i Modsætning til den Andræ'ske Regnskabsret, der efter Venstres — ikke helt uforstaaelige — Opfattelse vilde blive sammensat af Regeringens Tillidsmænd⁶⁸). —

En blot og bar Kritiker var C. G. Andræ imidlertid ikke. Og aldrig har hans Ævne og Vilje til at yde et positivt Arbejde lagt sig tydeligere for Dagen, end da Opgaven blev at udforme og udbygge Fællesforfatningens finansielle Bestemmelser. Her rejser han paa en grundmuret Basis af alsidig og sikker Viden om Ind- og Udlandets finansielle Forhold med konstruktiv Fantasi sin Tankebygning:

B. DET ANDRÆ'SKE FINANSIELLE SYSTEM

»Dette er min Overbeviisning; hvis nogen har en anden, seer jeg mig ikke istand til at forandre min derefter.« (L. T. 1862-63, Sp. 1411.)

I sin Renhed møder vi det i Oktoberforfatningens §§ 52—55 og de dermed samhørende midlertidige Bestemmelser Nr. 7 og 8¹).

Dets stærke Rygrad er *Normalbudgettet*. Fastsat ved Lov og kun foranderligt ved Lov, indeholder dette et Overslag over de ordinære Fællesindtægter og Fællesudgifter, medens alle ekstraordinære Indtægter og Udgifter for hver toaarig Finansperiode bevilges ved særlige *Tillægslove*²). Under Fællesbetegnelsen »Finansbevillingen« sammenfatter Andræ baade disse og det Kompleks af finansielle Love, som indeholdes i *Normalbudgettet*³).

Et saadant alt i alt fast og urokkeligt Normalreglement betragtede han stedse ikke blot som »det eneste Rimelige«⁴), men som selve Grundpillen i enhver sund og sikker finansiell Administration. Hvad der i Forvaltningen er baseret paa »Regler af blivende Natur«, bør udsondres af Finanslovgivningen, hvorimod de talrige temporære Udgifter naturligt finder deres rette Plads i denne⁵), og i de *Tillægslove*, som danner det nødvendige Supplement til det staaende *Normalbudget*. Statsstyret maa aldrig kunne bringes i Fare ved Repræsentationens mulige Nægtelse af strængt paa krævede Bevillinger til Dækning af alle fornødne regelmæssige Behov⁶). I øvrigt ansaae han en Forkastelse af Finansloven for

et tveægget Sværd, der vilde saare den haardest, som drog det af Skeden, og derfor et ubrugeligt Vaaben⁷).

En Indsnævring af Normalreglementet i en Spændetrøje vilde Andræ ikke vide af⁸). For hans Tankegang var en stærk Regering — ikke mindst i et Rige, der nylig havde kæmpet sig igennem en treaarig Borgerkrig — uomgængelig nødvendig. Derfor maatte Administrationen — under Ansvar for Rigsretten⁹) — til en viss Grad kunne handle frit. Finanslovens mange forskellige Underkonti samledes i Normalbudgettet i større Poster¹⁰). Hvad der maatte spares paa en af disse, skulde ikke kunne anvendes til nogen anden¹¹); men inden for den enkelte Hovedkonto maatte den paagældende Administrationsgren være frit stillet¹²), maatte kunne »udjævne og afrunde Beløbene paa de enkelte Conti imod hinanden, men dog saaledes, at man ikke maa overskride det Beløb, der . . . . . er opført for Hovedafsnittet«¹³).

Følgelig kunde Andræ ikke gaa med til en Opløsning af Normalbudgettet ved at lade Rigsraadet votere de i Reglementet indbefattede Dele af Specialbudgetterne, der som oplysende Anmærkninger medgaves Tillægslovene¹⁴); man kunde da til enhver Tid »ligesaagodt opgive den hele Ordning, som er indført med Normalbudgettet«¹⁵). Bevillingsspørgsmaalene skulde og maatte opfattes, »som de ere, som rene og klare Bevillinger«; det vilde derfor være aldeles utilstedeligt, om Repræsentationen ved Bevillingen forsøgte »at indsmugle, hvad der aldeles ikke ligger i selve Bevillingen«¹⁶).

Med Oktoberforfatningens § 52 havde Andræ grebet tilbage til ældre Forbilleder, dels danske, dels udenlandske. I Henhold til Christian VIII's Reskript af 11. April 1841 offentliggjordes 7. Juni s. A. i Collegial-Tidenden Budgettet for 1841 og Normalreglementet for samtlige Indtægter og Udgifter¹⁷); for øvrigt skulde det snart vise sig, at dette aldeles ikke strakte til¹⁸). Ogsaa det ved Forordningen af 26. Juli 1854 oprettede foreløbige kongevalgte Rigsraad havde henpeget paa Indførelsen af en »Normal-Etat« som Grundlag for Monarkiets Finansforvaltning¹⁹) og som det sikreste Middel til at bygge Bro mellem mulige modstridende finansielle In-

teresser inden for det nationalt tvedelte Rige. Denne Synsmaade, der visstnok ogsaa var gængs i Holsten, deltes ligeledes af Andræ, som bl. a. ud fra denne Overbevisning ansaae det for absolut nødvendigt at lade Kongen alene udstede det foreløbige Normalbudget²⁰).

Det kommende *endelige Normalbudget* ønskede Andræ imidlertid tilvejebragt under Repræsentationens fulde Medvirkning; det var hans bestemte Overbevisning, at det først, naar Rigsraadet selv havde været med til at affatte det staaende Reglement, vilde være muligt at drage den rette Grænse mellem ordentlige og overordentlige Udgifter²¹). Selv fra yderligtgaaende demokratisk Hold, hvor man — fra Carl Ploug til Albert Olsen — oftere har angrebet Andræ's »Doktrinarisme« og »Bureaukratisme« — synes der da ogsaa at være en viss Villighed til at anerkende »hans ubestridelige ærligt konstitutionelle Sindelag«²²).

Sin Kongstanke saae Andræ dog aldrig virkeliggjort. De evindelige, stedse mere forviklede udenrigspolitiske Vanskeligheder, der lagde en knugende Tynge over al dansk Politik, hindrede Udarbejdelsen af et endeligt Normalreglement, og Grundlaget maatte da vedblivende være det *foreløbige Normalbudget* af 28. Febr. 1856²³). Dette var, som nævnt, udstedt af Kongen og omfattede de Udgifter, der hjemledes ved de gældende Love »eller i de forskellige Administrationsgrenes ordinære Krav«²⁴). Dog var denne — unægtelig yderst elastiske — Paragraf, hvis konstitutionelle Ægtefødhed Ophavsmanden gentagende maatte værne mod snart hadske, snart spottende Angreb²⁵), blevet beklippet som en »barberet Pudel« ved den vigtige Tilføjelse, at det samlede Udgiftsbeløb for hvert Hovedafsnit ikke maatte overstige Gennemsnitsbeløbet af de tilsvarende Summer i Budgetterne — Tillægsbevilingerne ikke medregnede! — for de sidste tre Finansaar²⁶).

Gang paa Gang nødtes Andræ i det hele taget til at drage fra Siden under Bondevennernes eller de Venstre-Nationalliberales Stormløb mod Normalbudgettet. Mod Hother Hage's spydige Hib om »tyske Stater, hvor man ikke har villet taale det parlamentariske Regeringssystem . . . . .«²⁷), satte han ikke uden Vægt og Virkning sit Tværtimod: »nu og først nu er der en Mu-

lighed for at indføre en parlamentarisk Regjering«, idet han ligefrem gav Anvisning paa Rigsraadets Overmagt m. H. t. Vedtagelsen af de saare betydningsfulde *Tillægslove*²⁸). Her var det naturlige Felt for Folkerepresentationens prøvende, vælgende eller vragende Myndighed, her det Rhodos, hvor der skulde danses. »Det vil være aldeles indlysende«, føjede han til, »at ved Nægtelsen af Tillægsbevillingerne er Regjeringens Vedbliven umuliggjort, saa at der i den Henseende er givet Repræsentationen en fuldstændig og indgribende Indflydelse fra det første Øjeblik af«²⁹).

Angrebene paa selve Begrebet et Normalbudget og dettes Forenlighed med det konstitutionelle System imødegik Andræ træffende ved sin Paavisning af, at endog i Junigrundlovens Rigsdag ved Behandlingen af Finansloven selve Praksis havde medført, hvad Oktoberforfatningen yderligere fastslog i Teorien, Skabelsen af et faktisk tilstedeværende, et »Skygge«-Normalbudget³⁰). I øvrigt nægtede han paa det bestemteste, at Skattebevillingsretten var indrømmet i Grundloven af 5. Juni 1849³¹). Men for Resten vilde det endelige Normalreglement, som ovenfor omtalt, kun blive til Virkelighed under Rigsraadets afgørende Medvirkning³²). At et foreløbigt Normalbudget var en Livsfornødenhed, fremgik af, at der selvsagt maatte forefindes en Basis for Finansforvaltningen, til Regering og Repræsentation var enedes om den Lov, der bragte det endelige Normalbudget til Veje³³).

For øvrigt kunde Andræ ikke anerkende nogen som helst Forpligtelse for Ministeriet til i Fællesforfatningen at give det samme som eller mere end i Junigrundloven³⁴). Men vilde man endelig leve højt paa en saadan Sammenligning, krævede han med fuld Ret, at denne skulde foretages under eet, ikke »ved stykkeviis Betragtning« af enkelte Bestemmelser³⁵), en Fordring, der ikke mindst maa rettes til en uvildig Eftertids historiske Prøvelse.

Hvilke er da de øvrige væsentlige Sider af det Andræ'ske finansielle System?

At *Finansperioden* under Forfatningen af 2. Okt. 1855 blev *toaarig*, kan synes en simpel Følge af, at Rigsraadet efter § 31 ordinært kun skulde sammenkaldes hvert andet Aar³⁶). Men An-

dræ, der altid var en bitter Fjende af Repræsentationens maanedlange minutiøse Fordybelse i Finansbevillingens Enkeltheder³⁷), ønskede længere Tids uforstyrret Arbejdsro og vilde derfor ikke hvert Aar forhandle med Raadet³⁸). Det er da vanskeligt at afgøre, hvorledes Aarsagsforholdet egentlig former sig; rimeligvis foreligger en Parallelisme, bevidst tilstræbt af Forkæmperen for den stærkt udviklede Ministermagt. Andræ's egne Udtalelser om dette Punkt³⁹) synes, tilsammen tagne, at bære Vidne om en for ham mærkværdig Uklarhed og Mangel paa Konsekvens; men de er afgivet »för tilfallet«, som Riposter i forskellig Sammenhæng og vel derfor indbyrdes selvmodsigende.

Finansperioden var altsaa forfatningsmæssigt et Biennium; men administrativt udarbejdedes dog aarlige Budgetter og Regnskaber. Dette motiverede Andræ 30. April 1856 over for David⁴⁰), ligesom han 1. Febr. 1862, vendt imod Finansminister Fenger, erklærede det »aldeles overflødig« at ville lovgive desangaaende, »da det jo er Noget, som allerede skeer, og som stiltiende har vundet fuldstændig Billigelse«⁴¹).

Som tidligere fremhævet⁴²) var C. G. Andræ en energisk Modstander af »Overskridelses«- eller »Indemnitetssystemet«, som han med udsøgt Haan havde døbt den ved — eller, om man vil, paa Trods af — Junigrundlovens § 52 gennemførte Nødhjælpspraksis at lade Tillægsbevillingslovene fremtræde som Efterbevillinger, der gav Ministrene Absolution for begaaede Synder.

I denne Forbindelse maa det dog paapeges, at Andræ under sine gentagne Angreb paa »Overskridessystemet« stedse udtrykkeligt undtog *Overskridelser paa kalkulatoriske Poster* eller Regnskabsposter, der efter hans, sejrrikt hævdede, Anskuelse ikke var virkelige Overskridelser⁴³). Naar en Bevilling angaar Anskaffelsen af visse Genstande eller visse Kvantiteter af en nødvendig Vare, f. Eks. Brændsel eller Fourage, og Prisniveauet forskyder sig, maa det være en Selvfølge, »at der ikke kan ramme Bestyrelsen nogen Dadel, hvis en Overskridelse finder Sted«⁴⁴). Det maa fornuftigvis være Kvantumet, der er bevilget, medens den angivne Pris kun er at betragte som en foreløbig Regnefaktor.

Det Andræ'ske System forudsætter saaledes »Indførelsen af calculatoriske Overskridelser som fuldkommen legale«⁴⁵⁾; men det fordrer paa den anden Side, at det i selve Bevillingslovene udtrykkeligt skal fremhæves, hvilke Summer der er bindende, og hvilke der kun skal opfattes som kalkulatoriske⁴⁶⁾. Disse finder senere deres endelige Afgørelse ved Behandlingen af Statsregnskabet⁴⁷⁾, under Oktoberforfatningen i Lovsform, under Juni-grundloven ved »Beslutning« af bægge Rigsdagens Ting⁴⁸⁾.

Gennemføres denne Sondring ikke skarpt og aabent, vil, hævder Andræ, hele Bevillingsmyndigheden paa afgørende Maade blive undergravet⁴⁹⁾. Men det staar ham klart, at selv en nok saa vidtskuende og samvittighedsfuld Minister under Udarbejdelsen af de finansielle Love for det kommende Aar umuligt vil kunne forudse enhver Udgift, det kan blive nødvendigt at afholde inden for dette Tidsrum. Derfor maa Administrationen ikke lænkebindes til hver enkelt Budgetpost.

Ogsaa paa et andet Hovedpunkt maatte Andræ kræve en viss Margen for Finansforvaltningen. Hvad Sponneck, delvis efter norsk Forbillede, forgæves havde søgt gennemført i Rigsdagen⁵⁰⁾, opnaaede hans Efterfølger — ganske visst først efter en hidsig Fægtning med Alfred Hage og Tscherning — 24. Maj 1856 af Rigsraadet: Optagelsen af en *Sum til uforudsete Udgifter* paa Tillægsloven for Finansministeriet. Ministeren havde dog, for overhovedet at faa sin Krig igennem, maattet finde sig i en Nedsættelse af det oprindelig foreslaaede Beløb fra ikke mindre end 400,000 Rd. til kun 150,000⁵¹⁾.

Selv i det kongevalgte Rigsraad af 1854 havde Andræ, der, som tidligere nævnt⁵²⁾, her optraadte paa den samlede Regerings Vegne, kun under Henvisning til Forholdene i Hertugdømmerne med 10 Stemmer mod 7 gennemtvet Optagelsen af en Sum paa 250,000 Rd. til uforudsete Udgifter paa det af Kongen under 2. Aug. 1855 oktrojerede Statsbudget for 1855—56⁵³⁾. Ligeledes havde han, i Henhold til det foreløbige Rigsraads Betænkning af 26. Juli 1855⁵⁴⁾, maattet give Afkald paa at indføre denne vigtige Post paa det foreløbige Normalbudget af 28. Febr. 1856.

Meget mod sin Vilje! Thi en fornuftig finansiel Ordning, fastslog Andræ paa det allerbestemtteste, kunde under vore Forhold kun tænkes, hvis man, helst i selve Normalbudgettet, men i hvert Fald som »en væsentlig Bestanddel af ethvert Bienniums Tillægslov« optager en saadan rund Sum⁵⁵), ligesom enhver forstandig Husholdning gør det samme⁵⁶). I hans finansielle System spiller da denne Post »en ganske nødvendig og væsentlig Rolle«⁵⁷).

Et Forbillede for denne Fremgangsmaade havde han fundet i Norge og Belgien; men hans egentlige Ideal var dog det konsekvente hollandske System, hvor ikke blot hvert Ministerium, men hvert Hovedafsnit havde en Sum til uforudsete Udgifter, foruden at der fandtes et lignende Beløb til saadanne Udgifter i det hele⁵⁸).

Men ikke nok hermed. Som han kaldte baade den sunde Fornuft og fremmed Erfaring til Vidne, saaledes kaarede han selve Junigrundloven til Forbundsfælle. Og givet er det, at Forfatningens Tavshed m. H. t. Tillægsbevillingslove i høj Grad maa siges at underbygge den Yndlingspaastand, Andræ oftere fremsatte med baade Stringens og Energi. Selv Albert Olsen, hans skarpeste Kritiker, maa blankt indrømme dette — ganske visst ikke, hvor Talen er om Andræ, men om Sponneck⁵⁹) —, ligesom han andendets tilstaar, at Bevillingerne, alle Tvivl til Trods, ikke blev misbrugt⁶⁰). Med selve Tallene som Vaaben slog Andræ da ogsaa under sit sejrige Forsvar for sin finansielle Administration 16. Nov. 1859 Tscherning Kaarden af Haanden⁶¹).

Hvor megen Vægt Andræ end tillagde denne Margen for Finansforvaltningen i »paatrængende« Tilfælde⁶²), var dens Eksistens altsaa ikke betinget af nogen Bestemmelse i Forfatningen af 2. Okt. 1855. Derimod indeholder dennes § 54 en Hjemmel for Kongen, o: Regeringen, til »under særdeles paatrængende Omstændigheder, naar Rigsraadet ikke er samlet, at beslutte Afholdelsen af Udgifter, der ikke ere bevilgede«⁶³). Dog skal en saadan Beslutning altid først være behandlet og underkastet Afstemning i et Ministermøde, hvor enhver Minister skal afgive sit Votum til Protokollen⁶⁴), førend den i Geheimestatsraadet endelig vedtages af Kongen. Samtlige de Ministre, der billiger Beslutnin-

gen, er pligtige til at kontrasignere denne og bærer Ansvaret for den, saafremt den ikke godkendes af »det først sammentrædende Rigsraad, for hvilket den stedse bliver at forelægge«⁶⁵).

Hvad Kontoen for uforudsete Udgifter skulde være i givet Tilfælde, det skulde den finansielle Provisorieparagraf blive under ganske ekstraordinære Forhold »som en Nødhjælp, der kun i den yderste Nød kan gribes til«⁶⁶). Altsaa væsentlig, naar der paa en Tid, da Repræsentationen ikke var samlet, ufortøvet udfordredes en hurtig, kraftig og finansielt bekostelig Indgriben af den udøvende Magt, f. Eks. under pludselig indtrædende Kriser eller Krige. Den sproglige og reale Forskel mellem »paatrængende« og »særdeles paatrængende« Omstændigheder krævede Andræ stedse overholdt paa det allernøjeste. Ved en alt for hyppig Brug — eller rettere Misbrug — af § 54 vilde det Værn, som ubestridelig laa i denne, dels i Kravet om Finansprovisoriernes Forelæggelse for det førstkommende Rigsraad, dels i Ministrenes Kontrasignatur, sammenholdt med Forfatningens § 12 om Ministeransvarligheden⁶⁷), efterhaanden fuldstændig smuldre bort⁶⁸).

Bag disse Bestemmelser laa grundige teoretiske Overvejelser, forbundet med de Erfaringer, Monarkiet havde indhøstet under Ministeriet Ørsteds absolutistiske Regime⁶⁹). Andræ maatte dog oftere staa for Skud m. H. t. saavel Kontoen for uforudsete Udgifter som § 54. Navnlig rykkede Tscherning Gang paa Gang i Felten mod denne, som han fandt konstitutionelt uforvarlig⁷⁰); men Andræ gav ham raat for usødet, idet han samtidig redegjorde for Bestemmelsens Betydning og Brug og gentagende karakteriserede den som en »særdeles god Paragraph«⁷¹).

Men eet er at udforme Ordningen af de finansielle Forhold i en Forfatning, et andet — og lige saa vigtigt, pointerer Andræ —, hvordan Overholdelsen af Bestemmelserne kontrolleres⁷²). Som ovenfor skildret^{72*}), betragtede han saavel Statsrevisorernes Gennemgang af som Rigsdagens Beslutning om Statsregnskabet med baade Mistvivl og Modvilje. Det var hans Ønske at lægge »Nøglen til Statens Pengekiste«, der under det gamle System havde været »ganske udelukkende i Finantsministerens Haand«, i Re-

præsentationens egne Hænder, »directe eller indirecte«⁷³); samtidig indrømmede han dog, at »de moralske Garantier« altid maa være de væsentligste⁷⁴).

Han opgiver da Junigrundlovens Regler til Fordel for en *Regnskabsret*. Denne skal overtage Revisionen og Decisionen af samtlige Forvaltningsgrenes Regnskaber og føre Tilsyn med alle Regnskabsbetjente; desuden skal Retten overvaage, at der ikke afholdes nogen Udgift uden Hjemmel i Forfatningen. Endelig har den at ledsage Forslaget om Statsregnskabs Godkendelse, der ifølge samme Paragraf (55) sker ved Lov, med sine Bemærkninger⁷⁵).

Mange Opgaver stiller Andræ Regnskabsretten, stor Betydning tillægger han den; uden den vil hele vor Finansorganisation mangle »Sandhed og Conseqvents«⁷⁶). Af varig Værdi vil det være, at Regnskabsretten, i hvilken baade juridisk, finansiel og bogholderimæssig Sagkundskab skal repræsenteres, træder i Stedet for Statsrevisionen, hvis Arrogance efter hans — Gang paa Gang udtalte — Mening stod i omvendt Forhold til dens Competence⁷⁷). Men afgørende Vægt faar dog i hans Øjne først Rettens Funktion som øverste finansielle Kontrolinstans. »Ingen Anvisning skal kunne honoreres ved nogen Kasse uden at være passeret igjennem denne Institution, Regnskabsretten«⁷⁸). Den vil endvidere »have at paase, at ingen Udgift afholdes uden at være bevilget, og den vil aldeles ikke bryde sig om, at en Minister paa sit eget Ansvar vil gjøre en Udgift, som ikke er bevilget; thi den vil ifølge Forfatningslovens § 55 være forpligtet til ikke at indrømme, at der anvises noget Pengebeløb, som ikke er bevilget i Finantslovene udover det, som er bevilget i Henhold til § 54«⁷⁹).

Tanken om Regnskabsretten er dog ikke Andræ's eget Barn, men derimod en Myndling, der først under hans Røgt og Pleje har vokset sig stærk. Med fuld Loyalitet har Poul Andræ⁸⁰) gjort opmærksom paa, at den konservative Bankdirektør H. P. Hansen allerede paa den grundlovgivende Rigsforsamling havde stillet Forslag om Indførelsen af en Regnskabsret i Statsrevisionens Sted, et Forslag, han imidlertid selv senere trak tilbage⁸¹). Lige-

ledes har Poul Andræ erindret om, at ogsaa David — i Juliforordningens Rigsraad — 1854 havde hævdet »Nødvendigheden af en Regnskabsret«⁸²⁾, »et eget, de enkelte Statsministerier uafhængigt Revisionsdepartement, der maatte stilles i et bestemt Forhold til Rigsraadet«⁸³⁾. Men det blev Andræ, ikke P. G. Bang, der knæsatte Tanken om Regnskabsretten i Oktoberforfatningen. Ogsaa selve Udformningen af Ideen er hans, og ham alene skyldes den betydningsfulde Udvidelse af Rettens Myndighedsomraade ved Fastlæggelsen af dens Funktion som finansiel Kontrolinstans⁸⁴⁾.

Ved Andræ's Overvejelser angaaende Organisation af Retten tjente som Forbillede hovedsagelig den belgiske cour des comptes. Han kunde her støtte sig til to Memoirer om dennes Sammensætning og Virke, som Finanshovedbogholder, Etatsraad E. Schiern, der 1856 i Frankrig og Belgien havde studeret disse Landes fremskredne Regnskabsvæsen, havde affattet⁸⁵⁾. Efter Ministerens personlige Direktiver udarbejdede derefter hans betroede Sekretær, Fuldmægtig Fr. E. Ramus, et »Udkast til Lov om Regnskabsretten«, beregnet paa at træde i Kraft 1. April 1860⁸⁶⁾.

Af Enkeltheder ud over, hvad der fremgaar af selve Oktoberforfatningens § 55⁸⁷⁾, skal kun nævnes, at Retten — ifølge Udkastets § 8 — skulde paasé, »at ingen uberettiget Overførsel fra en Konto til en anden foretages«. Endvidere, at »Gager, Pensioner [— dog ikke ved første Anvisning —] og andre lignende Annuua samt Statsgjældsrenter« undtages fra Rettens Vise-ring. Og endelig, at Retten besidder fuld Myndighed til, mundtligt eller skriftligt, at affordre alle Vedkommende alle fornødne Op-lysninger⁸⁸⁾.

Ydre, ikke indre Forhold kom til at medføre, at § 55 kun blev en uopfyldt Løfteparagraf⁸⁹⁾; men for Andræ var og blev Regnskabsretten til alle Tider selve »den nødvendige Slutsteen paa vort hele finansielle System«⁹⁰⁾. Uden den var Systemet ikke færdigt, og uden Regnskabsretten ingen *Regnskabslov*. En saadan var haardt tiltrængt; »thi der er et dybtfølt Savn og en stor Lacune med Hensyn til Bestemmelserne angaaende Regnskabsordenen i det Hele«⁹¹⁾.

Ikke uforstaaeligt, at Andræ, der med saa levende en Interesse, saa virksom en Sympati havde banet Vejen for Regnskabsretten, med udtalt Uvilje fralagde sig de halvt tilslørede Beskyldninger for, at netop han bar et Medansvar for, at Loven om Organisationen af denne Ret ikke var blevet Rigsraadet forelagt⁹²). Andræ's Paavisning af, at det var det spændte Forhold til det tyske Forbund, som havde forhindret Lovens Fremkomst⁹³), fandt en afgørende Bekræftelse derved, at heller ikke hans Efterfølger C. E. Fenger — af samme betydende Grunde — vovede at føre nogen saadan Lov frem⁹⁴).

En Regnskabsret kom overhovedet aldrig i Stand, og først et godt Stykke ind i det 20. Hundrebaar skabtes en Regnskabsordning af en lignende Betydning, fastsat i Lov af 31. Marts 1926⁹⁵). Ved den administrative Revision, der nu udøves gennem Hovedrevisoraterne, og den parlamentariske, som er Statsrevisionens Opgave, synes en betryggende Kontrol etableret, ligesom Forbindelsen mellem disse Institutioner er sikret gennem Statsregnskabsraadet, der bestaar af Statsrevisorerne, Hovedrevisorerne og Finanshovedbogholderen. Eftertiden er altsaa gaet delvis andre Veje end Andræ; men den synes dog at have lært adskilligt af denne Foregangsmands energiske Pionérgærning.

Endelig maa det nævnes, at *Statsregnskabet* ifølge Oktoberforfatningens § 55⁹⁶) finder sin *Afgørelse i Lovs Form*. Det Andræ'ske System bærer her ubestridelig ud over Junigrundlovens uklare Udtryk »Beslutning«⁹⁷), om hvilket der var vekslet saa mange Ord og spildt saa megen Bogtrykkersværte. Det byder den anden Faktor i den lovgivende Magt, Kongen, Lod og Del i Billigelsen af Statsregnskabet, og det har bl. a. det konstitutionelle Fortrin, at uundgaaelige Overskridelser paa kalkulatoriske Poster ad denne Vej vinder legal Stadfæstelse. —

Formuleret i Forfatningen af 2. Okt. 1855, blev det Andræ'ske finansielle System ved Forfatningen af 18. Nov. 1863 »modificeret og omordnet« paa en Maade, som Andræ i det store og hele betragtede som »særdeles heldig«⁹⁸). Herved sigtede han muligvis til den Bestemmelse, at Regeringen straks efter Rigsraadets Aab-

ning skal forelægge hvert af Tingene en samlet Oversigt over samtlige Fællesindtægter og -udgifter for den kommende Finansperiode i Henhold til Normalbudgettet og Tillægslovene⁹⁹). En saadan tvungen Forelæggelse kendes ikke i Oktoberforfatningen; men en *Finansoversigt* blev dog i Regelen ved given Lejlighed meddelt Rigsraadet¹⁰⁰).

For øvrigt havde Andræ allerede 1856 energisk slaaet paa, at man ikke med Føje kunde rejse »nogen væsentlig Anke mod Finansbevillingens Form«. Han kunde ikke se, »at der er skeet Andet, end at Finansloven, som ogsaa undertiden paa Kongerigets Rigsdag er kommet frem stykkeviis, her vil komme frem i enkelte Stykker, og at man saa maa ende med at supplere Finansloven med en Oversigt, som man ikke engang gav paa Rigsdagen . . . «¹⁰¹), en Oversigt, som Repræsentationen i øvrigt ved at sammenholde Akterne maatte kunne skaffe sig selv ved en »overordentlig simpel Regneoperation«¹⁰²).

Mod denne Tankegang, som i Rigsraadet den 21. Jan. 1858 kritiseredes af David, Fenger, Lehmann og Tscherning, der krævede Tillægsbevillingerne for de forskellige Ministerier underkastet en samlet Behandling i samme Udvalg¹⁰³), har ogsaa Albert Olsen protesteret¹⁰⁴). Hans Paastand, at David »reddede Finanslovsbehandlingen i Rigsraadet fra det Kaos, som den under Andræ's Ledelse styrede stærkt henimod«¹⁰⁵), turde dog være ikke lidet overdreven. Træffende optager han derimod andensteds Monrads Kritik af Andræ's Forsøg paa i Marts 1855 at faa Rigsdagen til at vedtage en Tillægsbevillingslov¹⁰⁶) til en Finanslov, der endnu ikke var vedtaget, som en uhjemlet Sønderlemmelse af Finansloven¹⁰⁷).

Ligeledes maa man i det væsentlige erklære sig enig med Olsen i hans Kritik¹⁰⁸) af Oprettelsen og Organisationen af *Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender* og Fordelingen af Sagerne mellem dette, Indenrigsministeriet og Finansministeriet 16. og 31. Okt. 1855¹⁰⁹). Denne synes langt fra uangribelig, og man kan vanskeligt frigøre sig for den Tanke, at Fastlæggelsen af disse tre Ministeriers Ressort til en viss Grad kom til at afhænge

af, hvad Andræ personlig havde nærmere Kendskab til eller nærede særlig Interesse for¹¹⁰). Konstitutionelt forvirrende var ikke mindst, som af Olsen fremhævet, Splittelsen af Finansstyrelsen mellem Indenrigsministeren, der fik Ansvaret for Kongerigets Budget og Regnskabsvæsen, og Finansministeren, som beholdt Kasseforvaltningen for det samlede Monarki¹¹¹).

Saare ublid er den Skæbne, der er blevet Andræ's Livsgæring til Del i Albert Olsens Fremstilling. Kun spredtvis ydes der ham en sparsom Ros¹¹²), og saafremt man ikke fra anden, uforkastelig Side havde vidst, hvor overordentlig fremragende Andræ var som Fagminister og Administrator¹¹³), vilde man ved Læsningen af Olsens Bog maaske have faaet et temmelig misvisende Indtryk af ham og hans Værk.

Dette er imidlertid en simpel Følge af det noget snævre Grundsyn, der har gjort Albert Olsens i øvrigt baade flittige og fortjenstfulde Arbejde ret ensidigt. Naar en hel Tidsalders ledende Tanker, førende Personligheder og ypperste Statsretslærere saa at sige fordeles som Bukke og Faar mellem »Reaktion og Frisind«¹¹⁴), maa en uafhængig konservativ som Andræ baade som Teoretiker og som Praktiker nødvendigvis falde igennem, ikke blot over for en radikal som Tscherning, men ogsaa over for venstreliberale som Monrad og Fenger. Naar Administrationens Stræben efter Selvhævdelse stemples som »hoven og overlegen«¹¹⁵), medens Repræsentationens Indgriben oftest er »god og sund«, økonomisk for Statskassen og kun »til Samfundets Bedste«, hvad der »maa blive det afgørende, naar Regnskabet gøres op«¹¹⁶), ja, da maa Dommen over den »overlegne, selvsikre og doktrinære« Andræ¹¹⁷) blive en Forvisning til det yderste Mærke: »Da Fællesforfatningen blev indført og for Rigsraadets Vedkommende fik gjort Regeringen og Administrationen usaarbar, søgte den yderst bureaukratiske Andræ at faa lignende Principer indført for Kongeriget, men uden Held«¹¹⁸).

Der er i Albert Olsens Bog fremsat frugtbringende Synspunkter, og i adskillige Enkeltheder vil en uhildet Bedømmer kunne give den strænge Kritiker Medhold; men hans Forsøg paa en

Omvurdering af Andræ's finanspolitiske Indsats er *ikke* lykkedes. Hans skarpe, paa sine Steder skaanselløse, Kritik skyder over Maalet.

Ogsaa Poul Andræ har i sine Skrifter, navnlig i »Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855« (1903), givet værdifulde Bidrag til en Skildring af Faderens Gærning. Og uagtet hans kyndige Fremstilling uvilkaarligt præges af hans forstaaelige Beundring for og Kærlighed til Faderen, kommer hans Fremhævelse af dennes Fortjenester formentlig dog alt i alt Virkeligheden nærmere. I denne Bedømmelse synes ogsaa N. Neergaard enig¹¹⁰), og Eftertiden vil næppe omstøde den.

En samlet kritisk Værdsættelse af C. G. Andræ's finansielle System er ikke uden Vanskelighed. Ud over de Bidrag til en saadan Vurdering, som maatte findes i det foregaaende, skal her kun som Hovedsynspunkt fremføres følgende Grundtanke: Man vil kunne diskutere, om Andræ's Løsning af Tidens finanspolitiske Problemer virkelig har været den bedst mulige, man vil kunne finde den ganske forkastelig; men man maa aldrig lade ude af Betragtning, at bag Oktoberforfatningen laa Monarkiets uløselige nationale Spørgsmaal og de deraf flydende Interessesmod sætninger, som Andræ af en ærlig Vilje til Upartiskhed søgte at raade Bod paa, ogsaa paa det finansielle Omraade. At han samtidig skabte en stærkere Ministermagt end strængt nødvendigt, skal aabent indrømmes; men hans Hensigters personlige Renhed vil dog ikke kunne omtvistes.

---

5. ØKONOMISK OG SOCIALT GRUNDSYN

At der i C. G. Andræ's parlamentariske Taler — om end spredtvis, under Drøftelsen af talrige vidt forskellige Æmner — fremsættes et helt økonomisk Program, staar næppe klart for Nutidens Bevidsthed, men har heller ikke fundet noget fyldigere Udtryk i de hidtil foreliggende Skildringer af hans Liv og Gærning¹). Tankegangen i disse Foredrag er vel i det store og hele ikke ny; men

Talerens Begrundelse af sine Synspunkter og den Form, han iklæder dem, er hyppigt original og samtidig saa frisk og fængende, at disse Indlæg i Dagens Debat paa en ejendommelig og stadig i høj Grad aktuel, tit desuden ligefrem fornøjelig, Maade fuldstændiggør det mere kendte Billede af Forfatnings- og Finanspolitikeren.

Selv hævder Andræ, at han ogsaa paa Samfundsøkonomiens Omraade har traadt den gyldne Middelvej²⁾); men med en enkelt — ganske vist saare væsentlig — Undtagelse³⁾ har han dog fulgt den *liberalistiske* Politikens Fane. Velbevandret i Samtidens økonomiske Litteratur, staar han formentlig i størst Gæld til den aandfulde franske Nationaløkonom Frédéric Bastiat (1801—50), hvis Teorier han overvejende delte, og hvis blændende skrevne Værker⁴⁾ maatte tiltale hans stærkt udviklede æstetiske Sans.

Som Bastiat er Andræ en Modstander af Statens økonomiske Formynderskab paa alle Felter. Det er for ham som Finansminister et aabent Spørgsmaal, om det virkelig med Rette kan siges at være en Statsopgave at understøtte kommunale Foretagender som Gas- og Vandværker⁵⁾ — privat vilde han utvivlsomt besvare det med et Nej. Og som ansvarlig for Finanserne nægter han 1858 i Rigsraadet at lade Statskassen udrede et stort rentefrit Laan til Helsingør Kommune som en Slags Erstatning for Afløsningen af Øresundstolden 1857⁶⁾); Behjælpelser for manglende Hjærtelag gaar ham forbi. Ogsaa hans yderst forsigtige og økonomiske Optræden under Pengekrisen 1857⁷⁾), da hveranden paa kaldte Statens Støtte, medens hveranden fraraadede Ministeren at hjælpe, bidrog til hans Upopularitet; i Pressen gennemhegledes han som »hovmodig, uvidende, aageragtig«⁸⁾ etc., men tilbageviste selv med Kraft alle Angreb 17. Dec. s. A. i Landstinget⁹⁾.

Uden al Vaklen sværger Andræ til den frie Konkurrence¹⁰⁾ og det private Initiativ. Han stempler vel ikke al offentlig Drift som dyr og daarlig — enkelte Undtagelser paapeger han selv¹¹⁾ —; men han betvivler, at den kan ledes saa forretningsmæssigt, med en saa vaagen Ævne til at føle Tiden paa Pulsen og en saadan økonomisk Ansvarsbevidsthed som et privat Foretagende¹²⁾.

Eet er sikkert: Hvis der ikke i Tide bremses op for den omsig-gribende Tendens i Retning af det offentliges Overtagelse af saa den ene, saa den anden Institution, maa Udviklingen med Naturnødvendighed føre til Socialismens Sejr¹³). Derfor modsætter han sig Oprettelsen af en paatænkt Statsanstalt for Livsforsikring¹⁴). Derfor kan han kun som en Undtagelse billige Statens Anlæg eller Overtagelse af *Jærnbaner*¹⁵) — han ser her bort fra strategisk nødvendige Linjer¹⁶) — og han sønderlemmer ganske den gængse Argumentation om den vidunderlige nationaløkonomiske Vinding, der udspringer af Baneanlæggene. Det er stort set, hævder han — med unødigt Brede —, de samme Summer, der cirkulerer¹⁷), ikke en stedse voksende Snebold, snarere Tordenskjolds Soldater, som atter og atter marcherer op¹⁸). Og med ubønhørlig Konsekvens drager han Konklusionen af sine Præmisser, en Slutning af bemærkelsesværdig Aktualitet: De Baner, der betaler sig, er velsignelsesrige, men de vil fremkomme af sig selv uden Statens Indblanding¹⁹); Baner, som ikke kan betale sig, er forfejlede, maa ufortøvet nedlægges, burde overhovedet ikke kunne bygges²⁰).

En Sammenligning med andre — tilsyneladende — uproduktive Udgifter, f. Eks. til Videnskab og Kunst, afviser Andræ kort som Vidnesbyrd om manglende Dannelse²¹). Universitetet og dets Virke finder han hævet over enhver Diskussion²²); men selv en saa op-rigtig Ven af Teatret som han indrømmer dog, at der muligvis maa sættes Grænser for de stadige Tilskud til den kongelige Scene²³).

Til de strængt nødvendige Udgifter henregner Andræ ogsaa en retfærdig og rimelig Aflønning af *Statens Embedsmænd*. Alle-rede paa Rigsforsamlingen vinder hans kraftfulde og slaaende Krav om en stærk — i selve Grundloven fast forankret — Rets-stilling for Embedsmændene baade Ørenlyd og Samstemning²⁴). Ogsaa andre forsvarer disses Ret til frit at tage Sæde i Repræsen-tationen — Andræ var det forbeholdt, langt forud for sin Tid, at fremsætte den moderne Fordring om Oprettelsen af Embeds-mandsjuryer, der skulde træde i Funktion i Tilfælde af Fare for

vilkaarlig Afskedigelse o. lign²⁵). Derimod har han senere hævdet, at det falder uden for Statsrevisionens Kompetence at undersøge, »hvortidt der har været tilstrækkelig Føie til at afskedige Embedsmænd eller ikke«²⁶). Med megen Styrke fastholdt han bestandig, at »det er *Kronens Prærogativ* at besætte Embeder«, og han nægtede paa det bestemteste Folketinget enhver Ret til »her i Salen at discutere de Embedsmænds *personlige Egenskaber*, der beklæde Embederne«²⁷).

Gennem Aarene følger man Andræ's vedholdende Kamp for at sikre Statens Embeds- og Bestillingsmænd taalelige Lønvilkaar, ikke blot i de paagældendes egen, men ogsaa i selve Samfundets velforstaaede Interesse²⁸). Forholdet mellem Staten og dens Embedsmænd opfattede han med tvivlsom Ret som et Kontraktforhold²⁹); men hans Argumentation — bl. a. hans skarpe Skelnen mellem kvalificeret og ikke kvalificeret Uddannelse og Arbejde³⁰) — er i øvrigt lige saa vægtig som slaaende, af en forbløffende Modernitet og Træfsikkerhed. Som Finansminister gennemfører han flere Dyrtdslove — under Forhandlingerne herom finder vi de allerfleste Stridspunkter fra vore egne Dage foregrebet!³¹) —; i Landstinget bliver han ogsaa paa dette Felt de skiftende Regeringers stedse vaagne Samvittighed; paa det alvorligste advarer han mod de skæbnesvangre Alternativer Flugten fra Statstjenesten³²) eller »Korruption og Uredelighed«³³). I C. G. Andræ vil Nutidens Tjenestemandssstand vide at værdsætte sin første — maaske tillige sin største — Talsmand og Forkæmper.

Af en lignende — næsten uhyggelig — Aktualitet, er de pessimistiske Spaadomme, hvormed han 17. Dec. 1860 ledsager Lovforslaget om Indretning af en Serieinddeling inden for Kreditforeningerne³⁴). Med største Skarpsindighed paaviser han bl. a., hvorledes der under en indtraadt Lavkonjunktur vil finde en formelig Desertation Sted fra de ældre Serier ind i de nye³⁵), og han stempler det som lige saa »karakteristisk« som uheldigt, at Ledelsen af Kreditforeningerne udelukkende er i Debitorernes Hænder³⁶). Andræ's Betragtninger blev af Datiden modsagt som Ud-

tryk for et urimeligt Sortsyn — nu vil næppe nogen længere nægte Rigtigheden af hans Argumentation³⁷).

Læseværdige er ogsaa Andræ's Ordførertaler om Reglerne for Ekspropriation³⁸); noget særligt nyt eller betydningsfuldt byder disse halvofficielle Indlæg vel ikke, men de er udtømmende, klare, rede til at gøre Ret og Skel til alle Sider.

Af Vigtighed og Vægt er derimod hans Vurdering af Samtidens *Skatte- og Toldpolitik*³⁹). I en ofte gentaget Hovedsætning indskærper Andræ Regering og Rigsdag den yderste Varsomhed ved Paalæg af nye Skatter, hvorimod gamle Skatter er gode Skatter⁴⁰), idet de for Aar tilbage er blevet udjævnede af og i Samfundets økonomiske Liv⁴¹). Dette gælder Hartkornsskatten, der for længst er blevet en blot Prioritet⁴²), som det gælder Fattigskatten og Nærings- og Hjælpekatten⁴³). I Rangskatten ser han en irrational Undtagelse, som han søger fjærnet⁴⁴). Ligesom han bekæmper Tanken om Indførelsen af en Formue- og Lejlighedsskat i Hovedstaden⁴⁵), saaledes mobiliserer han mod Indkomstskatten al sin Viden og Veltalend, og i en Aarrække holder han Skansen.

I det Princip, der ligger til Grund for denne Skat — som man i selve dens Hjemland England nu er led og ked af⁴⁶) — ser han en abstrakt Doktrin af yderst tvivlsom Rigtighed⁴⁷). Men selv om man vil forudsætte, at Skatterne skal lempes efter Skatteævnens, hvad i øvrigt ikke gennemføres konsekvent, f. Eks. m. H. t. Omsætningsafgifterne⁴⁸), benægter han bestemt, at Skatteævnens kan udmaales aldeles proportionalt med Indtægten. Tilmed er Udførelsen af Princippet i Praxis himmelraabende uretfærdig og hensynsløs⁴⁹). Svidende brændemærker han Ligningsmyndighedernes Posekiggeri og Snagen i private Forhold, hele det utaalelige »Inkvisitionssystem«⁵⁰). Personlig giver han Afkald paa at gøre Selvangivelse og lader sig resigneret sætte i Skat af en adskilligt større Indtægt, end han virkelig har haft⁵¹). I denne Sammenhæng paapeger han imidlertid Vanskeligheden ved at opnaa rigtige Selvangivelser⁵²) — tilsyneladende maaske noget inkonsekvent, men et organisk Led i en Opsummering af Argumenter imod Skatten.

Afgørende er for Andræ dog, at Indkomstskatten er et Skraa-plan, man bør undfly. Fastlæggelsen af en saadan Skat som permanent Hovedfaktor i vort Beskatningssystem vil modvirke, vil dræbe enhver Tendens til Sparsommelighed i Forvaltningen⁵³); som et aldrig hvilende »Sugeværk« vil Indkomstskatten stræbe at udfylde »alle Hullerne i vore fremtidige Budgetter« med Samfundets Kapital⁵⁴).

Statshusholdningen bør efter Andræ's økonomiske Grundsyn aldeles overvejende baseres paa *indirekte Beskatning*. »Der var«, noterer Fru Andræ 4. Aug. 1855, »forresten flere Ting, hvorpaa han havde Lyst at lægge Skat, f. Eks. paa Malt, paa Tobak og paa Kornudførsel, hvilken sidste skulde være en foranderlig Skat efter en vis Scala«⁵⁵). At han 1858 planlagde en ny Ølskat, samtidig med, at han krævede Rangskatten afskaffet, vakte Misstemning i Pressen⁵⁶); men Andræ fastholdt, at indirekte Skatter »altid ville være at foretrække; det vil være dem, der paa den letteste og naturligste Maade ville kunne paalægges og udredes af Skatyderne, dem, der fordele sig paa den hele skatydende Befolkning ad den rigtigste og naturligste Vej«⁵⁷).

Først og fremmest sværger han til Tolden, »den eneste, der bringer os sand Hjælp i vor Nød«⁵⁸). Han nægter bestemt, at Toldafgifterne vender den tunge Ende nedad, og pointerer energisk, at der alle Dage vil bestaa et nogenlunde konstant Forhold mellem Prisen paa Livsfornødenheder og Arbejdslønnen⁵⁹); ogsaa her vil en naturlig Udvikling forholdsvis hurtigt udjævne de mulige Forskelle, der er øjeblikkelige Følger af Ændringer i Beskatningen⁶⁰).

Selvfølgelig har Andræ væsentlig Indførselstolden for Øje — Transittolden, Øresundstolden, har han, tvunget af Udlandet til at slagte Hønen med Guldæggene, med blødende Hjærte maattet opgive 1857⁶¹). Men i vanlig aabenlys Trods mod gængs Lærdom paa Bjerget slaar han 1874 ogsaa til Lyd for Udførselstold paa Livsfornødenheder. Det er ad denne Vej, ikke ved Hjælp af Indkomstskatten, at Staten bør tilstræbe at fordele Samfundets Velstand over det hele og billiggøre Livsfornødenhederne for de fattige⁶²).

HANSINE ANDR E

Social Interesse og Ansvarsfølelse vil man saaledes paa ingen Maade kunne frakende denne uafhængige og særprægede Personlighed. Vel taler og stemmer han, som ovenfor nævnt⁶³), imod Oprettelsen af en »Anstalt for Alderdoms og Døds Skyld« — bl. a. fordi han ikke tiltror Staten Ævnen til paa bedste Vis at frugtbargøre de betydelige indestaaende Kapitaler⁶⁴) —; men han ser »med den allerstørste Sympathi« paa en »hvilken som helst Bestræbelse for at komme de ubemidlede Classer til Hjælp«⁶⁵). Dog stiller han sig skeptisk over for adskillig offentlig Forsorg, idet han ironisk advarer mod med den ene Haand at give den nødlidende, hvad man fratager ham med den anden⁶⁶).

Som det vil være fremgaaet af ovenstaaende Skildring, er Andræ i det hele og store en Tilhænger af den økonomiske Liberalisme og en Modstander af Socialismen og dens Tenderen imod en Ny-Merkantilisme. Som algyldige Statsformaal nævner han *i første Linje* »Retfærdighedens Haandhævelse inden Rigets Grændser og imod Udlandet«⁶⁷). Et afgørende Træk i hans Samfundsopfattelse er endelig hans dybe Ansvarsbevidsthed over for Eftertiden; personlig ønsker han at plante Træer for den kommende Slægt. »Det er et Spørgsmaal«, hævder han, »om vi ikke skyldte vore Efterkommere paa lignende Maade at tage Hensyn til deres Tarv, som vi maae ønske, at de, der ere gaaede forud for os, skulde have været betænkte paa vort Tarv«⁶⁸).

---

6. POLITIKEREN OG PERSONLIGHEDEN

EN SAMMENFATTENDE KARAKTERISTIK

*»Jeg har handlet, som jeg mente det rigtigt.«
(Biogr. III, S. 262.)*

Det var Forholdenes Magt, der tvang C. G. Andræ frem i Forgrunden; thi selv tog han 1854 kun ugærne Sæde i Decemberministeriet¹), og efter at han først var traadt ud af den Hall'ske Regering i Juli 1858, lykkedes det ikke mere at faa ham til at overtage noget politisk Ansvar.

Han var en Løsgænger. Aldrig blev han Fanebærer for, endsige

simpel Landsknægt i nogen politisk Slagorden. Det laa ikke for ham at lystre nogen Parole. Ikke fra Tscherning, for hvem han dog nærede en viss Respekt²⁾, hvor ofte de end tørnede sammen i politisk eller finansiell Dyst. Mindst af alt fra J. A. Hansen, der i Andræ's Øjne afgjort laa under Niveauet³⁾. Trods god Vilje tør Frederik Barfod da heller ikke i sin »Den grundlovgivende Rigsforsamlings Historie«⁴⁾ indrullere ham i Bondevennernes Rækker. Og skønt Andræ senere traadte Centrum nærmest og personlig var Ven med Krieger, Hall, M. P. Bruun, V. J. Bjerring o. fl. a., kan hans Portræt dog heller ikke indordnes i det righoldige national-liberale Førergalleri⁵⁾. Ligeledes stod han i sine senere Aar isole-ret inden for Landstingets Højre. »Partiet Andræ« var alle Dage kun eet, sig selv, Andræ.

Dybest hænger dette vel sammen med hans ejendommelige Aandsform. Først og fremmest er han Matematikeren, Logikeren, Legemliggørelsen af det rationelle, en Personifikation af Begreberne Tankeklarhed, Stringens, Konsekvens. Naar han har stillet Problemet — det være nu matematisk eller politisk —, stiller han uden unødige Svinkeærinder stik mod Maalet, og den enkle — som Regel eneste — Løsning, hans skarpe Tanke finder eller former, holder han sejt fast ved. Han er et udpræget Forstandsmenneske, oprindelig dog med et stærkt betonet Viljeselement, der efterhaanden forbenes i Stædighed. Nøgternt og kritisk indstillet, som han er, bliver han en kølig Skeptiker over for Omverdenens Ideer og Idealer.

Omvendt bliver han, i tryk Forvisning om sin egen forfatnings- og finanspolitiske Bedreviden, ikke blot sikker, men selv-sikker⁶⁾. Hans ubestridelige Aandsoverlegenhed kan til Tider udarte til en næsten ultramontan Følelse af Ufejlbarlighed, der udadtil kan virke ikke lidet anmassende og irriterende⁷⁾. Dette skaber ham mange Fjender, hvad dog snarest styrker ham i hans Overbevisning om, at han har Retten paa sin Side; men kun alt for ofte hæmmes herved Udbredelsen og Gennemførelsen af Ideer, der tiest er rigtigere end Modstandernes. Thi Andræ er, som Topsøe i sin skarpt trufne Karakteristik udtaler: »en Mathe-

matiker, foret med en Militær; han har Ret, det er Nummer Et, Nummer to: han vil lystres⁸⁾.

Derfor er Andræ — i Modsætning til Hall — *større som Statsmand end som Politiker*. Størst, da han skaber og gennemtvinger Oktoberforfatningen, der formidler Modsætningerne mellem Juni-grundlovens uindskrænkede Folkestyre og den maskerede Ørsted'ske Enevælde, og paa samme Tid bygger Tyskerne en gylden Bro til Fred og Forsoning. En konservativ Forfatning, men uden Tvivl en Mesters Værk, den mest helstøbte Forfatning, Danmark har levet under⁹⁾ — rent bortset fra selve den tilhørende geniale Valglov!

Som Taktiker og Forhandler staar Andræ afgjort tilbage¹⁰⁾. Han savner Smidighed, politisk »flair« og Opportunisme. Han mangler i ikke ringe Grad Ævne og Vilje til at læmpe sig efter Modparten, og med sin Overbevisning gaar han ikke paa Akkord¹¹⁾; tidlig og silde fremsætter han sine Særsynspunkter¹²⁾. Kan han naa til en Overenskomst uden at slaa af paa sine Grundprincipper, er han dog oftest rede til Underhandling¹³⁾; selv for hans Idealisme maa Politik — inden for visse Grænser — blive det muliges Kunst. I øvrigt ynder Andræ at lade mere sikker, end han er¹⁴⁾. Som Bismarck hader han »Parlamentsvrøvlet«¹⁵⁾, og helst havde han vel begrænset Repræsentationens Andel i Lovgivningen til blot i Tavshed at stemme for eller imod Regeringens Forslag¹⁶⁾. Ogsaa han skønner paa »Opinionens Vind i Sejlene«, men Folkegunstens Medbør har han ikke nødig¹⁷⁾ og Bladenes Ros eller Dadel lader ham lige kold¹⁸⁾; »Morgenposten«s Angreb paakalder gentagende hans Sans for det komiske¹⁹⁾.

Men hvor staar da »Partiet Andræ« politisk? Er han radikal eller konservativ? Ogsaa dette Spørgsmaal har Vilh. Topsøe stillet sig, og selv svarer han — dog mere aandfuldt end helt udtømmende —: »En Natur som hans er radikal eller konservativ efter Omstændighederne, radikal med egne Planer, konservativ ligeoverfor Andres«²⁰⁾. Nærmere Pletten er Erik Henrichsen naaet i sit — for øvrigt delvis fortegnede — Billede: »Andræs »Radikalisme« var logisk Konsekvens, intet andet«²¹⁾. Thi har der end til-

syneladende været et radikalt Anstrøg over Andræ's Liberalisme i hans yngre Aar, saa var han dog, dybest set, en konservativ Natur, om man vil, en *kritisk konservativ*. I øvrigt er ogsaa han undergaaet en viss Udvikling.

Han havde som andre gode Hoveder blandt de unge sværmet for Julirevolutionen; men han holdt sig — som hele den Kreds, der samledes i det Heiberg'ske Hus — uden for Fyrrernes politiske Røre. Med Skepsis og Uvilje saae han paa Christian VIII²²); Frederik VII var Genstand for hans halvt humoristiske Foragt²³), Kongens Ægteskab og Hofliv ham en Rædsel²⁴). Andræ's Yndlingshersker var Frederik VI, hvem han elskede og beundrede²⁵). Sine politiske Idealer havde han afvundet den store Revolution; men det var af fuld og fast Overbevisning, han oftere hævdede, at den danske Enevælde i Virkeligheden selv for længst havde skabt den samme Frihed og Lighed, som udtales i Erklæringen om Menneskerettighederne²⁶). Aarene 1848—49 betegnede efter Andræ's urokkelige Mening ene en ydre legal Bekræftelse af en Tilstand, der allerede var til Stede. Af det socialistiske — »Prokrustiske« — Lighedsideal var han en forbitret Modstander — Friheden nævner han ikke i samme Aandedræt²⁷).

I Aarene 1863—64 har han af og til — for at skærme Danmark mod den frygtede Krig eller de fordærvelige Følger af denne — kunnet tænke sig ved et Statskup at sætte Novemberforfatningen ud af Kraft²⁸), men i øvrigt er han »ærligt konstitutionel«²⁹). Men i samme Grad er og bliver han Parlamentarismens bitre Fjende, og i lidet skaansomme Vendinger advarer han Christian IX mod at lade J. A. Hansen og Christen Berg »tilsøle« Statsraadets Taburetter³⁰). Nutiden ser anderledes herpaa; men den maaler ogsaa den Andræ'ske Opfattelse med en historisk Alen. Efter sin Tid, sine Forudsætninger og Erfaringer kunde Andræ næppe udtale nogen anden Anskuelse.

Det var da heller ikke nogen dyb Samfølelse, men væsentlig nationalpolitiske Synsmaader, der paa Rigsforsamlingen (1848—49) og i det første Folketing (1850—52) bragte ham paa Linje med »de kofteklædte«, og for »Hippodrommændene« har han

næppe haft større Sympati³¹). Demokrat blev den fuldblods Aandsaristokrat aldrig, og Bondevennerne blev ham, som Aarene gik, mere og mere imod. Den »udemokratiske Bourgeoisminister« savnede Blik for Folkeligheden³²); hans Milieu var det national-liberale københavnske Borgerskab, hvis Tænkemaade udtaler sig igennem hans Hustrus Dagbøger³³). Men politisk kunde han hverken slutte sig til Centrum eller det gamle reaktionære Helstatsparti, og i Halvfjerdserne dikterede hans egocentriske »logiske Radikalisme« ham hans Særstandpunkter i Forsvarssagen og hans heraf flydende Modstand imod Ministeriet Estrup.

Den Uvilje, han nærede mod de senere Provisorier, udsprang derimod af hans medfødte, dybt liggende Ærbødighed for Begrebet det lovlige, for den bestaaende Retstilstand³⁴). Men dette turde være et Hovedtræk ved al organisk tilblevet Konservatisme, og Andræ's Livssyn er, selv i Frihedsaaret 1848, konservativt bestemt. Ham er heller ikke fremmed en reflekteret Følelse for Traditionen, det naturgroede, det overleveredes Ret³⁵); men han forbeholder sig som moderne konservativ en nøje Prøvelse af Fædrenes Idealer, inden han gør dem til sine³⁶). Ikke for intet bliver — næst efter Matematikken — Historie hans Yndlingsvidenskab³⁷). Til en viss Grad tror han paa Udviklingens Lov, men han ønsker en jævnt fremadskridende Bevægelse. Det politiske Liv skal præges af Moderation, det maa underkastes reelle konservative Garantier³⁸). I Almindelighed vil — ogsaa i Politik — den gyldne Middelvej være det Spor, Fremtiden bør vandre³⁹). For Middelmaadigheden har Andræ derimod intet til overs, og Udygtighed og Uselvstændighed søger han gennem en Valgretscensus at lukke ude af det politiske Liv⁴⁰).

Med Aarene bliver C. G. Andræ mere og mere konservativ. Tvivlende eller rettere uvillig træder han op imod talrige af Samtidens Modestrømninger; han er mæt og træt af saakaldte Reformer⁴¹). Overgangen til Guldmøntfod akcepterer han 1873⁴²) med et Skuldertræk som en international Nødvendighed, samtidig med, at han paapeger Farerne ved en Seddelinflation⁴³). Derimod modsætter han sig Metersystemet som unaturligt og upraktisk;

det er kun tilsyneladende rationelt og bør i hvert Fald kun indføres fakultativt⁴⁴). For Frivillighed og mod Tvang er han altid rede til at slaa et Slag⁴⁵); Lovpaabud er ham en sand Gru. Overhovedet bekæmper han i ironisk-paradoksale Vendinger det alt for frugtbare Lovmageri⁴⁶). Skønt nærmest en Modstander af Adel, Titler og Rang, nægter han sin Stemme til de Lehmann'ske Forslag om fremtidig at afskaffe dem⁴⁷). Paa et saadant Omraade skal man ikke lovgive; det er Livet selv, der skal sætte Adelspatenterne ud af Kurs⁴⁸); men vil man alligevel gennemføre et saadant Forslag, bør det ske med eet Slag, saa man ikke lader »de nuværende Indehavere til evige Tider staae som eksklusivt privilegerede«⁴⁹).

I Halvfjerdserne vinder Andræ flere oratoriske end parlamentariske Sejre. Men han har selv villet det saa. »Gøre Gavn« i Krieger'sk Betydning⁵⁰), o: overtage det politiske Førerskab i Landet, vil han ikke mere. Han »vil hverken lede eller lade sig lede«⁵¹). »Min Tid er endnu ikke kommen«, fastslaar han atter og atter«; thi Landstinget var ham efter hans Sigende »ikke stift nok«⁵²) til at følge ham i en Strid med Folketinget, som han — efter den yngre Pitts Forbillede — formentlig agtede at knække ved gentagne Opløsninger⁵³). Snarest er det dog en stedse voksende, men overdreven Selvkritik, der efterhaanden lammer hans Vilje og Ævne til aktiv politisk Handling — næppe til Baade for Danmark, som i Stedet for Andræ fik Estrup, hans Undermand i alt undtagen i haardnakket Udholdenhed⁵⁴).

Urigtigt og uretfærdigt vil det imidlertid være at paastaa, at Andræ søgte sin »Tilfredsstillelse mindre i at faa det Rigtige udført, end i at kunne kritisere det forkerte, naar det er gjort eller dog ikke længere kan undgaaes«⁵⁵). En Stump af Troldespejlet sidder vel i mangt et Menneskes Øje, og Tvivl og Kritik var unægtelig overvejende baade Andræ's Væsen og Vaaben, men en negativ Aand var han ikke. Det er i Bund og Grund fejlagtigt med Bille at hævde, at Andræ i sine senere Aar aldrig gjorde noget »Forsøg paa at gjøre sin Mening positivt gjældende«⁵⁶).

Med Varme taler han Hærens og Embedsstandens Sag og vær-

ner udholdende om Forholdstalsvalgmaaden. Med Harme afviser han Slagordet »Hvad skal det nytte?«, idet han selv appellerer til de dybest menneskelige Følelser og Drifter. Trods al Tvivl om vor indenrigspolitiske Skæbne tror han fuldt og fast paa, at Danmark ogsaa i Fremtiden vil kunne bevare sin Uafhængighed og Selvstændighed⁵⁷). Med Begejstringens Lue slaar han til Lyd for Grønlands Udforskning som en Nationalopgave. Thi Andræ er en mere sammensat Natur end hans Biografer har vidst og viist. Samstemmende har den ene nynnet den andens Refrain efter: En klar Hjærne, men et koldt Hjærte⁵⁸). Samstemmende — og dog med Urettel

Der stod nemlig et M e n n e s k e bag Politikeren. En mangesidet og interessant Personlighed, der ikke kan affærdiges med en Aandrighed, men har Krav paa en psykologisk begrundet Dom.

Derfor kan man ikke nøjes med at fremhæve Andræ's medfødte Begavelse, for hvilken intet videnskabeligt Maal syntes for højt. Erindres maa det ogsaa, hvor alsidigt og harmonisk han uddannede sine Ævner, dels ved intensivt Selvstudium, dels ved Udenlandsrejser og Samvær med allehaande betydelige Personligheder⁵⁹).

Næppe noget menneskeligt var ham fuldstændig fremmed, men overfladisk var han ikke, alt andet end en Dilettant. Ubestridt Førstemand inden for sin Videnskab⁶⁰), havde han paa en Række forskellige Felter tilegnet sig store Kundskaber⁶¹). Den skarpsindige Matematiker var af Valgslægtskab tillige Humanist, en habil Latiner⁶²) og Galler, ikke ukendt med Filosofi, dybt interesseret i og fortrolig med Historie, Geografi og Økonomi, velbevandret i hjemlig og fremmed Litteratur og Kunst⁶³). Om hans forskelligartede Interesser og omfattende Læsning vidner hans Notesbøger i Rigsarkivet⁶⁴).

Han veksler Tanker med Tscherning og Fenger; han knytter Venskab med David, Martensen og F. C. Bornemann⁶⁵), med Læssøe og Reich, med Krieger og Hall. Frem for andre finder han Naade for P. A. Heibergs og hans Søns kritiske Blik⁶⁶) og bliver tidligt (1833) en nær Ven af hele det Heiberg'ske Hus⁶⁷),

hvor han drøfter Astronomi med Johan Ludvig og alskens Humaniora med den samlede Kreds. De Heiberg'ske »Læsebatter« bliver Lyspunkterne i hans Løjtnantstilværelse⁶⁸). Hans gamle Lidenskab for Teatret⁶⁹) øges endnu en Kende paa Grund af hans Forelskelse i Johanne Luise, og paa deres ældre Dage ægger og opmuntrer han hende til litterær Sysse⁷⁰). Selv yder han, fuld af Takt og Omsigt, sin Veninde den kyndigste Hjælp, saavel med hendes Mindeskrift om P. A. Heiberg og Fru Gyllembourg (1882) som ved Udarbejdelsen af hendes egne Erindringer⁷¹).

For Kunstens Verden glemmer Andræ dog ikke helt Naturen. Vel under han sig sjældent Ferie og er helst i Hovedstaden Sommer og Vinter⁷²); men af og til gaar Turen dog til Barndommens tabte Paradis, til Møen, hvor han viser Vej ad de slyngede Klintestier eller med sine Drengene kaster til Maals efter Stendysser i Strandkanten⁷³). Sjældnere gæster han Udlandet, men Længselen mod Syden sporer ham stundom til en »Galopade-Rejse« til Svejts og Italien⁷⁴). I Alperne er han hjemme som faa; Snebjærgenes store og vilde Linjer, deres evige Ro og Majestæt er det varigste Skønhedsindtryk, der har præget sig i hans Sind⁷⁵).

Allerede som ung har han kæmpet for at vinde en filosofisk Helhedsanskuelse⁷⁶). Han hælder til Nemesislæren, kan ikke forsones sig med, at alt skulde være forbi med denne Tilværelse, men forkaster Dogmet og Miraklet. Hvile finder han i Begreberne Pligt og Samvittighed. Som Deist staar han Kristendommen fjærnt⁷⁷), og Gejstligheden har i Almindelighed ikke hans Sympati⁷⁸). For en viss Hang til hjemmegjort Overtro kan han ikke siges fri.

I sit Væsen er han forbeholden og retiré⁷⁹); han ønsker ikke at vinde nye Venner, men holder fast ved sin gamle Stab⁸⁰). Han er kølig, men ikke kold. Han mangler ikke Temperament. Det glimter igennem i hans Taler, i hans Breve — i Vid, i Indignation —, det aabenbarer sig levende i en fortrolig Kreds, f. Eks. naar Hall, Krieger og Egede Schack mødes paa Nørregade eller Hall og Krieger i Villaen paa Østerbro hver Torsdag Aften.

Er det da for dristigt at antage, at Andræ's tilsyneladende Overlegenhed og Kulde har dækket over en viss bunden Varme, en indre Glød, som — i hvert Fald gennem en Række Aar — skjult ulmede i hans Bryst? Er det ikke den Glød, der holder ham vaagen, naar han mindes Soldaternes Lidelser ved Danevirke, og kalder Taarerne frem, da han erfarer Budskabet om Tilbage-toget⁸¹). Er det ikke den Ild, som kommer til Udbrud i hans Breve til Krieger under Londonerkonferencen⁸²)? I hans Taler om Ansvarret for 1864⁸³) og Nordbokolonierne paa Grønland⁸⁴)? Er det ikke den Flamme, der stedse drager ham til Fru Heiberg?

Trods Børnene, hvem han elsker og vaager over som en Høne med Ællinger⁸⁵), føler han sig oftest ene og ensom i sit Hjem⁸⁶). Dog vilde det være yderst urigtigt med Fru Heiberg at undervurdere Fru Andræ, der i saa høj Grad ævnede at dele sin Mands politiske Interesser og alt i alt var en betydelig Personlighed⁸⁷). Hjemmemennesker var endvidere baade Andræ og hans Hustru, og han kastede Vrag paa næsten al Selskabelighed for at kunne leve i og for sine Bøger. Kun Fru Heiberg besøgte han hyppigt, men da næsten altid alene⁸⁸). I øvrigt delte han — som det Præcisions- og Vanemenneske han var — sin Tid mellem Læseselskabet »Athenæum« og sit Hjem. Men skønt Andræ, hvis eget Helbred altid var fortræffeligt, i sine sidste Aar med Omhu plejede sin syge Hustru⁸⁹), maa det dog visstnok betragtes som et aabent Spørgsmaal, om Ægteskabet — maaske bortset fra den første Tid⁹⁰) — har været fuldt ud harmonisk og lykkeligt. Den afgjorte Uvilje, hvormed Fru Andræ og Fru Heiberg betragtede hinanden⁹¹), modsiger i hvert Fald ikke den Formodning, at C. G. Andræ trods sit Giftermaal først sent — om overhovedet nogen Sinde — fik nedkæmpet sin Ungdoms Forelskelse⁹²) i Johanne Luise Heiberg. At de gensidig tillagde deres Venskab en sand, en umistelig Værdi, er givet⁹³). »Det gaaer med Venskabet, som med Vinen«, skriver Fru Heiberg 3. Aug. 1882 til Andræ, »begge Dele stige i Værd Aar for Aar«⁹⁴).

Med sit intuitivt skarpe Blik har hun imidlertid forstaaet, at Vennen — en af hendes »ældste og ædleste« — alligevel ikke er

forblevet helt den samme. I hendes Øjne er han oprindeligt ikke blot i Besiddelse af Aand, Kultur, Takt, men ogsaa af Hjærte, af baade ægte og dyb Følelse⁹⁵); men hun ser med Sorg, hvordan »dette rigt udstyrede Menneske meer og meer forvandler den bløde Klump i venstre Side til Steen og Metal«⁹⁶). Om Aarsagerne hertil taler hun ikke ligefrem, og Eftertiden kan kun ane og gætte. I øvrigt har Andræ's Biografer næppe været tilstrækkelig opmærksomme over for denne psykologisk interessante Udvikling.

Parallelt hermed — og muligvis for en Del foraarsaget af en stedse dybere følt indre Mangel paa Sollys og Harmoni — gaar en Svækkelse af Andræ's politiske Viljesliv. Han, der med sin stærke Personlighed havde behersket Decemberministeriet⁹⁷) og været »Saltet i Ministeriet Hall«, »dets ledende Tanke«, den »Jærnvilje«⁹⁸), hvis Arm skærmede mod den politiske Lykkejæger L. N. Scheele's Overgreb⁹⁹), han, hvem selv Tscherning over for Ungern Sternberg havde karakteriseret som «la tête la plus forte et la volonté la plus ferme» inden for Regeringen¹⁰⁰), han blev med Aarene politisk den tvivlende, sjælesyge Hamlet, som Topsøe saa træffende har tegnet os¹⁰¹). Men saaledes havde det ikke altid været, hvad der har staaet langt klarere for Andræ's egen Samtid end for adskillige af hans senere Bedømmere. En objektiv Vurdering af ham som Politiker og Personlighed kommer imidlertid ikke uden om denne Udvikling i Andræ's Natur og Karakter.

Han havde Stof i sig til at blive en dansk Bismarck, men hans aandelige og legemlige Fysik slog ikke til, og fra sit eget indre Liv kunde han ikke hente den fornødne sejr sikre Styrke til at vove alt — og vinde. En Aristokrat var han derimod alle Dage, en Ridder med aabent Visir. Ikke nogen »uforsønlige Særling«, ikke nogen Don Quixote, selv om der gaves Grænser, han ikke af Opportunitetshensyn kunde lade sig bevæge til at overskride. Paa Akkord gik han ikke; et ulovligt Standpunkt var for ham et umuligt Standpunkt¹⁰²). Med fuld Ret satte han som Devise paa sit Storkorsskjold¹⁰³) sit Valgsprog: «Fais ce que dois, advienne que pourra»!

---

7. TALEREN

Som Formand i det første Folketing 1850—52 prægede Andræ dets Forretningsorden¹⁾ med sit eget stærkt personlige Stempel. Kort, klar, koncis slaar den alle afgørende Hovedpunkter fast. Og under sin daglige Ledelse af Tingets Forhandlinger vidste han i alle uforudsete eller Tvivls Tilfælde hurtigt, sikkert og taktfuldt at træffe enhver fornøden udfyldende Bestemmelse; herved skabtes en Række normgivende Præcedenser²⁾. Saaledes byder f. Eks. Forretningsordenens § 28: »Intet Foredrag maa skee ved Oplæsning af skrevne Udarbejdelser«³⁾, medens Formanden inden for rimelige Grænser tillod Medlemmerne at læse kortere Citater højt.

Selv benyttede Andræ aldrig noget egentligt Manuskript. Dette bør erindres som en nødvendig Forudsætning ved Bedømmelsen af hans Talers Indhold og Form. Sine Indlæg udarbejdede han i Almindelighed begravet i sin Lænestol, idet han omhyggeligt gennemtænkte, hvad han vilde fremføre, og samtidig til Støtte for sin egen Hukommelse opnoterede Hovedpunkterne eller enkelte særlig vigtige Momenter i sit Foredrag⁴⁾.

Det maa endvidere bemærkes, at Andræ sjældent eller aldrig læste Korrektur paa Fortrykket til sine Taler for at faa dem nøjagtigt gengivet. Poul Andræ vil mindes, at hans Fader »ved stundom at læse disse i Tidenden kunde yttre, at der var Adskilligt i dem, som han ikke kunde vedkende sig at have udtalt, saaledes som det var optaget«⁵⁾, og i Rigsraadet erklærede Ministeren sig 30. Marts 1858 med en lige saa suveræn som beklagelig Overlegenhed i samme Retning⁶⁾.

Det bliver derfor nødvendigt at fastslaa, at Andræ's parlamentariske Taler i den foreliggende Form til en viss Grad savner Forfatterautoriteten; men formentlig drejer det sig alt i alt kun om mindre og lidet betydende Afvigelser fra det mundtlige Foredrag.

At en stor Del af dettes Liv er gaaet tabt ved Overførelsen til Papiret, vilde det derimod være taabeligt at nægte. Andræ's Taler

fortjener utvivlsomt deres Ry; men at læse dem er eet, at se ham selv i Rigsdagen og høre hans Ord, har været noget andet og mere. Mange er Vidnesbyrdene herom⁷⁾.

Af Ydre var C. G. Andræ ikke imponerende, lille og mager af Vækst. Og dog fangedes Blikket snart af hans karakteristiske Hoved, hans skarpt mejslede Profil, den høje, kloge Pande, Øjnene, store, stærke, klare.

Og han fylder i Salen! Straks kender Tinget Taleren paa Intimationen. Helst havde han tiet stille, men han betragter det som sin Pligt — mod Landet, mod den foreliggende Sag, mod sin egen Samvittighed — at fremsætte sine afvigende Synsmaader, hvad enten de vinder Tilslutning eller vækker Mishag. Kraftigt og rent klinger hans sonore Stemme, til Tider lidt haardt maaske; hans Organ er smukt og tydeligt, han høres over hele Salen. De store Gestus' Mand er han ikke, han slaar ikke i Pulten; men hans Minespil er levende, hans Blik lyser; et ironisk Smil kruser hans Læber. Og han er en Taler af Rang, en af Rigsdagens allerypperste! Han deklamerer ikke, Svulst er han fremmed, hul Retorik forsmaar han, men han mægter i et bevæget Øjeblik at hæve sig til den sande Patos' Højder⁸⁾. Stiv er han ikke, men han kan virke noget tør og trættende ved kunstlet Dialektik eller skematisk Systematiseren⁹⁾. Som Regel er han dog livlig og vittig, hurtig af Opfattelsesævnne, lynsnar og hvas i sin Ripost; han opfanger med scenevant Elegance enhver ondskabsfuld Afbrydelse¹⁰⁾; som en Boomerang vender den tilbage til sit Udgangspunkt. Thi han er en farlig og frygtet *Polemiker*, der med aarvaagent Øje skimter den svageste Ring i Modstanderens Brynje og planter Odden af sin Lanse paa det saarbare Sted. Han er baade skarpsindig og skarp¹¹⁾. Han ejer i lige Grad kritisk Saglighed og ætsende Vid, haandterer med samme Lethed den massive Pallask og den smidige Fleuret; ene Stiletten, der blinker fra et Baghold, er ham fremmed. Hverken Ven eller Fjende vender usaaret hjem fra en Polemik med Andræ¹²⁾; men skønt hans Taler i alt fylder over 2500 tætte Trykspalter i Tidenderne, har aldrig nogen Formand behøvet at

kalde ham til Orden. Paa den anden Side forlanger han ikke selv nogen Skaansel, men han fordrer med Fasthed en ridderlig Fremfærd; med overlegen Værdighed sætter han Estrup i Rette, da Ministerpræsidenten over for ham har forsyndet sig mod Holmgangens uskrevne, men enkle Love¹³).

I Febr. 1862 knuser han Regeringens Forsøg paa en Forfatningsændring under Vægten af sine Modgrunde; hans Forslag om et finansielt Fællesudvalg ruinerer i Nov. 1863 den ganske nationalliberale Armé.

Thi hans Bevisførelse er strængt logisk og slaende, hans Slutninger tilsyneladende naturnødvendige, men ofte ubarmhjertige i deres skarpt dragne Konsekvens¹⁴). Ironien er for ham ikke blot en retorisk Figur, men ofte selve den Understrøm, der anes under Foredragets roligt glidende Flod. Gang paa Gang sprudler den, funklende og frisk, frem i Dagens Lys.

Man kunde dog nok have ønsket Andræ et rigere Fond af Selvironi — baade paa Tinge og inden fire Vægge¹⁵). Maaske ogsaa en mere sparsom Brug af et besværgende eller beskedent undskyldende *captatio benevolentiae*, som han næppe mener det ringeste med¹⁶). Modsat denne lidt kunstlede Forsigtighed kan han undertiden, »i den Varme, hvori Foredraget jo let kan bringe«¹⁷), lade sig henrive til Overdrivelser af et visst agitatorisk Sving¹⁸).

Men denne dybt selvstændige Aand, der med al sin Trang til at gaa imod Strømmen saare hyppigt aabner Blikket for oversete Sandheder eller ævner at stille Kendsgærningerne i en anden og ny Belysning¹⁹), er alt i alt lige betydelig som Tænker og som Taler.

Med en viss Ret er det paapeget — om end maaske lovlig stærkt understreget —, at Andræ, der i Selskabslivet kunde være overmaade charmerende og i høj Grad mestrede Konversationens Kunst, ogsaa i Parlamentet beholder »noget af den Konverserende«²⁰). Noget er der om det. Hans Taleform er overvejende — af og til udpræget — mundtlig; han er ikke bunden af noget Manuskript. Men denne Uafhængighedens Styrke kan dog ogsaa

blive en Svaghed. Er hans Tankegang end gallisk, hans Disposition klar, stræng, logisk, kan til Gengæld hans *Stil* til Tider antage et Præg af ordrig engelsk Bredde. I en fuldt udarbejdet Tale vilde han vel have skaaret en Del bort og afstemt dette eller hint mere harmonisk. Nu veksler korte og lange — stundom alt for lange — Perioder ikke helt sjældent uden nogen tilsyneladende Afvejning; parentetiske Indskud afbryder hyppigt Sammenhængen. Dog er Udviklingen altid fast og let at følge. Led føjes organisk til Led, Traaden hugges aldrig over, Anakoluti er for Andræ et ukendt Begreb; som Regel dækker Formene Indholdet som Handsken Haanden²¹).

I levende, intim Kontakt med sine Tilhørere henvender Taleren sig tit direkte til disse, oftere vel i Spørgsmaal end i Udraab. Hans Temperament kan dog give sig Luft i et Udbrud af Indignation²²). I øvrigt er denne Æstetiker, der som ung har siddet ved J. L. Heibergs Fødder, sikkert fuldt fortrolig med alle Retorikkens Virkemidler²³). En stilistisk Gennemgang af Andræ's Foredrag vilde kunne fastslaa hans Brug — bevidst eller ubevidst — af talrige Talefigurer. Han veed at vurdere Gentagelse og Parallelisme, Antitese og Paradoks; han kender Vægten af Ironi, Kontrast, Præteritio, af Inversion og Asyndese; han ævner at opbygge en Klimaks, en fortættet og magtfuld Slutning²⁴).

I sit Hjem og sin Kreds glimrer han ved sine Anekdoter²⁵), og af og til krydrer han sine Indlæg med lignende Pointer²⁶); Humor mangler han ikke. Citater er sjældne — stundom unøjagtige —, oftest gengivne som Basis for Angreb eller Protest²⁷). Derimod falder en klassisk Reminiscens²⁸) eller et og andet Ordsprog ham paa Tungen, belyses og udarbejdes videre²⁹). Sentenser skaber han selv; enkelte Sætninger bliver staaende³⁰). Billeder og Sammenligninger mælder sig, naar han har dem behov³¹); at de hyppigt hentes fra en militær Forestillingsverden, kan ikke undre. Men ogsaa fra Scenekunsten laaner den begejstrede Teatergænger — især dog i Breve — gentagende sine Sammenligninger³²). Dog udtrykker han sig, hvad ingen vil fortænke ham i, adskilligt mere afdæmpet i Mødesalen end privat, i Brevene eller ved

Torsdagstaflet, hvor hans særegne »malende Billedsprog«³⁸) sætter sine farverigeste Blomster, naar Hall skal »nagles til Taburetten«, eller militære eller politiske Fejlgreb — tiest dog uden Persons Nævne — stemples som »kvadreret Vanvid«³⁴).

Af Bogstavrim, der hos ham ogsaa kan forekomme tautologisk, gør han en maadeholden Brug³⁵). Hans *Sprog* er alt i alt naturligt og velklingende, som venteligt overvejende Talesprog, ikke Bog-sprog. Enkelte noget »jævne« Vendinger stammer muligvis fra Trykkeriet³⁶). Øjeblikket føder de nye Ord, han har nødig³⁷); forældede Former og Vendinger er sjældne³⁶), Fremmedordene forholdsviis faa, navnlig franske og latinske. En Selvfølge er det dog, at hans Indlæg, især om Forfatnings- og Finansforhold, maa ty til gængse internationale Betegnelser³⁹); men ud over disse konstitutionelt tekniske Termini anvender han nærmest færre fremmede Yndlingsgloser⁴⁰) end Datidens almindelige dannede Parla-mentssprog. Og det er vel ogsaa blot i »Politiske Drømmerier«, man med D. G. Monrad kan nøjes med at udmønte Moders-maalets eget Guld!

Som ovenfor nævnt, har Andræ's Taler i deres trykte Form mistet ikke lidet af det Liv, der bar dem, da de lød paa Tinge. Thi ogsaa den Statsmand, som er en stor Taler, maa eje noget af Skuespilleren; men i en Tid, da en Gengivelse i levende Billeder eller lydbevarende Instrumenter var ukendt, gælder vel — mutatis mutandis — Schillers skønne og sande Ord om Scenekunst-nerens flygtige Lod tillige for en Del om den politiske Taler⁴¹).

Yderst forskellige falder da ogsaa Dommene om Andræ's Taler fra de to Kvinder, som, bortset fra hans tilbedte Moder, stod ham nærmest. For den stærkt politisk interesserede Hustru, der var en trofast Tilhører ved Forhandlingerne i Rigsraad og Rigsdag, er hans Indlæg som Regel en Oplevelse⁴²). Selv om tørre finan-sielle Æmner holder han »Mesterforedrag, hvori han veed at gjøre det Kjedeligste interessant«, og han gendriver sine Angribere snart overlegent, snart spøgende⁴³).

Omvendt finder Fru Heiberg, der hjemme ved sit Sybord stude-derer Referatet i »Berlingeren«, flere af hans navnkundige Hoved-

taler ordrige, tørre og kedelige⁴⁴). Paa den anden Side glæder hun sig over Kriegers Ros over og »Dagbladet«s Paaskønnelse af Vennen og indrømmer med et Suk, at hun i høj Grad trænger til Belæring paa dette Felt⁴⁵).

Men er Fru Heiberg da, som hun selv siger, kun »en Bonde, der ikke forstaar sig paa Agurkesalat«⁴⁶), eller er hun maaske snarere Drengen i »Kejserens nye Klæder«, som med sin barnlige Uheldethed skærer igennem den traditionelle beundrende Hyldest?

I det foregaaende haaber jeg at have peget paa en Række Momenter, der maa tages i Betragtning ved en retfærdig Værdsættelse af de Andræ'ske Taler. Men allermest maa det dog erindres, at de er historiske Dokumenter, blevet til under visse givne Forudsætninger og Børn af deres egen Tid. Som saadanne maa de bedømmes. Dette eller hint kan synes os afbleget eller forældet — det være sig Indhold eller Form —, men mangt og meget er den Dag i Dag af levende Aktualitet. Kan mon overhovedet nogen anden af Datidens Politikere her nævnes i samme Aandedræt som Andræ? Næppe Tscherning, næppe Monrad, for slet ikke at tale om de ringere Navne! Og som Helhed er Andræ's Taler — om end ikke sjældent noget »brede« og ikke fri for Gentagelser — dog let læselige, maaske endog værd at lære af for moderne Parlamentarikere.

Forstaar man ikke fuldt vel Samtidens Vurdering af Andræ's Veltalenhed, naar man hører Reichs Bekendelse: Selv om man ikke paa Forhaand sluttede sig til ham og ikke vilde følge ham, lyttede man dog til ham med anspændt Opmærksomhed »under en saa ærefrygtsfuld Taushed, som var det i en Kirke«⁴⁷). Og denne Udtalelse bekræftes i eet og alt af en nulevende, af Pædagogen og Politikeren Dr. phil. Oscar Hansen, der som ung ved sit første Besøg i Landstinget saae og hørte Andræ hin 16. Maj 1879, da Navnet Grønland for første Gang i mange Aar klang i den danske Rigsdag. Indtrykket var overvældende — og blivende⁴⁸). Ikke uden Grund saae selv en Taler og Polemiker som Laurids Skau op til Andræ som sin Mester⁴⁹).

JOHANNE LUISE HEIBERG

KILDEHENVISNINGER OG NOTER TIL INDLEDNINGEN

Navnet Andræ er gennemgaaende forkortet til A.. De oftest citerede Værker er Poul Andræ: »Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855« (1903), forkortet »A. & F. F.«, »En Brevvexling mellem Andræ og Krieger under Londonerkonferencen 1864« (1894), forkortet »Brevvexl.«, »Geheimkonferentsraad Carl Georg Andræ« (I—IV, 1897—1912), forkortet Biogr. I—IV, og »Geheimeraadinde Andræ's politiske Dagbøger« (I—III, 1914—20), forkortet Dagb. I—III. Endvidere »A. F. Kriegers Dagbøger« (I—IV, forkortet: Krieger I—IV), N. Neergaard: »Under Junigrundloven« I—II (N. N. I—II) og Albert Olsen: »Studier over den danske Finanslov 1850—64« (1930; forkortet Olsen). — I øvrigt henvises til nedenstaaende Liste over Forkortelser (S. 108) samt til Litteraturfortegnelsen (S. 109—10).

1. Levned.

¹⁾ Foruden til Poul Andræ's fire Bindes Værk om Faderen henvises til N. Neergaards grundige og gode Skildring i Biogr. L. I, 2. Udg., S. 425—34.
²⁾ Se Stamtavlen i Biogr. I, S. 4. ³⁾ I Personalhist. Tidsskr. 3 R., I (1892), S. 259, antydes, at Slægten kan være af slesvigsk Udspring. ⁴⁾ Biogr. I, S. 7. — Af Navnet kendes 5 forskellige Skrivemaader, og først C. G. Andræ slaar denne Form helt fast; han og hans Sønner udtalte det dog altid med Trykket paa sidste Stavelse (sst., S. 16—17). ⁵⁾ Sml. Heiberg—Krieger II, S. 107. — Hans bedste Legekammerat var Vilhelm Birkedal; men Venskabet holdt ikke Livet ud (Biogr. I, S. 20—29, 98—134; »Ill. Tid.« 1891—92, S. 525). ⁶⁾ Sml. Monrads Dom om A. og Læssøe i »D. G. Monrad 1864«, S. 231. ⁷⁾ Især i »Fædrelandet« 24. og 26. Dec. 1840; Biogr. III, S. 3—5, 11—16. ⁸⁾ Se navnlig L. T. 1866—67, Sp. 4212—17 (II, S. 331—35) og 4424—30. ⁹⁾ Det samme gjaldt for øvrigt ogsaa om hans nære Ven Læssøe. ¹⁰⁾ Navnlig Chefen General Frants Bülow og Undervisningsdirektøren Oberstløjtnant Joseph Abrahamson værdsatte ham højt. ¹¹⁾ »Levnedsbeskrivelser af de ved Kjøbenhavns Universitets Firehundredaarsfest promoverede Doktorer og Licentiater, meddelte af dem selv« (1879), S. 6. ¹²⁾ Ogsaa hans senere Udenlandsrejser (med Hall efter Afskedigelsen 1854, med Sønnerne 1863, med hele Familjen 1870—71) gik vest- og sydpaa. ¹³⁾ 15. April 1854. Se herom »A. & F. F.«, S. 381—89, Biogr. IV, S. 164—67. ¹⁴⁾ Se Adressen fra hans Elever 22. April 1854 (»A. & F. F.«, S. 388—89); Bille i »Illustr. Tid.« 14. Febr. 1875; »Program ved Høiskolens 25-aarige Jubilæum den 1ste November 1855«, S. 67—68. ¹⁵⁾ Jfr. Reichs Brev til A., dat. Fredericia 1. April 1864, A.s Privatarkiv, R. A.; »Brevvexl.«, S. 61, N. 1. ¹⁶⁾ I denne var derimod baade Gradmaalingen og Generalstabens topografiske Afdeling underlagt Finansministeriet, en utvivlsom ad hoc-Bestemmelse, der da ogsaa vakte Krigsminister M. Lüttichau's Vrede (8. Febr. 1856; se Dagb. I, S. 151; jfr. S. 113 f.). ¹⁷⁾ En Vurdering af dette betydningsfulde Arbejde er fremsat af hans Efterfølger Generalløjtnant G. Zachariae, der især paapeger den for Andræ karakteristiske omhyggelige Problembehandling: »Det er ikke nok, at al Uklarhed hæves; men Resultaterne skal tillige frem-

træde i simple Former og naas ad en saa jævn og elementær Vej som vel muligt« (Biogr. L. I, 1. Udg., S. 264, 2. Udg. S. 435). ¹⁸⁾ I Oversigterne over Selskabets Forhandlinger og i forskellige Tidsskrifter, væsentlig i »Astronomische Nachrichten«, findes en Del mindre geodætiske og matematiske Afhandlinger fra A.s Haand. Jfr. Bibliografi af V. H. O. Madsen, Biogr. IV, S. 201—07. ¹⁹⁾ Af en Række af Samtidens andre Politikere (fra Fenger til C. Moltke) findes kortfattede Karakteristikker fra Udgiverens Haand i »Svensk Uppslagsbok«, 9.—18. Bd. (Malmø 1932—34). ²⁰⁾ Om A.s Varetagelse af Formandsposten er Dommen eenstemmig fra Medarbejderes og Modstanderes Side. Se f. Eks. Topsøe, S. 33, og C. St. A. Bille i Biogr. L. I, 1. Udg., S. 260, en velskreven, men noget subjektiv Skildring. Jfr. i øvrigt Madvigs Brev til A. W. Scheel 1. Febr. 1850 (»Livserindringer«, S. 340): »Andræ, som forresten staar langt over Partiet og vel vil holde sig temmelig selvstændig«. ²¹⁾ Udnævnt 28. April 1851, A.s Privatarkiv C, R. A.; sml. Biogr. IV, S. 163—65. A. gik kun modstræbende til Flensborg. De faa Breve, der er bevarede, mellem A. og hans Hustru (7 + 3), stammer fra denne Tid. Uddrag af denne Brevveksling (R. A., henholdsvis i Fru Andræ's Arkiv B og A.s Arkiv A) er meddelt af Poul Andræ i Dagb. I, S. 223—26. ²²⁾ Dette synes at være oversét af samtlige A.s Biografer, i øvrigt ogsaa i V. E. Tychsens ellers ret nøjagtige »Fortifikations-Etaterne og Ingenieurkorpset 1684—1884«, S. 73—74. ²³⁾ L. T. 1862—63, Sp. 2; L. T. 1869—70, Sp. 12 og 13. ²⁴⁾ Sponneck og Tillisch søgte 14—18. Okt. 1851 at faa A. til Krigsminister, da Fibiger vilde gaa, men A. sagde nej (Krieger I, S. 136). Allerede i Juli s. A. havde han dog været paa Tale som Minister (Brev fra Fru A. til A. 3. Juli 1851, A.s Privatarkiv, R. A.), og Poul Andræ hævder, at Faderen havde »unddraget sig en Opfordring om at indtræde« i Juliministeriet (»A. & F. F.«, S. 4—5). ²⁵⁾ Topsøe, S. 47; Bille, S. 72. ²⁶⁾ Ministeriet for Monarkiets fælles indre Anliggender oprettedes ved kgl. Resolution af 16. Okt. 1855 (D. T. 1855, S. 841) og ophævedes ved kgl. Kundgørelse af 26. Juli 1858 (D. T. 1858, S. 697). Jfr. Dagb. I, S. 112, »A. & F. F.«, S. 87—88, »Dagbladet« 31. Juli 1858, »20 Aars J.« II, S. 367—71, Olsen, S. 173—74, og nedf. S. 57, N. 109. ²⁷⁾ Aftrykt nedf., S. 1—13. ²⁸⁾ Aftrykt nedf., S. 15—24. ²⁹⁾ Dagb. III, S. 137. ³⁰⁾ Krieger IV, S. 368. ³¹⁾ Jfr. bl. a. »A.s Torsdage«, S. 4. — M. H. t. A.s nære Forhold til det Heiberg'ske Hus og hans livslange Venskab med Fru Heiberg henvises til Karakteristikken, S. 73—74, herunder bl. a. N. 93.

2. Nationale Spørgsmaal. — Udenrigspolitik. — Forsvarssagen.

¹⁾ Bille, S. 63—64. — A. sagde Marts 1858: »En saa god Heelstatsmand som jeg« (Dagb. III, S. 56). ²⁾ Dagb. II, S. 144, III, S. 29; sml. »Brevvexl.«, S. 5—6, og A. & F. F.«, S. 12—13. ³⁾ En modsat Opfattelse hævder Erik Henrichsen i »Mændene fra 48«, S. 72—73, hvor der ligeledes spilles paa Citatet fra Monrads »Om politiske Drømmerier«, S. 16. Dersom Henrichsen har kendt A.s egne Udtalelser, støtter han sig maaske til R. R. T. 1862, Sp. 1172 (I, S. 195), hvor A. karakteriserer tre forskellige Grupper af Helstatsfolk, uden at det tydeligt

fremgaar, hvor han selv staar; sml. Biogr. I, S. 105. ⁴⁾ »Brevvexl.«, S. 5—6. ⁵⁾ Sst., S. 32. ⁶⁾ Sst., S. 23. ⁷⁾ Sst., S. 8. ⁸⁾ Sst., S. 47, 63. ⁹⁾ »Og da det for Øieblikket er i høi Grad upopulairt paa nogen Maade at udtale eller paastaae, at man ynder Heelstaten i og for sig — det maa da i alt Fald kun være som et Nødmiddel, der maa bruges for at komme igjennem, medens derimod det ved Eideren begrændsede uafhængige Danmarks Rige maa være det, som aabenbart er det langt mere Heldige for os at efterstræbe — føler jeg mig opfordret til at erklære, at det ikke var nødtvungen, at jeg tiltraadte et saadant Program; men det var i fuld Overbeviisning om, at den ægte danske Sag fremmedes bedst ad den derved [o: ved Oktoberforfatningen] indslaaede Vei; og uagtet jeg vel kan saa godt som Nogen føle Uhensigtsmæssigheden af under alle Forhold at ville eensidigt og halsstarrigt fastholde dette Maal, vil jeg dog endnu stedse vedstaae, at jeg vedblivende maa betragte den da tilsigtede Ordning af Statsforholdene som den ogsaa i reen dansk Henseende gunstigste« (R. T. 1862, Sp. 597). ¹⁰⁾ R. R. T. 1863, I, Sp. 502, I, S. 214. ¹¹⁾ »Brevvexl.«, S. 31; sml. S. 47. I en Optegnelse fra Juni 1864 ønsker A. »Helst Danmark + Nordslesvig i Personalunion med Holsteen + Sydslesvig« (sst., S. 63). ¹²⁾ Sst., S. 32. ¹³⁾ Biogr. L. I, 1. Udg., S. 260. ¹⁴⁾ Hævdet af Bille i »Illustr. Tidende« 14. Febr. 1875, gentaget af Erik Henrichsen i »Mændene fra 48«, S. 72, ikke modsagt af Poul Andræ i Dagb. I, S. 181—82. ¹⁵⁾ R. R. T. 1864, L. T., Sp. 224, I, S. 249; sml. Dagb. I, S. 29, 179—85. ¹⁶⁾ Biogr. L. I, 2. Udg., S. 428. Neergaard bygger dels paa Ekskursen i Dagb. I, S. 179—85, dels paa den sst. citerede Afhandling af Madvig: »Et Bidrag til historisk Belysning af Tanken om Slesvigs Deling som Løsning af den dansk-slesvigholstenske Strid (H. T., 5 R., IV (1883), S. 316—74), dels paa mundtlige Drøftelser med Poul Andræ, dels paa en psykologisk Analyse af A.s selvstændige og stejle Karakter (Breve fra Neergaard til Udgiveren 15. og 19. Sept. 1933). I Tilslutning hertil peger jeg dels paa ovenanf. Citat, dels paa et vanskeligt læseligt Koncept i Lapidarstil (i A.s Privatarkiv, B, R. A.), der maaske kan tydes i samme Retning. ¹⁷⁾ »Brevvexl.«, S. 47. ¹⁸⁾ Sst., S. 32; sml. Hørup III, S. 119—36: »Om Slesvigs Deling«, et dygtigt og interessant Indlæg, men udnyttet i Døgnets Politik 1894; jfr. endvidere Krieger III, S. 113. ¹⁹⁾ R. R. T. 1864, L. T., Sp. 225, I, S. 249. ²⁰⁾ »Brevvexl.«, S. 8—11, 43, 45, 48. — Om disse Linjers Forhold til Sindelagsgrænsen se Kort over Valgene til den nordtyske Rigsdag 12. Febr. og 31. Aug. 1867 paa Kort over Sønderjylland (1932) af Flemming Dahl, Knud Kretschmer og Povl Skadhauge. ²¹⁾ Til Krieger 13. Juni 1864, »Brevvexl.«, S. 47. Dette Brev gik Fru Heiberg til Hjærte, og hun grebes af en dyb Medfølelse med Andræ (Heiberg—Krieger I, S. 321). ²²⁾ »Brevvexl.«, S. 33; L. T. 1866—67, Sp. 4209—10, II, S. 327. ²³⁾ »Brevvexl.«, S. 22. ²⁴⁾ Sst., S. 33; sml. Dagb. II, S. 29—30, og Heiberg—Krieger I, S. 321. ²⁵⁾ »Brevvexl.«, S. 23, 33—34. ²⁶⁾ R. R. T. 1864, L. T., Sp. 579, I, S. 254—55; sml. sst., Sp. 223—24, I, S. 248. ²⁷⁾ Sst., Sp. 580, I, S. 255—56; jfr. »Brevvexl.«, S. 33—34. ²⁸⁾ Han fandt da heller ikke nogen Grund til at tildele Slesvig 6 og Danmark 12 kongevalgte Medlemmer i Novemberforfatningens Landsting, men stillede et Ændringsforslag, der gav Hertugdømmet de 4,

Kongeriget de 14 Repræsentanter, som Parterne forholdsmæssigt havde Ret til, endda noget i Slesvigs Favør (R. T. 1863, II, Sp. 831—33, I, S. 231—33).

²⁹⁾ Heiberg—Krieger I, S. 223 f. ³⁰⁾ »Brevvexl.«, S. 6; jfr. dog Dagb. I, S. 223—26. ³¹⁾ Se navnlig R. R. T. 1863, II, Sp. 993—1001. ³²⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 53: Danmark 60 %, Slesvig 17 %, Holsten 23 %. D. T. 1855, S. 784, I, S. 10. ³³⁾ D. T. 1855, S. 780, I, S. 6—7; sml. R. R. T. 1862, Sp. 1167, I, S. 190—91, »A. & F. F.«, S. 26—27, 163—64. ³⁴⁾ L. T. 1859—60, Sp. 425—33, II, S. 164—68; jfr. Olsen, S. 238 f. ³⁵⁾ D. T. 1852, S. 83, sammenholdt med Hof- og Statskalender 1848, Sp. 144, og Forf. 2. Okt. 1855, § 50, D. T. 1855, S. 783, I, S. 10; N. N. II, S. 123; Olsen, S. 212, sml. S. 182, 215—16. ³⁶⁾ Sml. R. R. T. 1858, Sp. 106, I, S. 324. ³⁷⁾ L. T. 1866—67, Sp. 840, II, S. 190. ³⁸⁾ Dagb. I, S. 226. ³⁹⁾ Sst., S. 73, 223—26. ⁴⁰⁾ Sst., S. 131 f. ⁴¹⁾ Sml. Holger Hjelholt: »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigene (1850—64)«, S. 58—60, 86—88; jfr. ogsaa min Artikel om Regenburg i Salm. XIX, S. 1019. ⁴²⁾ §§ 5, 12, 14, 17, 20, 22—28, 37—38, 45—46, 48—50, 52—54, 57; midlertidige Bestemmelser Nr. 2, 7. ⁴³⁾ Se herom R. R. T. 1862, Sp. 1160, I, S. 184 (§ 37), sst., Sp. 1163—64, I, S. 186—87, R. R. T. 1856, Sp. 926—33, I, S. 155—62 (§ 45), samt II, Afsnit IV, B (§ 52). ⁴⁴⁾ Ikke berørt i R. R. T. 1856, Sp. 7, men i Dagb. II, S. 3—4: Flertallet af Tyskerne nægtede pure at deltage i Prøvelsen af Valgbrevene, og Scheel-Plessen erklærede, at de af den holstenske Stændersamling kaarede Repræsentanter ikke var *lovligt valgte*. »Det var ikke Forsamlingen, som havde sendt dem, men en ubetydelig lille Fraction, som valgte efter en meget besynderlig Valgmethod«. Dette ganske uberettigede Angreb paa Forholdstalsvalgmaaden blev imødegaaet af Andræ. (Sml. Sp. 9—11.) ⁴⁵⁾ Jfr. R. R. T. 1856, Sp. 1135—56, 1204—17, 1298—1310, samt Andræ's Svar, Sp. 1314—21, I, S. 162—69. ⁴⁶⁾ Sml. R. R. T. 1862, Sp. 1157, I, S. 181 med N. 16 og 17; N. N. II, S. 305 f., 310. ⁴⁷⁾ Jfr. Indberetninger af 11. og 16. Okt. 1855 fra de danske Gesandter i Berlin og Wien (N. N. II, S. 124; »A. & F. F.«, S. 107). ⁴⁸⁾ Sml. dog ovf. S. 21, N. 35, og S. 22, N. 45. — I sine Dagbøger (II, S. 75 f.) giver Krieger ham 17. Nov. 1859 Medhold i det formelle, men hævder, at A. i Gærning har »forladt det hele Standpunkt« ved ikke at ville overtage Udenrigsministeriet 1858. ⁴⁹⁾ R. R. T. 1862, Sp. 1155 f., 1158, 1172, I, S. 179, 182, 195. ⁵⁰⁾ Den tyske Forbundsdag i Frankfurt erklærede 11. Febr. 1858, at hverken den holstenske Forfatning af 11. Juni 1854 eller Forfatningsloven af 2. Okt. 1855 — for saa vidt den skulde finde Anvendelse paa Holsten og Lauenborg — kunde erkendes at bestaa i forfatningsmæssig Virksomhed. Derhos opfordredes den danske Regering til i disse Hertugdømmer at tilvejebringe en Forfatningstilstand, der stemmede med Forbundslovene og de givne Tilsagn og sikrede Hertugdømmernes Selvstændighed og Ligeberettigelse (N. N. II, S. 168—69). Ved et Tillæg, det saakaldte »Inhibitorium« af 25. Febr. 1858 standsede Forbundsdagen faktisk al Fælleslovgivning for Holstens og Lauenborgs Vedkommende (N. N. II, S. 169—71; Dagb. III, S. 48, 55, 214—24; Krieger, I, S. 243—58). ⁵¹⁾ Dagb. III, S. 49—51, 53—55, 217—24; Krieger I, S. 254—58, 264, 266. ⁵²⁾ N. N. II, S. 174; Dagb.

III, S. 63—65. ⁵³⁾ R. R. T. 1863, I, Sp. 548; denne Tale udhæver i øvrigt de vage personlige Momenter i A.s Holdning i Juli 1858. ⁵⁴⁾ Krieger I, S. 314—15. ⁵⁵⁾ Dagb. III, S. 65; Krieger I, S. 314—18, spec. 317, II, S. 75 f. ⁵⁶⁾ Dagb. III, S. 68—69; Krieger I, S. 317 f., 320. — Neergaard har 7. Juli (Biogr. L. I, 2. Udg., S. 431; paa samme Side findes yderligere 3 Trykfejl i Tidsangivelserne, S. 436 endnu een). ⁵⁷⁾ Topsøe, S. 37—42; N. N. II, S. 171—85; sml. »A.s Torsdage«, S. 69—70, og Dagb. III, S. 241—45. Mod Topsøe's Opfattelse indvendte C. G. Andræ: »Neil Det betød just ikke Krig, derom var der i hvert Fald fornuftigvis ikke bleven Tale, tvivlsomt endda, om det virkelig var bleven Exekution (sst., S. 242; sml. Bismarcks Indberetning af 17. Juni 1858 (»Preussen im Bundestag« III, S. 337) og Neergaards og Poul Andræ's Betragtninger). ⁵⁸⁾ Se f. Eks. R. R. T. 1865, Sp. 691—92, I, S. 300—01. ⁵⁹⁾ Til samme Resultat er allerede Topsøe naaet (S. 41), og Poul Andræ karakteriserer det 27. Okt. 1877 som »aldeles rigtigt« (»A.s Torsdage«, S. 70). Ved en Karakterbedømmelse bør man dog erindre R. R. T. 1859, Sp. 1459, II, S. 159. ⁶⁰⁾ A. stempler Patentet af 6. Nov. 1858 som et »Statscoup« (Dagb. III, S. 76). ⁶¹⁾ R. R. T. 1862, Sp. 1153—76, og R. R. T. 1863, I, Sp. 487—507, spec. Sp. 500—01, I, S. 177—219, spec. S. 212—13; jfr. sst., Sp. 343—49, 888—96. Sml. endvidere R. R. T. 1864, L. T., Sp. 220—25, 575—80, I, S. 245—56. ⁶²⁾ Krieger II, S. 235; Dagb. III, S. 127; jfr. i øvrigt Noterne til I, S. 177—99, og N. N. II, S. 515, 529 f. Dette Lovforslags Historie haaber Udgiveren senere at kunne vende tilbage til. ⁶³⁾ I sine Taler fører han dog bevidst indrepolitiske Argumenter frem i forreste Linje for ikke at skade Landet ved en offentlig Debat om de farlige storpolitiske Stridsspørgsmaal. Jfr. R. R. T. 1863, II, Sp. 77—78, 86—88, 835—37; I, S. 219—21, 229—30, 234—36. Sml. Thorsøe II, S. 963, N. N. II, S. 730 ff. ⁶⁴⁾ Naar han i øvrigt stadig henpegede paa Fællesforfatningen af 1855 som det Grundlag, man vedblivende burde bygge paa, endskønt Tyskerne havde forladt det — om end, ganske visst, med Urette! —, er Svagheden i hans Argumentation dog nok saa fremtrædende som Styrken. ⁶⁵⁾ »A. & F. F.«, S. 234—36. ⁶⁶⁾ Personlig er jeg derfor, hvad formentlig vil være fremgaaet af ovenstaaende Skildring, tilbøjelig til at se A.s Fratræden 1858 som hans afgørende Fejlgreb; men derfor bliver hans Passivitet 1863—64 lige beklagelig. ⁶⁷⁾ Naar Aage Friis formoder, at den Velvilje, hvormed A. altid havde betragtet Prins Christian, for en Del beror paa dennes »Enighed med Andræ i visse afgørende Spørgsmaal« (H. T., 8. R., VI, S. 528), er jeg enig med ham heri. Herpaa tyder ogsaa de halvt nedladende Bemærkninger om Kongen, der findes dels i A.s »Notitser fra 1862« (A.s Privatarkiv, R. A.), f. Eks. i Nr. 10 (udeladt i »A. & F. F.«, S. 240), dels i 17. (sidste, utrykte) Hæfte af Fru A.s Dagbøger (Fru A.s Privatarkiv, R. A.), navnlig S. 18: »Kongen har egentlig ret sunde og rigtige Anskuelse, men hans Omgivelse er daarlig og han ender selv let med at blive confus, naar han hører forskellige Meninger, og veed saa hverken ud eller ind. Andræ er flere Gange blevet kaldt til ham; han har da Dagen efter [o: d. 18de Juni 1864] begyndt paa at sætte Noget af det, der var raadet ham, igjennem. men ialmindelighed er det strandet ved Modstand fra Ministeriet. Monrad og

han forliges ikke videre godt«. — »Sidste Gang havde A. ogsaa en Samtale med Dronningen, hvis russiske Sympathier han modsagde«. ⁶⁸⁾ Dagb. III, S. 138—39. A.s Synsmaader finder i øvrigt en delvis Understøttelse i en for-
trolig Depeche (No. 259), som den engelske Gesandt i Kbh. Sir Augustus Paget 19. Nov. 1863 sendte Udenrigsminister Lord John Russell. I Samtaler med sine østrigske og præjisiske Kolleger har Paget bedt de tyske Magter yde Danmark »the benefit of a little time« og paavist, at et nyt Ministerium ikke vilde have Chance for »remaining a week in office« (H. T., 9. R., VI, S. 244—45). Sml. dog N. 72. ⁶⁹⁾ »A. & F. F.«, S. 286—95; Krieger III, S. 29—32; Madvig: »Livserindringer«, S. 223—24; Davids to Beretninger i H. T., 8. R., V, S. 45—99. (Aage Friis' Formodning om Formen af Indbydelserne til Mødet (sst. S. 55) kan jeg bekræfte, idet Traps Brev til A. (i mit Eje) er enslydende med Skrivel-
sen til Krieger). Sml. endvidere N. N. II, S. 978—80 (med Litteraturangivelse), Erik Arups Indlæg i »Scandia« 1928 og 1930 og Aage Friis' i »Hist. Tidsskr.« 1929. ⁷⁰⁾ »A. & F. F.«, S. 273—77. A. »gik til det som til Døden . . . han vilde gjøre Kongen og Landet den sletteste Tjeneste ved nu at paatage sig Sligt« (sst. S. 274). ⁷¹⁾ Sst., S. 268, 290. ⁷²⁾ Omvendt betragtede Hall A. som Situationens Mand. Da A. 21. Dec. 1863 krævede, at Hall skulde tage Novemberforfatningen tilbage, svarede Hall: »Vi kunne ikke gjøre det« (»A. & F. F.«, S. 270), hvori Arup med Rette lægger, »at et Ministerium Andræ maaske kunde gøre det« (»Scandia« I (1928), S. 166). En lignende Tanke-
gang udtaler Paget over for den østrigske Gesandt Baron Brenner-Felsach; han fremhæver A. som en Mand »of moderate and conciliating views«, »of great ability«, »quite capable of forming a Ministry if called upon to do so« (H. T., 9. R., VI, S. 245). ⁷³⁾ Saaledes Krieger 5. Nov. 1863, R. R. T. 1863, II, Sp. 873. ⁷⁴⁾ »Scandia« I (1928), S. 166. ⁷⁵⁾ »A. & F. F.«, S. 264—72; sml. Monrad i R. R. T. 1864, F. T., Sp. 282. — 24. April 1864 forespurgte Konseilspræsident Monrad ham paa ny, »om han ikke kunde have Lyst til nu at overtage Styrelsen«; i Maj s. A. tilbød Monrad A. »Posten som befuldmægtiget Commissær ovre i Jylland. Svaret nei«. (Fru A.s Dagb., H. 17, S. 15 f. og 17, R. A.; »Brevvexl.«, S. 59—60; Krieger III, S. 198). ⁷⁶⁾ Over for Christian IX afslog Andræ 17. Nov. 1863 at danne Ministerium, »da det vilde være det samme som en Forkastelse af Grundloven« (»A. & F. F.«, S. 240), medens han 23. Dec. s. A. udtalte: »Saalænge Kongen vil holde paa det Forfatningsmæssige — og Ingen bør for Tiden kunne tænke paa Andet — saa maa de nærværende Ministre ikke faae Lov til at smutte bort« (sst., S. 276). Over for Monrad faldt Ordene 21. Dec. s. A.: »Det nærværende Ministerium skal tvinges til at gjøre det Fornødne — I modsat Fald: Adieu! Constitution, Liberalisme, Taler, etc., etc.«. Til Lehmann sagde A. 9. Juli 1864: ». . . . bliver jeg Minister, er det første, jeg gjør, at hæve Forfatningen af 18de Novbr. . . . .« (sst., S. 300; Dagb., H. 17, S. 24—25). Krieger bebrejdede i Sept. s. A. oftere A., at »han holder sig saa passiv«, og »stimulerede« ham »i høi Grad . . . til at overtage Ledelsen af Ministeriet« (sst., S. 27). Her slutter Fru Andræ: »Krieger og Hall holde paa den gl. Grundlov, A. vil gjerne kaste den overbord, ogsaa i Grunden gjerne [gjennem?] et Statscoup« (sst.

S. 28). ⁷⁷⁾ Naar Arup hævder, at A. »var for karaktersvag til at overtage regeringsmagten« (»Scandia« I, S. 166), er denne Dom, der heller ikke stemmer særlig godt med samme Forfatters Vurdering af A. i H. T., 9. R., VII, S. 379, noget summarisk. Ligeledes kan jeg kun delvis samstemme med Arup i hans Bedømmelse af A., Hall og Krieger (bl. a. sst., S. 376—79); navnlig har jeg svært ved at tro paa nogen *bevidst* Katastrofepolitik fra *Halls* Side, hvorimod Arup med ikke ringe Ret har paapeget, at Kbh. i Nov.-Dec. 1863 faktisk ikke var synderlig langt fra en revolutionær Bevægelse. ⁷⁸⁾ »Brevvexl.«, S. 6. — Allerede 4. Dec. 1863 begyndte A. »nu for Alvor at sige, det maa blive til Krig« (Dagb., H. 16, Fru A.s Arkiv, R. A.). ⁷⁹⁾ »Brevvexl.«, S. 30; 37. ⁸⁰⁾ Se f. Eks. om *Kiel* sst., S. 47; sml. D. F. H. VII, S. 69. ⁸¹⁾ »Brevvexl.«, S. 6—11; Krieger III, S. 100, 196; jfr. dog A.s egen Fremstilling (i »Notitser fra 1862« (A.s Arkiv B, R. A.), Nr. 26) af sit Svar til Bluhme 8. Aug.: »jeg vilde ansee det som min Pligt at gjøre det, forudsat det kunde være til *virkelig* Nytte«; paa Grund af egen Upasselighed og Skarlagensfeber i Familien kunde han dog ikke rejse straks. Bluhme fastslog, at Svaret »var altsaa intet Afslag«, men havde endnu 8. Sept. ikke ladet høre fra sig. ⁸²⁾ »A. & F. F.«, S. 300. — Derimod gav A., der 4. og 17. Juni 1864 flere Gange blev kaldt til Christian IX, gentagende denne Raad, som Kongen søgte at efterleve, men ikke kunde gennemføre over for Ministeriet (Dagb., H. 17, S. 18—19. »Brevvexl.«, S. 62—63. Krieger III, S. 213—15). Om denne — konstitutionelt noget tvivlsomme — Raadgivervirksomhed siger Krieger: »Han tør ikke gribe Roret; men det gaar med ham som med Coquetterne; de ville fastholde alle Mulighederne; men Virkeligheden, Giftermaalet — Nei Tak.« (Sst. S. 214—15; sml. S. 196). ⁸³⁾ Krieger IV, S. 368; »A. & F. F.«, S. 373—74 med A.s sidste politiske Optegnelse (fra 21. Maj 1870; »Notitser fra 1862«, Nr. 48, R. A.). ⁸⁴⁾ »A. & F. F.«, S. 507. ⁸⁵⁾ »A.s Torsdage«, S. 33—34; jfr. »A. & F. F.«, S. 506—16. ⁸⁶⁾ Brev fra Frijs til A. af 8. Aug. 1870 (A.s Arkiv, R. A., trykt sst., S. 515—16; »Tilsk.« Aug. 1903, S. 665—66). ⁸⁷⁾ Baade Frijs, Haffner, Hall, Krieger og Vedel søgte Raad hos A., der advarede imod enhver Æventyrpolitik; det ses dog ikke, at han har erklæret sig rede til at »drage Konsekvensen af sit Standpunkt, saafremt et Ministerskifte blev nødvendigt«. (Aage Friis: »Danmark ved Krigsudbrudet Juli—August 1870« (1923), S. 115; sml. S. 43, 142, 168). ⁸⁸⁾ Sml. P. Vedels egen Beretning om Begivenhederne i Sommeren 1870 (1903), S. 59, citeret af Aage Friis, S. 191, 215. ⁸⁹⁾ I Mod-sætning til en saa fremragende Militær som Reich — men for engangs Skyld i Overensstemmelse med sin gamle »Fjende« General C. F. Hansen — hævdede A., at Danevirkestillingen ikke var holdbar; med Varme tænkte han hver Aften paa »de Stakler ved Dannevirke« (Dagb., H. 17, S. 3—5; »Brevvexl.«, S. 53). Han »priste . . . det moralske« Mod, som [de] Meza havde lagt for Dagen« (Hæfte 17, S. 5—6, 15), og besøgte ham flere Gange (Brev fra M. til A. 22. Febr. 1864, i Udgiverens Eje). Dybbøl havde han ønsket rømmet inden Stormen (Heiberg—Krieger I, S. 275, 290), og allerede 3. Maj s. A. betvivler han Muligheden af at holde Als (»Brevvexl.« S. 19—21; jfr. A.s voldsomme Klimaks 16. April 1866, R. R. T. 1866, L. T., Sp. 671—72,

samt Sp. 830—33). I Betragtning af ovenstaaende virker det forbløffende, at de Meza allerede 1865 har glemt A.s Sympati (»Krigs-Dagbøger fra Aarene 1849—51«, S. 256); men Udgifveren K. C. Rockstroh har i en Note redresseret M.s Fejlhuskning. ⁹⁰⁾ Over for Regeringsforslaget opstillede han som et Ideal Arméplanen af 1842 med dens lille, men stærke og slagfærdige Hær. Jfr. L. T. 1866—67, Sp. 4203—17, spec. Sp. 4205—06, II, S. 320—35, spec. S. 323—24. ⁹¹⁾ G. R. F., Sp. 1179—83, II, S. 309—15. — Det samme havde for øvrigt talrige fra »Venstre Side«, f. Eks. Tscherning og Barfod, gjort (Barfod, S. 20—22). ⁹²⁾ L. T. 1866—67, Sp. 4208, II, S. 326. — Da Poul og Victor Andræ i Febr. 1864 tænkte paa at gaa med som frivillige, »bleve A. og jeg meget iltre og forsikkrede Dem, at enhver Bondekarl kunde gjøre mere Nytte som Menig eller Trainkudsk (hvilket formedelst Nærsynethed var det eneste de kunde blive) end saadan 2 unge Herrer« (Dagb. H. 17, S. 11). ⁹³⁾ L. T. 1875—76, Sp. 721—34, II, S. 342—59. ⁹⁴⁾ 1. April 1889 standse han, ved at kræve en nøje Overholdelse af Forretningsordenens Ordlyd, Krigsministerens Ændringsforslag om i Tillægsbevillingsloven at indsætte en ny Konto paa 8 Mill. Kr. til Fuldstændiggørelse af de 1886—88 paabegyndte Landbefæstningsanlæg ved Kbh., m. m. (L. T. 1888—89, Sp. 1611 og 1619; sml. i øvrigt L. T. 1886—87, Sp. 1661, og L. T. 1890—91, Sp. 2531). ⁹⁵⁾ Se f. Eks. R. R. T. 1864, L. T., Sp. 408, II, S. 459, N. 42, eller L. T. 1878—79, Sp. 1083—85, se sst., S. 459, N. 42. ⁹⁶⁾ L. T. 1875—76, Sp. 731—32, II, S. 356—57. ⁹⁷⁾ Sst., Sp. 732, II, S. 357. ⁹⁸⁾ Se f. Eks. R. R. T. 1862, Sp. 2381, II, S. 319—20. R. R. T. 1864, L. T., Sp. 408—17; L. T. 1866—67, Sp. 989 f.; L. T. 1874—75, Sp. 1267—68; L. T. 1875—76, Sp. 732—33, II, S. 357—58; jfr. »A.s Torsdage«, S. 30—32, og Krieger II, S. 250. ⁹⁹⁾ R. R. T. 1858, Sp. 796—99, II, S. 316—18; sml. Dagb. III, S. 53 f. og 57, 60; Biogr. I, S. 121. ¹⁰⁰⁾ Lovforslaget vedtoges ved 3. Beh. med 38 St. mod 15 (R. R. T. 1858, Sp. 2143 f.). ¹⁰¹⁾ L. T. 1875—76, Sp. 726—27, II, S. 350—51. ¹⁰²⁾ L. T. 1874—75, Sp. 1268, 1269—79, II, S. 335—42; L. T. 1875—76, Sp. 722—31, 767—70, II, S. 343—51, 359—61. ¹⁰³⁾ Se navnlig L. T. 1866—67, Sp. 4213—17, II, S. 330—35 (om den militære Højskole); jfr. L. T. 1875—76, Sp. 732, II, S. 356—57. A. ønskede, at Overkommandoen i Krigstid skulde kunne handle frit, og foretrak bl. a. af den Grund en civil Krigsminister for en militær; *ordre, contreordre, désordre* (Biogr. I, S. 113) maatte undgaaes. — At ogsaa Militære skulde aflægge Ed paa Forfatningen, krævede han bestemt (Dagb. II, S. 14, 188—90); han foretrak Officerer frem for udenrigsministerielle Akademikere paa diplomatiske Poster (sst., 216—17). ¹⁰⁴⁾ L. T. 1866—67, Sp. 4211—12, II, S. 329—30; L. T. 1874—75, Sp. 1269, II, S. 336; L. T. 1875—76, Sp. 731—32, II, S. 356—57. ¹⁰⁵⁾ L. T. 1881—82, Sp. 577, II, S. 361—62; L. T. 1875—76, Sp. 730—31, II, S. 354—56; sml. sst., Sp. 768, II, S. 360. ¹⁰⁶⁾ Sst., Sp. 731, II, S. 356. ¹⁰⁷⁾ L. T. 1875—76, Sp. 767—68, II, S. 359—60; kfr. Estrups Tale, sst., Sp. 760. ¹⁰⁸⁾ Se f. Eks. R. R. T., 1866, L. T., Sp. 408—09; L. T. 1866—67, Sp. 4211, II, S. 329; L. T. 1874—75, Sp. 1272, II, S. 339; L. T. 1875—76, Sp. 729—31, II, S. 353—55; L. T. 1881—82, Sp. 577, II, S. 362—63. ¹⁰⁹⁾ L. T. 1874—75, Sp. 1278—79, II, S. 340—42. ¹¹⁰⁾ L. T. 1866—67, Sp. 2923,

4210, II, S. 328; L. T. 1874—75, Sp. 1272—73, II, S. 338—39; L. T. 1875—76, Sp. 729—30, II, S. 353—54; L. T. 1878—79, Sp. 1086, II, S. 364; L. T. 1881—82, Sp. 578, II, S. 363. ¹¹¹⁾ L. T. 1878—79, Sp. 1085—92, II, S. 364—73. Om A.s Indsats i Grønlandsspørgsmaalet henvises til min Pièce: »Andræ og Østgrønland« (Kbh. 1932), et udvidet Særtryk af en Kronik af samme Titel i »Dagens Nyheder« 14. Okt. 1932; se her især S. 7—12. ¹¹²⁾ Biogr. III, S. 110, 171—84; »A. & Ø.«, S. 4—5. ¹¹³⁾ L. T. 1878—79, Sp. 1087, II, S. 365—66, »A. & Ø.«, S. 10—11; sml. L. T. 1879—80, Sp. 862, II, S. 374, og Biogr. III, S. 175. ¹¹⁴⁾ L. T. 1879—80, Sp. 861—63, II, S. 373—76; »A. & Ø.«, S. 12—14. ¹¹⁵⁾ Den understregedes f. Eks. meget stærkt af den danske Hovedadvokat Højesteretssagfører Kr. Steglich-Petersen i Haag 23. Nov. 1932; se II, S. 462—63, N. 9. ¹¹⁶⁾ Jfr. »A. & Ø.«, S. 14—15.

3. Forfatningsspørgsmaal.

1) Ved en ejendommelig Skæbnens Ironi kom A. selv til at jævne Vejen for den af ham saa ildesete Novemberforfatning, idet Oktoberforfatningens § 57 til Vedtagelsen af Grundlovsændringer kun udkrævede, at »idetmindste $\frac{3}{4}$ af Medlemmerne ere tilstede. Af de Tilstedeværende maae ikke færre end $\frac{2}{3}$ stemme for Forslaget«. (D. T. 1855, S. 784—85, I, S. 11). ²⁾ Se navnlig G. R. F., Sp. 2239, 2241, 2912, I, S. 138 f., 141—42, 143—44; R. R. T. 1863, II, Sp. 78—83, I, S. 221—26, sst., Sp. 1047—53, II, S. 22—29; sst., Sp. 1114—24; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 483—85, I, S. 271—72; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 680, I, S. 293. — Overraskende virker det, at Arup i »Rids af Danmarks Historie« (1921), S. 60, skildrer det karakteristiske Andræ'ske Etkammer som »et i Landsting og Folketing delt Rigsraad«. ³⁾ G. R. F., Sp. 2239, I, S. 138. ⁴⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 79, I, S. 222. — Den eneste Form, hvori dette System finder Naade for hans Øjne, kender han fra Samtidens Nordamerika, hvor Senatet (indtil 1913) vælges af Repræsentanternes Hus i de forskellige Stater, en Fremgangsmaade, han selv tyer til ved Repræsentationsvalgene til Rigsraadet af 1855 (Forf. 2. Okt. 1855, § 24, I, S. 7; sml. G. R. F., Sp. 2993—94, I, S. 154—55). Om Landstinget og Kommunalraadene se nedenf. S. 37, N. 99. ⁵⁾ Bille hævder med Urette dette (S. 63). ⁶⁾ A. synes at have været velkendt med Forfatnings- og Finansforhold i Vesteuropa og Skandinavien. Medens Frankrig stundom nævnes som advarende Eksempel, fremhæves Belgien (L. T. 1859—60, Sp. 1122, II, S. 17) og England som Mønstre. ⁷⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 79, I, S. 221—22; sst., Sp. 1049, II, S. 24—25; R. R. T. 1864—65, Sp. 493—94, I, S. 281—82. ⁸⁾ Sst., Sp. 79, I, S. 221; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 680, I, S. 293. ⁹⁾ L. T. 1867—68, Sp. 1937, II, S. 276. Derimod forbeholder han sig bestemt Retten til at behandle et konkret Forhold abstrakt (sst., Sp. 2088), og han advarer mod »Talskræk« (R. R. T. 1866, Sp. 465, II, S. 451, N. 8). ¹⁰⁾ L. T. 1859—60, Sp. 457. Dette forklarer ogsaa, at A. — til Trods for sin Uvilje imod alt, hvad der blot smagte af Levebrødspolitik eller Lykkeridderstræv (Dagb. I, S. 112) — ikke mener at kunne gaa med til Lehmanns Forslag om Diætløshed for Landstingets Medlemmer

1849, for Hovedstadens Rigsdagsmænd 1865. Egentlig har han Sympati for det, men han frygter det velkendte moderne politiske Fænomen »Rigsdags-Absenteisme« og tør ikke »trække saa store Vexler paa Patriotismen« (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 698—700; »A. & F. F.«, S. 351—54). Om denne »Flugt« ikke netop fremmes ved Oktoberforfatningens Fastsættelse af et bestemt aarligt Honorar for Rigsraadets Medlemmer (§ 36, D. T. 1855, S. 782, I, S. 7), er igen et andet Spørgsmaal. A. havde dog her fulgt Juliforordningen (§ 15, D. T. 1854, S. 619; jfr. R. R. T. 1863, II, Sp. 843—44, I, S. 243—44). ¹¹⁾ Sml. dog N. 86 og G. R. F., Sp. 2992, I, S. 152. ¹²⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 79—80, I, S. 222. ¹³⁾ G. R. F., Sp. 2238—2241, 2912—13, I, S. 136—41, 144—45; R. R. T. 1863, II, Sp. 80, I, S. 222—23. ¹⁴⁾ Sst.; G. R. F., Sp. 2240, 2912—13; I, S. 140—41, 145—47. ¹⁵⁾ Sst., Sp. 2913, I, S. 145—46; R. R. T. 1863, II, Sp. 80, I, S. 222—23; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 484, II, S. 272. ¹⁶⁾ G. R. F., Sp. 2913, I, S. 146. ¹⁷⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 484; I, S. 272. ¹⁸⁾ G. R. F., Sp. 2241, I, S. 141—42. ¹⁹⁾ Sst., I, S. 143. ²⁰⁾ Sst., Sp. 2941—43; jfr. i øvrigt N. N. I, S. 433—35. Barfod omtaler Forslagets »liberal-besindig[e] Middelvei« og det store Ry, der var gaaet af det (S. 42 ff.). ²¹⁾ N. N. I, S. 433—42. ²²⁾ L. S. 1855, S. 317—26; D. T. 1855, S. 777—86; I, S. 3—13. ²³⁾ M. H. t. Tilblivelsen af Oktoberforfatningen henvises dels til N. N. II, S. 1—58, dels til »A. & F. F.«, S. 14—72, dels til Noterne til Talerne I, S. 155—62, og II, S. 75—92. ²⁴⁾ Rigtigt set af Topsøe (S. 35), der imidlertid fejlagtigt tillægger Hall en væsentlig Del af Æren for Forfatningen. Det samme gør Madvig i »Den nationale Politik og det danske Monarchie« (1864), S. 78, hvad Poul Andræ med Rette anholder («A. & F. F.«, S. 14—17). Derimod paapeger Berlin (»Statsret«, I, S. 24, N. 38), at Fællesforfatningen til en viss Grad har et Forbillede i Koloniallov for de dansk-vestindiske Besiddelser af 26. Marts 1852 (D. T. 1852, S. 350—56), medens den omvendt selv har tjent som Mønster for Koloniallov for de dansk-vestindiske Øer af 27. Nov. 1863 (D. T. 1864, S. 52—72). ²⁵⁾ Krieger I, S. 167. ²⁶⁾ Frd. 26. Juli 1854, §§ 7—10, D. T. 1854, S. 618—19. ²⁷⁾ Forf. 2. Okt. 1855, §§ 24—29, spec. § 29, D. T. 1855, S. 781, I, S. 7. ²⁸⁾ R. R. T., 1863, II, Till. A, Sp. 9 (§ 20). ²⁹⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 78—83, I, S. 221—26; sst., Sp. 1047—53, II, S. 22—29. ³⁰⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 483—85, I, S. 271—72; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 680, I, S. 293. ³¹⁾ S. 37—40. ³²⁾ Om *Valgret* og *Valgbarhed* se bl. a. G. R. F., Sp. 2240—41, 2912—13, 2991—92, I, S. 140—41, 144—47, 150—51; L. T. 1853—54, Sp. 1684—85, II, S. 387—88. R. R. T. 1863, II, Sp. 84—85, 837, I, S. 226—27, 237; R. R. T. 1864—65, Sp. 285—86, 480, 483, I, S. 256, 268, 271; R. R. T. 1865, Sp. 680, I, S. 293. ³³⁾ G. R. F., Sp. 2912, I, S. 144—45; R. R. T. 1863, Sp. 84, I, S. 226—27; R. R. T. 1864—65, Sp. 285—86, I, S. 256. ³⁴⁾ R. R. T. 1863, Sp. 838, I, S. 237—38. ³⁵⁾ Sst., samt Sp. 84—85, I, S. 226—27; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 483, I, S. 271. ³⁶⁾ A. selv var alle Dage en varm Forkæmper for 25 Aars Alderen som Grænse for Valgret og Valgbarhed (jfr. I, S. 356, N. 15). Utallige er hans spydige Hib til Tilhængerne af en højere Aldersgrænse; se f. Eks. R. R. T. 1863, II, Sp. 84, I, S. 227, og R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 480, I, S. 268. ³⁷⁾ G. R. F.,

Sp. 2913, I, S. 146—47; R. R. T. 1863, II, Sp. 84, I, S. 227. ³⁸⁾ G. R. F., Sp. 2913, I, S. 146—47. ³⁹⁾ Sst., Sp. 2240—41, 2913; I, S. 141, 145. ⁴⁰⁾ Sst., Sp. 2991—92, I, S. 150—51; jfr. i øvrigt N. 18 og 27. ⁴¹⁾ Sst., Sp. 2913, I, S. 146. ⁴²⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 29, D. T. 1855, S. 781, I, S. 7. Sml. »A. & F. V.«, S. 175, N. 2. ⁴³⁾ Jfr. ovf. S. 31, N. 27. ⁴⁴⁾ R. R. T. 1862, Sp. 1159—60, I, S. 183; R. R. T. 1863, Sp. 841—43, I, S. 241—43. ⁴⁵⁾ Sst.; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 502—03, I, S. 289—90; sst., Sp. 700—01. ⁴⁶⁾ Jfr. ovf. S. 15; sml. Biogr. I, S. 109. ⁴⁷⁾ G. R. F., Sp. 2912, I, S. 144. ⁴⁸⁾ Sst., Sp. 2241, § 31, I, S. 142. ⁴⁹⁾ L. S. 1855, S. 326—35; D. T. 1855, S. 788—97; I, S. 15—24. ⁵⁰⁾ G. R. F., Sp. 2241, § 30; sst., Sp. 2992—93, I, S. 141, 151—54; R. R. T. 1865, Sp. 682—83, I, S. 295—96; L. T. 1866—67, Sp. 186, 1575, I, S. 69, 90; jfr. i øvrigt I, S. 66—115. ⁵¹⁾ G. R. F., Sp. 2993, I, S. 153. ⁵²⁾ Nl. for de 30 folkevalgte Repræsentanters Vedkommende, hvormed A. supplerede det ældre Rigsraad af 26. Juli 1854 (§§ 24 og 28, D. T. 1855, S. 781, I, S. 7). ⁵³⁾ R. R. T. 1865, Sp. 682—83, I, S. 295—96. ⁵⁴⁾ G. R. F., Sp. 2141, I, S. 142. ⁵⁵⁾ Sst., I, S. 143. ⁵⁶⁾ Dagb. I, S. 194; jfr. nedf. S. 106, N. 4; »A. & F. V.«, II, S. 16—21 (198—201). ⁵⁷⁾ Jfr. R. R. T. 1863, II, Sp. 1507; sml. I, S. 49, N. 1, og D. T. 1848, Sp. 28. ⁵⁸⁾ »A. & F. V.«, I, S. 47—51. ⁵⁹⁾ Delvis under en Spadseretur med Hustruen paa Gamle Kongevej i Juni 1855 (»A. & F. V.«, I, S. 152, N. 2), idet han supplerede sit oprindelige »Système du Quotient simple« med »le transfert de suffrages par les électeurs«. ⁶⁰⁾ D. T. 1855, S. 793—94, S. 21. ⁶¹⁾ »The single transferable vote« benævnes Metoden i de engelsktalende Lande. ⁶²⁾ L. T. 1866—67, Sp. 1574; I, S. 89; sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1520—21, I, S. 60—61. Selve det danske Navn »Forholdstalsvalg« skyldes Hother Hage (sst., Sp. 1523), medens Madvig allerede 1856 havde anvendt Betegnelsen »Proportionsvalg« (R. R. T. 1856, Sp. 3271). ⁶³⁾ I, S. 15—24 og 27—128. ⁶⁴⁾ Nedf. I, S. 332 (N. 24 og 25) har Udgiveren fremsat en viss Tvivl om Thomas Hare's bona fides m. H. t. Metoden; en Antydning i samme Retning findes hos Frantz Dahl i »Svensk Juristtidning«, XII (1927), S. 376—77. ⁶⁵⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 1541, I, S. 65—66; L. T. 1866—67, Sp. 1574, 1600—01, I, S. 89, 99. ⁶⁶⁾ L. T. 1866—67, Sp. 1483—84, 1509, 1557—59, I, S. 73—74, 79, 82—84. ⁶⁷⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 85, 1482—83, I, S. 33—34, 227—28; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 682—83, I, S. 295; L. T. 1879—80, Sp. 606—08, I, S. 107—10; L. T. 1880—81, Sp. 894—96, I, S. 112—15. ⁶⁸⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 1489—90, I, S. 41; L. T. 1866—67, Sp. 186, 4608—10, I, S. 69, 106 f.; L. T. 1879—80, Sp. 608, I, S. 110. ⁶⁹⁾ Se herom to Afhandlinger om Forholdstalsvalgmaaden af F. Zeuthen i Gads danske Magasin 1912—13, S. 571—80, og Nationaløkonomisk Tidsskrift, Bd. 56 (1918), S. 321—81. Forfatteren slutter: »Alt i alt synes Indvendingerne mod den forbedrede Andræ'ske Metode kun at veje lidt mod dens gode Egenskaber: at den paa en simpel og ensartet Maade samtidig giver Partierne forholds- mæssig Repræsentation og giver de bedst mulige Enkeltmandsvalg.« Sml. A.s egne betydningsfulde Udtalelser 2. Okt. 1863, R. R. T. 1863, II, Sp. 85, I, S. 228; L. T. 1853—54, Sp. 1854, II, S. 393; L. T. 1866—67, Sp. 1577, I, S. 92. ⁷⁰⁾ Se f. Eks. L. T. 1866—67, Sp. 188—89, I, S. 71—72; jfr. G. R. F.,

Sp. 2993, I, S. 153—54, og nedf. N. 71. ⁷¹⁾ L. T. 1866—67, Sp. 1484, 1578, 1599—1600, I, S. 74, 92—93, 98—99; sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1527, I, S. 62—63. ⁷²⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 31, D. T. 1855, S. 781, I, S. 7; jfr. nedf. S. 49—50. ⁷³⁾ Indrømmet af Poul Andræ i »A. & F. F.«, S. 39—40. ⁷⁴⁾ Sml. nedf. S. 45, N. 57. ⁷⁵⁾ L. T. 1858, Sp. 431—34, I, S. 313—15; sml. L. T. 1853—54, Sp. 1849, I, S. 370, N. 5. Teoretiske Betragtninger ang. Anvendelsen af Vetoet findes ogsaa i L. T. 1853, II, Sp. 467—68. ⁷⁶⁾ L. T. 1856—57, Sp. 963; L. T. 1862—63, Sp. 1571—72, II, S. 22. ⁷⁷⁾ Sml. L. T. 1879—80, Sp. 856—57, II, S. 69—71. ⁷⁸⁾ L. T. 1854—55, Sp. 349, II, S. 10—11; sst., Sp. 601, I, S. 305; sml. Dagb. II, S. 27, med A.s Bemærkninger om Rigsraadets Finansudvalgs Betænkning 16. April 1856 (aftrykt II, S. 94, N. 1); jfr. Olsen, S. 178. ⁷⁹⁾ Ogsaa den, »hvor Forsamlingen selv vil gjøre sig til en »comité de salut public« (R. R. T. 1866, L. T., Sp. 640—41, I, S. 309—10). ⁸⁰⁾ Se f. Eks. R. R. T. 1863, I, Sp. 500, I, S. 212; R. R. T. 1863, II, Sp. 839, I, S. 238—39; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 289, I, S. 257; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 684—86, I, S. 297—99; R. R. T. 1866, L. T., Sp. 640—41, I, S. 309—10. ⁸¹⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 1238—40, II, S. 34—36. ⁸²⁾ A.s sidste politiske Notits (21. Maj 1870; »A. & F. F.«, S. 373—74) lyder i Uddrag saaledes: »I Anledning af Ministerkrisen modtog jeg idag en Billet fra Kongen, som opfordrede mig til at komme til ham Kl. 2 paa Amalienborg . . . . . Opfordring til mig. Min Udvikling af Umuligheden af for Tiden at kunne med Nytte indlade mig paa Dannelsen af et Ministerium — Kongens Forlegenhed ved at finde Ministre, til hvem han med Tillid kan slutte sig — Min Theorie om det Hensigtsmæssige i hyppige Ministervexler etc. — Kongens Forestillinger om parlamentarisk Regjering og hans Forpligtelser som constitutionel Konge — Bestemt Modsigelse fra min Side — Efterviisning af Farerne ved Parlamentarismen — Gjennemgaaen af forskjellige mulige Personligheder . . . . . Mine Indvendinger — I. A. Hansen & c. — Mine gjentagne, meget bestemte Indsigelser mod enhver Tanke om at admittere dem eller Ligestillede — Et halsbrækkende Experiment, der kan lede til de største Ulykker . . . . .« ⁸³⁾ D. T. 1855, S. 780, I, S. 6. ⁸⁴⁾ Sst. ⁸⁵⁾ Sst., S. 783, I, S. 9. ⁸⁶⁾ R. R. T. 1856, Sp. 926—33, I, 155—62. — I denne Tale motiverer A. bl. a. Nødvendigheden af Regeringens Overmagt paa disse Punkter med, at Rigsraadet ikke har to Kamre, af hvilke det ene vilde kunne bremse et fra det andet oversendt Lovforslag (sst., Sp. 930—32, II, S. 159—61). Unægtelig svækker denne Argumentation A.s Forsvar for Etikammersystemet. ⁸⁷⁾ Sst., Sp. 928, I, S. 157. ⁸⁸⁾ Sst., Sp. 929, I, S. 157—58. Tscherning replicerede spydigt, at A. havde »søgt at »abbésieyèsere«, og Lehmann hævdede, at A. »ikke her i Landet vil kunne vinde Proselyter for napoleonske Frihedsideer« (sst., Sp. 936 og 938—39); sml. »A. & F. F.«, S. 119—30. ⁸⁹⁾ Udtalelse af Grevinde Danner Maj 1856, Dagb. II, S. 41. ⁹⁰⁾ Dagb. II, S. 27; jfr. ovf. N. 78. ⁹¹⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 857—59, I, S. 307—08. ⁹²⁾ R. R. T. 1866, L. T., Sp. 640—41, I, S. 309—10. ⁹³⁾ Sml. nedf. S. 40, N. 1, samt »A. & F. F.«, S. 372—77. ⁹⁴⁾ Se f. Eks. F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 773, II, S. 86. — Med fuld Bevidsthed henlagde A. Anklagemagten for Rigsretten ikke blot til

Rigsraadet, men ogsaa til Kongen, o: til den følgende Regering, der lettere end Raadet vilde kunne opdage Forgængernes eventuelle politiske Forseelser (»A. & F. F.«, S. 114—15). Denne Bestemmelse er gaaet over i alle følgende Grundlove. ⁹⁵⁾ D. T. 1855, S. 778—80, I, S. 4—6. ⁹⁶⁾ Dagb. I, S. 163. Sml. nedf., N. 97, og endvidere F. T. 1854—55, II, Sp. 2295, I, S. 307; L. T. 1866—67, Sp. 4205, II, S. 323; R. R. T. 1859, Sp. 1370 f., II, S. 123—24. ⁹⁷⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 83, I, S. 225—26. Sml. i øvrigt R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 860—62, II, S. 31—32. ⁹⁸⁾ G. R. F., Sp. 3028; sml. ovf. S. 31, N. 21. ⁹⁹⁾ Sst., Sp. 2994, I, S. 155. A.s Interesse for det stedlige Selvstyre var overordentlig, og han tog levende Del i Debatten om Landkommunalforfatningen 1854; se L. T. 1853—54, Sp. 1683—90, 1848—57, II, S. 385—96. Den afgørende Indflydelse ønskede han henlagt til Gaardmandsklassen, »den egentlige Kjerne i Danmarks Bondestand« (sst., Sp. 1686, II, S. 388—89). ¹⁰⁰⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 1233—43, II, S. 33—36; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 679—87, navnlig Sp. 681—82, 685—86, I, S. 294—95, 298—99. ¹⁰¹⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 1234, II, S. 33. ¹⁰²⁾ Sst., Sp. 1236—38; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 682, 683—84, I, S. 295, 296—97. — Derimod synes hans gentagne — i en strængt matematisk Retfærdighed grundede — Protest mod Færøernes selvstændige Landstingsmandat baade alt for abstrakt og en Smule smaalig. Se f. Eks. R. R. T. 1863, I, Sp. 834—35, I, S. 234; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 489—90, I, S. 277—78. ¹⁰³⁾ Sst., Sp. 487—89, I, S. 274—77; sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 831—34, I, S. 231—34. ¹⁰⁴⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 487, I, S. 275; sml. R. R. T. 1865, L. T., Sp. 681, I, S. 294. Forholdet 1 til 3 mellem kongevalgte og folkevalgte stammer fra Rigsforsamlingen og var opretholdt i Oktoberforfatningens § 24 (D. T. 1855, S. 781, I, S. 7; jfr. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 488, I, S. 276). ¹⁰⁵⁾ Dette synes overset — eller ubevidst næsten tilsløret — af Poul Andræ, og fremgaar i hvert Fald ikke klart af Skildringen hos Alb. Olsen, der væsentlig har »Læren om Landstingets Stilling som Appellinstans« for Øje (S. 321) og næppe er naaet til A.s pure Afvisning af Kategorien »Revisionstribunal« i 60'rne (se navnlig Talen mod Hærloven 7. Juni 1867, L. T. 1866—67, Sp. 4204—05, II, S. 322). ¹⁰⁶⁾ L. T. 1853—54, Sp. 728—32, især Sp. 732, II, S. 3—6, især S. 6. ¹⁰⁷⁾ Sst., Sp. 729, II, S. 3—4. ¹⁰⁸⁾ Sst., Sp. 729 og 730—32, II, S. 3 og 5—6. ¹⁰⁹⁾ Sst., Sp. 729—30, II, S. 4. ¹¹⁰⁾ I en Replik til C. E. Bardenfleth undertrykker han dog samtidig en Beklagelse af, at Rigsforsamlingen 1849 opgav Tanken om Finanslovens Afgørelse i den forenede Rigsdag, og Kimen til hans senere Opfattelse er altsaa allerede til Stede (sst., Sp. 746—47, II, S. 7; sml. L. T. 1854—55, Sp. 347—48, II, S. 8—9). Jfr. i øvrigt L. T. 1859—60, Sp. 1333—34, II, S. 19, eller nedf. S. 42, N. 19—27. ¹¹¹⁾ L. T. 1854—55, Sp. 348—49, 604—05, II, S. 9—12. ¹¹²⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 1047—54 (II, S. 22—30), 1114—24. ¹¹³⁾ Sst., Sp. 605, II, S. 411, N. 17. — At Talen her er om Rigsraadet, ikke om Rigsdagen, ændrer intet i ovenstaaende principielle Betragtningers Almengyldighed. Sml. yderligere S. 39, N. 118. ¹¹⁴⁾ Sst., Sp. 1052, II, S. 27—28. ¹¹⁵⁾ Sst., II, S. 28; sml. Sp. 607, II, S. 411, N. 18. ¹¹⁶⁾ Navnlig Lehmann var højt oppe; men den Andræ'ske Ironi bragte ham snart ned paa Jor-

den igen (sst., Sp. 1088—91 og 1114—24). ¹¹⁷⁾ Sst., Sp. 1133—34; jfr. »A. & F. F.«, S. 187—200. ¹¹⁸⁾ Se det kgl. Budskab til Rigsraadet, dat. Lyksborg 26. Sept. 1863, R. R. T. 1863, II, Sp. 6. ¹¹⁹⁾ Af 21. Dec. 1864; se R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 114—15. ¹²⁰⁾ Sml. I, S. 258, N. 1, og S. 292, N. 1, samt N. N. II, S. 1536—1667, spec. 1657—67. ¹²¹⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 471—503, I, S. 258—91. ¹²²⁾ Sst., Sp. 494—96, I, S. 282—84. ¹²³⁾ Sst., Sp. 1233—43, II, S. 33—36; R. R. T. 1865, L. T., Sp. 679—87, I, S. 292—300. ¹²⁴⁾ L. T. 1866—67, Sp. 4204—05, II, S. 322. ¹²⁵⁾ Se f. Eks. L. T. 1873—74, Sp. 1027—28, II, S. 298—99; L. T. 1874—75, Sp. 1265, II, S. 412—13, N. 4; L. T. 1879—80, Sp. 1157—58.

4. Finansvæsen.

A. Kritik af den ved Junigrundloven gennemførte finansielle Ordning.

¹⁾ L. T. 1856—57, Sp. 963, I, S. 370—71; L. T. 1862—63, Sp. 1408, I, S. 317; R. R. T. 1856, Sp. 2013, 2083, II, S. 101, 109; R. R. T. 1864, L. T., Sp. 22; L. T. 1859—60, Sp. 516. ²⁾ Sst., Sp. 459, II, S. 65—66; sml. L. T. 1854—55, Sp. 267, II, S. 49, og L. T. 1856—57, Sp. 951. ³⁾ L. T. 1861, Sp. 1462, II, S. 67; sml. L. T. 1856—57, Sp. 951; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 495, I, S. 283. ⁴⁾ Sst., Sp. 493, I, S. 281. ⁵⁾ Sst., Sp. 495, I, S. 283; sml. R. R. T. 1856, Sp. 2015, II, S. 103. ⁶⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 494, I, S. 282. ⁷⁾ Sst. ⁸⁾ Sst., Sp. 495, I, S. 283—84. Medens A. sst. hævder, at der var »ingen forudberegnet Uvillie fra Folketingets Side imod at skænke Landstinget den Tid, som det med Billighed kunne gjøre Fordring paa« til Behandling af Finansloven, paastaar Alb. Olsen det modsatte (S. 320—21). ⁹⁾ L. T. 1879—80, Sp. 856, II, S. 69. ¹⁰⁾ Sst., S. 69—70. ¹¹⁾ Sst.; L. T. 1868—69, Sp. 927—28, II, S. 68. ¹²⁾ Sml. nedf. S. 46—49, samt F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 765—66, II, S. 78—79, og R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 491—93, I, S. 279—81. ¹³⁾ L. T. 1866—67, Sp. 2527, I, S. 301. ¹⁴⁾ Finansministeren betegner den selv (sst., Sp. 2529) som en *foreløbig* Finanslov. ¹⁵⁾ R. T. 1866—67, Till. A, Sp. 2375—76; L. T. 1866—67, Sp. 2527—28, 2529, I, S. 301—02. ¹⁶⁾ Sst., Sp. 2528, I, S. 302. ¹⁷⁾ Om A.s Syn paa Muligheden af en Forkastelse af Finansloven se nedf. S. 46—47 og II, S. 79, 87—88, 419. ¹⁸⁾ Biogr. I, S. 305, N. 1. ¹⁹⁾ Olsen, S. 323. ²⁰⁾ Jfr. bl. a. L. T. 1874—75, Sp. 1422—23, II, S. 36—37; sml. L. T. 1859—60, Sp. 1117—24, II, S. 12—18, og R. R. T. 1856, Sp. 2014, II, S. 102. ²¹⁾ R. R. T. 1866, L. T., Sp. 640—41, I, S. 309—10. ²²⁾ L. T. 1859—60, Sp. 1356. ²³⁾ Sst., Sp. 1120—21, II, S. 16. — Olsen erindrer ikke uden Malice om, at A. selv »ikke undsaa sig for at misbruge den, da han foretog sin politiske Udnævnelse af Monrad til Overskoledirektør« (S. 323). Tilfældet er dog enestaaende, og Udnævnelsen, der kun med delvis Ret kan stemples som politisk, skyldes sikkert Kultusminister Halls Initiativ, næppe den mod Monrad lidet velvilligt indstillede A. (Finanslov 1855—56, S. 45, § 31, A, a; D. T. 1855—56, S. 332—33; Dagb. I, S. 82, 18. Aug. 1855). ²⁴⁾ L. T. 1866—67, Sp. 848—49, II, S. 197—98;

sml. F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 765 f., II, S. 78—79. ²⁵⁾ L. T. 1866—67, Sp. 848—50, 984—85, II, Sp. 197—200; Till. A, Sp. 1283. ²⁶⁾ L. T. 1859—60, Sp. 1352. ²⁷⁾ L. T. 1853—54, Sp. 1090, II, S. 46. ²⁸⁾ § 52: »— Forinden Finantsloven er vedtagen, maae Skatterne ei opkræves. Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i samme«. ²⁹⁾ L. T. 1861, Sp. 1462, II, S. 67; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 500, I, S. 288. ³⁰⁾ L. T. 1853—54, Sp. 1089—90, II, S. 45—46; jfr. Olsen, S. 40, 120 ff. ³¹⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 500, I, S. 288. ³²⁾ F. T. 1854—55, 2. Saml., Sp. 2653, II, S. 62—63, L. T. 1859—60, Sp. 459; L. T. 1861, Sp. 1462, II, S. 66—67; R. R. T. 1859, Sp. 1372, II, S. 125. ³³⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2011, II, S. 98. ³⁴⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1373, II, S. 126, og F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 767, II, S. 80—81. ³⁵⁾ Sml. nedf. S. 51—52 og 52—53. ³⁶⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1449, II, S. 151. ³⁷⁾ L. T. 1859—60, Sp. 1123 f., II, S. 18; L. T. 1854—55, Sp. 276, II, S. 58; F. T. 1854—55, 2. Saml., Sp. 111, 2653—55, II, S. 60, 62—65. ³⁸⁾ R. R. T. 1856, Sp. 3131, II, S. 119. ³⁹⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 707, II, S. 80—81; R. R. T. 1856, Sp. 3131, II, S. 119; R. R. T. 1859, Sp. 1372—73, Sp. 1449, II, S. 125—26, 151—52; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 859—60, II, S. 122 f.; L. T. 1859—60, Sp. 459, II, S. 66; L. T. 1861, Sp. 1462, II, S. 67. ⁴⁰⁾ Om Undtagelser i »Overgangsperioden« 1855—56 se R. R. T. 1859, Sp. 1385—86, II, S. 138. Som ovf. S. 29, N. 9, nævnt, fralægger A. sig enhver Doktrinarisme; men hans stadigt vedholdende Kritik af Efterbevillingsformen forekommer en unægtelig ikke lidet »doktrinær«. ⁴¹⁾ F. T. 1854—55, 2. Saml., Sp. 2654, II, S. 63; Olsen, S. 127. ⁴²⁾ L. T. 1859—60, Sp. 1123—24, II, S. 18. Se herom nærmere nedf. S. 50—51. ⁴³⁾ Fønnesbech 27. Marts 1867, L. T. 1866—67, Sp. 2529. ⁴⁴⁾ L. T. 1853—54, Sp. 1088—93, II, S. 45—49, især S. 47 f.; F. T. 1854—55, 2. Saml., Sp. 111—13, 2653—55, II, S. 60—65, spec. S. 61. ⁴⁵⁾ Sst., Sp. 113, II, S. 61; jfr. Olsen, S. 127. ⁴⁶⁾ M. H. t. A.s Syn paa Regnskabers Aflæggelse henvises til R. R. T. 1859, Sp. 1454—62, II, S. 155—62. ⁴⁷⁾ »— Det aarlige Statsregnskab, med Revisorernes Bemærkninger, forelægges derefter Rigsdagen, som med Hensyn til samme tager Beslutning«. — Om »Statens Regnskabsvæsen og Revision« se J. Hassing Jørgensen i »Tilskueren« Jan.—Febr. 1929 (S. 1—14, 102—15). ⁴⁸⁾ L. T. 1854—55, Sp. 274—75, II, S. 57; F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 773, II, S. 85—86. ⁴⁹⁾ L. T. 1854—55, Sp. 275, 511, II, S. 57; jfr. sst., Sp. 348—49, 515—17, 604—05, II, S. 9—12, og Sp. 601, I, S. 305. F. T. 1854—55, 2. Saml., Sp. 3394. ⁵⁰⁾ L. T. 1854—55, Sp. 267—77, II, S. 49—60, med tilhørende Kommentarer, især N. 1; jfr. Olsen, S. 140—47, navnlig S. 145. ⁵¹⁾ L. T. 1854—55, Sp. 269, II, S. 51. ⁵²⁾ Sst., Sp. 272, II, S. 54. ⁵³⁾ Sst., Sp. 269—75, S. 51—57. ⁵⁴⁾ Sst. Sp. 271, II, S. 53. — Landstinget tiltraadte dog ikke A.s Opfattelse, og ved den paafølgende Afstemning led Regeringen et stort Nederlag; se herom I, S. 305, N. 1, og II, S. 60, N. 31; Olsen, S. 140—47. ⁵⁵⁾ L. T. 1853—54, Sp. 1092, II, S. 60. ⁵⁶⁾ Sst., Sp. 1088, 1092, II, S. 44 f., 49; L. T. 1854—55, Sp. 267—68, 272, 349, 487—88, II, S. 10, 49, 55. ⁵⁷⁾ Se f. Eks. sst.; sml. Sp. 344 og 601, I, S. 305. ⁵⁸⁾ Jfr. f. Eks. A.s Betragtninger i F. T. 1854—55, 2. Saml., Sp. 111—13, 2653—55, II, S. 60—65. ⁵⁹⁾ Sst., Sp. 2295, I, S. 307; R. R. T.

1864—65, L. T., Sp. 861, II, S. 32; L. T. 1853—54, Sp. 1087, II, S. 44.
^{59*)} R. R. T. 1863, II, Sp. 83, I, S. 226; jfr. L. T. 1866—67, Sp. 4205, II, S. 323; Dagb. I, S. 136 f., 28. Febr. 1856. ⁶⁰⁾ Sml. nedf. S. 54, 56. ⁶¹⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 771, II, S. 83—84. Adskilligt mere rosende dømmer Hassing Jørgensen om »Minoriteten Petersen« (»Tilsk.« 1929, S. 6). ⁶²⁾ Se f. Eks. L. T. 1853—54, Sp. 1130—31, 1136—39, 1153—54. ⁶³⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1462, II, S. 162. ⁶⁴⁾ L. T. 1868—69, Sp. 928. ⁶⁵⁾ L. T. 1853—54, Sp. 1088, II, S. 44; R. R. T. 1859, Sp. 1390, 1462, II, S. 142, 162. ⁶⁶⁾ L. T. 1859—60, Sp. 232—37; Olsen, S. 289, 293, 298—99. ⁶⁷⁾ »Det kom saaledes til en politisk Divergens mellem Statsrevisorerne, et Bevis paa, at en gennemført objektiv Bedømmelse af Statsregnskabet ikke kan foretages af en parlamentarisk Revision« (Olsen, S. 286). ⁶⁸⁾ Dette hævdede G. Winther 23. Marts 1860 i Fengers Finansministertid (Olsen, S. 296); men de samme Betragtninger vilde med lige saa stor Ret kunne fremføres om Besættelsen af de nuværende Hovedrevisorers Embeder.

B. Det Andræ'ske finansielle System.

¹⁾ D. T. 1855, S. 784 og 786, I, S. 10—12; jfr. Olsen, S. 165—74; ogsaa §§ 48—51 omhandler Finanserne, § 56 provisoriske Love. ²⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 52, D. T. 1855, S. 784, I, S. 10; »A. & F. F.«, S. 137—41, 324. ³⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2084, II, S. 109—10. ⁴⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 491, I, S. 279. ⁵⁾ Sst., Sp. 492, I, S. 280. ⁶⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2084, II, S. 109—10; sml. F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 765—66, II, S. 78—79, og R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 492 f., I, S. 280 f. ⁷⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess. Sp. 766, 775—76, II, S. 79, 87—88, 419. ⁸⁾ Saaledes ogsaa Olsen, S. 208; sml. S. 207. ⁹⁾ Forf. 2. Okt., § 12, D. T. 1855, S. 779, I, S. 4—5. ¹⁰⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2013, II, S. 101; R. R. T. 1859, Sp. 1374, II, S. 127. ¹¹⁾ Sst., Sp. 1397, II, S. 146. Sml. »Udkast til Lov om Regnskabsretten«, § 8, »A. & F. F.«, S. 338. ¹²⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1382, II, S. 134. ¹³⁾ R. R. T. 1856, Sp. 631. ¹⁴⁾ Sst., Sp. 2014, II, S. 101—02. ¹⁵⁾ Sst., Sp. 2085, II, S. 111. ¹⁶⁾ Sst., Sp. 2014, II, S. 102. ¹⁷⁾ Ny C. T. 1841, S. 449—72. ¹⁸⁾ Berørt af A. i F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 766, II, S. 79. ¹⁹⁾ D. T. 1854, S. 819. ²⁰⁾ Midlertidig Best. Nr. 7, D. T. 1855, S. 786, I, S. 12; sml. nedf. N. 23. ²¹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2084, II, S. 110; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 492—93, I, S. 280. ²²⁾ Olsen, S. 118 og 183; sml. Ploug i »Fædrelandet« 12. Jan. 1856, nedf. S. 103, N. 29. ²³⁾ D. T. 1856, S. 225—37. ²⁴⁾ D. T. 1855, S. 786, I, S. 12. ²⁵⁾ Se f. Eks. F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 775—77, II, S. 87—90. ²⁶⁾ D. T. 1855, S. 786, I, S. 12. ²⁷⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2006; jfr. Bille i »Dagbladet« 10. Juli 1855, »20 Aars J.«, I, S. 460. ²⁸⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2032, II, S. 106. ²⁹⁾ Sst., Sp. 2092, II, S. 113. Det er dog nødvendigt at erindre om, at Andræ personlig var en Modstander af Parlamentarismen; jfr. ovf. S. 35—36. ³⁰⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 765, II, S. 78. jfr. Berlin, »Statsforfatning«, II, 1, S. 125. ³¹⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 765—66, II, S. 79. ³²⁾ Sml. ovf. S. 48, N. 21. ³³⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 775—76, II, S. 88—89. ³⁴⁾ Sst.,

Sp. 765, II, S. 78. ³⁵⁾ Sst., Sp. 766—67, 772, 773, II, S. 80, 84, 86. ³⁶⁾ D. T. 1855, S. 781, I, S. 7. ³⁷⁾ Jfr. ovf. S. 41, N. 10. ³⁸⁾ Sml. ovf. S. 35, N. 72, og »A. & F. F.«, S. 316—21. ³⁹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2013, 2016, 2033—34, 3123, II, S. 100—01, 104, 107—08, 117; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 485—86, I, S. 273—74; sst., Sp. 679; L. T. 1879—80, Sp. 856—57, II, S. 70—71 (sml. L. T. 1869—70, Sp. 3161). ⁴⁰⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2033—34, II, S. 107—08. ⁴¹⁾ R. R. T. 1862, Sp. 293. ⁴²⁾ Ovf. S. 43—44; jfr. i øvrigt »A. & F. F.«, S. 329—31. ⁴³⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1375, 1461, II, S. 128, 161; sml. Olsen, S. 127, 174. ⁴⁴⁾ R. R. T. 1856, Sp. 31, II, S. 96; sml. L. T. 1853—54, Sp. 1090—91, II, S. 46—48. ⁴⁵⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1374, II, S. 127. Om Poul Andræ's Tekstrettelse til denne sproglige Ellipse se II, S. 425, N. 7. ⁴⁶⁾ R. R. T. 1856, Sp. 30, II, S. 95; jfr. Olsen, S. 174. ⁴⁷⁾ Jfr. bl. a. L. T. 1853—54, Sp. 1090, II, S. 47; F. T. 1854—55, II, Sp. 2655, II, S. 65. ⁴⁸⁾ Se ovf. S. 44—45. ⁴⁹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 30, II, S. 95. ⁵⁰⁾ Se herom Olsen, S. 38—40. ⁵¹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 3125—36; jfr. Anh. B, Sp. 211—12; »A. & F. F.«, S. 142—45. ⁵²⁾ Ovf. S. 16—17. ⁵³⁾ Statsbudget 1855—56, S. 3; Dagb. I, S. 63—64, 212—13, 26. Juli 1855. Sml. »Komité-Betænkning af 19. Juli 1855, trykt som Manuskript for Rigsraadets Medlemmer«, S. 5 og 6. ⁵⁴⁾ D. T. 1855, S. 602. ⁵⁵⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2011, 3130; II, S. 99, 118; sml. L. T. 1859—60, Sp. 1121, II, S. 16. ⁵⁶⁾ L. T. 1861, Sp. 1462, II, S. 67. ⁵⁷⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1373—74, II, S. 126—27; R. R. T. 1856, Sp. 3130, II, S. 118. ⁵⁸⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2012—13, II, S. 100. Dette synes overset hos Alb. Olsen. ⁵⁹⁾ Olsen, S. 40. ⁶⁰⁾ »Til Posten »Uforudselige Udgifter«, som Andræ fik indført af Hensyn til Administrationens Frihed, brugtes aarlig forholdsvis beskedne Beløb, gennemsnitlig 69,614 Rbd.« (Olsen, S. 315). ⁶¹⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1450—51, II, S. 153. ⁶²⁾ Se navnlig R. R. T. 1856, Sp. 3118—24 med karakteristiske Eksempler, II, S. 114—18. ⁶³⁾ D. T. 1855, S. 784, I, S. 10; »A. & F. F.«, S. 141—48, 322—24. ⁶⁴⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 20, D. T. 1855, S. 780, I, S. 6. ⁶⁵⁾ § 54, D. T. 1855, S. 784, I, S. 10. ⁶⁶⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 499, I, S. 287. ⁶⁷⁾ D. T. 1855, S. 779, I, S. 4—5. ⁶⁸⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2032, 3119—21, II, S. 106, 114—16; jfr. i øvrigt F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 767—69, II, S. 80—82. ⁶⁹⁾ Foruden til Alb. Olsens Bog henvises til Fremstillingen hos Neergaard i »Under Juni-grundloven« I, S. 818—972. ⁷⁰⁾ Se f. Eks. Replikskiftet 4. Nov. 1863, R. R. T. 1863, II, Sp. 841, I, S. 240. ⁷¹⁾ R. R. T. 1862, Sp. 1142 og 1168—69, I, S. 192—93. A. meddeler dog ikke konkrete Eksempler paa Anvendelsen af § 54. ⁷²⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 769, II, S. 82. ^{72*)} S. 45. ⁷³⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 771, II, S. 83. ⁷⁴⁾ Sst., Sp. 769—70, II, S. 82—83. ⁷⁵⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 55, D. T. 1855, S. 784, I, S. 10; »A. & F. F.«, S. 331—43. ⁷⁶⁾ R. R. T. 1856, Sp. 3131, II, S. 119. ⁷⁷⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 771, II, S. 83—84; L. T. 1859—60, Sp. 232—37; R. R. T. 1859, Sp. 1379 og passim, II, S. 131 og oftere. ⁷⁸⁾ F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 771, II, S. 84. ⁷⁹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 3131—32, II, S. 119—20. ⁸⁰⁾ Se »A. & F. F.«, S. 334. ⁸¹⁾ G. R. F., Sp. 1517—18, 3285—86. ⁸²⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1417. ⁸³⁾ »A. & F. F.«, S. 334. ⁸⁴⁾ Sst., S. 335. ⁸⁵⁾ I A.s Privatarkiv, R. A., se nærmere II, S. 121, N. 6. ⁸⁶⁾ R. A.; delvis aftrykt i »A. & F. F.«, S. 337—38. ⁸⁷⁾ D. T. 1855,

S. 784, I, S. 10. ⁸⁸⁾ »A. & F. F.«, S. 338. ⁸⁹⁾ Sml. R. R. T. 1858, Sp. 2480, II, S. 121, og R. R. T. 1859, Sp. 259. ⁹⁰⁾ Sst., Sp. 1397, II, S. 146; jfr. Sp. 258. ⁹¹⁾ R. R. T. 1859, Sp. 1397, II, S. 146; jfr. R. R. T. 1862, Sp. 295—96. Om A.s Synspunkter for en rationel Regnskabsaflæggelse se R. R. T. 1859, Sp. 1454—62, II, S. 155—62. ⁹²⁾ R. R. T. 1858, Sp. 2480; II, S. 121; R. R. T. 1859, Sp. 258—59. ⁹³⁾ Sst. ⁹⁴⁾ Sst., Sp. 218. ⁹⁵⁾ Lov Nr. 77, se Lovtidende 1926, S. 150—58. Jfr. Hassing Jørgensen i »Tilsk.« 1929, navnlig S. 102—15. ⁹⁶⁾ D. T. 1855, S. 784, II, S. 10. ⁹⁷⁾ Gr. L. 5. Juni 1849, § 53; sml. ovf. S. 44—45. ⁹⁸⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 491, I, S. 279. ⁹⁹⁾ Forf. 18. Nov. 1863, § 56, 1. Punktum, D. T. 1863, S. 956—57; jfr. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 495—96, I, S. 284. ¹⁰⁰⁾ Se f. Eks. R. R. T. 1856, Sp. 1986—96; sml. Sp. 2015, 2084, II, S. 102—03, 110; Dagb. II, S. 36—37. — Om Fordelingen af Tillægslovene mellem Rigsraadets Folketing og Landsting se S. 38, II, S. 27, 410; om Fællesudvalget i Tilfælde af finansielle Divergenser mellem Tingene, se S. 39. ¹⁰¹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2015, II, S. 103; sml. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 500, I, S. 288. ¹⁰²⁾ R. R. T. 1856, Sp. 2015, II, S. 103. Sml. A.s Udtalelser 21. Jan. 1858: »Jeg skal dog imidlertid bede bemærket, at det ingenlunde er Rigsraadets Opgave saaledes fra nyt af at construere et Budget for hver Finantsperiode; der er jo for alle Budgetterne et samlet Grundlag tilstede i det foreløbige Normalbudget, og de Forandringer, som der med Hensyn til de enkelte Poster i dette foreslaaes i Tillægslovene, have dog en mere secundair Betydning. Dernæst skal jeg fremhæve, at en total Oversigt over Finantsperiodens samlede Indtægter og de forskellige Krav, der opstilles, aldeles ikke kan gives ved et Budget, thi den Fremgangsmaade, som hidtil har været fulgt baade i andre lovgivende Forsamlinger og i denne, er den, at man ved de ordinaire Budgetforslag kun tager Hensyn til de Love, som virkelig ere gjældende i det Øjeblik, Forslaget forelægges, medens derimod alle de Forandringer, som formenes at burde gjøres i Budgetpositionerne som Følge af de nye Krav, der opstilles, slet ikke angives i Budgettet, men holdes udenfor samme og gjøres til Gjenstand for en særlig Overveielse.« (R. R. T. 1858, Sp. 121—22.) ¹⁰³⁾ R. R. T. 1858, Sp. 119—42. ¹⁰⁴⁾ Olsen, S. 174, 184—85. ¹⁰⁵⁾ Sst., S. 185. ¹⁰⁶⁾ For Kolonierne 1855—56. ¹⁰⁷⁾ Olsen, S. 131. ¹⁰⁸⁾ Sst., S. 173—74. ¹⁰⁹⁾ Jfr. D. T. 1855, S. 841, 868—69, 873,—75, 923—24. — I »Systemskiftet 1848« (i »Den danske Centraladministration«, 1921) udtaler Kai Fr. Hammerich, at »Ordnningen var kun alt for konsekvent. Det var at sætte Logiken i Fornuftens Sted« (S. 462). A.s Selvsvar (se N. 111), at Ordningen var nødvendig for den rette Hævdelse af Ministeransvarligheden, indeholder derimod »et Samvittighedsproblem, som ikke skal underkendes; blot er det tvivlsomt, om det har kunnet løses ad den af Andræ afstukne Vej«. (Sst., S. 464). ¹¹⁰⁾ Sml. Dagb. I, S. 112 f.: »Andræ har faaet det arrangeret, som han ønskede, med et Fællesministerium, som bestaar af det, han har udskudt af Finantsministeriet. Han har tillige havt den Fornøielse, at hans Departementschefer meget nødig see, at han afgiver det . . . . . Det er uægteligt en stor Lykke og besynderligt nok, at Andræ er kommet saa godt ud af det med dem Allesammen, han, som var

saa ung imod dem og Militair.« (Sml. S. 62, N. 27). ¹¹¹⁾ Jfr. dog A.s egen Redegørelse for Forholdet 31. Jan. 1860 (L. T. 1859—60, Sp. 427—31, II, S. 164—68 med tilhørende Noter). ¹¹²⁾ Det indrømmes dog, »at han har haft den bedste Vilje til at gøre Normalbudgettet saa rent som muligt« (S. 177), og at »hans ubestridelige ærligt konstitutionelle Sindelag bød ham ikke alene at forlange Respekt for den Ramme, han mente var den rigtige, af Rigsdagen, men ogsaa af Administrationen« (S. 185). ¹¹³⁾ Jfr. bl. a. Fengers Udtalelser om A. R. R. T. 1856, Sp. 2089; R. R. T. 1859, Sp. 1970; R. R. T. 1863, II, Sp. 1142. Sml. Alfr. og Hother Hage i R. R. T. 1859, Sp. 1440, 1402—03, 1973, delvis Tscherning (sst., Sp. 1974—75) og Lehmann (L. T. 1854—55, Sp. 277). N. N. i Biogr. L. I, 2. Udg., S. 430. ¹¹⁴⁾ Olsen, S. 320, 322, 328—30. ¹¹⁵⁾ Sst., S. 327. ¹¹⁶⁾ Sst., S. 329. ¹¹⁷⁾ Sst., S. 131, 146, 173, 176, 178, 180, 185, 188, 214, 216, 220. ¹¹⁸⁾ Sst., S. 325. ¹¹⁹⁾ Se navnlig Biogr. L. I, 2. Udg., S. 430.

5. Økonomisk og socialt Grundsyn.

¹⁾ Sml. Erik Arup i »Scandia« III, 1930, S. 47: »Der vil naturligvis kunne gøres en studie over ham [C. Hall] gennem hans taler i rigsdags- og rigsrådstitidene, naar der engang kommer danske historikere, der tager dette majsommelige arbejde op. Hidtil er disse værdifulde kilder næsten ganske ubenyttede til karakterisering af danske politikere.« ²⁾ L. T. 1866—67, Sp. 1178—79, II, S. 261—62. ³⁾ Nl. m. H. t. Skat og Told; se nedf. S. 64. ⁴⁾ Foruden »Falske Sætninger i Statshusholdningslæren« I—II (oversat af A. V. Læssøe, 1848) og »Hvad man ser og hvad man ikke ser. Kortfattet Stats-husholdningslære« (oversat af Adolph Steen, 1852), har A., der beherskede Fransk som en indfødt, sikkert læst andre af Bastiats Skrifter. ⁵⁾ R. R. T. 1858, Sp. 105, I, S. 323. ⁶⁾ R. R. T. 1858, Sp. 2199—2200, 2206, 2228, I, S. 326, 372, II, S. 178, N. 1; Dagb. III, S. 58, 224—25. Alb. Olsen er her for engangs Skyld enig med A. (S. 187). ⁷⁾ Jfr. Dagb. III, S. 30—38, 204—05; Olsen, S. 185; Engelstoft i D. F. H. VII, S. 142—44, hvor det (S. 143) med Føje paapeges, at A. ikke stod Forretningslivet nær. ⁸⁾ Se f. Eks. »Flyveposten« 12., 16. og 17. Dec. 1857. ⁹⁾ L. T. 1857, Sp. 1606—08. Ogsaa en senere Tid vil dog vel anse de 8 p. Ct., A. krævede i Rente af de Summer, han af Monarkiets Kasse stillede til Raadighed til Afhjælpning af Krisen, for en meget høj Rente (Olsen, S. 185). ¹⁰⁾ Se f. Eks. L. T. 1867—68, Sp. 1932—33, II, S. 274—75; sml. L. T. 1866—67, Sp. 986 f, II, S. 202. ¹¹⁾ Sst., Sp. 1179, II, S. 261—62. ¹²⁾ Sst., Sp. 1187, II, S. 269. ¹³⁾ L. T. 1860—61, Sp. 2694—95, II, S. 259—60; L. T. 1879—80, Sp. 1603, II, S. 277—78. ¹⁴⁾ L. T. 1867—68, Sp. 411—18, 452—63, se II, S. 229—33, 440. ¹⁵⁾ A. var selv 1857 som Finansminister gaaet med til Kriegers Lov om Tværbanen Aarhus—Struer; jfr. L. T. 1860—61, Sp. 2452—54, II, S. 443; L. T. 1867—68, Sp. 1937, II, S. 276. ¹⁶⁾ Sst., Sp. 1938, II, S. 277; sml. L. T. 1860—61, Sp. 2452, II, S. 259. ¹⁷⁾ L. T. 1867—68, Sp. 1928—35. ¹⁸⁾ Sst., Sp. 1930, II, S. 274. ¹⁹⁾ Sst., Sp. 1937—38, II, S. 276. ²⁰⁾ Sst., II, S. 276—77; sml. bl. a.

L. T. 1860—61, Sp. 2451—52, II, S. 258. Det er derimod det offentlige Pligt at sørge for Vejvæsenet; jfr. L. T. 1866—67, Sp. 1185—86, hvor det ogsaa fremhæves, at Post- og Telegrafvæsenet er et gammelt Regale. ²¹⁾ Sst., Sp. 2449 f., II, S. 256. ²²⁾ L. T. 1867—68, Sp. 1926, II, S. 272. Om Universitetsforhold udtaler han sig i øvrigt i L. T. 1862—63, Sp. 1177—81, 1185—87, 1190—92, 1195—97, II, S. 396—401. ²³⁾ L. T. 1867—68, Sp. 1926—27, II, S. 273. ²⁴⁾ G. R. F., Sp. 1702—05, 3258—59, II, S. 281—86. ²⁵⁾ Sst., Sp. 1703, II, S. 282 f. ²⁶⁾ L. T. 1859—60, Sp. 458. ²⁷⁾ F. T. 1854—55, II, Sp. 1680, under 2. Beh. af Finansloven for 1855—56, da A. tilbageviste Kritikken af Sponnecks Udnævnelse til Generaldirektør for Toldvæsenet (sml. Olsen, S. 113). Om Monrads Udnævnelse til Overskoledirektør se ovf. S. 42, N. 23, om Ingeniørkaptajn J. T. Schovelins Udnævnelse til Chef for Finansministeriets 4. Departement og Statsgælddirektør se Dagb. I, S. 33, 185—87. A. synes at have haft et skarpt Blik ved Valget af sine Medarbejdere, og med al sit Væsens ejendommelige Forening af Myndighed og Elskværdighed kom han i det store og hele paa en god Fod med sine Embedsmænd (jfr. ovf. S. 58, N. 110). Om A.s udmærkede Forhold til Folketingets og Gradmaalningens Embedsmænd se »A. & F. F.«, S. 517—18; sml. Biogr. I, S. 112—13. ²⁸⁾ R. R. T. 1856, Sp. 337—38, 2133, II, S. 294—95, 297. ²⁹⁾ Sst., Sp. 2132, II, S. 296; jfr. Poul Andersen: »Hovedpunkter af Forvaltningsretten« I (1930), S. 127—39, spec. S. 128. ³⁰⁾ L. T. 1873—74, Sp. 1030—31, II, S. 303. ³¹⁾ F. Eks. Slagordene: »Understøttelseslov« (F. T. 1854—55, II, Sp. 1127, II, S. 287), »Præmie paa Giftermaal« (sst., Sp. 1129—30, II, S. 289), Forholdet til de »Næringsdrivende« eller »Skatteyderne« (sst., Sp. 2140—41, II, S. 292), »Indskrænkning i Embedsmændenes Antal« (R. R. T. 1856, Sp. 338, II, S. 295; L. T. 1874—75, Sp. 1266, II, S. 304—05) o. s. v.. Jfr. i øvrigt min Artikel »Andræ og Embedsstanden« i »Ministeriernes Maanedssblad« Jan. 1934. ³²⁾ L. T. 1879—80, Sp. 860, II, S. 449 f.; sml. L. T. 1869—70, Sp. 3162. ³³⁾ L. T. 1874—75, Sp. 1267, II, S. 305. ³⁴⁾ L. T. 1860—61, Sp. 1896—1908, 1928—36, 1945—46, II, S. 218—29. ³⁵⁾ Sst., Sp. 1904—06, II, S. 226—27. ³⁶⁾ Sst., Sp. 1897—98, 1900, II, S. 218—19, 221. ³⁷⁾ Interessant er det i »Berlingske Tidende«s Aftenudgave for 9. Sept. 1933 under Rubrikken »Lov og Ret« at finde en redaktionel Artikel »Realkreditens faste Basis«, hvori lignende Synsmaader gøres gældende. Men allerede for 73 Aar siden har C. G. Andræ udslynget det samme »Mene tekell« ³⁸⁾ L. T. 1860—61, Sp. 408—15, 421—29, 611—19. ³⁹⁾ Om Mønt og Maal se nedf. S. 69—70. ⁴⁰⁾ Dagb. I, S. 76 (4. Aug. 1855); L. T. 1858, Sp. 879, II, S. 181; L. T. 1866—67, Sp. 986, II, S. 201. ⁴¹⁾ L. T. 1858, Sp. 882—83, 902—06, II, S. 183, 184—89. ⁴²⁾ L. T. 1866—67, Sp. 986, II, S. 201. ⁴³⁾ L. T. 1858, Sp. 881—83, 904, II, S. 182—83, 186. ⁴⁴⁾ R. R. T. 1858, Sp. 59—61, 211. Till. A., Sp. 1139—46; jfr. L. T. 1858, Sp. 879—80, II, S. 181—82; Olsen, S. 185. ⁴⁵⁾ L. T. 1858, Sp. 883—84, 905, II, S. 184, 187—88. ⁴⁶⁾ L. T. 1866—67, Sp. 846, II, S. 195. ⁴⁷⁾ Sst., Sp. 845—46, II, S. 194—95. ⁴⁸⁾ Sst., Sp. 845, II, S. 194. ⁴⁹⁾ Sst., Sp. 846—48, II, S. 195—96. ⁵⁰⁾ Sst.; sml. L. T. 1858, Sp. 906, II, S. 188. ⁵¹⁾ L. T. 1866—67, Sp. 987—88, II, S. 203. ⁵²⁾ Sst., Sp. 847 f., II, S. 196. A. synes her at slutte sig

til Hofjægmester J. Frijs og Borgmester J. C. Jessen, der bægge (sst., Sp. 817 og 833) havde draget navnlig Landboernes Ævne til at foretage en rigtig Selvangivelse i Tvivl. ⁵³⁾ Sst., Sp. 989, 992, II, S. 204—05. ⁵⁴⁾ Sst., Sp. 848, II, S. 196—97. Ligesom A. var imod »de falske Besparelser«, der »klippe en lille Flig« af hver Halvskilling (L. T. 1869—70, Sp. 3161), men rutter med Millionerne, var han imod overordentlige Skatter, idet »vi jo ikke lave Penge ved de ekstraordinære Skatter; det er en Umulighed, ... Men vi tage dem netop fra de Steder, hvor de sandsynligvis ville finde en langt bedre Anvendelse . . . . .« (L. T. 1871—72, Sp. 2772—73 med interessante Advarsler mod Farerne for Ødselhed, naar Statskassen er for rig). ⁵⁵⁾ Dagb. I, S. 76. ⁵⁶⁾ »Fædrelandet« 21. Jan. 1858, »Dagbladet« 28. Jan. s. A.; Olsen, S. 185. ⁵⁷⁾ L. T. 1858, Sp. 906, II, 188—89; sml. L. T. 1868—69, Sp. 1287—88, II, S. 205—06. ⁵⁸⁾ Sst., Sp. 1287, II, S. 205. A. opererer ganske overvejende med Begrebet »Finanstold«. Sml. L. T. 1860—61, Sp. 2695, II, S. 260. Jfr. i øvrigt R. R. T. 1863, II, Sp. 842, I, S. 241—42. ⁵⁹⁾ L. T. 1868—69, Sp. 1287, II, S. 205; sml. L. T. 1866—67, Sp. 986—87, II, S. 202. ⁶⁰⁾ L. T. 1868—69, Sp. 1288, II, S. 206. — Lignende interessante Betragtninger fremsætter A. ang. Spørgsmaalet om Huslejens Størrelse og Forholdet mellem Grundejere og Lejere (L. T. 1858, Sp. 904—05, II, S. 186—87). ⁶¹⁾ Se II, S. 171—79 med tilhørende Noter, samt Rubin i H. T., 7. R., VI, S. 172—311, spec. S. 230: »Heller ikke vil nogen bestride Andræs og Scheeles Kapacitet. Endog Andræs Evner som Regnemester kom ham, som Akterne udvise, tilgode under Sagen, hvor det gjaldt om at prøve de forskellige Afløsningsmaader«. ⁶²⁾ L. T. 1873—74, Sp. 967, II, S. 435, N. 14. ⁶³⁾ S. 61. ⁶⁴⁾ L. T. 1867—68, Sp. 417, II, S. 232—33. ⁶⁵⁾ Sst., Sp. 453, II, S. 444, N. 8. ⁶⁶⁾ Sst., sml. L. T. 1866—67, Sp. 1181, II, S. 264. A. siges at have været en skarp Modstander af Storkapitalens overhaandtagende Indflydelse (Biogr. I, S. 112—13). Sin ubestridelige sociale Interesse viiste han bl. a. ved at modsætte sig Indkaldelsen af Militærarbejdere, der vilde tage Brødet fra lejede Arbejdere (L. T. 1867—68, Sp. 2249—52, 2352), og ved at virke for Loven om gifte Kvinders frie Raadighed over, hvad de erhvervede ved selvstændig Virksomhed (L. T. 1879—80, Sp. 1157—58, II, S. 405—06). ⁶⁷⁾ L. T. 1860—61, Sp. 2695, II, S. 260. Selvsagt anerkender han dog en Række andre, væsentlig kulturelle, Statsopgaver. ⁶⁸⁾ L. T. 1867—68, Sp. 418, II, S. 233.

6. Politikeren og Personligheden.

En sammenfattende Karakteristik.

¹⁾ Sml. »A. & F. F.«, S. 1—2. Scener fortrød han i høj Grad, at han havde paataget sig Konseilspræsidiets (Dagb. II, S. 131 ff., 140, 143, 154). Ikke uden Ironi noterer Fru A. 20. Okt. 1856: »Altid herefter vil jeg paa det kraftigste raade til, at Andræ gaaer *ud* af Ministerier og ikke ind« (sst., S. 131). ²⁾ Denne var sikkert gensidig. I Juli 1864 samvirkede de i deres Kamp mod Adressen til Kongen (jfr. I, S. 245—50), og Fru Tschering, der allerede 1848 havde lært at skatte Andræ »for hans skarpe træffende Udtalelser«, skriver 23. Juli 1864: »Lille Andræ er ogsaa ganske

fortræffelig. Gud véd: han og Tscherning sparer ikke deres Modstandere« Fru Tscherning, S. 135, 180; jfr. Brev fra Tscherning til A. 25. Juli 1864, A.s Arkiv, R. A. Sml. Dagb. II, S. 137, og Biogr. II, S. 59—61. ³⁾ »A. & F. F.«, S. 373—74; Krieger IV, S. 368. ⁴⁾ Se navnlig S. 114, i øvrigt S. 20 f, 42 ff., 55, 60, 67, 79, 116. — P. Munch henregner (»Danmark 1848—64«, S. 32) nærmest A. til Rigsforsamlingens Nationalliberale. ⁵⁾ Som ingen anden har A. blottet Lehmanns, Monrads (»det store Lys, af hvem jo de genialeste Ting kunne ventes« (»A. & F. F.«, S. 298; Dagb. II, S. 137)) og Alfred Hage's svageste Sider; men ogsaa andre Centrumspolitikere, f. Eks. Ploug, stod han fremmed eller fjendtlig overfor. Til Madvig var hans Forhold ret godt (se bl. a. »Livserindringer«, S. 215; Dagb. II, S. 19; Heiberg—Krieger I, S. 225), medens hans Syn paa sin Ungdomsven Fenger blev stadig mere kritisk (jfr. Dagb. III, S. 128—29; Biogr. III, S. 154). ⁶⁾ A. betragtede det f. Eks. som »sin eneste politiske Feil«, at han ikke efter Udstedelsen af Fællesforfatningen af 2. Okt. 1855 gennemtvang, at Decemberministeriet veg Pladsen for det gamle Systems Mænd. Sml. F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 777, II, S. 90, og Dagb. II, S. 189; jfr. »A. & F. F.«, S. 412—31. ⁷⁾ Efter Neergaards Skøn virkede f. Eks. hans store Forsvarstale for den finansielle Ordning i Oktoberforfatningen 22. Sept. 1855 (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 761—79, II, S. 75—92) saaledes paa Modstanderne (N. N. II, S. 48). Sml. F. T. 1854—55, II, Sp. 1142 (II, S. 290): »Jeg bryder mig ikke om Klager . . . . .«. Jfr. Biogr. I, S. 105—07, 119—22. ⁸⁾ Topsøe, S. 36; med Rette understreget af Neergaard i Biogr. L. I, 2. Udg., S. 430. — Som et Eksempel kan anføres A.s sejrige Modstand mod Marmorkirkeruinens Salg, hvorfor bl. a. Meldahl roser ham (»Marmorkirken«, S. 357), Meldahls Privatarkiv B, R. A.; Dagb. II, S. 61, 201—04; Biogr. I, S. 53—54. ⁹⁾ Med fuld Ret fremhæver Poul Andræ — i Tilslutning til Kriegers Karakteristik af C. G. A. som »født Jurist« (L. T. 1866—67, Sp. 1613) — Faderen som »den overlegne Lovkoncipist, der med den yderste Kortfattethed vidste at forene Klarhed og Dybde« (»A. & F. V.« I, S. 11). ¹⁰⁾ Ogsaa Poul Andræ indrømmer dette (»A. & F. F.«, S. 2—3; Topsøe, S. 36—37. Dog findes Undtagelser fra Regelen; se Dagb. II, S. 57, vel ogsaa sst., I, S. 41. Hans berømte »udiplomatiske Aabenhed«, da han 23. Febr. 1855 ligefrem erklærede, at en Del af de begærede 32,000 Rd. til »Udgifter ved Fællesforfatningens Indførelse« skulde medgaa til Diæter for de kongevalgte Rigsraader, var snarere et Udslag af dumdrstig Taktik end af Ubehændighed (F. T. 1854—55, II, Sp. 1710 ff., N. N. II, S. 10—11). ¹¹⁾ L. T. 1873—74, Sp. 1027—28, II, S. 299; jfr. dog F. T. 1854—55, II, Sp. 2399: »Ja, hvis der er Tale om enten at opgive sin Overbeviisning eller fastholde den, man har, og følge den alene, saa maa jeg bestemt erklære, at jeg ikke er af dem, der uden Grund opgive deres Overbeviisning; men paa den anden Side gjør jeg mig den største Umage for at forandre min Overbeviisning, naar jeg troer, at den ikke er tilstrækkelig begrundet.« ¹²⁾ R. R. T. 1862, Sp. 1664, I, S. 319; L. T. 1862—63, Sp. 1570, II, S. 20—21. ¹³⁾ Stundom er han dog utilfreds med de derved opnaede Resultater: »Det er overordentlig uheldigt, naar jeg undertiden gjør Ind-

rømmelser, thi jeg nyder meget sjældent den Anerkjendelse derfor, som jeg ønsker (R. R. T. 1858, Sp. 1941; sml. R. R. T. 1857, Sp. 379—80, I, S. 177—78). Jfr. dog R. R. T. 1863, II, Sp. 1116—17, 833—34, I, S. 233. ¹⁴) Dagb. I, S. 70. Sml. ovf. N. 10. ¹⁵) Sst., III, S. 196—98. F. Eks. ignorerede han Udtalelser, der ikke fastsloges ved en Afstemning, og frakendte Adresser nogen større Værdi (jfr. Afsnit II, B). Sml. Biogr. I, S. 35. ¹⁶) Se R. R. T. 1856, Sp. 926—33, I, S. 155—62; jfr. »A.s Torsdage«, S. 52, og Ændringerne i Folketingets Forretningsorden 1933. ¹⁷) L. T. 1875—76, Sp. 721, II, S. 343; sml. L. T. 1860—61, Sp. 2447, II, S. 255. ¹⁸) Dagb. I, S. 73; III, S. 8, 143, 150, 239 ff. ¹⁹) Sst., S. 3, 150—51. ²⁰) Topsøe, S. 47. ²¹) »Mændene fra 48«, S. 69. Sst. polemiserer Forfatteren imod Hørups efter hans Mening overdrevne og tendentiøst udnyttede »Afguderier med hans Navn«. At Hørup var en Beundrer af A.s sikre Statsmandsblik, ses bl. a. af »V. Hørup i Skrift og Tale« III, S. 66—68, 73, 119—36. S. 128 fremhæver han A. som »et af de klareste og koldblodigste Hoveder i dansk Politik«. ²²) Antipatien var i øvrigt gensidig (Dagb. I, S. 31—32; III, S. 21). ²³) Sst., III, S. 25 ff., 46, 157; sml. II, S. 130, 158; sml. Heiberg—Krieger I, S. 233. ²⁴) Arup fremsætter i H. T., 9 R., VII, S. 376—78, visse træffende kritiske Bemærkninger herom, men synes ikke at have Blikket tilstrækkelig aabent for, at hverken A. eller Krieger, »disse brutale Akademikere«, ud fra deres Forudsætninger og Milieu kunde naa til noget væsentligt andet Syn. ²⁵) Dagb. I, S. 31, III, S. 21, 184 ff.; »A.s Torsdage«, S. 37 ff. ²⁶) S. f. Eks. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 478—80, 983—84, I, S. 266—68, 291. ²⁷) Sst., Sp. 478—79, I, S. 266—67; sml. G. R. F., Sp. 720, 1179—80, II, S. 309—11, 451; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 901, II, S. 401—02; L. T. 1866—67, Sp. 4207—09, II, S. 325—27; L. T. 1873—74, Sp. 854; L. T. 1875—76, Sp. 732, II, S. 356—57. ²⁸) For øvrigt synes selv Venstres gamle Fører Tscherning i Juli at have overvejet samme Mulighed (Fru Tscherning, S. 179). ²⁹) Ikke helt ueffen er følgende Karakteristik: »Thi man maa ikke lade sig forlede til at troe, at den nuværende Finansminister i Virkeligheden staaer høit i Reactionens Leir: man veed meget godt, at han baade er ærligt dansk og ærligt constitutionel; maaske har man faaet noget tilovers for ham ved hans noget hovmodige Væsen; maaske troer man at kunne fiske ham ved at smigre ham . . . . .« (»Fædrelandet« 12. Jan. 1856, Sp. 1—2). Sml. sst. 11. Dec. 1854, Sp. 1, hvor det fremhæves, at A.s og Halls »Troskab mod Forfatningen« og »Talenter« er »hævet over enhver Tvivl«. Jfr. L. T. 1856—57, Sp. 991—92. I, S. 367. ³⁰) Krieger, IV, S. 368. — Venstres Vrede over den Andræ-Krieger'ske Sondring mellem en »parlamentarisk« og en »konstitutionel« Regering ses f. Eks. i et Brev fra Sofus Høgsbro til Johan Grundtvig 31. Maj 1859 (»Brevveksling og Dagbøger« I, 1858—1874, S. 23; sml. S. 27). ³¹) Bille formoder det modsatte (Biogr. L. I, 1. Udg., S. 259). ³²) N. N. II, S. 7, citerende »Almuevennen«; Vilhelm Birkedal: »Personlige Oplevelser«, I, S. 13, 16; Biogr. I, S. 105—08; »Morgenposten« 15. Maj 1853, Nr. 111. ³³) Sml. Friis i H. T., 8. R., VI, S. 529. ³⁴) Sml. S. 40, N. 1; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 131, 331. ³⁵) Se f. Eks. Biogr. I, S. 99. ³⁶) Han vil ikke hæmmes af »Eftersnakkeriets Skranker«

(sst., S. 74—76). ³⁷⁾ Hans Helt var og blev Napoleon, til hvem han havde et imponerende Kendskab (sst., S. 199). ³⁸⁾ G. R. F., Sp. 2240—41, I, S. 140—41; R. R. T. 1863, II, Sp. 79—80, II, S. 222—23; sst., Sp. 838—41, II, S. 238—40, hvor A. tillige skarpt og træfsikkert karakteriserer det kollektive Ansvar; sst., Sp. 1120; R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 985, I, S. 292; sst., Sp. 1238—40, II, S. 34—36. ³⁹⁾ Sml. L. T. 1859—60, Sp. 429, II, S. 166. — Om den i det politiske Liv herskende Ligevægt med Reaktionen som naturnødvendigt Princip se R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 474—75, I, S. 262—63. ⁴⁰⁾ G. R. F., Sp. 2240—41, 2912, I, S. 139—42, 144—45. ⁴¹⁾ L. T. 1876—77, Sp. 76, II, S. 248. ⁴²⁾ 27. Marts 1873; jfr. L. T. 1872—73, Sp. 1048—63, II, S. 233—47. I sin Omtale af Talen i »Sølv- og Guldmøntfod 1845—1914« (1930), S. 170, nævner J. Wilcke A.s Anke over, at Kreditorer fik for lidt Guld for deres Sølvfordringer efter det i Møntkonventionen fastsatte Forhold (Sp. 1057—61, II, S. 240—45). ⁴³⁾ Sst., Sp. 1061—62, II, S. 245—46, med den genialt forudseende Bemærkning: »... vi endnu i lang Tid ville komme til at lide under den franske Krigsskadeserstatning — thi den komme vi Alle til at give vort Bidrag til ...«. ⁴⁴⁾ L. T. 1876—77, Sp. 75—79, II, S. 248—52. A. spaar, at der vil gaa »Menneskealdre«, inden den store Befolkning faar vænnet sig til det; jfr. Politidirektørens Indskærpelse af Meterloven af 4. Maj 1907 i Sommeren 1933. ⁴⁵⁾ Sml. L. T. 1868—69, Sp. 1974—75, II, S. 404—05. ⁴⁶⁾ Ifølge C. St. A. Bille »pleiede han at sige, at han netop fandt denne Standsning [af Lovgivningen i Provisorietiden] yderst fortræffelig, thi da alle nye Love vare slette Love, maatte det ansees for en Lykke, at slet ingen nye Love kunde vedtages.« (»Danmark« 1894, S. 67; Hørup slutter sig, i Modsætning til Bille, til A. (Hørup, S. 67—68)). ⁴⁷⁾ R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 900—03, II, S. 401—04. ⁴⁸⁾ Sst., Sp. 921—22, II, S. 470—71, N. 3. ⁴⁹⁾ Nl. m. H. t. Frøkenklostre og andre Stiftelser, Betragtninger, der formentlig endnu 1933 er i høj Grad aktuelle (sst., Sp. 903, II, S. 403—04). ⁵⁰⁾ Krieger III, S. 215; IV, S. 368. ⁵¹⁾ Sst., II, S. 108, hvor Krieger citerer A.s egne Ord. ⁵²⁾ Træffende er Kongens halvt »mistrøstige«, halvt uvillige Replik: »Ja, det har De nu sagt mig lige siden den 17de November 1863« (21. Maj 1870; »A. & F. F.«, S. 373—74). ⁵³⁾ Sst., S. 374—75. ⁵⁴⁾ »Lad Estrup udvikle sig til at blive en med ringere Begavelse udstyret og derfor i det Hele mindre Udgave af Geheime-Etatsraad Andræ« (»Dagbladet« 26. Juni 1874; »A. & F. F.«, S. 375). ⁵⁵⁾ Zodiacus, S. 3, Sp. 2; sml. »Mændene fra 48«, S. 76. ⁵⁶⁾ »Danmark 1894«, S. 67; sml. Biogr. I, I, 1. Udg., S. 263, og »Ill. Tid.« 14. Febr. 1875, S. 213, Sp. 1. ⁵⁷⁾ Biogr. I, S. 120—34, især S. 133—34. ⁵⁸⁾ Zodiacus, S. 3—4; »Mændene fra 48«, S. 70. ⁵⁹⁾ Om A.s Bekendtskab med Høyen og Hartmann se Biogr. II, S. 67—69; ligeledes var Forholdet til Hertz, Paludan-Müller og Poul Møller venskabeligt (sst., I, S. 161—69). ⁶⁰⁾ »Hans Mening er bestandig, at Intet kan gjøre et Menneske saa lykkeligt som en Videnskab, især Matematiken« (Dagb. III, S. 78, 249—50). ⁶¹⁾ »Een Gang læst, altid forstaact, aldrig glemt«, dømte allerede A.s Lærere om hans Studier (Biogr. I, S. 64). ⁶²⁾ Sst., S. 86—89; om Filosofi se N. 76. ⁶³⁾ Sst., S. 90; »Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg«,

S. 156; Dagb. III, S. 78; Biogr. II, S. 58—69; Zodiacus, S. 3—4. ⁶⁴⁾ A.s Privatarkiv B, Koncepter og Optegnelser; jfr. Biogr. I, S. 24—25. ⁶⁵⁾ Egen Dagbogoptegnelse 23. Aug. 1836, Biogr. I, S. 191; sml. Martensens »Af mit Levnet«, I, S. 217, og Biogr. II, S. 58 ff. ⁶⁶⁾ Se f. Eks. Dagb. III, S. 114 ff. ⁶⁷⁾ Biogr. I, S. 135—92, 309—14. ⁶⁸⁾ Sst., S. 192—94, 200—01. ⁶⁹⁾ A. var »en stadig og passioneret Comediegænger« (»Et Liv«, I, S. 288). I Aug. 1864 tilbød Indenrigsminister Tillisch ham forgæves Chefsposten ved Det kgl. Teater (Biogr. I, S. 217). ⁷⁰⁾ Sst., S. 269—92, især S. 271—72; Heiberg—Krieger I, S. 311. ⁷¹⁾ Biogr. I, S. 290—91. ⁷²⁾ Dagb. I, S. 44; sml. Brev fra A. til Fru A. 6. Juli 1851, hvori A. opfordrer sin Hustru til i denne Ferie »at tage Landforføielse for et Par Aar« (Fru A.s Arkiv, R. A.). ⁷³⁾ Biogr. III, S. 218—28; sml. sst., I, S. 30—39. ⁷⁴⁾ Dagb. III, S. 137. ⁷⁵⁾ Se f. Eks. Biogr. I, S. 262; sst., II, S. 182—83; sml. Brev fra Carl Hall jun. til A. 7. Sept. 1885 og A.s Svarkoncept 9. s. M., hvori ogsaa en lunerig Ytring om Nynorsk (i Kontorchef Cordt Traps Eje). ⁷⁶⁾ Brev til Læssøe 9. Aug. 1852, Biogr. I, S. 204; jfr. S. 113—15 og sst., II, S. 65—66. ⁷⁷⁾ Sst., I, S. 118; sml. S. 31—32, 62 og Dagb. III, S. 245. ⁷⁸⁾ Brev fra Fru Heiberg til A. 22. Juni 1869, A.s Arkiv, R. A., Biogr. I, S. 31. — A.s Modstand mod at *grundlovsfæste* et raadgivende Kirkemøde — ikke mod en saadan Synode i og for sig — bidrog i høj Grad til, at Forslaget faldt (G. R. F., Sp. 3058—59; jfr. J. A. Hansen: »Vor Forfatnings Historie fra 1848 til 1866«, I, S. 190—93). ⁷⁹⁾ Man drak f. Eks. ikke dus med A. (sst., S. 85; 167). ⁸⁰⁾ »Jeg bryder mig ikke om andre Mennesker end de faae, jeg holder af, alle andre ere mig ligegyldige« (Heiberg—Krieger I, S. 290). ⁸¹⁾ Dagb., H. 17, S. 2—3, 5—6 (Fru A.s Arkiv, R. A.); »Brevvexl.«, S. 53. ⁸²⁾ Navnlig i Brevet af 13. Juni 1864 (sst., S. 46—48), som har bevæget Fru Heiberg dybt ved den Fædrelandskærlighed, Smærte og Harme, der lyser ud af det (Heiberg—Krieger I, S. 321). ⁸³⁾ R. R. T. 1866, L. T., Sp. 671—72, 830—33. ⁸⁴⁾ L. T. 1878—79, Sp. 1089—90, II, S. 368—69. ⁸⁵⁾ Heiberg—Krieger I, S. 199; II, S. 83. ⁸⁶⁾ Sst., S. 117. ⁸⁷⁾ Friis i H. T., 8. R., VI, S. 528; sml. Rubin, sst., 8. R., V, S. 464. Foruden for Politik interesserede Fru A. sig især for Kvindesagen og for Musik, mindre for kvindelig Syssel og Selskabelighed (Dagb. I, S. 3—20; jfr. L. T. 1879—80, Sp. 1158, II, S. 405—06). ⁸⁸⁾ Biogr. I, S. 253, 255 ff. ⁸⁹⁾ Se Victor Andræ: »Erindringer fra Hjemmet« (i »Mit Hjem« 1913), S. 4; sml. Biogr. I, S. 43, 66, 268. ⁹⁰⁾ Jfr. Brevene til Læssøe 26. Sept. og 12. Dec. 1842 (Biogr. IV, S. 55 og 65). ⁹¹⁾ Sml. Biogr. I, S. 211, 265; Heiberg—Krieger I, S. 315; II, S. 83, 117, 238, 276. ⁹²⁾ Poul Andræ bruger selv Udtrykket »forelsket« i Biogr. I, S. 152; sml. sst., S. 140, 147, 148, 153, 185. ⁹³⁾ Sst., S. 152—53, 266, 271, 272, 284; »Et Liv« I, S. 287. Til det Andræ-Heiberg'ske Venskab haaber Udgiveren senere i en anden Sammenhæng at kunne vende tilbage. ⁹⁴⁾ A.s Arkiv, R. A., Biogr. I, S. 284. ⁹⁵⁾ »Et Liv« I, S. 287—89; Heiberg—Krieger I, S. 322; sml. S. 223—24 og delvis S. 90, 233. ⁹⁶⁾ Sst. II, S. 246; sml. I, S. 224, 290, 294, 303—04, 309, 312. ⁹⁷⁾ Se f. Eks. Dagb. I, S. 57—58 om A. som »Rigsraadsminister«; Dagb. II, S. 140. ⁹⁸⁾ Dagb. III, S. 67 med Citat af Fru Halls Ord, S. 232; jfr. Krieger I, S. 320. ⁹⁹⁾ Sml. N. N. II.

S. 119; jfr. S. 173; Dagb. I—II passim. ¹⁰⁰) Referat af en Samtale 28. Jan. 1858 i Brev til Etatsraad Suhr d. 30. s. M. (»Efterladte Papirer« III, S. 197). Sml. Joseph Michaelsen (»Fra min Samtid« II, S. 44): »Andræ, Ministeriets stærkeste Hoved, for underhaands Indflydelse uimodtagelige og mest udprægede Karakter . . . .« »traadte ud for at afløses af Fenger, en paalidelig Nationalliberal, men fra et statsmandsmæssigt Standpunkt en uhyre Niveau-sænkning . . . .«. ¹⁰¹) Topsøe, S. 41—42. ¹⁰²) R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 328, 1257, 334, 331; L. T. 1873—74, Sp. 1028; II, S. 299. ¹⁰³) Biogr. I, S. 7.

7. Taleren.

¹) F. T. 1850, Sp. 77—85. ²) Se herom II, S. 383, N. 5. — Om A.s Skarp-sindighed i formelle Sager se G. R. F., Sp. 1806—07, I, S. 133—35, og R. R. T. 1863, II, Sp. 620—21. ³) F. T. 1850, Sp. 84. ⁴) »Brevvekl.«, S. 13; Dagb. I, S. 194. Som Eksempel herpaa skal anføres Dispositionen til den Tale, i hvilken A. 29. Juni 1855 forelagde det midlertidige kongevalgte Rigsraad af 1854 Udkastene til Fællesforfatningen og Valgloven. Da Rigsraadets Møder holdtes for lukkede Døre, og bægge Eksemplarer af For-handlingsprotokollen er gaaet tabt ved Christiansborgs Brand 1884, kendes kun nedenstaaende Hovedpunkter af A.s »forklarende og oplysende Tale«, der ifølge Fru Andræ gjorde »et forskjelligt, men i det Hele ret godt Indtryk« paa Raadet. »Ingen Enkeltheder — Hovedpunkter. / Hs. M. Villie — constitutionel / 28. Januar. [1852]. / Folkevalgtes For[samling?] Monarch. Princip. / Besluttende Mynd[ighed]. / Repræsentationens Dannelse — dens Myndighed. / Forøgelsen med 30. / Ingen Delegation. / Valgretten — eens — Census. / Valgmaaden — Intet Majoritetstyranni. / Functionstiden — Op-løsligheden. / Omraadet. / Fælledsanliggender — Særlige ved Forfatnings-lovene. / Holsteen-Lauenborg — / Competenceconflicter. / Myndigheden. / Lovbehandlingen — Intet Initiativ etc. / Finantslovene. / Regnskabsretten. / Offentlighed. / Ministeransvarlighed« (A.s Privatarkiv B, R. A.). ⁵) Biogr. I, S. 122 (Fodnote 2 til S. 121). ⁶) ».. maa det maaskee være mig tilladt at gribe denne Leilighed til at gjøre en Anmærkning med Hensyn til Rigsraadstidenden. Jeg er sjelden istand til at see de Foredrag, som jeg holder, og forsaavidt der i disse findes Talstørrelser, saa vil det jo kunne hænde sig, at disse Talstørrelser ikke altid ere fuldkommen nøjagtigt anførte; det lader sig let forklare, at Feil i saa Henseende kunne indsnige sig. Dette er nu imidlertid Noget, som jeg lægger meget ringe Vægt paa; thi jeg antager, at man efter den hele Udvikling maa kunne forstaae Meningen og da ud-finde de enkelte Tal, saa de Unøjagtigheder, som derved kunde fremstaae, skal jeg ikke relevere« (R. R. T. 1858, Sp. 2298 f.). Muligvis har A. dog raisonneret ligesom Monrad, der 21. Sept. 1855 over for en Spydighed fra Tscherning m. H. t. Forholdet mellem Monrads Taler og disses Gengivelse i Rigsdagstidenden fejede det drilske Spørgsmaal til Side med et brysk: »Jeg retter dem aldrig« (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 686). ⁷) Om A. som Taler se Topsøe, S. 32—33; Zodiacus, S. 3, Sp. 2; Bille i »Ill. Tid.« 14. Febr. 1875, S. 211—13; i »Danmark«, 1894, S. 67; »Ill. Tid.« 12. Febr. 1893,

S. 237—38; H. Wulff: »Den danske Rigsdag«, 1882, S. 346—48; jfr. nedf. S. 79—80. ⁸⁾ Se f. Eks. Talerne I, S. 250—56, 292—300; II, S. 364—66, 369. ⁹⁾ F. Eks. I, S. 203 ff., 230; 162—69. ¹⁰⁾ F. Eks. I, S. 86 f.; II, S. 25, 85, 319. Jfr. dog især hans Tale mod Skau's og H. A. Krügers Prægravationsklager (R. R. T. 1863, II, Sp. 996—98). ¹¹⁾ Sml. hans Ministerkollega og Modstander L. N. Scheele's Dom om ham (Dagb. I, S. 106; jfr. dog sst., II, S. 157). ¹²⁾ Se eksempelvis hans skarpe Svar til Nationalbankdirektør Haagen: »Det ærede Medlems (Haagens) Stilling maa tjene mig til Undskyldning, naar jeg ikke troer at kunne lade, hvad fra hans Side er blevet anført, henstaae uden et Forsøg paa korteligen at besvare det« (R. R. T. 1856, Sp. 3301). Oftest er det — foruden Lehmann, Monrad og Tscherning — Brødrene Hage, det gælder; se f. Eks. II, S. 75, 97 ff., 103 ff., 141 f., 319; R. R. T. 1856, Sp. 1445. ¹³⁾ II, S. 359—61. ¹⁴⁾ »A. & Ø.«, S. 7. ¹⁵⁾ Selv hans Hustru kan dog finde paa at prente en ironisk Notits om Gemalen; se f. Eks. Dagb. II, S. 14, 131; sml. Heiberg—Krieger II, S. 276. ¹⁶⁾ F. Eks. I, S. 276, II, S. 232, 311; R. R. T. 1863, II, Sp. 998; Talen I, S. 162—69 er fuld af Høfligheds- og Forsigtighedsformler. ¹⁷⁾ I, S. 205; jfr. I, S. 165. ¹⁸⁾ F. Eks. I, S. 30; se N. 3 og den dær citerede Ytring af Krieger. — »Et lille Hitzkopf« kalder Frederik VII A. (Dagb. II, S. 129). ¹⁹⁾ Dette indrømmes dog af P. Hansen (Zodiacus, S. 3, Sp. 2). ²⁰⁾ Topsøe, S. 32. ²¹⁾ Se bl. a. den fremragende Udvikling R. R. T. 1863, II, Sp. 835—41, I, S. 234—40. ²²⁾ Se f. Eks. R. R. T. 1864, L. T., Sp. 220—25, 575—80, I, S. 245—56, eller R. R. T. 1866, L. T., Sp. 671—72. ²³⁾ At A. selv lægger Vægt paa Stil, ses f. Eks. R. R. T. 1859, Sp. 1390, II, S. 142, og L. T. 1853—54, Sp. 1088, II, S. 44. ²⁴⁾ Se bl. a. de i N. 22 nævnte Taler; sml. endvidere R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 1233—43, II, S. 33—36, og ikke mindst R. R. T. 1865, L. T., Sp. 679—87, I, S. 292—300, samt Talerne i Afsnit IX. Hyppigt udmunder A.s Taler i hans Yndlingsvending: »Dixi et salvavi animam meam!«, dog i dansk Form; se f. Eks. R. R. T. 1863, II, Sp. 1124; »Brevvexl.«, S. 37. ²⁵⁾ »A.s Torsdage«, S. 82—83. ²⁶⁾ F. Eks. I, S. 112, 244. ²⁷⁾ II, S. 91—92; I, S. 29—31. Citatet II, S. 231 er ikke ordret. Det længste *Referat* af en fremmed Tankegang (Hare's), se I, S. 41—43. ²⁸⁾ Prokrustes; Scylla og Charybdis (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 1238). ²⁹⁾ I, S. 153, 186, II, S. 231 f. ³⁰⁾ F. Eks. I, 206, 214, citeret ovf. S. 18, eller II, S. 330: »det er jo bekjendt, at den lille David fældede Goliath, men det er ogsaa bekjendt, at David ikke benyttede Goliaths Sværd.« ³¹⁾ Monarkiet trækkes af et Firspand (I, S. 206); Helstaten bliver en belejret Fæstning (I, S. 195); den nymerkantilistiske Stat sammenlignes med, men staaer tilbage for den »ædle Stratenrøver« Cartouche (II, S. 263—64); Statsrevisionen er det manglende Aladdinsvindue i Paladset (L. T. 1866—67, Sp. 4381—82; jfr. L. T. 1868—69, Sp. 926, hvor Bogstaverne er ved at rødme); Landstinget taber sit Waterloo (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 330). ³²⁾ Navnlig »Brevvexl.«, S. 19; 47. ³³⁾ »A. & F. F.«, S. 261, 268; Dagb. I, S. 73, 223. ³⁴⁾ »Brevvexl.«, S. 56; Biogr. I, S. 30, hvor Talen bl. a. er om A.s Uvilje mod »Levebrødspolitikere og deres Rumlerier«. ³⁵⁾ F. Eks. »ikke blot hurtig, men heldig«, »Magt og Myndighed«, »Gunst og Gave«. ³⁶⁾ Pleonastisk »som der«; »som« brugt som Sætningsrelativ = »hvad«; Forveksling af »de« og »dem«. ³⁷⁾ F. Eks.

»Forforsamlinger« (≠ tysk Vorversammlung), »Tilstemning« (Kontamination af »Tilslutning« og »Samstemning«?), »Genvalg« i speciel Brug (I, S. 45, N. 6).³⁸⁾ F. Eks. »sær« = »særlig«, »ret« = »rigtig«; »saa synes mig«, »hvo borger os for«; Kasus (Dativ) uden Præposition; spredtvis Adverbier paa — en; Infinitiv i St. f. afhængig Sætning; pleonastisk Nægtelse.³⁹⁾ F. Eks.: »comité de salut public«, »cour des comptes«, »pairie«. ⁴⁰⁾ F. Eks. »explicité«, »inhæ-rere«, »desiderere«, »Concession«, »Rodomontader«, »pis-aller«, »engere«. ⁴¹⁾ Prologten til »Wallenstein«, Vers 32—49. A. var en varm Beundrer af Schiller (Biogr. I, S. 70 f.), og Heine (sst., II, S. 57). ⁴²⁾ Sml. dog Dagb. II, S. 24, 192—94. ⁴³⁾ Sst., S. 35. ⁴⁴⁾ Heiberg—Krieger I, S. 83, 230. ⁴⁵⁾ Sst., S. 86, 348; jfr. »Dagbladet« 28. Febr. 1862. ⁴⁶⁾ Sst., S. 230. ⁴⁷⁾ Brev fra Reich til A., dat. Fredericia 1. April 1864, A.s Privatarkiv, R. A.; jfr. Biogr. IV, S. 172. Som Taler roses A. bl. a. af H. Hage og Monrad (R. R. T. 1859, Sp. 1407, 1467, David (L. T. 1867—68, Sp. 463), Jonquières (L. T. 1878—79, Sp. 1101), Ravn (L. T. 1879—80, Sp. 897) og Liebe (L. T. 1892—93, Sp. 704). ⁴⁸⁾ Udat. Brev fra Oscar Hansen Nov. 1932, mundtlig Meddelelse Nov. 1933; ifølge denne var ogsaa Holstein-Ledreborg, som netop (og *kun*) s. D. var fraværende i Folketinget (F. T. 1878—79, Sp. 3075), blandt de stærkt betagne Tilhørere. Jfr. i øvrigt »Ill. Tid.« 12. Febr. 1893, S. 238. — Ligeledes mindes Posthistorikeren, Overpostkontrolør Fr. Olsen, der overværede det bevægede Møde i Landstinget 1. April 1889 (se S. 27, N. 94), endnu A.s myndige Fremtræden (mundtlig Meddelelse Okt. 1933). ⁴⁹⁾ Jfr. Holger Hjelholt: »Den slesvigske Stænderforsamling i 1860« (H. T., 9. R., III, S. 229).

FORKORTELSER

I Fortegnelsen er udeladt dels gængse Forkortelser — f. Eks. af Maanedsnavnene —, dels saadanne, hvis Betydning umiddelbart fremgaar af Sammenhængen. I øvrigt henvises til efterfølgende Litteraturfortegnelse, i hvilken forkortede Bogtitler er angivne.

A. = Andræ; A.s = Andræ's — Anh. = Anhang — Beh. = Behandling — dat. = dateret — ekstr. = ekstraordinær — Forf. = Forfatningen af .... — Frd. = Forordningen af .... — Gr. L. = Grundloven af .... — H. = Hæfte. — Kbh. = København — kgl. Resol. = kongelig Resolution — kgvalgt = kongevalgt — M. (Itzehoe; Roskilde; Viborg) St. = Medlem af Stænderforsamlingen i (Itzehoe; ....) — M. G. R. F. = Medlem af den grundlovgivende Rigsforsamling — M. F. = Medlem af Folketinget — M. L. = Medlem af Landstinget — M. R. R. = Medlem af Rigsraadet; med Tilføjelsen F. T. eller L. T. = Medlem af Rigsraadets Folketing eller Landsting — N. = Note — nedf. = nedenfor — nl. = nemlig — ovf. = ovenfor — P. = Pagina — Pk. = Pakke — R. = Række — R. A. = Rigsarkivet — Repr. = Repræsentant(er) — Reskr. = Reskript — S. = Side — s. A. (D.; M.) = samme Aar (Dag; Maaned) — Saml. = Samling — Sess. = Session — Sp. = Spalte — S.-P. = Scheel-Plessen — spec. = specielt — sst. = sammesteds — St. = Stemme(r) — Till. = Tillæg — V. L. = Valgloven af .... —

LITTERATURFORTEGNELSE

Kun Værker, der omtales oftere, er medtagne; Bøger, som kun citeres eller nævnes paa enkelte Steder, findes angivne i de paagældende Kildehenvisninger. Ved I eller II betegnes henholdsvis første eller andet Bind af nærværende Arbejde; i øvrigt er de forkortede Bogtitler angivne nedenfor efter Navnet paa de omtalte Værker.

- »Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen«, 1848—49: G. R. F. [o: Grundlovgivende Rigsforsamlings Forhandlinger].
- Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folketinget. 1850 ff.: F. T. — Anm. Naar der, som f. Eks. 1854, har været flere Samlinger i samme Aar, tilføjes efter det paagældende Aars-tal I, II eller III.
- Forhandlinger paa Landstinget 1850 ff.: L. T. — Anm. Se under Fol-keetinget.
- Anhang (Tillæg) A, B, C: R. T., Anh. (Till.) A, B, C.
- Rigsraadstidende 1856—63: R. R. T. Anm. 1863, I = Overordentlig Sam-ling [Foraar 1863]. 1863, II = 5. Samling [Efteraar 1863].
- 1864—66. Forhandlinger paa Fol-keetinget: R. R. T., F. T. Forhand-linger paa Landstinget: R. R. T., L. T.
- 1856—66: Anhang (Tillæg) A og B: R. R. T., Anh. (Till.) A og B.
- »Love og Anordninger, samt andre offentlige Kundgjørelser Danmarks Lovgivning vedkommende« 1850 ff (1851 ff.). Ved T. Algreen-Ussing: L. S. [o: Lovsamlingen].
- »Collegial-Tidende for Danmark og Norge« 1798 ff.: C. T.; »Ny Colle-gial-Tidende for Danmark« 1841 ff.: Ny C. T.
- »Departementstidenden« 1848 ff.: D. T.
- »Dansk Biografisk Lexikon« I—XIX (1887—1905; 2. Udg., I, 1933): Bio-gr. L.
- »Danmarks Riges Historie« VI, A (1814—52), B (1852—64): D. R. H.
- »Det danske Folks Historie« VI—VIII (1926—29): D. F. H.
- »Folkenes Historie« VI—VII (1911—12): F. H.
- »Grønlands Historiske Mindesmærker. Udgivne af det Kgl. Nordiske Old-skrift-Selskab« I—III (1838—45): G. H. M.
- »Historisk Tidsskrift« 1840 ff.: H. T.
- »Meddelelser om Grønland« 1879 ff.: »Medd. om G.«.
- »Meddelelser angaaende det Rigsraa-det til Betænkning forelagte Stats-regnskab for Finantsaaret 1855—56. Ved det til at afgive Betænkning over det nævnte Regnskab af Rigs-raadet nedsatte Udvalg«. (1858): »Meddelelser«.
- »Salmonsens Konversations Leksikon« I—XXVI (2. Udg. 1915—30): Salm.
- »Statistisk Aarbog for Danmark«: Statist. Aarb.
- »Statut Juridique du Groënland Ori-ental. Arrêt du 5 Avril 1933« (Ley-den 1933): »Statut Juridique«.
- »Svensk Uppslagsbok«, Bd. 9—18 (Malmö 1932—34): Sv. U.
- Ahlman, Axel: »Kampen om Nord-og Sydpolen« (1928): Ahlman.
- Andræ, Poul: »Andræ og Fællesfor-fatningen af 2. Oktober 1855« (1903): »A. & F. F.«
- »Andræ og hans Opfindelse For-holdtalsvalgmaaden« (1905), II (1907): »A. & F. V.«. NB. De efter II i Parentes angivne Sidetal hen-viser til en samlet Udgave (1907) med fortløbende Paginering.
- »Andræ's Torsdage i Samvær med Hall og Krieger« (1920): »A.s Tors-dage«.
- »En Brevvexling mellem Andræ og Krieger under Londonerkonferen-cen 1864« (1894, Særtryk af »Histo-risk Tidsskrift«, 6. R., V, S. 121—82): »Brevvexl.«.
- Geheimekonferentsraad Carl Georg Andræ« I—IV (1897—1912): Biogr.
- »Geheimeraadinde Andræ's politi-ske Dagbøger« I—III (1914—20): Dagb.
- Bastiat, Frédéric: »Falske Sætninger i Statshusholdningslæren«, 1. og 2. Række. Oversat af A. N. Læssøe. (1848): Bastiat.
- Bauer, R. W.: »Haandbog i Mønt-, Maal- og Vægtforhold« (1882): Bauer.
- Berlin, Knud: »Oversigt over Forfat-ningsudviklingen i forskellige frem-mede Lande« (2. Udg. 1927): Ber-lin: »Forfatningsudviklingen«.

- »Den danske Statsforfatningsret« I (3. Udg. 1930), II, 1. Halvbind (1933): Berlin (:»Statsret«).
- Bille, C. St. A.:** »C. C. G. Andræ«, »Illustreret Tidende«, Nr. 803, 14. Febr. 1875, S. 211—13.
- »Andræ og Krieger«, Kalenderen »Danmark« (1894), S. 57—74: Bille.
- »Tyve Aars Journalistik. Udvalgte Artikler af »Dagbladet«, I—III (1873—77): »20 Aars J.«.
- Bobé, Louis:** »Diplomatarium Groenlandicum 1492—1782. Aktstykker og Breve til Oplysning om Grønlands Besejling, Kolonisation og Missionering«, »Meddelelser om Grønland«, Bd. 55, Nr. 1 (1932): Dipl. Groenl.
- Dahl, Flemming:** »Andræ og Østgrønland« (1932), udvidet Særtryk af »Dagens Nyheder«s Kronik 14. Okt. 1932: »A. & Ø.«.
- »Frederik VII«, »Frem«, Nr. 37, 15. Juni 1927, S. 321—28.
- Falbe-Hansen, V. A.:** »Bemærkninger om Overgang til Guldmonfod«, trykt som Bilag B til R. T. 1872—73, Till. A, Sp. 2159—80: Falbe-Hansen.
- Falbe-Hansen, V. og Will. Scharling:** »Danmarks Statistik« I—V + Suppl. (1885—91): »Danmarks Statistik«.
- Graah, W. A.:** »Undersøgelses-Reise til Østkysten af Grønland. Efter Kongelig Befaling udført i Aarene 1828—31« (1832): Graah.
- Hare, Thomas:** »The Election of Representatives, Parliamentary and Municipal. A Treatise«. (London 1865). (Hare:) »Election«.
- Hassing Jørgensen, J.:** »Statens Regnskabsvæsen og Revision«, »Tilskueren« Jan. og Febr. 1929, S. 1—14, 102—15. [»Tilskueren«: »Tilsk.«]
- Heiberg, Johanne Luise:** »Et Liv gjenoplevet i Erindringen« I—IV (1891—92): »Et Liv«.
- »**Johanne Luise Heiberg og Andreas Frederik Krieger.** En Samling Breve 1860—89«. Udgivet af *Aage Friis* og *P. Munch*. I—II (1914—15): Heiberg—Krieger.
- Henrichsen, Erik:** »Mændene fra 48« (1911), S. 66—76: »Mændene fra 48«. »Illustreret Tidende«, Nr. 20, 12. Febr. 1893, S. 237—38: »Gehejmerraad Andræ«. [Illustreret Tidende: »III. Tid.«].
- »**V. Hørup i Skrift og Tale.** III (1904): Hørup III.
- Jensen, J. P.:** »Valgene til Rigsdagen i 80 Aar« (Roskilde 1929): Jensen.
- »**Andreas Frederik Kriegers Dagbøger 1848—80.** I—VII. Udgivet af *Elise Koppel*, *Aage Friis* og *P. Munch* (1920—25): Krieger.
- Lauesgaard, A.:** Fortegnelse over Rigsdagsvalgene, Rigsdagssamlingerne, Ministerierne, Rigsdagens Formænd, Medlemmerne af den grundlovgivende Rigsforsamling og af Rigsdagen 1848—1916« (1916): Lauesgaard.
- L. K. D. [ø: Frederik Barfod]:** »Den grundlovgivende Rigsforsamlings Historie« (1849): Barfod.
- Madvig, J. N.:** »Livserindringer« (1887): »Livserindringer«.
- »**D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864.** En efterladt Redegørelse. Udgivet ved *Aage Friis*. (1914): »D. G. Monrad 1864«.
- Neergaard, N.:** »Under Junigrundloven« I—II (1892—1916): N. N.
- Olsen, Albert:** »Studier over den danske Finanslov 1850—1864« (1930): Olsen.
- Riis-Hansen, K.:** »Samfundsøkonomien i Grundtræk«, 4. Udg. (1931): Riis-Hansen.
- Seignobos, Ch.:** Histoire Politique de L'Europe Contemporaine 1814—1914 (2. Udg., Paris 1924): Seignobos.
- Thorsøe, Alex:** »Kong Frederik den Syvendes Regering« I—II (1884—89): Thorsøe.
- Topsøe, V. C. S.:** »Politiske Portræstudier« (1878), S. 30—49: »Andræ«: Topsøe.
- »**Af Eleonore Christine Tschernings efterladte Papirer**« (udg. af *Julius Clausen* og *P. Fr. Rist*, »Memoirer og Breve« VIII, 1908): Fru Tscherning.
- Tuxen, J. C.:** »Søfarten og Skibsbygningskunsten« (1879): Tuxen.
- Zodiacus [ø: P. Hansen]:** »Parlamentariske Stjernebilleder«, XIX, C. Andræ, »Nær og Fjært«, Nr. 137, 14. Febr. 1875, S. 2—4: Zodiacus.

**Forfatningslov for det danske Monarkis Fællesanliggender
af 2den Oktober 1855.**

**Kundgørelse om Indskrænkning af Grundloven
af 5te Juni 1849,
dateret 2den Oktober 1855.**

**Foreløbig Lov angaaende Valgene til Rigsraadet
af 2den Oktober 1855.**

Under 2den October er udkommet følgende

Forfatningslov for det danske Monarkies Fælledsanliggender¹⁾:

Vi Frederik den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg,

Gjøre vitterligt: Efterat Rigsraadet, i Henhold til Forordningen af 26de Juli 1854 § 28, har givet sit Samtykke til det Udkast til Forfatningslov for det danske Monarkies Fælledsanliggender, som Vi have ladet samme forelægge, og efterat Kongeriget Danmarks Rigsdag, som Vi have ladet meddele dette Udkast, i Henhold til Grundlovsbestemmelsen af 29de August 1855 § 5 har besluttet, at den nævnte Grundlovsbestemmelse, hvorved Grundloven af 5te Juni 1849 indskrænkes til at gjælde for Kongeriget Danmarks særlige Anliggender, skal træde i Kraft samtidigt med ovenanførte Forfatningslov, saa ville Vi nu, idet Vi herved ophæve Vor allerhøieste Forordning af 26de Juli 1854 om det danske Monarkies Forfatning for dets Fælledsanliggender, lade nærværende Forfatningslov udgaae som den af Os og Vore Efterfølgere paa den danske Throne ubrødeligen skal holdes, saalydende:

Forfatningslov for det danske Monarkies Fælledsanliggender.

I.

§ 1.

Regjeringsformen er indskrænket monarkisk. Kongemagten er arvelig. Arvefølgen er den i Thronfølgeloven af 31te Juli 1853 fastsatte.

§ 2.

Kongen kan uden Rigsraadets Samtykke ikke være Regent i andre Lande.

§ 3.

Kongen skal høre til den evangelisk-lutherske Kirke.

§ 4.

Kongen er myndig, naar han har fyldt sit 18de Aar. Det Samme gjælder om de Kongelige Prindser.

§ 5.

Forinden Kongen tiltræder Regjeringen, afgiver han skriftligt til Geheimestatsraadet den edelige Forsikkring, ubrødeligt at holde Forfat-

ningslovene, saavel for Monarkiets Fælledsanliggender, som for de enkelte Landsdeles særlige Anliggender. Denne Forsikkringsakt overgives Rigsraadet for at opbevares i sammes Arkiv.

Kan Kongen formedelst Fraværelse eller af andre Grunde ikke umiddelbart ved Thronskiftet aflægge denne Eed, føres Regjeringen, indtil dette skeer, af Geheimstatsraadet, medmindre anderledes ved Lov bestemmes.

§ 6.

Bestemmelser angaaende Regjeringens Førelse i Tilfælde af Kongens Umyndighed, Sygdom eller Fraværelse fastsættes ved Lov.

§ 7.

Kongens Civilliste bestemmes for hans Regjeringstid ved Lov. Der ved fastsættes tillige, hvilke Slotte og andre Statseiendele skulle henhøre til Civillisten.

Civillisten kan ikke beheftes med Gjæld.

§ 8.

For Medlemmer af det Kongelige Huus kan der bestemmes Apanager ved Lov. Apanagerne kunne ikke uden Kongens Samtykke nydes udenfor Riget.

II.

§ 9.

Kongen har med de i det Følgende fastsatte Indskrænkninger den høieste Myndighed over Monarkiets Fælledsanliggender, og udøver den gjennem sine Ministre.

§ 10.

Kongen er ansvarsfri. Hans Person er hellig og ukrænkelig. Ministrene ere ansvarlige for Regjeringens Førelse.

§ 11.

Kongen udnævner og afskediger sine Ministre. Han bestemmer deres Antal og Forretningernes Fordeling mellem dem.

Kongens Underskrift under de Lovgivningen og Regjeringen vedkommende Beslutninger giver disse Gyldighed, naar den er ledsaget af een eller flere Ministres Underskrift.

Enhver Minister, der har underskrevet, er ansvarlig for Beslutningen.

§ 12.

Ministrene kunne af Kongen eller Rigsraadet sættes under Tiltale for deres Embedsførelse. De dømmes af Monarkiets Rigsret.

Organisationen af denne Ret samt Forfølgningsmaaden for de ved den anlagte Sager ordnes ved Lov.

Det forbeholdes ligeledes ved Lov at give nærmere Forskrifter angaaende Ministrenes Ansvarlighed.

§ 13.

For Rigsretten kan Kongen ogsaa lade Andre tiltale for Statsforbrydelser, som findes særdeles farlige, naar Rigsraadet dertil giver sit Samtykke.

Iøvrigt medfører denne Forfatningslov ingen Forandring i de nærværende Domstoles Omraade, ligesom og den dømmende Magts Udøvelse, forsaavidt den er et Fælledsanliggende, kun kan omordnes ved Lov.

§ 14.

Ministrene for Monarkiets Fælledsanliggender udgjøre i Forening med Ministrene for Landsdelenes særlige Anliggender under Kongens Forsæde Geheimstatsraadet, hvori ogsaa Thronfølgeren, naar han er myndig, og den eller de af de øvrige Kongelige Prindser, som Kongen dertil maatte kalde, tage Sæde.

§ 15.

Alle Love og vigtigere Regjeringsforanstaltninger behandles i Geheimstatsraadet. Er Kongen i enkelte Tilfælde forhindret fra at præsidere, kan han lade Sagerne forhandle i Ministerconferencer. Forsædet føres af den af Kongen udnævnte Conseilspræsident. Denne forelægger Kongen den af Statssekretæren over disse Forhandlinger førte Protokol; hvornæst Kongen bestemmer, om han umiddelbart vil bifalde Conferencens Indstilling, eller yderligere lade sig Sagen foredrage i Geheimstatsraadet.

§ 16.

Kongen besætter alle Embeder i samme Omfang som hidtil. Forandringer heri kunne skee ved Lov. Ingen kan beskikkes til Embedsmand, som ikke har Indfødsret.

Kongen kan afskedige de af ham ansatte Embedsmænd. Disses Pension bestemmes ved Monarkiets Pensionslov. Den Embedsmand, der flyttes mod sin Villie, har ligeledes Ret til at forlange Afsked med Pension efter de almindelige Regler.

Undtagelser fra disse Bestemmelser kunne skee ved Lov.

§ 17.

Kongen erklærer Krig og slutter Fred, samt indgaaer og ophæver Forbund og Handelstractater. Dog kan han ikke uden Rigsraadets Sam-

tykke afstaae nogen Deel af Monarkiet, eller indgaae nogen Forpligtelse, som væsentlig forandrer de bestaaende statsretlige Forhold.

§ 18.

Kongen kan benaae og give Amnesti. Dog kan han kun med Rigsraadets Samtykke benaae Ministrene for de dem af Rigsretten idømte Straffe.

§ 19.

Kongen kan, deels umiddelbart, deels gjennem vedkommende Regjeringsmyndigheder, meddele saadanne Bevillinger og Undtagelser fra Lovene, som enten efter de nu giældende Regler ere i Brug eller fremtidig ved Lov maatte indrømmes.

§ 20.

Spørgsmaal om Øvrighedsmyndighedens Grændser forhandles i en Ministerconference, hvor enhver Minister afgiver sit Votum til Protokollen, hvilken dernæst forelægges Kongen. Den endelige Afgjørelse bestemmes af Kongen i Geheimstatsraadet og contrasigneres af de Ministre, som have været enige i samme. Den, der vil reise saadant Spørgsmaal, kan dog ikke unddrage sig fra foreløbigen at efterkomme Øvrighedens Befaling.

III.

§ 21.

Den lovgivende Magt i alle Fælledsanliggender er hos Kongen og Rigsraadet i Forening.

§ 22.

Fælledsanliggender ere alle, som ikke udtrykkeligt ere bestemte at skulle være særlige for de enkelte Landsdele.

Opstaaer der Tvist mellem Rigsraadet og en Landsdeels Repræsentation, om hvorvidt et Anliggende hører til de fælleds eller de særlige, afgjøres Sagen af Kongen i Geheimstatsraadet efter først at være behandlet i en Ministerconference paa den i § 20 foreskrevne Maade. Beslutningen contrasigneres af de Ministre, som ere enige i samme.

§ 23.

Nærværende Forfatningslov berører ikke Hertugdømmerne Holstens og Lauenborgs Forhold til det tyske Forbund. Enhver af dette Forhold flydende Forpligtelse danner et særligt Anliggende, og er som saadant Rigsraadet uvedkommende. Dog forbeholdes det nærmere ved Lov at bestemme, *hvorvidt* de ved Fyldestgjørelsen af de militære For-

bundsforpligtelser foraarsagede Udgifter skulle godtgjøres Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg af de øvrige Landsdele.

§ 24.

I Rigsraadet indtræde 20 af Kongen valgte Medlemmer. Medlemmerne af Landsdelenes repræsentative Forsamlinger ere berettigede til at vælge 30; og 30 vælges ved umiddelbare Valg.

§ 25.

De kongevalgte Medlemmer vælges for et Tidsrum af 12 Aar. De øvrige for 8 Aar.

Intet Medlem kan mod sin Villie fjernes fra Rigsraadet undtagen i saadanne Tilfælde, der udelukke fra Valgbarhed, eller nærmere i Forretningsordenen ere bestemte, dog at Rigsraadet med $\frac{2}{3}$ af de afgivne Stemmer andrager hos Kongen paa Fjernelse, og Kongen bifalder samme.

§ 26.

Af de kongevalgte Medlemmer skulle 12 være bosatte i Kongeriget, 3 i Hertugdømmet Slesvig, 4 i Hertugdømmet Holsten og 1 i Hertugdømmet Lauenborg.

§ 27.

Den danske Rigsdag er berettiget til at vælge 18 Medlemmer; den slesvigske Stænderforsamling 5; den holstenske 6, og det lauenborgske Ridder- og Landskab 1 Medlem.

§ 28.

Ved umiddelbare Valg vælges i Kongeriget 17 Medlemmer, i Hertugdømmet Slesvig 5, og i Hertugdømmet Holsten 8.

§ 29.

Valgbar er enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret og har fyldt sit 25de Aar, medmindre han er ude af Raadighed over sit Bo.

Valgret ved de umiddelbare Valg tilkommer Enhver, som er valgbar, og som i det sidste Aar har svaret i direkte Skat til Staten eller Communen 200 Rd., eller godtgjør at have havt en reen aarlig Indtægt af 1200 Rd.

§ 30.

Bestemmelserne for Valgenes Udførelse fastsættes i Valgloven.

§ 31.

Kongen sammenkalder Rigsraadet til dets ordentlige Samling hvert andet Aar senest inden October Maanedes Udgang. Efter et Forløb af 2 Maaneder kan Kongen slutte dets Møder.

§ 32.

Kongen kan udsætte Rigsraadets ordentlige Samling paa bestemt Tid, dog uden Rigsraadets Samtykke ikke længere end paa 4 Maaneder og ikke mere end een Gang i Bienniet.

§ 33.

Kongen kan indkalde Rigsraadet til overordentlige Samlinger, hvis Varighed beroer paa hans Bestemmelse.

§ 34.

Kongen kan opløse Rigsraadet, dog at nye Valg snarest muligt foretages.

Rigsraadet, hvori de kongevalgte Medlemmer beholde deres Sæde, skal samles inden 4 Maaneder efter Opløsningen. Flere end 2 Opløsninger kunne ikke finde Sted i Bienniet.

§ 35.

Kjøbenhavn er Rigsraadets Forsamlingssted. I overordentlige Tilfælde kan Kongen dog sammenkalde det paa et andet Sted i Monarkiet.

§ 36.

Rigsraadets Medlemmer nyde et fast aarligt Vederlag af 500 Rd.

§ 37.

Rigsraadets Forhandlinger ledes af en af Kongen blandt dets Medlemmer for hver Rigsraadssamling udnævnt Præsident. For samme Tid udnævner Kongen ogsaa en Vicepræsident til at fungere i Præsidentens Forfald.

Ingen Beslutning kan af Rigsraadet tages, naar færre end 41 Medlemmer ere tilstede.

§ 38.

Medlemmerne af Rigsraadet betjene sig under Forhandlingerne efter Forgodtbefindende af det danske eller det tydske Sprog. Protokollen over Forhandlingerne føres i begge Sprog. Rigsraadets Beslutninger udfærdiges stedse paa Dansk allene.

Forretningsordenen bestemmes ved Lov.

§ 39.

Rigsraadet bestemmer selv, om og hvorledes dets Forhandlinger skulle bringes til almeen Kundskab.

§ 40.

Samtlige Ministre have Adgang til Rigsraadet og ere berettigede til under Forhandlingerne at erholde Ordet saa ofte de ville, idet de

iøvrigt iagttage Forretningsordenen. Stemmeret udøve de kun, naar de tillige ere Medlemmer af Rigsraadet.

§ 41

Intet Andragende maa overgives Rigsraadet uden gennem et af dets Medlemmer.

§ 42.

Nye Valgs Gyldighed afgjøres af Rigsraadet.

§ 43.

Rigsraadets Medlemmer ere ene bundne ved deres Overbeviisning og ikke ved nogen Forskrift af deres Vælgere.

Embedsmænd, som vælges til Medlemmer af Rigsraadet, behøve ikke Regjeringens Tilladelse til at modtage Valget.

§ 44.

Saalænge Rigsraadet er samlet, kan intet Medlem uden Rigsraadets Samtykke heftes for Gjæld, ei heller fængsles eller tiltales, medmindre han er greben paa fersk Gjerning. For sine Yttringer i Rigsraadet kan intet Medlem uden Rigsraadets Samtykke drages til Ansvar udenfor samme.

§ 45.

Lovforslag indbringes af Regjeringen efter Kongens Befaling.

De underkastes tre Behandlinger, dog at Regjeringen paa hvert af Forhandlingens Trin kan tage Forslaget tilbage. Ved første Behandling forhandles Lovforslaget i dets Almindelighed. Ved anden Behandling kunne Ændringsforslag stilles og afstemmes. Ved tredie Behandling forelægges Forslaget af Regjeringen saaledes affattet, som denne efter Udfaldet af anden Behandling finder hensigtsmæssigt, og ved Behandlingens Slutning stemmes kun om Antagelse eller Forkastelse af Forslaget som Heelhed.

Kongens Stadfæstelse af det vedtagne Lovforslag finder Sted inden et Tidsrum af 3 Maaneder; i modsat Fald ansees Forslaget bortfaldet.

Et af Rigsraadet forkastet Lovforslag kan ikke oftere foretages i samme Samling.

§ 46.

Rigsraadet er berettiget til angaaende Fælledeanliggender at indgive Andragender og Besværinger til Kongen.

IV.

§ 47.

Ingen Udlænding kan erholde Indfødsret uden ved Lov.

§ 48.

Ingen for hele Monarkiet fælleds Skat kan paalægges, forandres eller ophæves, ei heller noget Statslaan for hele Monarkiet optages uden ved Lov.

§ 49.

Enhver ordentlig eller overordentlig Udskrivning af Mandskab til Hæren eller Flaaden skal være hjemlet ved Lov.

§ 50.

Ingen af Monarkiets Domainer kan afhændes, ei heller nogen ny Domaine erhverves uden ifølge Lov.

§ 51.

Kongens Ret til at slaae Mønt udøves i Overensstemmelse med Loven.

§ 52.

Ved Lov fastsættes et Normalbudget indeholdende et Overslag over de ordinære Fælledsindtægter og Fælledsudgifter. Normalbudgettet kan kun forandres ved Lov.

For hver toaarig Finantsperiode bevilges de ekstraordinære Indtægter og Udgifter ved særegne Tillægslove.

§ 53.

Det Beløb, hvormed Monarkiets Fælledsudgifter maatte overstige dets Fælledsindtægter, dækkes af de enkelte Landsdeles særlige Indtægter, saaledes at der af Kongeriget Danmark bidrages 60 pCt., af Hertugdømmet Slesvig 17 pCt. og af Hertugdømmet Holsten 23 pCt., hvorimod det i Henseende til Hertugdømmet Lauenborgs finansielle Stilling forbliver ved det hidtil Gjældende indtil anderledes ved Lov bestemmes.

§ 54.

Ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i de ovennævnte finansielle Love. Dog kan Kongen under særdeles paatrængende Omstændigheder, naar Rigsraadet ikke er samlet, beslutte Afholdelsen af Udgifter, der ikke ere bevilgede; men en saadan Beslutning skal stedse være forhandlet i en Ministerconference paa den i § 20 foreskrevne Maade, forinden den endelig vedtages af Kongen i Geheimstatsraadet. De Ministre, der ere enige i Beslutningen, contrasignere denne og overtage saaledes Ansvaret for samme, forsaavidt den ikke billiges af det først sammentrædende Rigsraad, for hvilket den stedse bliver at forelægge.

§ 55.

For Revisionen og Decisionen af de forskjellige Forvaltningsgrenes Regnskaber oprettes ved Lov en Regnskabsret, der fører Tilsyn med samtlige Regnskabsbetjente. Retten vaager tillige over, at ingen Udgift afholdes uden i Henhold til Bestemmelserne i § 54.

Statsregnskabet approberes ved Lov. Forslaget til denne forelægges Rigsraadet ledsaget af Regnskabsrettens Bemærkninger.

§ 56.

I særdeles paatrængende Tilfælde kan Kongen, naar Rigsraadet ikke er samlet, udstede foreløbige Love, der dog ikke maae stride imod Forfatningen og stedse skulle forelægges det først sammentrædende Rigsraad til Beslutning.

V.

§ 57.

Lovforslag om Forandringer i Forfatningen kunne kun vedtages af Rigsraadet i Møder, hvor idetmindste $\frac{3}{4}$ af Medlemmerne ere tilstede.

Af de Tilstedeværende maae ikke færre end $\frac{2}{3}$ stemme for Forslaget.

Midlertidige Bestemmelser.

1.

Ligesom Reglen i § 7, at Civillisten bestemmes ved Lov, ingen Anvendelse har for den nuværende Konge, saaledes vil heller ikke den i § 8 givne Forskrift være tilhinder for, at Apanage nydes udenfor Monarkiet, forsaavidt saadant hjemles ved alt bestaaende Contracter.

2.

Indtil Loven om Organisationen af Monarkiets Rigsret kan udkomme, skal Retten bestaae af 15 Medlemmer: 5 valgte af Rigsraadet, nemlig 3 fra Kongeriget, 1 fra Hertugdømmet Slesvig og 1 fra Hertugdømmerne Holsten og Lauenborg; og 10 valgte af Monarkiets øverste Domstole, nemlig 6 af Kongerigets Høiesteret, 2 af Appellationsretten for Slesvig og 2 af Overappellationsretten for Holsten og Lauenborg. Rigsraadet vælger desuden 2 Suppleanter. Retterne supplere indtrædende Vacancer ved nyt Valg.

Valgene ere ikke bundne til Rigsraadets eller Domstolenes egne Medlemmer. De gjælde for et Tidsrum af 8 Aar, uanseet mulige Opløsninger af Rigsraadet.

Med Hensyn til Forfølgningsmaaden anvendes Loven af 3die Marts 1852 for Kongerigets Rigsret, med de Modificationer, som den forskjellige Sammensætning gjør fornødne, og som Retten selv har at fastsætte.

3.

Indtil den i § 16 omhandlede Pensionslov for de Embedsmænd, der ikke henhøre under Landsdelenes Ministerier, kan vedtages, bestemmes Pensionerne efter de nu gjældende Regler.

Kongen forbeholder sig at bestemme Ministrenes Pensioner, dog at det i Kongerigets Pensionslov fastsatte Maximum ei overskrides.

4.

De nu midlertidigen af Kongen valgte Rigsraadsmedlemmer vedblive, i Henhold til § 25, at have Sæde i Rigsraadet for et Tidsrum af 12 Aar, at regne fra Enhvers Udnævnelse.

5.

Indtil den endelige Valglov (§ 30) kan udkomme, foretages Valgene i Henhold til den af Kongen givne foreløbige Valglov.

6.

Indtil Rigsraadets Forretningsorden ved Lov er bestemt, forbeholdes det Kongen at give Forretningsordenen af 4de December 1854 den Udvivelse og Forandring, som nærværende Forfatningslov maatte gjøre nødvendig.

7.

Indtil Normalbudgettet ved Lov kan fastsættes, bestemmer Kongen et foreløbigt Normalbudget, i hvilket de Udgifter skulle opføres, der have Hjemmel i de bestaaende Love eller i de forskjellige Administrationsgrenes *ordinære* Krav. Dog maa det samlede Udgiftsbeløb for hvert Hovedafsnit ei overstige Gjennemsnittsbeløbet af de Summer, der til samme Øiemed ere bevilgede ved Budgetterne for Finantsaarene fra 1ste April 1853 til 31te Marts 1856.

8.

Indtil Loven om Regnskabsretten kan udkomme, behandles Revisionen og Decisionen af de forskjellige administrative Regnskaber efter de nu gjældende Regler.

Statsregnskabet forelægges Rigsraadet til Betænkning, forinden det af Kongen endelig approberes.

Givet paa Vort Slot Eremitagen, den 2den October 1855.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

FREDERIK R.

(L. S.)

<i>v. Scheel.</i>	<i>Bang.</i>	<i>Lüttichau.</i>	<i>Raaslöff.</i>	<i>O. W. Michelsen.</i>
	<i>Simony.</i>	<i>Andræ.</i>	<i>C. Hall.</i>	

Under s. D. er udkommet følgende

Kundgjørelse om Indskrænkningen af Grundloven af 5te Juni 1849²⁾:

Vi Frederik den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg,

Gjøre vitterligt: Efterat Rigsdagen, i Henhold til Grundlovsbestemmelsen af 29de August 1855 § 5, har besluttet, at denne Grundlovsbestemmelse skal træde i Kraft samtidigt med Forfatningsloven for det danske Monarkis Fælledsanliggender, hvortil Udkastet var bleven Rigsdagen meddeelt, og efterat Vi under Dags Dato have ladet den nævnte Forfatningslov udgaae, saa ville fra nu af de ved ovenanførte Grundlovsbestemmelse fastsatte Indskrænkninger af Grundloven af 5te Juni 1849 være traadte i Kraft saalydende:

§ 1.

Grundloven af 5te Juni 1849 indskrænkes til at gjælde for Kongeriget Danmarks særlige Anliggender.

§ 2.

Kongeriget Danmarks særlige Anliggender ere:

Justits- og Politivæsenet (med Undtagelse af den Deel, der er overdraget Krigsmagten), derunder den almindelige Lovgivning vedkommende borgerlige Forhold, Forbrydelser og Rettergang;

Tilveiebringelsen af det Mandskab til Land- og Søhæren, som ifølge de bestaaende Planer eller de fra den lovgivende Magt for de fælleds Anliggender udgaaede Love skal leveres fra Kongeriget;

Tilveiebringelsen af de Heste, Levnetmidler, Foder, Qvarteer- og lignende Naturalfornödenheder, som Kongeriget paa samme Maade forpligtes til at skaffe tilveje;

Kirke- og Underviisningsvæsenet med de under Samme hørende Læreanstalter, med Undtagelse af de under Krigsmagten hørende Læreanstalter;

Communalvæsenet;

det almindelige Fattigvæsen;

Næringsforholdene;

Landvæsenssager;

Beskatning af faste Eiendomme, Formue, Indtægt og Næring;

Sager, vedkommende stemplet Papir, alle med de særlige Anliggender forbundne Indtægter og Udgifter og hvilkensomhelst ny Skat for Kongeriget allene;

den Deel af Statsgjelden, som reiser sig af Lov af 20de Juni 1850 om Udjævning af Forskjellen mellem privilegeret og uprivilegeret Hartkorn, og enhver Gjeld, som i Fremtiden maatte stiftes for Kongerigets særlige Vedkommende;

Sundhedsvæsenet;

Kanal- og Havnevæsenet;

Veivæsenet og Jernbanesager;

Frikjørselsager;

Assurancevæsenet;

Strandingsvæsenet;

Sager, vedkommende de borgerlige militære Corpser;

Sager, vedkommende offentlige Stiftelser, Lehn og Fideicommisser;

Sager, vedkommende det Kongelige Theater og det Kongelige Capel;

Coloniernes indre Anliggender.

Bestemmelserne i denne Paragraph kunne forandres ved Lov.

§ 3.

Hvad der fortiden henhører under Kongerigets verdslige eller geistlige Administration, kan kun ved Lov henlægges under nogen anden Statsdeel.

§ 4.

Paa Finantsloven opføres Kongeriget Danmarks særlige Indtægter og Udgifter.

Kongerigets særlige Indtægter ere alle de, der hidrøre fra dets særlige Indtægtskilder eller opkræves til dets særlige Anliggender (cfr. § 2).

Kongerigets særlige Udgifter ere de, der vedkomme dets særlige Anliggender, saavel som den paa Kongeriget faldende Andeel af det Beløb, hvormed de for det hele Monarkie fælleds Udgifter maatte over-

stige de for Monarkiet fælleds Indtægter. Denne Andeel af de fælleds Statsudgifter skal udredes til den Tid, de forfalde, og, i Tilfælde af Forømmelse heraf, forlods fradrages Kongerigets særlige Indtægter.

Og ere da fra nu af §§ 1, 4—17, 21, 23, 33, 54 og 71 samt den første midlertidige Bestemmelse i Grundloven af 5te Juni 1849 ophævede, ligesom de Paragrapher i bemeldte Grundlov, der angaae baade Monarkiets fælleds og Kongerigets særlige Anliggender ere indskrænkede til disse sidste allene, og er tillige det i Indledningen tagne Forbehold fyldestgjort.

Hvorefter alle Vedkommende sig have at rette.

Givet paa Vort Slot Eremitagen, den 2den October 1855.

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

FREDERIK R.

(L. S.)

Bang.

Under s. D. er udkommet følgende

Foreløbig Lov angaaende Valgene til Rigsraadet³⁾:

Vi Frederik den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsteen, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg,

Gjøre vitterligt: I Henhold til den femte midlertidige Bestemmelse i den af Os under Dags Dato udgivne Forfatningslov for det danske Monarkies Fælledsanliggender have Vi besluttet at lade udgaae nærværende foreløbige Lov angaaende Valgene til Rigsraadet.

Thi byde og befale Vi som følger:

I. Umiddelbare Valg.

Valgret og Valgbarhed.

§ 1.

Valgret tilkommer enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret, har fyldt sit 25de Aar og ikke er ude af Raadighed over sit Bo, naar han i det sidste Aar, regnet fra 1ste Januar til 31te December, enten har svaret i direkte Skat til Staten eller Communen 200 Rd., eller har havt en reen aarlig Indtægt af 1200 Rd.

§ 2.

Ved Beregning af det anførte Afgiftsbeløb medtages ikke blot alle de sædvanlige Skatter og Afgifter, hvad enten de svares til Staten og de almindelige Communer eller i andre særegne communale Øiemed, men ogsaa de Skatter og Afgifter, som udenfor de sædvanlige Regler kun midlertidig erlægges. Fremdeles medtages saavel hvad der er erlagt i rede Penge, som i Naturalpræstationer, udregnede til gangbare Priser; derimod medregnes ikke Tienden, ei heller Bankhæftelsesrenten, med Undtagelse af den Deel, for hvilken der i Kongeriget gives Godtgjørelse i Landskatten.

§ 3.

Hvis Nogen svarer personlige eller reelle Skatter i flere Communer, er han berettiget til at sammenlægge dem.

§ 4.

De Skatter og Afgifter, der udredes af en fast Eiendom, betragtes i Almindelighed som paahvilende Eieren, uden Hensyn til om de ifølge Contract blive ham erstattede af Brugeren. Men hvor selve Lovgivningen fastsætter, at Afgifterne blive at udrede af Brugeren, bliver denne at betragte som Skatteyderen.

Besiddes en Eiendom i Fælleddskab af Flere — dog derfra undtaget Fælleddskab mellem Ægtefolk, i hvilket Manden altid ansees som Eier —, beregnes Skatterne for Enhver af disse i samme Forhold, som de ere lodtagne i Eiendommen.

§ 5.

Ved Opgjørelsen af den rene Indtægt skulle de med hver enkelt Indtægtskilde forbundne Byrder fraregnes. Saaledes vil ved Indtægtsberegningen af en fast Eiendom ikke blot Skatter og Afgifter samt Vedligeholdelses- og Driftsomkostninger, men ogsaa Renterne af de i samme indestaende Pantefordringer være at fradrage; fra Indtægterne af en borgerlig Næringsvei drages de Udgifter, som dens Drift medfører; fra Embedsindtægter drages de med Embedet forbundne Udgifter til Contourhold, den Embedet muligt paalagte Pension o. s. v. Iøvrigt komme ikke blot egentlige Pengeindtægter, men ogsaa Naturalydelser, fri Bolig og andre saadanne Emolumenter, efter deres Pengeværdi, i Betragtning.

§ 6.

Ved Indtægtens Opgjørelse bliver fremdeles at iagttage, at det ikke er tilstrækkeligt, at Nogen i det sidste Aar har haft en reen Indtægt af den fordrede Størrelse, men denne Indtægt maa tillige hidrøre fra saadanne Kilder, at den kan ansees som aarlig eller antages at ville aarlig vende tilbage med omtrent det samme Beløb.

§ 7.

Valgbar er enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret, har fyldt sit 25de Aar, og ikke er ude af Raadighed over sit Bo.

Valglistes.

§ 8.

Over de i hver Jurisdiction bosatte Valgberettigede skal der føres Lister af Jurisdictionens Øvrighed, hvem der ved denne Forretnings Udførelse af Overøvrigheden tilforordnes tvende i Jurisdictionen bosatte valgberettigede Mænd. Bestaaer Øvrigheden af flere, tilfalder Ledelsen det første Medlem. Hvor iøvrigt de ovenanførte almindelige Regler af særegne Grunde ikke ligefrem kunne anvendes, overlades Afgjørelsen af de derhenhørende Spørgsmaal til vedkommende Minister. For Kjøbenhavn føres Valglisten af en af Stadens Borgermestere i Forbindelse med 4 af Communalbestyrelsens Medlemmer, 2 udnævnte af Magistraten, 2 af Borgerrepræsentantskabet; for Flensborg af Overpræsidenten med 2 af Communalbestyrelsens Medlemmer, eet udnævnt af Magistraten og eet af de deputerede Borgere. For Hertugdømmet Holsten bliver Inddelingen i et passende Antal Distrikter til Optagelse af Valglistes saavel som Anordningen af Bestyrelserne for samme nærmere at bestemme af Kongen.

§ 9.

Valglisterne affattes aarligen i den sidste Halvdeel af Februar Maaned. Til den Ende have de dertil efter § 8 beskikkede Bestyrelser inden Midten af Januar Maaned, paa den for offentlige Kundgjørelser paa vedkommende Sted brugelige Maade, at lade udgaae en Bekjendtgjørelse, hvorved de, der ansee sig for valgberettigede, opfordres til at gjøre Anmeldelse herom inden den 7de Februar, og bør denne Anmeldelse navnlig indeholde Oplysning om den Paagjældendes Alder samt om han anseer sig valgberettiget paa Grund af Skatteydelse eller paa Grund af Indtægt.

§ 10.

Bestyrelsen gennemgaaer derefter de modtagne Anmeldelser, og, forsaavidt Nogen antages ikke at have tilveiebragt tilstrækkelig Oplysning om Betingelserne for sin Valgret, forelægges der ham til Tilveiebringelsen heraf en Frist af 8 Dage. Efter Udløbet af denne Frist foretages den endelige Bedømmelse af Angivelsernes Rigtighed, og affattes dernæst Valglisten saaledes, at den i forskellige dertil indrettede Rækker indeholder Vælgernes fulde Navn, Livsstilling og Alder, samt Oplys-

ning, om Valgberettigelsen støttes paa Skatteydelse eller paa Indtægt. Paa Valglisten ordnes Vælgernes Navne efter Bogstavfølgen.

§ 11.

Fra den 1ste Marts til den 8de s. M., begge Dage indbefattede, skulle Valglisterne fremligge til almindeligt Eftersyn paa et for Beboerne bekvemt Sted i sex Timer hver Dag. Fremlæggelsens Tid og Sted bekendtgjøres med mindst 8 Dages Varsel til Kirkestævne eller paa den for offentlige Kundgjørelser paa vedkommende Sted ellers brugelige Maade.

§ 12.

Inden 3 Dage fra Udløbet af den Tid, hvori Valglisterne fremligge, skal Enhver, som troer uden Føie at være udeladt af samme, eller som formener, at en Uberettiget derpaa er optagen, skriftligen fremsætte sin Begjæring om Optagelse eller sin Paastand om en Andens Udslettelse, ledsaget af en kort Angivelse af de Grunde, hvorpaa Paastanden er bygget.

§ 13.

De mod Valglisten saaledes fremkomne Erindringer paakjendes af Bestyrelsen i et offentligt Møde, som afholdes i Løbet af de paafølgende 14 Dage, efterat nøiagtig Oplysning paa den hurtigste og simpleste Maade er indhentet. I fornødent Fald tilkaldes saavel de, der have fremført Erindringer mod Valglisten, som de, hvem disse Erindringer betræffe, og hvem derhos senest 4 Dage før Mødet en Gjenpart maa være tilstillet af den mod deres Valgberettigelse gjorde Indsigelse. Efter de af Parterne fremlagte Dokumenter og de af dem fremstillede Vidners Forklaringer afgjøres de opstaaede Spørgsmaal, hvorom en kort Kjendelse tilføres Bestyrelsens Forhandlingsprotokol.

§ 14.

Den, som er utilfreds med Bestyrelsens Kjendelse, hvorved Valgret er nægtet ham, kan fordre en Udskrift af samme sig meddeelt uden Betaling og indbringe Spørgsmaalet til Afgjørelse ved Rettergang. Saa-danne Sager behandles i Kongeriget gjæsteretsviis, og i Hertugdømmerne Slesvig og Holsten i den summariske Procesform. Parterne ere i første Instant fritagne for at erlægge Retsgebyrer og for Brugen af stemplet Papir, ligesom der af det Offentlige skal beskikkes en Sagfører for den indstævnedes Bestyrelse. Opnaaer Vedkommende Dom for at være valgberettiget, skal han optages paa Valglisten, saasnt han foreviser en Udskrift af Dommen.

§ 15.

Forsømmer Nogen at iagttage det Fornødne for at blive optagen paa Valglisten, har han at tilskrive sig selv Følgerne, og kan ikke gjøre Brug af den Valgret, der ellers efter § 1 maatte tilkomme ham.

Valgkredse og Valgbestyrrelser.

§ 16.

Valgene foregaae i følgende 9 Valgkredse:

1ste Kreds, Sjællands Stift, som vælger..	7	Medlemmer af Rigsraadet.			
2den — Lolland-Falsters og Fyens Stifter, som vælger	3		—	-	—
3die — Nørre-Jylland, som vælger ..	7		—	-	—
4de — Haderslev og Lygumkloster Amter, med deri liggende Stæder, Flækker og adelige Godser, Tønder By og Høier, Tønder og Slux Herreder af Tønder Amt, som vælger	1		—	-	—
5te — Apenrade, Sønderborg og Nordborg Amter, med Ærø, og de deri liggende Stæder, Flækker og adelige Godser, som vælger	1		—	-	—
6te — Den Deel af Tønder Amt, der ei hører til 4de Kreds, og Flensborg Amt, med de dertil hørende Flækker, adelige Godser og Koge, samt Flensborg By og Kappel Herred, som vælger	1		—	-	—
7de — Amterne Bredsted, Husum og Hütten med Landskabet Stapelholm, samt Landskabet Eiderstedt, med deri liggende Byer, Flækker, adelige Godser og Koge, som vælger	1		—	-	—
8de — Gottorp og Fehmern Amter med de deri liggende Byer, Flækker og adelige Godser, samt Eckernförde Herred, som vælger	1		—	-	—
9de — Hertugdømmet Holsten, som vælger	8		—	-	—

§ 17.

For hver Valgkreds dannes en Valgbestyrrelse, bestaaende af en Formand og 4 andre Medlemmer, som alle udnævnes af Kongen. Valgstedet for hver Valgkreds bestemmes ligeledes af Kongen.

Valgmaaden.

§ 18.

Naar Valg skal finde Sted, tilstiller Formanden for Valgkredsens Bestyrrelse samtlige de i § 8 nævnte under samme henhørende Bestyrelser det fornødne Antal af trykte Stemmesedler, der affattes efter en af vedkommende Minister foreskreven Formular, og indrettes saaledes, at de kunne forsegles og udvendigen forsynes med Paaskrift af Afsenderens Navn, til Fordeling mellem de paa Valglisten opførte Vælgere. Enhver Vælger har da inden den paa Stemmesedlen angivne Tidsfrist, der dog maa være mindst 8 Dage fra Stemmesedlens Afsendelse, at tilbagelevere denne forseglede og med sit Navns Paaskrift til Formanden for Distriktets Valgbestyrrelse efter at have udfyldt samme paa en tydelig Maade med de Mænds Navne og Stilling, paa hvilke han stemmer, og efterat have forsynet den med sin egenhændige Underskrift. En Stemmeseddel er i og for sig gyldig, om der end paa samme kun findes eet Navn anført, men er i saa Fald udsat for at tabe sin Betydning som Følge af Bestemmelsen i § 23, og den Vælger, der vil være sikker paa, at hans Stemme tages i Betragtning ved Valget, kan derfor ikke indskrænke sig til at nævne den, han helst ønsker valgt, men maa tillige anføre Navnene paa dem, han derefter maatte ønske valgte, i den Rækkefølge, i hvilken han ønsker dem valgte.

§ 19.

Naar en Vælger tager Ophold i en anden Jurisdiction end den, paa hvis Valgliste han er opført, kan han gennem Formanden for Valgbestyrrelsen i det Distrikt, hvor han opholder sig, erholde en Stemmeseddel, naar han senest 14 Dage før Valget derom henvender sig til denne, men den udfyldte Stemmeseddel har han at tilstille Valgbestyrrelsen for det Distrikt, paa hvis Valgliste han er opført.

§ 20.

Inden 6 Dage fra Udløbet af den Tid, til hvilken Stemmesedlerne skulle være tilbageleverede, har vedkommende Bestyrrelse at sammenholde disse med Valglisten, og, forsaavidt de findes stemmende med

denne, at indsende dem tilligemed Valglisten til Formanden for Kredsen Valgbestyrelse.

§ 21.

Den endelige Valghandling for Valgkredsen foregaaer offentlig. Dagen og Klokkeslettet, da Valget skal finde Sted, bekjendtgjøres med mindst 14 Dages Varsel i den Berlingske politiske og Avertissements-Tidende samt forøvrigt de Tidender, Valgbestyrelsen bestemmer.

§ 22.

Valghandlingen aabnes af Formanden og tager sin Begyndelse dermed, at han eftertæller de indkomne Stemmesedler. Det udkomne Tal deles med Antallet af de Rigsraadsmedlemmer, som skulle vælges for Kredsen, og den herved fremkomne Qvotient, med Bortkastelse af Brøken, lægges til Grund for Valget overensstemmende med næstfølgende Paragraph.

§ 23.

Efterat Stemmesedlerne ere nedlagte og blandede i en Urne, fremtages de een for een af Formanden, der forsyner dem med Løbenummer og oplæser det første paa enhver af dem anførte Navn, hvilket samtidigt nedskrives af tvende af Valgbestyrelsens andre Medlemmer. De Sedler, paa hvilke det samme Navn er anført øverst, lægges sammen, og saasnart et Navn er forekommet saa ofte, at de derpaa faldne Stemmer have naaet den i Medfør af § 22 udfundne Qvotient, standses der med Oplæsningen. Naar en Eftertælling af Stemmesedlerne har godtgjort Rigtigheden af det nedskrevne Stemmeantal, erklæres den Paagjældende for valgt. De saaledes eftertalte Stemmesedler komme foreløbigen ikke videre i Betragtning. Derpaa fortsættes med Oplæsningen af de tilbagestaaende Stemmesedler, dog saaledes, at, hvor paa nogen af disse den allerede Valgtes Navn findes som det første, udslettes dette, og det næste Navn betragtes da som først skrevet. Fremkommer paany den forannævnte Qvotient af Stemmer for Nogen, forholdes atter paa den nys beskrevne Maade, og naar dette Valg derved er blevet afgjort, fortsættes atter Oplæsningen med Iagttagelse af den foran beskrevne Fremgangsmaade, saaledes at Navnene paa de allerede Valgte, hvor de ere først anførte, udslettes, indtil samtlige Stemmesedler ere gennemgaaede.

§ 24.

Forsaavidt ikke ad denne Vei det hele Antal Valg naaes, som skal have for Kredsen, undersøges det, hvem der derefter har naaet det største Antal af de oplæste Stemmer, og efter den saaledes fundne

Stemme flerhed afgjøres de tilbagestaaende Valg, dog at Ingen kan erkjendes for valgt, som ikke har erholdt over Halvdelen af den foranævnte Qvotient af Stemmer. Ere Stemmerne lige, gjør Lodtrækning Udslaget.

§ 25.

Forsaavidt ikke endnu alle Valg herved ere opnaaede, foretages en fornyet Oplæsning af samtlige afgivne Stemmesedler, saaledes at der af de paa hver af disse øverst anførte Mænd, som ikke allerede have naaet Valg, medtages saamange, som der staae Valg tilbage. Valget bestemmes da ved simpel Fleerhed af de saaledes afgivne Stemmer. Ere Stemmerne lige, gjør ogsaa her Lodtrækning Udslaget.

§ 26.

Naar kun et enkelt Medlem skal vælges, følges ikke den i foranstaaende §§ 22—25 foreskrevne Fremgangsmaade, idet Valget i saa Tilfælde afgjøres ved simpel Stemme flerhed, dog at ved Stemmeligbed Lodtrækning gjør Udslaget.

§ 27.

Naar Valghandlingen er tilendebragt, tages samtlige Stemmesedler under Forsegling og opbevares derefter ved Valgprotokollen.

§ 28.

Valgbestyrelsens Formand har uopholdelig at underrette enhver af de Valgte om hans Valg, med Opfordring til ham at erklære sig, om han modtager Valget. Dersom han ikke inden 8 Dage derefter undskylder sig, ansees han at have modtaget Valget.

II. Middelbare Valg.

§ 29.

For Kongeriget Danmark vælges af Folketinget .. 12, af Landstinget 6,
 — Hertugdømmet Slesvig vælges af Stænderforsamlingen 5,
 — Hertugdømmet Holsteen vælges af Stænderforsamlingen 6,
 — Hertugdømmet Lauenborg vælges af Ridderog Landskabet ..... 1.

Valget er frit; dog maa den, der vælges, være i Besiddelse af de i § 7 nævnte personlige Egenskaber.

§ 30.

Valget ledes i hver af de nævnte Forsamlinger af en kongelig Commissarius i Forening med tvende af Kongen dertil af Forsamlingens Midte udnævnte Mænd.

§ 31.

Den kongelige Commissarius tilstiller Forsamlingens Medlemmer Stemmesedler, affattede efter Forskriften i § 18. Efterat Stemmesedlerne overensstemmende med samme Paragraph ere blevne udfyldte, tilbageleveres de inden en af Commissarius fastsat Frist til denne, der i Forbindelse med de ham tilforordnede Mænd foretager den endelige Valghandling ganske i Overensstemmelse med de i §§ 22—25 givne Regler.

§ 32.

Skulle enkelte Valg finde Sted paa en Tid, da den vedkommende Landsdeels Repræsentation ikke er samlet, bliver af Commissarius 3 Uger forinden Valget, hvis Afholdelse bringes til almeen Kundskab med mindst 14 Dages Varsel, i Kongeriget i den Berlingske politiske og Avertissements-Tidende, i Hertugdømmerne i den Tidende, som Commissarius bestemmer, at tilstille hvert enkelt Medlem en Stemmeseddel. Efterat denne er udfyldt (jfr. § 18), tilbagesendes den til Commissarius inden en af ham fastsat Frist. Den endelige Valghandling er offentlig og foretages af Commissarius i Forening med de ham tilforordnede tvende Mænd i Overensstemmelse med de i §§ 22—26 givne Forskrifter.

§ 33.

Den kongelige Commissarius har uopholdelig at underrette enhver af de Valgte om hans Valg, med Opfordring til ham at erklære sig, om han modtager Valget. Dersom han ikke inden 8 Dage undskylder sig, ansees han at have modtaget Valget.

III. Almindelige Bestemmelser.

§ 34.

De almindelige Valg foregaae ordentligviis hvert 8de Aar paa samtlige Medlemmer. Saavel i dette Tilfælde, som naar Rigsraadet er opløst, gjælde Valgene fra Valgdagen.

§ 35.

Bliver Valget af et enkelt Rigsraadsmedlem nødvendigt, gjælder det nye Valg for saa lang Tid, som den, i hvis Sted den Nyvalgte indtræder, vilde have havt tilbage.

§ 36.

Skulle almindelige Valg foretages, enten fordi Valgtiden er udløben, eller fordi Rigsraadet er opløst, vil derom udgaae et aabent Brev, hvori Kongen berammer Valgenes Afholdelse.

Skulle enkelte Valg skee, udgaar Anordningen af samme fra vedkommende Minister.

§ 37.

Enhver, som vælges til Rigsraadsmedlem, erholder et Valgbrev, som tjener ham til Beviis for hans Valg. Valgbrevene skulle udfærdiges efter en af vedkommende Minister foreskreven Form og undertegnes af den samlede Valgbestyrelse.

§ 38.

Viser Nogen Forsømmelighed i Udførelsen af de ham efter denne Lov paahvilende Forretninger, bliver han, forsaavidt han ikke efter Lovgivningens Bestemmelser har gjort sig skyldig til en større Straf, at ansee med en Mulkt fra 10 til 200 Rdl.

§ 39.

De ved Valgenes Udførelse foranledigede Udgifter afholdes af Statskassen.

Med Hensyn til de forestaaende første Valg kan Regjeringen foretage de Forandringer i de i denne Lov foreskrevne Tidsbestemmelser, som Forholdene maatte gjøre nødvendige.

Hvorefter alle Vedkommende sig have at rette.

Givet paa Vort Slot Eremitagen, den 2den October 1855⁴).

Under Vor Kongelige Haand og Segl.

FREDERIK R.

(L. S.)

Andræ.

C. G. ANDRÆ'S TALER

I

FORHOLDSTALSVALGMAADEN

Landstingets 50. Møde, Mandag den 5te Januar 1863.

Dagsorden: Afgjørelse af Formandens Forslag angaaende Behandlingsmaaden af en Adresse til Hs. Maj. Kongen. (Landstings-tidende 1862—63, Sp. 1415—17.)

ANDRÆ: Det er et Tegn paa, at man er paa urette Vei, naar man saa let kommer til at gjøre, hvad man under andre Omstændigheder ikke vilde være tilbøielig til. Det, at den ærede sidste Taler¹⁾ ved at yttre sig om disse Forhold er kommen til saa personligt at gaae ind paa mit Forhold, og det paa en saadan Maade, at jeg i Grunden staaer aldeles værgeløs ligeoverfor ham, hvilket han ved den ringeste Overveielse vil komme til fuldstændig at indsee, er jeg overbeviist om ligger saa fjernt fra hans Tanke, at han vil blive forbauset over at have under denne Form gjort et Angreb, om jeg saa maa kalde det, paa et andet Medlem. Den ærede Taler sagde og det i Udtryk, som jeg beklager, han brugte, at det nu var klart, at man maatte være glad ved, at jeg ikke havde modtaget det Valg, hvormed Thinget beærede mig ved Forhandlingernes Begyndelse²⁾, ja, og nu vil det ogsaa være den ærede Landsthingsmand klart, at for at være Forsamlingens Formand med Udsigt til at kunne bevare den Stilling, som Formanden ganske sikkert maa bevare, maa der først og fremmest være Overeensstemmelse i Anskuelser, ikke mellem Formanden og ethvert Medlem i Forsamlingen — thi det vilde være en Umulighed — men mellem Formanden og Majoriteten i Forsamlingen, og det er en fuldkommen god og tilstrækkelig Grund til at vægre sig ved at indtage Formandspladsen, naar man føler, at denne Overeensstemmelse ikke er tilstede.

Den ærede Taler gik ind paa at omhandle Rigsraadets Folkelighed og udtalte sin Formening derom; men i saa Henseende maa jeg dog vel være lige saa berettiget til at udtale den modsatte For-

mening. Ja, ganske vist er denne Folkelighed af en anden Karakter, ganske vist blæser den fra en anden Kant; men det er ikke sagt, at Alt skal slaaes over een Læst, og der er endnu meget langt tilbage fra at være kommet til Afgjørelse, om Rigsraadet er mere eller mindre folkeligt end Rigsdagen, fordi man kan eftervise, at Valgloven for Rigsraadet er mere eller mindre afvigende fra den, der ligger til Grund for Rigsdagsvalgene. Det er det, der skulde bevises; men det er ved denne Leilighed saa langt fra blevet beviist, at man ikke engang kan gaae ind paa en Drøftelse af dette Punkt; jeg er ikke istand til her at kunne vise, hvor vildfarende man er, naar man her ligesom oftere i Bladene udslynger, at det er en kuriøs Valglov, hvilken besynderlig, urimelig og absurd Valglov det dog er³). Det er derfor kun løse Udtryk, der paa dette Sted staae aldeles løse, og maae staae saaledes, thi paa en Diskussion derom kunne vi ikke indlade os, ellers vilde jeg trøste mig til at vise de ærede Medlemmer, at det er en meget fortræffelig Valglov⁴); men dette maa jo nu her staae ligesaa løst som det Andet.

Siden jeg er kommen til at berøre dette Forhold, vil jeg dog give det ærede Medlem et Vink, og det kan jeg maaskee ved samme Leilighed give en heel Deel andre Medlemmer, som da maaskee kunde tage sig det til Indtægt, og det er, at dette Forhold med Hensyn til Dannelsen af nye Valglove har været Gjenstand for meget udførlige og grundige Behandlinger, og jeg er overbeviist om, at det ærede Medlem vil indrømme dette, naar jeg siger ham, hvor de have fundet Sted, nemlig i England; thi England er jo det Sted, der staaer som et Mønster for os i dette som i andre Forhold. Nu vil jeg bede det ærede Medlem om at see, hvilken Nemesis der har rammet den danske offentlige Mening, den danske Presse og det danske Folk, der jo altid have været enige om, at denne Valglov var et absurd Grundlag for vor Udvikling, at denne Valglov var en Urimelighed. Jeg tør nemlig opfordre de ærede Medlemmer, som have Interesse for dette Spørgsmaal, til at see efter i den engelske Literatur, og de ville da finde, at man nu er paa Veie til at opdage, at det er det bedste og solideste Grundlag, hvortil man i Fremtiden vil eller bør stræbe

at naae hen, og at Stuart Mill⁵), som vistnok ogsaa vil være den ærede Landstingsmand bekjendt, blandt Andet har udtalt sig om en Valglov, paa det Allernærmeste, ja paa en vidunderlig Maade kopieret efter Rigsraadets, som en af de største politiske Opfindelser⁶).

Rigsraadets 4. Møde, Fredag den 2den Oktober 1863.

Dagsorden: 1ste Beh. af Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender. (Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 82 og 85, aftrykt nedenfor S. 224f. og 227—28).

Rigsraadets 28. Møde, Fredag den 6te November 1863.

Dagsorden: 2den Beh. af Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender. (Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1052, aftrykt II, S. 28).

Rigsraadets 41. Møde, Tirsdag den 24de November 1863.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovudkast ang. Valgene til Rigsraadet. (Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1480—92.)

ANDRÆ: Der er flere Bestemmelser i nærværende Valglov¹), som jeg ikke kan finde heldige. Jeg har imidlertid forholdt mig fuldkommen taus under Forhandlingerne og har ikke stillet noget Ændringsforslag til noget af de Punkter, hvor jeg kunde have ønsket at faae andre Bestemmelser vedtagne. Jeg er nemlig overbeviist om, at de Bestemmelser, jeg kunde have ønsket ændrede — jeg sigter hermed fremfor Alt til de vedtagne Bestemmelser om Inddelingen i Valgkredse²) — hænge saaledes sammen med den Grundanskuelse, der har vundet Rigsraadets overveiende Fleertal for sig, at det vilde være fuldkommen frugtesløst at gjøre noget Forsøg paa at faae andre Bestemmelser indsatte. Vi ere derimod nu komne til et Punkt, hvor Sagen stiller sig noget anderledes. Der foreligger nu et Spørgsmaal, som jeg maa tillægge en ikke ganske ringe Betydning, og jeg er her i det heldige Tilfælde, fuldkommen at kunne slutte mig til Regjeringens Ansku-

else, og kan altsaa blot indskrænke mig til at forsvare det, der allerede af Regjeringen er blevet foreslaaet. Jeg tør saaledes maaskee gjøre mig noget Haab om, at de Grunde, jeg agter at anføre for min Mening, lettere ville kunne erhverve sig nogen Tilslutning hos det høie Raads Medlemmer. Jeg sigter til Forslaget, der er opført under Nr. 14³⁾), hvorved Udvalget tilraader en Afvigelse fra den Valgmaade, som er bestemt i Valgloven af 2den Oktober 1855, og som af Regjeringen er bleven fastholdt i det foreliggende Udkast til en Valglov⁴⁾). Nu overseer jeg paa ingen Maade, at jeg befinder mig i en ikke ganske gunstig Stilling, naar jeg skal forsvare Bestemmelser i Valgloven af 1855. Man har engang vænnet sig til at betragte mig som en saa stor Tilhænger af Alt, være sig det Ene eller Andet, der hænger sammen med Forfatningsbestemmelserne i 1855, at derved vækkes Forestillingen om, at jeg er stærkt forudindtaget med Hensyn til disse Bestemmelser, at jeg er en saa blind Beundrer og Tilhænger af disse Bestemmelser, at man ikke kan vente, at jeg vil være istand til at indrømme, at der deri er noget Feilagtigt. Det er efter min Overbeviisning i allerhøieste Grad urigtigt og ubilligt at ville fremstille min Stilling paa denne Maade, og jeg skal ved, hvad jeg nu skal tillade mig at udtale om Valgmaaden, som jo udgjør en væsentlig Deel af Valgloven, og som man paa en ganske særegen Maade har villet tilskrive mig Æren, eller jeg kunde maaskee rettere sige Skammen for⁵⁾), oplyse, hvor urigtig en saadan Dom er. Jeg tør paastaae, at der er Ingen, som mere levende end jeg har følt det høist Ufuldkomne og Ufuldstændige ved Valgloven af 2den Oktober 1855, og ingen har mere levende end jeg ønsket, at de mange Feil, som det var mig klart vare tilstede fra det første Øieblik af, kunde blive rettede⁶⁾); men jeg kan ganske vist ikke anerkjende, at en Rettelse af disse Feil vil skee ved, hvad der af Udvalget er bragt i Forslag; tvertimod maatte jeg betragte en saadan Bestemmelse som en ikke ganske ringe Forøgelse af de alt tilstedeværende Feil.

Idet jeg ønsker at gjøre min Tanke ganske klar, maa jeg forudskikke et Par Bemærkninger om det *simple* Valgsystem, som

er nedlagt i Valgloven af 2den Oktober 1855, og for hvilket jeg troer man maatte kunne vente at faa en ikke ringe Tilslutning. Naar det først er vedtaget, *hvad* der skal kvalificere en Mand til at være Vælger, Noget, der jo er af en saadan Betydning, at man sjelden overlader til Valgloven at afgjøre det, men som oftest fastsætter det, i det Mindste Grundtrækkene deraf, i Forfatningsloven, saa fremstiller Løsningen sig af den Opgave: Hvorledes skal den lovgivende Forsamling fremstaae af de saaledes fastsatte Valgkorporationer? Den allersimpleste Løsning var jo den, at lade alle Vælgerne *umiddelbart* tage Deel i Lovgivningsværket, og det er jo ogsaa denne Løsning, der var gennemført i Oldtiden⁷); men den kan i den moderne Stat ikke finde Sted. Deraf er med Nødvendighed fremkommen Fordringen om en *Repræsentation* af Vælgerne. Nu foreligger da det Spørgsmaal: Hvormeget maa Massen af Vælgerne indskrænkes, for at man kan komme til en saadan engere Samling af Mænd, som kan bruges til Lovgivningsværket? Mange forskellige Anskuelser kunne naturligviis gjøre sig gjældende med Hensyn til den større eller mindre Talrighed, man troer det rigtigt og passende, at en lovgivende Forsamling bør have, men ogsaa dette er et Punkt, som man sædvanligviis tillægger en saadan Vægt, at man optager det i Forfatningen, og som derfor kan siges at ligge udenfor Valglovens Bestemmelser.

Er det altsaa forudsat, at der i Forfatningen foreligger en Bestemmelse om, *hvem* der skal være Vælgere, og tillige en Bestemmelse om, *hvormange* Repræsentanter disse Vælgere skulde have, saa er det jo aabenbart strax derved givet, hvormange Vælgere der naturligt maae fordeles paa een Repræsentant. Lad mig, for at have noget Bestemt at fæste Tanken til, antage, at der af Landstingsvælgere i Kongeriget og Slesvig vil findes 13,000, og at der er Tale om at vælge 65 Repræsentanter, saaledes som det nu er vedtaget i den nye Forfatning⁸), saa er det jo aabenbart, at 200 Vælgere maae siges at have en naturlig Ret til at lade sig repræsentere ved een Repræsentant. Det er det ganske Simple og Naturlige, og det er, efter min Overbeviisning,

tillige det Rigtige, det, hvorhenimod alle Valglove maae stile; alt andet, man sætter til, alt andet »Kunstigt« og »Sindrigt« er Forvanskninger af den simple og naturlige Sandhed. Den Sandhed, som det her gjælder om, er simpel, og naar der ved dens Gjen-nemførelse fremkommer megen Kunst og Sindrighed, saa kan man være overbeviist om — Ingen skal villigere end jeg ind-rømme dette —, at der er noget Feilfuldt tilstede⁹).

Jeg troer nu, at der ikke vilde være nogensomhelst Fare ved fuldstændig at frigive Valgene paa det af mig angivne Grundlag og blot indskrænke sig til at bestemme: 200 Vælgere — for at beholde det Tal, som jeg før tog, for at have Noget at fæste Tanken til — have Ret til at stille 1 Repræsentant og da lade det være Vælger-nes Sag over hele Landet at forene sig ganske efter egen Drift om Dannelsen af større og mindre frie Valgkredse¹⁰). Enhver Valg-kreds, der dannes af 200 Vælgere, vilde, som sagt, have Ret til at stille 1 Repræsentant; dannede der sig større Valgkredse paa 4, 6, 800, havde de Ret til at stille 2, 3, 4 Repræsentanter og saa-ledes videre. Det Eneste, som Valgloven da vilde have at paasee, var, hvorledes, og indenfor en bestemt Tidsfrist, den legale Efter-viisning af de dannede Kredses Udøvelse af deres Ret kunde finde Sted. Der kunde saa tænkes mangfoldige forskellige Valgmaader, som alle vilde blive frie; der kunde gives Vælgerkredse, som vilde have Kaaringsvalg¹¹), som ikke vilde afgive deres Stemme, uden at den Kandidat, som de ønskede at lade sig repræsentere af, fremstillede sig for dem og underkastede sig en Diskussion med dem; der kunde gives andre Kredse, der ikke meente, at Sligt var fornødent, men hvor Vælgerne i den Mands offentlige Virken, til hvem de gave deres Stemmer, meente at have en tilstrækkelig Garanti for, at han vilde varetage deres Interesser. Dette er, troer jeg, det simple og naturlige Forhold, og det Forhold, som det er min Overbeviisning, at den stedse stigende politiske Modenhed ogsaa bestandig vil tvinge henimod; man vil ende med ogsaa her at indføre Frihed, ogsaa paa dette Omraade at tage alt Kunstigt og Sindrigt bort og at lade alle Tvangsforanstaltninger fare¹²).

Thi hvad er det, man gjør i alle Valglove mere eller mindre?

Man stoler ikke paa Friheden, man indfører en Tvangsudskrivning; man siger: Vi tør ikke saaledes overlade til den frie Bevægelse at bestemme Valget af Repræsentanterne. Der er anført mange Grunde i saa Henseende. Jeg skal blot nævne een af de Grunde, som staaer meget levende for mig, og som jeg har maattet tillægge en ikke ringe Vægt, den nemlig, at det kunde vel tænkes, at en ikke ringe Deel af Vælgerbefolkningen havde saa liden Interesse for det vigtige Hverv, der var den overdraget, at den ikke vilde underkaste sig den Anstrengelse, den iøvrigt ikke store Møie, der er nødvendig for at kunne slutte sig sammen og forene sig til igjennem frivillig dannede Valgkredse at finde sine naturlige Repræsentanter¹³); man maatte derfor forudsee og forudsætte, at hvis man paa eengang og uforberedt indførte en saadan Frihed, saa kunde det Tilfælde indtræde, at naar Tiden var udløben, inden hvilken man maatte gjøre Krav paa, at Valgene skulde udføres, der da istedetfor f. Ex. 65 kun vare valgte 30 eller et endnu mindre Antal Repræsentanter, idet som sagt en større, eller dog en meget stor Deel af Vælgermassen havde forholdt sig udeeltagende ligeoverfor denne Rets Udøvelse; — man vilde saaledes faae en Forsamling, der var langt mindre talrig, end det i Forfatningen var bestemt, og langt mindre istand til at varetage Vælgernes Tarv, end man kunde ønske. — Derfor er det, at man maa tage denne Sag paa en anden Maade, derfor er det, at man maa indføre en Tvangsforanstaltning, en Tvangsudskrivning — jeg beder om Tilladelse til, at jeg, for at betegne min Tanke skarpt, maa benytte mig af dette Ord, uden at deri skal ligge nogetsomhelst Ødiøst — en Tvangsudskrivning, siger jeg, af Repræsentanter. De Midler, man da kommer til at benytte, bestaae hovedsagelig deri, at man gjør det til Pligt for Enhver, der vil deltage i Valgene, at affatte Valgsedlerne paa en vis forud bestemt Maade, og for lettere at kunne raade over den hele Vælgermasse inddeler man Landet i større eller mindre, meer eller mindre vilkaarligt valgte Kredse. Det, som man hovedsagelig vil opnaae, er jo inden en vis bestemt given Tid at faae et vist bestemt Antal Repræsentanter tilveiebragt. Deraf følger

for det Første, at der i Forveien ikke kan siges, *hvormange* Vælgere der repræsenteres af hver Repræsentant, der skal vælges, thi da man ikke veed, hvor mange af Vælgerne der ville underkaste sig denne Udøvelsesmaade af Valgretten, saa er man nødt til at vente, til Valgsedlerne ere indkomne; først da er man istand til at kunne bestemme, hvor stor den Masse af Vælgere er, der virkelig har deeltaget i Valget, og til derpaa at bestemme, *hvormange* Vælgere der skulle have Ret til at vælge en Repræsentant. Al Inddeling i Valgkredse er, vil man saaledes let indsee, for den Betragtning af Sagen, hvorfra jeg efter min Overbeviisning maa gaae ud, en Feil; al Inddeling i Valgkredse er kun en Koncession imod øieblikkelige Vanskeligheder, som man ikke har dristet sig til at troe at kunne overvinde. —

Der lader sig Meget sige imod en hvilkenksomhelst Inddeling i Valgkredse, den være nok saa fuldkommen; men jeg vil blot gjøre opmærksom paa to meget væsentlige Ulemper, der ere aldeles uadskillelige fra enhver Inddeling. For det Første, at man kunstigt og aldeles vilkaarligt opstiller en Skillemur dér, hvor der Intet er at skille ad. Der er ikke den mindste Grund — det troer jeg, at man maa indrømme — til at forhindre Vælgere, der boe paa den ene Side af en Amtsgrændse, fra at forene sig med Vælgere, der boe paa den anden Side af Amtsgrændsen, om i Forening at vælge den eller de Repræsentanter, som udtrykke deres Anskuelser. Det er jo netop antaget, at reent lokale Interesser ikke her maae komme tilorde, men at det derimod er de reent fædrelandske Interesser, som skulle være de afgjørende ved Valgenes Udøvelse, hvorved det saameget mere maa være anerkjendt, at disse vilkaarligt dragne Grændser efter en vis administrativ Inddeling ere en aldeles unaturlig Skillevæg imellem Vælgerne. Som den anden Indvending imod Inddelingen i Valgkredse maa fremhæves, at ved i Forveien at fordele Repræsentantantallet paa de forskjellige Kredse er man nødsaget til at gjøre en aldeles vilkaarlig Brug af denne Fordeling. Man veed ikke i Forveien, *hvormange* Vælgere der virkelig deeltage i Valgene i hver Kreds, og man vælger da et eller andet, ikke i Forbindelse dermed staaende Moment, hvor-

efter man afgjør Spørgsmaalet om, *hvormange Repræsentanter* der skal tilkomme enhver af Valgkredsene. Nu kan det imidlertid hænde sig, at der i *en* Valgkreds er meget faa Vælgere i Forhold til den Inddelingsbasis, der er valgt, og som hos os er Befolkningen, og at der i en anden Valgkreds er forholdsviis overmaade mange. Det kan hænde, at der i *en* Valgkreds er et meget hensygnende, i en anden derimod et meget bevæget politisk Liv, at en Samling af f. Ex. 100 Vælgere, der træde sammen, i *en* Valgkreds slet ikke kan faae Betydning ligeoverfor Spørgsmaalet om at vælge en Repræsentant — saaledes ville, saavidt jeg skjønner, her i Kjøbenhavn en Forening af 100 Vælgere ikke kunne finde en Repræsentant for sig, hvis de af Udvalget foreslaaede Bestemmelser vedtages — medens derimod 100 Vælgere i andre Dele af Landet, f. Ex. paa Vestkysten af Halvøen, med den største Lethed ville kunne sætte en Repræsentant igjennem¹⁴).

Men jeg skal ikke længere opholde mig herved. Jeg vil, haaber jeg, ved hvad jeg har udtalt, dog have viist de Herrer, at der er een Side og det en meget væsentlig Side af Valgloven af 2den Oktober 1855, som jeg altid har og fra mit Synspunkt maa have betragtet som overordentlig feilfuld, nemlig Inddelingen i Valgkredse¹⁵). Denne Feil er naturligviis bleven forøget for Kongerigets Vedkommende ved det af Regjeringen nu forelagte Udkast til Valgloven og endnu meget betydeligere forøget ved, hvad der af Udvalget er bragt i Forslag og af det høie Raad vedtaget¹⁶); men dette hænger saa nøie sammen med en Grundtanke, der har været raadende under hele denne Sag, nemlig at kopiere Bestemmelserne for Rigsdagen, at det aabenbart ikke kunde have nyttet at forsøge paa at fremkalde en Afvigelse i saa Henseende. Nu er der endog kommet flere Valgkredse tilstede i Kongeriget, end der var foreslaaet af Regjeringen, og naturligviis langt flere end efter Valgloven af 1855, som deelte hele Kongeriget i kun 3 Valgkredse. For Slesvigs Vedkommende er derimod det Nærværende et Fremskridt. Det er en slem Plet paa Valgloven af 1855, af den har denne Inddeling af Slesvig i 5 Valgkredse; det vil man dog vel troe, at jeg aldrig har kunnet betragte som Andet end som en

meget stor Feil¹⁷). Denne Feil er jo imidlertid ved det foreliggende Udkast fjernet, saa at Forholdet for Slesvig i det Hele taget er som for de øvrige Dele af Landet, og de slesvigske Valgkredse staae ikke i noget skrigende Misforhold til de øvrige.

Naar Landets Inddeling i Valgkredse nu er forudsat, og man har maattet gaae ind paa den Koncession at tage dem meer eller mindre heldigt formede, og der da bliver Spørgsmaal om at udøve Valget indenfor disse Valgkredsens Grændser, saa er det aabenbart, at ogsaa i den Henseende har Loven af 1855 svigtet sin Grundtanke; heller ikke i den Henseende har den dristet sig til at gennemføre sin Grundtanke simpelt og naturligt. Den siger vel i den Paragraf, der indeholder Hovedbestemmelsen, at ved Optællingen af Stemmesedlerne skulle først de være valgte, som have fuld Kvotient¹⁸), men den gaaer i en paafølgende Paragraf over til at bestemme, at naar ikke derved det hele Antal Valg naaes — hvilket, som Enhver jo vil see, i Virkeligheden aldrig kan blive Tilfældet — saa skulle de tilbagestaaende Valg afgjøres ved simpel Stemme flerhed; dog, tilføies der, at Ingen kan erkjendes for valgt, som ikke har erholdt over Halvdelen af den fulde Kvotient¹⁹). Dette er en ligefrem Forvanskning af Lovens Grundtanke. Naar nemlig fuld Kvotient er opnaaet for een Valgkandidat, saa er derved for det tilsvarende Antal Vælgere den fulde Valgret udøvet, og disse Vælgere, der have indsat den ene Valgkandidat, have ikke længere nogen Ret til at gribe ind og tage Retten fra deres Medvælgere. Naar altsaa, efterat et vist Antal Repræsentanter er valgt med *fuld* Kvotient, endnu nogle Kandidater blive at vælge, een eller flere, saa er det et Spørgsmaal, som aldeles ikke vedkommer *de* Vælgere, ved hvis Stemmer de foregaaende Kandidater ere valgte; det er et Spørgsmaal, der alene vedrører de Vælgere, der ere tilbage, og som endnu ikke have opnaaet at sætte nogen Kandidat igjennem; det er da ganske naturligt, at man her opgiver Fordringen om fuld Kvotient og siger: Da der endnu staar tilbage, lad os antage, een Gruppe, som ikke har været istand til at enes, maae vi, idet vi ingenlunde kunne opgive Fordringen om at faae det bestemte Antal Repræsentanter

valgt, for disse Vælgere Vedkommende lade Stemme fleerhed, dog, som Valgloven af 2den Oktober bestemmer, over Halvdelen af den fulde Kvotient, gjøre Udslaget. Men aldrig vil det kunne være retfærdigt at *fratage* disse Vælgere deres Ret og nedlægge den i de andre Vælgere Hænder, der allerede have opnaaet, hvad de have Ret til at opnaae; det er dog det, Loven yderligere har gjort, men som en Koncession. Idet man nemlig frygtede den Bebreidelse, at der kunde komme Tilfælde, hvor Stemmerne vare saa splittede, at et meget ringe Antal Stemmer kunde gjøre Udslaget med Hensyn til Valget af en Kandidat, er man vegen tilbage og har indrømmet, at i dette Tilfælde skulde Retten for de Vælgere, der ikke havde været istand til tilstrækkeligt at forene sig, kasseres, og den hele Vælgerkreds træde frem og ved *samlet* Valg udfylde de manglende Pladser. Var man imidlertid mindre betænkelig ved at indsætte denne Paragraf²⁰) i Valgloven af 2den Oktober 1855, saa var det især, fordi man kunde stole paa, at dette Tilfælde meget sjældent vilde indtræffe ved Valg, hvorom der var Tale, nemlig Valg, hvor et større Antal Vælgere skal foretage Valget, i Forhold til et mindre Antal Kandidater, der skal vælges, og, saavidt jeg veed, har det ei heller ved disse Valg været nødvendigt at rekurrere til denne Art af Afgjørelse; — derom er jeg imidlertid ikke fuldkommen underrettet, men jeg troer ikke, at det har været Tilfældet²¹).

Nu derimod vendes Forholdet om; nu vil man efter Udvalgets Forslag bestemme, at naar det ikke er lykkedes at erholde fuld Kvotient, skulle de tilbagestaaende Valg strax annulleres, Valgretten — om jeg saa maa sige — fratages den øvrige Række af Vælgere, og de tilbageværende Kandidater som Præmie gives til Majoriteten. Det er en aldeles kunstig Forøgelse af Majoritetens Indflydelse, man paa den Maade vil komme til. Lad mig, for at gjøre min Tanke noget klarere, antage en Kreds med tre Repræsentanter, saa vilde efter min tidligere antydede Forudsætning 600 Vælgere omtrent være det Antal, som kan antages at skulle afgjøre Valget, og 200 være Kvotienten; 200 Vælgere vilde altsaa være istand til at sætte en Kandidat igjennem. Lad os nu forud-

sætte, hvad der ikke, antager jeg, vil blive betragtet som unaturligt, en saadan Deling af Vælgermassen, at der er tre Partier, Høire, Centrum og Venstre — for at bruge Partinavne, der ikke kunne vække nogensomhelst Forargelse; dette er en saa simpel og naturlig Forudsætning, som det vel er muligt. At forudsætte den Urimelighed, at disse Partier skulde være absolut lige stærke i Valgkredsen, gaaer jo derimod aldeles ikke an. Der er altsaa et af disse Partier, det være nu Centrum, Høire eller Venstre, der er stærkere end noget af de to andre. Hvad vil altsaa Følgen blive af dette aldeles naturlige Forhold? Der kommer da tre forskjellige Slags Stemmesedler ind ved Valget, fra Høire, fra Venstre og fra Centrum, og kun af den ene Slags af disse Stemmesedler, det stærkeste Parties, kan der være over en Trediedel, over 200²²), lad os f. Ex. antage 210. Dette Parti skriver sine tre Kandidater op, A., B. og C., da det naturligviis gjør Krav paa at besætte alle Pladserne — og det maa det jo have Ret til — og de Kandidater, der høre til det svagere Parti, kunne saaledes ikke faae den fulde Kvotient, 200. Det Høieste, som noget af de to andre Partier kan have, er 209; men lad os antage, at de ere lige stærke, saa har hvert af dem 195. Det vil altsaa ved den første Optælling af Stemmerne vise sig, at det førstnævnte Parti sætter A. igjennem, og de Kandidater, der staae paa de øvrige Partiers Stemmesedler — lad os antage paa det ene Parties D., E. og F., paa det andet Parties G., H. og I. — komme ikke i Betragtning; thi fuld Kvotient opnaae de ikke — der er kun fuld Kvotient for den Ene. Efter Udvalgets Forslag vil nu den hele foregaaende Valghandling blive kasseret for de to svagere Afdelinger af Vælgere, idet de samme Vælgere, som have seiret ved det første Valg, ville, naar man skrider til Omvalg, ogsaa komme til at deeltage, hvorved naturligviis Majoriteten vedbliver at være Majoritet; nu optælles der nemlig to Navne paa hver Stemmeseddel, idet blot Navnet A. udslettes. Der kommer altsaa 210 Stemmer paa B. og C. og 195 Stemmer paa D. og E. og paa G. og H., saa at altsaa B. og C. blive valgte. Det vil sige, at den Majoritet, som ved det første Valg havde opnaaet at sætte sin

Kandidat A. igjennem, faaer tillige de to andre Valg overdragne til sig alene, medens den langt overveiende Deel af Vælgerne i Valgkredsen, næsten de to Trediedele, gaaer bort fra Valget, be-seiret og aldeles repræsentantløs. Det er ved denne Art af Foranstaltninger, at man driver det til, at Valgrettens Udøvere blive ligegyldige. Naar man foretager mange Forsøg af den Slags, ved hvilke det viser sig, at kun de, der høre til Majoriteten, og ingen Andre, kunne gjøre deres Stemmer gjældende, bliver Valgrettens Udøvelse mere og mere en ligegyldig Sag for en stor Deel af Befolkningen; naar man derimod virkelig kan faa den Overbeviisning, at man ved at slutte sig sammen med Andre kan opnaae at gjøre sin afvigende Anskuelse gjældende, saa ligger deri en stærk Spore til med Varme og Kjærlighed at benytte sig af den Ret, som Forfatningen har indrømmet²³).

Jeg maatte maaskee tilføie en historisk Oplysning, som muligt for enkelte af de ærede Medlemmer vilde kunne have nogen Betydning. Det er formodentlig ikke faa af Raadets Medlemmer bekjendt, at den Valgmaade, som indførtes her i Landet ved Valgloven af 2den Oktober 1855, senere, og det aldeles uafhængigt heraf, er blevet bragt i Forslag i England af en bekjendt Forfatter, Thomas Hare²⁴). Han har to Gange udtalt sig om dette Spørgsmaal. Første Gang havde han ganske udtalt de Ideer, der ligge til Grund for Valgloven af 1855, jeg gjentager det, uden at have været i fjerneste Maade bekjendt med denne Valglov, saa det er en aldeles uafhængig Udtalelse fra hans Side²⁵). Han var imidlertid bleven staaende ved den Vanskelighed, som strax møder Enhver, at den fulde Kvotient ikke kan opnaaes, naar man ikke giver tilstrækkelig Tid til, at Vælgerne frit kunne danne sig i Foreninger, men vil have Valgene afgjorte strax og ved Stemmesedler. Han er ligeoverfor denne Vanskelighed kommen til at foreslaae andre og kunstige Bestemmelser, som jeg ikke her skal gaae ind paa, men som havde det tilfælles med den Afgjørelse, hvorom der her fra Udvalgets Side foreligger Forslag, at det var en Konfiskation af Valgretten for de Vælgere, som ikke havde udøvet noget Valg, og en ny og gjentagen Tildeling af den til dem, der allerede

havde faaet Repræsentanter²⁶). Halvandet eller to Aar efter udgav Thomas Hare atter en Bog om samme Gjenstand²⁷), hvori han meget omstændelig udvikler sit Valgsystem og beretter, at den almindelige Anerkjendelse, han troede, det havde vundet, havde foranlediget ham til paany at tage samtlige Spørgsmaal under Overveielse og besvare dem fuldstændigere, end han først havde paatænkt; han tilføiede, at Mange, paa hvis Mening han lagde en afgjørende Vægt, havde fundet et Punkt aldeles afvigende fra Principet, nemlig det, hvor der var Tale om Suppleringen af de Valg, som ikke vare foretagne med fuld Kvotient. Dette havde altsaa været Gjenstand for hans modneste Overveielse, og nu fremsætter han — og det betragter jeg som et meget besynderligt Sammentræf — netop saadanne Bestemmelser som de, der findes i Loven af 1855 — der endnu bestandig var ham ubekjendt²⁸) — men uden den Begrænsning, at der idetmindste skulde være opnaaet halv Kvotient; nu var han kommen til at betragte som det eneste Rette, som Noget, der var aldeles klart og ikke kunde afgjøres paa anden Maade, at de Valg, der vare tilbage, udelukkende burde afgjøres ved relativ Stemme fleerhed mellem de Vælgere, der ikke havde deeltaget i de fulde Kvotientvalg²⁹). — Det er en Misforstaaelse, naar man i den Polemik, der har været ført i Dagbladene, og som har været overordentlig vildledende³⁰), har anført, at Thomas Hare ikke skulde have dristet sig til noget saa Urimeligt som det at indføre Valg ved relativ Stemme fleerhed, hvor ikke den fulde Kvotient var opnaaet; det er saa langt fra at være Tilfældet, at Thomas Hare tvertimod har taget Bestemmelsen om relativ Stemme fleerhed uden nogensomhelst Begrænsning, navnlig uden at fordre, at halv Kvotient skal være opnaaet, og han har med den Dristighed, som man jo let kommer til, naar der kun er Tale om at udkaste et Projekt paa Papiret, men ikke om at gennemføre det i Virkeligheden³¹), ikke ladet sig skræmme tilbage af Nogetsomhelst; han har taget hele Stor-Britannien og Irland som en eneste stor Valgkreds, idet han aldeles ikke

har villet indrømme, at Vælgerne ikke skulde have Adgang til i det hele Omraade at forene sig om deres Valgkandidater³²).

Hvad jeg ønsker, at man vil fastholde, er jo altsaa paa ingen Maade det efter min Opfattelse ene Rigtige; det er paa ingen Maade, at man udelukkende skulde overlade til de Vælgere, som ikke have faaet Repræsentanter med fuld Kvotient, at vælge deres Repræsentanter med relativ Stemme fleerhed; nei, det er kun det, som Loven af 2den Oktober har foreslaaet, jeg ønsker fastholdt, hvori der jo indeholdes en fuldkommen Betyggelse for, at spredte Stemmer ingensinde kunde faae nogen Indflydelse. Jeg ønsker kun fastholdt, at et Antal Stemmer, som overstiger Halvdelen af den fulde Kvotient, skal kunne faae Repræsentanter, hvorimod jeg ikke gjør noget Forsøg paa at udslette § 25, som bestemmer, at naar dette Antal Stemmer ikke er tilstede, skulle Valgene være almindelige Majoritetsvalg. Naar et af de ærede Medlemmer, der have udtalt sig for Udvalgets Forslag, fremførte den Formening, at Ulemperne lettere kunne taaes ved Valg i en Forsamling, hvor et forholdsviis ringe Antal Medlemmer skal vælge et forholdsviis stort Antal Repræsentanter, end ved de almindelige Valg³³), saa har jeg ikke været istand til at forstaae den Opfattelse; thi, saavidt jeg skjønner, er det jo aldeles aabenbart, at naar faa Vælgere, f. Ex. en Forsamling paa 75, skulle vælge et forholdsviis stort Antal, jeg vil sige 15, saa at Kvotienten altsaa bliver 5, og hvorved altsaa kun meget faa Stemmer ere nødvendige for at afgjøre et Valg, kan man have stor Betænkelighed ved at indrømme ubegrændset relativ Stemme fleerhed eller endog relativ Stemme fleerhed indtil Halvdelen af Kvotienten, idet Halvdelen af 5 jo ikke er mere end $2\frac{1}{2}$, men naar der skal flere hundrede Stemmer til for at danne fuld Kvotient, synes det mig, at Betænkelighederne i overordentlig høj Grad maae formindskes³⁴). Jeg troer derfor, at der just i disse større Kredse ikke kan være Tale om, at der er Nogetsomhelst, som staaer i en for stærk Modsætning til vore tilvante Anskuelser, naar man lader Lovudkastets Bestemmelser blive staaende, hvilket jeg derfor tillader mig at anbefale³⁵).

Som foregaaende Tale.

(Rigsraådstidende 1863, II, Sp. 1494—97.)

ANDRÆ: Det er mig vel bekjendt, at der er gjort mange Forsøg paa at opstille kuriøse Tilfælde, som kunne indtræffe ved Anvendelsen af den omhandlede Valglov. Den ærede Taler¹), der forsøgte paa at fremstille et saadant, henviste mig til min egen Erfaring ved de umiddelbare Valg, der i sin Tid bleve foretagne i den første Valgkreds. Dette bringer mig til at tænke paa, at der her netop var en af de store Misforstaaelser tilstede, som ere saa almindelig gjennemgaaende ved Omtalen af denne Valgmaade, nemlig, at man, hvad der strider aldeles imod dens Natur, lægger Vægt paa de Stemmer, der tilfaldt Personer, som staae saa langt nede paa Stemmesedlerne, at det aldeles ingen Betydning har, om de staae der, eller ikke. Jeg tør ikke med fuldkommen Sikkerhed paastaae, at jeg ganske nøiagtigt erindrer, hvorledes det dengang forholdt sig, men jeg antager, at jeg ikke feiler meget, naar jeg siger, at mit Navn stod paa de to Partilister, hvis jeg maa bruge denne Benævnelse, de to forskjellige Lister, som jeg troer vare de eneste, der dengang kom i Betragtning. Man havde samlet Valget om Navnene paa disse to Lister, og mit Navn fandtes paa begge; men paa den ene var det aabenbart blot som en Høflighedssag, at man havde taget mit Navn med; man havde fundet, at det dog var passende ogsaa at sætte det paa Listen, men man havde vel vidst at sætte det saa langt nede, at det aabenbart ikke kunde faae nogen Betydning²). Paa den anden Liste stod derimod, saavidt jeg troer, mit Navn øverst³). Men det er jo derved givet, at det var aldeles ikke tilfældigt, saaledes som det gik; det kunde ikke gaae anderledes. Naar det ærede Medlem vil tage Resultatet af dette Valg for sig, saaledes som det med Lethed kan kontrolleres af Enhver, der har Fortegnelsen over Rigsraadets Medlemmer i Haanden og erindrer, hvorledes Navnene dengang vare fordeelte paa Listerne, saa vil det ærede Medlem see, at der ikke her var den mindste Tilfældighed tilstede. Der var to forskjellige Partier, som hvert

havde opstillet sine Kandidater, og de fik akkurat det Antal Kandidater, som de efter deres Styrke skulde have⁴); men ved Siden af Navnene paa dette Antal Kandidater, havde man tillige fyldt Stemmesedlerne med Navne paa Mænd, som man aabenbart ikke kunde have Krav paa at see valgte; det kunde derfor ogsaa forekomme, at det samme Navn fandtes paa begge Sedler fra de to forskjellige Partier, men der er intet Tilfældigt i, at et saadant Navn ikke kom det ene Parti tilgode, da det af dette Parti var sat saa langt nede paa Sedlen, at det ikke kunde komme i Betragtning, førend de Mænd, hvis Navne stode ovenover, vare valgte.

Det er dette, man bestandig maa huske paa ved denne Valgmaade, at det strengt fordres, at man sætter Kandidaternes Navne i den Orden, hvori man vil have dem valgte⁵). Det er kun en forkortet Afgjørelse ved Gjenvalg, der paa denne Maade finder Sted⁶), thi havde man Vælgerne umiddelbart for sig, saa kunde man, naar de kom med Navnet paa en Mand som deres Kandidat, der allerede var bleven erklæret for valgt, sige til dem: det Navn gjælder ikke, men den nævnte Kandidat er allerede valgt, og I maae derfor træffe en ny Overenskomst; nu siger man derimod til dem: skriv strax hvem I ville have, saafremt den Kandidat, som I helst ønskede, allerede er valgt, altsaa først den Kandidats Navn, I helst ville have valgt, og dernæst den, I derefter ønskede valgt, og saa fremdeles. Med Hensyn til det Exempel, den ærede Taler anførte⁷), skal jeg kun udtale, at det forekommer mig, saavidt jeg kunde opfatte den hurtige Angivelse af de fremsatte Tal, hvilket man vil indsee, er overordentlig vanskeligt, at der aldeles ikke var Tale om nogen stor Forskjel imellem Berettigelsen for de forskjellige Medlemmer til at komme paa Valg, idet der blot var Tale om 2 eller 3 Stemmer; det kan vel nu tage sig meget plausibelt ud, at saa faa Stemmer, ja, at en enkelt Stemme kan komme til at gjøre et saa stort Udslag, men det ligger jo deri, at det er saa faa Stemmer, der i det Hele taget komme til Anvendelse. Noget Sligt kan aldrig finde Sted, hvor der er et stort Antal Vælgere, der skal vælge et forholdsviis ringe Antal Kan-

didater. Endelig maa det ikke oversees, at den ærede Taler, for at komme til Urimeligheder, maatte forudsætte, at de Stemmesedler, hvorpaa A stod øverst, *først* bleve udtrukne; men dette er aldeles usandsynligt, og derved falder den hele Argumentation sammen.

Jeg maa forøvrigt gjøre opmærksom paa, at det jo er let muligt at opstille den Art Kombinationer, der har noget Bedaarende ved første Øiekast, indtil man har faaet dem seet rigtigt efter og anvendt en Sandsynlighedsberegning paa dem; man behøver ikke at søge vidt. Saaledes vil det vistnok være i en stor Deel Medlemmers Erindring, at man lavede meget sindrige Exempler af den Slags, som stode i et af vore meest udbredte Dagblade⁸⁾, og iblandt disse var, saavidt jeg erindrer, et, hvor der ogsaa var Tale om 3 Medlemmer, der skulde vælges — der fandt blot en anden Gruppering Sted —; man fik da Noget ud, der skulde kunne hændes, som ganske sikkert ved første Øiekast maatte synes at være noget besynderligt. Jeg gjorde mig dengang den Umage at see dette Exempel nærmere efter og at underkaste Spørgsmaalet en Undersøgelse for at see, hvor sandsynligt det var, at dette, som man syntes, ikke urimelige Tilfælde kunde indtræde, og jeg kom da til et Resultat, som jeg naturligviis ikke her skal forsøge paa at angive i Tal, men som omtrent vil kunne udtrykkes paa den Maade: at om den her omhandlede Valglov var indført over hele Jorden hos civiliserede og uciviliserede Folkefærd, og det Hele var inddeelt i Tremands-Valgkredse, og Stemmesedlerne alle Steder vare saaledes betegnede som forudsat i Exemplet, og man paa denne Maade havde valgt hvert Aar fra Verdens Skabelse til Dato og endnu 1,000 Gange saalænge, saa vilde der ikke være den ringeste Sandsynlighed for, at det opstillede Tilfælde nogensinde vilde indtræffe. — Man overseer, hvad *Sandsynlighed* betyder, og derfor kommer man til at tale om den store Indflydelse, som *Tilfældigheden* har⁹⁾. Det er ganske sikkert, at Tilfældigheden maa have nogen Indflydelse dér, hvor der er ringe Forskjel mellem Stemmerne; naar 2 staae eens, maa Loddet gjøre Udslaget, og Loddet kan an-

vendes paa forskjellig Maade; Loddet kan anvendes saaledes, som de sædvanlige Valglove foreskrive, men det kan ogsaa anvendes paa den Maade, at man uddrager Stemmesedlerne i en vilkaarlig Orden.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e.

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1500—02.)

ANDRÆ: Jeg skal ikke fortsætte denne Diskussion længere. Det er ikke muligt her tilstrækkelig at imødegaae de enkelte Exempler, der saaledes kunne kastes frem. Den Overbeviisning, man kommer til, maa være grundet paa en ganske anden omhyggelig Gjennemgaaen, end der er Mulighed for at tilveiebringe under en Diskussion som denne. Jeg takker den sidste ærede Taler¹⁾, fordi han har oplyst mig om min Vildfarelse med Hensyn til den første Udøvelse af Valgene i Jylland, hvor det jo sees, at der har været en meget stor Adsplittelse af Stemmerne²⁾. Nu er det ganske vist, at det efter den Fordom, vi have — hvis den ærede Taler vil tillade mig at sige det og ikke tage mig det ilde op, — synes meget rimeligt og heldigt, at 4 af Valgene — hvis jeg ellers forstod det ærede Medlem rigtigt— ere blevne afgjorte af den samlede Majoritet af Vælgerne, medens man dér finder det overordentlig stødende, at det ellers kunde have faaet det »tilfældige« Udfald, som den ærede Taler kaldte det, at et mindre Antal Stemmer, en halv Kvotient, vilde have kunnet afgjøre disse 4 Valg. Jeg kan nu ikke dele denne Opfattelse; for mig ligger der mere Stødende i, at det lille Parti, der dog ikke havde været talrigere, end at det [kun] kunde sætte een Kandidat igjennem, fik tillige Raadigheden over de 4 andre, det vil altsaa sige blev repræsenteret af 5; thi det er næsten utvivlsomt, at det maa i det Væsentlige have været de samme Stemmesedler, der i begge Tilfælde satte Valgene igjennem, — hvorimod jeg slet ikke vilde have fundet det saa stødende, da det viste sig, at der ikke havde været tilstrækkelig Sammenslutning, at enkelte af de andre Kan-

didater, der ikke havde meget at lade hinanden høre, da hver især ikke kunde samle et tilstrækkeligt Antal Vælgere om sig, ved et Tilfælde vare blevne foretrukne den Ene for den Anden; det var en Lodtrækning, som jeg synes kunde være ligesaa god her som paa andre Steder. Stedse vil man komme til at erkjende, at naar slige Tilfælde indtræde, er det kun, fordi Vælgerne ikke have villet slutte sig sammen, ikke have sat sig i tilstrækkelig Bevægelse, eller gjort tilbørlig Anstrengelse, forat deres Stemmer kunne faae Betydning³).

Det ærede Medlem anførte et andet Exempel, som var saa simpelt, at jeg strax fuldstændig kan belyse det⁴). Hans Exempel gik ud paa, at der skulde vælges 4 Repræsentanter, og at der var 400 Vælgere, hvoraf de 151 stode sammen paa den ene Side og de 249 paa den anden; 100 Vælgere havde altsaa Ret til at vælge 1 Kandidat. Nu syntes den ærede Taler, at der var noget Oprørende i, at de 151 skulde kunne vælge ligesaa mange Repræsentanter som de 249, og at altsaa en forholdsviis ringe Minoritet skulde kunne faae den samme Betydning som en forholdsviis betydelig Majoritet; — han anførte just dette Exempel for at appellere til vor umiddelbare Følelse. Nu, jeg troer gjerne, det kan slaae an; jeg troer, at der er Mange, der ville sige, at det dog er besynderligt og urimeligt, at det skulde kunne stille sig saaledes, men for *mig* staaer det som det ene Retfærdige og ene Naturlige. Jeg siger: de 249 havde kun Ret til at vælge 2 Kandidater, de brugte denne Ret, og dermed ere de 200 færdige, og de 49 overflødige Stemmer staae tilbage; de 151 havde Ret til at vælge 1 Kandidat, de brugte denne Ret, og der staaer 51 overflødige Stemmer tilbage. Hvad er nu rimeligere end, naar dette er skeet, og man ikke kan blive staaende herved, men maa fremtvinge et Slutningsvalg, at sige, at dette Valg skal udøves af de 51 af det ene Parti og de 49 af det andet Parti, og hvad er da naturligere, end at de 51 faae Overvægten. Jeg kan paa ingen Maade see, at dette Resultat skulde kunne sætte Ens Følelser i Bevægelse, tvertimod, jeg synes, at det vilde være besynderligt, om Resultatet ikke var saaledes⁵).

Rigsraadets 42. Møde, Onsdag den 25de November 1863.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovudkast ang. Valgene til Rigsraadet.

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1509—21.)

ANDRÆ: De Betragtninger, der fremkom fra det ærede 2det kongevalgte Medlem (Tscherning), maa jeg jo fuldstændig kunne slutte mig til¹). — Af hvad den ærede Finantsminister²) udtalte, vil sees, at Ministeriet staaer fuldkommen neutralt ligeoverfor Udvalgets Forslag³); det maa kun være mig tilladt at føie til Finantsministerens Udtalelse, at jeg ikke er istand til at erkjende, at selve *Principet* i Valgloven af 1855 opretholdes, hvis dette Forslag vedtages. Just det Exempel, som af Finantsministeren blev anført, og som af mig igaar var antydet, synes mig paa det Allerklareste, som ogsaa tildeels blev bemærket af den ærede sidste Taler, at godtgjøre, hvor langt fra *Principet* opretholdes paa denne Maade. Det er jo nemlig aldeles tydeligt, at naar de 200 Vælgere have faaet *deres* Kandidat sat igjennem, saa ere de færdige, saa have disse Vælgere faaet deres hele Krav fyldestgjort, og saa spørges der blot om, hvorledes de andre 400 Vælgere skulle faae deres berettigede Krav fyldestgjort, og naar de da, som anført, dele sig i to Grupper, saa maa, for at *Principet* i Valgloven skal være opretholdt, enhver Gruppe faae sin Repræsentant, men det er et Brud paa *Principet*, naar man kasserer *disse* Vælgeres Ret for at give den første Gruppe Ret til endnu at sætte to Valg igjennem.

Jeg skulde iøvrigt ikke have trættet det høie Raad med en Gjenoptagelse af Diskussionen, men ganske rolig, efter hvad jeg har tilladt mig at udvikle igaar, have henstillet Sagen til Raadets Afgjørelse, dersom ikke et æret Medlem ligeoverfor (H. Hage) i Gaarsmødet var fremkommet med et detailleret og med megen Sindrigheid gennemført Exempel, som skulde tjene til at vise, i hvilken Grad den omhandlede Valgmaade i sin Anvendelse kan aabne Spillerum for Tilfældighed og Urimelighed, — den sidste ærede Taler sagde endogsaa for absurde Resultater (*H. Hage*: Det

sagde jeg ikke!) nei, men det blev sagt af det 2det kongevalgte Medlem (Tscherning), ikke bebreidende, men blot oplysende, idet han dog meente, at der ikke derpaa burde lægges nogen afgjørende Vægt⁴). Nu er det ganske vist, at de farligste Angreb, man efter min Overbeviisning har været istand til at rette mod denne Valgmaade, just have bestaaet i, at man har kunnet opstille saadanne ganske særligt udtænkte Exempler, der ved første Øiekast have noget Blændende ved sig, som ved første Øiekast hos Den, der opfatter Sagen umiddelbart uden at have Tid eller Leilighed til noget nøiere at overveie den, maa fremkalde den Tro, at der dog maa være noget Urimeligt eller Absurd i en saadan Valgmaades Anvendelse idetmindste i slige Tilfælde. Jeg troer derfor, at det kan være min Pligt, da jeg nu har havt Tid til at overveie det Exempel, som det ærede Medlem⁵) fremsatte, at gaae nærmere ind derpaa. Jeg bemærkede, som det vil erindres, igaar, at man ikke strax i samme Øieblik, der fremkom et saadant Exempel, som man knap forstod, naar det flygtigt blev angivet, kunde see sig i Stand til fuldstændig at oplyse, hvad der burde oplyses, naar Exemplet skulde sees i det rette Lys; men da der nu, som sagt, har været Tid til at overveie det ved Forhandlingernes tilfældige Afbrydelse, troer jeg at burde optage det og forsøge just igjennem dette Exempel, som jeg anerkjender at være overordentlig sindrigt, hos Raadets Medlemmer at fremkalde den modsatte Overbeviisning af den, det ærede Medlem forfægtede, og at vise, at det kun er Blændværk, naar man troer, at der kan lægges nogen stor og afgjørende Vægt paa saadanne Exempler. Jeg tillader mig derfor at bede om Raadets Opmærksomhed for nogle Øieblik, — men jeg kan ikke undgaae at opholde mig noget ved i og for sig ikke meget interessante Talstørrelser.

Exemplet, som af det ærede Medlem blev anført, er dette, at der er 21 Vælgere, som skulle vælge 3 Kandidater, saa at altsaa 7 er den fulde Kvotient, og 4 over Halvdelen af Kvotienten. 7 have altsaa absolut Ret til at sætte en Kandidat igjennem, og 4 have en relativ Ret; det vil sige, forsaavidt Pladserne ikke blive fyldte ved den fulde Kvotient, kunne 4 besætte een af de vakante Pladser. Nu

grupperede det ærede Medlem disse 21 Medlemmer paa følgende Maade. Han dealte dem i 4 Grupper; en meget stor Deel, nemlig 13, havde øverst paa sine Stemmesedler A — jeg bemærker, at der paa Stemmesedlerne fandtes 5 Navne, som jeg betegner med A, B, C, D og E — det var altsaa næsten $\frac{2}{3}$, næsten det Antal Vælgere, som var berettiget til at sætte 2 Valg igjennem, der øverst paa deres Stemmesedler havde A, de øvrige 8 havde derimod ikke kunnet slutte sig sammen, de vare faldne i 3 omtrent ligestore Grupper, nemlig 2 paa 3, og 1 paa 2, og disse 3 meget smaa Minoriteter, hvori de 8 Vælgere saaledes vare blevne splittede, havde øverst paa deres Stemmesedler respektive B, D og E. Lad os altsaa nu først og fremmest fastholde, at de 21 ere dealte i 4 Grupper, hvoraf den ene er aldeles overveiende, idet den bestaaer af 13, der Alle paa deres Stemmeseddel have A som den Kandidat, de fremfor alle ønske valgt, og at de 8 Andre ere splittede i 3 smaa Grupper, 2 paa 3, og 1 paa 2. Hvis nu de 13 Første havde, som de burde, ogsaa holdt sammen med Hensyn til de andre Valg, vilde de, da de vare berettigede til at sætte mere end een Kandidat igjennem, efter A paa deres Stemmesedler jo have havt et andet Navn fælles, men det havde de ikke; saasnart man gaar fra det første Bogstav paa Listen A til Nr. 2 paa de 13 Stemmesedler, er der opført ikke mindre end 3 forskjellige Navne, og de 13 ere da meget dealte: 7 have stemt paa B, 4 paa C, og 2 paa D. Nu vil det erindres, at disse Bogstaver i det Mindste deelviis ogsaa forekomme hos Minoriteterne, thi den ene Minoritet af 3 havde øverst paa sin Liste stillet B, den anden Minoritet af 2 havde øverst paa sin Liste stillet D, og kun den tredie Minoritet af 3 havde taget en heel ny Kandidat E. For det Første maa det herved bemærkes, at man, som altid i saadanne Exempler, der fremføres for at bekæmpe denne Valgmaade, nødvendig maa, for at komme til urimelige Resultater, gjøre, om jeg saa maa sige, urimelige Forudsætninger. Denne underlige Sammenblanding af de forskjellige Partier, at Minoriteterne, som stille sig op ligeoverfor Majoriteten, dog tage dennes Kandidater og stemme paa dem, at disse Minoriteter, den anden, tredie og fjerde Gruppe, udsøge sig Kandidater

fra Majoritetens Liste og tage dem over paa deres, er dog i og for sig meget unaturligt. Det Naturlige og det, der ved Forholdenes egen Magt lidt efter lidt fremkommer, vil jo være, at de forskjellige Lister virkelig ere *forskjellige*, baade med Hensyn til de Navne, der staae øverst, og med Hensyn til dem, der følge efter — men for at kunne gjøre Urimeligheden fremtrædende maa man blande Navnene sammen paa en ganske anden Maade, thi ellers fremkomme, som sagt, ikke de Resultater, man vil have. Paa de 3 Minoriteters Stemmesedler, paa hvilke jeg allerede har anført, at der øverst stod B, D og E, fulgte dernæst E og B, hvorved jeg dog ikke skal opholde mig længe; kun skal jeg anføre, at da det ærede Medlem opgjorde Stemmesedlerne i det Hele, kom han til at sige, at det viste sig, at de forskjellige Kandidater A, B, C, D og E, naar man blot saae paa Stemmesedlerne uden at tage Hensyn til, hvorledes de bleve *udtrukne*, havde faaet følgende Stemmer: A 13, som Alle vare paa første Plads, og det var jo altsaa en Kandidat, paa hvilken der var blevet lagt overveiende Vægt; B ogsaa 13, men NB. kun 3 paa første Plads og derimod 10 paa anden Plads, nemlig de 7, som jeg sagde, at en Gruppe af A-Listen havde givet B, og de øvrige 3 paa Minoritetslisterne; C kun 4 Stemmer, som alle vare paa anden Plads; D ogsaa 4 Stemmer, hvoraf 2 paa første og 2 paa anden Plads, og E 8 Stemmer, hvoraf 3 paa første og 5 paa anden Plads. Ved en saadan ganske løs Betragtning vil man altsaa komme til at sige, at naar Stemmerne virkelig i dette Tilfælde ere grupperede paa den Maade, saa maa det for det Første findes utvivlsomt, at A skal vælges, og dernæst synes det ogsaa at være rigtigt, at B. vælges. Med Hensyn til C., D. og E. kan der være mere Tvivl, men det synes dog at fremgaae, at E. burde foretrækkes, hvorimod Resultatet ved den Maade, hvorpaa det ærede Medlem forudsatte, at Stemmesedlerne bleve uddragne, var blevet, at A., C. og D. bleve valgte.

Man kan imidlertid ikke blive staaende ved denne løse, aldeles overfladiske Betragtning af Spørgsmaalet, og jeg vil da først gjøre opmærksom paa den meget besynderlige Feil, man

næsten altid gjør sig skyldig i, naar man tager disse Exempler og udfører dem paa denne vilkaarlige Maade; man siger: En Stemme Nr. 2 er en Stemme Nr. 2; den, der er opført paa en Valgseddel som Nr. 2, tæller man sammen med de Øvrige, som have Nr. 2, og troer, at man derved kan komme til et paalideligt Resultat. Nei, en Stemme Nr. 2 har en overordentlig forskjellig Betydning, eftersom den staaer paa den ene eller den anden Valgseddel, og efter Lovens Princip kan man paa ingen Maade saaledes i Flæng sammmentælle Stemmerne Nr. 2. Det er nemlig aldeles tydeligt, at naar en lille Valgmenighed, — for at benytte et Udtryk af det ærede kongevalgte Medlem⁶⁾ — der netop bestaaer af det Antal Stemmer, som hører til den fulde Kvotient, og ikke flere, efter at have skrevet et Navn øverst paa Stemmesedlerne, endnu skriver et Navn til, saa har det ikke mindste Betydning, thi da Vælgerne akkurat ere saa mange, som der hører til for at sætte Den, de have skrevet øverst, igjennem, saa er det aldeles uden Betydning, hvem der paa deres Sedler staaer som Nr. 2; at blive sat paa Stemmesedlerne som Nr. 2 hos en saadan Valgmenighed har altsaa ikke Noget at sige, endnu mindre at blive sat som Nr. 3, 4, 5 eller 6 osv. Endnu meget Mindre har det naturligviis at betyde, naar Valgmenigheden er endnu mindre, naar den gaaer ned under den fulde Kvotient, at komme til at staae som Nr. 2 paa en saadan Valgseddel; — naar et enkelt Medlem f. Ex. ganske isoleret i den hele Valgkreds vilde give sig til at skrive Stemmesedler, vilde det dog være den største Urimelighed at tillægge, hvem han sætter paa Stemmesedlen som Nr. 2, 3, 4 og 5, den ringeste Betydning. De Navne, der staae som Nr. 2, have derimod stor Betydning, naar de fremkomme fra store Valgmenigheder, f. Ex. fra en, der bestaaer af dobbelt saa mange Stemmer, som høre til fuld Kvotient; da har Nr. 2 Betydning, men Nr. 3 ingen; er det en Valgmenighed, som bestaaer af det tredobbelte Antal Stemmer, der hører til fuld Kvotient, saa har Nr., 2 og 3 fuld Betydning, men Nr. 4, 5 og 6 ingen⁷⁾. I det givne Tilfælde vil der altsaa med Hensyn til de 3 Minoriteter i det Høieste kunne lægges Vægt paa

det Navn, der staaer øverst paa deres Stemmesedler, thi derved kunne de bidrage til at kaste Valget fra den ene Kandidat over paa den anden, men hvad der dernæst staaer paa disse Lister, er ganske ligegyldigt og tør ikke have den ringeste Betydning for Sagens Afgjørelse. Derved vil altsaa Forholdet komme til at stille sig endeel forskjelligt, thi sletter man disse Stemmer ud, vil man see, at der aldeles ikke kan være Tale om, at E skulde have det ringeste Krav paa at blive valgt, thi E har udelukkende erholdt 3 Førstestemmer af en Minoritet, og hvad der iøvrigt er faldet paa E, er en Slags Andenstemmer, som ikke har den ringeste Betydning; E kan altsaa gaae rent ud af Beregningen, idet han aldeles ikke har Krav paa Valg. Paa den anden Side er det klart, at A absolut bør vælges. Der er altsaa to Ting, som man maa ansee for givne: A skal vælges, og E kan ikke vælges. Derimod kan der, da der idethele skal vælges 3, være Tvivl om, hvilken af de 3 Kandidater: B., C. og D. der skal udskydes, thi kun 2 af dem skulle vælges. —

Naar man nu skrider til Valget, saa siger jeg: Vel har Tilfældet her endeel Magt, men hvorledes man end blander Sedlerne mellem hverandre, og hvorledes man end uddrager dem, vil Tilfældet aldrig faae den mindste Magt med Hensyn til Forrykkelsen af *Grundlaget*. A er fuldstændig sikker paa at blive valgt, ganske uafhængigt af, hvorledes Stemmesedlerne uddrages; E vil altid være sikker paa ikke at blive valgt, uafhængigt af, hvorledes Stemmesedlerne uddrages; derimod vil, eftersom Stemmesedlerne uddrages enten paa den ene eller den anden Maade, B, C og D stille sig med forskjellige Chancer. Jeg indrømmer, at det er rimeligt, at B burde vælges, og at det burde være En af de Andre, der blev udskudt, men det kan ved et Tilfælde hænde sig, at B, som, naar man har betragtet Stemmesedlerne førend Valget, har, det indrømmer jeg gjentagende, den overveiende Rimelighed for sig med Hensyn til at blive valgt, alligevel bliver skudt ud, og at der istedetfor B træder C eller D. Det er altsaa dette Punkt, der maa være Gjenstand for nærmere Betragtning; men det vil iøvrigt altid vise sig, at der kommer et

fuldkommen fornuftigt Resultat frem. Den store Majoritet: 13 vil bestandig faae en af sine Kandidater valgt, den vil først faae A valgt, og dernæst En af dem, der har staaet paa dens Liste som Nr. 2; ja, hvad mere er, da Minoriteterne have været saa splittede, vil Majoriteten faae 3 af sine Kandidater valgte, thi hvorledes Tilfældet endog raader, saa ville disse Minoriteter, der ere saa smaa, ikke kunne gjøre Andet end fremdrage enten den Ene eller Anden af Nr. Toerne og Treerne paa Majoritets-Listen. Resultatet vil saaledes altid blive, at den store Majoritet, de 13, faaer 3 af de Kandidater valgte, der have staaet paa dens Sedler, og Minoriteterne, der have været saa adsplittede, faae kun den Betydning at have bidraget til, om det blev B, C eller D, der blev valgt; — det vil altsaa kun være een af Minoriteternes Kandidater, der gaaer igjennem, men notabene kun derved, at de have sluttet sig til en af Majoritetens. Dette er i og for sig et ganske rimeligt og fornuftigt Resultat. — Men jeg gaar tilbage til det, som er den egentlige Nerve i Exemplet, nemlig: at, efterat man saaledes har seet, at en heel Deel af det »Urimelige« er bortfaldet — thi det vil altid ved moden Overveielse vise sig, at det Meste deraf falder bort af sig selv — saa bliver der dog Noget tilbage, som forekommer den umiddelbare Følelse urimeligt, nemlig, at B, uagtet han har 3 Stemmer som Nr. 1 og desuden staaer paa Majoritetslisten med det overveiende Antal, nemlig 7 Stemmer, som Nr. 2, medens C og D kun have respektive 4 og 2 Stemmer, i dette Tilfælde kan blive udskudt, og C og D blive valgte.

Førend jeg gaaer nærmere over til at betragte Sagen, maa jeg bemærke, at det kun er ved en stor Sindrigheid, at man har kunnet faae dette Besynderlige frem, thi dersom blot Adsplittelsen af Majoritetens Liste, som bestaaer deri, at den, efterat have sat A øverst, ikke har kunnet blive enig om Nr. 2, men dér deler sig i 7, 4 og 2 Stemmer, ikke havde været saa stor, hvis B, som den dog synes at have havt et ikke ringe Ønske om at faae valgt, istedetfor 7 Stemmer af Majoriteten havde faaet 8, saa falder hele Exemplet sammen, thi saa vilde det være aldeles sikkert,

fuldkommen uafhængigt af den Orden, hvori Stemmesedlerne blive uddragne, at B vilde blive valgt, idet han, der forlods havde 3 Stemmer fra en Minoritetsliste, kun behøvede 1 Stemme til, for at faae 4 Stemmer, der er over halv Kvotient, og denne fjerde Stemme maatte B faae, naar der var 8 Stemmesedler fra Minoriteten, hvorpaa han stod som Nr. 2; men nu har det ærede Medlem med Flid kun givet B 7 Stemmer, og derved er det blevet muligt, at B udelukkes. Havde B ikke havt mere end 2 eller 3 eller endnu færre Stemmer paa Majoritets-Listen, havde der ingen Urimelighed været i, at han traadte tilbage for C; det Urimelige fremkommer ved, at saamange Vælgere have kastet sig paa B, uden at faae sat hans Valg igjennem. Nu forudsatte den ærede Taler dernæst, at Stemmesedlerne bleve uddragne i en vis Orden, hvorved fremkom, at hverken B eller E bleve valgte, som dog, naar man saae paa Stemmernes Fordeling i det Hele, havde Rimeligheden for sig; men jeg har allerede gjort opmærksom paa, at det beroede paa en Feiltagelse, naar man troede, at E burde vælges; — dette kunde der ikke være Tale om; men B blev som sagt ikke valgt. For det Første skal jeg nu gjøre en Bemærkning, der er i Favør af Exemplet. Det var nemlig kun en enkelt Maade, paa hvilken det her blev efterviist, at Stemmesedlerne kunde uddrages saaledes, at B ikke blev valgt; men det bør anerkjendes, at der gives overordentlig mange Maader, som den ærede Taler ikke nævnte, idet han naturligviis ikke kunde tænke paa at ville udtømme alle Muligheder, hvor lige-
saagodt dette tilsyneladende urimelige Resultat kunde fremstaae, at B ikke vælges. Men man kan meget let paa eengang komme til at overskue det Hele og aldeles skarpt og nøiagtigt vise, hvad det er, hvorpaa det beroer, om B vil blive valgt, eller ikke; dette kan man gjøre ganske klart, uafhængigt af den tilfældige Udregning af Valgsedlerne, der sidst blev meddeelt. De 13 Majoritetssedler ere jo nemlig saaledes indrettede, at paa de 7 af dem staaer B som Nr. 2, paa de 4 staaer C som Nr. 2, og kun paa 2 staaer D som Nr. 2; lad os nu for et Øieblik ikke bryde os om de to Grupper C og D, det er nok for os at vide, at af de 13 Sed-

ler er der 7, hvor B staaer som Nr. 2, og 6, hvor man ikke staaer som Nr. 2; der er imidlertid *forlods* 3 Stemmer for B af en Minoritet, som har sat ham *øverst* paa sine Sedler, og altsaa er B valgt, hvis han kan faae den 4de Stemme. Hvoraf afhænger det nu, om B faaer denne 4de Stemme, eller ikke? Ganske simpelt deraf, om nogen af de 7 Majoritetssedler, paa hvilke B staaer som Nr. 2, bliver udtrukken førend nogen af de 6 Sedler, paa hvilke B ikke staaer som Nr. 2, thi hvis blot en eneste af disse 6 Sedler bliver udtrukken førend den sidste af de 7 Sedler, saa faaer B derved den 4de Stemme. Hvorvidt det fremhævede urimelige Resultat, at B nemlig bliver udelukket, skal komme frem, beroer altsaa udelukkende derpaa, om *alle* 7 Majoritetssedler, hvorpaa B staaer som Nr. 2, ere blevne uddragne, inden *en eneste* af de 6 Sedler, hvorpaa B ikke staaer som Nr. 2, ere blevne uddragne; — alt det Øvrige kan man see aldeles bort fra; thi det har ikke det Allermindste at gjøre med denne Sag. Men for nu at gjøre opmærksom paa, i hvilken Grad det er *usandsynligt*, at B virkelig skulde blive udelukket, vil jeg bede de Herrer om at tage et Exempel for sig, der ligger meget nær for Tanken ved Regnestykker af den Art. Sæt, at man af et Spil Kort tager 13 af een Farve: 1, 2, 3 indtil »Kongen«. — Hvis nu Nogen sagde: »Du skal trække et af disse 13 Kort ud, men det skal være Es'et«, saa vilde man svare: »Det er en meget haard Betingelse; men dersom man nu sagde: »af de 13 Kort skal Du trække 2 Kort, og det skal være Es'et og To'en«, saa vilde man svare: »det er aldeles urimeligt«, og langt urimeligere vilde det naturligviis være, dersom der skulde trækkes Es'et, To'en og Tre'en udaf de 13 Kort o.s.v. Men akkurat det Samme finder Sted med Hensyn til det Tilfælde, der eksempelvis er blevet anført; det Resultat, som man her beklager sig over at kunne fremtræde, er en ligesaa stor Urimelighed, som om jeg vilde tage 13 Kort fra 1 til Konge og sige til en Anden: »Du skal trække 7 Kort udaf disse 13, men disse 7 Kort skulle være Es'et, To'en, Tre'en o.s.v. indtil 7, — vilde man da ikke sige: »det er komplet umuligt?« —

Jeg har gjort mig den Fornøielse at see efter, hvorledes det vilde

stille sig, hvis vi nu indførte Valgloven af 1855 uforandret, og Valgene begyndte strax. Forudsat da — jeg vil gaae saavidt som muligt —, at hele Riget kun var deelt i Valgkredse med 3 Kandidater i hver, og forudsat endvidere, at ved hvert eneste af Valgene fremkom den Art Stemmesedler, som det ærede Medlem paastod kunde bevirke den af ham anførte Urimelighed, og forudsat endelig, at der efter en jevn og rolig Udvikling vilde stadig væk hvert fjerde Aar blive foretaget Valg, da er det ganske sikkert, at lidt efter lidt, som Tilfældighederne opdyngede sig mere og mere, maatte ogsaa det urimelige Træf, at B blev udelukket, faae en større og større Sandsynlighed; thi hvad der i og for sig er aldeles urimeligt i de enkelte Tilfælde, kan lidt efter lidt, under en Masse af Tilfælde, blive rimeligt. Men jeg har da faaet ud, at fra nu og indtil Anno to Tusinde, 3 Hundrede og nogle og fyrgetyve vil der ikke være nogensomhelst Rimelighed for, at et slikt Tilfælde vil være indtraadt. Naar man er kommen derhentil — hvis Valgloven forøvrigt fik Lov til at bestaae uanfægtet saalænge — saa er der endda ikke nogen overveiende Grund til at troe, at det vil indtræde, men saa begynder det at stille sig som en Sandsynlighed; tidligere var det aldeles urimeligt, nu begynder det at blive rimeligt, og saa vilde der endda kunne hengaae Hundreder af Aar, inden det virkelig indtraadte.

Hvad jeg har villet opnaae ved denne min Fremstilling, er at vise, i hvilken Grad disse »Urimeligheder«, som man paabyrder Valgloven, og som, naar man blot skriver dem op paa Papiret, let synes at kunne indtræde, er det Samme som at trække det store Lod i Lotteriet. Det vil akkurat stille sig saaledes; Usandsynligheden er saa stor, at der slet ikke kan blive Tale om, at man i det praktiske Liv behøver at nære nogen Frygt derfor. Og dog har jeg gjort en overordentlig stor Uret imod Valgmaaden ved at gaae ind paa denne Opfattelse af Muligheden af, at Tilfældet *kan* indtræde; thi det forholder sig slet ikke saaledes. Jeg vil nu ikke tale om, at denne besynderlige Fordeling af Stemmerne i og for sig er unaturlig, men jeg vil gjøre opmærksom paa et andet Punkt, som jeg allerede igaar fremhævede, og som

da det ærede Medlem troede at kunne modsige ved en ganske simpel Talbemærkning. Jeg sagde, at det stillede sig anderledes, naar Forholdene vare store, end naar de vare smaa. Her er Tale om, at 21 skulle vælge 3, men naar man i det virkelige Liv kommer til de Valgkredse, hvorpaa Valgmaaden skal finde Anvendelse, saa kan man med megen Rimelighed sige, at det vil blive meget store Kredse, der skulle vælge. Nu svarede det ærede Medlem hertil: Det gjør intet til Sagen; thi man kan tage de samme Forholdstal⁸). Ja, det er fuldkommen rigtigt, men han har der ved overseet to Ting. For det Første maa jeg gjøre opmærksom paa, at der er Meget, der stiller sig urimeligt, naar Afgjørelsen skeer ved enkelte Stemmer, som ikke tager sig saa urimeligt ud, naar der er Tale om et Par Hundrede Stemmer, og for det Andet, at hvad der er ikke usandsynligt, naar der er faa Stemmer, bliver saa at sige aldeles umuligt, naar der mange. Sæt, at man har to Kort, Es'et og To'en, og man deraf skal uddrage et bestemt Kort, saa siger jeg, at det ikke er usandsynligt, at det vil lykkes; thi Chancen staaer som 1: 1. Men sæt, at man tager 20 Kort, fra 1—20, og siger: »Nu skal du uddrage Halvdelen, men vel at mærke, Halvdelen i en vis Følgeorden, f. Ex. fra 1 til 10, saa vil man ganske vist sige: »Det er umuligt.« Derfor var det, at det af mig igaar fremhævede Exempel, som havde staaet i et af vore Dagblade, var saa ganske overordentlig usandsynligt, fordi der her var Tale om en stor Vælgerkreds.

Jeg troer nu, ved hvad jeg har anført med Hensyn til det opstillede Exempel, at have gjort det indlysende, at er det let at fremkomme med slige Exempler, saa er det ikke vanskeligt at eftervise, at de Urimeligheder, som man saaledes fremkalder paa Papiret, ikke have noget Synderligt at betyde i det virkelige Liv. Jeg maa dog til Slutning bede om at erindre, at hvad jeg forsvarer, hvad jeg ønsker, at Raadet skulde blive staaende ved, er aldeles ikke en korrekt og fuldstændig Gjennemførelse af selve Valgprincippet; det er ikke Gjennemførelsen af det, der er det eneste virkelig Retfærdige, nemlig: at naar den fulde Kvotient har opnaaet Valg, at man da lader disse Vælgere træde

tilbage, og siger: Valget af de øvrige Kandidater vedkommer ikke Dem⁹⁾). Den Frygt, der da stedse næres for, at det kan hænde sig, saalænge den politiske Modenhed ikke er tilstrækkelig stor, at ganske enkelte Stemmer kunne sætte en Kandidat igjennem, er der ikke Tale om, ved hvad her foreligger; thi vi indrømme jo, at de tilbageværende Vælgere, som i og for sig efter Valglovens Princip havde Lov til at søge at blive repræsenterede, ikke skulle bevare denne Ret til ene ved deres Stemmer at afgjøre de resterende Valg; nei, naar de ikke kunne danne en Majoritet af over Halvdelen af den fulde Kvotient, kasseres deres Stemmer, da tager man Valget fra dem, og lader det gaae over til den fulde Kvotient¹⁰⁾). Det derimod, som Ændringsforslaget gaaer ud paa, er, at man under *alle* Omstændigheder til Fordeel for den fulde Kvotient vil kassere alle de resterende Vælgere Ret og give disse store og efter min Mening aldeles ubillige Præmier til de fulde Kvotienter¹¹⁾). —

Endnu vil jeg tillade mig en Sprogbemærkning. Naar man angriber et eller andet System, er det et meget heldigt Vaaben dertil at kunne finde et stygt, et ildeklingende Navn; ved at blive ved at hefte dette Navn til Systemet, smelter da lidt efter lidt for den almindelige Forestilling Navn og System sammen, og Sagen fordærves da, uden at man ret veed hvordan, paa en ganske besynderlig Maade. Det Valgsystem, hvorom her er Tale, har man saaledes bestandig kaldt »Minoritetsvalgsystemet«¹²⁾; — det er der imidlertid ikke den mindste Grund til. Hvis man skulde indføre et virkeligt betegnende Navn, saa maatte det være — thi det var maaskee formeget forlangt, at det skulde kaldes det retfærdige, det sande, det billige Valgsystem — saa maatte det være: det »proportionale Valgsystem«, det vil sige, det Valgsystem, som bestræber sig for at lade de forskellige Vælgere proportionalt til deres Talrighed blive repræsenterede¹³⁾). — Det kan gjerne hænde sig, at man ved Anvendelsen af det andet System, det sædvanlige »Majoritetsvalgsystem«, maaskee netop kommer til at udelukke Majoriteten af Folket fra at blive repræsenteret; det er idetmindste et Tankeexperiment, som man, da man

er kommen ind paa saamange andre Tankeexperimenter, ogsaa her maa kunne opstille, og hvor man da meget let vilde kunne vise, hvorledes det skulde kunne gaae til. Jeg troer nemlig, at ved det sædvanlige Majoritetsvalg er det snarest Extremerne, der komme til at gjøre sig gjældende. Forudsæt nu, mine Herrer, at der i hele Folket er 3 store Afskygninger, den ene, bestaaende af Ikke-Extremerne, kald dem besindige og rolige Vælgere, eller hvad man vil — fordeelt ligeligt over hele Landet, og ligeoverfor dem to Extremer, eet, der gaaer i een Retning, og et andet, der gaaer i en anden Retning, og at disse Extremer ere ulige fordeelte over Landet, f. Ex. saaledes at Kjøbstæderne og Hovedstaden have eet Extrem i een Retning, Landdistrikterne eet Extrem i en anden Retning, kort sagt, at Extremerne ere fordeelte paa forskjellige Maader, saa kunde det vel være, at disse Extremer i Fleertallet af Valgkredsene kunne faae Overvægt, det ene Extrem i Kjøbstadvalgkredsene og det andet i Landdistrikterne, saa at den store, tredie Afskygning, som kunde være den virkelige Majoritet i Landet, slet ikke eller kun forholdsviis meget lidt kom til orde. At dette er *muligt*, vil Enhver see ved at gaae Forholdet igjennem i Details. Jeg vil derfor, foruden hvad jeg forøvrigt har udtalt til Anbefaling for at beholde Loven uforandret, ogsaa bede om, at man vil erkjende, at Navnet »Minoritetsvalgsystem« ikke bør klæbe ved denne Valgmaade, men at det vilde være langt mere betegnende at kalde det: »det proportionale Valgsystem«.

Som foregaaende Tale.

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1526—28.)

ANDRÆ: Det er ikke uden en vis Forundring, at man hører den ærede Minister udtale sig, som han nys har gjort¹). Først er der det Forunderlige deri, at han synes ganske at have glemmt, at det er *Regjeringens* Forslag, jeg støtter. Rollerne ere saa aldeles forandrede, at Ministeren træder op og finder urimeligt,

hvad Regjeringen har foreslaet, og at man skulde troe, at det var mig, der var den strenge Opponent mod Ministeriet. Den ærede Minister maa være lidt mere besindig, maa lidt længere huske, hvad der er Tale om. Det kan nu være meget godt at ud-kaste saadanne Ord som »Sandsynlighedsberegninger« og »Kort-kunster«²⁾, men der er dog et Gebeet, hvor de begge gjælde, og dér maa man taale dem, nemlig dér, hvor der er Spørgsmaal om at eftervise, hvorvidt Noget er sandsynligt; man kan dér enten hengive sig til Rodomontader og løs og vildt omsvævende Snak, eller ogsaa gaae ind paa Sagen. Det første synes jeg nu slet ikke fører til Noget; men her forekommer det mig, at Sandsynlighedsberegningen er paa sin Plads. Iøvrigt anerkjender jeg jo med megen Glæde og stor Taknemmelighed, at den ærede Minister ogsaa har sympathiseret med den Tanke, der laa til Grund for Lovudkastet, men derimod kan jeg ikke med Glæde og ikke med Taknemmelighed see, at den ærede Minister dog endnu saa lidt har forstaaet at tilegne sig Tanken; thi der er ikke Lidet i, hvad den ærede Minister har udtalt, som for mig bærer de tydeligste Spor af, at denne Tanke dog ikke saaledes, som jeg maatte ønske det, er kommen til at være den ærede Ministers egen. Saaledes var det en besynderlig Vildfarelse, at det skulde gjøre Noget, om man interverterede Ordenen paa Navnene³⁾, naar kun vedkommende »Menighed« — for at bruge det eengang adopterede Udtryk⁴⁾ — er saa talrig, at den er berettiget til at sætte de Kandidater igjennem, hvorom der er Tale. Sagen er, at naar en Menighed har Ret til at vælge to eller tre Kandidater, og den sætter paa Stemmesedlerne to eller tre Navne, da er det en Smags-sag, om den vil sætte det ene øverst eller nederst; det har kun den Virkning, at vedkommende Navn kommer lidt før eller lidt senere ud af Valgurnen. Men naar en Menighed vil give sig Mine af at være stor, naar den er lille, saa rammer Straffen den, naar den ikke holder sig sammen og iagttager det rette Maal. Derfor kan man ikke Andet, naar vedkommende Vælgermenighed ikke er sig bevidst, hvor stor den er, end at advare imod at overvurdere sin Styrke; thi hvis en Menighed, der har Vælgere nok

til at sætte tre Repræsentanter igjennem, tager sig for at ville sætte 10 igjennem, er det klart, at den spilder sine Stemmer og ikke faaer nogen af de tre, den havde Ret til at vælge, sat igjennem⁵).

Jeg vender mig til den første ærede Taler (H. Hage)⁶), og uden at gjenoptage Diskussionen paany, maa det dog være mig tilladt at udtale, at jeg maa have været meget uheldig i den Udvikling, jeg bestræbte mig for at give, hvis det Indtryk skulde være det almindelige og ikke blot et individuelt hos den ærede Taler, at hvad her handles om, er dog ikke Andet end »Lotteri«, Noget, der i Tilfældighed kunde sammenlignes fuldstændig med at vinde en Ambe eller en Terne i Lotteriet⁷). Nei, det var jo det, jeg i min hele Fremstilling gik ud paa at godtgjøre, og det aldeles tydeligt, at det ikke er noget Lotteri, at det kun er Illusion, kun Forblindelse, naar man troer det; at, naar man seer rigtigt paa Sagen, saa viser det sig, at de Tilfælde, i hvilke disse besynderlige Urimeligheder fremstilles, ere af den Art, at de aldrig vilde indtræde i det virkelig[e], praktiske Liv. Det er just det, jeg søgte at godtgjøre. Forsaavidt kan det ærede Medlem naturligviis sige, at der er Lotterispil tilstede, som Ordenen, hvori man trækker Stemmesedlerne ud, bestemmes ved Tilfældet, bestemmes vilkaarligt, men Resultaterne, der komme frem, kunne ikke med nogensomhelst Ret sammenlignes med et Lotteri, thi medens her Resultaterne, som jeg trøster mig til at sige, i det Hele skulde vise sig at være velgrundede, ere de i Lotteriet i høieste Grad uberegnelige og uden al Grund. Naar man endelig bestandig kommer med saadanne Exempler mod, hvad jeg taler for, kunde det maaskee dog ogsaa engang være rigtigt at stille Exempler op mod, hvad de ærede Talere tale for. Det var let; det var overordentlig simpelt; der behøvedes ingen stor Kunst dertil, og dér kunde man, troer jeg, ganske anderledes vise urimelige Resultater. Jeg har fremsat et, som for mig staaer som noget Urimeligt, og naar det ikke anerkjendes, troer jeg, det maa beroe paa, at jeg ikke har været istand til at fremstille det tydeligt nok. —

Det ærede Medlem ligeoverfor (M. P. Bruun) anførte mod mig

et Exempel paa en Urimelighed, idet han tog 400 Vælgere, som skulde vælge 4 Kandidater, og som vare delte i 249 og 151, hvoraf Resultatet blev, at hver Afdeling satte ligemange Kandidater igjennem⁸). Det bestræbte jeg mig igaar for at oplyse var ganske rigtigt⁹). Men naar jeg nu siger, at de dele sig i 201 og 199, er det saa ikke rimeligt, at de hver skulle have ligemange Kandidater valgte — 201 og 199 er dog en saa nær Deling som mulig — men hvorledes vilde det saa se ud efter det ærede Udvalgs Forslag? Saa tage de 201 de tre Pladser, og de 199 faae kun een; naar nemlig Udvalgets Flertals Forslag gaaer igjennem, og de 400 Vælgere ere delte i 201 og 199, vil Resultatet blive det, at de 201 sætte ved fuldt Kvotientvalg 2 igjennem, medens de 199 ved dette Valg kun sætte 1 igjennem; der staaer altsaa 99 tilbage af det ene Parti mod en eneste af det andet Parti; men nu vil man have, at man skal kassere disse Stemmer og sige til de 99 ligeoverfor den ene: I ere rigtignok 99 mod 1, men det har Intet at sige; I kunne ikke opfylde den oprindelige Tanke i Loven, at der i et Tilfælde som dette skal 100 Stemmer til for at kunne vælge en Kandidat, og saa skulle I aldeles ingen Ret have. *Alle* Stemmerne tælles da op igjen, og saa tage naturligviis de 201 dette Valg med. Altsaa bliver Resultatet af Udvalgets Forslag, at 201 Vælgere paa den ene Side faae tre Repræsentanter, medens 199 Vælgere paa den anden Side faae een Repræsentant. Det er meget let at vende den Slags Vaaben imod selve Angriberen¹⁰).

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1529—30.)

ANDRÆ: Jeg skal naturligviis ganske overlade til den ærede Minister at gjøre sig Rede for sin Stemme, men jeg skal dog bemærke, at naar der lægges Vægt paa, at der i Forretningsordenen for Rigsraadet er indført et andet Princip, saa maa der først derved fremhæves, at jeg, saavidt jeg erindrer, i sin Tid har erklæret mig derimod¹); et Andet er, om jeg som Minister

skulde have fundet, at det var Pligt at sætte dette Spørgsmaal paa Spidsen og til tredie Behandling indsætte noget Andet i Loven; det vilde dog have været, mener jeg, at drive det vel vidt. Jeg hænger ikke saa eensidig ved, hvad jeg anseer for rigtigt²), at jeg i et Tilfælde som dette skulde ville gaae en saadan Vei. Men dernæst, naar den Sort Henviisninger skulde have Noget at betyde, skal jeg bede den ærede Minister erindre, at i selve Grundloven, som den nu er bleven vedtaget, er denne Valgmaade bleven indført uden denne Modifikation. De Valg, der deri ere foreskrevne at skulle under visse Omstændigheder foretages med Hensyn til Nedsættelsen af de Udvalg, til hvilke finantsielle Loves endelige Behandling kan blive overdragen, er det vedtaget skulle foretages efter Valgloven af 2den Oktober 1855 uden denne Indskrænkning³). Det har dog ogsaa Noget at betyde for min Mening.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 1541—42.)

ANDRÆ: Jeg finder mig dog foranlediget til, inden Forhandlingerne sluttes, blot med et Par Ord at berøre min personlige Stilling til Sagen. Jeg har ved Begyndelsen af Forhandlingerne gjort opmærksom paa, at jeg fandt det i høi Grad ubilligt, at man vilde tillægge mig en eensidig og borneret Fastholden ved Bestemmelserne i Forfatningen af 2. Oktober 1855, og hvad nu særlig Valgloven angaaer, troer jeg, ved hvad jeg har anført om den høist ufuldkomne Maade, hvorpaa det Valgprincip, som jeg finder rigtigt, deri er blevet gennemført, tilstrækkeligt at have viist, at den store Forkjærlighed, man har villet tillægge mig for den, kan man nu ikke længere vedblive at tillægge mig¹). Jeg vil blot tilføie, at jeg ikke veed med eet Ord at have givet Anledning til den Tro, at jeg skulde rose mig af eller sætte særlig Pris paa at gjælde for at være Opfinderen af Systemet²). I saadanne Sager som denne gjælder det, at, hvis der er noget Virkeligt og Sandt deri,

er dette sædvanligt saa simpelt, at den samme Tanke gjør sig gjældende hos mange Forskjellige og paa mange forskjellige Steder, og jeg betvivler ikke, at man vil kunne eftervise, at Tanken i Valgloven af 2. Oktober 1855 er udtalt paa forskjellige Maader, til forskjellige Tider³). Lad Afstemningen aldeles ikke afficerer af, om mit Forhold har været saaledes eller saaledes til Sagen, og lad ingen Forfatterkjærlighed komme i mindste Berøring dermed. De høje politiske Spørgsmaal, som den ærede Ordfører berørte⁴), troer jeg ikke kunne finde speciel Anvendelse paa Afgjørelsen af dette Punkt. Med Hensyn til selve Sagen troer jeg, at der er anført, hvad der er nødvendigt, og jeg skal derfor ikke tilføie videre.

Rigsraadets Landstings 59. Møde, Mandag den 10de April 1865.

Dagsorden: Eneste Beh. af Fællesudvalgets Indstillinger ang. Ophævelse af Grundloven af 18de November 1863.

(Rigsraadstidende 1864—65, Landstinget, Sp. 1234—35, 1241 og 1258, aftrykt nedenfor II, S. 33—34 og 412, Nr. 3.)

Rigsraadets Landstings 36. Møde, Tirsdag den 7de November 1865.

Dagsorden: Eneste Beh. af Fællesudvalgets Indstillinger ang. Ophævelse af Grundloven af 18de November 1863.

(Rigsraadstidende 1865, Landstinget, Sp. 682—83, aftrykt nedenfor S. 295—96).

Landstingets 8. Møde, Onsdag den 21de November.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovudkast om Valgene til Rigsdagen.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 184—189).

ANDRÆ: Ved en Valglov seer man sig jo ikke istand til at gjøre indgribende Forandringer med Hensyn til Repræsentationens

Sammensætning. Det er jo aabenbart, at alle de store Grundtræk maae være givne i Forfatningsloven, og at Valgloven alene kan slutte sig til denne, men det forhindrer ikke, at der dog, saaledes som vor Forfatning jo viser det, er et vist Raaderum overladt Valgloven for dens Vedkommende at udfylde. Hvad enten man nu antager, at der kan opnaaes Meget eller Lidt, at det kan blive overmaade væsentlige eller overmaade uvæsentlige Goder, der kunne erhverves ved den rette Benyttelse af dette Raaderum, saa bør man dog i ethvert Fald forsøge at skaffe det Bedste tilveie. I den Henseende kan jeg nu ikke ganske troe, at det nærværende Udkast til Valgloven¹⁾ opfylder Fordringerne.

Jeg skal ikke opholde mig ved en nærmere Omtale af Alt, hvad der angaaer Folkethingsvalgene; jeg troer, at der med Hensyn til disse Valg er givet Bestemmelser i Forfatningen, som i den Grad begrændse, hvad der ved Valgloven kunde ordnes, at det, der staaer tilbage for den at gjøre, er forholdsviis meget lidet væsentligt. Jeg troer derfor, at det især under de nærværende Forhold vilde være i allerhøieste Grad upraktisk og uhensigtsmæssigt, om man vilde indlade sig paa noget vidtgaaende Forsøg paa at ville ordne Bestemmelserne med Hensyn til disse Valg paa en væsentlig forskjellig Maade fra den, der nu er fastgroet i den almindelige Bevidsthed siden Valgloven af 1849²⁾. Det er jo et overordentlig væsentligt Hensyn, at Befolkningen i denne lange Række af Aar — og det kan siges med Sandhed, at den i denne Classe af Valgene har taget levende Deel³⁾ — i Udøvelsen af sin Valgret har vænnet sig til visse Former. Der maatte altsaa være overveiende Grunde og store Goder at opnaae for at bebyrde den med Forandringer i denne Henseende. Hermed vil jeg ikke sigte til de efter det Standpunkt, hvorpaa jeg stiller mig ved disse Betragtninger, aldeles underordnede Ændringer, der gaae ud paa en ligefrem Fyldestgjørelse af Forfatningens udtrykkelige Forskrifter, saasom Omlægningen af enkelte Valgkredse, og om denne skal skee nu eller senere⁴⁾.

Sligt vil ikke blive ramt af mine Bemærkninger; men jeg skal gjøre nogle Bemærkninger, — hvilke jeg af Hensyn

til den fremrykkede Tid skal indskrænke saameget som muligt — om Landstingsvalgene; thi ved dem, maa man indrømme, er der noget Nyt, noget ganske Ukjendt, som vi først skulle vænne os til; der er altsaa ikke den ringeste Fare for at gjøre Brud paa den tilvante eller længe kjendte og maaskee i høj Grad foretrukne Form. Ved Landstingsvalgene skulle vi til at begynde at se, om det er muligt paa det Grundlag, Forfatningen har fastslaaet⁵⁾, og som vi ikke kunne rokke, at faa tilveiebragt et saa godt Landsting, som det efter vor Indflydelse derpaa kan lade sig gjøre. Nu er der jo visse Bestemmelser, og det meget vigtige og afgjørende, som der slet ikke kan rokkes ved. Den hele brogede Sammensætning af Thinget er given i Forfatningen, den faae vi lade staae, men der er visse andre Bestemmelser, som jeg synes, man vel meget har overseet, som aldeles ere henviste til Valglovens Afgjørelse, og om hvilke der saa at sige slet ikke har været Tale. Der er saaledes Bestemmelser om Valgmaaden⁶⁾, med Hensyn til hvilke jeg næsten fristes til at sige, at man ikke engang efter den Opfattelse, jeg har af Grundloven, har bestræbt sig for at gjøre dens Aand gjældende. Det er bekjendt, at man har søgt en særlig Betyggelse med Hensyn til Udøvelsen af Valgene af Landstingsmænd i de forskjellige Kredse ved at indføre den saakaldte Forholdstalsvalgmaade⁷⁾; man har ikke villet have, at de forskjellige Fractioner, som man anerkjender efter deres forskjellige Oprindelse maatte staae paa væsentligt forskjellige Standpunkter, skulde tvinges ind under en Majoritets Afgjørelse, men man har villet give dem en Indflydelse overeensstemmende med deres Størrelse og Betydning, og derfor har man vedtaget denne Valgmaade. Men hvorledes har man nu gennemført den?

For Landdistricternes Vedkommende er der i den Henseende intet Væsentligt for Valgloven at gjøre. I Landkredsene bliver der jo valgt en Valgmand for hvert Sogneforstanderskab, og ved disse Valg kan ikke gaaes frem paa anden Maade, end som i Valgloven er foreslaaet⁸⁾. Ligeledes er det en Selvfølge, at der er meget Lidet for Valgloven at gjøre med Hensyn til den Supplerings, der skal gives disse Valgmænd fra de Høistbeskattedes

Side⁹); men for Kjøbstæderne og Kjøbenhavn har man — jeg kan sige, næsten med skærende Ironi — tilintetgjort Betydningen af Bestemmelsen derved, at man er begyndt med udelukkende at overdrage til Majoriteten at afgjøre det Hele, og først efterat man paa denne Maade har givet Sagens Afgjørelse i Majoritetens Haand, siger man bag efter, nu kan Forholdstalsvalgmaaden træde til, nu kan den forsøge, hvad den formaaer at udføre¹⁰). Ja, det er givet, at har man først afskaaret enhver Minoritet, selv den til Halvdelen sig nærmende Minoritet, al Ret, da nytter det lidet, at man bagefter indrømmer Berettigelsen for Valgmændene til at vælge efter denne Valgmaade. Det er i mine Tanker en af de uafviselige Fordringer, at man med Hensyn til dette gjør Aanden i Grundloven gjældende, at man gjør alvorlige Forsøg paa at faae gennemført en Bestemmelse, der sikkrer — jeg vil igjen sige Minoritetens Ret; men det er ikke det, der er Tale om.

Mine Herrer, der er talt ofte om, at det var godt, hvis man kunde vække en større Interesse for Deeltagelsen i disse indirecte Valg; her have De et Middel, som det er værdt at forsøge, og ved hvilket denne Interesse efter min Overbeviisning vil kunne vækkes i overordentlig Grad¹¹). Hvorfor deeltager man ikke i disse Valg? Fordi man i Almindelighed veed, at man derved Intet kan udrette; forsøg engang at give alle dem, der have Ret til at vælge, ogsaa Ret til at vælge frit, til at samle deres Stemmer, som de bedst ønske, og man vil see, — det er min Overbeviisning — at Deeltagelsen i Valgene snart vil blive meget stor. Altsaa, det, der skal opnaaes, er efter min Mening ikke saameget, at man skulde give en enkelt lille Minoritet, som maaske har dannet sig, Ret til at gjøre sin afvigende Opfattelse gjældende — den vil naturligviis ikke faae større Indflydelse, end der efter dens Lidenhed tilkommer den —, det er det Uvæsentlige for mig; men det Væsentlige for mig er, at derved, at Valget paa denne Maade bliver til en fri Handling for den, der er berettiget til at udøve det, lokker man Vælgerne frem og bringer dem til at faae Interesse for Udøvelsen af denne Ret, saaledes at Valget ikke bliver til

en ligegyldig, ja endogsaa kun en Besvær vækkende Handling. Altsaa dette er et af Hovedpunkterne, som jeg mener, Grundloven har fuldstændigt overladt Valgloven at ordne, og som efter min Overbeviisning kan trænge til en gennemgribende Omordning.

Jeg skal endnu kun nævne et andet Punkt, ogsaa et Punkt, der netop med Hensyn til det Princip, hvorpaa jeg har støttet de nu fremførte Betragtninger, har en afgjørende Betydning; det er Valgkredsens Ordning¹²). Med Hensyn til Valgkredsene har jo Grundloven kun udtalt dette, og ved den Bestemmelse, hvor besynderlig den end kan være, maae vi altsaa blive staaende, at paa den ene Side skal Kjøbenhavn afsluttet for sig udgjøre en enkelt Valgkreds, og tillige skulle Færøerne, som ved deres fjerne Beliggenhed maaskee vanskeligt kunne indordnes under nogen af de andre Kredse, være en Valgkreds for sig; men ogsaa den lille Ø Bornholm er til evige Tider — forsaavidt man vil tillægge Grundloven Evighed — et lille Rige for sig, der paa ingen Maade maa sammenblandes med de øvrige Dele af Riget. For de øvrige 45 Landstingsmænd, hvis Valg skal fremgaae af Valgdistricterne og Kjøbstæderne i Forening, have vi fuldstændig Frihed til at ordne Sagen, som vi maatte finde det hensigtsmæssigst, og der er ikke den fjerneste Grund til nu at fremstaae og beraabe sig paa, at man vil tage den gamle Bestemmelse for Rigsdagens Landsting til Følge. Hvilken Betydning det end har, at Bestemmelserne med Hensyn til Folkethingsvalgene i en lang Række af Aar have virket og gjort sig gjældende og ere blevne kjendte af Befolkningen, saa har det med Hensyn til Landstinget ikke det Mindste at sige, da hele Udfyldningen af denne Ramme er bleven fuldstændig og fra Grunden af forandret.

Landstingskredsene, siger jeg, maa man ordne i Aanden af den nye Grundlovs Opfattelse af Forholdene, og hvad er det da, man skal gjøre? Der er en æret Landstingsmand, der har gjort opmærksom paa, at man idetmindste skulde samle Kredsene saaledes, at der i hver Kreds kunde vælges fem¹³). Ja ganske vist vilde det være en i høieste Grad beklagelig Omstændighed, naar en Kreds skulde blive saa lille, at der ikke engang kunde vælges

fem; men hvorfor blive staaende ved fem? Naar jeg skulde udtale min virkelige, indre Overbeviisning om, hvad der var det Rigtigste, saa vilde jeg holde paa at vælge dem alle 45 i een eneste stor Kreds¹⁴), og jeg beklager dybt, at man ikke vilde være istand til i denne Kreds ogsaa at indlemme de syv udstødte Københavnerne og Bornholmeren. Men da dette ikke kan skee, og da jeg vel veed, hvor uhensigtsmæssigt det er at gjøre Forslag paa at komme altfor vidt paa een Gang, saa vil jeg være meget tilbøielig til at ansee det for hensigtsmæssigt for Tiden at blive staaende ved noget mindre Kredse, og til Exempel lade de 45, der skulde vælges, fremkomme ved Valg i tre Kredse¹⁵), og saa tillige opgive den Række af intetbetydende og bebyrdende Bestemmelser, som Valgloven foreskriver med Hensyn til Valgenes Foretagelse.

Af hvad Grund skulde disse Valgmænd komme sammen? Hvorfor skal en Valghandling nu afholdes paa den samme Maade som i gamle Dage, da det var nødvendigt, at Valgmændene kom sammen paa eet Sted, idet man, efterat have stemt een Gang, kunde komme til at stemme nok en Gang, naar Omvalg skulde finde Sted. Her kan der ikke finde Omvalg Sted; Stemmeseddelen indeholder Svaret paa Alt, hvad der skal spørges Vælgerne om. Naar Stemmesedlerne ere afgivne, gaaer Valghandlingen sin urokkede og uforandrede Gang til Slutningen, og Vælgerne have ikke Mere at gjøre. Hvad er det, der gjør, at man samler alle Valgmændene? Hvori skulde man finde Berettigelse til at gjøre det? Det skulde alene kun [kunne?] være af to Grunde, for det Første, fordi man vilde undersøge deres Valgbreves Gyldighed, men det kan skee paa mange Maader, uden at det er nødvendigt, at Vælgerne personligt give Møde paa selve Stedet. Det vilde være let at lade de forskjellige underordnede Valgbestyrelser indsende de fornødne Oplysninger, hvorved dette Spørgsmaal kunde finde sin rolige og ordentlige Afgjørelse; thi Ingen vil troe, at der i det Par Minutter, der forløbe før Valgets Udførelse, hvor Alle trænge sig sammen for at aflevere deres Valgbreve, skulde kunne foregaae en Undersøgelse, der har

nogen væsentlig Betydning. Det Andet er, at man vilde forsikkre sig om, at det var den berettigede Valgmand selv, der havde stemt. I Valgloven fra 1855 løstes dette Spørgsmaal paa en meget simpel Maade: den fordrede, at Vedkommende skulde underskrive sin Stemmeseddel, og det overlodes da ganske til ham, om han vilde sende den med Posten eller paa anden Maade lade den komme Valgbestyrelsen ihænde¹⁶). Der vil jo overhovedet i denne Retning kunne træffes paa mange Udveie; kun mener jeg, at det Besvær og den Uleilighed, man nu paabyrder Valgmændene, paa ingen Maade behøver at finde Sted. Mener man, at det er nyttigt, at de komme sammen og overveie Sagen indbyrdes, saa siger jeg: lad det da være dem overladt; lad dem komme sammen, til hvilken Tid de ville, og hvor de ville, og lad os ikke paabyde saadanne Sammenkomster, for hvilke der ingen Nødvendighed er tilstede.

Dette er de to væsentligste og meest gjennemgribende og, som jeg ogsaa formener, de efter Forholdenes Beskaffenhed meest hensigtsmæssige Forandringer, det vil staae i vor Magt at kunne give Valgloven¹⁷). Jeg veed ikke, hvorvidt der skulde kunne vækkes nogen meer almindelig Interesse derfor. Skulde det kun være en enkelt Stemme, hvormod der blev Tale, er jo Sagen i og for sig uiværksættelig, og saa vilde jeg da kun have den Tilfredsstillelse at have udtalt min Mening, hvorimod jeg i saa Tilfælde ikke skal gjøre noget Forsøg paa at fastholde eller gjennemføre den.

Landstingets 42. Møde, Torsdag den 31te Januar 1867.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovudkast om Valgene til Rigsdagen.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 1482—86.)

ANDRÆ: Uagtet der vistnok kunde være rig Anledning til at stille Ændringsforslag til det foreliggende Lovforslag, har jeg dog efter den Stemning, som i det Hele syntes at gjøre sig gjældende i Thinget ved Sagens 1ste Behandling¹), troet, at det var u hensigtsmæssigt at forsøge paa at indføre væsentlige Æn-

dringer i det forelagte Udkast. Jeg har derfor indskrænket mig til at stille 2 Ændringsforslag, hvoraf det ene, som nu er kommet under Forhandling²), væsentlig kun gaaer ud paa at stræbe hen til at gjøre til Sandhed, hvad Grundloven har villet fastsætte med Hensyn til den Maade, hvorpaa Landstingsmændene skulle vælges. Det er jo unægteligt, at, naar man kaster et Blik paa den hele Ordning af dette Forhold i Valglovsudkastet, saa kunde det see ud, som om man med en vis Uvillie havde behandlet denne Bestemmelse i Grundloven. Jeg siger: Det kunde see saaledes ud, thi jeg er paa ingen Maade af den Tro, at nogen saadan Uvillie imod den bevidst har gjort sig gjældende; men det er mærkeligt nok, at efterat Indrømmelsen er skeet i Grundloven, bliver den saa at sige tagen tilbage ved de særlige Bestemmelser, som Valgloven giver. Naturligviis sætter selve Grundloven, som alt bemærket af det ærede Medlem ligeoverfor (Tobiesen)³), Grændser, som vi nu maae respectere, ligegyldigt, hvorvidt de i og for sig maae ansees for hensigtsmæssige eller ikke; det kan ikke være Valglovens Opgave at gjøre nogetsomhelst Forsøg paa at indføre Rettelser; men indenfor det Rum, som er overladt Valgloven til fri Raadighed, synes der med Grund at kunne opstilles den Fordring, at man virkelig søger i Sandhed at gennemføre det, som Grundloven har villet give.

Det er nu aldeles aabenbart, at, naar Grundloven opstiller Kjøbstadinteressen som en Interesse, der skal have Ret til at gjøre sig selvstændigt gjældende⁴), saa maa ogsaa Valgloven bestræbe sig for, at denne Rettighed virkelig kan komme til Gyldighed. Men nu er det jo aldeles aabenbart, at, naar man indretter saa smaa Kredse, at de Valgmænd for Kjøbstæderne, der fremtræde ligeoverfor Valgmændene for Landet, aldeles ikke ere istand til at danne nogen Qvotient, saa er dette jo overmaade misligt for Kjøbstæderne⁵). Man kunde sige: Ja, saa kunne de maaskee danne en halv Qvotient, men selv dette vilde aabenbart i mange Tilfælde slet ikke kunne finde Sted. Hvis det til Exempel er 3, der skulle vælges i Kredsen, saa kunne Kjøbstadvalgmændene ikke under nogen Omstændighed udgøre mere end

$\frac{3}{5}$ af den fornødne hele Qvotient. Men det er, kunde man nu sige, tilstrækkeligt til at sætte et Valg igjennem med over Halvdelen af Qvotienten. Ja, men der er jo i dette Tilfælde tilbage som en ligeoverfor staaende Masse af Valgmænd, der har en fra Kjøbstæderne forskjellig Interesse at varetage, ikke mindre end $2\frac{2}{5}$ Qvotient, og hvis man tager dem og deler dem i 3 Dele, kunne de samle $\frac{4}{5}$ for enhver af deres 3 Candidater^o), og Kjøbstadens $\frac{3}{5}$ ville saaledes aldeles ikke kunne komme til at udøve nogen Indflydelse.

Den eneste rette Maade, hvorpaa Forholdet efter min Overbeviisning burde have været ordnet, er den, at dele hele Landet, forsaavidt Grundloven tillader det — altsaa de 45 Pladser, om hvis Inddeling Grundloven slet Intet har sagt, men med Hensyn til hvilke den har henviist hele Spørgsmaalet til Valgloven — i saa faa Kredse som muligt. Det er nødvendigt at dele dem i 2 Kredse, thi Grundloven har en anden Bestemmelse, som ligeledes fordrer Fyldestgjørelse, nemlig den, at Landstinget skal fornyes med Halvdelen hvert 4de Aar⁷); altsaa maa man nødvendig foretage en saadan Deling, at man derved faaer det hele Antal Repræsentanter sondret i 2 ligestore Grupper. Det gaaer altsaa ikke an at samle dem i een Gruppe paa 45, men man maa dele dem i 2, saaledes at den nævnte Bestemmelse kan finde Fyldestgjørelse. Men efter min Overbeviisning er der ingensomhelst Grund til at gaae videre end til at bevare den hele Vælgermasse udenfor Kjøbenhavn, Bornholm og Færøerne i 2 Kredse. Det vil være, troer jeg, den sande Gjennemførelse af Grundlovens Tanke.

Imidlertid er det mig fuldkomment klart, at en saadan Fordring som denne vil ikke kunne vente at faae nogen Tilslutning her under nærværende Forhold. Det hele System er saa nyt, har saa lidt gjort sig gjældende i Virkeligheden, at man bestandig troer, at der opgives Noget af den Ret, man har indenfor den mindre, mere indskrænkede Kreds, naar man slaar dem sammen med andre til en større Kreds, hvorimod Sandheden er den, at der ikke opgives det Aller-

mindste, men at hele den Indflydelse, man kan gjøre gjældende i den mindre Kreds, beholder man uforandret og faaer en ny til, nemlig i den fuldstændige Udfoldning af Grupperne over det store Omraade. Derfor har jeg ikke stillet mig nogen anden Opgave end den ganske simple, at lade det falde bort, som efter min Opfattelse indeholdt aabenbare Uretfærdigheder⁸⁾, og altsaa at sørge for, at intetsteds Kredse blive mindre end paa 5. Forøvrigt kan jeg slet ikke respectere Tallet 5 som Noget, der har en saadan særlig Betydning, som det synes, at en anden æret Landstingsmand (Tobiesen) var tilbøielig til at tillægge det⁹⁾. Det vilde have en saadan Betydning og en meget afgjørende Betydning, hvis Kjøbstædernes Valgmænd vare fordeelte saaledes, at de i hver Kreds udgjorde $\frac{1}{5}$ af Kredsens samlede Valgmænd; men da det ikke er Tilfældet, da i den enkelte Kreds en meget mindre Deel end $\frac{1}{5}$ kan komme til at repræsentere Kjøbstadinteressen, saa er det aabenbart, at Tallet 5 ikke har en saadan afgjørende Betydning; man maa blot søge at faae et større Tal af Repræsentanter for hver Kreds, der i alt Fald ikke maa gaae ned under dette. Iøvrigt har jeg holdt mig særdeles nøie til selve Lovforslaget, idet jeg har søgt at frembringe det, som jeg ansaae for at være nødvendigt, for at idetmindste jeg skulde kunne stemme derfor, ved uden videre at samle et Par enkelte af de Kredse, som Valgloven allerede har opført¹⁰⁾. Jeg har saaledes aldeles ikke rørt ved 1ste og 2den Valgkreds og naturligviis heller ikke ved 4de, som Grundloven fastsætter skal være en Kreds for sig¹¹⁾. Derimod har jeg foreslaaet, at 3die og 5te Kreds slaaes sammen. Ved 6te og 7de Kreds har jeg ikke rørt, hvorimod jeg har tilladt mig at foreslaae, at 8de og 9de Kreds slaaes sammen, og endelig at ligeledes 10de og 11te Kreds slaaes sammen. Det er de tre Forandringer, jeg har bragt i Forslag, som altsaa slet ikke bestaae i Andet end blot en Sammendragning af 2 og 2 Kredse paa tre forskjellige Steder, idet jeg iøvrigt har bevaret den hele Grændseinddeling og Distribution, som selve Lovforslaget indeholder. En udførligere Motivering vil efter min Formening være aldeles unyttig, Forholdet er

saa simpelt, at det maa kunne sees af Enhver. Spørgsmaalet reducerer sig ganske ligefrem til, om den særlige Repræsentation — jeg undersøger ikke, om det er rigtigt at give Kjøbstæderne en særlig Repræsentation, eller ikke —, som Grundloven har villet give Kjøbstæderne, skal gennemføres eller ikke.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 1506—12.)

ANDRÆ: Jeg anseer det for min Pligt at sige endnu nogle Ord, forinden Forhandlingerne om dette Ændringsforslag sluttet, men jeg skal dog, idet jeg forøvrigt skal henvende mig til den ærede Ordfører, strax bemærke, at der er et af de Argumenter, han brugte, som jeg ønsker at lade ligge, og som jeg gjerne havde seet ikke var blevet fremsat, det nemlig, som hentedes fra, hvorledes jeg betragter Grundloven i det Hele, og hvorledes jeg stillede mig til den, da den var her under Forhandling¹). Det vilde være noget vanskeligt for mig nu at gaae ind derpaa; jeg vil ikke fornægte min Opfattelse, det kan ikke paa nogensomhelst Maade falde mig ind, at der nu skulde være Grund for mig til at udtale mig anderledes end tidligere, men jeg synes, at, ved Forhandlingen af en Sag som denne, er der aldeles ingen Anledning til at fremdrage dette Forhold. Jeg maa dømme saa slet om Grundloven, jeg vil, saa staaer jeg som Den, der nu engang er kommen ind under den, og som derfor antager at have Ret som Pligt til at gjøre, hvad jeg formaaer, for at den i sine Virkninger kan blive saa god, som det lader sig gjøre.

Der er en Deel af de fremsatte Argumenter, hvis Betydning jeg aldeles ikke kan anerkjende. Jeg troer slet ikke, at man, ved at modsige dem, just skulde indvirke synderligt paa Thingets Stemmning, men jeg finder det dog aldeles nødvendigt at fremhæve, hvad jeg anseer for at være den simple og klare Sandhed, idet jeg saa lader staae hen, hvad Vægt og Betydning det maatte faae.

Naar man saaledes taler ideligt og ideligt om det Nedarvede,

som man skal vogte sig for at røre ved, naar der ikke er overveiende Grund dertil, det Nedarvede, som vi nu i en Række af 18 Aar have gjort et meer eller mindre godt Bekjendtskab med, have faaet meer eller mindre Vane til at betragte som det, der nu engang tiltalte os²), saa er det jo en Grundmisforstaaelse; der er aldeles Intet nedarvet, mine Herrer, eller, hvis De endelig ville tale om noget Nedarvet, saa ligger det i en ganske anden Retning. Vi have faaet en heel ny grundlovmæssig Ordning af Landstinget, og vi begynde nu paa at danne et Landsting, der er aldeles forskjelligt fra det Landsting, som den 5te Juni 1849 fik en grundlovmæssig Bestaaen. Det er et fuldstændig forskjelligt Landsting, og hvad der her er det Afgjørende, det aldeles Afgjørende, er, at det er et Landsting, som skal fremstaae ved en fuldstændig forskjellig Valglov, hvor selve de, der skulle deeltage i Valget, ere ganske Andre, og hvor selve den Maade, hvorpaa Valget skal foregaae, er grundforskjellig fra, hvad der i Grundloven af 1849 blev vedtaget. Der er altsaa intet Nedarvet; det er en Grundmisforstaaelse, naar der tales om, at vi skulle respectere det, som vi ere vant til lige fra 1849. Det er der slet ikke Tale om her; ved Folkethinget har det sin fulde Berettigelse, naar man anfører denne Argumentation, men ved Landstinget har det aldeles ingen Berettigelse; for Landstingets Vedkommende skulle vi forsøge paa nu at bryde en ny Bane — jeg afgjør ikke, om det bliver et bedre eller et slettere Landsting, det er ganske ligegyldigt i dette Øieblik, men jeg siger: det skal efter Grundlovens Tanke være et andet Landsting.

Vil man endelig sige, at vi maae have Noget, som vi kunne see tilbage til, som vi kunne tænke paa at ville fortsætte, ja, mine Herrer, saa have vi havt en Forsamling, der langt nærmere kan siges at have Lighedspunkter tilfælles med dette Landsting; vi have havt det gamle Rigsraad; det har bestaaet i en Række af Aar³), og gennem Valgene til det har man kunnet vænne sig til Udførelsen af Valgene just paa den Maade, som her er foreslaaet; ved disse Valg har det været

viist, hvorledes man i denne Henseende kunde gaae frem⁴). Der var hele Jylland een Kreds, og nu kan man klage saameget, man vil, saa troer jeg dog ikke, der viste sig nogen synderlig Vanskelighed ved at faae Valgene udøvede i denne Kreds; der var Lolland-Falster slaaet sammen med en anden Landsdeel paa en ganske anden Maade, end der nu er Tale om, naar der er foreslaaet at samle det med den meest nærliggende Deel af Sjælland, der var Lolland-Falster nemlig samlet med Fyen⁵). Man siger, at de Besværligheder, der ere forbundne med at have store Kredse, maa man dog tage Hensyn til⁶); men, mine Her-
rer, det er jo os selv, der fremvælte disse Besværligheder. Disse Besværligheder ere aldeles ikke tilstede med nogensomhelst Nødvendighed, det er jo os, der skabe dem ved at vedtage en Valglov som den nærværende, hvor man — hvad der er aldeles i Strid med Tanken i den Valgmaade, som skal anvendes, — absolut vil samle alle disse Vælgere for at efterligne de gamle Lands-
thingsvalg, medens der aldeles Intet er til Hinder for at lade de engang valgte Valgmænd indsende deres Stemmesedler⁷) og dermed lade Sagen være færdig. Det er en tarvelig Fornøielse at faae alle disse Folk samlede fra vidtspredte Dele af Kredsen blot for at opfordre dem til at afgive en Stemmeseddel. Altsaa dette andet Argument med Hensyn til Besværlighederne troer jeg heller ikke kan siges at have mindste Grund; thi der er ikke den allerringeste Vanskelighed. Der ligger jo en lang Erfaring for, ved hvilken man idetmindste har seet, at denne Side af Valgloven overordentligt vel lod sig praktisere og slet ikke gav Anledning til nogensomhelst Ulempe. —

Større Betydning vilde det have, dersom man var berettiget til at sige, at det Forslag, jeg havde tilladt mig at forelægge, ikke var overensstemmende med Grundlovens Tanke⁸). Nu maa jeg gjøre den Bemærkning, som den ærede Ordfører jo vistnok fuldkommen vil billige, at, naar der er Tale om Grundlovens Tanke, saa kan det slet ikke nytte, at vi spørge om Tankerne hos dem, der dengang samledes om dette Forslag. Deres Tanker kjender jeg ikke, og de have vistnok været meget forskjellige; nei, hvad der er Grund-

lovens Tanke, det maae vi see af Grundloven selv, saaledes som den nu foreligger. Nu vil jeg sige, at det vilde være mig den besynderligste Maade at opfatte nogen Grundlov paa, og jeg kan derfor ikke Andet end med en vis Forbauselse høre, at denne Opfattelse kan gjøre sig gjældende, naar man vilde sige: Grundloven sørger i sin 37te Paragraph med megen Omhu for, at der skal fremstaae sondret for Kjøbstæderne et vist Antal Valgmænd ligeoverfor det Antal Valgmænd, som Landet skal have⁹⁾; Grundloven sørger med den største Omhu, med en ængstelig Omhu for, at et aldeles ikke i Forhold til Kjøbstædernes Folkemængde eller til Kjøbstædernes øvrige Qvalificationer til at deeltage i Repræsentationen afpasset Valgmandsantal skal tildeles dem; den fastsætter med klar, bestemt Tanke, at de skulle have $\frac{1}{5}$ af Valgmændene — men dermed mener Grundloven slet ikke, at de skulle have en tilsvarende Indflydelse paa de endelige Valg. Det vilde være en Opfattelse af Grundloven, som jeg vel skulde vogte mig for; det vilde være, synes det mig, ganske besynderligt at troe, at Grundloven efter først at have opstillet en saadan Adskillelse — lad den være falsk; jeg har ikke syntes om denne Adskillelse, den har været mig imod fra første Færd af¹⁰⁾, men den staaer der nu engang, — skulde søge med det Samme at borttage, hvad den saaledes engang havde givet. Men det har den heller ikke gjort. Just derfor var det, at den i § 40 udtrykkeligt fastsatte, at Valgene skulde udføres efter Forholdstalsvalgmaaden; det var at sige saa tydeligt, som det kunde siges, at den Indflydelse, som gennem Tilstaaelsen af et vist Antal Valgmænd var tildeelt de Interesser, som man nu — med Rette eller Urette — havde villet give en vis bestemt grundlovsmæssig Indflydelse, den skulde ogsaa bevares ved selve Valgene. Det er Grundlovens Tanke.

Det nytter ikke, naar man ligeoverfor dette vil gjøre gjældende, at Grundloven ikke har villet gennemføre Forholdstalsvalgmaaden i alle mulige Maader og Dele, at den ikke har heelt igjennem villet respectere den¹¹⁾. Grundloven er saa broget, den er et saa besynderligt Mosaik af mangfoldige og mangeartede forskjellige Op-

fattelser, at det vilde være besynderligt, om den paa dette Sted skulde have været, saa at sige, heelstøbt fra Ende til anden. Nei, den har ved Siden deraf opstillet ganske andre Hensyn, den har ganske rigtigt, som den ærede Ordfører antydede, lagt overordentlig Vægt paa de geographiske Forhold, paa geographisk Afsondring, paa det, at en lille Øgruppe laa fjernt fra den øvrige Deel af Riget¹²). Det respecterer jeg, det vil jeg ikke forsøge paa i fjerneste Maade at ramme; men fordi Grundloven ikke paa disse Steder har villet gennemføre Forholdstalsvalgmaaden, derfor troer jeg ikke, man kan sige, at den paa de andre Steder, hvor den udtrykkeligt har sagt, at den skulde komme til Anvendelse, ikke har villet gennemføre den. Hvad der iøvrigt kunde være at anføre, vilde gaae ind paa en mere almindelig Drøftelse af, hvad der berører den sande Betydning af denne Valgmethode i og for sig, hvilket ikke henhører under denne Sag. Det er aabenbart, at Islænderne, for at blive ved dette Exempel¹³), naar de forstod denne Valgmaade, som den bør forstaaes, ikke kunde have det Allermindste imod at være sammenslaaede med Sjælland, eller hvilkensomhelst anden Landsdeel; thi det er Sandhed, at den Indflydelse, som de burde have paa at vælge deres Islændere, som jeg formener, at de fortrinsviis vilde henvende Tanken paa, vilde de bevare fuldstændigt, og de kunde blot vinde, at enkelte Islændere hernede, som kunde ønske at samle deres Stemmer med deres Landsmænds Stemmer, vilde der blive aabnet Adgang dertil.

Men disse Argumenter ville føre ind paa en nærmere Drøftelse af Methoden i og for sig, hvilket det ikke her er Stedet til. For mig er det her tilstrækkeligt, at jeg aldeles ikke har villet gennemføre den. Jeg har fra Begyndelsen af sagt, at, saaledes som Stemningen var, troede jeg, det var fuldkommen upraktisk, og at jeg derfor ikke vilde gjøre Forsøg derpaa¹⁴), idet jeg ikke kunde antage, at det var min Pligt i dette Punkt at stille Forslag op, der aldeles ingen Udsigt havde til at vinde Samstemning — det nærværende har lidt nok. Jeg har blot villet fjerne nogle øiensynlige Ulemper og nogle øiensynlige Mangler, der vare ved den

i Valgloven foreslaaede Inddeling af Kredsene. Jeg har ogsaa beholdt de nu bestaaende Kredse uden nogensomhelst anden Forandring end den, at jeg har slaaet to og to sammen¹⁵), og det har jeg alene gjort paa de Steder, hvor det var nødvendigt, for at undgaae det fatale Tal 3; og jeg kan ikke antage, at der er nogen Anledning til at troe, at de 32 Kjøbstadsvælgere, som findes i Maribo Amt, — og som jo vilde blive aldeles betydningløse overfor de, hvis jeg ikke feiler, 132 Vælgere paa Landet¹⁶) — skulde have nogen Vanskelighed ved at komme overeens med Vælgerne i de nærliggende sjællandske Kjøbstæder; det kan jeg ikke troe, i hvert Fald ville disse Vanskeligheder vist meget hurtigt kunne overvindes. Men det er jo, som sagt, heelt og holdent de gamle Kredse, blot samlede to og to. Ville Vælgerne ikke gjøre Brug deraf, er der en Kreds, der er saa selvstændig, at den alene vil tage Hensyn til sig selv, saa beholder den jo ogsaa herefter den fuldeste Ret til at disponere over det Antal Pladser, som der kan tilkomme den. Man aabner den blot en Adgang til at kunne vælge i Forening med den anden Kreds, som den lægges sammen med, en Adgang, hvorpaa der under visse Forhold kan sættes Priis. Det er ganske vist, at det var et stort Fremskridt, som skete under de vekslede Forandringer, som Grundlovsforslaget gennemgik, at man ikke paa den Maade skarpt fastholdt Classeinddelingen¹⁷), at man, efterat det engang var sagt: Saa og saa Meget tilkommer der Kjøbstaden, saa og saa Meget den store Landeiendom og saa og saa Meget den lille Landeiendom, indbrændte denne Adskillelse i Classer til evige Tider.

Det var ganske vist et stort Fortrin og et stort Fremskridt, at man indrømmede Fremtiden at kunne virke hen til at faae den udjævnet og gav en Adgang til, at der, naar disse Differentser engang ere udjævnede, kan dannes andre Grupperinger efter ganske andre Hensyn end dem, der her ere stillede frem. Men, saalænge Kløften mellem disse Classer ikke er udjævnet, troer jeg ikke, det er Veien til at faae den udjævnet at gjøre Deeltagelsen for en enkelt af disse Interesser eller Afdelinger betyd-

ningsløs. Jeg troer altid, at det vil være uklogt at gjøre dette, og det kan ikke nytte, at man henviser til, at denne Interesse saa derimod i andre Kredse kan faae større Indflydelse, end der egentlig tilkom den¹⁸⁾, da det dog altid vil være en meget ufyldstgjørende Følelse for Vælgerne i Kredse af den førstnævnte Art at gaae til Valg med den fulde Erkjendelse af, at deres Stemmegivning ingen Betydning vil faae i den Retning, hvor de ønske at tillægge den Betydning¹⁹⁾.

Landstingets 43. Møde, Lørdag den 2den Februar 1867.

Dagsorden: Som foregaaende Tale.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 1557—59.)

ANDRÆ: De Ændringsforslag, som jeg har stillet til nærværende Afsnit, ville, saaledes som alt af den høitærede Formand bemærket¹⁾, passende kunne betragtes som eet sammenhængende Forslag. Det er det andet af de Forslag, som jeg har fundet det rigtigt at forsøge paa at fremkomme med ved denne 2den Behandling af Valglovudkastet²⁾, og det gaaer ganske i samme Retning som det første af mig stillede og tidligere behandlede Ændringsforslag³⁾. Det gaaer nemlig ud paa at søge den Tanke, som jeg mener utvivlsomt er nedlagt i Grundloven, gennemført i Virkeligheden, den Tanke nemlig, at de forskjellige Vælgere, hvilke der er tillagt Valgret til Landstinget, skulle kunne gjøre deres forholdsmæssige Indflydelse gjældende paa rette Maade. Men, medens jeg villigt skal indrømme, at det foregaaende Forslag af mig kun indeholdt en meget partiel Gjennemførelse af det, som jeg dermed tilsigtede, troer jeg, at det her foreliggende Forslag paa en correctere Maade rammer, hvad der skal rammes, og jeg anseer det derfor for at være af en forholdsviis større Betydning.

Det hele Forslag, der seer noget compliceret ud, og som jo ogsaa af mig er sondret i 3 forskjellige Dele, er i Virkeligheden overordentligt simpelt. Medens nemlig det Valg-

lovudkast, der er forelagt os af Regjeringen⁴), forudsætter, at alle Valgmandsvalgene skulle foregaae paa den Maade, at der, hvor der skal vælges flere Valgmænd af den samme Vælgercorporation, skal gives Majoriteten udelukkende Haand og Hals over Valget af disse⁵), og at altsaa først, efterat dette er skeet, de forskjellige Grupperinger i Henhold til Forholdstalsvalgmaaden skulle finde Sted ved det paafølgende endelige Valg til Landstinget, som Valgmændene foretage⁶), saa søger derimod mit Forslag at afhjælpe denne, som det forekommer mig, besynderlige Inconsekvents paa den Maade, at Forholdstalsvalgmaaden dér, hvor der er Tale om at vælge flere Valgmænd, strax træder frem ved Afgjørelsen af selve dette Valgmandsvalg⁷).

Det vil let sees, at dette aldeles ingen Betydning faaer for alle Landkredse, thi dér vælges der jo kun een Valgmand for hvert Sogneforstanderskab, og dér falder altsaa Qvæstionen ganske bort. Ligeledes vil det ikke faae nogen Betydning for den Deel af Kjøbstæderne, hvor Antallet af Valgmændene synker ned til to; da disse to nemlig skulle deles mellem de to Grupper, de Høist-beskattedes og de øvrige Vælgeres, een for hver, falder Spørgsmaalet ogsaa dér bort. Derimod faaer det Betydning for endeel andre Kjøbstæder og fremfor Alt en aldeles afgjørende Betydning for den kjøbenhavnske Valgkreds⁸). Det er for denne Valgkreds Vedkommende et Spørgsmaal, som i mine Tanker maa have en aldeles overveiende Interesse for dem, som dér ønske at gjøre Valget til en virkelig Sandhed, det vil sige, som ønske dér at fremkalde en virkelig Repræsentation for den Vælgercorporation, som der er blevet tillagt Ret til at stille et vist Antal Landsthingsmænd.

Mit Forslag gaaer derfor ganske simpelthen ud paa, strax hvor der er Tale om Udførelsen af Valgmandsvalget, i Lovudkastets § 25⁹) at indsætte som en almindelig Bestemmelse de Paragrapher, hvorved Forholdstalsvalgmaaden senere i Udkastet er indført. Det er altsaa en Ombytning af Paragraphernes Plads i Udkastet, som foreslaaes at skulle finde Sted. I Udkastet forekomme Bestemmelserne om Forholdstalsvalg-

maaden først senere, hvor der er Tale om de endelige directe Valg af Landstingsmænd, men efter mit Forslag skulle de derimod fremtræde strax, hvor der er Tale om Udførelsen af Valget af Valgmænd. Som Følge deraf maae, hvor der senere i Udkastet er Tale om de definitive Valg af Landstingsmænd¹⁰), Bestemmelserne om Forholdstalsvalgmaaden gaae ud, da de allerede ere indsatte iforveien. Dertil sigter den tredie Deel af mit Forslag, ligesom den anden Deel af samme kun gjenoptager, hvad der nu i Lovudkastets § 25 er bestemt med Hensyn til Udførelsen af Valget dér, hvor kun en enkelt Valgmand skal vælges. Mit Forslag gaaer altsaa slet ikke ud paa nogen Forandring i selve Lovudkastet, undtagen netop i Henseende til dette ene Punkt, at det, hvor flere Valgmænd skulle vælges af samme Vælgercorporation, strax vil indrømme Anvendelse af den Valgmaade, hvorved de forskjellige Fractioner kunne komme til at gjøre deres Indflydelse gjældende overeensstemmende med deres virkelige Betydning. Jeg troer ikke, at det for Øieblikket vil være nødvendigt for mig at gaae nærmere ind paa Forslaget, og jeg skal saaledes afvente, hvilke Indvendinger der maatte blive reiste derimod.

Som foregaaende Tale.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 1570—79.)

ANDRÆ: Jeg ønsker i Almindelighed ikke at rette, hvad jeg har at sige, særligt mod noget enkelt Medlems Foredrag, men naar jeg ved denne Leilighed gjør en Undtagelse fra en Regel, som jeg i det Hele troer det er rigtigt at følge for Forhandlingernes gode Gang, saa er det virkelig fremkaldt ved den overordentlig rige Mængde af Bemærkninger, som den sidste ærede Taler har fremført¹), og som ere tilstede i en saadan Mangfoldighed, at det vilde være mig fuldkomment umuligt længere hen under Forhandlingerne at mindes selv den mindste Deel af dem. Da jeg nu dog troer, at det for Sagen selv — thi mit Mellem-

værende med den ærede Landstingsmand er jo aldeles ligegyldigt — er godt, at endeel af disse Indvendinger virkelig faae et Svar, har jeg troet det rigtigst strax at tage Ordet. Jeg skal da først gjøre det ærede Medlem opmærksom paa — idet jeg i det Hele taget maa bede om at maatte besvare Indvendingerne, som de falde mig ind og ikke i bestemt Orden — at Hukommelsen dog ogsaa i mærkelig Grad kan svigte ham, hvilket nemlig viste sig, naar han meente, at ved en Corporation som Vælgercorporationen i Kjøbenhavn vilde der altid i Majoriteten være en saadan Anerkjendelse af lang Deeltagelse i parlamentariske Forsamlinger, politisk Virksomhed eller andre saadanne Egenskaber, som man i og for sig vilde tillægge nogen Vægt, uden Hensyn til om Vedkommendes Personlighed var behagelig eller ikke, at man kunde være fuldkommen overbeviist om, at der ved Valgmandsvalget altid vilde blive taget Hensyn til denne Art af Folk, og at der derfor altid vilde være en ret billig Fordeling ved disse Valg²). Saa sagde det ærede Medlem: »Den ærede Landstingsmand« — og dermed meente han mig, — »vil selv have gjort Erfaringen«, og da kunde jeg virkelig ikke afholde mig fra at sige Ja³); thi den Erfaring har jeg rigtignok gjort; men de, der vide, hvad der virkelig er foregaaet ved det sidste Valg her, ville kunne sige, at uagtet jeg nød den Ære at blive valgt ved Valgmandsvalget⁴), saa var det et næsten overordentlig besynderligt Tilfælde, aldeles udenfor den herskende Majoritets Ønske og Villie, der gjorde, at jeg ved en reen Feiltagelse slap ind som Valgmand⁵). See, det er det virkelige Forhold her, det er [den] Anerkjendelse, man synes at ville give mig, ikke som Landstingsmand, men som Valgmand til at udføre disse vigtige Functioner. Jeg troer ikke, at Nogen vil benægte dette (*Madvig*: Ja, men De blev Landstingsmand uden nogen Feiltagelse). Det er rigtigt⁶), men Valgmand kunde jeg ikke blive, uden ved en Feiltagelse; dér maatte der en Feiltagelse til.

Jeg skal nu vende mig mod endeel andre Indvendinger, og dér har jeg da først og fremmest med Forbauselse hørt de Indvendinger, der hentes fra Grundlovsstridighed eller idet-

mindste fra den Modstrid, der skulde være mellem Forslaget, og hvad der maatte antages at være Grundlovens Aand. Den ærede Conseilspræsident⁷⁾, som iøvrigt ikke udtalte sig for Forslaget, lod dog dette ligge (*Krieger*: Tvertimod!); han meente, saavidt jeg forstod ham, at der ikke kunde paavises nogen bestemt Modstrid⁸⁾; men den ærede sidste Taler antog, at der i selve Grundloven forelaa Tilstrækkeligt til at vise, at dette Forslag kunde man ikke antage⁹⁾. Nu maa jeg sige: Grundloven er jo uhyre elastisk; for et Par Dage siden hørte vi det ærede Udvalg ikke have nogensomhelst Betænkelighed ved at anbefale et Forslag, som vi da ogsaa vedtog, om en nærmere Bestemmelse af Valgbarheden for Landstingsmænd, hvilken i Grundloven er bestemt saaledes, at til at være valgbar til Landstinget udfordredes, foruden de tre første Valgretsbetingelser til Folkethinget, at man skal have havt Bopæl i Valgkredsen i eet Aar. Denne Bestemmelse led en meget betydelig Indskrænkning ved det omhandlede Forslag¹⁰⁾. Her i mit Forslag er der nu ikke Noget, der skulde kunne siges med eet eneste Ord at blive ramt af Bestemmelserne i Grundloven. Naar man siger: Grundloven maa mene, at der skal gennemføres en Valgmethode, som kan finde Anvendelse paa alle Valgene, og derfor er det urigtigt at indføre en saadan Valgbestemmelse, som dog ikke kan finde Anvendelse paa dem alle; det maa være Grundlovens Tanke, at, naar den overlader til Valgloven at ordne dette Forhold, saa skal det ordnes paa en saadan Maade, at det kan udføres jevnt og eensartet overalt, — saa siger jeg: Det er en aldeles vilkaarlig Paastand. Der er ikke det Mindste i Grundloven, der skulde vise, at den vilde have en saadan Uniformitet gennemført i Valglovens Bestemmelser; men det Morsomste ved det er, at efter Alt, hvad der er anført af dem, der ville holde paa en saadan Opfattelse, indrømmes det dog — hvad ogsaa vanskeligt skulde kunne benægtes, uagtet vi vide, at man kan gaae overordentligt vidt i Benægtelser —, at Grundloven vil ved Valget af selve Landstingsmændene have Forholdstalsvalgmaaden indført¹¹⁾ (*Madvig*: Saavidt muligt); nei, der staaer ikke »saavidt

muligt«, der staaer udtrykkeligt, at Valgene skulle foretages efter Reglerne om Forholdstalsvalgmaaden; men nu vide de Herrer meget vel, at heller ikke her kan denne Valgmaade gennemføres, idet der er Kredse, hvor en saadan Fremgangsmaade er umulig¹²⁾, og deraf vilde man jo kunne komme til at documentere, at Grundloven er i den aabenbareste Modstrid med sig selv.

Men iøvrigt, hvis man vil tage fat paa Bestemmelserne i Grundloven, saa siger jeg, at § 40¹³⁾, rigtigt læst og forstaaet, indeholder et Bud — jeg vil ikke holde mig dertil eller paa nogen som helst Maade søge en særlig Støtte deri, men vil man fremdrage det, skal jeg gjerne følge denne Tankebevægelse — et ligefremt Bud, siger jeg, der paalægger at bruge denne Valgmaade. Det er aldeles urigtigt, at det i Grundloven skulde være sagt, at det kun var ved Valgmændenes Valg af Landstingsmændene, at denne Methode skulde finde Anvendelse. Nei, Valgene af Landstingsmænd foregaae igjennem 2 Stadier, og det er ligesaa godt Valg af Landstingsmænd, om end indirecte Valg, der udføres ved at vælge Valgmænd, som det er Valg af Landstingsmænd, naar Valgmændene senere træde sammen og udføre det endelige Valg. Det er almindelig Sprogbrug med Hensyn til dette Valgsystem, og det er vist og sikkert, at, naar der tales om Udførelsen af disse Valg, er det som en Eenhed, og det første Stadium hører ligesaa godt derunder som det andet.

Naar Grundloven taler om, hvad der skal skee ved Valg af Landstingsmænd, er det aldeles vilkaarligt, at man indskyder, at det kun er at forstaae om det sidste Stadium af Landstingsmændenes Valg, nemlig hvor Valgmændene træde sammen og udføre det endelige Valg. Nei, naar det siges i denne Almindelighed, saa kan det ligesaa godt forstaaes om det første Stadium, da de oprindelige Vælgere, Urvælgerne, træde sammen og vælge Valgmændene; og, naar man nu vil sige, at det dog er en ganske besynderlig Spidsfindighed, som jeg nu gjør mig skyldig i, og at det kun lidt kan nytte at paaberaabe mig den almindelige Sprogbrug, saa er jeg saa lykkelig, at jeg her har Grundloven selv, og at den giver mig Ret. Ville de Herrer see nogle Paragrapher tilbage, saa ville

De finde, at § 35 lyder saaledes: »Ingen kan, umiddelbart eller middelbart, deeltage i Valg af Landstingsmænd«; her staaer altsaa aabenbart, at man deeltager i Valg af Landstingsmænd haade middelbart, naar man vælger Valgmænd, og umiddelbart, naar man vælger selve Landstingsmændene. Dette skal man vanskelig faae bort. Jeg lægger, som sagt, ikke stor Vægt derpaa; men det er særdeles uheldigt for de Herrer, der føle sig saa overordentlig besværede ved deres store Ærbødighed for Grundlovens Udtalelser, Udtalelser, som her skulle antages at sætte en hemmende Skranke for, hvad de iøvrigt kunne være villige til at gaae ind paa, at Grundloven ulykkeligviis i en foregaaende Paragraph er kommen til at afgjøre dette, idet den selv siger, at man ligesaagodt deeltager i Valg af Landstingsmænd, naar man vælger Valgmænd, som naar man som Valgmand vælger de endelige Candidater. Lad iøvrigt dette Punkt ligge; thi, selv om man kunde komme til at vise, at Bestemmelsen i § 40 ikke har været paatænkt at skulle komme til Anvendelse paa Valget af Valgmænd, saa kunde man dog ikke komme videre end dertil, at det blev frit at gjøre, hvad man vilde; thi en saadan Paastand, at der absolut heelt igjennem skulde bruges eet og samme System, kan man dog virkelig ikke fastholde — ja, man kan gjerne fremsætte denne Paastand, men den er en saadan, som jeg ikke anser det for nødvendigt at ofre megen Tid paa at modsige.

Lader os vende tilbage til selve Sagen og see paa den, sundt og naturligt, saaledes som den foreligger. Fordi der af 18 til 1900 Vælgere ikke kan være Tale om, at anvende Methoden for mere end 8 til 900, saa skal dette da ikke afholde os fra overhovedet at anvende den. Det kan gjerne være, at man, naar man seer lidt nøiere derpaa, vil finde, at der slet ikke er Grund til at bruge Methoden ved Valget af de Valgmænd, der skulle fremgaae af Sogneforstanderskaberne. Det kan vel være, at der kan forudsættes en ganske anden Eenhed i den lille, afsluttede, af Folk, der ere nøie bekendte med hinanden og let kunne blive enige, bestaaende Vælgercorporation, end der kan træffes i en Vælgercorporation som den, der fremtræder i Kjøbenhavn. Lad

os altsaa see paa Sagen i og for sig, og det gjorde ganske sikkert ogsaa det ærede Medlem¹⁴). Han vilde ikke støtte sig paa den Indvending, at Grundloven selv ikke syntes at hjemle Methodens Anvendelse; men han vilde godtgjøre dette ved en heel Mængde meer eller mindre følelige Ulemper, som skulle ligge deri, saaledes f. Ex. at dens Anvendelse vilde ydmyge Vælgerne, hvad der maatte gjøre, at vi høilig maatte betænke os paa at ville forsvare den¹⁵). Jeg ønsker aldeles ikke at gaae ind paa at undersøge de forskjellige Mænds, hverken min egen eller Andres, Fortjener af selve Valgmaaden, og jeg kan derfor paa ingen Maade opholde mig enten ved Daabsacten eller lignende Ting ved den; men jeg maa dog tilstaae, at jeg var ikke bekendt med den historiske Oplysning, som jeg modtog fra det ærede Medlem, at han har havt Indflydelse paa, at denne Valgmaade er kommen til at hedde Forholdstalsvalg, og jeg skal blot berøre, at den Maade, hvorpaa jeg benævner denne Valgmaade i Modsætning til det ganske vist ikke kjærlige Navn, hvorved man søgte at stemple den som Minoritetsvalg, stedse har været som »frit Valg«¹⁶). Thi dette er Sandhed; dette er den eneste frie Udførelse af Valgene, som man kan faae. Dermed er naturligviis ikke Alt vundet, thi, om ogsaa Valget er frit, saa kan der, naar ikke selve Vælgermassen er, som den bør være, ikke komme noget Godt derud af. Den indeholder altid et betydeligt Skridt fremad, men derfor lægger jeg ingen overtroisk Vægt paa denne Methode, jeg troer ikke, at der ved den er en Trolddom, som træder ind og gjør sig gjældende, og som vil frembringe store, overraskende Resultater under alle Forhold; men selv om det kun er en ringe Skærv, saa bør den modtages, hvor der er saameget, man kan trænge til¹⁷). —

Det ærede Medlem sagde, at det ikke kunde nægtes, at ved Anvendelsen af den sædvanlige, ogsaa i Lovudkastet foreslaaede Fremgangsmaade ved Udøvelsen af Valgmandsvalgene — jeg opskrev hans Ord, fordi de forekom mig meget mærkelige — »svækkedes noget det Princip, som iøvrigt maatte siges at ligge til Grund for denne Methode«¹⁸); —

det *svækkedes noget*, det er dog at udtale sig med en Mildhed og Hensynsfuldhed om Majoritetsprincippet, som jeg troer gaaer vel vidt. Nei, det svækkes ikke noget, men det *kuldkastes aldeles*, det er Sandheden¹⁹). Der tales stedse om Majoriteten, men mine Herrer, det er slet ikke Majoriteten, her er Tale om, det er ikke den, man vil tillivs, naar man ønsker at frembringe denne Forandring i Bestemmelserne. Er det Majoriteten, der gjør sig gjældende ved den almindelige Valgmaade? I Kjøbenhavn ville de Herrer vide, hvilken overordentlig ringe Deel af Vælgerne der tage Deel i Landstingsvalgene, hvilken overordentlig ringe Fraction det er, naar man sammenholder den med den hele Vælgermasse, der udelukkende afgjør disse Valg. Hvad er nemlig egentlig Sagen? Sagen er den, at den sædvanlige Valgmaade, anvendt under saadanne Forhold som her i Kjøbenhavn, aldeles tilintetgjør enhver fri Udøvelse af Valgretten, saaledes at den langt overveiende Deel af Vælgercorporationen anseer det som noget sig aldeles Uvedkommende at tage Deel i disse Valg; den rører sig slet ikke, fordi den veed iforveien, at dens Stilling i Virkeligheden er saaledes, at den ikke kan faae nogensomhelst Betydning; den vil derfor ikke indlade sig paa at tage en illusorisk Deel i Valgene. Det er ikke Majoriteten, nei, det er den tonegivende Deel, som til en vis bestemt Tid, ved Oppositionens Bølgeslag har faaet den Stilling, at den kan beherske Stemningen, det er den, der dicterer Listen²⁰); og jeg kan paa ingen Maade indsee, hvorfor det skulde være mere ydmygende for de jevne Vælgere, hvis Sag den ærede Landstingsmand gjorde sig til Talsmand for, at stemme efter en Stemmeliste, som er vedtagen i den og den Forsamling af mere eller mindre fremragende Personer, hvor Discussionen skulde gaae saa høit, at jevne Vælgere ikke kunde følge den, end at stemme efter en saadan Liste, der undertiden kommer — ja jeg veed ikke hvorfra — fra Himlen, fra en eller anden Forsamling, som de aldeles ikke vide Noget om; jeg troer ikke, at det har været saadanne Forsamlinger, som have været Gjenstand for offentlig Deeltagelse, og hvori en almindelig Discussion iforveien har fundet

Sted. Dér kommer det Ydmygende i at maatte stemme efter en Snor frem, og det opnaaes ved at fastholde disse Bestemmelser. Det er dog ganske sikkert, at det vil være langt mindre ydmygende, naar man kan stemme paa mangfoldige Snore og selv sætte til, hvilken Snor man vil. Overhovedet maa jeg, uagtet jeg paa ingen Maade skal betvivle, at den ærede Landstingsmand er eller rettere sagt troer sig at være en oprigtig Ven af dette Valgsystem — naturligviis ikke anvendt her, men i dets Almindelighed —, dog tillade mig at sige, at han paa en mærkværdig Maade viser, at han ikke endnu har forstaaet det, som jeg troer, det bør forstaaes.

Naar nemlig det ærede Medlem atter gjentager, hvad der tidligere er blevet sagt, at det skulde være saa aldeles nødvendigt at holde Møder og indbyrdes træffe Overenskomster om de Navne, der skulde stemmes paa, og om at sætte dem i en vis bestemt Orden osv. osv., og naar han meente, at det vilde være en overordentlig stor Vanskelighed, naar der f. Ex. var 24 Navne, der skulde opføres paa Stemmesedlen, at det var en vel stiv Fordring at stille til jevne Vælgere, at de skulde skrive disse 24 Navne op paa en Seddel, og at det var ydmygende for dem at være nødsagede til at skrive disse 24 Navne op i en bestemt Orden²¹), da maa jeg sige, at saa gaae virkelig disse jevne Vælgere for vidt i deres Fordringer; thi, hvis de ikke ere villige til at trække paa den ene Snor, som de siges at være nødsagede til at trække paa, saafremt de ville deeltage i Valghandlingen, saa maae de blot ikke stille sig som Opgave at sætte 24 Valg igjennem, men de maae virkelig lade sig nøie med at sætte et mindre Antal igjennem. Det vil faktisk vise sig, naar Valgene blive frie, det vil sige, naar Enhver kan optræde, med hvilken Overveielse han vil, og opstille, hvilken Liste han finder passende, at saa vil der førend et saadant Valgs Udførelse ikke være ophængt een Snor, som man anseer det som meget ydmygende at skulle trække paa, men mange Snore, og saa vil ganske simpelt denne Ydmygelse forsvinde; thi, naar Vælgerne betragte alle disse Lister, saa skulde det dog være

besynderligt, om der, naar der er fuld Frihed i Opstillingen af dem, ikke skulde være nogen, som de kunde sympathisere med og uden Ydmygelse underskrive — notabene vel vidende, at det har en Betydning; thi de kunne ogsaa gjøre det Samme nu, de kunne ogsaa nu inventere en Stemmeliste og fylde den ud med hvilke Mænds Navne de ønske, men Sagen er, at det er aldeles uden Betydning, hvorimod det paa denne Maade faaer Betydning. Det er det, mine Herrer, som jeg lægger Vægt paa, ikke at knække Majoriteten, thi, naar det virkelig var Majoriteten, der afgjorde Sagen, vilde jeg finde mig deri, uagtet jeg dog vilde finde det uretfærdigt, men nei, det, jeg lægger Vægten paa, er, hvis jeg maa udtrykke mig saaledes, at faae de stille Vælgere til at tage Deel i Valgene, at faae det gjort til Sandhed, at den Magt, der gives, virkelig gives til denne Vælgercorporation, at gjøre Noget, for at lokke denne Vælgercorporation til at tage Deel i Valgene istedetfor at, som det nu er Tilfældet, en lille Fraktion, der for Øieblikket bæres frem af Stemningens Bølgeslag, udelukkende afgjør det Hele. Denne Fraktion vil naturligviis aldrig kunne finde, at dette stemmer med Grundloven, den vil naturligviis finde, at det er overordentlig skadeligt at indføre denne Forandring; men det maae vi ikke tage Hensyn til, vi maae, idet vi mene, at det er en Gjennemførelse af Grundloven i dens virkelige Aand, stille os den Opgave, at faae den Vælgercorporation frem, som Grundloven har tillagt Valgretten, at faae den til selv at deeltage i Valgene, selv sætte dem ind, som de [?] nu med mere eller mindre Føie ansee for dens sande og virkelige Repræsentanter.

Der er en heel Deel Bemærkninger, som jeg i Øieblikket nedskrev, f. Ex. den, at det skulde være nødvendigt ved Udøvelsen af denne Valgmaade, hvis den skulde kunne siges at komme til Anvendelse paa den rigtige Maade, i Forveien at vide Antallet af dem, der ville deeltage i Valgrettens Udøvelse²²). Det er atter en af disse Misforstaaelser, som jeg paastaaer aldeles ikke har den allerringeste Betydning for Methoden selv. Det er aldeles ligegyldigt, om der er Mange eller Faa. Naar man i Forveien

bestemt veed det Antal Vælgere, der virkelig vil deeltage i Valget, saa aabnes der Adgang til en Række Kunster, Intriguer, eller hvad man vil kalde det —, de ere jo lovlige, og det er derfor ganske ærligt, at man udfører dem —, hvorved Vedkommende forsøge paa at sætte deres Candidater igjennem med et mindre Antal Stemmer, end Methoden efter sin Natur forudsætter, at der skal være tilstede; men det er intet Gode, det er tvertimod en Ulempe; det er intet Gode, at man kan gjøre den Sort Beregninger og ved en konstig Sammenstilling af Stemmerne, en konstig Gruppering og en stor Partidisciplin, tilvende sig en noget større Indflydelse, end man i Grunden skulde have²³). Nei, den simple, naturlige, jevne, ogsaa for jevne Vælgere indlysende rette Anvendelse af Methoden er den, at man uden at vide, hvormange Candidater man kan faae sat igjennem, mellem de forskjellige Lister vælger sin Liste og sætter sit Navn paa den; det vil da vise sig bagefter og vise sig paa en retfærdig Maade, hvilke af Candidaterne der vil blive valgte. —

Jeg skal lade de øvrige Bemærkninger fare og blot med Hensyn til, hvad den ærede Conseilspræsident anførte, dog tillade mig at sige, at man behøver ikke at nære Frygt for, at Barnet, denne Valgmaade, som jeg har tilladt mig at foreslaae, skulde forkjæles²⁴). Jeg kan forsikre den ærede Conseilspræsident om, at noget saadant Kjælenskab vil der dog ikke kunne blive Tale om; thi der er gjort saa mange Undtagelser, der er saa mange Steder, hvad ogsaa allerede denne korte Discussion vil have oplyst, hvor der slet ikke vil kunne blive Plads for Barnet, at de meget faa Pladser, som endnu ere tilbage for det til at kunne komme til at røre sig paa, virkelig godt kunde indrømmes det, uden at man paa nogen Maade kan sige, at der derved indvirkes fordærvende paa det ved at gjøre det Livet altfor blødagtigt. Jeg troer virkelig ikke, at man kan sige, at, som det staaer nu, skulde der være indrømmet Minoriteterne den store Ret, som Conseilspræsidenten omtalte²⁵). Nei, jeg troer, at Sandheden er, at, naar vi ikke vedtage dette Forslag, saa er i — hvad jeg nu fortrinsviis henvender Tanken paa — den store kjøbenhavnske Valgkreds Mi-

noriteten berøvet enhver Ret, og, naar man nærmere seer til, Majoriteten med. Majoriteten og Minoriteten have i saa Henseende fælles Skæbne, thi Majoriteten er naturligviis ikke fuldkommen compact — saa var der Intet iveien —, men den bestaaer af mange forskjellige Dele, og bliver først Majoritet, naar disse lægges sammen; dens Skæbne er den samme som Minoritetens ligeoverfor de overordentlig Faa, der afgjøre Valget.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 1595—1605.)

ANDRÆ: Da jeg seer, at ingen Anden vil tage Ordet, saa bliver det nødvendigt for mig nu at fremkomme med de Bemærkninger, som *skulle* frem, thi Forslaget skal først falde, efterat det er seet, hvad det indeholder. Det er min Pligt at sørge derfor, og det skal jeg gjøre. Hvad der blev anført af den ærede Ordfører¹⁾, gik jo meget væsentlig i ganske andre Retninger end den, hvori jeg mener, at det Afgjørende ligger i Forslaget; det kom kun frem ganske i Forbigaaende henimod Slutningen, men derimod var der en heel Række af Udenomsbetragtninger, som jeg syntes fik en langt større Betydning, end jeg troer, de burde have ved denne Sags Afgjørelse. Den ærede Ordfører kom atter tilbage — han optog Traaden, som han kaldte det, fra den sidste Forhandling — til mit Forhold til Grundloven. Jeg skal ikke paa nogensomhelst Maade, naar den ærede Ordfører finder det passende uafsladeligt at gjentage, at jeg stod fjendtlig imod denne Grundlov²⁾, gjøre nogen Indvending derimod; mig forekommer det blot, at det ikke har sin Plads ved dette Spørgsmaals Afgjørelse. Det forekom mig, at det var en Sort Argumenter, som bestræbte sig for at vække en Stemning imod selve Forslaget, men ikke støttede sig paa, hvad jeg vilde kalde en ligefrem og solid Argumentation; men, vil man kalde mit Raisonement preussisk³⁾, eller hvilket endnu Værre man kan finde

paa, og vil man sige, at jeg er en Fjende af Grundloven, saa maa man for mig gjerne gjøre det, jeg skal ikke længere reclamere derimod. Jeg vil ikke give mig Skygge af Fortjeneste med Hensyn til at have medvirket til Frembringelsen af denne Grundlov ligesaa lidt som til Frembringelsen af Grundloven af 18. November 1863⁴).

Med Hensyn til det Spørgsmaal, hvad der nu er den virkelige Betydning af Grundloven, anførtes der Noget, som jeg indrømmer ved første Øiekast kunde synes at maatte have en stor Grad af Sandsynlighed for sig, nemlig, at de, der havde haft en væsentlig Indflydelse paa Grundlovens Tilblivelse, ikke havde tænkt sig, at Forholdstalsvalgmaaden skulde kunne faae denne Anvendelse, idet man nemlig vil see, at i de midlertidige Bestemmelser, som ere vedføiede Grundloven, er der jo ikke Tale om en saadan Anvendelse⁵); ja, det blev endog fremhævet, som om det skulde være aabenbart, at disse Mænd, — det vil da sige: den lovgivende Magt i det Hele, thi hvor stor en Indflydelse disse Mænd end havde, saa var det til Syvende og Sidst den lovgivende Magt, der vedtog det — altsaa, den lovgivende Magt, ved at vedtage disse midlertidige Bestemmelser, maatte paa den bestemteste Maade være traadt i Strid med sig selv, hvis det havde været forudsat, at en saadan Anvendelse af denne Methode skulde have været tilsigtet ved Grundlovens øvrige Bestemmelser. Men dertil skal jeg bemærke, at dette, naar man seer paa Sagen, efter min Overbeviisning virkelig ikke kan siges med Føie; thi fordi man den første Gang *som en Undtagelse* — her er Ordet *Undtagelse* paa sin Plads⁶) — da man *i en Hast* — thi *Hast* var der — skulde have en Anordning af Valgene, indtil Videre fastsatte disse Bestemmelser, dermed sagde man jo ikke det Allermindste om, hvorledes Valgloven senere skulde ordne det; og at disse Bestemmelser kunde staae i Strid med de Bestemmelser, der skulde være de endelige i Valgloven, var slet ikke saa besynderligt; thi det have vi seet ved tidligere Grundlove, hvor man f. Ex. havde fastsat en vis finantsiel Ordning, men dog i en midlertidig Bestemmelse sagde: Indtil det og det skeer, skal denne Ordning

træde i Kraft, og saaledes med Hensyn til flere andre midlertidige Bestemmelser⁷). Det maa nemlig erindres, at disse midlertidige Bestemmelser ere vedtagne sammen med selve Grundloven og have altsaa en fuldkomment lovmæssig Betydning, indtil det indtræder, der skal ordne Sagen endeligt, indtil selve Valgloven gives; men, naar denne gives, da skal ganske sikkert dette Spørgsmaal fremdrages. —

Naar man fra mange forskellige Sider fremhæver, hvor vigtigt det er, at man ikke rører for meget ved denne Sag, for at den kan gaae let og glat igjennem, for at den ikke paa sin Vei skal snuble, og vi derved udsættes for den overordentlig store Fare, maaskee slet ikke at faae nogen Valglov⁸), saa siger jeg: Dette forstaaer jeg ikke. Jeg forstaaer meget vel, at der kan være et stort og begrundet Ønske tilstede om nu at faae en endelig Valglov vedtagen, forsaavidt man virkelig vil gaae ind paa de Spørgsmaal, der ved denne Valglovs Vedtagelse skulle finde deres endelige Afgjørelse; men, hvis man vil sige: Vi ville aldeles ikke røre derved, vi ville, for at Sagen kan gaae glat og let igjennem, lade alt blive, som det allerede var ordnet provisorisk, ja, saa er det naturligt, at det kan gaae meget glat, men saa seer jeg ikke den mindste Nødvendighed for at faae Valgloven; thi saa bliver det saaledes af sig selv, hvis Valgloven ikke gaaer igjennem, ere vi ikke i den ulykkelige Stilling, at vi ikke skulde kunne faae Valg foretagne til den lovgivende Forsamling, nei, saa existerer jo indtil Videre den nu bestaaende Tilstand, og saa er der ikke det Alleringeste iveien for, at Alt, hvad de Herrer ønske, vil kunne gaae ganske roligt og glat. Der staaer jo nemlig udtrykkeligt i den 5te midlertidige Bestemmelse, at »indtil en Valglov udkommer, gjælder« osv., saa jeg kan slet ikke see, at der er nogensomhelst Føie til, af Frygt for Vanskelighederne ved Sagens Gjennemførelse, at ville fastholde, at Alt skulde blive uforandret, som det hidtil var. Vil man have det uforandret, som det hidtil var, saa skal man slet Intet gjøre, saa bliver det ganske roligt, som det er. —

Der blev anført en heel Deel om, hvad der maatte siges at være det egentlige Væsentlige ved Valgmaaden, som jeg ikke kan aner-

kjende. Det blev sagt, at det var en Undtagelsesvalgmaade⁹). Ja, naturligviis er det en Undtagelsesvalgmaade; thi naar den først nu indføres, saa kan den ikke have været almindelig Regel, og vi vide Alle, at det ikke er saa længe siden, at den første Gang fik Anvendelse. Forsaavidt er det altsaa en Undtagelse; men at der i denne Valgmaades Natur skulde være Noget, der skulde kunne gjøre, at den særlig fortjente at stemples som en Undtagelsesvalgmaade, det anerkjender jeg virkelig ikke. Jeg har tvertimod det Haab, at man engang vil komme til at finde, at det er en ganske besynderlig Undtagelsesvalgmaade, den, hvorved en Majoritet træder frem og besætter alle Valg, uden at nogensomhelst afvigende Indflydelse kan komme til at gjøre sig gjældende. Dette, at Forholdstalsvalgmaaden er en Undtagelse, maa altsaa paa ingen Maade fremtræde som Noget, der skulde gjøre det betænkeligt at benytte den.

Ligeledes kan der naturligviis ikke efter min Formening være den allermindste Grund til at ville forskyde den, hvor den kan finde Anvendelse, fordi man oplyser, at den i visse Tilfælde ikke kan finde Anvendelse; det er jo virkelig fuldkommen irrelevant. De Paragrapher, som af mig ere foreslaaede, sige udtrykkeligt, at der er to forskjellige Maader, hvorpaa Valgmandsvalgene skulle udføres¹⁰), og det synes mig aldeles irrelevant, om der er 1,000, der vælges paa den ene Maade, og 800, der vælges paa den anden, eller om der er 800 paa den ene Maade og 1,000 paa den anden. At Grundloven skulde absolut fordre, at samme Art af Valg skulde vinde Anvendelse paa alle mulige Valgmandsvalg, troer jeg er en Paastand, som man jo kan fremsætte, og som man kan gjentage; men jeg troer ikke, at det med Sandhed kan siges, og Grundloven selv modsiger det paa det Allerbestemtteste ved sine egne Udtalelser om, hvorledes Valgene skulle foregaae¹¹). —

Endelig blev det skildret som noget overmaade Besynderligt, ovenpaa denne meget konstige Bygning, som allerede var opført med Hensyn til Udførelsen af Landstingsvalgene, endnu at ville opføre en Overbygning, som skulde gjøre den endnu mere konstig og sammensat¹²). Ja, jeg har aldrig anerkjendt, og altsaa kan den

ærede Ordfører ikke vente denne Anerkjendelse fra min Side, at der var den ringeste Grund til middelbare Valg. Middelbare Valg have altid været en Konstighed, som i mine Øine har bestaaet i ikke Andet end at strøe Sand i Øinene paa Folk; der var slet ikke efter min Overbeviisning opnaaet det Mindste ved at indføre middelbare Valg, altsaa er det en Konstighed¹³); men det, jeg foreslaaer, kan jeg ikke indrømme er nogen Konstighed. Ved denne Valgmaades Indførelse bliver Sagen efter min Opfattelse meget naturligere; den kan naturligviis for en Anden staae som unaturligere, hvad jeg ikke kan have Noget imod, men jeg kan ikke være enig i, at det skulde være noget i og for sig Klart eller noget i og for sig Indrømmet, at man derved vilde forøge den Konstighed og Complication, som jeg meget villig skal tilstaae er tilstede; tvertimod bliver efter mit Forslag Udøvelsen af Valget mindre konstig, den bliver meget simplere og naturligere. —

Der var endeel af de Yttringer, der fremkom fra den ærede Ordfører, som jeg syntes ogsaa vare henvendte til mig og mod mit Forslag, men som ganske sikkert gik mig reent forbi; jeg veed ikke, hvor de kom hen, i ethvert Fald vare de aabenbart støttede paa en Misforstaaelse af, hvad jeg havde sagt. Dette gjælder selvfølgelig, hvad der blev anført om Indbaasningen af de kjøbenhavnske Vælgere, om den Maade, hvorpaa man vilde have dem indbaasede, saaledes at de skulde underkaste sig en Tvang, som den ærede Ordfører var sikker paa, de ikke vilde underkaste sig¹⁴). Jeg havde tilladt mig at sige, at det efter min Mening var en urigtig Indvending mod Valgmaaden, naar man meente, at den kun naturligen skulde kunne anvendes, hvor man iforveien nøiagtigt vidste det Antal af Vælgere, der vilde deeltage, saaledes at man forud nøiagtigt kunde beregne Qvotienten; dette sagde jeg just fra mit Standpunkt var galt¹⁵). Det, som man nemlig opnaaer derved, er, at kunne bruge Valgmaaden konstigt. Det, som man opnaaer ved denne Forudviden og Forudbestemmelse af det hele samlede Antal, og som Følge deraf af den hele og halve Qvotient, er just i mine Øine at aabne Døren for visse konstige og unaturlige, ja, undertiden vistnok ogsaa farlige Anvendelser af Valgmaaden, som man maatte ønske aldrig faldt

Folk ind, som man maatte ønske, at de reent afholdt sig fra¹⁶). Det kan altsaa paa ingen Maade siges, at jeg ved mit Forslag vil virke for en Indbaasning; jeg ønsker, at Vælgerne ganske frit gaae hen og stemme paa den Stemmeseddel, som de sympathisere med, med den Overbeviisning, at der kan være Betydning i en saadan Stemmegivning; thi det er Hovedpunktet, som de Herrer ikke maae oversee, at, naar man, som man har Lov til, stemmer efter en Stemmeseddel, saa faaer Ens Stemme ved denne Methode nogen Betydning¹⁷). Der blev med Hensyn til den almindelige Valgmaade sagt: »Fædrelandet« proponerer een Liste, og hvis man ikke finder sig fornøiet med den, saa kan man jo tage »Flyveposten«s Liste¹⁸). Ja men, mine Herrer, »Flyveposten«s Liste, siden man vil tale om saadanne enkelte Blade, er virkelig ikke istand til at skaffe en Majoritet tilveie, saa det, at tage Flyvepostens Liste, er at kaste sin Stemme bort. Men nu de, der ikke ville have Flyvepostens Liste og heller ikke Fædrelandets, hvorledes skulle de bære sig ad? Ja, det var let at besvare, naar man kunde vælge frit, men, som det nu her er fastsat, er der for dem slet ingen Udvei til at gjøre deres Stemme gjældende. —

Jeg kan dog ikke ved det nu til Behandling værende Afsnit undlade i Forbigaaende at nedlægge en Indsigelse imod Udvalgets Betænkning¹⁹); det, der er sagt dér, skal dog ikke gaae ganske stille og upaatalt hen. Fra det Øieblik af, at denne Valgmaade kom frem, har den været ilde seet²⁰). Jeg antager ikke, at der er nogetsomhelst Hexeri ved den og fralægger mig enhversomhelst Beskyldning for, at jeg skulde troe, at der kan opnaaes Meget ved den; det kan der ikke; det Væsentlige og Afgjørende ligger paa andre Steder, men den kan dog gjøre Noget, og selv den mindste Skjærv troer jeg ikke, man skal bortkaste²¹). Nu er det ved Begivenhedernes Magt kommet derhen, at den fik en lov-mæssig Anvendelse, og lidt efter lidt begyndte man at see, at den dog ikke var saa farlig, at der dog virkelig var Noget deri, naar man paastod, at det var en fri Valgmaade, og at man kunde igjennem den undgaae den Ydmygelse, som man ellers maatte underkaste sig. Lidt efter lidt har den altsaa faaet en noget

videregaaende Anvendelse. Ved den sidst vedtagne Forfatning er der udtrykkeligt blevet givet den grundlovmæssig Hjemmel²²), ligesom den ogsaa i sin Tid fik dette ved Forfatningen af 18de November 1863²³); de Herrer, der erindre denne Forfatnings Tilblivelse, ville erindre, hvorledes jeg dengang maatte føre en meget lang og varm Discussion med den ærede Ordfører²⁴), som havde sin Sax oppe og vilde beklippe Bestemmelsen overmaade væsentligt, men den kom dog til at staae uforandret i denne Grundlov, ligesom ogsaa i den nuværende Grundlov.

Men nu siger Udvalget, at, naar Stemmerne ere saa spredte, at alle Valgene ikke tilendebringes, uagtet man ikke fordrer fuld Qvotient, men kun halv Qvotient, saa skal der foregaae en ny Afgjørelse, saa skal der indfordres Stemmesedler paany, og saa skulle de manglende Valg afgjøres ved et simpelt Flertalsvalg²⁵). Dette indrømmer jeg nu er i Grunden temmelig ligegyldigt; jeg vil aldrig være Bogstavkløver eller hænge mig i Bogstavbestemmelser, og jeg siger derfor, at det skal ikke for mig have den mindste Vægt eller Betydning, at dette er en Afvigelse fra Forholdstalsvalgmaaden, saaledes som denne Benævnelse fornuftigviis maa antages at være forstaaet, da den blev indført i Grundloven; thi man har sikkert tænkt paa den samme Forholdstalsvalgmaade som den, der indførtes i Forfatningen af 1863. hvortil den er gaaet over fra den foreløbige Valglov af 2den October 1855²⁶). Jeg siger, at det er temmelig ligegyldigt, om man, naar ikke alle Pladser kunne udfyldes ved Hjælp af disse halve Qvotienter, men der bliver nogle tilbage, saa benytter Valg ved simpel Stemme fleerhed, thi man opnaaer ganske vist det Samme, hvis man har brugt sin Valgseddel rigtigt, hvad enten man endnu engang tæller Stemmesedlerne op og tager det øverste Navn, eller man endnu engang lader Vælgerne skrive en ny Seddel; det er lige langt og bredt, kun er det Sidste noget vidtløftigere, kun forudsætter dette, at Vælgerne ere tvungne til at forblive tilstede for at høre Oplæsningen af Stemmesedlerne og afvente, om den Eventualitet indtræder, som kunde gjøre en ny Afgivelse af Stemmesedler nødvendig, men det er dog aabenbart ikke nogen saa

stor Ulempe, at man skulde gjøre stærke Indsigelser derimod. Men, naar det i Betænkningen siges, at der i Udvalget har været opkastet Spørgsmaal, om man ikke skulde gaae noget videre, og, i Lighed med den Beslutning, der toges under Forhandlingerne om den iaar vedtagne Forretningsorden²⁷), fordre fuld Qvotient som Betingelse for Valg ved den første Afstemning²⁸), saa siger jeg, at det vilde dog være meget slemt, hvis det skulde antages, at man virkelig kunde gaae til at gjøre dette Skridt videre, thi her er en aldeles sikker, fast og afgjørende Bestemmelse i Grundloven, som ikke kan bortforklares, og som jeg troer, at man under ingen Forhold tør see bort fra; det er Noget, man ikke paa nogen-somhelst Maade saaledes kunde tage under Overveielse, hvorvidt man skulde blive staaende ved denne Bestemmelse eller ikke.

Naar man siger, at det, Grundloven sigter til, det er ikke Forholdstalsvalgmaaden efter een bestemt Definition²⁹), saa siger jeg at med en saadan Frihed i Definitioner kan man komme meget vidt. Jeg har, mine Herrer, seet en Mand, som paastod, at han havde fundet Cirkelns Qvadratur, idet han sagde: Efter min Definitionsfrihed siger jeg, at dette er Cirkelns Qvadratur. Nei, man kan ikke, naar Pladsen er optagen, og en anerkjendt Definition er given, (*Ordføreren*³⁰): Aldrig! aldrig!) saaledes komme med en ny Definition. Forholdstalsvalgmaaden er ikke noget Ukjendt og var allermindst ukjendt for den lovgivende Magt, da den vedtog, at den skulde bevares for Fremtiden, idet man foreskrev denne Bestemmelse i den sidste Grundlov³¹); jeg paa-staaer, at det er utænkeligt, at man kunde mene Andet dermed, end hvad der er kommet frem og gjentagne Gange har faaet sit Udtryk i tidligere Love, — hvorved jeg i Forbigaaende skal nævne, at, naar den ærede Landstingsmand fandt det besynderligt, at jeg havde optaget en curieus Bestemmelse i den af mig foreslaaede Paragraph³²), saa har jeg ligefrem udskrevet den af tidligere Lovbestemmelser³³), saa at Curiositeten i alt Fald ikke er fremkommen ved mit Forslag. Men det, siger jeg, er noget aldeles Væsentligt ved Forholdstalsvalgmaaden, at idetmindste de halve Qvotienter komme med. Det consequent Rigtige vilde

være, at man tog dem allesammen med, selv om de vare mindre; vi ere imidlertid hertillands blevne staaende ved halve Qvotienter, og saaledes maa det derfor ogsaa altid være at forstaae³⁴).

For dem, der i saa Henseende have nogensomhelst Tvivl, skal jeg tillade mig en historisk Oplysning. Jeg anseer dette Spørgsmaal for at være af en saadan Betydning, at det vil være rigtigt at lægge en Steen for, at vi ikke senere skulle komme tilbage dertil og sige, at denne Forandring kan man let faae gjort, at man rigtignok i sin Tid vedtog Valgloven uden at gjøre denne Forandring, men at Udvalget dog allerede dengang havde udkastet den Paastand, at det var Noget, der kunde tages under Overveielse, og at saa kunde man gjøre det en anden Gang. Man tilgive mig derfor, at jeg dvæler et Øieblik derved; det er en historisk Oplysning, som maaskee ogsaa kan have Interesse for En og Anden. Det er bekjendt, at selve denne Valgmaade første Gang indførtes ved den foreløbige Valglov af 2den October 1855³⁵), og at den senere haves overalt i vore Forfatninger; i Thingenes Forretningsordener har den derimod ikke været brugt paa denne, men paa en anden og extraordinair Maade, og dér har jeg fra første Færd indrømmet, at der var overmaade Meget, der talte for at bryde Principet og sige, at dér skal være fuld Qvotient³⁶). Nogen Tid, efterat denne Valgmethode var bleven indført her, var der i Udlandet en bekjendt Mand, som kom med den samme Tanke, nemlig Thomas Hare, men uden at han vidste eller anede, at denne Methode allerede brugtes her i Danmark³⁷). Han fremsatte i en Octav-Piece en meget udførlig Udvikling af det hele System, men han havde ikke kunnet løse det Spørgsmaal, hvorledes der skulde forholdes, naar fuld Qvotient ikke er tilstede. Han sagde: Havde man alle Vælgerne samlede endnu, saa kunde de træde sammen paany, saa kunde der skee en ny Afstemning, men vi have dem ikke sammen, og vi kunne derfor ikke indrette det paa denne Maade. Jeg indrømmer, at deri ligger Hovedvanskeligheden. Han havde lavet nogle høist konstige, fra vore afvigende Regler for, hvorledes man i saadanne Tilfælde skulde kunne hjælpe sig frem til et nyt Valg³⁸). Saa hengik der en 6 à 8

Aar, og imidlertid var denne Methode, som han endnu bestandigt slet ikke vidste, at man brugte her — hvad der kommer frem i et saa lille Land som Danmark, kommer jo ikke saaledes hurtigt ud i Verden — bleven kjendt og havde vakt endeel Opsigt i England og flere andre Lande paa Continentet, og alt dette gjorde, at Hare udgav en Omarbeidelse af den hele Valgmethode endeel Aar efter, idet han endnu stadigt var ubekjendt med den danske Methode³⁹). Nu kommer jeg til at anføre, hvad jeg troer er af væsentlig Interesse, og hvad jeg troer skal vise, at det ikke var noget Paafund, naar man sagde, at de halve Qvotienter maae respecteres. Han udtaler nemlig dér, at Mange, som for ham have udtalt deres Anerkjendelse af det Rigtige, der kunde være i dette Valgprincip, have Alle eenstemmigt fordømt den Maade, hvorpaa han havde søgt at supplere Valget, naar der ikke var opnaaet fuld Qvotient, at han derfor paany havde taget Spørgsmaalet under Overveielse med Flere af dem, hvis Mening han satte den største Priis paa, og at han nu endelig var kommen til den rette Løsning, som han paastod var aldeles sikker; han kunde ikke begribe, at han ikke tidligere var kommen dertil. Og hvilken Løsning var nu dette? Det var den: ikke at begrændse sig til den halve Qvotient, men uden videre at tage Alt med, selv om man gik ned under den halve Qvotient, og dette har jeg fra første Færd af indrømmet var det consequent Rigtige⁴⁰). Nu er der imidlertid i vore Forhold givet en Begrændsning, idet man ikke har villet gaae videre end til den halve Qvotient, hvilken Begrændsning maa fastholdes. Jeg har altsaa grebet Leiligheden til at sige, at jeg ikke paa nogensomhelst Maade kan troe, at det skulde kunne gaae an at lade den Bemærkning, som Udvalget her har fremsat i Betænkningen, staae uimodsagt. Jeg vil for mit Vedkommende erklære, at jeg vilde finde det at være et aabenbart og tydeligt Brud paa Grundloven, hvis man vilde vedtage, hvad der saaledes af Udvalget er stillet i Udsigt.

Der er endnu flere mindre væsentlige Ting, som det imidlertid vilde være Bogstavkløveri at hænge sig stærkt ved; jeg mener saaledes, at det er aldeles vilkaarligt at ville kassere en Stemmeseddel,

fordi der findes flere Navne paa den, end der fordres⁴¹); om der saa findes tusinde Navne paa den, saa maa det være en privat Fornøielsessag for Den, der skriver Sedlen, da det jo i hvert Fald kun er de øverste Navne, der faae Betydning; og at en saadan Uorden skal straffes paa den høist følelige Maade, at Vedkommende berøves sin Ret til at deeltage i Valget, er der dog virkelig ikke nogen Anledning til; men imidlertid, naar Bestemmelsen staaer der, maa man jo kunne holde sig den efterrettelig, og jeg skal derfor, uagtet den aabenbart slet ikke hænger sammen med selve Valgmaaden, ikke paa nogensomhelst Maade gjøre Indvending derimod.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Landstingstidende 1866—67. Sp. 1620.)

ANDRÆ: Det ærede Medlem¹) gjør vistnok ganske ret i slet ikke at indlade sig derpaa; thi saadanne Tilfælde skal man reent lade ligge. Det er, som naar Maanen falder ned, at der, hvor der skal vælges 6, kun skulde være 4 Navne paa Stemmesedlerne, og at, notabene, Alle skulde være enige om disse 4 Navne. Sligt kan man trygt lade blive liggende²).

S o m f o r e g a a e n d e R e p l i k .

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 1621.)

ANDRÆ: Jeg sagde: Det medfører en meget betydelig Vidtløftighed.

Landstingets 122. Møde, Lørdag den 22de Juni 1867.

Dagsorden: Eneste Beh. af Lovforslag om Valgene til Rigsdagen.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 4600—01.)

ANDRÆ: Det kan ikke være min Hensigt at ville gjøre noget Forsøg paa nu at gjenoptage de Forhandlinger, som tidligere have fundet Sted her i Landstinget om dette Spørgsmaal¹). Det vilde — derom er jeg overbeviist — være fuldkommen ørkesløst.

Men jeg synes dog, at det vil være i og for sig naturligt, at jeg ikke tier aldeles stille, eller rettere, at det vilde være unaturligt, hvis jeg taug ganske stille nu. Min Stilling til dette Punkt er jo given ved de tidligere Udtalelser fra min Side²⁾, og jeg har ikke senere seet noget fremkomme, der paa nogen Maade kunde svække, hvad jeg dengang tillod mig at anføre. Jeg troer, at den rette Forstaaelse af Grundloven, ikke saaledes, som den maaskee har foresvævet En eller Anden — thi derpaa lægger jeg ikke den allerringeste Vægt, men saaledes, som den er affattet —, maa lede til den af mig hævdede Anskuelse. Dette skal jeg imidlertid af Grunde, som det høie Thing maaskee let vil forstaae, ikke forsøge paa nu paany at gjøre gjældende under nærværende Sag. Jeg troer, at man skal vogte sig meget for her at komme stærkt ind paa Grundlovsfortolkninger. Men den virkelige Realitet af Spørgsmaalet i og for sig, selv om det maa siges at være ganske uberørt af Grundlovens udtrykkelige Udtalelse, er af en saadan Beskaffenhed, at jeg finder det naturligt og billigt, at den omhandlede Valgmaade gjøres gjældende paa den i Folke-thinget vedtagne Maade³⁾. Det er jo især for Kjøbenhavns Vedkommende, at det er saa aldeles tydeligt, at den modsatte Opfattelse af Sagen vil være, om jeg saa maa sige, urimelig og ubillig, idet det efter min Mening *dér* næsten bliver til en latterlig Comedie: vel at ville indrømme, at Forholdstalsvalgmaaden bruges ved de endelige Valg, men derimod ikke at ville indrømme, at den anvendes ved Valget af Valgmænd. Naar dette ikke indrømmes, da har det for Kjøbenhavns Vedkommende ikke den allermindste Betydning at bruge Forholdstalsvalgmaaden ved de endelige Valg. For de forskjellige Kjøbstæder, som ogsaa berøres af denne Bestemmelse, kan den jo paa ingen Maade have en saa stor Betydning, men for Kjøbenhavn betyder det, ganske simpelt oversat, det Samme, som at man vil lægge Afgjørelsen af Valgene i en enkelt bestemt Fractions Hænder og derved gjøre det umuligt for alle Andre at faae Nytte af deres Valgret, hvilket da viser sig paa den Maade, at de afholde sig fra at vælge.

Som foregaaende Tale.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 4608—10.)

ANDRÆ: Jeg troer, at det er værd at holde fast paa det, der er den egentlige Sandhed, som ligger under nærværende Spørgsmaal, og det er, at saalænge man vedligeholder den Valgmaade, der nu finder Sted, saa tilintetgjør man Interessen for Valgene, og man tilveiebringer da saa kummerlige Resultater som dem, man har seet, hvor kun en saa overordentlig ringe Deel af dem, som Grundloven tillægger Ret til at medvirke ved disse Valg, deeltage deri. Jeg har tidligere udtalt og vil meget gjerne vedstaae det igjen, at det for mig altid har været Hovedsagen, at en virkelig Opfordring til at gjøre sin Valgret gjældende først kommer tilstede, naar man paa den Maade, hvorom der her er Tale, værner om, at Valgretten kan faae nogen Betydning¹). Jeg veed ikke, hvorvidt de Mænd, der nu afgjøre Valgene i Kjøbenhavn, troe sig istand til at kunne tage Hensyn til Minoriteternes Krav; jeg skal overhovedet aldeles ikke gaae ind paa nogen Vurdering af dem, som de sætte igjennem; men jeg skal bemærke, at alene den Omstændighed, at det ikke er Minoriteterne, der komme til at gjøre disse Hensyn til dem selv gjældende, ligesom jeg ogsaa troer, at de ikke ville anerkjende, at det fornødne Hensyn paa denne Maade virkelig er blevet gjort gjældende, jo er nok til at tilintetgjøre Betydningen og Følgerne af dette Hensyn, som man saaledes mener, at der tages. Jeg troer, at Hovedsagen er, at man ikke kan vente nogen virkelig Deeltagelse i Valgene, hvor der ikke er aabnet nogensomhelst Udsigt til, at de, der ikke stemme med den til en vis Tid tilstedeværende Opinion, kunne faae den ringeste Indflydelse²). En saadan Indflydelse kunne de naturligviis ikke faae, hvor Loven af andre Grunde fordeler Valgene paa den Maade, at der i hver Kreds kun skal vælges Een, og dér falder altsaa Spørgsmaalet bort; dér har denne Mangel paa enhver Indflydelse heller ikke det for Følelsen Utilfredsstillende, for at bruge et mildt Ord, som den har, hvor der i en Kreds skal vælges Mange; just dér er det noget haardt,

at alle disse skulle vælges, uden at man kan gjøre nogen Indflydelse gjældende paa et eneste af Valgene. —

Jeg har tidligere sagt, at jeg ikke vilde lægge nogen afgjørende Vægt paa selve Grundlovens Udtalelse, og jeg skal derfor heller ikke nu nærmere undersøge, hvorledes jeg har udtalt mig om dette Punkt i Grundloven paa et tidligere Stadium³). At den, som dens midlertidige Bestemmelse blev affattet, idetmindste foreløbigt vilde opretholde den oftomtalte besynderlige Combination, er jo sikker⁴). Muligen kan det dog ogsaa have havt nogen Indflydelse paa min Opfattelse at see, hvad der er foregaaet i det andet Thing, og derfra at have hørt Udtalelser, som jeg antager, at man, naar der er Spørgsmaal om Grundlovens Mening, dog ogsaa maa tillægge nogen Vægt⁵).

Landstingets 39. Møde, Tirsdag den 17de Februar 1880.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovforslag om Valg ved Forholdstal af Borgerrepræsentanter i Staden Kjøbenhavn¹).

(Landstingstidende 1879—80, Sp. 605—12; Andræ's Indlæg Sp. 606, 606—08, 611—12.)

INDENRIGSMINISTEREN (Skeel)²: .....

FORMANDEN³: Jeg ser ikke, der er Flere, som ønske Ordet.

ANDRÆ: Maa jeg bede om Ordet?

FORMANDEN: Det ærede Medlem har Ordet.

ANDRÆ: Ja, efter Udtalelsen af den høitærede Indenrigsminister og efter den fuldstændig Taushed fra Thingets Side er der jo ikke nogen synderlig Anledning til at formode, at Lovforslagets Skjæbne vil blive mild. Jeg føler mig imidlertid tvungen ved min Fortid til aldrig at fornegte et Billigheds- og Retfærdighedskrav af den Beskaffenhed og, uden derfor noget Øieblik at skulle opholde Thinget under dets byrdefulde Forhandlinger, skal jeg blot afgive den Erklæring, at jeg stemmer for dette og lignende Lovforslag under alle Former.

KAYSER⁴: .....

ANDRÆ: Det gjør mig ondt, at jeg paa den Maade nødtvungent maa opholde Thinget noget. — Det er vistnok en gammel Erfaring, at den, der har Magten, overordentlig nødig indrømmer Retfærdigheds- og Billighedskrav fra Modparten. Dette Forhold tror jeg, at Historien tilstrækkelig kan oplyse os om, og det ikke blot i de store Træk i Staternes gjensidige Stilling overfor hverandre — ikke saaledes som jeg noget Øieblik skulde mene, at Nogen aabent vilde optræde som Forsvarer af Uretfærdigheden og Ubilligheden. Nei! saa sindrigt er Menneket, at det stedse har været og stedse vil blive forholdsvis let at finde forskjellige Grunde, hvormed man kan besmykke en Tilsidesættelse af den Art Krav. Jeg troer nu ogsaa, at, hvad der i det Store og Almindelige kan siges at være en gennemgaaende Erfaring i Aarhundreders Løb og sandsynligvis vil blive det til Verdens Ende, ogsaa kan eftervises paa lignende Maade at gjøre sig gjældende i meget smaa Forhold, og saaledes tror jeg for mit Vedkommende særlig her at have kunnet skimte Noget, der svarede dertil⁵).

Jeg maa nemlig bede bemærket, at der jo her slet ikke er Tale om de tvivlsomme Spørgsmaal, om hvilke der — og med Grund — kan gjøre sig de mest afvigende Anskuelse gjældende, hvorvidt en Repræsentationsret skal tillægges visse bestemte Afdelinger af Borgerne i visse bestemte Anliggender — især naar der er Tale om Begrændsning af de Borgere, der paa den Maade tildeles en saadan Ret, ville naturligvis de allerstørste Tvivl kunne gjøre sig gjældende. Men herom handles der jo slet ikke; her er jo i den nærværende Sag slet ikke Tale om at rokke det Mindste ved den bestaaende Ordning, forsaavidt som denne meddeler en saadan Ret til visse af Kjøbenhavns Indvaanere, og forsaavidt den begrænses denne paa en vis bestemt Maade. Men naar det nu er indrømmet, at en vis Vælgerkorporation skal have denne Ret til at være repræsenteret, til at gjøre sin Anskuelse gjældende ved Ordningen af visse Forhold, saa er det, at jeg ikke forstaar, hvorledes man i samme Aandedræt principielt kan finde det rigtigt og billigt at udelukke indtil Halvdelen af disse Vælgere ikke blot fra at

tage den afgjørende Beslutning i nogle af disse Forhold, men ogsaa fra at gjøre deres Stemme gjældende. Retten hertil er det, jeg troede, at Retfærdighed og Billighed krævede, at man maatte indrømme, og det er det, jeg troer, der uimodsigelig negtes, hvergang man lægger Valget af Flere udelukkende over i Majoritetens Hænder. Naar man i Almindelighed omtaler den Imødekommen, der skulde vises, naar slige Krav fremkomme, pleier man at gjøre opmærksom paa, hvor farligt det kunde være, at nogle faa Individder skulde kunne være istand til ud af deres Midte at tage og med meget faa Stemmer stemple som Repræsentanter Personer, der maaske ikke vare en saadan Værdighed voxne. Uden at huske Forholdet nøie, i dette Øieblik idetmindste, erindrer jeg ikke, hvor stor Vælgerkorporationen er . . . . (*Ploug: 10,000! Rosenørn^o: 14—15,000!*) Lad os altsaa for at tage et Tal, der ligger mellem disse, sige 12,000. 12,000 Vælgere have altsaa den Ret, der er Tale om, og udøve den ved Valget af 6 Repræsentanter, det er jo Sjetteparten af Repræsentanterne, der aarlig vælges; det vil altsaa være omtrent 2,000, som maatte forene sig om at sætte en Repræsentant ind, hvis Majoriteten vil staa paa sin Ret. Der er altsaa ikke Skygge af Fare for her at se aldeles uværdige Personer blive opstillede og valgte som Repræsentanter. —

Forøvrigt skal jeg endnu tilføie, at den sædvanlige Opfattelse, som man stedse pleier at gjøre gjældende, naar der har været Tale om en Anvendelse af Forholdstalsmethoden, er den, at den udelukkende har til Formaal at værne om den saakaldte Minoritetsret, at det skulde være dens virkelige Hensigt at give de undertrykte Minoriteter en Ret til at gjøre deres Stemme gjældende. Det gjør den nu ganske vist, men jeg tror, at det er en ren Misforstaaelse og en Forvanskning af Forholdene, naar man væsentlig fæster Tanken derpaa, og uagtet det kunde lyde noget paradoxalt, kan jeg gjerne sige, at den værner lige saa stærkt om Majoritetens Ret, og at det i Grunden først er ved denne Methode — jeg tænker ikke netop paa den bestemte specielle, der er gennemført i vore Love⁷), — at Majoriteten virkelig kommer til en fuld Udøvelse

af sin Ret. Hvor Methoden nemlig ikke anvendes, og hvor det udelukkende er Majoriteten, der kan gjøre sig gjældende, dér staar man Fare for, at der meget snart indtræder en Følelse af, at enhver Deltagelse i et saadant Valg i Grunden er en overflødig Handling. Der er en vis Liste, som udelukkende kan siges at have nogen Chance for at gjøre sig gjældende, og det er i Grunden ligegyldigt, om man møder og afgiver sin Stemme eller ikke, thi i ethvert Tilfælde vil den afvigende Stemme være spildt. Derved kommer det meget let til, at i Tidernes Løb opgiver Majoriteten ganske sin Ret, den forholder sig fuldkommen passiv, den overlader det til en anonym Delegation at paatage sig Besættelsen af Pladserne, og naturligvis er i alle slige Forhold Revolutionen bagved. Hvis en saadan Delegation vilde misbruge alt for stærkt den den stiltiende overdragne Myndighed, vilde naturligvis denne Revolution gjøre sig gjældende, men der skal jo meget til, inden man gjør Revolution, og jeg haaber, at der stedse skal være en overmaade stærk Opfordring, førend noget Sligt kan ske. Jeg tror ogsaa, at man i de kjøbenhavnske Forhold vil kunne finde Anvendelse for denne Betragtning. Saa vidt jeg mindes, er Deltagelsen i de omhandlede Valg sunken ned til et næsten ubegribeligt Minimum. Om det nu slet ikke skulde have anden Betydning at faae en saadan Forandring som foreslaaet indført end den at vække Liv og Interesse for Valgene, vil jeg anse allerede dette for at være et stort Gode⁸).

*CARLSEN*⁹): .....

*KAYSER*¹⁰): .....

ANDRÆ: Det Sidste skal jeg være enig med det ærede Medlem i; det vilde ogsaa undre mig ganske overordentlig, om Forslaget gik igjennem. Det er ganske vist, at det er en Afvigelse fra, hvad vi hidtil have været vant til at forstaa ved Forholdsmethoden, der her er bragt i Forslag¹¹). Jeg tror imidlertid ikke, der behøves nogensomhelst Oplysninger fra Kommunalbestyrelsen, for at man skal kunne danne sig en fuldstændig paalidelig Dom om denne Afvigelses Beskaffenhed og Anvendelighed. Jeg skal ikke under de nærværende Forhold

indlade mig paa nogensomhelst Kritik af Enkeltheder, men kun indskrænke mig til den almindelige Erklæring, at, saavidt jeg skjønner, er det, her er foreslaaet, i alt Væsentligt en fuldkommen tilfredsstillende Gjennemførelse af den Idé, hvorpaa den omhandlede Methode er begrundet. Ganske sikkert er der i Detaillen Et og Andet, man kunde ønske ændret, men dette vilde formentlig let kunne ændres; herom er der imidlertid ikke ringeste Anledning til nu for Øieblikket at udtale sig nærmere¹²).

Landstingets 54. Møde, Tirsdag den 15de Marts 1881.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovforslag om Valg af Borgerrepræsentanter i Kjøbenhavn¹).

(Landstingstidende 1880—81, Sp. 893—96.)

ANDRÆ: Det er med en vis Tilfredsstillelse, jeg idag har hørt Forhandlingerne, naar jeg mindes, hvorledes man for faa Aar tilbage i det Hele omtalte Forholdstalsvalgmaaden. Jeg skal kun bemærke, at, siden selv de stærkeste Modstandere af nærværende Forslag dog alle have havt et velvilligt Ord, naar den kom paa Tale, saa kan man vel vide, at en Mand med mine Anskuelser maa være særlig tilfreds²). Det er ganske sikkert, at den Velvillie, der er kommen frem i Omtalen af Forholdstalsvalgmaaden, dog just ikke kan siges for nærværende Øieblik at stille et gunstigt Horoskop for det foreliggende Lovforslag. Jeg maa strax forudskikke, at jeg aldeles ikke skal gjøre noget Forsøg paa at forandre den af mig præsumerede Stemning hos det høie Thing. Jeg er fuldstændig forberedt paa, at denne Sag ogsaa denne gang vil møde saadanne Vanskeligheder, at den til Syvende og sidst vil standse³). Jeg veed vel, at selv om jeg var istand til at fremføre de mest glimrende og slaaende Argumenter, selv om det ikke skulde være muligt for Nogen at modstaa min Tales overbevisende Kraft, saa vilde det ikke have nogen Indflydelse paa Afstemningen. Jeg mindes, at en berømt engelsk

Statsmand, Palmerston, har erkjendt en Dag i Enthusiasme, at en Modstander havde udviklet en Dygtighed i Diskussionen, som var aldeles beundringsværdig, og han siges da at have yttret sig saaledes: Det Menneske overbeviser mig aldeles — men min Stemmegivning forandrer han ikke! Sagen er nemlig den, at paa Bunden af Ens Opfattelse ligger ubevidst det afgjørende Moment. Det er ikke for en saadan Argumentation, at man bøier sig, men man bøier sig for noget dybt under denne Opfattelse Liggende, man kalde det Partiinteresse, man kalde det, hvad man vil, men der er noget ganske Andet, der i Reglen er det afgjørende og maa være det. Jeg dadler det paa ingen Maade, det er ganske naturligt, det er et meget undskyldeligt Fænomen, at de, der til en vis Tid have Magten i Hænde, ville bevare den. De give ikke efter for Argumenter. Selv om de i Øieblikket skulde indrømme, at de ikke ere i Besiddelse af Modargumenter, som passende kunne føres i Ilden, have de ikke derfor opgivet Sagen, thi de have en Overbevisning i deres Sjæls Dyb, som de dog følge. Det er gaaet saaledes stedse og vil gaa saaledes formodentlig i en uoverskuelig Tid. Det er langsomt, at den Art af Sandheder maa kæmpe sig igjennem. —

Jeg vil nu, da jeg dog aldeles i Forbigaaende maa sige et Par Ord om selve den Methode, som skjuler sig under dette Lovforslag og ligger til Grund for det, udtale, at jeg ikke kan lade være bestandig at gjøre Indvending, naar jeg hører Methoden betegne som en Mindretalsmethode⁴). Det er ikke Mindretallet, der herved skal have sin Ret gjort gældende, nei, det er Alles Ret, som herved skal varetages. Lad os se i nærværende Sag, hvorledes forholder det sig virkelig? De 15,000 Vælgere, eller hvormange det er — jeg er ikke tilstrækkelig bekjendt med Forholdene til med Sikkerhed at kunne angive Tallet — som i Kjøbenhavn have Ret til at vælge nogle og Tredive Repræsentanter⁵), ere naturligvis delte i mangfoldige forskjellige Grupper, hvad enten man deler dem efter den ene eller den anden Inddelingsgrund. Jeg vil slet ikke indlade mig paa at afgjøre, om det er kommunale eller politiske Forhold, som væsentlig bestemme Inddelingen, men ialtfald

have disse Grupper en lovlig Ret til ogsaa at fordre deres Repræsentation iagttaget ved disse nogle og tredive Valg. De ere delte i mangfoldige forskjellige Grupper, antager jeg, lader os tænke os et vist Antal, lad det blot være f. Ex. 5 Grupper, — det er naturligtvis paa langt nær ikke det, der virkelig finder Sted — hvad er det saa, den nuværende Lov siger? Den siger ikke, at Majoriteten skal have Ret til at tage alle de nogle og tredive Valg, og at de Andre slet ingen skulle have. Det vilde være uretfærdigt, om de 8,000 skulle have dem alle, men de 7,000 slet ingen. Det vilde være i høieste Grad ubilligt, og der var vel Anledning til at forsøge paa ogsaa at afhjælpe denne Ulempe, men det er ikke det, der er Tale om. Nei, Loven siger, naar der er disse 5 forskjellige Partier, — lader os antage, det ene bestaar af 4,000, det andet af 3,800 og saa fremdeles i Rækkefølge ned — da der er 5 Partier, kan gjerne det talrigeste ikke bestaa af mere end 4,000, — saa skulle de 4,000 afgjøre alle Valgene, og de 11,000, eller den langt overveiende Majoritet, skulde aldeles ingen afgjøre. Det er Lovens bestemte Bud. Det er det, mine Herrer, som er uretfærdigt. Jeg indlader mig slet ikke paa, som en æret Taler indskjød i sit Foredrag, at sige at de retfærdigste Valg ville være de, der give det bedste Resultat, der give de bedste Repræsentanter^o). Hvem skal bedømme, hvem der er de bedste Repræsentanter; det er ikke den Enkelte, der har Lov til at opkaste sig til Dommer i dette Forhold og sige: Se, det er en god Repræsentant, de Andre vrager og forkaster jeg.

Nei, det er meget muligt, at Forholdstalsvalgmaaden kan give slette Repræsentanter fra et vist Standpunkt betragtet; det er meget muligt, at det var mangfoldige Gange bedre, naar man tillagde en enkelt Mand, eller om man tillagde enkelte Korporationer at indsætte alle Repræsentanter; men der er Et, som er sikkert: Det er da ikke en *Repræsentation*, man faar af Vælgerne, og det er det, Loven vil have. Det er paa Lovens Standpunkt, jeg stiller mig, naar jeg siger: Antag enhver Lov, som gaar ud paa at fyldestgjøre dette Retfærdighedskrav, dette

Retfærdighedskrav, at de, hvem Lovgivningen tillægger Ret til at lade sig repræsentere, ikke se deres Ret eskamoteret og blive forhindrede i at opnaa nogensomhelst Ret⁷). Hvad er Følgen, naar man ikke indfører en saadan Lov som denne? Det er naturligvis den, at meget snart de forskjellige Grupper, som ikke tør antage sig at være de stærke eller de stærkeste, opgive enhver Kamp, at de sige: Ja, hvad kan det nytte, at vi ville forsøge paa at vælge Nogen; vi kunne jo dog paa ingen Maade sætte vor Villie igjennem. Lidt efter lidt bliver en almindelig Sløvhed, en almindelig Ligegyldighed for Valgene den herskende, og saa kommer der naturligviis altid nogle patriotiske Medborgere, som slaae sig sammen og paatage sig at besørge disse Valg. Derved — jeg gjentager det — kan det gjerne være, at det Allerbedste opnaaes; det er meget muligt, at det er de allerbedste Repræsentanter, og at disse patriotiske Mænd virkelig ved deres Overveielser ere istand til at tage alle mulige Hensyn i Betragtning, som bør tages i Betragtning og gjøre sig gjældende. Et er der kun, jeg siger, og det er det, at det ikke er en Repræsentation af Kommunens Vælgere, som fremkommer paa denne Maade.

Det er naturligvis sikkert og vist, at nærværende Lov har sine Ufuldkommenheder. For det Første vilde jeg for mit Vedkommende jo være en meget daarlig Angriber af Forholdstalsvalgmaaden til Gunst for den anden Fremgangsmaade, der jo afviger i flere Henseender meget kjendelig fra den; men det skyr jeg dog ikke at sige, at jeg bestemt maa hævde, at Tanken, som ligger til Grund for Forholdstalsvalgmaaden, ogsaa finder sin fulde Fyldestgjørelse ved dette Lovforslag, og at de Indvendinger, som fra enkelte Medlemmer ere fremkomne mod den Begrænsning i Valgfriheden, som Loven skulde paalægge dem⁸), gjerne kunne være theoretisk fuldkommen rigtige; men praktisk talt forekomme de mig ikke at kunne tillægges nogen betydelig Vægt. Jeg kan derfor paa ingen Maade se, naar man iøvrigt er en Ven af Gjennemførelsen af det, som jeg betragter som et Retfærdighedskrav, at den Om-

stændighed, at man her har modificeret Fremgangsmaaden, har troet, at den blev langt lettere at udøve ved at indføre denne Listefstemning, paa nogensomhelst Maade skulde kunne skræmme⁹).

I hvilken Grad man kan forse sig paa slige Spørgsmaal, naar man er i sit Hjertes Dyb Modstander, og i hvilken Grad man uden at vide det og uden at ane det kan komme til at se falsk paa Sagen, ses af, at der var et Medlem — jeg husker i dette Øjeblik ikke, hvem det var¹⁰) —, som endogsaa under sin Tale kom til at sige, at der stillede langt større Fordringer til den enkelte Vælgers Arbejde eller Besvær ved det, som Loven her fordrede, end ved den bestaaende Lovgivning. Nu er det ikke værd at tale synderlig om dette Spørgsmaal: Fordringerne, de ere virkelig smaa, om det er det ene eller det andet. Om jeg skal skrive 6 Navne eller et A, som kun er en ubetydelig Brøkdelen af et Navn, der dog altid bestaar af mere end eet enkelt Bogstav, er i og for sig en Bagatel; men sikkert er det, at dette at skrive et A er for et almindeligt Menneske meget mindre vanskeligt end at skrive 6 Navne, og jeg kan ikke se, hvorledes der ellers skulde være nogensomhelst Forskjel i Besværet med Afgivelsen af Stemme. —

Mit Standpunkt overfor dette Forslag har jeg allerede andtydet ifjor¹¹), og jeg gjentager det Samme iaar. Jeg stemmer ubetinget for det paa alle Stadier. Jeg tror, det efter al Sandsynlighed slet ikke vil kunne tænkes gennemført for Øieblikket; det er desto værre det Horoskop, som jeg tror at maatte stille det efter den Maade, hvorpaa Udtalelserne ere faldne i Thinget¹²). En Overveielse i et Udvalg er jo kun et Høflighedsspørgsmaal, det er jeg ganske ligegyldig overfor og vil i ethvert Tilfælde for mit Vedkommende slet ikke tage Del i Overveelsen af dette Spørgsmaal¹³).

Rigsraadets 24. Møde, Lørdag den 5te April 1856.

Dagsorden: 2den Beh. af Udkast til Lov om Forretningsordenen for Rigsraadet¹).

(Rigsraadstidende 1856, Sp. 1002—04.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: Naar den almindelige Regel er foreslaaet at være den, at der til at constituere et Valg skal fordres Majoritet, og der som en Undtagelse er hjemlet en bestemt angiven Minoritet Ret til at gjøre sin Adkomst til at besætte Pladser gjældende²), saa synes det kun at være at complicere det hele Valgsystem, naar man ved Siden heraf endnu vil indrømme, at en Trediedel af de afgivne Stemmer er tilstrækkelig ved Valg af Medlemmer til et Udvalg³). Jeg kan ikke ganske see, at der er saa stor Betænkelighed ved ligefrem at holde sig til Udkastet, som det er forekommet flere⁴); men jeg kan meget godt gaae ind paa, at man vil, saaledes som den ærede Ordfører⁵) har bestræbt sig at udvikle, i Almindelighed overlade det til Majoriteten at afgjøre Sagen, naar blot Minoriteten har sin Ret til i saadanne Tilfælde, hvor den ønsker det, at kunne faae Sagen afgjort paa en anden Maade. Men naar man gaaer ind paa disse to Bestemmelser, forekommer det mig som sagt, at der ikke er nogen Grund til at opstille som en tredie Bestemmelse, at i visse Tilfælde kan Valg foretages med $\frac{1}{3}$ af de afgivne Stemmer.

Den ærede Ordfører har udtalt, at det Princip, som er gjort gjældende i Valgloven, var vistnok fuldkommen hævdet derved, at den fulde Qvotient krævedes, for at et Medlem kunde indtræde som valgt i et Udvalg⁶). Da jeg troer, at det kan være nødvendigt at see Principet klart, skal jeg bemærke, at jeg ikke kan indrømme Rigtigheden af den ærede Ordførers Formening. Dersom man — hvad man jo forøvrigt reent kan lade være udenfor denne Sags Afgjørelse — vil tale om det *Princip*, der er lagt til Grund for Valgloven, saa kan man ikke sige, at det er fyldestgjort derved, at den fulde Qvotient udkræves til et Valg. For at oplyse dette vil jeg tage et bestemt Exempel og forudsætte, at der her i Rigsraadet skal nedsættes et Udvalg paa 5

Medlemmer; i saa Tilfælde er den Tanke, som søger sin Udtalelse i Valgloven, den, at hver 16 Medlemmer i Forsamlingen maae være berettigede til at lade sig repræsentere ved eet Medlem, forudsat at alle 80 Medlemmer ere tilstede. Dette er *Principet* — jeg holder mig kun til disse Tal for klart at kunne udtale, hvorledes jeg troer, det bør opfattes — at, hvor der er Tale om Repræsentation, dér spørges der først om, *hvormange* Repræsentanter der overhovedet skal vælges, og dernæst tildelelser man en saadan Deel af de samlede Vælgere, som udfordres for at vælge een Repræsentant, Retten til at vælge en saadan. Nu sætter jeg, at der paa denne Maade af 4 Gange 16 Medlemmer vælges 4 Repræsentanter, at altsaa 64 Stemmer danne sig paa den Maade, at den fulde Qvotient derved 4 Gange fremkommer, saa spørges der: hvorledes skal da den 5te Plads besættes? Da mener jeg, at den *principmæssige* Afgjørelse vilde være den, at de 16 Medlemmer, som endnu ikke havde sat noget Valg igjennem, skulde besætte den 5te Plads for sig alene, og da maatte man tillade dem at afgjøre Sagen, som de bedst kunde; naturligviis maatte Minoriteten af de 16 underkaste sig Majoritetens Afgjørelse, og derfor er det ganske consequent at sige, at, naar der opnaaes over Halvdelen af Qvotienten, saa er dette Stemmetal tilstrækkeligt.

Men naar man vil forfølge Principet videre, maatte man foreskrive bestemte Regler for Udøvelsen af Minoritetens Valgret paa den Maade, at den kunde komme til at sætte et Valg igjennem, og der vilde da blot være den praktiske Vanskelighed, hvorledes man hurtigt kunde faae Valget udført, da det kunde tænkes, at en Minoritet med langt færre Stemmer end Halvdelen tilsidst maatte kunne hævde sin Ret til at indsætte et Medlem. Jeg vil paa ingen Maade tillægge denne Oplysning nogen Vægt med Hensyn til nærværende Sag, men jeg tillægger den dog nogen Betydning, da den berører det overordentlig vigtige Princip, som ligger til Grund for Valgloven, og jeg ikke kan ansee det rigtigt, at man bliver staaende ved en efter min Formening ikke klar Opfattelse af dette Princip.

Rigsraadets 23. Møde, Lørdag den 22de Februar 1862.

Dagsorden: Valg af Udvalg til Udkast til Forfatningslov, indeholdende nogle Forandringer i Forfatningslov af 2. Oct. 1855¹).

(Rigsraadstidende 1862, Sp. 1196—97.)

PRÆSIDENTEN (Madvig)²: .....

ANDRÆ: Vil den høitærede Præsident tillade mig en kort Bemærkning i Anledning af det af ham nu Fremførte?

PRÆSIDENTEN: Det ærede Medlem har Ordet.

ANDRÆ: Det er naturligviis ikke min Mening at ville gjøre nogensomhelst Indvending mod det, der nu blev anført af den høitærede Præsident; jeg vil blot tillade mig den Bemærkning, at Valghandlingen vil standse, naar samtlige 9 Medlemmer ere valgte, hvilket jo ogsaa staaer i fuldkommen Overensstemmelse med, hvad den høitærede Præsident udtalte; men derved vil det formeentlig aldeles ikke komme til nogen Erkjendelse, hvorvidt Nogen har faaet, eller rettere sagt, der kan ikke være Nogen, der faaer 8 Stemmer.

PRÆSIDENTEN: Ganske rigtigt, det kan ikke komme til nogen udtalt Erkjendelse; men der kan være 8, 7 eller 6 Medlemmer, der vide, at de Alle have skrevet det samme Navn først, og at dog den Mand, hvis Navn de have skrevet, ikke er bleven valgt. Det er netop derfor, jeg har forudskikket disse Bemærkninger, fordi jeg frygtede, at man maaskee i et saadant Tilfælde vilde kunne sige, at der maatte være foregaaet noget Galt ved Valget. (*Andræ*: Ja, det er sandt!) Det er derfor, jeg har villet værgе mig imod Misforstaaelser³).

Rigsraadets Landstings 8. Møde, Mandag den 4de Juli 1864.

Ang. Udsættelse af 1ste Beh. af Lovudkast om nye Statslaan.

(Rigsraadstidende 1864, Landstinget, Sp. 78.)

ANDRÆ: ..... det forekommer mig at ville være hensigtsmæssigt, hvis Sagen kunde udsættes saalænge, indtil den endelige Forretningsorden forelaa¹). Det er jo nemlig ikke undgaaet de ærede Medlemmers Opmærksomhed, at nærværende Sag er af en gjennemgribende Betydning. Jeg kan ikke antage, at der til nogen anden Sag paa en mere naturlig Maade end til denne vil kunne knyttes de almindelige Bemærkninger med Hensyn til Stillingen i det Hele, som der dog vistnok maa gives Anledning til at komme frem ogsaa i denne Sal. Naar der saaledes ikke kan være nogen grundet Tvivl om, at det høie Thing maa ønske at tillægge det Udvalg, der nødvendigviis efter første Behandlings Slutning vil blive at nedsætte, en ganske særlig Betydning, saa forekommer det mig ogsaa næsten ganske nødvendigt, at de sikkrende Betingelser for frit Valg, som nu foreligge i det Forslag, der er fremkommet til en ny Forretningsorden, forud ere givne. Skulde man skride til Valg af et saadant Udvalg efter den tidligere Forretningsordens Fremgangsmaade, saa vilde jo derved Spørgsmaalet om, hvorledes Udvalget skulde sammensættes, ganske være overgivet til Majoriteten. Det forekommer mig, at alene dette Hensyn maatte gjøre det i høi Grad ønskeligt, hvis det maatte lade sig forene med Forretningernes Gang i det Hele, om Forretningsordenen kunde komme først og blive endelig vedtagen, forinden denne Lov kom til første Behandling.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Rigsraadstidende 1864, Landstinget, Sp. 83—85.)

ANDRÆ: ..... Men jeg maa i Anledning af, hvad der af et andet æret Medlem (Sick)¹) anførtes om det Ønskelige i,

at Forhandlingen kunde fremmes saameget som muligt²⁾, gjøre opmærksom paa, at vel maa dette naturligviis ogsaa fra min Side erkjendes for at være ønskeligt, men man maa dog erindre, at den egentlige nærmere Forhandling høist sandsynlig først vil kunne finde Sted, efterat et Udvalg har været nedsat. Det er ikke at antage, at det hele Materiale, som man maatte ønske, for at kunne komme til at udtale sig paa en mere begrundet Maade om Forholdene, kan være tilstede, forinden en nærmere Drøftelse mellem Ministeriet og et Udvalg har fundet Sted, og her er det just for mit Vedkommende, at den store Vanskelighed ligger. Dette Udvalgs S sammensætning anseer jeg for at være af allerstørste Vigtighed, og det er, for at værne om det frie Valg til dette Udvalg, at man, som det forekommer mig, ikke maa skræmmes tilbage af den Ulempe at skulle udsætte Sagen et Par Dage.

Jeg kan endnu ikke undlade at bemærke, at, naar der tales om, at [d]en Forretningsorden, vi nu benytte, altid har været brugt i Landstinget, og ikke *dér* har givet Anledning til nogen Beklagelse³⁾, eller hvad der ellers har kunnet anføres om den tidligere Landstingspraxis, saa glemmer man, at her er Talen om Rigsraadspraxis, og, saalænge et Rigsraad har bestaaet, har det stedse været Medlemmerne tilladt at nedsætte Udvalg paa den her omhandlede Maade⁴⁾. Det vilde altsaa være første Gang i et Rigsraad, at man vilde forhindre en saadan Udøvelse af Medlemmernes frie Valgret. Jeg seer jo, at Udvalget for Forretningsordenen selv fuldstændig erkjender det hensigtsmæssige ved Foranstaltningen⁵⁾, og jeg kan derfor ikke troe, det vil være rigtigt at gaae frem paa en saa forhastet Maade, som det dog maatte siges at være, hvis Udvalget som Følge deraf blev mangelfuldt i sin S sammensætning, hvoraf efter min Overbeviisning vilde følge, at ogsaa den hele Discussion blev mangelfuld. . . . .

Rigsraadets Landstings 10. Møde, Onsdag den 6te Juli 1864.

Dagsorden: 1. Beh. af Forslag til en Forretningsorden for Rigsraadets Landsting.

(Rigsraadstidende 1864, Landstinget, Sp. 128—29.)

ANDRÆ: Det er ganske naturligt, at de forskellige Medlemmer have større eller mindre Lethed ved at sætte sig ind i Minoritetens eller Majoritetens Stilling. Det forekommer mig, at den ærede Ordfører¹⁾ med megen Lethed havde bemærket de Vanskeligheder og Ulemper, der kunde flyde for Majoriteten af en vis Fremgangsmaade²⁾. Jeg har en lignende Lethed ved at see de Vanskeligheder og Ulemper, der kunde føles af Minoriteten; men jeg skal i dette Øieblik indskrænke mig til den ganske korte Bemærkning, at det forekommer mig aldeles utvivlsomt, at Paragraphen³⁾ udelukkende kan forstaaes saaledes, at den dér omhandlede Begjæring af 15 Medlemmer, om at Valget skal udføres paa en vis nærmere angiven Maade, maa tages tilfølg, naar den fremkommer forinden selve Valghandlingen; da vi nu begge, den ærede Ordfører og jeg, ere enige om, at der ikke kan være Tale om at ville overraske den Ene eller den Anden, enten Majoriteten eller Minoriteten, saa vilde det, forsaavidt der skulde behøves et særligt Værn imod, at Majoriteten overraskes ved pludselig at erfare, at en Valgmaade, som den slet ikke havde tænkt sig, i et vist givet Tilfælde skulde komme til Anvendelse, være meget nødvendigt, at det da ogsaa udtrykkelig hjemles i Forretningsordenen, at Valget først skal foregaae efter nogen Tids Forløb. Thi dette er nu aldeles uhjemlet; bliver Paragraphen staaende, saaledes som den nu staaer, saa kan der aldeles ikke være nogen Tvivl om, at de, der ønske den særlige Valgmaade, have Ret til at begjære den, lige indtil Valghandlingen skal foretages, og saaledes er Paragraphen, der er tagen af Rigsraadets Forretningsorden⁴⁾, ogsaa stedse bleven forstaaet i Rigsraadet.

Løvrigt er det jo indlysende, at det kun er nogle faa Til-

fælde, i hvilke det kan tænkes, at denne Valgmaade vil blive krævet, saa at Majoriteten stedse vil kunne forudsee, i hvilke Tilfælde den vil indtræde, og altsaa sjelden være i den Stilling, at den vil blive overrasket; men jeg skal indrømme, at det er rigtigere i selve Forretningsordenen at afskjære en hvilkensomhelst Mulighed til Overraskelse fra hvilkensomhelst Side, og det vil derfor maaskee være rettest, at den ærede Ordfører foranlediger Tilføiningen af en udtrykkelig Bestemmelse i den af ham angivne Retning.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Rigsraadstidende 1864, Landstinget, Sp. 131—32.)

ANDRÆ: Hvad den ærede Ordfører sidst anførte¹⁾, bekræfter kun for mig, hvad jeg vidste iforveien, at det falder den ærede Ordfører meget vanskeligt at sætte sig ind i Minoritetens Stilling. Der er Ingen, der veed, naar Forslag om et Udvalgs Nedsættelse kunne fremkomme. Den ærede Ordfører, som jo nu ganske særlig har været beskjæftiget med Forretningsordenen, kan ikke oversee, at et Forslag om Udvalgs Nedsættelse ligesom kan falde ned fra Skyerne. Den ærede Ordfører kan jo saaledes reise sig i dette Øieblik og foreslaae Nedsættelsen af et meget stort Udvalg angaaende dette Punct. Bestemmelse derom kan jo tages strax, og var der nu en Minoritet, som ønskede at sikkre sig Frihed ved Valget paa den omhandlede Maade, skulde den, jeg veed ikke i hvor kort Tid, raadslaae, tage Beslutning og samle 15 Medlemmer, som endog skriftlig skulde fremsætte deres Begjæring; at dette ikke skulde kunne kaldes en Overraskelse, formaaer jeg ikke at indsee.

Jeg for mit Vedkommende skal ikke have det Mindste imod, hvilke Bestemmelser man sætter ind i Forretningsordenen for at sikkre Majoriteten; men jeg skal dog ikke unnlade at tilføie, at naar man gaaer ud fra, at slige Udvalg kun ville blive nedsatte, hvor der handles om særdeles vigtige Sager, saa er det ganske be-

synderligt, at man ikke ogsaa vil gaae ud fra, at det er bekjendt for Majoriteten, naar slige Begjæringer ville fremkomme. Jeg troer, at det i Praxis har viist sig, at man altid har vidst det; men i ethvert Fald kan man, hvor man har nogen Frygt i saa Henseende, tilføie en Bestemmelse, som udtrykkelig hjemler, at der skal hengaae nogen Tid, efterat Begjæringen er fremsat, inden selve Valghandlingen finder Sted.

Landstingets 11. Møde, Lørdag den 24de November 1866.

Dagsorden: 1ste Beh. af Forslag fra Udvalget for Landstingets Forretningsorden¹⁾.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 277—78.)

ANDRÆ: Det er ganske vist rigtigt, som det ærede sidste Medlem bemærkede²⁾, at dette Tilfælde er tænkeligt³⁾; men det maa tillige tilføies, at det ikke er meget sandsynligt. Heri Thinget troer jeg i alt Fald ikke, at man nogensinde har følt nogen Ulempe af den af ham omtalte Mulighed, men iøvrigt kan jeg slet ikke indrømme, at det er nogen Ulempe. Det er jo ligefrem begrundet i Sagens Natur, at der ved Valget af Medlemmer til et Udvalg kan blive flere valgte, end der skulde indtræde i Udvalget. Naar dette skeer ved Valg, der ere foretagne efter den sædvanlige Fremgangsmaade, afgjøres Sagen ved Lodtrækning eller i Henhold til andre vilkaarlige Bestemmelser. Ved Forholdstalsvalg afgjøres derimod Sagen, som Ordføreren bemærkede, ganske simpelt derved, at Valgacten, naar der valgt et tilstrækkeligt Antal Medlemmer, er forbi dermed⁴⁾. At fastsætte som almindelig Regel, at den Brøk, der fremkommer ved at dividere Antallet af dem, der skulle vælges, ind i Antallet af de Stemmegivende, skal forøges til en Eenhed, vil ikke blot, som det ærede Medlem sagde, kunne frembringe eller i *Reglen* frembringe⁵⁾, men vil *altid og med Nødvendighed* frembringe Omvalg, og det vil jeg ansee for en ganske anderledes væsentlig Ulempe.

Jeg vil bede bemærket, at den saakaldte Forholdstalsvalgmaade⁶⁾

jo ikke kommer til Anvendelse i sin Reenhed ved det Forslag, der er stillet af Udvalget, idet der er blevet fastsat den nærmere Begrænsning, at kun de, der opnaae den fulde Qvotient, skulle erkjendes for at være valgte, hvorimod der stedse skal foretages Omvalg, forsaavidt Pladserne ikke blive besatte paa denne Maade⁷). Der er, synes det mig, aldeles ikke nogen Grund til at ønske Majoritetens Ret varetaget yderligere, end skeet er, og jeg skulde for mit Vedkommende finde det meget uheldigt, om man vilde frembringe en endnu yderligere Forkvakling af den hele Methode, ved at forsøge paa at indsætte Regler om, at kun et vist Antal af Udvalgenes Medlemmer skal vælges paa den Maade, og at de andres Valg saa skal voldgives Majoriteten. Jeg troer, at Majoriteten har saa mange Midler til at gjøre sin berettigede Indflydelse gjældende, at man ikke behøver ved slige Kunster at søge end yderligere at værne om den.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 279—80.)

ANDRÆ: Et æret Medlem i min Nærhed (J. C. Jacobsen) meente, at det var netop stemmende med den Tanke, der søger sit Udtryk i disse Bestemmelser, at forøge Qvotienten ud over det Tal, som Bestemmelsen her vil have¹). Dette maa jeg modsige; det er ganske sikkert ikke stemmende med Grundtanken for dette System. Det er jo fuldkommen rigtigt, at, naar man vil, kan man opstille et saadant ganske besynderligt, extraordinairt Tilfælde som det, der blev berørt af det ærede Medlem her overfor (J. Andersen)²). Han sagde: Lad os forudsætte, at der er 65 Medlemmer, der deeltage i Stemmegivningen, og at der skal vælges 11, saa vil der efter Reglerne, saaledes som de have fundet Udtryk i Forslaget, jo kun fordres 5 Stemmer til at kunne vælges. Der bliver da 10 Stemmer tilbage. Disse 10 Stemmer kunde man nu tænke sig vare alle faldne paa een og samme Candidat, og denne Ene kunde saaledes, uagtet han havde 10

Stemmer, blive udelukket, hvorimod Udvalget sammensattes af Elleve, der hver for sig kun havde faaet 5 Stemmer³). Det er fuldkommen tankerigtigt, men der maa tilføies en eneste lille Bemærkning, som omstøder og kuldkaster det aldeles. Det er det, at det Tilfælde er saa usandsynligt, at, om man vilde stemme fra nu og til Verdens Ende, vilde det ikke indtræde. Det er ligesom at spille paa en Qvaterne i det gamle Tallotteri⁴). Det er fuldkommen sikkert, at det var ligesaa sandsynligt, at de 4 Nummere ligesaa vel kunde udkomme som hvilkesomhelst andre 4 Nummere, men Erfaring viste Alle, der forsøgte derpaa, at det var Noget, de helst ganske maatte see bort fra, at et saadant Tilfælde kunde indtræde. Naar en Minoritet vil være sikker paa at sætte et Medlem ind i Udvalget, er det ganske vist, at den ikke bør indskrænke sig til blot at bestaae af det knebne Antal, i det berørte Tilfælde af 5, som absolut vilde udfordres. Hvis der er andre Minoriteter, som ere bedre samlede, vil ganske sikkert med mere eller mindre Sandsynlighed en saadan Minoritet, som kun har tilveiebragt accurat 5 Stemmer være udsat for at miste sin Ret til at besætte Pladser; men naar den har 6 Stemmer, — som den jo altid skulde have, hvis det af det ærede 12te kongevalgte Medlem (Fischer) gjorde Forslag⁵) blev gjældende —, kan man være temmelig sikker paa, at den nok vilde faae sit Medlem ind i Udvalget. Det vilde være noget saa overordentlig Usandsynligt, at under saadanne Forhold alle de Combinationer skulde indtræde, som fordredes for, at et saadant Valg skulde forspildes, at man vistnok ganske trygt kan berolige sig med, at det ikke vil skee.

Som foregaaende Tale.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 281.)

ANDRÆ: Det kunde vistnok slet ikke falde mig ind her paa dette Sted at gjøre noget Forsøg paa at løse denne forresten reent mathematiske Qvæstion, om der er stor eller lille Sandsynlighed

i slige Tilfælde¹); jeg kan kun forsikkre det ærede Medlem²) om, at Sandsynligheden er meget ringe, og selv om et saa usandsynligt Tilfælde indtræffer, thi det er et meget usandsynligt Tilfælde, som det ærede Medlem her ligeoverfor (J. Andersen) omtalte, at man accurat skulde ville vælge 11 Medlemmer, og at derhos, hvad jeg ikke troer nogensinde er skeet, netop 65 Stemmer skulle blive afgivne — selv under denne Forudsætning staaer der alligevel overordentligt Meget tilbage, inden det Tilfælde kan indtræde, at en Minoritet, der har samlet 6 Stemmer om en Candidat, skulde blive berøvet sit Valg, thi, bortset fra meget Andet, skal jeg blot gjøre opmærksom paa, at den i saa Fald maatte opnaae det særegne Uheld, at 2 Stemmer af de 6 blive liggende tilbage mellem de 10 sidste; allerede dette er noget Usandsynligt, men der hører desuden mange andre Betingelser til.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 282.)

ANDRÆ: Jeg skal her blot tilføie, at dette¹) ikke er Fremgangsmaaden, idetmindste ikke den, som er tænkt som den naturlige. At i det omhandlede Tilfælde, hvor 15 Medlemmer skulle vælges, Thingets Medlemmer skulle gruppere sig 3 og 3, er slet ikke Meningen; der er slet ikke tænkt paa, at der i Thinget skulde være 15 Fractioner, eller, efter hvad det ærede Medlem²) opstillede, endog 19, — thi der skulde jo være 4, der bleve berøvede deres Valg — altsaa 19 Fractioner, som grupperede sig i 3 og 3. Meningen er den, at større Grupper i Thinget, bestaaende af 20, 21, 14, 12, 16 eller hvilket som helst Tal, kunne samle sig og sætte et til deres Antal svarende Antal Candidater igjennem, og hvis man vil fastholde det som den rette og begrundede Anvendelse af Metoden, troer jeg, at alle Ulemper ville falde bort; det kan ikke forhindre, at ogsaa en meget mindre Minoritet, hvis den absolut concentrerer sig om en enkelt bestemt Candidat, og-

saa kan faae sin Ret varetagen; men jeg siger, at hvis den bestaaer af saa Faa, at den kun kan samle 3 Stemmer, saa er det ikke nogen stor Ulykke, om den ikke faaer sin Ret varetagen, og, naar den blot kan samle 4 eller 5, vil den være meget betrygget.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 285—86.)

ANDRÆ: Det ærede Medlem¹⁾ har vistnok fuldkommen Ret i, at Fordelen ved denne Valgmaade maa vise sig mindre iøinefaldende, hvor der er Tale om at foretage Valg af et stort Antal Medlemmer med forholdsviis meget faa Stemmegivende²⁾. Det har jeg tidligere indrømmet³⁾, og jeg er fremdeles fuldstændig villig til at tilstaae, at, naar man tænker sig et Udvalg nedsat paa 15 Medlemmer i en Forsamling, der kun bestaaer af et halvt Hundrede Medlemmer, saa kan den være mindre tilfredsstillende ved de forskjellige Combinationer, der kunne opstaae, men jeg paastaaer, at en Uret kan aldrig derved finde Sted, og at en Minoritet ikke paa nogen Maade derved kan lide nogetsomhelst Skaar i den Ret, som virkelig tilkommer den. Det er bestandig en ganske urigtig Forudsætning, naar man gaaer ud fra, at Forsamlingen skulde atomistisk opløse sig i smaa Grupper paa 3 eller 4 Medlemmer; det er jo slet ikke det, der finder Sted. At en enkelt lille Minoritet kan danne sig, bestaaende af ganske faa Medlemmer, er et herfra forskjelligt Forhold, og dér finder jeg det fuldkomment i sin Orden, at selv en saadan lille Minoritet faaer sin Indflydelse gjort gjældende, hvor der er Tale om Valg af Medlemmer til et Udvalg. De andre Fremgangsmaader, f. Ex. den, som det ærede Medlem, der talte sidst⁴⁾, hentydede til, og som en Deel af de her tilstedeværende Medlemmer maaskee endnu ville have i Erindring, den nemlig at dele Forsamlingen i Afdelinger og saa henvise et vist Antal af Valg til Afdelingerne⁵⁾, ere aldeles illusoriske; den har ikke den allerringeste

Betydning, naar Afdelingerne ikke bruges paa en ganske anden Maade, end her var Tilfældet, nemlig til at discutere og forberede Lovenes Forhandling i det samlede Thing, saa at en saadan Udvei kan man ikke gaae ind paa. Jeg behøver nu ikke at sige, at for mit Vedkommende anseer jeg det for temmelig uvæsentligt, om man antager den ene eller den anden Bestemmelse; kun for Principets Skyld har jeg ønsket ikke at forholde mig ganske taus, naar Paastande, som jeg ikke anseer for rigtige, fremføres. Jeg skal ikke forsøge paa ved nogen Udvikling at omvende Nogen, der nu engang har faaet stærke Tvivl, som bestandig befæstes og forøges. Det skal jeg overmaade gjerne see, at de Medlemmer beholde deres Tvivl og fremdeles befæste og forstærke den [dem?].

Som foregaaende Tale.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 288.)

ANDRÆ: Ja, jeg vilde med den allerstørste Glæde gaae ind paa en nærmere Undersøgelse af det omhandlede Tilfælde¹), men jeg beder det ærede Medlem troe mig, naar jeg siger, at jeg ikke har den fjerneste Erindring om, at det gik saaledes til, som af ham anført, og jeg forstaaer ikke Muligheden af, at 8 Medlemmer skulde kunne sætte 4 Valg igjennem. Det er mig umuligt at begribe, hvorledes det skulde være gaaet til. Der maa være en eller anden Misforstaaelse tilstede, som jeg ikke i Øieblikket erindrer.

Som foregaaende Replik.

(Landstingstidende 1866—67, Sp. 289.)

ANDRÆ: Ja, det var en ganske forskjellig Opfattelse²); saa kan jeg meget vel forstaae det; denne Minoritet paa 8 udvidede sig og blev til 16.

II

UDVALGTE FORFATNINGS- SPØRGSMAAL

A.

Etkammer contra Tokammer.

Valgret og Valgbarhed.

Konstitutionelle Principper. Parlamentarismen.

**Forfatningen i Forhold til Hertugdømmerne
og Udlandet.**

*Rigsforsamlingens 70. offentlige Møde, Torsdag den 8de Marts
1849.*

Dagsorden: Den foreløbige Behandling af Grundloven.
Formelle Bemærkninger fortsat¹).

(Grundlovgivende Rigsforsamlings Forhandlinger, Sp. 1806—07.)

ANDRÆ: Det har slet ikke ved de Bemærkninger, jeg gjorde i forrige Møde²), været min Hensigt at reise Spørgsmaal om Formandens Competence. Uagtet jeg ikke troer, at den Fremgangsmaade, han foreslog med Hensyn til §§ 30—36³), er hensigtsmæssig, er det dog langt fra mig at ansee Sagen for saa vigtig, at jeg skulde gjøre det specielt til Gjenstand for Forhandling i Forsamlingen, hvorvidt det er i Overensstemmelse med Regulative, at Formanden kan afgjøre dette; men jeg skal langt hellere føie mig efter Formandens Afgjørelse. Jeg troede kun, det maatte forstaaes som et Forslag fra Formandens Side, hvorved han ønskede at høre Forsamlingens Mening, ligesom jeg oftere ved forskjellige Leiligheder har bemærket, at Formanden om Spørgsmaal, der utvivlsomt henhørte under hans Competence, med megen Liberalitet har tilladt Forsamlingens Medlemmer at yttre deres Mening. Derfor skal jeg heller ikke gaae nærmere ind paa Competence-Spørgsmaalet; thi det er for mig aldeles upraktisk. Vil nemlig den ærede Formand erklære, at en saadan Fremgangsmaade skal finde Sted, føier jeg mig derefter. Jeg skal dog til min Undskyldning anføre, at hvis blot de forskjellige Minoritetsforslag efter deres Orden skulde discuteres, kunde det vel tænkes, at Lovudkastet selv ikke vilde komme under Discussion. Jeg skal ikke undersøge, hvorvidt noget af disse maatte ligge

Udkastet saa nær, at det under Discussionen kunde sammenfattes dermed; men theoretisk kunde det tænkes, at det Udvalg, der er nedsat for at afgive Betænkning over Lovudkastet, kunde med Hensyn til et enkelt Afsnit splitte sig i Minoriteter, af hvilke slet ingen gik ind paa Lovudkastets Idee, og dersom man da kun skulde discutere disse Minoriteter, vilde Forsamlingen kun paa en kunstlet Maade kunne komme til at discutere Lovforslaget.

Dette Punkt skal jeg imidlertid lade staae hen; derimod skal jeg yttre mig om Hensigtsmæssigheden eller Uhensigtsmæssigheden af enten at behandle disse Paragrapher paa den Maade, man tidligere har brugt i Forsamlingen, nemlig at behandle Paragrapherne i deres naturlige Følgeorden, eller at behandle de forskjellige Minoritetsvota efter en vis bestemt Rækkefølge. Jeg troer, at der er Mange i Forsamlingen, som ikke ere tilfredse med den Betydning, som den foreløbige Forhandling efter Regulativet har modtaget⁴), idet den kun fremkalder en uhensigtsmæssig Repetition ved den endelige Behandling, og jeg tilstaaer, at jeg ganske deler denne Anskuelse. Hvad jeg ønskede, det er, at den foreløbige Behandling maatte være mere almindelig, saa at sige en Behandling af Principer, og at derimod den egentlige Indgaaen i den yderligere Detail var forbeholdt den endelige Behandling, og da umiddelbart paafulgt af Afstemningen. Her er nu just et Tilfælde, hvor Bibeholdelsen af den sædvanlige Forhandlingsmaade netop vilde føre til det, jeg anseer som ønskeligt, idet man ved den foreløbige Behandling naturligt vilde komme til at discutere Principerne uden at fordybe sig i de enkelte Forslag, hvilke derimod vilde blive opsatte til den endelige Behandling, og dér ledsaget af Afstemning.

Naar man nemlig opkaster det Spørgsmaal, hvad der i dette Afsnit af Udkastet maa ansees for Hoved- eller Principspørgsmaal, da er der fire: det første om Eet- eller Tokammerssystemet, det andet Spørgsmaal om Valgretten eller Betingelserne for Valgretten, det tredie om Valgbarheden, og det fjerde om Valgmaaden. Det er de 4 Hovedprinciper, hvorom den almindelige Discussion er ønskelig; men disse knytte sig paa en naturlig Maade

til Udkastets Paragrapher, nemlig Spørgsmaalet om Eet- og Tokammerssystemet til § 30, Spørgsmaalet om Bestemmelserne om Valgretten til § 31, Spørgsmaalet om Valgbarheden til § 32 og Spørgsmaalet om Valgmaaden til § 33. Med Hensyn til de paa følgende Paragrapher er det mindre væsentligt, om man vil discutere dem under Eet eller maaskee sætte § 36 paa sin naturlige Plads efter § 32. Hvis man fulgte den angivne Maade, som hidtil har været brugt, da mener jeg saaledes, at den foreløbige Behandling vilde blive mere simplificeret, idet den mere vilde blive en Behandling af Principer; hvis man derimod følger den af Formanden foreslaaede Fremgangsmaade, seer jeg ikke, hvorledes de, der kunne have Interesse af at udtale sig om de almindelige Principspørgsmaal, skulde finde Leilighed til paa passende Maade at anbringe deres Bemærkninger, og jeg seer heller ikke, hvorledes man da skulde kunne undgaae at udstrække Forhandlingerne utilbørligt, idet man maa tage det samme Hensyn til de Ændringsforslag, som under Forhandlingen fremkomme fra de forskjellige Medlemmers Side, som til de af Udvalgets Minoriteter stillede Forslag.

Rigsforsamlingens 84. offentlige Møde, Onsdag den 28. Marts 1849.

Dagsorden: Den foreløbige Beh. af Grundlovsudkastet.

§§ 30—36.

(Grundlovgivende Rigsforsamlings Forhandlinger, Sp. 2237—42.)

ANDRÆ: Naar man ved Slutningen af disse Forhandlinger over Lovudkastets §§ 30—36, der indeholder Forfatningens Repræsentationssystem¹), seer tilbage paa det Udbytte, der er fremkommet, da forekommer dette mig ingeniunde at være saa trøstesløst, som det fra enkelte Sider er antydet²). Det er vel sandt, at der i Forsamlingen ikke har været nogen overmaade stor Enighed, men denne kunde ikke heller med Billighed ventes, efterat det ærede Udvalg havde givet et saa mærkeligt Eksempel paa Uenighed, idet det var fremkommet med ikke mindre end

6 forskellige Forslag om Repræsentationens Ordning³); Adsplit-
telsen i Forsamlingen er imidlertid paa ingen Maade saa stor,
som det ved første Øiekast kunde synes. . . . .

Hvad jeg imidlertid troer, fortjener overordentlig Vægt, er den
Omstændighed, at gjennem Discussionen enkelte Principer, Ho-
vedprinciper for Rigsdagens Ordning, have tilkjæmpet sig en saa
overveiende Anerkjendelse i Salen, at det forekommer mig afgjort,
at ethvert Forslag, der vil gjøre Regning paa Majoritet, maa anerk-
kende disse Principer, og at ethvert Forslag, der fornægter dem,
allerede derved har opgivet Kravet paa at erhverve en saadan
Majoritet. Jeg skal tillade mig i Korthed at antyde de Principer,
som synes mig aldeles afgjort at have vundet denne Anerkjen-
delse ved Debatten.

Først og fremmest indrømmer man, at Repræsentationens
Sammensætning maa være uensartet; man anerkjender, at det
ikke gaaer an, at alle Rigsdagsmænd vælges paa samme Maade.
Man har tænkt sig 2 forskellige Arter af Valg, den ene i mindre
Valgkredse, indrettede omtrent paa samme Maade, som Tilfældet
har været ved denne Forsamlings Sammensætning⁴); men for-
uden disse mindre Valg vil man ogsaa have andre Valg, der
skulde indeholde Garanti for, at betryggende Elementer komme
ind i Repræsentationen. Nødvendigheden af saadanne — om jeg
maa bruge dette Udtryk — mere betryggende Valg er anerkjendt
fra alle Sider, og 5 af Minoritetsforslagene tilligemed selve Lov-
udkastet have optaget dem⁵). . . . . Dette er altsaa et Punkt,
der afgjort er vundet. Hvad nu angaaer de mindre Kredsvalg,
saa troer jeg fremdeles, at det kan betragtes som afgjort, at de
maa foregaae paa samme Maade som den, der er fulgt ved
denne Forsamlings Sammensætning, saa at Valgretten og Valg-
barheden for disse Valg i det Væsentlige falde sammen med Be-
stemmelserne i Lovudkastet. Nogle Stemmer have villet, at Valg-
retsaldern skulde nedsættes, eller at enkelte Bestemmelser i
Udkastet skulde modificeres, medens Andre paa den anden Side
ere gaaede over til en snevrere Begrændsning⁶); men seer man
hen til Debatten, saa kan vistnok Ingen tvivle om, at det er et

vundet Resultat, at Valgretten og Valgbarheden i disse mindre Kredse i det Væsentlige forblive de angivne. Der er da kun det Spørgsmaal tilbage, hvorledes disse betryggende Valg skulle indrettes, og her maa man erkjende, at intet positivt Resultat er vundet, men til Gjengjæld er der vundet adskillige negative, som ikke have mindre Betydning. Først kan man ansee det for afgjort, at Corporationsvalg⁷⁾ ere opgivne, thi de have fundet saa overmaade ringe Understøttelse i Forsamlingen, at der neppe kan være Tale om, at de senere skulle dukke op ved den endelige Behandling. Dernæst kunne heller ikke Classevalg⁸⁾ gjøre Fordring paa at have vundet Anerkjendelse. Ved at gennemgaae Listen over Talerne vil man nemlig finde, at den langt overveiende Deel har udtalt sig imod Classevalg i Almindelighed; men for at jeg ikke skal paastaae mere, end hvad der maa ansees for at være fuldkommen afgjort, skal jeg dog gjøre een Undtagelse med Hensyn til Adskillelsen mellem Kjøbstæderne og Landet, thi uagtet jeg er overbeviist om, at ikke heller denne Adskillelse vil kunne vinde Hævd, saa er det dog tvivlsomt efter Forhandlingernes Gang, om det ikke var muligt, at Hensynet til Kjøbstædernes Ængstelighed kunde gjøre sig gjældende i denne Retning ved den endelige Behandling. Hvis man nu opkaster det Spørgsmaal, hvori Betyggelsen da kan søges, vil man see, at den kan søges deels i de indirecte Valg, deels i Census, dels i Tokammerindretningen og deels i Valgmaaden; af disse troer jeg igjen, at de indirecte Valg kun have meget ringe Chance for sig. Hvorledes man derimod under visse Betingelser kan søge Betyggelsen alene i Census, Tokammerindretningen og Valgmaaden, det vil være det egentlige Spørgsmaal.

Hvis man efter disse vundne Resultater seer hen paa Rækken af de Forslag, der ere fremkomne, da vil det strax sees, at Tokammerindretningen fremtræder i de meest forskjellige Former, udpræget i saa stor Mangfoldighed, at det synes overflødigt at gjøre den mere rig; derimod er Eetkammersystemet meget svagt repræsenteret. Der er kun to Forslag, der gaae ud paa dette, og det lader sig vel sige, at der imellem disse er et svælgende Dyb.

Det første af disse Forslag⁹⁾ er overmaade simpelt, men i Henhold til det, jeg tidligere har fremført, er det af den Beskaffenhed, at det neppe kan vente at faae Majoritet her i Salen. Det andet¹⁰⁾ er derimod, om jeg saa maa sige, af en saa antik Natur, at det vistnok langt mindre, idetmindste efter min Mening, kan gjøre Regning paa en saadan Majoritet; men imellem disse to Forslag, der betegne, saa at sige, Extremerne af Eetkammersystemet, er der et meget stort Mellemrum, der ikke er opfyldt af noget Forslag. Allerede dette synes at gjøre det hensigtsmæssigt at fremstille et Forslag, der kunde indtage en mæglende Plads imellem disse tvende; men Hensigtsmæssigheden heraf vil træde endnu stærkere frem, naar man lægger Mærke til, hvormange der have erklæret sig for Eetkammeret i Modsætning til dem, der have erklæret sig for Tokammeret. Da det maaskee kunde have Interesse for Forsamlingens Medlemmer, og i ethvert Fald vil kunne vise, at min Paastand ikke er løst henkastet, vil jeg anføre, at jeg ved at classificere de forskjellige Medlemmer, der have udtalt sig indtil i Lørdags, har fundet, at disse med Hensyn til dette Spørgsmaal kunne ordnes paa følgende Maade: 44 forskjellige Medlemmer have erklæret sig saaledes, at Eetkammeret for dem maa antages at være det ønskeligste System; foruden disse have 38 Andre udtalt sig, men ikke alle for noget bestemt System. De 19 have sluttet sig til det 3die, 4de, 5te og 6te Minoritetsvotum, og de 19 andre have ved deres Erklæring efter min Opfattelse udtalt sig saa ubestemt, at man ikke let kan henhøre dem til den ene eller den anden Classe; men jeg indrømmer viligt, at man gjerne kan antage, at den overveiende Deel af dem hører til Tokammerets Forfægttere; i hvert Tilfælde har imidlertid Eetkammeret dog den langt større Majoritet ligeoverfor Tokammeret.

Da jeg hører til dem, der ansee Eetkammeret som den naturligste og simpleste Form for Danmark, ligger deri en Opfordring for mig at overveie, hvorvidt et Eetkammer kan baseres paa de under Debatten fremsatte Principer. Et saadant Eetkammer maatte for det Første admittere de mindre Kredsvag paa samme

Maade som Udkastet, men ved Siden af disse maatte det tillige admitttere særegne betryggende Valg, og Betyggelsen for disse Valg maatte søges enten i Valgmaaden eller maaskee tillige i en Census. Udkastet selv har, som bekjendt, søgt Betyggelsen ved Valgene ikke blot i disse Momenter, men tillige i en Combination af dem med flere andre. Det har ikke blot fordret en temmelig høi Valgbarhedscensus, men tillige en temmelig høi Aldersgrændse og endelig Tokammerssystemet¹¹).

At der kan ligge en overordentlig Betyggelse i Valgmaaden selv, vil man lettest erkjende ved nærmere at betragte Valgene i de mindre Kredse. I disse Kredse, hvor Folketallet og Vælger-tallet er temmelig ringe, vil det ikke kunne negtes, at der aabnes en utilbørlig Adgang for local Agitation. Det er ikke noget absolut Onde, at en Agitation gjør sig gjældende ved Valgene i det Hele, men et Onde bliver det, naar Agitationen faaer et localt Præg og gjør sig gjældende i en eensidig Retning indenfor en snever og begrændset Omkreds af Vælgere; derved forekommer det mig, at der ogsaa sættes en Præmie for Middelmaadigheden, som langt lettere vil kunne gjøre sig gjældende her end i de mere udvidede Valgkredse. Naar man endnu tilføier, at det gjøres til en udtrykkelig Betingelse for dem, der skulle vælges, personlig at fremstille sig, vil man see, at Ulempen bliver end større. Ved denne Fremstilling kan det ikke undgaaes, at den Valgte kommer til at indtage en bunden Stilling ligeoverfor Vælgerne og den locale eensidige Bevægelse, som gjør sig gjældende i det specielle Valgdistrict. Man kunde vel sige, at den, der fremstiller sig til Valg, bør være fuldkommen paa det Rene med sig selv og ikke udtale andre Principer end dem, der ere hans faste Overbeviisning. Det vil imidlertid blive vanskeligt at undgaae, at der ikke under selve Valghandlingen fremsættes Spørgsmaal af speciel Natur, og at dette kun altfor let kan friste Candidaten til en Besvarelse, hvorved han under sin paafølgende Virksomhed paa Rigsdagen kan bringes i en falsk Stilling.

Men den største Ulempe ved den personlige Fremstilling bliver dog stedse den, at det derved gjøres ikke blot muligt, men ogsaa

sandsynligt, at hvis disse Valg skulde finde Sted alene, kunde selv den meest fortjente Mand blive udelukket fra Rigsdagen; thi jo mere han kunde gjøre Fordring paa, at hans politiske Dygtighed blev anerkjendt, desto større Opfordring vil han have til at fremstille sig i et saadant Valgdistrict, hvor der er en Modstander, som det lønner sig at bekjæmpe. Men desto større vil ogsaa Chancen blive for, at en saadan Modstander kan fjerne ham fra Valget, og da Valgene over hele Riget foregaae paa samme Tid, vil han derved blive absolut fjernet fra Repræsentationen. Eftersom Valgkredsene udvide sig mere og mere, forsvinde disse Ulemper. Hvis vi tænke os, for at tydeliggjøre dette Forhold, at Valgkredsen udstraktes over hele Riget¹²), saa er det evident, at ingen Agitation af localt Præg kunde udøve Indflydelse, og at kun Personer af anerkjendt Dygtighed kunde gjøre Regning paa at blive valgte. Den personlige Fremstilling faldt naturligviis bort, og der er ingen Tvivl om, at den Valgte vilde komme i en fuldkommen ubunden Stilling med Hensyn til Vælgerne.

Det vil saaledes let indsees, at der er en meget forskjellig Garanti i den forskjellige Valgmaade, og naar man ideligt her henviser til Frankrig og beraaber sig paa, at den almindelige Valgret dér er indført¹³), saa bør det dog vel ved Siden deraf fremhæves, at dér er Forholdet just saadant, som det vilde blive hos os, hvis man indskrænkede sig til Rigsvalg; thi der er ikke faa Departementer i Frankrig, hvis Vælgerantal er næsten lige saa stort som i hele Danmark, og der er i det Mindste to Departementer, hvor Vælgerantallet er betydeligt større, end naar hele Kongeriget kun blev gjort til een Valgkreds¹⁴).

Jeg troer, den væsentligste Betyggelse vil ogsaa hos os være at søge i en Udvidelse af Valgkredsene, altsaa nærmest i en Valgmaade som den, der med Hensyn til Landstinget er foreslaaet i Udkastet, og jeg for min Person skulde endog være villig til ene heri at søge Betyggelsen for Valget af det Antal Rigsdagsmænd, som skal frembringe det modererende Element i Repræsentationen; men hvis der er noget Gebeet, paa hvilket en Overeens-

komst kan være mulig, vil det sikkert være her. Jeg tilstaaer da, at jeg finder det ganske principmæssigt, ganske consequent at indskrænke Vælgertallet ved disse udvidede Valg, thi det, der gjør det nødvendigt, at man maa fastholde Folkethingets Valgmaade ved Fremstillingen af Candidaten for Vælgerne, er det Hensyn til de ringere Classer af Vælgere, at man kun paa denne Maade troer at kunne gjøre, at deres Stemmers Afgivelse bliver til en Sandhed; thi derved, at Candidaten tvinges til at fremstille sig for dem for at gjøre Rede for sine Anskuelser, kun derved bliver det muligt for dem at fatte en selvstændig og begrundet Dom om hans Værd. Men dette Hensyn falder bort ved de store Valgkredse, hvor Candidaten ikke kan fremstille sig, og hvor han ikke kan være bekjendt med de personlige Forhold i Valgkredsen; thi dér maa han gjøre sig bekjendt ad ganske andre Veie, igjennem sit offentlige Liv dér. Selvstændigheden kan derfor ikke forudsættes at synke saa dybt ned hos disse Vælgere som hos den første Art af Vælgere.

Det er altsaa principmæssigt og ingenlunde vilkaarligt, naar man ved en Census for Valgretten vil have den mindre selvstændige Deel af Vælgerne bortskaaren. Man kunde søge Betyggelse i en Indskrænkning ikke blot i Valgretten, men ogsaa i Valgbarheden. Jeg veed, at der er dem, som hellere ville søge den i en Valgbarhedscensus end i en Valgretscensus; men jeg tilstaaer, at jeg vanskeligt kan fatte, hvorledes man consequent kan forsvare denne Anskuelse, og jeg anseer det langt rigtigere at foretage Indskrænkningen med Hensyn til Valgretten alene¹⁵). Det er støttet paa disse Betragtninger, at jeg har forsøgt at udarbeide et Forslag til et Eetkammer, som jeg skal tillade mig at oplæse. Det vilde komme til at træde istedetfor Udkastets §§ 30—36 og lyde saaledes:

§ 30. Rigsdagen er udeelt. Den fremgaaer af umiddelbare Valg.

§ 31. Valgene foregaae paa en dobbelt Maade; deels i mindre, deels i større Valgkredse.

Hver af de *mindre* Valgkredse omfatter omtrent 15,000 Indvaanere. Den vælger Een blandt dem, der have stillet sig til Valg.

Hver af de *større* Valgkredse omfatter idetmindste 6 af de mindre. Den vælger 1 Rigsdagsmand for hver 22,000 Indvaanere. Hver Vælger stemmer i sin Commune paa saamange Mænd, som skulle vælges for hele Kredsen. Omvalg finder Sted for deres Vedkommende, som ved første Valg ikke have opnaaet mere end $\frac{1}{4}$ af de afgivne Stemmer¹⁶).

Valgene i de større Valgkredse foregaae stedse sidst.

§ 32. Valgret i de mindre Kredse har Enhver etc. (vide Ud-kastets § 31)¹⁷).

§ 33. Valgret i de større Kredse har Enhver, som, foruden at fyldestgjøre de i foregaaende Paragrapher opstillede Betingelser, enten a) svarer i directe Skatter til Staten og Communen et Beløb af mindst 20 Rbd., eller b) har Borgerskab i en Kjøbstad.

§ 34. Valgbar saavel i de større som i de mindre Kredse er, med de i § 32 under a, b og c nævnte Undtagelser¹⁸), enhver uberygtet Mand, som har Indfødsret og har fyldt sit 25de Aar.

§ 35. Rigsdagsmændene vælges paa 3 Aar. De erholde et dagligt Vederlag.

Jeg skal kun tillade mig til dette Forslag at knytte et Par Bemærkninger angaaende dets enkelte Punkter. Det er evident, at der i ethvert Forslag maa være Adskilligt, som er vilkaarligt, som er taget af et vist Skjøn. Saaledes først her Antallet af Indvaanerne i de mindre Valgkredse, som jeg har sat til 15,000, hvilket efter vore Forhold vilde give et Antal af 90 Rigsdagsmænd, udgaaede af disse Valg. Med Hensyn til de større Valgkredse har jeg meent, at jo større Valgkredsene vare, desto bedre vare de; men jeg har troet, at det for Øieblikket var nødvendigt kun at indskrænke sig til Angivelsen af en Minimums-Grændse — at holde sig til Stiftsinddelingen er allerede her i Salen viist at være misligt¹⁹) —, og det er udtrykkeligt bemærket, at Valgkredsene ikke maae synke dybere ned; men hvor store de til enhver Tid skulle være, er overladt til Valglovens Bestemmelser. Dernæst er det fastsat, at een Rigsdagsmand skal vælges for hver 22,000 Indvaanere, hvorved da i de større Valgkredse omtrent 60 Rigsdagsmænd vilde blive valgte for hele Riget.

Det er endvidere fastsat, at Omvalg skal finde Sted for deres Vedkommende, der ikke have faaet $\frac{1}{4}$ af de afgivne Stemmer. Dette er en aldeles vilkaarlig Bestemmelse, og det kunde være tvivlsomt, om det ikke var hensigtsmæssigt at gaae endnu lavere ned²⁰). Endelig har jeg tilføiet, at Valgene for de større Kredse skulle foregaae sidst. Jeg har meent, at det var væsentligt, at disse Valg betragtedes som en Supplering af de første Valg i de mindre Kredse, hvorved en af disses væsentligste Ulemper vilde undgaaes, den nemlig, at Mænd, man meget kunde ønske at have i Forsamlingen, ikke tilfældigt skulde blive udelukkede. De nærmere Bestemmelser om, hvorledes de skulde foretages, forbeholdes Valgloven. Den altfor minutieuse Detail har jeg forbigaaet, fordi jeg ikke finder, den passende hører hjemme i Grundloven.

Ved Valgene i de mindre Kredse har jeg intet at bemærke. Ved de større Valg vilde det vistnok være bedst at fastsætte een Census for det hele Land, men Skatteforholdet er vistnok saa forskjelligt paa Landet og i Kjøbstæderne, at en Skattecensus, fastsat efter Hensyn til Landet, vilde, om jeg saa maa sige, skjære altfor høit op i Befolkningen i Kjøbstæderne; derfor har jeg ved Siden af en Afgiftscensus i Kjøbstæderne, istedetfor at drage en lavere Censuslinie, anseet det at være den simpleste og hensigtsmæssigste Maade at fastsætte, at det skulde være tilstrækkeligt at have Borgerskab. Om Valgbarheden finder jeg det ikke fornødent at udtale mig nærmere; heller ikke om § 35.

---

*Rigsforsamlingens 107. offentlige Møde, Fredag den 27de April
1849.*

Dagsorden: Den endelige Behandling af Grundloven. §§ 30—36.
(Grundlovgivende Rigsforsamlings Forhandlinger, Sp. 2912—14.)

ANDRÆ: Det er min Overbeviisning, at det er et meget uheldigt politisk Experiment at ville grundlægge Danmarks Forfatning paa et Tokammersystem. Denne Overbeviisning har jeg ikke kunnet fravige, og den har bragt mig til at fremkomme med det

Forslag, som nu foreligger til Behandling¹). Ligesaa lidt, som jeg saaledes har kunnet lukke mine Øine for Manglerne i det forelagte Lovudkast²), ligesaa lidt kan jeg være blind for Udkastets mange gode Sider, og jeg maa derfor erklære, at naar det skulde vise sig, at et Eetkammer ikke kan gennemføres, da vil jeg, for min Person, slutte mig til Udkastet med de enkelte Modificationer, som jeg, og jeg troer Mange med mig, anseer for absolut nødvendige.

Efter denne Erklæring skal jeg i muligste Korthed fremhæve for Forsamlingen mit Forslags Grundtanke. Jeg hører til dem, der erkjende, at ikke blot i Principet den almindelige Valgret er rigtig og retfærdig, men jeg troer ogsaa, at den Tid er kommen, i hvilken Valgretten her i Danmark bør gjøres saa almindelig som mulig. Jeg har dog ikke kunnet finde overveiende Grunde til at drage Grændsen yderligere, end i Lovudkastet er skeet, og jeg har derfor uden nogen Forandring optaget i § 32 de Valgbetingelser, der ere fastsatte i Udkastet. Skal imidlertid den almindelige Valgret kunne blive til en Sandhed, skulle Vælgerne selvstændig kunne udøve den vigtige Borgerret, som Forfatningen giver dem, er det min fulde Overbeviisning, at Valgene bør foregaae i mindre Kredse, nemlig i saadanne, hvor Valgcandidatens Personlighed i Reglen allerede umiddelbart kan være Vælgerne bekendt, hvor Valgcandidaten tvinges til at fremstille sig personlig ved Valghandlingen, og hvor der ved denne finder en Forhandling Sted, der kan oplyse Vælgerne om hans Anskuelser og Dygtighed, saa at man nogenlunde kan finde sig betrygget med Hensyn til Vælgernes selvstændige Bedømmelse af den Valgte. Jeg anseer imidlertid denne Valgmaade for meget mislig, men jeg troer, at den er et nødvendigt Onde³), et Onde, som man maa indrømme for at opnaa et større Gode, det nemlig at kunne udstrække Valgretten saa vidt, som Lovudkastet har foreslaaet; men jeg anseer det for meget betænkeligt, og for min Person kan jeg ikke give min Stemme til, at bygge Danmarks fremtidige Repræsentation paa Valg, der alene foregaae paa denne Maade.

Jeg har derfor troet, og kan ogsaa herved støtte mig paa Ud-

kastet, at der ved Siden af de mindre Kredsvalg maatte tilveiebringes mere betryggende Valg, Valg, hvorved man forhindrede, jeg vil ikke sige Middelmaadigheden, men den absolute Udygtighed fra at trænge sig frem, og som derimod gjøre det muligt, at de mere fremragende Personligheder faae Leilighed til at gjøre sig gjældende. Jeg troer, at dette nærmest maa søges i Anordningen af større Valgkredse, hvor den locale og eensidige Agitation mindre kan træde frem, hvor blot det, at den, der skal vælges, maa være bekjendt for et meget stort Antal af Vælgere, indeholder en Garanti for, at hans Navn maa have en god Klang, og at han maa høre til de mere notable Personligheder. Men idet man gaaer over til Valg i større Valgkredse, tvinges man derved til at opgive den Valgmaade, der alene kan gennemføres i de mindre Valgkredse, hvor det er muligt at samle alle Vælgerne paa eet Sted, og jeg finder det derfor ikke vilkaarligt, men tvertimod consequent, naar man i disse Valgkredse indskrænker Vælgernes Kreds; ikke fordi jeg just troer, at der er nogen stor Fare ved at indrømme ved disse Valg den samme Valgret som ved de andre, thi jeg nærer det Haab, at de mindre Selvstændige blandt Vælgerne vel ville lade sig lede, men ikke vildlede, men fordi jeg ikke kan indsee Andet, end at man maa indrømme Modstanderne, at det i og for sig er tvivlsomt, om Staten bør indrømme en Ret til dem, om hvilke den ikke troer, at de selvstændigt ville kunne udøve den paa rette Maade. Ved de større Valgkredse vil saaledes Vælgernes Antal efter mit Forslag blive indskrænket ved en Census. Naar jeg hertil føier, at mit Forslag indrømmer en fri Valgbarhed og forkaster saavel Udkastets temmelig høie Valgbarhedscensus som den høiere Alder for Landstinget, troer jeg, at dets Omrids vil staae temmeligt klart⁴).

Naturligviis kan jeg ikke inklade mig paa at modsige de mangfoldige Indvendinger, der ere gjorte imod mit Forslag; men inden jeg slutter, skal jeg dog tillade mig at berøre 3 af disse, der forekomme mig at være de væsentligste, og som jeg antager lettest kunne finde Anklang. Man har saaledes indvendt, at det var upraktisk, ja næsten ugjærligt at faae et Kammer sammensat af

saa ueensartede Elementer, at faae Rigsdagsmænd, der ere fremgaaede af saa forskjellige Valg, til at arbeide med indbyrdes Samdrægtighed⁵); men jeg troer, at denne Paastand er aldeles ubeføiet, thi naar Rigsdagsmændene træde sammen i een Forsamling, ville de gruppere sig efter ganske andre Hensyn end de, om de ere fremgaaede af denne eller hiin Valgmaade; de vilde gruppere sig efter deres politiske Overbeviisning, og saaledes vil denne Forskjel snart udslettes. Jeg troer ikke, at dette behøver nogen vidtløftig Argumentation, thi selve denne Forsamling er et godt Beviis paa en saadan Paastands Uholdbarhed.

Den anden Indvending er den, at en Census er en Urimelighed, fordi enhver Grændselinie er vilkaarlig, idet der over denne kan være mange Vælgere, der ere mindre selvstændige, medens Andre under Grændselinien ere mere selvstændige⁶). Jeg indrømmer Rigtigheden heraf, men jeg veed ikke, hvad man dermed vil bevise, thi det ligger i enhver Lovbestemmelses Natur, at den ikke kan være affattet for alle mulige individuelle Tilfælde. Naar f. Ex. Udkastet knytter Valgretten til det 30te Aar, maa man dog vel indrømme, at der kunde være Folk paa 25 Aar, der have en større Selvstændighed end Andre paa 35, ja endog en større end den, de Fleste nogensinde kunne opnaae.

Endelig kommer jeg til den tredie Indvending, at mit Forslag nemlig tillægger de forskjellige Vælgere en forskjellig Andeel i Valgretten, idet Enkelte af disse kun vælge eengang, medens Andre tage Deel i to forskjellige Valghandlinger⁷). Det er mig ubegribeligt, hvorledes man af den Indrømmelse, at Valgretten bør være almindelig, saaledes ligefrem og uden nogen Vanskelighed kan udlede⁸) den Sætning, at Valgretten skal være lige for Alle. Fordi Staten erkjender, at Alle bør kunne tage Deel i Lovgivningsværket, fordi Staten indrømmer enhver en Andeel i dette Værk, derfor er det dog ingenlunde sagt, at den skal indrømme enhver en lige Andeel; det forekommer mig omtrent at være det Samme, som om Staten, der nødvendigviis maa fordre de materielle Bidrag af Borgerne, som dens Opretholdelse gjør Krav paa, vilde fordre af Alle en lige Andeel; men jeg troer dog

ikke, at Forsvarerne af den Paastand, som jeg her omtaler, vilde være tilbøielige til at gaae ind herpaa. Jeg kan ikke indrømme, at der i og for sig for Principets Skyld skulde kunne være Noget til Hinder for ogsaa her at anerkjende, at de mere Dygtige bør tillægges en Betydning, som de mindre Dygtige ikke have. Krav paa. Jeg skal derhos bemærke, at for dem, der ikke ere uden Kundskab om Staternes Udviklings Historie, vil det være tilstrækkeligen bekjendt, at en saadan Forestilling ingenlunde er ny, ingenlunde er frembragt her i dette Øieblik, men er saa gammel, at man kan finde den i hele Historien lige fra den romerske Republik⁹⁾ indtil vore Tider, og at man ikke behøver at udstrække Blikket længere end til hiin Side Sundet for at blive den vaer¹⁰⁾.

Jeg kan her ende med, hvad jeg kunde have at sige i Anledning af mit Forslag og de Indvendinger, man kunde gjøre mod det i Almindelighed, og jeg skal slet ikke indlade mig paa at omtale de mange og forskjelligartede Amendements, som ere stillede dertil¹¹⁾, og som vistnok ville kunne gjøre, at Forslaget muligt kan komme til at fremtræde i en Skikkelse, som jeg ikke nu kan dømme om. Jeg skal blot tilsidst bemærke, at det ingenlunde er min Mening, at den Form, hvori jeg har redigeret Forslaget, skulde være den absolut bedste, tvertimod indrømmer jeg gjerne, at der næsten ved alle Paragrapher kan være hensigtsmæssige Forandringer at foretage; men jeg har troet, at det var fuldkommen overflødig, at disse Forandringer allerede nu bleve foretagne, idet Hensigten med den nærværende første Afstemning ene kan være den at erfare, hvorvidt Forsamlingens Majoritet vil gaae ind paa et Forslag med den Grundtanke som det nærværende, og forsaavidt som dette mod Forventning skulde skee, vil der jo altid ved den paafølgende Forhandling være tilstrækkelig Leilighed til ikke blot at foretage enhver ønskelig Redactionsforandring, men ogsaa til at stille de Amendements, som kunde findes passende¹²⁾.

Rigsforsamlingens 110. offentlige Møde, Tirsdag den 1ste Maj 1849.

Dagsorden: Den endelige Behandling af Grundloven. §§ 30—36.

(Grundlovgivende Rigsforsamlings Forhandlinger, Sp. 2990—94.)

ANDRÆ: Da jeg igaar begjerede Ordet, da var det i den Hensigt at ville udtale mig om de Betæneligheder, jeg fandt ved den ministerielle Erklæring¹). Denne er imidlertid bleven angreben fra saamange Sider²), at jeg nu føler en vis Tilbøielighed til at opgive mit Forsæt, omendskjøndt det just ikke er, fordi jeg troer, at der før er udtalt, hvad jeg vilde sige, thi det er nærmest med Hensyn til ganske andre Punkter, at jeg vil fremføre nogle Bemærkninger, og jeg vil maaskee komme til at staae i en noget stærk Opposition mod de Yttringer, der ere blevne brugte af Flere i Forsamlingen. Jeg seer nemlig det Betæneligste ved den ministerielle Erklæring i den formelle Side af Sagen, hvorimod jeg finder det fuldkomment i sin Orden, at Ministeriet aabent og frit vedkjender sig sin Overbeviisning og udtaler den; det kunde umuligt være Forsamlingens Ønske, at Ministeriet skulde sidde taust og interesseløst ligeoverfor Discussionen af Lovudkastets vigtigste Paragrapher, tvertimod maatte man naturligviis vente, at Ministeriet varmt vilde forsvare, hvad det antog for rigtigt at forsvare, at det vilde angribe, modsætte sig og bekjæmpe, hvad det ansaae for skadeligt, og jeg for min Person skal ikke ville indeslutte Ministeriet i en altfor snever Kreds med Hensyn til, hvad der skal forstaaes ved »at vedtage Udkastet i dets Heelhed«³).

Hvad jeg derimod troer at burde bemærke, og hvori det forekommer mig, at man maa være villig til at give mig noget Medhold, det er, at ethvert saadant Forsvar, ethvert saadant Angreb bør støttes paa Grunde, og paa Intet uden paa Grunde. Naar man træder frem med Noget, som, om det ikke er, saa dog let kunde faae Skindet af at være et Magtsprog, saa troer jeg, man gaaer forvidt, saa troer jeg, man ikke opnaaer ad den rigtigste og hensigtsmæssigste Vei det, som jeg forøvrigt kunde finde det

rigtigt at ville opnaae; jeg troer tvertimod, at man da stiller Sagen paa et farligt Standpunkt. Som saadanne Magtsprog maa det kunne betragtes, naar Ministeriet allerede nu paa dette Stadium af Sagen, før Forsamlingen er kommen til sit Resultat, naar Ministeriet nu allerede siger om visse Bestemmelser, at disse ere saadanne, at hvis Forsamlingen antager dem, saa maa det træde af, eller om andre Bestemmelser, at disse ere saadanne, at hvis Forsamlingen ikke antager dem, saa vil det ikke kunne føre Regjeringen⁴). Det er dette, som jeg finder urigtigt, og som jeg heller ikke troer, ganske kan have været Ministeriets Hensigt, men som man idetmindste maa indrømme, let vil kunne udledes, især af den Udtalelse, som Ministeriet fandt det passende at fremkomme med i Anledning af mit eget Forslag⁵).

Jeg kan derfor ingenlunde være enig med Ordføreren i den Taknemmelighed, som han meente, man burde nære mod Ministeriet⁶), idet jeg langt hellere vil holde mig til hans egne Ytringer ved en tidligere Leilighed — da vi med et mere uhildet Blik, mere frit og upartisk kunde betragte Spørgsmaalet —, hvor han erklærede, at han ikke fandt det passende, at Regjeringen fremkom med saadanne absolute og ubetingede Indsigelser mellem den anden og tredie Læsning. Dengang tænkte man slet ikke paa, at det allerede skulde kunne skee ved den anden Læsning, men han fandt, at Regjeringen burde vente, indtil Alt var færdigt, og at man altsaa saaledes »skulde lade Forsamlingen udtale sig først, og derpaa lade Regjeringen sige det sidste Ord; det vilde da vise sig, om en Overeensstemmelse i Anskuelse lod sig tilveiebringe⁷).« Siden jeg har taget Rigsdagstidenden frem, skal jeg tillade mig af samme Nummer, nemlig Nr. 22, at oplæse et andet Sted, et Brudstykke af et Foredrag, der blev holdt af den ærede Indenrigsminister, som dengang havde Sæde i Forsamlingen⁸). Jeg finder hvad han da udtalte saa sundt og saa rigtigt, at jeg ikke kan andet end gjøre hans Ord ganske til mine. Han siger nemlig: »Regjeringen bør efter min Formening ved hele Forfatningsspørgsmaalet med al Styrke forfægte, hvad den anseer for rigtigt, *men ikke udtale, at eet eller andet Punkt i samme er*

af den Vigtighed, at hvis dette Punkt ikke bliver antaget, vil den aldeles ikke gaae ind paa en saadan Forfatning, og altsaa Op-løsning finde Sted. Jeg mener, at Forhandlingerne maa føres til Ende, Punkt for Punkt; men naar da en Afstemning har fundet Sted og Resultatet ligger klart for, saa at Regjeringen seer Alt, hvad Forsamlingen vil, da er det den naturlige og rette Tid, at det bør være Regjeringen forbeholdt (og jeg troer ei, at Ordet er saa galt) at fremkomme med Modificationer og aabne Forhandlinger med Forsamlingen, inden den kommer til sin endelige Beslutning om, hvad den holder fast ved. Det vil da vise sig, om en Overeenskomst mellem Regjeringen og Forsamlingen er mulig, og jeg haaber, at en saadan derved vil fremmes⁹⁾. Hvad der derimod nu vil kunne blive Tilfældet, det er, at det let kan faae Udseende af, at Forsamlingens Beslutning ikke er noget sandt Udtryk for Forsamlingens Overbeviisning, og dette, troer jeg, er Noget, som man fremfor Alt maa vogte sig for.

Jeg skal, efter at have yttret mig om det Formelle i Ministeriets Erklæring, gaae over til, noget nærmere at omtale de væsentligste Punkter af selve Erklæringens Indhold. Jeg kan først og fremmest, naar der er Tale om at ombytte Udkastets Diætløshed med en Valgbarhedscensus¹⁰⁾, jeg kan da ikke andet end i Eet og Alt billige denne Forandring. Jeg finder ogsaa, at Udkastets Bestemmelse om Diætløsheden, naar den skal være en Sandhed, og det maa man jo dog være forpligtet til at antage, udtrykkes klarere, skarpere og paa en mere hensigtsmæssig Maade i Form af en passende Valgbarhedscensus. Dermed vil jeg ingenlunde sige, at jeg ynder en Valgbarhedscensus, jeg troer tværtimod, den hele Opfattelse af Sagen er falsk; jeg troer ikke, at det er Valgbarheden, som bør knyttes til en Census, men jeg troer, at man, forsaavidt der overhovedet er Tale om at søge Betyggelse ved en Census, et Spørgsmaal, der kan være stor Tvivl underkastet, da maa søge denne Betyggelse i en Valgretscensus, og jeg troer ogsaa, at Ingen, der er kjendt med den senere politiske Udvikling, tør benegte, at den Erkjendelse er almindelig, at Valgbarheden bør, saavidt muligt, gives fri, og at Indskrænk-

ningerne, hvor der er Tale om disse, ene bør gjøres i Valgretten¹¹⁾).

Men dette kan ikke være en Anke mod Ministeriets Erklæring, thi Ministeriet gaaer ud fra, at der i Udkastet forefindes en Bestemmelse om Diætløshed og foreslaaer kun nu en Valgbarhedscensus, som skal afløse Diætløsheden, og heri finder jeg, at Ministeriet handler i fuldkommen Conseqvents med Udkastets Grundtanke. Jeg skulde blot ønske, at Ministeriet var gaaet et Skridt videre, og at det vilde have udtalt, at naar en Valgbarhedscensus blev optagen, og altsaa Diætløsheden strøget, da burde ogsaa alle de andre kunstige Bestemmelser forsvinde, som man i Udkastet har troet at maatte sætte ved Siden af Diætløsheden, disse besynderlige Bestemmelser om, at Valgene med Hensyn til Landstinget skulle være bundne, hvad den Valgtes Alder og Bopæl angaar¹²⁾). At den Valgte skal boe i Districtet selv, kan være ganske conseqvent, naar man sætter Diætløshed som Valgbarhedscensus; thi da er det aabenbart, at Diætløshedens Virksomhed væsentligt afhænger af Vedkommendes Bopæl; men nu forekommer det mig derimod, at den aldeles ingen fornuftig Betydning kan have. Jeg maa dog i denne Anledning ogsaa henlede Forsamlingens Opmærksomhed paa, at Ministeriet i en tidligere Erklæring, som jeg haaber endnu fremdeles udtaler Ministeriets Overbeviisning, har sagt, at det vilde tiltræde nogle af de Forslag, som gaae ud paa at skaffe en større Frihed, navnlig med Hensyn til en Nedsættelse af Valgbarhedsalderen og en Udstrækning af det District, hvori den Valgbare skal have Bopæl¹³⁾).

Med Hensyn til det andet Punkt, med Hensyn til de indirecte Valg, troer jeg, at det er i høi Grad ubilligt at ville beskyldte Ministeriet for at have handlet reactionairt ved at anbefale disse saa indstændigt, hvorimod man vel kan paastaae, at det ikke just er nogen synderlig conseqvent Tilsætning, som derved gives Udkastet. Naar jeg paa det Bestemtteste er imod indirecte Valg, saa er det af ganske andre Grunde end dem, man vil søge i deres reactionaire Natur. Jeg er mod dem, fordi det forekommer mig, at de heelt igjennem hvile paa en Illusion, og en Illusion, som

det forekommer mig, at det ikke er passende at give istedetfor noget Virkeligt¹⁴). Hvis man vil tilveiebringe en Betyggelse mod en altfor stærk Bevægelse, saa kan det unegteligt skee, naar man gaaer ind paa Tokammersystemet, som jeg for min Deel forøvrigt er meget imod, men naar man skal skaffe en Betyggelse ved et Landsting, saa bør den ogsaa, efter min Mening, tilveiebringes paa en ganske anden Maade end ved indirecte Valg. Jeg vil først, da man har paaberaabt sig og i de meest varme Udryk henviist til Norge og andre Stater, hvor de indirecte Valg skulle have viist deres Fortrinlighed¹⁵), bede bemærket, at man maa have en forunderlig Mangel paa Erindring, hvis man ellers kjender Historien nøie, naar man lader disse Citater staae saa ganske ene og isolerede. Det Land, hvori de indirecte Valg oprindelig have havt de fleste Stemmer for sig, er Frankrig. Efter den første franske Revolution, da antog alle franske Theoretikere — thi det er vistnok et theoretisk Product, en blot Stuespeculation, der har fremavlet indirecte Valg — de antog dette System for at være ganske fortrinligt, de udmalte det paa en en meget naiv Maade, som om virkelig Vælgerne skulde træde sammen uden at spørge om Andet end om, hvem der var den Dygtigste til at være Valgmand, for da at overlade denne at handle aldeles paa egen Haand uden videre Instrux. Man meente, med andre Ord, at det virkelig skulde gaae til saaledes, som det efter Principet ogsaa her er udtalt, at det burde gaae til. Efterat Frankrig imidlertid i en Række af Aar havde forsøgt dette System i dets Virkelighed, efterat det havde seet den store Moderation, hvormed det anvendtes ved Valgene til Conventet, saa forkastedes Systemet, og Staven blev saa aldeles brudt over det, at i den senere Tid saa godt som Ingen, der kan tillægges nogen Vægt — en ganske enkeltstaaende Person kan man naturligviis her ikke ville holde sig til — har udtalt sig for indirecte Valg. Ved den sidste Forhandling i den franske Nationalforsamling har ikke en eneste Stemme reist sig til Forsvar for dette System, som man tvertimod troede gav Partierne en langt større Indflydelse, end man kunde ønske. (Godt! Meget godt!)

Sagen stiller sig nemlig for en sundere Betragtning paa følgende Maade. Naar man forlader de mindre Valgkredse og gaaer over til de større, saa mener man jo — det er den samme Tanke, som allerede oftere er udtalt, det er den samme Tanke, som ligger i det bekjendte og simple Ordsprog: »det er let at forgifte et Glas Vand, men det er vanskeligt at forgifte Verdenshavet« — saa mener man nemlig, at ved et langt større Antal Vælgere er man sikkrere mod, at Agitationen ikke saa let skal gjøre sig gjældende, at den idetmindste tvinges til at have et ganske anderledes almindeligt Præg for at kunne gjøre sig gjældende. Men indfører man nu tillige i visse større Valgkredse de indirecte Valg, saa gaaer man først et Skridt frem og dernæst to tilbage. Ved at samle alle Valgmænd paa et enkelt Sted udsætter man sig just paany for, at enkelte Personer kunne faae en ganske utilbørlig Indflydelse paa Valgene. Der behøves jo ikke andet, end at et Par kløgtige og energiske Partimænd træde ind som Valgmænd i denne Kreds for at kunne lede Valgene. Herimod kan man rigtignok indvende, at en Valgmand bør være urokkelig, at han skal være af Granit, han skal ikke lade sig bevæge, men holde fast ved sine Anskuelser, skal ikke være underkastet en saadan Indflydelse, og jeg tilstaaer gjerne, at jeg selv endog antager, at Valgmændene i Almindelighed ikke ville lade sig rokke; de ville nemlig i Almindelighed have modtaget en ganske bestemt Instrux, man vil have sagt til dem: I skulle stemme paa den og den, ellers blive I ikke Valgmænd. Partierne ville længe iforveien have opgjort deres Lister og udpeget Navnene paa de Personer, som de ønske valgte i en vis Kreds, og de ville nok sørge for, at kun den Valgmand kommer til at vælge, som vil stemme for deres Liste, som vil stemme for Listen A og stemme imod Listen B.

Det er for Partierne en meget gunstig Omstændighed at skulle operere med indirecte Valg, thi just naar Partierne træde skarpt frem, give de indirecte Valg dem vundet Spil¹⁶⁾. Jeg vil oplyse dette ved et Exempel. Forudsæt, at der er 50 Communer, som man slaauer sammen i en stor Valgkreds, og at enhver Commune

har 200 Vælgere, da er der i den hele Valgkreds en Sum af 10,000 Vælgere. Hvis et Parti vil gjøre sig gjældende i denne store Valgkreds, saa har Partiet, naar Kredsen vælger under Eet, det store Antal af 10,000 at operere paa, og kan det ikke skaffe sig Indflydelse hos den absolute Majoritet af disse 10,000, saa har Partiet tabt sit Spil. Gjør man det derimod muligt at bemægtige sig Valgene gennem Valgmændene, saa behøver det af de 50 Communer først og fremmest aldeles ikke at bryde sig om de 24; det behøver kun at bryde sig om de 26; det behøver endvidere slet ikke at bryde sig om nogen stor Majoritet af Stemmer, i de 26 Communer. Hvis f. Ex. Præst og Proprietair slutte sig sammen og ved deres Indflydelse kunne danne en compact Minoritet, saa behøver Partiet aldeles ikke at bryde sig om denne Minoritet, thi det bruger blot en svag Majoritet for at faae en Valgmand udkaaret med en bestemt Instrux, og gives der 26 Valgmænd med en saadan bestemt Instrux, saa har Partiet den hele Valgret, og den store Majoritet i Kredsen aldeles ingen. Der behøves paa denne Maade kun 2600 Vælgere for at reducere den store Masse af Vælgere, nemlig de øvrige 7400, til Nul. Dette synes mig at kunne vise, hvorledes en Partibevægelse, langt fra at frygte de indirecte Valg, tvertimod med Glæde kan modtage dem.

Jeg troer derfor, at en Betyggelse maa søges i noget ganske andet end i indirecte Valg, og forsaavidt man hylder Tokammer-systemet, maa man gaae tilbage — saaledes forekommer det ialtfald mig — til det Middel, som er angivet af det ærede 24de kongevalgte Medlem (Scavenius)¹⁷). Vil man have indirecte Valg, saa seer jeg kun een Form, hvori man kan med Fordeel bruge dem, det er Valg gennem Folkethinget til Landstinget, combinerede maaskee med Valg fra Kronens Side. Dette er ogsaa Noget, som ikke er uden historisk Forbillede; i Nordamerika vil man saaledes erindre, at Senatet vælges af Repræsentanternes Huse i de forskjellige Stater¹⁸); her har man da en Valgcorporation, som Partier ikke kunne beherske, og som derhos er vel skikket til at kunne give dem, der udgaae af den, virkelig Navn af Folkets Valgte, kan give dem en Betydning, som de ganske

ville tabe, naar man tænker sig dem fremgaaede af indirecte Valg, fremfor Alt, naar disse overlades Communerrepræsentanterne¹⁹), hvor man stedse kun har Valget mellem de to Alternativer, *enten* at beholde Communerrepræsentationen, saaledes som den bør være med Hensyn til Communens Anliggender, hvorved man da faaer slette politiske Valg, eller ialtfald Valg, som ikke Folket erkjender som sine, *eller* ogsaa paa eengang at fordærve Communevalgene ved at gjøre dem til Gjenstand for politisk Agitation, for dernæst atter at lade Landstinget fremgaae af de fordærvede Communevalg.

Jeg troer saaledes, at en virkelig betryggende Dannelse af Landstinget kun kan erholdes ved at gaae et Skridt videre, og jeg skal derfor nu, da man dog er gaaet over til Tokammerssystemet, erklære mig villig til at gaae ind paa en Modification af det Forslag, som først er bleven udviklet af den ærede 24de Kongevalgte.

Rigsraadets 22. Møde, Torsdag den 3die April 1856.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovforslag til en Forretningsorden for Rigsraadet¹).

(Rigsraadstidende 1856, Sp. 926—33.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: Det er utvivlsomt, at § 45 i Forfatningsloven²) maa tillægges en meget stor Betydning, og det har derfor heller ikke overrasket mig, at de Paragrafer i Forretningsregulativet, der gaae ud paa nærmere at angive den Maade, paa hvilken Lovforslagene ved 3die Behandling skulle fremkomme³), ogsaa kunne være Gjenstand for en livlig Discussion. Imidlertid er det Standpunkt, man ved denne Discussion indtager, et saadant, at jeg ikke længere troer fra min Side at kunne tilbageholde nogle Bemærkninger.

Det synes, som om man vel kunde være tilbøielig til at indrømme, at de *særlige* Vanskeligheder, som ere tilstede, kunde gjøre det tilraadeligt at see igjennem Fingre med, at en Bestem-

melse som den, der har fundet sin Plads i Forfatningslovens § 45, er bleven indbragt, men at man iøvrigt vilde finde den forsvarsløs, hvis den ikke kunde støtte sig til disse særlige Vanskeligheder.

Den ærede sidste Taler⁴⁾, med Hensyn til hvem jeg med megen Beredvillighed skal anerkjende, at han i Meget har sluttet sig til Regjeringen, synes saa aabenbart at hylde denne Anskuelse, at han endog idag har talt om Fornægtelse af sande constitutionelle Principer og om den Resignation, der maatte vises ved at fornægte disse, men at denne Resignation dog maatte have sin Grændse⁵⁾. Selv fra en anden Side i Salen, hvor man med megen Styrke har fastholdt det Standpunkt, som Regjeringen har troet at burde indtage i denne Sag, har man dog troet bestemt at burde indskjærpe, hvad der ogsaa er fuldkommen sandt, og som jeg ikke paa nogen Maade skal benægte, at her ikke er Tale om almindelige constitutionelle Theorier, men om at give Bestemmelser, der sigte til at indføre en Forfatning i Livet, som under særdeles vanskelige Forhold er kommen tilveie⁶⁾. Men jeg mener dog, at man ikke behøver ved Forsvaret af § 45 at skyde denne Henviisning til, hvad de constitutionelle Principer lære, saa aldeles tilside; jeg mener, at man vel tør gaae ind paa den Undersøgelse, hvortil der uafsladeligt provoceres, og jeg troer ikke, at man behøver at gjøre Krav paa Fornægtelsen af sande constitutionelle Principer, fordi man hævder denne Paragraf i Forfatningsloven, eller at underrettes om, at det skulde være en Tilintetgjørelse af en sand constitutionel Frihed, hvis Forfatningen fik Liv i denne Form og kom til at udvikle sig saaledes, som det er paa-tænkt.

Lad os da engang see, hvad de sande constitutionelle Principer sige, lad os see, hvad det er, der efter disse maa ansees for at være det *Nødvendige* for en constitutionel Forfatning, og lad os undersøge, om Noget ved § 45 er blevet tilsidesat eller krænket, selv om disse Principer skulle hævdes. Det Udkast til en Fællesforfatning, hvormed Regjeringen fremtraadte, har fra det første Øieblik af mødt Modstand, og denne Modstand var

ikke uventet, men jeg maa tilstaae, at det idetmindste for mig har været uventet, at selv de, der maatte være istand til klart at dømme om Forholdene, dog altid have villet ligesom med Skaansomhed dække de formentlige Mangler ved Udkastet, og at man ikke har villet erkjende, at der i dette var saa mange virkelige Goder, at det ingenlunde behøvede en saa skaansom Fremfærd.

Man har saaledes ment, at enhver sand Delagtighed i den lovgivende Magt var betagen Forsamlingen ved den citerede § 45⁷) (*Stemmer: Hør!*). Ja, lad os nu da see, hvad der fordres for en Forsamling for at have sand og fuld Delagtighed i den lovgivende Magt. Hvad fordres der for, at en Repræsentation i Sandhed kan siges at være i Besiddelse deraf? Der fordres dette: *at Intet kan blive til Lov uden Repræsentationens Samtykke*, men der fordres ikke: *at Repræsentationen skal skrive Love*; — dette er paa ingen Maade en Betingelse for at have sand Delagtighed i den lovgivende Magt. Hvis man vil fastholde denne Fordring, der gjør den store Skillelinie mellem de constitutionelle og ikke constitutionelle Forfatninger, og ikke lægge Mere indenfor denne Grændse, end hvad Begrebet med Nødvendighed fordrer, da skal man blive nødt til at erkjende, at en Forsamling, selv om den manglede ikke alene Initiativet, men endog Ret til at ændre de den forelagte Love, ja, selv om den manglede Ret til at discutere dem, endnu var en fuldkommen lovgivende Forsamling. Jeg indrømmer, at det vilde være det Mindste, der maatte fordres, for at en Forsamling kunde kaldes lovgivende, men, skulle vi engang tage Begrebet skarpt, saa have vi her det *Mindste*, det, som ufravigeligt maa være tilstede. Man vil maaskee finde, at det er et høist besynderligt Tankeexperiment, noget saa Urimeligt (Jal jal), at man ikke kunde tænke sig, at det kunde træde ud i Livet; men jeg skal dog bede dem, som have en saadan Formening, at fastholde, at dette virkelig for ramme Alvor har været foreslaet af en Mand, som maaskee endnu bestandigt af Alle erkjendes for at være den dybsindigste Politiker, den, som dybest har trængt ind i de frie constitutionelle Forsamlingers Natur og Væsen, og foreslaet af denne Mand, efterat han

havde gennemgaaet den mest bevægede Periode, som Historien kan opvise, en Mand, som ved den franske Revolutions Udbrud, længe førend alle Andre, vidste klart at angive dens Maal ved en Sætning, som er bleven stemplet som den mest betegnende. Det var det Forslag, hvormed Abbé Sieyès traadte frem, da der var Tale om Forfatningen af Aaret 8°).

Nu vil man maaskee sige: Men det viste sig jo senere, at Forfatningen af *brumaire* var i høieste Grad mislykket. Ja, det er ganske vist; en uberegnelig Omstændighed traadte til, et Genie^o), som ikke lod sig binde af nogen Forfatning, greb Tøilerne, beholdt, hvad der convenede *ham* af Forfatningsbestemmelserne, saaledes som de vare udarbejdede af Sieyès, og den lovgivende Forsamling sank ned til Betydningsløshed. Men det var vistnok ikke uden al mulig Føie, at Sieyès formeente, at en fuldkommen lidenskabsløs, rolig og besindig Dom om Lovene ikke med Nødvendighed fordrede en Discussion af selve den lovgivende Forsamling; men at tvertimod Afgjørelsen, maaskee især efter en bevæget Tid, med stor Føie kunde henvises til en Forsamling, som ikke selv discuterede dem. Som bekjendt var det hans Idee, at den lovgivende Forsamling skulde som en Domstol ganske roligt stemme for eller imod Lovene, og at Discussionen skulde foregaae derved, at Tribunalet¹⁰) og Regjeringen, *conseil d'état*, gjensidigt angreb og forsvarede Lovforslagene. Det er naturligviis ikke paa nogen Maade min Mening at ville tage Ordet for en saadan Udøvelse af den lovgivende Magt, men jeg har dog troet, at man, naar der var Tale om en *begrebsmæssig* Fastsættelse af Lovgivningsmagten, ogsaa burde erindre det, som efter Begrebsudviklingen med Nødvendighed er det *første* Standpunkt.

Det næste er da naturligviis det, at de lovgivende Forsamlinger frit discutere de dem forelagte Love, men hvor de endnu ikke, idetmindste ikke uden Regjeringens Billigelse, kunne ændre dem. Dette er allerede en meget stor Udvidelse, og en Tilstand, som har været indført i Livet, som har bestaaet i lang Tid, og som i sin Tid har vakt Beundring og været Gjenstand for en oprigtig Anerkjendelse af at være constitutionel. De Bestemmelser, hvor-

til jeg her sigter, ere de, som indeholdes i Chartet af 1814, i hvis 46de Artikel, saavidt jeg erindrer, det siges, at intet Ændringsforslag kan stilles af Forsamlingen, uden at være sanctioneret af Regjeringen¹¹).

Det Standpunkt, som med Nødvendighed fremstiller sig som det tredie og det videst gaaende af dem, som begrebsmæssigt kunne eftervises i det constitutionelle System, er det, hvor den lovgivende Forsamling ikke blot vedtager Love, ikke blot frit discuterer dem, men ogsaa frit nedlægger sine Ønsker og sin Villie ved Tilveiebringelsen af Lovens *Form*, og udtrykker sin Opfattelse i et fuldt formuleret Lovforslag, enten ved at foretage Ændringer i det Forslag, som indbringes af Regjeringen, eller paa anden Maade. Her er man kommen til det Høieste og Videste, hvortil man kan gaae, uden aldeles at fornægte det *monarchiske* Princip; thi, hvis man skal gaae videre, saa maa det bestaae deri, at der bestemmes, at, hvad der er vedtaget af Forsamlingen, skal være Lov; men, saalænge man ligeoverfor den lovgivende Forsamlings Delagtighed i Lovgivningsmagten ogsaa vil fastholde den kongelige Villies Meddelagtighed, tør man ikke gaae saa vidt, men maa sige, at den Omstændighed, at en Sag er bleven vedtagen af Forsamlingen, ikke er tilstrækkelig for at afgjøre, om den skal blive til Lov eller ikke.

Nu vil det ikke kunne bestrides, at Forfatningen af 2den October 1855 aabenbart befinder sig paa dette Standpunkt; men der er naturligviis paa dette Standpunkt Plads for mange forskellige mere eller mindre modificerede særlige Stillinger.

Hvor den lovgivende Forsamling er delt i flere Kamre, kan der vel være mindre Vanskelighed og mindre Betænkelighed ved at lade Forsamlingen vedtage Lovene og undlade at hjemle Regjeringen en directe Indgriben i disses endelige Tilblivelse. Men, naar man finder det saa aldeles besynderligt, at det, der af en Forsamling er vedtaget som Lov, ikke uden videre skal blive til Lov, men at maaskee noget ganske Andet, som man saa stærkt har udtrykt sig¹²), — i Virkeligheden vil det jo dog altid kunne antages ikke at være saameget forskjelligt, men endog at ligge

meget nær ved det, som er vedtaget, — skal, uagtet Forsamlingen engang har erklæret det for sin Villie, at Loven skal fremmes paa en anden Maade, kunne fremkomme med Krav paa at vedtages af Forsamlingen, der saaledes maa fornægte sin egen Overbevisning og gaae ind paa, hvad der paa ingen Maade kan fordres af den uden en stor Resignation, saa vil jeg bemærke, at dette jo er et Forhold, som uafsladeligt er tilstede, hvor der er 2 Kamre. Det har jo aldrig været anderledes.

Naar vi til Ex. see hen til den danske Rigsdag, hvorledes det gaaer med et Lovforslag, som indbringes i Folkethinget, saa vil det jo vel kunne faae den Form, som Folkethinget maatte ansee for at være den rette og hensigtsmæssige, men, hvis der fra Landstingets Side er nogen Betænkelighed ved at vedtage det i denne Form, saa kommer det jo igjen tilbage til Folkethinget, maaskee i en heel anden Form, og det forelægges da for dette Thing ganske under de samme Betingelser som de, hvorunder et Lovforslag her til 3die Behandling forelægges af Regjeringen, idet der da kun er Spørgsmaal, om man vil gaae ind paa det i denne Form, eller om man ikke vil have Loven. Jeg skal dog ikke her forglemme, at der i Grundloven er givet en Udvei til at *gjentage* Forsøget, men det er kun en Modification, som der kan være Tvivl om, hvorvidt man kan billige eller ikke. Lovforslaget kan nemlig atter sendes fra Folkethinget til Landstinget, eller omvendt. Forsøgene kunne gjentages, men engang standse de dog, og engang kommer det til det bestemte Punkt, at Forsamlingen maa resignere og sige: Enten maae vi tage Forslaget, som det nu foreligger, eller ogsaa kunne vi ingen Lov faae.

Hvor der derimod kun er eet Kammer, dér ligger det dog, synes mig, i Sagens Natur, at der maa være den allerstørste Betænkelighed ved ikke at hjemle den anden Deltager i Lovgivningsmagten at kunne komme til at hævde sin Opfattelse med Hensyn til Lovens *endelige* Form. Her er nu intet andet Kammer, paa hvilket Regjeringen kan støtte sig for at tilveiebringe den Form af Loven, som den anseer fornøden; det er altsaa Regjeringen, der paa en Maade maa træde i dette andet Kammers Sted,

og der, efterat Sagen ved 2den Behandling er bleven saaledes vedtagen af Rigsraadet, som det finder hensigtsmæssigst, kan fremtræde med de Modificationer, som maatte findes nødvendige. Jeg indrømmer, at man kunde have tilføiet, at, hvis Rigsraadet ikke vilde gaae ind paa den Form, hvori et Lovudkast ved 3die Behandling forelægges af Regjeringen, kunde Rigsraadet endnu engang ændre det, og at det da igjen kunde gaae til Regjeringen, som endelig ved en 4de Behandling endnu engang kunde komme frem med sit Forslag. Men, hvorledes man end tænker sig Forholdet, saa er det dog vist, at man i *Principet* ikke skal finde nogen væsentlig Forskjel mellem den ene og den anden af disse Former.

Naar Sagen sees i dette Lys, vil det vel indrømmes, at der kunne være Omstændigheder nok, som med Nødvendighed have maattet bringe det dertil, at netop den Form er bleven valgt, som i Loven er bleven sanctioneret, og at der kan eftervises mange og stærke Grunde for at hjemle Regjeringen at kunne tale det sidste Ord med Hensyn til, hvad der for den nærmeste Periode skal være Lov i det danske Monarchie. Men jeg skal dog tillige bemærke, at der ikke, som den ærede Ordfører¹³⁾ meente, kan være nogen egentlig Erkjendelse tilstede af, at de lovgivende Forsamlinger med største Varsomhed ville røre ved selve Lovgivningen, — dette kan jo stille sig forskjelligt til de forskjellige Tider. Ja, dersom man turde forudsætte som givet, at der vilde være en overordentlig stor Utilbøielighed hos en lovgivende Forsamling her i Danmark til at røre ved selve Lovenes Enkeltheder, og at den i høi Grad vilde fastholde den Anskuelse, at det er Regjeringens Sag at udarbejde Lovene i deres Enkeltheder og Forsamlingens Sag at antage eller forkaste dem, da kunde der jo ganske vist være mindre Betænkelighed; men jeg troer ikke, at det vilde være rigtigt at smigre sig med det Haab, at man, stolende paa en saadan Opfattelse, kunde undlade at tage den Bestemmelse, som nu er tagen i Forfatningen, for at vedligeholde Eenhed og nødvendig Eenhed i Lovgivningen, og for at alle berettigede Hensyn kunne komme til at gjøre sig gjældende.

Jeg har ønsket eengang for alle at udtale min personlige Overbevisning om, at der, ogsaa naar man betragter Sagen fra det *constitutionelle* System og Standpunkt, ikke er nogen Føie til at ansee § 45 i Forfatningsloven som en uafviskelig Plet paa Forfatningens *constitutionelle* Character¹⁴).

Rigsraadets 28. Møde, Fredag den 11te April 1856.

Dagsorden: 1ste Beh. af Scheel-Plessens Forslag¹).

(Rigsraadstidende 1856, Sp. 1314—21.)

FINANTSMINISTEREN [*Andræ*]: Naar man tager Ordet, efterat Forhandlingerne ere saavidt fremrykkede²), kan det ikke være med det Haab at kunne tilføie noget Nyt til den egentlige Drøftelse af den Gjenstand, der allerede fra saamange Sider er bleven saa grundigt undersøgt; men Bestræbelsen kan da kun gaae ud paa om muligt noget nøiere at *præcisere* den Forhandling, der føres. Jeg er overbeviist om, at Alle, hvilken Anskuelse de end forøvrigt kunne have, dele det Ønske, at Forhandlingen maa vise sig i Sandhed frugtbar; jeg er overbeviist om, at Alle dele Glæden over, at denne Gjenstand her er bleven aabent forhandlet, saa at de forskjellige Anskuelser fuldstændigt have kunnet komme til at udtale sig. Men, skal det Maal naaes, som jeg tør betegne som et fælles for os Alle, saa vil det være nødvendigt, saavidt gjørligt, at fæste Øiet skarpt paa, hvad det er, der handles om, at vogte sig for at gjøre Grændsen svævende og uklar, vogte sig for at lede Forhandlingerne hen paa andre og fremmede Gebeter, hvor ganske andre Spørgsmaal kunne komme frem og søge deres Løsning. Det er kun derfor, jeg vil tillade mig at gjøre et Forsøg paa nærmere at betegne, hvad Paastanden er fra de ærede Andragstilleres Side, og hvad der mod denne Paastand er fremført.

Jeg skal da først vende mig til selve Andragendet, saaledes som det foreligger trykt for det høie Raad, saaledes altsaa, som det efter en moden Overveielse — derom kan Ingen være berettiget til at tvivle — er blevet fremstillet af samtlige Andragstillere

som et fuldt Udtryk af deres inderligste Overbeviisning. Hvad siger dette Andragende? Det gaaer ikke blot ud paa at ønske Forandringer i den bestaaende Forfatning, men det ønsker disse Forandringer tilveiebragte paa en bestemt angiven Maade, det vil have dem tilveiebragte igjennem en Raadslagning med de forskjellige Landsdeles repræsentative Forsamlinger. Dog nei, det er endnu ikke ganske det, som det vil, det vil kun have de Sager forelagte til Behandling, til hvis Forelæggelse der er en »forfatningsmæssig« Ret tilstede; *dette er Andragendets egentlige Kjærne.*

Naar jeg nu vender mig til den ærede Ordfører, som med saa meget Talent har taget Ordet for denne Sag³), saa skal jeg forsøge noget nærmere at udtale, hvori det forekommer mig, at Forsvaret for den gjorte Paastand ikke har været heldigt ført. Jeg haaber ikke, at der heri skal kunne sees Noget, som paa nogen Maade kan være saarende, thi det er vistnok tilladt en Modstander af Forslaget — og som en saadan vil den ærede Ordfører efter min Stilling forud vide, at jeg maa optræde, — at finde Forsvaret for det fremkomne Andragende uheldigt. Jeg kan dog ikke Andet end begynde med i eet Punkt fuldkommen at slutte mig til den ærede Ordfører, og jeg maa for ham udtale min Glæde over og min Anerkjendelse af, at han saa bestemt har fremhævet dette Punkt. Den ærede Ordfører har nemlig flere Gange udtrykkeligt henviist til, at man ikke skulde gaae tilbage hiinsides Acten af 28de Januar 1852⁴), fordi det aldeles vilde forvirre den hele Undersøgelse, der her skal føres, og kaste ganske fremmedartede og til enhver rolig og besindig Dom over Sagen kun lidet frugtbringende Minder ind i Forhandlingen, hvis man vilde føre Undersøgelserne tilbage til en forudgaaet Tid⁵). Jeg troer, at det bør anerkjendes, at det er Betingelsen for, at Undersøgelserne kunne blive grundige, omfattende, rolige og afgjørende, at denne Grændse fastholdes, og vi finde da i Begyndelsen af den betegnede Periode Landsdele, alle efter den kongelige Villies Tilkjendegivelse berettigede til en vis bestemt angiven Udvikling af deres forfatningsmæssige Stilling. Men, idet jeg ud-

taler en ubetinget Anerkjendelse af, at det ikke er uden den største Føie, at den ærede Ordfører opstillede den nævnte Act som Udgangspunkt, og, idet jeg i saa Henseende bestemt maa slutte mig til ham, kan jeg dog ikke Andet end beklage, at der maaskee ogsaa fra hans Side er givet nogen Anledning til, at Discussionen har kunnet skride snart Aar, snart lange Aarrækker tilbage. Jeg troer, at der fra den ærede Ordfører selv har været givet en Fristelse til at gaae ud over den saa skarpt betegnede Grændse, uagtet jeg paa ingen Maade vil miskjende, at denne Grændse heller ikke fra andre Sider skarpt er bleven fastholdt; men jeg antager, at det vilde være særdeles gavnligt og fremmende for Sagens virkelige fuldstændige Uddebattering, om man nu vilde anerkjende og fastholde, at det er fra Tidspunktet for Kundgjørelsen af 28de Januar 1852 og i Henhold til denne, men med fuldstændig Seen bort fra Alt, hvad der ligger hiinsides denne, at Sagen ene tør betragtes.

Der er af den ærede Ordfører i Begyndelsen af det Foredrag, hvormed han motiverede Andragendet, tydeligt blevet angivet, *hvad* der er Andragsstillernes Ønske, *hvad* der er deres Begjæring. Jeg skal anføre nogle af de Ord, han i den Henseende har udtalt; han siger saaledes: at jo mere vi, han taler her i samtlige Andragsstilleres Navn, ere gennemtrængte af Retfærdighedskjærlighed og af Overbeviisningen om denne Forsamlings Medlemmers Patriotisme, desto mindre kunne vi tvivle paa, at et Andragende, der som vort bærer Retfærdighedens Stempel paa Panden, vil blive dybt overveiet, og at Raadet vil antage det, naar Forhandlingen maatte føre til den Overbeviisning, at Virkeligheden svarer til Skinnet, — jeg vilde nødigt gjengive Ordene anderledes, end de virkelig ere sagte, de løde saaledes: »dass die Wirklichkeit dem Anscheine entspricht«⁶⁾. Der er Punktet; dette bør fastholdes; nemlig: kun naar den Paastand paa *forfatningsmæssig* Ret, der skarpt og bestemt ligger udtalt i Andragendet, ved en grundig og omfattende Undersøgelse virkelig maatte vise sig at være begrundet, er det de Herrers Haab og Ønske, at Andragendet skal nyde Fremme i Rigsraadet. Dette mener jeg er

en klar og bestemt Opfattelse af Spørgsmaalet, og derved har den ærede Ordfører i Begyndelsen af sit Foredrag ganske tydeligt viist, *hvad* det er, det kommer an paa.

Idet jeg saaledes fuldstændigt anerkjender, at Spørgsmaalet er stillet præcist og tydeligt, maa jeg beklage, at den ærede Ordfører ikke i den paafølgende Deel af Foredraget har behandlet Spørgsmaalet ligesaa klart; thi, naar man gaaer videre og følger de næste Spalter af det Nummer af Rigsraadstidenden, der allerede nu foreligger⁷⁾, og hvori den ærede Ordfører fremdeles gennemførte Motiveringens, saa vil man see, at det ingenlunde er det antydede Spørgsmaal, der forfølges videre, det nemlig, hvorvidt Forfatningerne — og ved Forfatningerne maa nødvendigviis forstaaes de *bestaaende Forfatninger* — hjemle en saadan Ret. Uagtet Spørgsmaalet er klart angivet, vender den ærede Ordfører sig dog ikke til denne Side af Sagen, tager ikke Forfatningerne for sig og efterviser ikke bestemt, i hvilken Deel af disse, paa hvilke bestemte Steder i de bestaaende Forfatninger — og jeg maa atter minde om, at de bestaaende Forfatninger ere for Hertugdømmet Holsteen den af 11te Juni 1854, for Hertugdømmet Slesvig den af 15de Februar s. A.⁸⁾, — denne Ret indeholdes. Nei, den ærede Ordfører siger strax derpaa — og jeg fremhæver ogsaa dette Sted, for at vise, hvor jeg troer, at den mindre heldige Behandling af Spørgsmaalet har sin Rod, — han siger strax derpaa, at det først og fremmest ikke er hans Hensigt at gaae ind derpaa, men derimod at vise, at den hidtil betraadte Vei til Dannelsen af et Fællesorgan ikke er den rigtige. Der tilføies nogle Ord, der ere temmelig stærke, men hvortil jeg ikke skal gjøre nogen Bemærkning; der staaer nemlig: »dass ein anderer betreten werden muss, nämlich *ein gerechter*«⁹⁾. Derved skal jeg, som sagt, ikke opholde mig, thi jeg veed fuldtvel, hvor lidet ethvert Udtryk, der forekommer i Talens Løb, kan være fuldkommen veiet.

Istedetfor altsaa at holde sig til det, som egentlig er Undersøgelsens Gjenstand, hvorvidt Forfatningerne indeholde den Ret, hvorpaa hele Andragendet er bygget, gaaer den ærede Ordfører strax over til en meget omhyggelig og vidtløftig Undersøgelse af

den Vei, ad hvilken den nu bestaaende Forfatningslov er bleven tilveiebragt; men det vil jo sees, at, selv om der ved denne Vei var Et og Andet, man kunde være mindre tilfreds med, berører dette dog ikke, hvad jeg har tilladt mig at kalde Sagens egentlige Kjærne, og kan derfor kun tjene til at gjøre Forhandlingen mindre præcis. Jeg skal ikke følge den omhyggelige Behandling af det Spørgsmaal, *hvorledes* de forskjellige Regjeringer¹⁰⁾ have bestræbt sig for at bringe Fællesforfatningen tilveie; jeg skal blot ganske kort bemærke, at det jo er evident, — og Intet er klarere, naar man tager selve det Actstykke for sig, der er blevet betegnet som Udgangspunktet for den hele Undersøgelse, nemlig Kundgjørelsen af 28. Januar 1852, — at Veien *maatte være forskjellig* i de forskjellige Landsdele, at der var andre Hensyn at tage ligeoverfor Kongeriget, — da Hans Majestæt, hvad der maaskee forøvrigt var overflødig at tilføie, i hiint Actstykke udtalte, at der ikke kunde være nogen Tvivl om Hans Villie ubrødeligt at holde den danske Grundlov¹¹⁾, — end der var at tage ligeoverfor Hertugdømmerne, der vel i den samme Act havde faaet en bestemt Ret til nærmere Forhandling om deres *provindsielle* Forfatninger, men aldeles ikke havde faaet en Ret til en Forhandling om *Fællesforfatningen*¹²⁾. Det er altsaa let at eftervise, at en forskjellig Vei maatte følges; — man kan dertil knytte den Formening, som en anden æret Taler (Bargum)¹³⁾ har gjort, at det havde været heldigere om denne Vei ikke var bleven fulgt¹⁴⁾, men det bidrager aldeles ikke til Afgjørelsen af selve Hovedspørgsmaalet i Undersøgelsen.

Iøvrigt troer jeg, at der er ikke faa Steder i den ærede Ordførers Udvikling, som vise, hvor vanskeligt det er for Udenforstaaende at faae en klar og bestemt Formening om, hvad der er foregaaet i en Forsamling; thi der er besynderlige Misforstaaelser tilstede i det, som saaledes er anført. Jeg skal blot tillade mig at paavise en eneste af disse Misforstaaelser, nemlig den, som angaaer Betydningen af det Forbehold, der i sin Tid skal være taget af Rigsdagen¹⁵⁾. Jeg skal ikke gaae ind paa, hvad der allerede fra Ministeriets Side i saa Henseende er bemærket¹⁶⁾, men

jeg vil blot tillade mig at fremhæve, at en saadan Misforstaaelse af Forbeholdet, som om derved nogensinde kunde være tilsigtet, selv af dem, der iøvrigt kunde betragte det ganske anderledes, end Regjeringen har maattet betragte det, at indskrænke Rigsraadet i Behandlingen af Fællesanliggenderne, kan efter min Formening kun forklares derved, at man ikke noksom er trængt ind i Forhandlingernes Gang. Noget saadant har aldrig været tilsigtet, og jeg troer ikke, at et eneste af Rigsdagens Medlemmer vil kunne udtale, at det har været Tilfældet. De Ord, som den ærede Ordfører i den Anledning betjente sig af, ere følgende: »Wenn das aber der Fall ist« — nemlig, at Rigsdagen er gaaet ud fra, at Forbeholdet har en retlig Betydning, — »so ist die Wirksamkeit des Reichsrathes, des Organs für die gemeinschaftlichen Angelegenheiten der Monarchie, von vorn herein geschwächt und eingeschränkt; denn es ist nicht gesagt, dass es nicht im Laufe der Zeit sich als zweckmässig herausstellen werde hinsichtlich der gemeinschaftlichen Angelegenheiten Bestimmungen zu treffen, welche mit dem Grundgesetze nicht im Einklange stehen«¹⁷⁾. Men hvorledes dette Forbehold end maatte være beskaffent — det er efter min Formening vis[s]t, at det aldeles ingen retlig Betydning kan have¹⁸⁾, — saa vil det dog aldrig kunne frembringe den mindste Conflict ved Behandlingen af Fællesanliggenderne. Imidlertid skal jeg, som sagt, ikke i det Enkelte følge den ærede Ordfører paa denne Vei. —

Det er først længere henne i hans Foredrag, at Behandlingen igjen føres tilbage til det egentlige Hovedpunkt i Sagen, thi ved Slutningen af Betragtningen af den forskjellige Vei, hvorpaa Regjeringen var slaaet ind ligeoverfor Kongerigets Rigsdag og Stænderne, udbryder den ærede Ordfører: »Og dette kunde skee, uagtet for ikke lang Tid siden under 28de Januar 1852 en allerhøieste Kundgjørelse var emaneret, med hvilken denne Fremgangsmaade stod i directe Modstrid«¹⁹⁾. See, dér ere vi igjen ved Sagens Kjærne, dér er Spørgsmaalet paany bragt frem; men det var netop *det*, som skulde være efterviist, det: *at der nogensinde var foretaget noget Skridt, der stod i Modstrid med Kundgjørelsen af*

28de Januar 1852, og det maa derfor overraske, naar den ærede Ordfører formener, at det neppe kunde være *nødvendigt* at eftervise, at der ved den brugte Fremgangsmaade var handlet imod Kundgjørelsen; thi det var just dette, der maatte være »nødvendigt« at eftervise, hvorimod alt Andet er, om jeg saa maa sige, mindre vigtigt, eller maaskee endogsaa uvigtigt i denne Sag.

Jeg troer derfor ikke, at det, som saaledes er anført til Styrke for dette Andragende, paa nogen Maade kan siges at være afgjørende. Der er blot fremsat en almindelig Paaberaabelse af, at ifølge Provindsialstænderforfatningerne skulle de almindelige Love om Eiendoms- og personlige Rettigheder forelægges Provindsialstænderne. Men der staaer ikke i den Kundgjørelse, der er Grundvolden for den hele forfatningsmæssige Udvikling, et eneste Ord om, at *Fællesanliggenderne* skulle forhandles i Provindsialstænderne, saaledes som det fra flere Sider er blevet udviklet, og, saalænge indtil Nogen kan vise, hvor de Ord staae, som skulde hjemle en *saadan* Ret, maa Regjeringen vedblive sin Paastand, at den ikke har handlet mod Kundgjørelsen af 28de Januar 1852. Vel har den ærede Ordfører idag²⁰⁾ noget suppleret det, han tidligere har anført, i Erkjendelse af, at Meningerne om det *Retlige* kunde være høist forskjellige, og dette betragter jeg som en Indrømmelse af ham, idet det derved synes mig fra hans Side at staae noget mindre sikkert, at den Opfattelse af det *Retlige*, som først af ham blev saa stærkt fremhævet, er den eneste rigtige. Eiheller troer jeg, at den ærede Ordfører i det Foredrag, han har holdt idag, har anført Noget, som egentlig vedkommer Hovedpunktet af Sagen, thi han anstillede i denne Retning blot en speciel Undersøgelse, nemlig om Domainernes Stilling²¹⁾, hvilken allerede har fundet sin Besvarelse af en anden Minister²²⁾, idet det er blevet efterviist, at der ikke angaaende dette Spørgsmaal er Nogetsomhelst i de bestaaende Forfatninger, som kunde stride imod en Foranstaltning som den, der har været paatænkt af Regjeringen.

Ligeoverfor Andragendet og Forsvaret derfor staae Paastandene fra den modsatte Side. *For det Første* staaer der da den

Paastand, at der ikke er nogen forfatningsmæssig Ret til at forlange, hvad der i Andragendet forlanges, og denne Hovedpaastand forekommer mig bestemt godtgjort ved den tydelige Angivelse af, hvad de særlige Forfatningslove bestemme. Men, selv om man vil see bort fra, at, naar dette Hovedpunkt er afgjort, falder igrunden den hele Sag sammen, selv om man ikke lægger stærk Vægt paa, om det var *forfatningsmæssigt*, at saadanne Lovudkast, som omhandles i Andragendet, skulde forelægges for Landsdelenes Repræsentationer, saa staaer det som den *anden* og ligeledes uigjendrevne Paastand, at, saaledes som Forholdene for Øieblikket ere ordnede, er det umuligt at gaae ind paa Andragendet. Selv om man vilde, jeg gjentager det, see bort fra, at den forfatningsmæssige Ret ikke var tilstede, saa var det dog aldeles umuligt at slaae ind paa denne Vei, thi Forfatningerne, som de nu ere retlige bestaaende, baade i Hertugdømmet Slesvig, i Hertugdømmet Holsteen, i Hertugdømmet Lauenborg og — kan man tilføie — i Kongeriget, tillade ikke, at disse Landsdeles særlige Forforsamlinger længere beskæftige sig med *fælles* Anliggender²³).

Men, selv om man endogsaa vil afsee herfra, saa staaer endnu *den sidste* Undersøgelse af Sagen tilbage, nemlig, om der dog ikke var god Grund til at *ønske*, at de i Andragendet omhandlede Anliggender henvistes til disse Forforsamlinger? Dog ogsaa i denne Henseende troer jeg, det er tilstrækkeligt godtgjort, at man ikke vil kunne forsvare at gaae ind paa Sagen. Det er disse Paastande, som staae ligeoverfor Paastandene fra Andragstillernes Side. Derom forekommer det mig, at Undersøgelsen ene og alene bør dreie sig, og at Alt, hvad der ikke kan tjene til en Belysning af, hvorvidt disse Paastande ere berettigede eller ikke, ei kan siges at ramme Sagens egentlige Kjærne.

Landstingets 48. Møde, Fredag den 19de December 1862.

Dagsorden: 3die Beh. af Finantsloven for 1863—64.

[»Forbeholdet«]¹).

(Landstingstidende 1862—63, Sp. 1328—35.)

ANDRÆ: At de ærede Forslagsstilleres Hensigter have været de bedste, kan jo Ingen betvivle; men jeg maa rigtignok for mit Vedkommende udtale, at jeg finder, at de have været i en ganske overordentlig Grad uheldige i Maaden, hvorpaa de ville opnaae, hvad de tilsigte. Jeg har af en af de ærede Forslagsstillere hørt — og det er gjentaget af andre — at det nærmest skulde være Formaålet at give Rigsdagen og da særlig Landstinget en længe ønsket Leilighed til en fuldstændig politisk Diskussion²); men dette Formaal kan jo forfatningsmæssigt slet ikke opnaaes. Det kan ikke nytte at skjule for sig selv, idet det ligger aabent for hele Verden og er noget, vi allermeest maae fastholde, at vi ikke længere befinde os under den gamle Grundlovs ubegrændsede Omraade, men at vi befinde os under den indskrænkede Grundlovs Omraade, og at de Anliggender, som de Herrer ønske her at fremdrage, ikke henhøre paa dette Sted, ikke kunne foretages her. Udenrigsministeren kan jo ikke engang træde ind i denne Sal, hvorledes skulde vi da kunne forhandle om Rigets Anliggender ligeoverfor Udlandet³)? —

Forslagsstillerne have tillige ønsket at udtale en Politik, som jeg ikke nærmere skal gaa ind paa her at karakterisere; det ligger jo, efter hvad jeg har tilladt mig at udtale, aabent, at en saadan Politiks udførlige Drøftelse dog ikke kan foregaae paa dette Sted, og i hvert Fald troer jeg ogsaa med Hensyn dertil, at Forslagsstillerne have været overordentlig uheldige. Jeg troer ikke, at den Forbindelse mellem Danmark og Slesvig, der staaer som et Formaal for dem at eftertrægte, ad denne Vei paa nogen Maade vil kunne naaes. Men hvad jeg ganske særlig vil tillade mig at fremhæve, er, at der, selv seet fra det Grundlag, paa hvilket de Herrer synes at befinde sig, dog vilde være en overordentlig stor

Fare just ved dette Forslag; det er aabenbart, og det troer jeg, at man bør udtale med den fuldeste Bestemthed. Jeg erkjender, at den ærede sidste Taler⁴⁾ har i Meget foregrebet, hvad jeg vilde tillade mig at sige, men jeg troer, da jeg dog nu engang har begjæret Ordet, alligevel at kunne gjøre Ret i at sige det endnu engang, og sige det paa den Maade, som jeg havde tænkt mig at ville fremsætte det paa; maaskee vil Sagen derved blive belyst fra en noget anden Side.

Det maa nemlig erindres, at den Forestilling, der aabenbart maa ligge til Grund for Forslaget, er den og ingen anden, at der skulde forfatningsmæssigt være foretaget et saadant Skridt, ved hvilket Grundloven vel var bleven indskrænket, men kun indskrænket betingelsesviis og for en vis Tid, saaledes at det stod i Rigsdagens Magt, naar, som det her udtrykkes, Fællesforfatningen ikke længer bliver opretholdt i anerkjendt Kraft og Virksomhed, da at erklære Indskrænkningen for bortfalden og Rigsdagen igjen indsat i sin gamle, ubegrændsede Myndighed, og at det gamle Forbehold — som den ærede Indenrigsminister bemærkede var skrinlagt⁵⁾, men, som jeg skal tilføie, er skrinlagt dér, hvor de andre Paragrafer ere skrinlagte — da skulde komme frem igjen. Det er denne Anskuelse, som jeg troer er den allerfarligste; det er denne Anskuelse, som jeg troer, bestemt og indtrængende at maatte modsige. Der er aldeles ingen saadan Myndighed hos Rigsdagen til paany at sætte denne Grundlov i sin hele Udstrækning i Kraft, og alle de Forudsætninger, hvorpaa man synes at ville begrunde en saadan Anskuelse, troer jeg ved en nærmere Betragtning ville vise sig at være meget skrøbelige eller slet ikke at være tilstede. Det staaer nu vel her i Ændringsforslaget, at det er »ifølge Rigsdagens af Kongens Regjering modtagne Beslutning«, at Indskrænkningen traadte i Kraft; men jeg troer dog, at det er paa rette Sted at gjøre opmærksom paa, at Forslagsstillerne ikke har været heldige med at vælge et fuldkommen adækvat Udtryk. Beslutningen blev jo ikke *modtagen* i den Betydning af Ordet, som man nærmest maa tænke paa.

Man skulde herefter troe, at da et saadant Forslag i sin Tid

kom frem ved Grundlovsforandringen⁶⁾, Regjeringen da var traadt frem og havde erklæret sig fuldkommen enig i det, og at det, som her betragtes som en Selvfølge, ogsaa fra Regjeringens Standpunkt var betragtet som en Selvfølge, idet den dengang var gaaet ind paa en saadan Opfattelse. I denne Betydning troer jeg, at man naturligt maa komme til at tage Ordet »modtage«; men saaledes er Beslutningen ikke modtagen; den er kun modtagen af Regjeringen paa den Maade, at Regjeringen *ikke modsatte sig* den, da man nu engang fra en vis Side lagde saa særdeles megen Vægt paa, at en saadan Intimation brugtes. Regjeringen fandt den vel i høi Grad uheldig og meente, at den havde aldeles ingen Betydning, og at den derfor helst maatte være borte⁷⁾. Det var vistnok et stort Misgreb, at man kom frem med den — det maa den ærede Indenrigsminister tillade mig at sige, at det har altid været min Mening — men i hvert Fald troer jeg ikke, den blev modtagen af Regjeringen paa anden Maade, end jeg har udtalt, og jeg indseer vel, at Indenrigsministeren nu kan være i en meget ubehagelig Stilling ved, efterat han i sin Tid som Ordfører i dette Thing⁸⁾ har bidraget saa overordentlig væsentligt til, at denne i mine Øine meget mislige Indledning blev sat til den Beslutning, som Regjeringen ene ønskede at modtage, nu at maatte gjøre opmærksom paa, hvor liden eller rettere sagt aldeles ingen Betydning Indledningen havde.

Men jeg kan dog ikke lade det gaae aldeles upaataalt hen, at den ærede Indenrigsminister under Indtrykket af disse Erindringer heller ikke er nogen god Repræsentant for den Regjering, hvoraf han jo heller ikke selv var Medlem, og han er derfor vistnok heller ikke med fuldkommen Lethed istand til at sætte sig ind i den Situation og gjengive den Opfattelse, der da var tilstede. Den ærede Indenrigsminister udhævede den daværende Kultusministers Udtalelse i Landstinget⁹⁾, og sagde, at det var naturligviis ikke Meningen, naar man tog et Forbehold som det, her er Tale om, at saa skulde Grundloven strax leve op igjen, medmindre Fællesforfatningen vedblev at bestaae fuldkommen urørt og uforandret. Der var udtrykkelig hentydet til, at der kunde

skee Forandringer i Fællesforfatningen, blandt Andet i Overeensstemmelse med § 23¹⁰⁾; hvorvidt disse Forandringer kunne gaae efter § 23, er en Gjenstand, som jeg ikke skal drøfte her; det er et Forhold, som jeg paa ingen Maade finder det passende at fremdrage; men i hvert Fald tilføiede den ærede Indenrigsminister, at det af den daværende Kultusminister var blevet berørt, at saadanne Forandringer var der naturligviis ikke ved Udkastets Formulering sigtet til, saadanne Forandringer, som gik for sig overeensstemmende med Forfatningens egne Bestemmelser, men kun til saadanne Forandringer, hvorved der skete en med Vold og Magt gennemført Kuldkastelse af Fællesforfatningen¹¹⁾). Men naar nu den ærede Indenrigsminister standser paa dette Sted, saa synes mig, at man naturlig maatte komme til at tilføie den Slutning, at hvis da virkelig en ved Vold og Magt gennemført Kuldkastelse af Fællesforfatningen indtraadte, da var det erkjendt af den daværende Regjering, at da maatte selvfølgelig Grundloven igjen træde i Live. Nei, det er det ikke, thi hvad sagde Kultusministeren derom? Han sagde, at om en saadan Tilstand vilde han aldeles ikke udtale sig¹²⁾; han vilde naturligviis ikke indlade sig paa nogen Drøftelse derom, og der var ikke Tale om at tiltræde denne Forudsætning paa den ene eller den anden Maade.

Det blev af Premierministeren dengang paa given Foranledning udtrykkelig i det andet Thing udtalt, at denne Forudsætning var ikke tiltraadt¹³⁾). Derimod var der en anden Forudsætning, der, om jeg saa maa sige, findes tiltraadt, thi den er virkelig »selvfølgelig«, den nemlig, at der ikke i den Akt af Rigsdagen, hvorved den vedtog disse Indskrænkninger i Grundloven, eller, rettere sagt, vedtog, at nu skulde disse Indskrænkninger træde i Kraft, kunde ligge en Opgivelse af Nogetsomhelst, som var til sikkert i den saaledes indskrænkede Grundlov¹⁴⁾). Det er jo virkelig en Selvfølge, at denne Forudsætning kunde man sikkert gaae ud fra; men hvorfor kunde Regjeringen ikke dengang tiltræde den anden Forudsætning? Hvis Forholdet stillede sig saaledes, at Vold og Magt kuldkastede Fællesforfatningen, skulde der da være nogen Betænkelighed i at sige, at Rigsdagen igjen indtraadte

i sin fulde Myndighed? Jeg skal uden paa nogensomhelst Maade at ville gaae ind paa at drøfte denne Materie, som dengang vistnok med fuldkommen Ret bortvistes, bemærke, at der forekommer mig blandt Andet at være en meget god Grund, som jeg for mit Vedkommende har havt, at dette nemlig var reent umuligt, at noget Saadant slet ikke kunde komme frem, og ud over Umuligheden kan man ikke tvinge Nogen til at gaae.

Sagen var nemlig ganske simpelt den, at hvad der skulde skee eller ikke skee, var grundlovsmæssig fastsat igjennem de Forhandlinger, som Grundloven gjorde nødvendige; der var gjennem tre paa hinanden følgende Forhandlinger fastsat, hvorledes Grundloven skulde indskrænkes, og der kunde nu ikke ved den sidste Beslutnings Tagelse gjøres Noget om deraf. Hvis Rigsdagen i sin Tid havde fundet, at det var forsynligt at udtale Saadant og at sætte det ind i selve Indskrækningsakten, ja, da var det en anden Sag; hvis det havde været vedtaget gjennem tre Behandlinger, saa kunde noget saadant have fundet Sted, men efterat ved tre Behandlinger Indskrænkningen forelaa i en endelig Form — og jeg maa udtrykkelig fremhæve, at der forelaa intet Andet — og efterat Rigsdagen, efterat være bleven bekjendt med Fællesforfatningen, havde taget Beslutning om, at den skulde træde i Kraft, saa traadte den i Kraft¹⁵), og hvad var saa tillige traadt i Kraft? Disse Bestemmelser, ifølge hvilke den hele Række af Paragrafer endelig og afgjort vare ophævede; deri kunde der ikke til Syvende og Sidst ved denne Beslutnings Vedtagelse gjøres Forandring. Dette var i og for sig en aldeles tilstrækkelig Grund til, at der ikke kunde skee nogen Forandring. Der var altsaa allermindst tilstede noget Forbehold; thi ikke engang dette Ord, som jeg ogsaa finder ved en Inkurie er kommen ind i Ændringsforslaget, ikke engang dette Ord forekommer. Et Forbehold blev ikke taget, men der blev udtalt en Forudsætning, forinden man gik til at tage selve den Beslutning, om hvilken den ærede Indenrigsminister meget rigtig har bemærket, at det ene og alene var den, som fik nogen Betydning¹⁶). Det var denne Beslutning, det alene kom an paa;

hvilke Forudsætninger der havde været tilstede ved Drøftelsen af dette Forhold under de Forhandlinger, ved hvilke Rigsdagen lededes til at tage Beslutningen, det kunde slet ikke have nogen Betydning; naar Beslutningen engang var bleven tagen, saa var derved Grundlovsindskrænkningen definitiv og endelig foregaaet. Derfor vil det ogsaa sees, at der i den kongelige Kundgjørelse, hvorved selve Indskrænkningen af Grundloven sattes i Kraft¹⁷), aldeles ikke er Tale om nogetsomhelst Tilfælde, i hvilket der kunde fremkomme en Gjenoplivelse af den gamle Grundlov. Der siges aldeles udtrykkelig, at efterat denne Beslutning af Rigsdagen paa grundlovmæssig Maade er bleven tagen, ere disse Indskrænkninger i Grundloven traadte i Kraft, og saa slutter den med at sige: »Og ere da fra nu af alle disse Paragrafer« (som dér nærmere angives) ophævede, ligesom ogsaa Forbeholdet angaaende Slesvig er fyldestgjort, og dermed er Sagen een Gang for alle og endelig bleven afgjort¹⁸). —

Det er det, jeg troer, man bestemt skal fastholde, at uagtet det maaskee kunde være meget ønskeligt, hvis det Tilfælde — som jeg dog ikke kan Andet end betragte som i høieste Grad usandsynligt og uhyggeligt at dvæle ved, men det er jo et Tankeexperiment som alt Andet — skulde indtræde, at Fællesforfatningen kuldkaستes ved ydre Vold og Magt, at der da var en fuldfærdig Repræsentation tilstede, som kunde indtræde igjen med Hensyn til den lovgivende Magt for de fælles Anliggender, saa er det faktiske Forhold et ganske andet; der er intet Sligt tilstede, og hvad der til den Tid skal skee, vil da kun, som den ærede Landstingsmand, som havde Ordet før mig (Ploug), udtrykte sig, komme an paa de konkrete Forhold, der da formaae at gjøre sig gjældende¹⁹). — Det er dette, som jeg fra min Side maa paa det Bestemteste udtale som min faste og urokkelige Overbeviisning, at der er aldeles ikke en saadan Tilstand tilstede som den, der synes at maatte ligge til Grund for Affattelsen af Ændringsforslaget. Der er aldeles ingen Mulighed for, at Rigsdagen paa en lovlig Maade under nogensomhelst Udvikling af Begivenhederne igjen kan komme til at træde i Kraft som Organ for Fællesanliggen-

derne. Det vil kun kunne skee ved en heel Række af Grundlovsforandringer, men aldeles ikke paa Grund af noget tidligere Forbehold.

Det er allerede af andre Talere²⁰) bemærket, at hvis der nu var en saadan Tilstand, at et Forbehold af den Natur maatte erkjendes at være retsgyldigt tilstede, saa var det overordentlig uheldigt, at der — meget mod de ærede Forslagsstilleres Hensigt — i Begyndelsen af Forslaget er brugt de Udtryk, at der er »for Tiden afseet fra«, thi deri ligger aabenbart den Tvivl, som de ikke ville have skal udtales, og jeg maa gjøre opmærksom paa, at i saa Tilfælde havde de ikke Lov til at afsee derfra. Enten — Eller. Var der et saadant Forbehold tilstede, og indtraadte saa det Tilfælde, at Fællesforfatningen ikke længer var i anerkjendt Kraft og Gyldighed, saa kunde de Herrer ikke paa nogen Maade have Lov til at afsee fra Forbeholdet, saa vare Begivenhederne indtraadte, saa var Forbeholdet traadt i Kraft, og saa kunde der ikke udøves nogen Naadesakt fra en Deel af Repræsentationen, ved hvilken der indtil Videre blev afseet derfra. Altsaa de, der vilde mene, at en saadan Krænkelser af Fællesforfatningen maatte foreligge, at der maatte foreligge en saadan Omdannelse af den, som ikke havde sin fulde Begrundelse i dens eget Indhold, som ikke kunde siges at være fuldt lovlig, kunde paa ingen Maade have Lov til at afsee fra, at dette Forbehold var tilstede, men maatte fordre, at det ufortøvet og øieblikkeligt skulde træde i Kraft. — Skulde det derimod erkjendes, at der aldeles ingen Indskrænkning er skeet i Fællesforfatningens anerkjendte Kraft og Virksomhed, saa er der heller ingen Grund til at sige, at man vil afsee fra Forbeholdet, thi hvad skulde saa Betydningen være af en saadan Udtalelse?

Idet jeg altsaa gjentager, at jeg naturligviis paa ingen Maade miskjender det patriotiske Øiemed, hvori Forslaget er stillet, finder jeg imidlertid dets Form saa uheldig, at jeg ikke blot paa ingen Maade kan stemme for Forslaget, men ogsaa paa det Bestemteste maa fraraade at nedsætte et Udvalg, hvis Forslag derom skulde fremkomme²¹).

Rigsraadets 22. Møde, Fredag den 21de Februar 1862.

Dagsorden: 1ste Beh. af Udkast til Forfatningslov, indeholdende nogle Forandringer i og Tillæg til Forfatningslov af 2den Oct. 1855¹).

(Rigsraadstidende 1862, Sp. 1153—76.)

ANDRÆ: Den Stilling, jeg agter at indtage ligeoverfor nærværende Lovforslag, har jeg allerede tidligere havt Anledning til at antyde, idet jeg under en anden Sags Behandling har udtalt, at jeg vilde støtte Regjeringen ved Gjennemførelsen af alle de Lovforslag, der maatte vise sig nødvendige eller ønskelige for Forholdenes rolige, jævne og sunde Udvikling, uanseet om Forslagene vare saadanne, der efter deres Beskaffenhed nødvendigviis forudsatte en Virksomhed for det *hele* Monarchies Vedkommende, eller saadanne, som indskrænkede sig til blot at skulle gjælde for Danmark og Slesvig²). Jeg har heller ikke af de Betæneligheder, jeg iøvrigt kunde nære, ladet mig holde tilbage fra at følge Regjeringen ved Forslag til Forfatningsforandringer; jeg har saaledes i nærværende Samling afgivet min Stemme til Gjennemførelsen af et saadant, idet jeg maatte erkjende, at det hørte til den Classe Lovforslag, som maatte ansees, om end ikke absolut nødvendige, saa dog ønskelige til Forholdenes rolige Udvikling³).

Jeg kunde maaskee endnu dertil føie, at jeg ligeledes skal være villig til at gaae ind paa et andet os forelagt Forfatningsforslag⁴), som væsentlig hænger sammen med et lignende, der blev os forelagt i foregaaende Samling, og som da blev vedtaget⁵), men dog kun under den Forudsætning, at det i sin Realitet kommer til at stemme med, hvad der i det Væsentlige dengang blev vedtaget, og at det Øvrige kommer til at gaae ud. Derimod seer jeg mig paa ingen Maade i Stand til at gaae ind paa nærværende Lovforslag; thi efter min Betragtningmaade ligger det ganske udenfor den Grændselinie, som jeg har troet at maatte drage for min Medvirkning ved Lovforslags Gjennemførelse under de nuværende Forhold. Jeg finder ikke blot de Betæneligheder, jeg i denne

Henseende i det Hele maa nære, med Hensyn til nærværende Lovforslag i en ikke ringe Grad forøgede, men jeg maa endogsaa ansee dets Gjennemførelse for at være i en ikke ringe Grad farlig.

Hvis jeg nu skulde gaae ind paa fuldstændig at motivere denne min Opfattelse, vil det let sees, at jeg dertil nødvendigviis maatte gaae ud fra og benytte en almindelig Betragtning af den hele politiske Udvikling, igjennem hvilken vi i de sidste Aar have bevæget os; jeg maatte tillige nødvendigviis komme ind paa en fuldstændig Vurdering af den Situation, hvori vi for Øieblikket befinde os, og det vil da vel ogsaa kunne forudsees, at jeg her ved paa ingen Maade, hvad jeg jo iøvrigt fra mit Standpunkt maatte ønske, i Et og Alt kunde slutte mig til det høitærede Ministerium. Det kan jo ikke komme Nogen ufornødet, at Sligt vilde kunne blive Tilfældet. Jeg har allerede for Aar tilbage fundet mig foranlediget til paa Grund af en Divergents i Opfattelsen af de da foreliggende Forhold at udtræde, ikke af det nuværende Ministerium, men af et Ministerium, med hvilket jeg i en ganske anden Grad maatte antages at dele Anskuelse⁶). Denne Divergents kan jo umulig være bleven forringet ved, hvad der senere er gaaet for sig, og i det Ministerium, som nu er tilstede, og hvori flere Medlemmer, der staae mig fjernt, have en fremragende Plads⁷), maa en saadan divergerende Opfattelse vistnok i en endnu høiere Grad gjøre sig gjældende.

Jeg anseer det imidlertid under de nærværende Forhold for i høi Grad utilraadeligt, at ville gaae ind paa en Udvikling af saadanne afvigende Anskuelse med Hensyn til Bedømmelsen af de foreliggende Forholds rette Vurdering, og jeg vil derfor paa ingen Maade kunne ansee det for stemmende med min Pligt, om jeg ved denne Leilighed vilde forsøge derpaa. Det, der skulde kunne vindes derved, vilde jo dog væsentligt kun være, at man vilde kunne komme til rigtigere at vurdere den Stilling, som jeg føler mig forpligtet til at indtage; men den Mistydning, som i saa Henseende uden en saadan nærmere Udvikling vil kunne blive mig tildeel, skal jeg vide at finde mig i; — jeg skal ligesaa lidt derved lade mig friste til nu at overskride den bestemte Grændse,

som jeg har troet at burde drage, som jeg tidligere har gjort det, hverken i den foregaaende eller i den nærværende Session, hvorved jeg nærmest tænker paa Forhandlingerne angaaende Forandringen af § 37 og i sin Tid af § 23 i Forfatningen⁸). —

Idet jeg saaledes ganske skal afholde mig fra enhver som helst Indgaaen paa og Bedømmelse af vor nærværende politiske Stilling, vil jeg dog tillade mig nogle faa Bemærkninger, som staae i Forbindelse med selve Sagen, Bemærkninger, som tildeels allerede ere fremdragne fra andre ærede Medlemmers Side, og som jeg for mit Vedkommende kun kan ønske at bidrage til, om muligt, at stille i et endnu klarere Lys.

Jeg skal da først knytte mig til den Udtalelse, som her er fremkommen, og hvortil der gjentagende er vendt tilbage, en Udtalelse, som kunde lade formode, at de, »der endnu med et, som det synes, ubegribeligt Stivsind« — for at bruge denne almindelige karakteriserende Benævnelse — holde fast paa Heelstatsforfatningen, skulde være saadanne, der ønskede eller fandt det naturligt, rimeligt eller rigtigt, at der fremdeles gjordes Indrømmelser til vore Modstandere, for at en saadan Heelstats Mulighed kunde blive tilveiebragt⁹). Det er allerede blevet tilbageviist fra andre Taleres Side, paa hvis Standpunkt jeg i den Henseende nærmest maatte kunne stille mig¹⁰); men jeg skal ogsaa for mit Vedkommende paa det Bestemteste udtale, at der ikke ligger den fjerneste Grund for mig til at tilsigte eller ville gaae ind paa nogensomhelst Art af yderligere Indrømmelser for dette Formaalets Opnaaelse. Det er saa langt fra, at jeg ved min Fastholden af den uforandrede Fællesforfatning skulde kunne være villig til nogen Indrømmelse, at det snarere maatte kunne siges, at jeg vilde det Modsatte. Den uforandrede Fællesforfatning er et *Vaaben*, som jeg ønsker at bevare, et *Vaaben*, som jeg ikke finder det rigtigt at bortkaste, *saalænge den Kamp, i hvilken vi befinde os, ikke er fuldstændig ført til Ende.*

Jeg skal for nærmere at oplyse, hvad jeg herved mener, tillade mig at henlede Opmærksomheden paa Yttringer, der navnlig fremkom fra den høitærede Vicepræsidents Side¹¹), og som gik ud

paa en Belysning af vor *retlige* Stilling i det Hele. Vel veed jeg, at *Retten* ikke er det, der regjerer Verden, at *Magten* væsentlig kommer i Betragtning; men den Lære, at det er *Magten*, som det egentlig kommer an paa, er prædiket saa tidt og saa ofte, og jeg troer, at Alle ere saa fortrolige med den, at jeg ikke antager det nødvendigt at dvæle ved denne Side af Sagen. Der er derimod en anden Side af Sagen, en anden Lære, som jeg vilde troe, det var rigtigere at forsøge paa skarpt at fremhæve, og det er den, at *der i Retten ogsaa ligger en Magt*, at om ogsaa denne Magt ikke til en Tid kan gjøre sig gjældende, er den dog ikke destomindre tilstede, og at *Retten* ofte har en ganske ubegribelig Magt, som man vel skal vogte sig for at kaste Vrag paa.

Hvilken er da nu den *retlige* Stilling, hvorpaa vi endnu bestandig befinde os? Efterat Oprøret var dæmpet, og efterat Hans Majestæts lovlige Myndighed igjen var bleven gjenindsat i alle Dele af Monarchiet, udtalte Kongen sin Villie og Beslutning om, at ville samle *alle* Monarchiets Dele under en Fællesforfatning¹²). Denne allerhøieste Villies Tilkjendegivelse fandt almindelig Anerkjendelse saavel hos Venner som hos tidligere Fjender, og det lykkedes at opnaae et fast Grundlag for den fremtidige Udvikling. Paa dette Grundlag skred vi nu frem, og gjennem mange Møisommeligheder og Vanskeligheder, som jeg i Hovedtrækkene tør antage at være Enhver vel tilstedeværende, kom vi endelig saa vidt, at Formaalet fuldstændigt naaedes, at en Fællesforfatning, saaledes som af Hans Majestæt tilsigtet, forelaa fuldt færdig, anerkjendt, og traadte i fuld Virksomhed¹³). I det første Øieblik blev den ikke antastet fra nogen Side, eller for at udtrykke mig ganske correct, var der, saavidt jeg mindes, en ikke ringe Tid, igjennem hvilken det nærmest kun var i Kongeriget, at man hørte bittre og, fra mit Standpunkt maa jeg idetmindste være berettiget til at sige, ubillige og uskaansomme Domme om Forfatningens Beskaffenhed. Der var da, jeg tør maaskee tilføie det, Mange, der efter min Overbeviisning lode det mangle paa det Fremsyn, hvorpaa den høitærede Cultusminister forleden henledede Opmærksomheden som Noget, det var saa nødvendigt at have under

politiske Forhold¹⁴). Der var Mange, der ikke ganske vilde vurdere den *Kjendsgerning*, der nu var bleven tilveiebragt, og som ikke frygtede for de Farer, der kunde opstaae ved strax at ville forsøge paa igjen at gjøre den Grund løs, som med saa megen Møie var bleven lagt.

Som bekjendt, varede det ikke meget længe, inden ogsaa Vanskeligheder med Hensyn til Udlandet fremstode. Der opdagedes nu et Punkt, *et eneste*, hvor der med Hensyn til Stillingens fremtidige Udvikling var en virkelig *formel* Mangel tilstede¹⁵), en Mangel, som var let forklarlig, let at forsvare, og som kunde finde sin allerbedste og tilstrækkelige Begrundelse i en virkelig Hensyntagen til alle de Vanskeligheder, under hvilke Forholdene havde udviklet sig, men en Mangel, som ikke med fuldstændig Styrke kunde benægtes at være tilstede, og som ikke kunde bortraisonneres¹⁶). Dette var det svage Punkt i Stillingen; her var det saarlige Sted fundet, og nu benyttede man sig heraf fra Udlandets Side, understøttet af en Misstemning i en Deel af Monarchiet, til at fremkalde en Tilintetgjørelse eller idetmindste en Ophævelse af den tilveiebragte Tilstand. Der blev da foretaget de Skridt, som maatte ansees fornødne og nødvendige, forsaavidt man vilde gaae ind paa at rette denne formelle Mangel og ei kunde holde paa, at den ikke burde komme i Betragtning, at den burde oversees her, hvor der efter den hele Sags Natur jo aabenbart ikke med Føie kunde tillægges formelle Mangler af den Beskaffenhed stor Betydning — der blev, siger jeg, foretaget de fornødne Skridt, for at Mangelen kunde rettes¹⁷), og den *er*, efter min Formening, *fuldstændig bleven rettet*.

Efterat dette var skeet, kunde der ikke være Skygge af Tvivl om, at hvis det skulde have været rigtigt, hvad jeg paa ingen Maade paastaer, udelukkende og skarpt at fastholde det reent *retlige* Standpunkt, vilde Hs. Majestæt atter have kunnet udvide Forfatningens Gyldighed til *alle* Dele af Monarchiet. Regjeringen fandt det imidlertid rigtigt at forsøge paa ved en mindelig Overeenskomst at tillempe Forholdet saaledes, at det *samme* Formaal kunde naaes, og vi kjende jo Alle den Række af Forsøg, der i

denne Retning er gjort, og de Resultater, der derved ere blevne naaede. Nu finder jeg det meget forklarligt, at den høitærede Conseilspræsident¹⁸⁾, som jo væsentlig har ledet alle disse Forsøg, og det bør stærkt fremhæves, har ledet dem med den fuldeste Tilslutning af Folket i det Hele og af denne Forsamling — thi denne Forsamling har paa en saadan Maade, at det ikke kunde være tvivlsomt for Nogen, støttet den høitærede Conseilspræsident i den hele Retning, som han troede det rigtigt at slaae ind paa — jeg siger, jeg finder det høist forklarligt, at fra hans Standpunkt kan det paa ingen Maade forekomme rimeligt, eller endogsaa muligt, at det Vaaben, som den uforandrede Fællesforfatning er, nu i dette Øieblik med nogen Nytte vil kunne bruges; — men selv om det ikke nu kan bruges, vil det dog altid være et Spørgsmaal, om det ikke vel var værd at bevare, og jeg maa da ogsaa gjøre opmærksom paa, at Ingen vil kunne vide, hvor lang Tid Forholdene endnu ville kunne henstaae uafgjorte.

Der er Ingen, der varmere end jeg kan ønske, at det maa kunne lykkes den høitærede Conseilspræsident i kort Tid at bringe dem til en saadan Afslutning, som han maatte finde heldig; men jeg er ganske sikker paa, at han selv nærer ikke ringe Tvivl om Muligheden heraf, og at det i ethvert Fald vil være aldeles berettiget, naar man seer hen paa den hele Række af Vanskeligheder, som vi have havt at bekæmpe, at gaae ud fra den Forudsætning, at der maa en ikke ringe Tid til, for at et saadant Maal vil kunne naaes. Men hvo borger os for, af hvilke Hænder Regjeringen gennem dette Tidsrum vaxlende vil kunne komme til at føres? Og var det ikke ogsaa muligt, at de vaxlende Verdensforhold kunde blive saadanne, at det til sin Tid kunde være af den allerhøieste Vigtighed, at Vaabenet ikke var blevet tilintetgjort? Jeg maa i ethvert Fald finde det rigtigt, at det opbevares, at man lader Kjendsgjærningen staae urokket, lader det politiske Grundlag urørt; — saalænge indtil et nyt Grundlag er vundet, saalænge indtil det Resultat af Forhandlingerne foreligger, som for Øieblikket tilstræbes, saalænge indtil en ny Overenskomst er tilveiebragt, og Anerkjendelse af det Nye er kommen tilstede,

saalænge idetmindste, forekommer det mig, at der er overordentlig Meget, der taler for, at vi ikke skulle sønderrive det, vi nu have.

Det maatte da være *paatrængende* Omstændigheder, i alle Tilfælde store Goder, der kunde opnaaes, naar man skulde kunne finde det rigtigt og tilraadeligt — afseet fra, hvad jeg nys har antydet — at gaae ind paa en Omdannelse af Forfatningen i det Hele. Naar jeg imidlertid nu specielt henvender Opmærksomheden paa det foreliggende Lovforslag, er jeg ikke i Stand til i min Vurdering af dette at kunne slutte mig til de Medlemmer i Raadet, med hvilke jeg forøvrigt nærmest kunde sympathisere¹⁹). Det synes nemlig fra disse Medlemmers Side, uagtet de vel have fundet Betæneligheder ved at gaae ind paa Lovforslaget, Betæneligheder, som jeg haaber ville være uovervindelige for dem, at være anerkjendt, at det i og for sig er et naturligt, ønskeligt og velskikket Forslag til en Udvikling af Forfatningen²⁰); men det er *dette*, som jeg paa ingen Maade kan indrømme. Jeg vilde i saa Henseende langt snarere være nødt til at slutte mig f. Ex. til det ærede 3die kongevalgte Medlem (Tscherning)²¹), med hvis Vurdering af Fællesforfatningen jeg, som Alle vide, forøvrigt er langt fra at være enig.

Naar man nemlig forbigaar den første Paragraph i Lovforslaget, som jo ganske sikkert rokker ikke lidet ved det Grundlag, paa hvilket den nuværende Valgret for de umiddelbare Valg til Rigsraadet hviler, men som dog ikke paa nogen Maade rokker saaledes ved det, at det jo ikke i det Væsentlige maa siges at være opretholdt, hvorfor denne Concession heller ikke fra deres Side, der bestandig fastholde den saakaldte almindelige Valgret som det eneste og rette Grundlag for Valgene til enhver repræsentativ Forsamling, vil kunne vente at møde nogen synderlig Anerkjendelse, ligesom en saadan jo heller ikke er bleven dette Forslag til Deel; jeg siger, naar jeg forbigaar den første Paragraph²²), da finder jeg i den hele Række af de øvrige Paragrapher, i ethvert Fald med Undtagelse af det, der angaar § 45²³), kun saadanne Forslag, som jeg med den bedste Villie ikke kan indsee

kunne tillægges nogensomhelst Værdi. Det første af disse Forslag gaaer ud paa: at Raadet, uagtet det ogsaa fremtidigt, som hidtil, jo bliver sammensat af tvende Nationaliteter — thi hvor skarpt man end vil fastholde, at Rigsraadet nu kun er en Repræsentation for Danmark til Eideren, maa det dog ogsaa fastholdes, at endnu ere de to forskjellige Nationaliteter her tilstede, med Hensyn til hvilke det i sin Tid fandtes nødvendigt og rigtigt at indsætte Bestemmelserne om Valget af Raadets Præsident og Vicepræsident — jeg siger, det første af disse Forslag gaaer ud paa, at Raadet vælger sin Præsident og Vicepræsident. Jeg troer virkelig ikke, at Nogen kan have følt nogensomhelst Trang til at udøve en saadan Ret; men derimod er det sikkert, at vistnok Mange maa kunne føle en stor Betænkelighed ved, saalænge Forholdene ere, som de nu ere, at overlade til Raadets Flertal at afgjøre Spørgsmaalet om de tvende Nationaliteters berettigede Betydning ved disse Valgs Udførelse. —

Naar vi dernæst skride til Bestemmelser i Lovforslaget, som at Rigsraadets Forretningsorden skal vedtages af selve Raadet, maa man komme til at tro, at der kunde være en Trang tilstede til Forandringer i Forretningsordenen, som havde mødt Modstand fra Regjeringens Side; men vi have jo en Forretningsorden, som i alt Væsentligt er os overdraget fra en af de lovgivende Forsamlinger i Kongeriget²⁴), en Forretningsorden, som jeg ikke troer, at Nogen i nogensomhelst Retning har følt skulde lade Væsentligt tilbage at ønske, og med Hensyn til hvilken der i ethvert Fald ikke er Skygge af Tvivl om, at hvis der blev paapeget en virkelig eller formentlig Mangel ved den, man da med største Lethed kunde faa denne forandret.

Og nu den næste Paragraph, for hvem er den Garanti given, som indeholdes i denne Paragraph, den Garanti nemlig, der ligger i, at Raadets Forhandlinger skulle være offentlige?²⁵) Det er jo dog bekjendt, at Rigsraadet efter Forfatningen selv udelukkende har den fulde Rettighed til at bestemme, om Forhandlingerne skulle være offentlige, men er der Nogen, der har kunnet opkaste den mindste Tvivl om, at Rigsraadet nogensinde vil gjøre

Andet i saa Henseende, end hvad det gjorde strax den første Gang, det var samlet²⁶)? Skulde der virkelig være nogen begrundet Tvivl tilstede hos Nogen om, at det Modsatte kunde indtræde, at Rigsraadet saaledes kunde rives bort fra den hele Retning, hvori det hidtil har bevæget sig, at det skulde kunne befrygtes, at det vilde tilintetgjøre Forhandlingernes Offentlighed? Det er dog det Usandsynligste, som det vel kan være muligt at henvise til. Og skulde et saadant Tilfælde nogensinde indtræde, skulde et saadant Rigsraad nogensinde komme her tilstede, der vilde lukke Dørene og indføre Hemmelighed i Forhandlingerne, ja, saa var det ogsaa bedst, at Dørene bleve lukkede. Ligeoverfor et saadant Rigsraads Forhandling behøvede man ikke at værne om Offentligheden.

Der er dernæst nogle Paragrapher, der angaae et Par meget omtalte politiske Rettigheder; jeg mener de Paragrapher, der berøre Initiativet og Interpellationsretten²⁷). Det er store og velklingende Ord, og der er ført megen Tale om dem. Jeg har allerede for lang Tid siden erklæret, at jeg ikke kunde forstaae den Vægt, der blev lagt paa disse »Rettigheder«; men jeg kunde endda til Nød forstaae, at man, da Rigsraadet første Gang traadte sammen, kunde i sit Ubekjendtskab med det politiske Liv og den naturlige Udviklingsgang i dette antage, at der var noget Væsentligt bortskaaret fra Forsamlingens Myndighed derved, at Interpellationsretten ikke var indrømmet, og at Initiativet ikke var givet Raadets Medlemmer, uagtet det i selve Forfatningen udtrykkelig var anført, at Ret til at stille Andragender og til at indgive Besværinger i enhver Retning i fuldeste Maal tilkom Forsamlingen²⁸). Men hvorledes skal jeg kunne forstaae det *nu*, efter at en Række af Aar er gaaet, efter at det er blevet erkjendt af ethvert Medlem i denne Sal, at Intet er lettere eller simplere end til enhver Tid, i enhver Sag at udøve Interpellationsretten, udøve den i hele det fulde Omfang, hvori den kan tilstaaes ved nogen Forfatning; thi det maa jo vel erindres, at aldrig kan man opfatte Interpellationsretten saaledes, at der skulde være paatvunget vedkommende Minister eller Ministre under alle Omstændigheder

at give Svar, endsige, som det engang tidligere er blevet bemærket, »behagelige« Svar²⁹⁾; der er jo kun Tale om den naturlige Henvendelse til Regjeringen med Spørgsmaal om de vedkommende Forhold; og har en saadan Henvendelse ikke fundet Sted? Har den, saa at sige, ikke daglig fundet Sted? Og har nogensinde den allerringeste Vanskelighed viist sig at være tilstede i saa Henseende?

Og nu Initiativet. Er det ikke den letteste Sag for Raadet — og er det ikke skeet mangfoldige Gange — igjennem et Andragende at opnaa i alt Væsentligt det Selvsamme? — Skulde der derfor i disse Retninger være nogen Trang tilstede til Forandringer som de foreslaaede? Nei, for mit Vedkommende maa jeg betragte de Paragrapher i Lovforslaget, der berøre disse Punkter, saaledes, at de i det Væsentlige kun give Stene istedetfor Brød til dem, der trænge til dette Brød; jeg føler, som man vel vil kunne indsee, ikke nogen Trang i denne Henseende.

Jeg skal ved denne flygtige Undersøgelse af de forskjellige Paragrapher forbigaae en nærmere Omtale af Forfatningens § 45. Det Væsentlige af denne, erkjender jeg, er blevet bibeholdt i det foreliggende Lovforslag³⁰⁾; i det Væsentlige vil der vel altsaa fra de Medlemmers Side, der have været i høi Grad misfornøiede med denne Paragraph, ogsaa blive fremsat de samme Anker imod den i dens nye Form. Derimod skal jeg omtale den sidste Paragraph i Lovforslaget³¹⁾, der bestemmer, at en heel Deel Paragrapher af Forfatningen og deriblandt § 45 skulle udgaae. Jeg skal omtale den, fordi der ved Behandlingen heraf er fremkommet Noget, som jeg for mit Vedkommende maa lægge overordentlig stor Vægt paa og ønske at bringe skarpt frem til Forsamlingens klare Beskuelse. Det blev nemlig fremhævet³²⁾, at naar § 45 skulde udgaae af Forfatningen og ombyttes med den i Forslag bragte Bestemmelse, vilde derved fremstaae den Mislighed, at den i § 45 indeholdte Bestemmelse, ifølge hvilken et af Raadet vedtaget Lovforslag ansees som bortfaldet, naar det ikke inden 3 Maaneder sanctioneres af Hs. Majestæt, da ogsaa vilde være udgaaet; og det blev da fra Ministeriets Side og, saavidt jeg

erindrer, særligt af den ærede Kirke- og Underviisningsminister fremhævet³³), at dette paa ingen Maade er kommet tilfældigt frem, men at der var meget god Føie til at hæve den omtalte Bestemmelse, idet dens Opretholdelse kunde lægge en meget stor Vanskelighed iveien for *den* Behandling, som muligen kunde tilsigtes og være nødvendig andetsteds, af Lovforslag, der vedtoges her i Rigsraadet, ja, endog kunde umuliggjøre deres Behandling af en anden lovgivende Forsamling³⁴). Det er *dette* Punkt, jeg bestemt maa fremhæve, og hvorom jeg for mit Vedkommende maa udtale, at jeg vilde see en stor Fare deri. en Fare, som jeg troer man bør have Øiet vel rettet imod, og som man ikke skulde være villig til at see bort fra af nogen Tillid til Ministeriet. Denne Tillid deler jeg saa godt som Nogen, men jeg vil dog ikke derfor opgive det Fremsyn, som ogsaa har sit Krav, naar man ikke glemmer, at en Vexling i Ministerier er mulig.

Jeg vil ikke paa nogen Maade kunne gaee ind paa en Bestemmelse, der kunde opfattes, som om der deri laa en indirecte Indrømmelse af, at de her vedtagne Loves Ikrafttræden skulde, os uafvidende, være betinget af en anden lovgivende Forsamlings Tilslutning. Hvilken er den *retlige* Stilling i saa Henseende? — Jeg skal atter her knytte min Betragtning til en Bemærkning af den ærede Cultusminister. Han har med megen Skarphed fremhævet, hvad der ogsaa utvivlsomt er det ene Rigtige, at den retlige Virkning af Patentet af 6te November 1858³⁵) — som dette Patents Virkninger nu engang foreligge som en accepteret Kjendsgjerning — maa være, ikke at Fællesskabet i noget fælles Anliggende derved er blevet berørt — Monarchiets Fællesanliggender ere, hvad de før vare — men at den lovgivende Magt for Fællesanliggenderne er kommen i en væsentlig forandret Stilling, idet den nu er repræsenteret af to Lovgivningsmagter, nemlig Lovgivningsmagten for Danmark og Slesvig, som indehaves af Hs. Majestæt Kongen i Forbindelse med Rigsraadet, og Lovgivningsmagten for Holsteen, der befinder sig i Hs. Majestæt Kongens Hænder som Hertug af Holsteen³⁶). Dette er Ordene, og denne

Opfattelse er utvivlsomt det ene Rigtige og det ene Rette, og den maa vi fastholde.

Men lad os tillige erindre, at som Følge og en ufravigelig Følge af dette retlige Grundlag, staaer det altsaa, at ingen Forandring med Hensyn til Fællesanliggenderne, hverken med Hensyn til deres Forvaltning og Administration eller med Hensyn til den legislative Myndighed over dem, kan paa nogen Maade *retlig* finde Sted, forinden Samtykket dertil er givet af Ihænderhaverne af denne Lovgivningsmagt, saaledes som den nu er tilstede, altsaa forinden Kongen som Hertug af Holsteen, og forinden den lovgivende Magt for Danmark-Slesvig, Kongen og Rigsraadet, deri samtykke. Dette er den retlige Stilling, og ved den skal man vogte sig for i nogen Henseende at ville rokke. Det er et Forhold, der kan være fuldt af Fare[r], hvis dets retlige Beskaffenhed ikke i Tide holdes skarpt i Øie. Regjeringen er paa ingen Maade blind for disse Farer; den har jo fra første Færd af, da den under tidligere Forhandlinger kom ind ogsaa paa den Forudsætning, at der kunde gives en anden lovgivende Forsamling en Medbeslutningsret med Hensyn til de fælles Anliggender, erkjendt, at det da var nødvendigt at tage store og omfattende Cauteler og vel at see til, at ikke Landsherrens og de øvrige Landsdeles ubestridelige Ret krænkedes³⁷). Jeg gjentager og gjentager atter, at det ikke i det politiske Liv kommer an paa Tillid til Personerne; det er Forholdene, der maa ordnes saaledes, at de uafhængige af Personerne kunne have deres faste og fortsatte Bestaaen, og det vilde derfor efter min Mening være aldeles uforsvarligt, selv med den allermeest ubegrændsede Tillid til Ministeriet, ad denne indirecte Vei at give en Billigelse til, at en Ordning, som den af mig her fremhævede, kunde finde Sted *uden* Rigsraadets Samtykke.

Naturligviis har dette heller ikke i fjerneste Henseende været tilsigtet af Ministeriet, — det maa jeg tilføie, for at ikke nogen Misforstaaelse skal blive mulig — thi det er jo udtrykkelig ved Forelæggelsen af nærværende Lovforslag blevet udtalt, hvad Ministeriets Hensigt er ³⁸), og ydermere blevet sagt i de korte Motiver, der ere medgivne Texten³⁹), og til hvilke den høitærede

Conseilspræsident uafsladelig er kommen tilbage⁴⁰), nemlig at Hensigten med Forelæggelsen af disse Forslag er, at afhjælpe en erkjendt Trang med Hensyn til S sammensætningen af Rigsraadet og sammes constitutionelle Myndighed. Idet det saaledes kun er dette Motiv og intet andet, som har været det ledende — jeg kan naturligviis ikke, efter det Standpunkt, hvorpaa jeg befinder mig, erkjende, at det er et tilstrækkeligt Motiv, da denne Trang aldeles ikke indrømmes fra min Side, — saa er det dog aabenbart, at Ministeriet ikke *derpaa* har støttet eller paa nogen Maade har kunnet ville støtte en saadan Forandring som den, der vilde fremkomme, hvis den nævnte Bestemmelse i § 45 gik ud, og til yderligere Overflødighed for dem, der endnu kunne have nogen Anledning til Skrupler, er det af den høitærede Conseilspræsident udtrykkelig blevet sagt, at dette var et Punkt, der kunde ændres, naar Forslaget kom i et Udvalg, og at man da kunde vedføie den samme Bestemmelse i en anden Paragraph⁴¹).

Det maa maaskee være mig tilladt at tilføie, at hos mig er Overbeviisningen om, at den Opfattelse, jeg har tilladt mig at gjøre gjældende, er den ene retlig mulige, saa fast og urokkelig, at jeg deri maa søge Grunden til, at jeg ikke har kunnet forstaae de Tvivl, som ved Behandlingen af et andet Lovforslag, nemlig om Indfødsrets Meddelelse⁴²), fremkom fra enkelte Medlemmer her i Salen, der troede at kunne antage, at os ubevidst og uafvidende skulde en anden lovgivende Forsamlings Samtykke med Hensyn til et af Monarchiets Fællesanliggender kunne komme til at betinge en Lovs Ikrafttræden, der var given her⁴³). Jeg er ogsaa fuldstændig overbeviist om, at Regjeringen ikke har nogen fra min afvigende Anskuelse i saa Henseende; jeg har vel ingen Udtalelse derom, men det forekommer mig, at min Opfattelse er i den Grad given ved Forholdenes retlige Beskaffenhed, at jeg ikke har mindste Grund til at betvivle, at den fuldstændig deles af Regjeringen. Jeg har imidlertid troet, at det kunde være rigtigt, at dette blev skarpt udtalt og skarpt fastholdt fra Forsamlingens Side.

Seer man altsaa paa Forslagene, som de foreligge, troer jeg,

at selv de, der iøvrigt kunne være villige til ikke at øine Betæneligheder ved i dette Øieblik at gaa ind paa en Omdannelse af Forfatningen, dog maa indrømme, at disse Forslag paa ingen Maade kunne siges at være af en saadan Beskaffenhed, at der for deres Skyld skulde voves det Mindste. Nu vil man dertil sige: Ja, men der er jo stillet i Udsigt ganske andre Forandringer, og at det, hvis Lovforslaget gaaer til et Udvalgs Behandling, vel maatte kunne vise sig muligt, at det igjennem en Udvalgsbehandling kunde fremkomme i en ganske anden Skikkelse, med en ganske anden udvidet Bemyndigelse for Rigsraadet, med Forandringer, der i flere Retninger kunde være af en ganske anden væsentlig Beskaffenhed⁴⁴), og man kunde f. Ex. blandt Andet, hvad der fra enkelte Medlemmers Side, som det forekommer mig, er blevet lagt særlig Vægt paa, vente, at alle de Paragrapher, hvori Forholdet til de andre Dele af Monarchiet omtales, gik ud, at Titelen blev forandret, at Forslaget blev omdannet til en Forfatningslov for Danmark-Slesvigs fælles Anliggender og ikke blev en Forfatningslov for Monarchiets fælles Anliggender, at det alene blev en Forfatningslov for »Danmarks Rige«⁴⁵), for at jeg skal bruge et andet Udtryk, som jeg troer er yndet.

Der kan dog være meget store Betæneligheder ved at gaae i denne Retning, Betæneligheder, aldeles uafhængige af, hvad jeg iøvrigt maa fastholde, og jeg skulde bede dem, der ere saa tilbøielige til *ubetinget* at ville ansee det som et Gode, at gjøre den Art Forandringer, at overveie, hvad der dog muligen kunde fremkomme deraf. Selv de fra de Herrers Synspunkt meest hadede Paragrapher i Fællesforfatningen kunne maaskee fra et andet Synspunkt hævde deres berettigede og ønskelige Plads. Der er vel ingen Paragraph, der i saa Henseende sees med mere ugunstige Øine end § 23⁴⁶), denne § 23, der aabner Døren for, at Repræsentanter for de andre Landsdele atter kunne komme her tilstede, uagtet man vel maa indrømme, at Sandsynligheden for, at det snart vil skee, ikke er saa stor, at der paa Grund deraf skulde være nogen synderlig Fare ved at lade Paragraphen blive staaende endnu i nogen Tid. Men i denne Paragraph er der endnu

Noget, som man dog ikke saa ganske skulde kaste Vrag paa; den indeholder en Bestemmelse, paa hvilken der i sin Tid er lagt ikke ringe Vægt, nemlig at enhver af de militaire Forbundsforpligtelser for Holsteen og Lauenborg flydende Udgift, uagtet iøvrigt Militairvæsenet er et Fællesanliggende, er særligt Holsteen og Lauenborg paahvilende, og at det kun ved Lov kan bestemmes, om der fra de andre Landsdeles Side skal deeltages deri. —

Jeg vil lade det ganske staae hen, hvorvidt man overhovedet kan gaae ind paa den her antydede Sort Omdannelser af Grundloven; men uagtet man maaskee vil finde, at, hvad jeg nu siger, gaaer ind paa det altfor »Skarpsindige«⁴⁷), kan jeg dog ikke afholde mig fra at gjøre en Bemærkning, som jeg haaber, den høitærede Cultusminister vil vurdere, den nemlig, at er det sandt, som jeg troer, at ingen Forandring kan skee med Hensyn til Fællesanliggender, og navnlig ingen Omorganisation af den lovlige Myndighed over disse Anliggender uden den lovgivende Magts fulde Samtykke — jeg taler stedse kun om, hvad Retten er; hvad Magten kan føre til, ligger det udenfor mit Omraade at beskæftige mig med — saa lad os erindre, at den lovgivende Magt er ikke os alene, at tillige for Monarchiets fælles Anliggender er Hertugen af Holsteen som Konge af Danmark tilstede, og at det er vanskeligt for os at komme til at vide, hvorvidt Hertugen af Holsteen som Konge af Danmark — jeg bruger denne Benævnelse, uagtet jeg indrømmer, at den ikke er ganske rigtig, thi det er ikke Hertugen af Holsteen, der er tilstede som Kongen af Danmark, men det er Kongen af Danmark, der er tilstede som Hertugen af Holsteen — jeg bruger den imidlertid for at gjøre det tydeligt, hvad jeg mener, — jeg siger altsaa, at det ingenlunde er sagt, at vi tør stole paa eller med Lethed kunne faae at vide, om Hertugen af Holsteen er enig med den lovgivende Magt for Danmark-Slesvig med Hensyn til en Omorganisation af den lovlige Myndighed over Monarchiets Fællesanliggender. Det er et Punkt, som man vel nok kunde komme ud over, men som aldeles ikke har været berørt, og som dog for tjener at komme med i Betragtning.

Det ærede 3die kongevalgte Medlem (Tscherning) havde et Ønske, som det, saavidt jeg forstod ham, i høi Grad vilde glæde ham at see opfyldt; det kunde maaskee endogsaa bevæge ham til at lukke Øinene for mange andre Farer ved Sagen, hvis dette Ønske ved Lovforslagets fortsatte Behandling kunde gaae i Opfyldelse. Hvis nemlig den forfærdelige § 54⁴⁸⁾ kunde komme bort, meente det ærede Medlem, at derved vilde være vundet noget overmaade Meget⁴⁹⁾. Det tror jeg virkelig er en Illusion. § 54 er en særdeles god Paragraph — en særdeles god Paragraph, og ingen af de Herrer maae paa nogensomhelst Maade troe, at der ved den er rokket det Allermindste ved, hvad der fornuftigviis i ethvert constitutionelt finansielt System maa være tilstede. Man maa ikke parallelisere denne Paragraph med Tilstanden f. Ex. efter Kongerigets Grundlov, og hvis man troer i de nuværende Forhold at see noget Analogt med, hvad der fra mange Sider for Aar tilbage stærkt beklagedes at have fundet Sted i Kongeriget, saa vilde det være med en høi Grad af Uret. Man maa erindre og lægge Mærke til, at ihvorvel der, i Medfør af § 54, er udgivet store Summer — ved nærværende Leilighed skal jeg i den Anledning paa ingen Maade komme ind paa, hvad der ved en anden Sags Behandling maa foreligge her i Salen — at de ere udgivne af Regjeringen i fuldstændig Overeensstemmelse med den lovgivende Forsamlings aldeles ubestridte Majoritet og i fuldstændig Overeensstemmelse blandt Andet med det ærede 3die kongevalgte Medlem⁵⁰⁾, der jo var en af Underskriverne af den Adresse, hvortil Ministeriet har støttet sig⁵¹⁾; den allerønskeligste Sammenslutning har saaledes været tilstede, og en Anvendelse af § 54 i dens Almindelighed kan under disse Forhold dog ikke komme til at staae som Noget, der kan kastes som en Anke mod Forfatningen. Ialtfald see vi det overmaade væsentligt Forskjellige, der er imellem dette Tilfælde og hvad der i sin Tid passerede i Kongeriget, som er en Følge af § 54, at de Beslutninger, hvorefter Udgifterne ere skete, foreligge for os motiverede paa den Maade, Forfatningen foreskriver⁵²⁾; alle de Ministre, som have taget Deel i den Ministerconference, hvori Overveielserne

og Beslutningerne have fundet Sted, og som have tiltraadt Beslutningerne, have contrasigneret dem, og vi have alle Ministrene her tilstede. Vi have saaledes Sagen strax til vor fulde og frie Behandling og kunne strax tage de Bestemmelser, vi ansee for de rette; vi kunne sætte Ministeriet i det Hele eller enkelte Ministre, alt eftersom det af os maatte findes rigtigt, under Anklage; — enhver Garanti, som kun kan tænkes, synes mig, er her tilstede.

Mange ville imidlertid mene, saaledes som det ogsaa fra forskjellige Medlemmer er udtalt, at det i høi Grad vilde hævde det danske Folks Selvstændighed, om vi viste, at vi, uafhængige af andre Forhold, støttende os paa os selv alene, kunde omdanne vor Forfatning, endelig realisere Eiderstaten og indtræde i en ny, af fjendtlige Magter uhæmmet og uhindret national Tilværelse. Det er vanskeligt at træde op mod Følelser, der i det Væsentlige ere saa berettigede; men jeg skal dog bede alle dem, der ere saa ubetingede Tilhængere af Eiderstaten, om at ville undersøge, om de ville komme et Hanefjed nærmere til en Eiderstat ved at gaae i den foreslaede Retning, og vel at see paa, hvad det er, der virkelig foreligger; thi ikke Alt, hvad der kalder sig Noget, er, hvad det udgiver sig for. Ja, ved at bruge Benævnelsen Eiderstat kommer man noget i Vilderede; thi den høitærede Cultusminister har, med den overordentlig skarpe Dialektik, hvoraf han er i Besiddelse, forleden Aften saaledes hensmulret Begrebet, at det er svundet bort under vore Hænder, og jeg kan ikke Andet end deeltage i den almindelige Beundring over den Maade, hvorpaa dette Kunststykke gjennemførtes⁵³). Den høitærede Cultusminister gjorde opmærksom paa, at naar man gjorde det Spørgsmaal, om Regjeringen fulgte det ene eller andet System, om Regjeringen vilde erklære sig for Eiderstat eller for Heelstat — Spørgsmaal, som jeg, i Parenthes bemærket, aldrig har [villet] og aldrig vil indlade mig paa at gjøre Regjeringen — maatte man betænke, om Spørgsmaalet var et saadant, at der overhovedet kunde gives Svar derpaa; thi dersom man under Begrebet Heelstat skarpt fastholdt en saadan Samling af Landsdelene, at der ikke blev Rum tilovers

for særlige Lovgivningsmagter i Landsdelene, og dersom man under Begrebet Eiderstat skarpt fastholdt en saadan Udsondring af, hvad der ligger hinsides den geographiske, den territoriale Grændse, at selv Forbindelsen gennem Kongemagten maaskee kunde synes tvivlsom, maatte man indrømme, at Ministeriet havde Ret til hverken at være Dyr eller Steen, hverken rigtig levende eller rigtig død, — saa maatte det søge sit Ophold i den store Planteverden, der ligger midt imellem⁵⁴). — Ja, dette er fuldkommen rigtigt, og det er ganske sikkert, at den høitærede Cultusminister derved har opnaaet at drage Grændserne saa vide for det Gebeet, paa hvilket Ministeriet saaledes kan bevæge sig i den store Skov, der er blevet aabnet for det, at der aldrig kan være mindste Fare ved, at Ministeriet aabent erklærer, at dér og ikke andetsteds er det at søge. —

Det maa dog imidlertid fremhæves, at den jævne, naturlige og simple Opfattelse af disse Begrebsbestemmelser medfører en ganske anden og sikker Vurdering af, hvad der i dem indeholdes. Hvis man ikke vil blive staaende ved den blotte territoriale Begrændsning og eensidig fastholde den, saa kan man jo gjerne til nærmere Oplysning sige, at man ved den rene Eiderstat forstaaer en reen Personalunion, en fuld Udsondring, saaledes at kun Regentens Person og hvad dertil nødvendigviis hører, nemlig Kongehuset, er fælles for Danmark-Slesvig og de andre Landsdele. Man kan altsaa vel indrømme, at en saadan skarp og reen Eiderstat maaskee ikke er i Alles Tanker, naar de benytte sig af Benævnelsen, men at der bliver mange Modificationer tilbage; dog kunde det maaskee være vanskeligt i denne Henseende at gaae saa vidt, som et æret Medlem (Blixen-Finecke), der forleden Dag udtalte sig paa den Maade, som om Notabelprojectet var et reent eiderdansk Project⁵⁵); jeg kan idet mindste erindre, at det i sin Tid var langtfra at blive anerkjendt som saadant, og at det mødte ikke ringe Misgunst netop hos dem, der dengang repræsenterede Eiderstaten. Naar man altsaa tager den sunde, jævne, naturlige Opfattelse af Begreberne og ikke blot kalder det Eiderstat, der udelukkende og alene fastholder Personalunionen, men

indbefatter derunder, hvad der stærkt gaaer i Udsondringens Retning, — ikke blot kalder det Heelstat, som tilintetgjør al legislativ Selvstændighed og Uafhængighed i Landsdelene, men tager med derunder, hvad der i det Væsentlige opretholder en ikke ganske forsvindende Realunion mellem Landsdelene, saa bliver der Meget tilbage. I denne Betydning af Ordene, med Hensyn til hvilke der ikke kan være nogen Tvivl om, hvad der menes med Eiderstat og Heelstat, uagtet ikke ringe Afskygninger kunne være og maae være tilstede, er det, jeg betjener mig af disse Benævnelser.

Jeg gjør altsaa opmærksom paa, at Heelstatens Tilhængere ere Folk af høist forskjellig Natur; det er ikke blot dem, der ere virkelig og inderlig overbeviste om, at hvor Aarhundreders Historie har i et større eller mindre Fællesskab omslynget de samme Landsdele med de samme Baand, hvor heroiske Navne have været fælles, dér er det ikke let paa eengang at give Slip paa enhver Forbindelse; der er ogsaa Andre, som mene, at det *nu* ikke er let at faae en Eiderstat, at det maaskee i og for sig ikke var saa galt, hvis en Eiderstat var Noget, der existerede udenfor Phantasiens Verden, men at man, idetmindste saaledes som Forholdene for Øieblikket ere, *maa* gaae ind paa en Heelstatsordning, i alt Fald som et *pis-aller*⁵⁶); der kan ogsaa være dem, som mene, at selv om det var muligt at opnaae en endelig Eiderstatsordning, var det i ethvert Tilfælde meget uklogt altfor tidligt at kaste Heelstaten bort, som ikke troe, at det er god Politik: at opgive Udenværkerne til den Fjende, som beleirer Fæstningen, stolende paa, at han, naar han først er i Besiddelse af dem, ikke vil gjøre noget Angreb paa Hovedvolden. Der kan, som sagt, finde meget forskjellige Afskygninger Sted indenfor de meget omfattende Gebeter, som man nærmest betegner som »heelstatlig« eller som »eiderstatlig«, men jeg stiller ikke noget Spørgsmaal til Regjeringen om, hvorvidt den følger det ene eller det andet System, selv efter denne nærmere Forklaring af Begreberne; jeg anseer det for urigtigt at stille saadanne Spørgsmaal, og jeg anseer det for fuldkommen rigtigt, at Ministeriet ikke vil indlade sig paa nogen

bestemt Forklaring i saa Henseende; thi jeg troer, at en saadan under de nærværende Forhold ikke kan og ikke bør gives fra Ministeriets Side, og det er saaledes ikke dertil, jeg sigter.

Men idet jeg nu henvender mig til dem, der ere overbeviste om, og som ved de mange Ulemper, andre Forhold have ført med sig, synes at have nogen Grund til at nære den Overbeviisning, at det dog nu maatte være paa Tiden at komme til en endelig Eiderstats Gjennemførelse, at komme til den Selvstændighed, at man, uanfægtet og uhindret af Udlandet, kan røre og bevæge sig, dem vil jeg dog bede erindre, at derved, at man paa et Stykke Papir skriver: »Eiderstat« eller »Danmarks Rige«, er kun Lidet opnaaet, at naar ikke dette Riges *Anliggender* ere »Danmarks Riges« *Anliggender*, saa er det muligt, at man er kommen af *en* Fare i en anden, som er langt større og langt betydeligere. Det Danmarks Rige, som oprettes ved en Forandring som den antydede af Fællesforfatningen til en Grundlov for Danmarks Rige, hvor ere dets *Anliggender*? De existere ikke; der eksisterer *Monarchiets Anliggender*, men hvilken Myndighed og hvilken Magt har dette Danmarks Rige over disse *Monarchiets Anliggender*? Ja, for mig er det klart, hvad Magt og Myndighed *vi* have over *Monarchiets Anliggender*; *vi* staae paa *Monarchiets Fællesforfatning* med Hensyn til vor Lovgivningsmyndighed, indskrænkede til at give vor Tilstemning for Danmarks og Slesvigs Vedkommende; *men Monarchiets Fællesanliggender kan man ikke vriste af vor Haand.*

Et Danmarks Riges derimod, som kommer tilveie ved en særlig Forfatning, overskreven Danmarks Riges Forfatning, og med Tilintetgjørelse og Sønderrivning af *Monarchiets Fællesanliggender*, hvor, spørger jeg atter, finder det sine *Anliggender*? Og hvis det skulde komme til at finde dem i en anden lovgivende Forsamlings Haand⁵⁷), en anden Forsamlings, der ikke kan antages at samstemme med Danmarks Riges Repræsentation, troer man da, at man var kommen til en bedre Stilling, vilde der da ikke fremstaae Farer, hæmmende Indflydelser og piinlige Ulemper, langt værre end de, man nu dog kan overskue — langt værre,

fordi det *retlige* Grundlag var blevet vaklende? Jeg for mit Vedkommende vilde idetmindste ikke ganske vide, hvorledes det retlige Grundlag var beskaffent, paa hvilket man under saadanne Omstændigheder vilde befinde sig.

Nei, lad os beholde det retlige Grundlag urørt og ukrænket, indtil en ny Ordning kan gennemføres; lad os haabe, at det vil lykkes Regjeringen, som vi saa gjerne ville støtte i alle dens dertil sigtende Bestræbelser, og som ikke er blind for de Farer og Vanskeligheder, der ville være at bekæmpe, lad os haabe, at det vil lykkes den om ikke altfor lang Tid at bringe os dette Maal nærmere og at naae det, lykkes den at kunne fremkomme med Forslag til en *endelig* Ordning af Lovgivningsmagten for de fælles Anliggender i Monarchiet, og lad os *da*, naar et saadant *anerkjendt* Grundlag er kommet tilstede, tage under Overveielse, hvad der vil være hensigtsmæssigst for os at gjøre. Jeg er overbeviist om, at en Eenstemmighed da vil være meget lettere at opnaae i denne Sal, og jeg har idetmindste den Beroligelse, at jeg til den Tid vil kunne staae sammensluttet med Mange af de ærede Medlemmer, med hvilke det nu gjør mig i høieste Grad ondt, at jeg ikke kan være enig.

Jeg har nu forsøgt, skjøndt paa en meget lidet indgaaende Maade, at antyde den Opfattelse af Sagen, som jeg for mit Vedkommende maa tilegne mig. Det er for mig uden Betydning, om Forandringerne i Forfatningen gaae i den ene eller den anden Retning, om de blive større eller mindre, jeg vil dog under alle Omstændigheder stemme imod den.

Jeg kunde derfor nu ogsaa meget godt lade det staae hen, hvorvidt jeg, Forholdenes farefulde Charakter ladet ude af Betragtning, samstemmede med Hensyn til Ønskeligheden af, at der skulde foretages større, gennemgribende og Folkeønskerne mere imødekommende Forandringer i Forfatningen; men jeg skal dog ikke fornægte min Overbeviisning i den Henseende, og det saameget mindre, som den i dette Øieblik ikke deles af Mange og ikke er velseet, den Overbeviisning, at det Grundlag, paa hvilket Fællesforfatningen hviler, i alt Væsentligt er et godt og vellagt

Grundlag, og at der ikke er nogen sær Anledning for os til at ønske det forandret. Allermindst kan jeg antage, at en saadan Anledning skulde kunne søges i en Henviisning til, at der gives andre lovgivende Forsamlinger⁵⁸) her i Landet, der ere anderledes indrettede, der hvile paa et andet Grundlag. Lad dem hvile paa det Grundlag, de have; lad de særlige Anliggender og de særlige lovgivende Forsamlinger være uden en saadan Indflydelse paa os. Vi ere jo netop bestemte til at staae over de forskjellige Landsdele, og vi kunne derfor ikke af dem lade os foreskrive et bestemt Mønster, efter hvilket vi skulle indrette os. See paa Frugten af den Valglov, vi have, døm om, hvorvidt de Valg, som efter den ere komne tilstede, ikke kunne tilfredsstille os, og lad os da ikke for tidlig rokke ved den Grundvold, paa hvilken vi hidtil have opført Bygningen.

Jeg vil desuden spørge, om man dog ikke maaskee skulde finde, at det ikke var saa ganske fjernt fra et politisk Fremsyn, dersom man under bevægede Tider, hvis hele Charakter man vanskeligt kan bedømme, hvor man ikke er istand til at see, hvorhen de vextende Forhold og Stemninger ville føre — thi læg vel Mærke til, at jo større Magt den populaire og almindelige Mening i Øieblikket har, jo mere forbigaaende er den just formedelst den Uklarhed, der altid klæber ved den — jeg siger, om det skulde ligge saa fjernt fra et politisk Fremsyn under saadanne Tider at overveie, om det dog ikke kunde være tilraadeligt for dem, saafremt man oprigtig ønsker at bevare constitutionel Frihed i Danmark, at de forskjellige Forsamlinger ikke alle vare skaarne over samme Læst, at der var et virkelig forskjelligt Grundlag tilstede? Det kunde maaske blive til Gavn, om man kunde hentye til det Ene eller til det Andet, thi den samme Tidens Strømning, der maaskee i sin stærke Bølgegang omrev det Ene, vilde maaskee lade det Andet staa uskadt.

Efter hvad jeg saaledes har tilladt mig at yttre, vil jeg naturligviis allerede nu stemme imod Loven; Mange vilde vel finde, at der ikke kunde være Noget til Hinder for, at jeg stemte for dens Overgang til Udvalg. Der er vist ikke faa Medlemmer, som antage,

at det er den naturligste Ende, som nærværende Sag kan og bør faae, som fra deres Standpunkt have den Forventning, at naar den først kommer i Udvalg, vil den trygt hvile, idet de Overveielser, hvortil Udvalget maatte komme, i ethvert Fald ville vise sig saa langvarige og vanskelige at faae tilendebragte, at Sagen alene af den Grund ikke vil komme tilbage her i Salen; men jeg for mit Vedkommende finder det dog mere ligefrem, i Henhold til den af mig hævdede Anskuelse at stemme imod Sagen paa alle Trin⁵⁹).

Rigsraadets 12. Møde, Tirsdag den 12te Maj 1863.

Dagsorden: 2den Beh. af det af 2 Medlemmer indgivne Forslag til en Adresse til Hs. Maj. Kongen¹).

(Rigsraadstidende 1863, I, Sp. 487—507.)

ANDRÆ: Den Overbeviisning, jeg stedse har næret om det Uhensigtsmæssige i at ville forsøge paa, under Forhold som de nærværende, at give en udførlig, udtømmende og alsidig Drøftelse af den hele politiske Situation og af den Maade, hvorpaa den er frembragt, har for mig fundet fuldstændig Bekræftelse i, hvad der allerede er foregaaet under denne Debat²). Det kan efter min Overbeviisning kun findes rigtigt som Selvforsvar at gaae ind paa denne Gjenstand, og jeg vil udtale, at der i denne Henseende ogsaa for mit Vedkommende kunde synes at være god Leilighed til at følge det Spor, som er bleven betraadt, men jeg har dog ikke kunnet overbevise mig om, at det vilde være rigtigt at gjøre det, og jeg skal derfor, idetmindste for nærværende Øieblik, afholde mig derfra.

Jeg formener, at hvad der virkelig er foregaaet, foreligger saa klart og tydeligt, at det for dem, hvem det kommer an paa at lære Sandheden at kjende, ikke kan mangle paa Midler til at opnaae deres Formaal, og ogsaa med Hensyn til den Deel, jeg har taget i de foregaaende Aars Begivenheder, finder jeg ikke,

at der er noget Væsentligt, som kan staae tvivlsomt. Jeg kan imidlertid dog ikke undlade at gjøre den Henstilling, idetmindste til de ærede Medlemmer af Raadet, som maatte dele min Overbeviisning om det Urigtige og Skadelige i nu at ville fremkalde en Diskussion af denne Art, at de da noget mindre vilde ægge til en saadan Fremtræden; allermindst skulde jeg ved nærværende Leilighed kunne føle mig fristet til atter at gaae tilbage til Under søgelsen af det gamle Spørgsmaal om den rette Betydning af Fællesforfatningens § 23³), og om Hensigtsmæssigheden og Lovligheden af Patentet af 6te November 1858⁴). Jeg maa formene, at dette, idetmindste nu, maa kunne betragtes som en tilbagelagt Sag, og at der ikke vil være nogen tilstrækkelig Anledning til nu at fremdrage den. Det vil være bekjendt for Alle — jeg forudsætter det idetmindste — at min Opfattelse paa ingen Maade kan antages at være samstemmende med den, der igjennem den høitærede Konseilspræsident har fundet sin Udtalelse her⁵); jeg har til sin Tid talt, da der var Tid til at tale, og jeg troer, at Beviset for, hvad jeg dengang har meent, vil kunne forefindes⁶).

Det være mig kun tilladt at gjøre den Bemærkning, at det oftere under Diskussionen fra forskjellige Sider synes at blive betragtet som noget Naturligt, at det Ministerium, der dannedes den 12te December 1854, endnu bestandig antages at være tilstede, men det er, som bekjendt, en fuldkommen Misforstaaelse, idet mange Ministerier have afløst hinanden efter 12te December 1854⁷). Jeg skal nu ikke forsøge paa at opstille en skarp Grændselinie mellem de forskjellige Ministerier — det ligger i nærværende Øieblik ganske udenfor mit Formaal — men jeg skal kun bemærke, at den eneste af de nuværende Ministre, som havde Sæde i Ministeriet af 12te December 1854, er den høitærede Konseilspræsident, hvorimod alle de andre Medlemmer ere senere tiltraadte, og ligesaa lidt som man vilde kunne falde paa at formene, at Januarministeriet fra 1852 var det samme som Martsministeriet fra 1848, fordi det ærede tredie umiddelbart valgte Medlem (Bluhme) stod i Spidsen for det ene og havde været Medlem af det andet⁸), ligesaa lidt troer jeg, at en lignende Slut-

ning vil kunne gjøres med Hensyn til det nærværende Ministerium og det Ministerium, der dannedes den 12te December 1854. —

Hvad forøvrigt Spørgsmaalet om Patentet af 6te November 1858 angaaer, da kan jeg saameget mindre finde nogensomhelst Anledning til at komme tilbage dertil, idet jeg ikke paa nogen Maade kan erkjende den nære Forbindelse, som synes at være bleven paaberaabt mellem Kundgjørelsen af 30. Marts d. A.⁹) og Patentet. Jeg troer virkelig, at den høitærede Indenrigsminister gjør sig selv og den Virksomhed, hvori han har deeltaget som Medlem af det nærværende Ministerium i de sidste Aar, høilig Uret, naar han antager, at det, som er fremkommet ved Kundgjørelsen af 30te Marts d. A., skulde være en saa ganske simpel og ligefrem Konsekvents af Patentet af 6te November 1858¹⁰). I den Henseende er der for mig en saa stor Forskjel tilstede, at jeg, for at betegne den, kun behøver at minde om, at efter Patentet af 6te November 1858 stod Ministeriet urokket og urokkeligt, med fuldkommen Fasthed paa det Grundlag, som var givet den 28de Januar 1852¹¹), hvorimod dette Grundlag ved Kundgjørelsen af 30te Marts nu er blevet opgivet. Det er imidlertid dog ikke min Hensigt ved disse Udtalelser, at ville antyde, at jeg skulde kunne finde det rigtigt nu at underkaste Udstedelsen af Kundgjørelsen af 30te Marts en udførlig Drøftelse— det vilde jo endog staae i fuldstændig Strid med, hvad jeg allerede har til-
ladt mig at udtale.

Den høitagede Indenrigsminister har gjort den Paastand, som jeg ikke skal modsige, at det nuværende Ministerium indtil denne Dag med Fasthed, Udholdenhed og Kløgt har ledet Forhandlingerne fra det af mig angivne Standpunkt, paa Grundlaget nemlig af Kundgjørelsen af 28de Januar 1852¹²); denne Paastand maa imidlertid blive staaende som en Paastand indtil det Tidspunkt, da en fuldkommen nøiagtig, upartisk historisk Drøftelse kan finde Sted. Dette kan gjerne være ubehageligt for Ministeriet, som maa troe sig i Besiddelse af tilstrækkelige Midler til at gjen-drive enhver Tvivl, der i saa Henseende kan opstilles; men det ligger i Forholdenes Natur, — det kan ikke være Andet.

Lovligheden af Patentet af 30te Marts d. A. skal jeg, som sagt, ikke finde paa at ville undersøge. Rigtignok overseer jeg paa ingen Maade, at her foreligger et Spørgsmaal, med Hensyn til hvilket en heel Deel af de Farer, som iøvrigt ville kunne paavises ved at tage andre Sider af Forholdet frem, maae antages at være udelukkede, eller ialtfald at være i en ganske overordentlig Grad forsvindende; thi det kan ikke let antages, at nogen af Udlandets Magter, hverken de fjendtlige eller de saakaldte venlige eller »venskabelige«, som det undertiden kan være vanskeligt nok at skjelne fra de første, skulde kunne tage synderlig Deel i den Afgjørelse, som man her ved en Undersøgelse af dette Spørgsmaal maatte komme til. Jeg troer, at om det ogsaa nok saa klart viste sig, hvis Nogen troede at kunne føre et saadant Beviis, at Lovligheden efter Forfatningen af 1855 var fuldstændigt brudt ved Udstedelsen af Kundgjørelsen af 30te Marts d. A., vilde der ikke deraf fremstaae nogen stor Fare overfor Udlandet. —

Men jeg kan aldeles ikke indsee, hvis Nogen havde Beviset at føre i denne Henseende, hvad der skulde bringe til i dette Øieblik at fremkomme med det. Hvad skulde Meningene være af en saadan Fremfærd? Det er jo nu dog givet, at Skridtet er gjort; det antages dog vel, at den Forfatning, under hvilken vi i dette Øieblik befinde os, er det af en overordentlig stor Vigtighed at bevare¹³). Hvad skulde da kunne formaae os til at forsøge paa uden nogen paatrængende ydre Nødvendighed at rokke ved det Grundlag, paa hvilket den hviler? Jeg synes, det er langt rimeligere, at selv de, der maatte nære nok saa begrundede Tvivl om Lovligheden af Kundgjørelsen af 30te Marts, i Øieblikket finde sig i at underkaste sig, hvad der er skeet, som noget Faktisk, og forsøge paa, hvorledes der paa det saaledes faktisk givne Grundlag kan arbeides videre.

Jeg har nu nærmere betegnet de Gebeter, som jeg ikke agter at betræde. Derimod er der en anden Side af Sagen, som det, saavidt jeg skjønner, ikke blot kan være hensigtsmæssigt og rigtigt, men jeg vil endogsaa sige næsten nødvendigt at udtale sig klart over. Jeg har holdt mig tilbage i denne Sag, saalænge jeg

har kunnet ansee det for gjørligt; men da jeg troer, at den nu nærmer sig sin Slutning, og jeg ikke har seet de Spørgsmaal, jeg har ønsket at udtale mig over, berørte paa nogen for mig tilfredsstillende Maade af nogen Anden, maa jeg beslutte mig til selv at fremdrage dem. Spørgsmaalet er for mig, som jeg allerede har udtalt, slet ikke om Hensigtsmæssigheden eller Lovligheden af Patentet af 30te Marts, det Spørgsmaal lader jeg aldeles ligge; men Spørgsmaalet er om Sagen i og for sig, om Kundgjørelsen som et Faktum og dens Beskaffenhed. Det vil jo da ikke kunne oversees, at den har en dobbelt Karakter.

Det Første og Væsentlige, der træder imøde ved Patentet, er en stor, en overordentlig Indrømmelse ligeoverfor de ubillige og uretfærdige Fordringer, som fra Tydskslands Side ere opstillede imod os. Dette er for mig det aldeles Overveiende ved Patentet. Imidlertid, det er jo ikke det hele Patent. Hvis det blot var dette, der indeholdtes i Patentet, kan det jo ikke antages, at Regjeringen, som tidligere med stor Styrke har paaviist det fuldkommen Ugjørlige for nogen dansk Regjering i at indrømme disse Fordringer¹⁴), vilde kunne have gjort dette Skridt.

Men der er en anden Side ved Patentet; det er den, som jeg korrektest kan betegne ved at kalde den: Udsondringssiden, den eiderdanske Side. Det er denne anden Side, der indeholder, om jeg saa maa sige, en Indrømmelse ligeoverfor de danske Interesser. Nu er det efter min Overbeviisning en overordentlig tvivlsom Indrømmelse; den er, fra mit Standpunkt betragtet, mindre end en Indrømmelse. Men ikke destomindre har dog det Besynderlige viist sig, at de fjendtlige Magter, ligeoverfor hvilke den store og afgjørende Indrømmelse er gjort, overseer, saa synes det idetmindste, ganske dette og holde sig alene til den anden mindre fremtrædende Side af Patentet; og for at gjøre Forholdet endnu besynderligere, saa synes det, som om man ogsaa i Indlandet ganske overseer, eller er meget tilbøielig til at overseer den store Indrømmelse mod de fjendtlige Magter og derimod ligeledes at lægge en ganske overordentlig Vægt paa den anden Side af Patentet, idet det jo har viist sig, at Kundgjørelsens Udstedelse er

rundt om bleven hilset som en Forjættelse om, at vi nu skulle imødegaae en bedre Fremtid¹⁵). —

Hvad nu angaaer den første Side af Patentet, den overordentlige Indrømmelse, at de holsteenske Stænder skulle, som saadanne, deeltage i Lovgivningen for Monarkiet, saa har en høitæret Minister — jeg sigter til Indenrigsministeren — jo endogsaa om den udtalt, at den maatte forekomme dem, som havde en rigtig Sands for det konstitutionelle Liv, tiltalende¹⁶) — dette var Ordet — nei, da maatte man drive sin Interesse for Konstitutionalismen over alle Grændser, naar man skulde kunne finde det tiltalende at henlægge Meddeelagtigheden i Lovgivningen for Monarkiet til en Forsamling, der ikke, man tage saa Forholdene, hvorledes man vil, har eller kan have den allerfjerneste Ret eller Bemyndigelse til at udøve den. Jeg troer, at det er ikke blot tilladeligt, men naturligt at udtale ligeoverfor denne Betegnelse af den høitærede Indenrigsminister, at det snarere er med den inderste Følelse af Oprørthed, at man maa betragte en saadan Anvendelse af det konstitutionelle Princip. —

Hvad den anden Side af Patentet, Udsondringssiden, angaaer, skal jeg dvæle noget udførligere ved den, og jeg skal derved især tage Hensyn til de Ytringer, der ere fremkomne fra den høitærede Indenrigsminister, idet jeg troer, at de væsentligste Bidrag til at belyse denne Side af Sagen, som ere komne fra Ministerbordet, ere komne fra Indenrigsministeren. Vel overseer jeg ingenlunde, hvad ogsaa tidligere er blevet fremdraget, at som den egentlige Repræsentant for Ministeriet maa Konseilspræsidenten være at betragte; men det er jo bekjendt, at naar under en Sag som denne de forskjellige Ministre have Ordet, og man ikke indskrænker sig til at lade Konseilspræsidenten alene føre Forhandlingen, saa antages det, og maa det antages, at enhver af Ministrene fuldstændig udtaler Ministeriets Mening, naturligviis med de Afskygninger, som stedse maae være tilstede, hvor selvstændige Mænd virke sammen til et bestemt Formaal, og den Afskygning i Ministeriet, der nærmest maa kunne betragtes som repræsenterende Udsondringen, finder for mig sit korrekteste Udtryk i In-

denrigsministeren og i de Udtalelser, der fra hans Side ere fremkomne¹⁷). Men jeg skal da ikke nægte, at de forekomme mig, hvad der i og for sig er meget betænkeligt, at hvile paa en stor og fuldstændig Misforstaaelse af Lovgivningsmagtens Stilling i Monarkiet, og det er denne Misforstaaelse, som jeg troer, det muligt kunde være rigtigt strax og skarpt at fremhæve. Indenrigsministeren har ikke tilfældigviis og blot løst henkastet i den Varme, hvori Foredraget jo let kan bringe, yttret denne Mening, som jeg nærmere skal forsøge at belyse; men han er oftere og gjentagende kommen tilbage til den, har betragtet den fra forskjellige Sider, og har viist sig at være saaledes i Besiddelse af den, at man maa antage, at den udgjør en saa væsentlig Deel af hans hele Opfattelse af Forholdet, at jeg troer, der kan ikke være Tvivl om, at den har udøvet en stor og afgjørende Indflydelse paa hans Beslutning i hele dette Forhold.

Den høitærede Minister har gjentagne Gange bemærket, at der ved Patentet af 30te Marts 1863, ja, han har endogsaa sagt ved det, der er skeet den 6te November 1858, kun har været Tale om at indskrænke Monarkiets Lovgivningsmagt i *territorial* Henseende; den ærede Indenrigsminister har gjentagende fremhævet, at den fulde Frihed, den fulde Magt og Myndighed, som Forfatningsloven hjemler, endnu var tilstede for Rigsraadet; men der var kun en ringe— dog vil jeg nødig bruge Ord, som jeg ikke veed ganske, om jeg er berettiget til — der var kun een Forandring fremkommen, der bestod i, at Territoriet for denne Magt og Myndighed var blevet indskrænket; det var tidligere gaaet til Elben, det gik nu til Eideren¹⁸). Men dette er aldeles falskt, det er aldeles urigtigt efter min Overbeviisning. Dette hænger sammen med en anden Yttring, som den ærede Minister kom til at fremføre mere tilfældigviis i en anden Sag, den nemlig: at Monarkiet jo dog kun var et »Begreb«¹⁹). Det kan nu ganske vist ikke falde mig ind paa Monarkiets Vegne at blive fornærmet over Benævnelsen »Begreb«; det kan være meget respektabelt og anstændigt dog idetmindste at begynde med at være et Begreb, men jeg troer ikke, at det kan miskjendes, at i den Sammenføining, hvori Ud-

trykket fremkom, maatte der derved forstaaes, at Monarkiet var noget Uvirkeligt, at Landsdelene vare det, der var det egentlig tilstedeværende Virkelige, og Monarkiet noget Fingeret, noget Kunstigt, der sammenknyttede de fuldfærdige Landsdele, og kun, ved denne Sammenknytning, blev til det Begreb, der betegnes som Monarki. Hvis jeg, for at gjøre min Tanke fuldkommen klar, maa betjene mig af et, maaskee i og for sig ikke ganske passende Billede, saa vil jeg sige, enten: Statsvognen kjøres af 4 Heste, de fire Landsdele, der kun ved et Seletøi ere bragte i Forbindelse indbyrdes; Spørgsmaalet er da: kan man, naar man ikke er istand til længere at kjøre med fire, skjære Seletøiet over, og indskrænke sig til at kjøre med to, eller: naar der kun er een Hest for Vognen, med fire Been naturligviis, kan man da skjære de to Been af og lige godt kjøre Vognen frem? Det er vistnok et i mange Henseender inadæqvæt Billede; men jeg troer, at det har den Fortjeneste klart og tydeligt at fremstille den Tanke, som jeg vil ramme, og det er derfor, at jeg har tilladt mig at betjene mig deraf, idet jeg gjentagende beder om Undskyldning for, at Billedet ikke er heldigere valgt.

Nu er det just efter min Mening det, der foreligger, at paa Monarkiets Gebeet *dér* er ikke Landsdelene paa den Maade selvstændig tilstede; jeg troer med langt større Føie at kunne hævde den Paastand, at Landsdelene existere slet ikke paa dette Gebeet, og jeg troer overhovedet, at man vanskelig skulde paavise denne Sondring af Landsdele; jeg troer, at man skulde have overordentlig Vanskelighed ved at tildanne en dansk Historie, som satte Grændselinien ved Eideren; det var maaskee langt lettere at danne en, der satte Grændsen ved Kongeaaen²⁰). Naar der derfor er Tale om at hævde den fulde Frihed og Uafhængighed for Lovgivnings-Magten, forsaavidt denne repræsenteres af Rigsraadet, fremkommer der efter min Overbeviisning andre langt større og uovervindelige Vanskeligheder end dem, der vilde være en Følge af Forholdet, dersom det med Rette kunde opfattes saaledes, som det af Indenrigsministeren er opfattet, som blot gaaende ud paa en territorial Begrændsning.

Lad os kaste et Blik paa nogle af de herhenhørende Forhold, og vi ville derved komme til at see, hvor lidet det gaaer an at hævde denne Opfattelse. Lad os til Exempel betragte Finantsvæsenet i det Hele; lad os begynde med Statsgjælden, der jo danner en saa stor Post, at den umulig kan oversees af Mænd, der tale om at ville indføre et nyt politisk System. Hvorledes kan nu vor Lovgivnings-Magt over denne Deel af Monarkiets Interesser hævdes, naar en anden Forsamling lige med os har fuld Medbeslutningsret over Monarkiets Anliggender? Der er gjentagende og, som det forekommer mig, meget ufornuødent, gjort det Spørgsmaal til Ministeriet²¹), om det, hvergang et Lovudkast vedtoges af os om Monarkiets Fællesanliggender, virkelig skulde være afhængigt af de holsteenske Stænders Samtykke, om det skulde sættes i Kraft, og der er gjentagende svaret fra Ministeriets Side, at noget Sligt var ikke udtalt og ikke paatænkt ved Kundgjørelsen af 30te Marts²²); dette er ogsaa aldeles tydeligt, det ligger aabenbart i Kundgjørelsen, uagtet den kun taler om Holsteen, og det naturligviis er mere ved en Analogi, at man deraf uddrager, hvad der maa være det Gjældende for Kongeriget og Slesvig; der er slet ikke tænkt paa, at den ene Deel af Lovgivningsmagten, der for hvilkesomhelst Anliggendes Vedkommende kan deeltage i Tilveiebringelsen af alle Love, skulde være henviist til et udtrykkeligt Samtykke fra den anden Deel af Lovgivningsmagten; men det er ligesaa ofte fremhævet, og maatte fremhæves af den høitærede Konseilspræsident, hvad der er en ubestridelig Sandhed, at en virkelig og komplet Udsondring, saaledes som Mange ønske den, var en Umulighed, kunde slet ikke tilveiebringes ved nogen Lovgivningsakt²³) — dette var Ordene — og det var aldeles ikke Ministeriet muligt at gjøre det; selv Indenrigsministeren har vedgaaet det; der var noget vist Folkeretligt, saaledes troer jeg, han betegnede det, der maatte vedblive, indtil den endelige Overenskomst kunde blive sluttet med Hensyn til den Forbindelse, som ikke eensidigt kunde løses fra nogen af Siderne²⁴).

Men er det dog ikke nu soleklart, at hvis vi tænke os, at f. Ex.

en Lov — vi kunne jo tage en Lov, som vi allerede tidligere have forhandlet og vedtaget — at f. Ex. en Lov om Omdannelsen af Statsgjælden igjen skulde blive forelagt, vilde det kun lidet nytte, at man sagde: »Bestem for Eders Vedkommende ganske, som I ville; de Beslutninger, som I tage, fordre paa ingen Maade de holsteenske Stænders Samtykke for at træde i Kraft«, naar det er umuligt at oversee, at gjøre sig et klart Begreb om det Territorium, for hvilket vore Beslutninger skulle træde i Kraft og Virksomhed. Der er intet Statsgjældsterritorium, der begynder ved Øresund og ender ved Eideren, og der er intet, der begynder ved Eideren og ender ved Elben; der er kun eet udeleligt Territorium tilstede, nemlig det, der begynder ved Øresund og ender ved Elben, og der kan ikke paa dette tænkes draget nogensomhelst Linie, som vilkaarlig fastsættes af den ene Deel af Lovgivningsmagten eller af den anden; og hvis man her vilde anvende den — jeg troer, man har kaldt den den »frugtbare« Tanke om Lokalisering²⁵), saa seer jeg ikke, hvorledes en videregaaende Anvendelse deraf skulde kunne vinde den allermindste Applikation her; thi det vil dog Ingen tænke sig, at de Obligationer, der tilfældigviis vare i Nogens Besiddelse nord for Eideren, dannede en territorial Statsgjæld for denne Deel af Monarkiet, medens de Obligationer, der vare Syd for Eideren, dannede en territorial Statsgjæld for den anden Deel; i ethvert Tilfælde maatte det være evident, at det ikke kunde være nogen Afgjørelse, som Nogen kunde falde paa at ville gaae ind paa, og som lykkeligviis ogsaa derved viser sig at være umulig, som en meget stor Masse af Obligationer hverken befinder sig paa det ene eller andet Sted.

Men, vil man sige, dette er et med Flid valgt Exempel, og det vil ikke være let paa denne Maade at opvise flere, saa vil jeg dertil svare: Nei, dette Exempel er ikke valgt med Flid, det er taget ligefrem, fordi det var den største Post, der traadte mig imøde ved at see paa, hvad der for Eftertiden skal vedblive at være fælles; man kan tage, jeg kunde næsten sige dem alle, med Undtagelse af den, der allerede er bleven paavist af Ministeriet²⁶),

og som er den fordærligste af alle Udsondringer — jeg vil ligesaa godt sige det strax — nemlig Hærmagten — og man vil ikke være istand til med Lethed at finde noget Forhold, hvor det skulde lade sig gjøre bestemt at betegne det territoriale Omraade, paa hvilket de af os vedtagne Love skulde gjøres gjældende. Lad os f. Ex. gaae til Flaaden. Er der Nogen, der mener, at naar en Bevilling forelægges os med Hensyn til en Omdannelse af vor Flaade, med Hensyn f. Ex. til Bygningen af et Pantserskib — vi have jo havt dette Tilfælde i det foregaaende Aar, og vi ville vistnok faae rig Leilighed til atter at komme tilbage dertil²⁷⁾ — at Sagen da kan stille sig anderledes, end at man maa sige: det er et Fællesanliggende, som er forudsat at skulle gennemføres med fælles Midler, og vi have ikke den Hensigt, som Ministeriet naturligviis ikke har, at tænke paa en Udsondring af Flaaden; vi gaae ikke ud paa at ville etablere en særegen Flaadestation i Kiel og en anden i Kjøbenhavn og dele Flaaden mellem Holsteen og Danmark-Slesvig, nei, vi maae og ville hævde det fulde Fællesskab med Hensyn til denne Gjenstand.

Nu vedtages en saadan Lov, hvorved et Pantserskib, jeg vil antage til 1 Million, skal bygges, og af denne Million bevilge vi 780,000 Rd.; Sagen gaaer da til de holsteenske Stænders Beslutning, og jeg forudsætter, at man dér *ikke* bevilger de manglende 220,000 Rd. — en Forudsætning, som jeg paa ingen Maade troer er saa fantastisk, at man ikke skulde have Lov til at gjøre den —, saa er det da klart, at derved bortfalder aldeles Gjennemførelsen af den af os vedtagne Lov, thi det Skib, der skulde være bygget for en Million, kan jo aabenbart ikke bygges for 780,000 Rd. Man vil maaskee svare mig: Der er jo en let Udvei at gaae, man kan jo blot paany henvende sig til Lovgivningsmagten for Kongeriget og Slesvig og begjære de resterende 220,000 Rd. Men jeg skal dog hertil for det Første bemærke, at saa er det jo ikke den engang vedtagne Lov, der vil blive gennemført, saa er det noget Nyt, der er Tale om, hvis Gjennemførelse vi saa skulde tage under Overveielse; dernæst, at Tingen i et hvert Fald bliver kostbarere, — det bliver et

kostbart Foretagende for Kongeriget og Slesvig paa den Maade at skulle løse alle disse Konflicter; — og endelig veed jeg ikke, om der er en Berettigelse dertil; thi jeg kan af Kundgjørelsen ikke paa nogen Maade see, at dette Spørgsmaal er besvaret.

Imidlertid — lad os antage, at der er en Berettigelse for Kongeriget og Slesvigs Vedkommende alene, uagtet Flaadefællesskabet iøvrigt bliver udeleligt, til at bygge et eget kongerigsk-slesvigsk Pantserskib, — hvad skulde det saa bruges til? Det er dog vel ogsaa et Spørgsmaal, som maa fremstaae, thi Fællesflaaden kunde jo ikke dertil afgive sit Materiel, sit Personel og den hele Betjening, som Armeringen behøvede; Afbenyttelsen af dette Skib maatte da først blive mulig, naar alle de Bestanddele fremstod, som en saadan selvstændig Marine maatte være i Besiddelse af. Jeg tvivler ikke paa, at jeg jo med Hensyn til dette og lignende Forhold maa tage noget fejl, og at Ministeriet maa have seet Sagen fra en noget anden Side; men det er denne forskjellige Opfattelsesmaade, som jeg synes, at der er en meget naturlig Anledning til nu at ønske at faae frem.

Jeg har valgt disse Exempler, men jeg kunde blive ved at hente Exempler, fra hvilket Ministerium man vil. Jeg kunde gaae over til Udenrigsministeriet og minde om, hvad vi Alle vide, at der er diplomatiske Poster, der heelt og holdent staae udenfor Normalbudgettet, Poster, hvis Opretholdelse og Tilstedeværelse altsaa ene og alene afhænge af Lovgivningsmagten i det hele og fulde Monarki, og at her altsaa det Samme gjør sig gjældende, som jeg allerede har anført, nemlig, at hvis en Lov angaaende dette Forhold vedtages fra vor Side, er det for det Første aabenbar umuligt at gennemføre den, naar den ikke finder Tilslutning fra den anden Side, og at, om man henviser til, at vi kunne gjøre Loven om, hvis den ikke vedtages fra den anden Side, og betale det Hele, saa vender dog altid den samme Vanskelighed tilbage; saa fremstaaer der paa et forøvrigt ikke deelt Gebeet det besynderlige, det for mig aldeles uklare Forhold af et særligt dansk-slesvigsk Diplomati, indblandet med et Kronens Diplomati, som jeg ikke forstaaer, hvorledes man tænker sig vil kunne gaae. Det

er saaledes store og væsentlige og jeg vil tilføie, efter min Opfattelse, uovervindelige Vanskeligheder, der stiller sig i Veien for den Udsondring, som Mange betragte som den eneste naturlige Udvei af de Forviklinger, hvori vi befinde os, og jeg troer, det er med fuld Føie, at det høie Ministerium gjentagende har erklæret, at en saadan Udsondring aldeles ikke tilsigtedes og aldeles ikke efter Ministeriets Overbeviisning var mulig at gennemføre ved nogensomhelst Lovgivningsakt²⁸). Lad os derfor ikke gjøre os Illusioner med Hensyn til Stillingen; lad os ikke troe, at det er en saadan Gjennemførelse af det eiderdanske Princip, som der er bleven bebudet ved Kundgjørelsen af 30te Marts d. A., thi det er ganske sikkert, at der for en slig Gjennemførelse af dette Princip maa fordres ganske andre og gjennemgribende Beslutninger end den nuværende, mere gjennemgribende, end jeg haaber, at det nuværende Ministerium vil kunne falde paa at fatte. —

I Modsætning saaledes til, hvad der paa mange andre Steder er udtalt, nemlig at man i Kundgjørelsen seer et Skridt paa den eneste rette Vei, et Skridt, der lover en bedre Fremtid, anseer jeg den derved frembragte Tilstand ikke alene for ikke heldig, men jeg seer med den største Bekymring, at man er kommen til at gjøre dette Skridt. Den høitærede Konseilspræsident har sagt Raadet under en anden Sag, hvor jeg mod et Lovforslag, som jeg troede var af en meget uskyldig Beskaffenhed²⁹), gjorde en Indvending, at jeg nærede en dyb Modvillie mod den hele Stilling, som nu er frembragt³⁰). Det var ikke mine Ord, thi det har jeg ikke fundet mig foranlediget til at udtale og vilde heller ikke nu have udtalt; men jeg skal ikke modsige den høitærede Konseilspræsident, naar han paa mine Vegne har givet Raadet denne Meddelelse; thi det er ganske vist, at jeg nærer en stor Modvillie imod dette Skridt.

Den høitærede Konseilspræsident tilføiede imidlertid endnu Noget, som jeg ikke ganske kan lade ligge. Han sagde, at naar man nærede en saadan Modvillie, da maatte han finde det at være rigtigt og naturligt, at man bestræbte sig for at danne et Parti om sig, stræbte at samle om sig en saadan Forening af

Kræfter, ved Hjælp af hvilke man muligt kunde remplaceere det nærværende Ministerium og forsøge paa at føre Udviklingen i en anden og efter Ens Overbeviisning heldigere og gavnligere Retning³¹). — Jeg maa foreløbig bemærke, at det jo ikke saaledes afhænger af os her, hvorledes Ministeriet skal dannes eller ikke; det er virkelig ikke den parlamentariske Stilling, som vore Forsamlinger hidtil have indtaget, at man her henvendte sig til dem for at spørge om, hvilke Medlemmer Kronen skal indsætte i Ministeriet. Ligesom Kronen ved forskellige og vigtige Leiligheder har gjort Brug af sin ubestridelige forfatningsmæssige Ret til at vælge sine Raadgivere, hvor den troede at finde dem bedst, saaledes vil den vel ogsaa fremtidigt gjøre det, og allermindst troer jeg, at vi *nu* skulle forsøge paa altfor stærkt at betone vor parlamentariske Ret i saa Henseende, da det dog er sikkert, at der er en anden Forsamling, der ligesaa stærkt som vi har Ret til at gjøre disse konstitutionelle Rettigheder gjældende, som vi jo selv have indrømmet den, og som vi jo maae finde det »tiltalende«, at den ogsaa gjør Brug af³²).

Jeg antager derfor paa ingen Maade, at det er beføiet eller berettiget at stille den Art Opfordringer. Jeg har forøvrigt, hvad der jo er Alle bekjendt, ikke gjort noget Forsøg i den Retning, hvilket naturligtviis er skeet, fordi jeg ikke har fundet det rigtigt at gjøre det; havde jeg fundet det rigtigt, vilde jeg have gjort det; men da jeg ikke har fundet det rigtigt, har jeg ikke gjort det. Hermed kunde jeg lade Spørgsmaalet henstaae; men jeg skal gjerne endnu tilføie, for eengang for alle at gjøre Ende paa den Sort Henvendelser, at jeg vilde ansee det for i høi Grad urigtigt, om Nogen, der stod paa det Standpunkt, paa hvilket jeg befinder mig, vilde gjøre noget saadant Forsøg; jeg antager det for at være en afgjort Nødvendighed, at det System, der nu følges, bliver fulgt tilende. Jeg taler ikke om det nuværende Ministeriums Personer, men jeg taler om det *System*, som repræsenteres af de nuværende Herrer Ministre.

Ganske vist kunde jeg ret meget ønske, at en eller anden af Ministeriets Medlemmer traadte ud, og hvis man vilde spørge mig

om min personlige Opfattelse i saa Henseende, saa vilde jeg svare, at jeg allerhelst saae, at den høitærede Konseilspræsident, som jeg saa nødvendig er adskilt fra ved en saa lang Distance, traadte ud³³); thi jeg troer, at der er Andre, der fuldkommen saa godt kunde repræsentere den Retning, hvori Ministeriet nu er slaaet ind³⁴); men, som sagt, jeg taler ikke om Personerne, men om Systemet, og jeg antager det aldeles nødvendigt, at det følges til Enden. Det er et System, der i den Grad har faaet Tilslutning over hele Landet (*Tscherning*: I Kongeriget!) — ja i hele Kongeriget, og det udgjør endnu bestandig en væsentlig Deel af Monarkiet — at det under langt mindre farlige Forhold end de nuværende vilde være overordentlig vanskeligt for et Ministerium, der stod i en bestemt Modstrid til en saadan Opfattelse, at kunne træde op — under de nuværende Forhold antager jeg det for aldeles umuligt.

Hvorvidt forøvrigt den Opfattelse af Forholdene, som nu er gjennemgaaende overalt, er rigtig eller urigtig, er et ganske andet Spørgsmaal. Jeg vedkjender mig aabent, at jeg anseer den for at være aldeles vildfarende; den er Frugten af mangeaarige Bestræbelser for at forrykke det sande og naturlige Forhold, Frugten af Bestræbelser, der ere gaaede ud paa at give en urigtig Opfattelse af, hvad vi kunne og skulle stræbe efter. Der har naturligviis i disse Bestræbelser været noget Sandt, Begrundet og Berettiget, thi ellers kunde de ikke have havt den Virkning, de have havt; det ligger i disse Bestræbelser, at vi ere blevne gjorte opmærksomme paa de overordentlige Farer, der vare forbundne med at sammenknytte Slesvig med Holsteen paa den Maade, som vi i vor Forblindelse have tilladt, at det skete³⁵); det er en Sandhed, der er følt af Alle, at denne Forbindelse maatte ophøre, at Slesvig ikke maatte stilles i et andet Forhold til Holsteen, end Holsteen blev stillet til Kongeriget.

Dette er det Store og Sande, for hvilket hele Nationen har følt sig forpligtet til at træde op; men den anden Side af Bestræbelserne, at det for en Samværen af de forskjellige Landsdele skulde være nødvendigt at støde Holsteen ud af Monarkiet, at vi

ikke skulde kunne hævde den danske Krone fuldt saa vel med Holsteens Bestaaen, ikke under Kongerigets, men under Kronens Omraade, som naar det var udsondret, det er efter min Mening det Farlige og Usande. Der var en Tid, hvor den høitærede Indenrigsminister, der altid med en Aabenhed, som jeg skal være den Første til at anerkende, har udtalt de Anskuelser, som han med saa stort Talent og Dygtighed er traadt i Skranken for, tilsyneladende fuldstændigt og virkelig nærrede den Opfattelse, som jeg endnu bestandig tilegner mig; han udtalte de Ord, som det maa være mig tilladt at gjentage: at han var kommen til den Overbeviisning, at Veien til Eideren alene gik over Altona og ikke over Kolding³⁶). Jeg siger, den Overbeviisning skulde den høitærede Minister ikke opgive, thi det kunde vel være, at den til Slutning vilde vise sig at være den sande; det kunde vel vise sig, at over Kolding var der ingen Vei, der førte til Eideren, ja maaskee neppe nogen Vei til Flensborg³⁷).

Det er altsaa en ligefrem Følge af, hvad jeg nu har tilladt mig at udtale, at den Støtte, jeg kan give Ministeriet, og som jeg ønsker loyalt og aabent at yde det, maa være af en meget begrændset og betinget Natur. Jeg underkaster mig Kundgjørelsen af 30te Marts d. A. under den Forudsætning, at det er aldeles nødtvungen og vigende for Vold, at Ministeriet har givet den; jeg underkaster mig den som en under Ministeriets fulde Ansvar og med Nationens Samtykke tagen Beslutning, men jeg underkaster mig derimod ikke *enhver* Gjennemførelse af denne Beslutning, og jeg vil forbeholde mig i den Henseende at gaae saalangt og at gaae frem paa den Maade, som jeg paa hvert enkelt Punkt anseer det for at være rigtigt.

Hvis Ministeriet vil gaae mere overilet eller mere hurtigt frem, end jeg mener der bør gaaes, og hvis man for stærkt vil betone Udsondringen, vil jeg modsætte mig, og jeg vil troe, at den Dag vel kan komme, da det skal blive bedømt anderledes, end man maaskee i dette Øieblik vil være villig til at bedømme det, hvor Ministeriet har fundet sin bedste Støtte; om det har fundet den dér, hvor man havde en saa ubetinget Tillid, at man ikke nær-

mere og selvstændigt vilde kritisere de Skridt, der ere foreslaaede, men i Eet og Alt sluttede sig dertil, ja maaskee endog vilde fremkalde en anden og hurtigere Udviklingsgang end den, Ministeriet troer at være rigtig, eller om dog ikke Ministeriet maaskee har fundet sin bedste Støtte fra deres Side, der fastholde og hævde, at det er en stor Opoffrelse, der er skeet, en Opoffrelse, med hvilken vi paa ingen Maade kunne være *tilfredse* eller *fornøiede*, og at de øvrige Skridt, som fremdeles skulde knytte sig dertil, derfor maae gjøres med den største Varsomhed og Modvillie fra vor Side.

Men de Forhandlinger, der nu have været førte i flere Møder, have jo ikke nærmest havt til Formaal at give Leilighed til Udtalelse om Forholdene, men de have jo aabenbart tillige havt et ganske andet herfra forskjelligt Øiemed, thi hvis hiint havde været det eneste Formaal, saa vil man dog indrømme mig, at det Naturlige havde været at blive staaende ved det Adresseforslag, der allerede før det nu foreliggende var fremkommet, indgivet af andre ærede Medlemmer³⁸). Dette Forslag havde været det rette og naturlige Grundlag for at gennemføre en saadan Forhandling og for at slutte en saadan Forhandling paa rette Maade. Men man har villet noget Andet. Man har ikke blot villet have Rigsraadet til at føre en Forhandling, men ogsaa til at vedtage en bestemt Udtalelse ligeoverfor Kronen, og der staaer altsaa nu kun tilbage for mig ogsaa med et Par Ord at sige, hvilken Stilling jeg agter at indtage ligeoverfor Adressens Vedtagelse.

Jeg har sagt, og jeg gjentager det, at jeg underkaster mig den Beslutning, der er fremkommen som Kundgjørelse af 30te Marts, men jeg vedtager ikke nogen Godkjendelse af, hvad der er skeet, og jeg anerkjender aldeles ikke den fjerneste Nødvendighed for Rigsraadet til at gjøre det. En analog Stilling forelaa allerede engang tidligere, da vi mødtes her første Gang efter Udstedelsen af Patentet af 6te November 1858. Da blev det stiltiende vedtaget, at ingen Adresse skulde indgives; den Godkjendelse, hvormed Ministeriet kunde og maatte være tilfreds, var den stiltiende, der fulgte af, at de nødvendige Love nøde Fremme. Jeg seer ikke,

hvad der paa nogen Maade skulde bevæge Rigsraadet til nu at indtage en anden Stilling, til nu at ville ligesom dele det Ansvar, der i dette Øieblik hviler paa Ministeriet, til nu ligesom at ville skyde sig ind imellem Ministeriet og Ansvarret. Lad os vel erindre, at Ministeriet jo aldeles ikke har begjæret Adressen; Ministeriet har paa ingen Maade fremkaldt den eller endog blot udtalt sig, som om det var Noget, der sattes Priis paa. Langt snarere vil jeg sige, at der gives Punkter i Adressen, mod hvilke Ministeriet endog med stor Bestemthed har udtalt sig³⁹⁾, ligesom der gives andre, hvorpaa det kun modstræbende er gaaet ind⁴⁰⁾. Jeg skal nu ogsaa udtale mig om disse Punkter.

Hvad angaaer Ønsket om at faae forfatningsmæssigt fastsat, hvad der er indeholdt i Kundgjørelsen af 30te Marts 1863⁴¹⁾, saa maa jeg dertil bemærke, at jeg aldeles ikke indseer, hvorfor dette nu skulde skee; jeg seer derimod, at der kunde være stor Betænkelighed ved saaledes at foregribe Forholdenes naturlige Udvikling. Hvis Ministeriet endda var fremkommet med en Paastand paa, at dette var nødvendigt, saa kunde Sagen have stillet sig noget anderledes, men saaledes, som Forholdene nu ligge for, seer jeg aldeles ikke, hvorfor man skulde gjøre det. Jeg seer slet ikke, hvorfor man igjennem en saadan Udtalelse skulde give en Tilslutning tilkjende, som jo vilde ligge i det Ønske, at det, der er skeet, strax forfatningsmæssigt skulde vedtages, og hvorfor man overhovedet skulde ønske paa denne Maade at binde Ministeriet ligeoverfor en fri Udvikling.

Hvad angaaer det andet Punkt i Adressen, nemlig om Slesvig⁴²⁾, saa maa jeg først derved bemærke, at jeg aldeles ikke kan gaae ind paa den Opfattelse, der er bleven gjort gjældende fra forskjellige Sider⁴³⁾ — ikke fra det høie Ministerium, saavidt jeg skjønner — at man ikke her skulde kunne drøfte de Forhold, hvorom der i denne Udtalelse tales, eller som have været paatænkte; det kan jeg slet ikke forstaae. Hvis Ministeriet kan underhandle med Fjender eller Venner om disse Forhold, maae vi kunne dømme om disse Underhandlinger, om deres Gjenstand, om deres Formaal, om den Maade, hvorpaa Udenrigsministeriet fører dem;

det er jo dog soleklart, at Udenrigsministeriets Virksomhed maa kunne være Gjenstand for Kritik i denne Sal⁴⁴); derved at Forholdet bliver til et saadant, at det gjøres til Gjenstand for Forhandling med fremmede Magter, er vor Berettigelse given til ogsaa at kunne tale med.

Jeg vil endvidere indrømme, at de ærede Medlemmer have Ret, som sige, at naar Holsteen er udsondret eller bliver det paa denne Maade, bliver det en Nødvendighed, hvis ikke Resten af Monarkiet i en ganske overordentlig Grad skal staae svækket tilbage, at der maa finde en fastere Sammenslutning af Kongeriget og Slesvig Sted⁴⁵). Det indrømmer jeg er i mine Øine en naturlig, god og skarp Logik, og jeg seer ikke, at der i den Henseende kan gjøres væsentlige Anker; men det er *Forudsætningen*, mod hvilken jeg taler, just fordi det er min Overbeviisning, at man ikke vil kunne bevirke den nærmere Tilslutning, som paatænkes mellem Kongeriget og Slesvig, og at man ikke bør gaae ud paa at ville gjøre Forsøg i denne Retning; just derfor er det ogsaa, at jeg med saa stor Modvillie tænker paa Holsteens fuldstændige Udsondring.

Endelig maa jeg tilstaae, at hele Adressen for mig bærer et Præg, som er mig ubehageligt. Hvis man overhovedet vil fremtræde med Udtalelser ligeoverfor Kronen, saa ønsker jeg, at disse Udtalelser maae være klare, skarpe og bestemte, saaledes at det vides og vides med fuld Bevidsthed, hvad det er, man stemmer over, naar man afgiver sin Stemme, og saaledes, at det ikke bagfter er muligt ved en mere eller mindre kunstig Fortolkning at lægge ind i denne Stemmegivning, hvad der maaskee har været langt fra Dens Tanker, som deeltog i den. Jeg seer meget vel, og jeg har allerede sagt det ved en anden Leilighed paa et andet Sted⁴⁶), at naar under vanskelige Forhold selvstændige politiske Mænd træde sammen for at vedtage et fælles Skridt, er det en nødvendig Betingelse, at der gjøres Koncessioner fra forskjellige Sider for at tilveiebringe Noget, som Alle kunne slutte sig til; men jeg har sagt, og jeg siger det igjen, jeg kan ikke tænke mig denne Overenskomst tilveiebragt paa anden Maade, disse Koncessioner gaaende ud paa Andet, end at man aldeles opgiver de Punkter,

hvorom der ikke kan tilveiebringes den Enighed eller den Overeensstemmelse, som maa ansees fornøden; disse Punkter maa man lade ligge, og hvis man da troer, at der endnu bliver andre tilbage, som det kan være værd at holde paa, maa man indskrænke sig til dem, indskrænke sig til at holde paa det, hvorom Alle med aabent og frit Sind kunne forene sig.

Det er den Maade, hvorpaa efter min Overbeviisning en Sammenslutning maa finde Sted. Men nu forekommer det mig paa ingen Maade, at det i Adressen er klart udtalt, *hvad* dens egentlige Mening er. Jeg troer, at man kan sige, at det er Ord, der staae vaklende og tilstede forskellige Fortolkninger; det gaaer heelt igjennem dem. Selv om det bekjendte Sted, hvorimod nu den høitærede Konseilspræsident har nedlagt en saa bestemt Protest, sagde han, at efter den naturlige Forstaaelse af Ordene var der Intet til Hinder for, at Sætningen kunde blive staaende, men paa den anden Side maatte han dog fastholde, at det i den Grad var umuligt, at den blev staaende, at han endogsaa vilde gjøre det til et Kabinetsspørgsmaal⁴⁷). Og dette gjentager sig som sagt heelt igjennem — jeg vil gjerne troe meget imod de ærede Forslagsstilleres Tanke. Jeg tvivler ikke om, at Meningen for dem staaer fuldstændig klart, men de have ikke tilstrækkelig kunnet sætte sig ind i, hvorledes Ordene maae lyde for dem, som ikke have de Fortolkningsmidler, hvoraf de ere i Besiddelse.

Jeg skal endnu kun fremhæve et eneste Punkt, hvori denne Tvivl forekommer mig at være tilstede, og det paa en meget uheldig Maade. Adressen slutter med en Erklæring fra Rigsraadets Side om, at man vil støtte de Bestræbelser, der maatte gjøres for at værne om vor Frihed og Selvstændighed, og man vil bringe de Offre, som det maatte være fornødent at paalægge i saadanne Øiemed⁴⁸); der bruges imidlertid her et Udtryk, som jeg finder høist uheldigt paa dette Sted, nemlig »det danske Rige«, men enten maatte man dog sige »Monarkiet Danmark« eller, hvis man havde en anden Mening, »Danmarks Rige«, eller bruge en hvilken-somhelst anden Betegnelse, der ikke gav Anledning til slig Tvivl. Den høitærede Vicepræsident har udtrykkelig sagt, hvorledes han

forstod og troede udelukkende at kunne forstaae Ordene »Danmarks Rige«⁴⁹), og da der ingen Indvending er fremkommet derimod, betvivler jeg paa ingen Maade, at dette er den rette Mening. Det er ogsaa den, hvortil mangfoldige andre Medlemmer slutte sig, ligesom jeg for mit Vedkommende slutter mig til den, men jeg kan dog ikke undlade at beklage, at det ikke tydeligere og skarpere i selve Adressen er fremhævet, hvad dermed er tilsigtet. —

Ændringerne til Adresseforslaget ere altsaa, efter hvad jeg her har udtalt, for mig i og for sig mere eller mindre uvæsentlige, thi hvorledes Afstemningerne over disse end falde ud, vil jeg dog ikke være i Tvivl om, at jeg bør stemme mod enhver Adresses Indgivelse.

Rigsraadets 4. Møde, Fredag den 2den Oktober 1863.

Dagsorden: 1ste Beh. af Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender¹).

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 77—88).

ANDRÆ: Da der i den sidste ordentlige Samling af Rigsraadet blev forelagt et lignende Forslag, gaaende ud paa en Omdannelse af den bestaaende Forfatningslov for Monarkiets Fællesanliggender²), fandt jeg Anledning til nærmere at udtale mig og til at fremhæve de Betæneligheder, jeg nærrede ved et saadant Forslags Gjennemførelse³). Jeg søgte at vise, hvor farligt, hvor uklogt det efter min Overbeviisning vilde være at bestræbe sig for at gennemføre et Forslag af den Natur, saalænge Forholdet til Hertugdømmet Holsteen endnu stod uafgjort. Jeg troer, at jeg dengang antydede de Betragtninger, der ledede mig, saa fuldstændigt, som det under det daværende Tryk var muligt at gjøre det. Dette Tryk er ikke paa nogen Maade blevet forandret senere. Jeg tænker naturligviis her ikke paa det Tryk, der kan ligge i at fremstaae som Forsvarer for Anskuelse, der haardt anfægtes af den for Øieblikket herskende Opinion; det er et Tryk, som det er Pligt at frigjøre sig for, og som jeg stedse har

bestræbt mig for saalidt som muligt at tage Hensyn til, men jeg mener det andet Tryk, det Tryk, som jeg troer er enhver fædrelandssindet Mands Pligt at underkaste sig, det Tryk, som ligger i, at man ikke under Forhold som disse er istand til frit og uforbeholdent at udtale sig om den hele politiske Situation. Jeg skal derfor aldeles ikke forsøge paa idag at komme tilbage til de Anskuelser, jeg dengang tillod mig at fremsætte. Jeg vilde desuden ikke i nogen væsentlig Henseende kunne føie Noget til, hvad jeg da antydede, og jeg finder meget liden Grund til atter at forsøge paa, hvorvidt det skulde kunne lykkes mig at holde mig ganske indenfor den Grændselinie, som jeg maa ansee det for min Pligt nøie at iagttage.

Naar jeg derfor betragter nærværende Lovudkast og ogsaa fra mit Standpunkt vil fremkomme med nogle Bemærkninger om det, saa er det ganske seende bort fra det nævnte Forhold, saa er det betragtede Udkastet, som om der intet Udland existerede, som om der var *tabula rasa* med Hensyn til hele vor politiske Udvikling, som om der Sonden for Eideren ikke existerede noget Land, som om det for os var ganske ligegyldigt, hvad *dér* etableredes; — og jeg tager Sagen, som om virkelig dette Danmark til Eideren existerede, som om det nu kun gjaldt om alene, uanfægtet af den hele Fortid og af den hele Nutid, at gennemføre en Forfatning for et saadant Eiderdanmark. Men selv under disse Forudsætninger vilde jeg dog ikke paa nogen Maade kunne slutte mig til et Forfatningsudkast som det nærværende.

Jeg erkjender, at en væsentlig Indvending, hvormed jeg fremkom i det foregaaende Aar, nu ganske er forsvunden. Jeg søgte nemlig dengang at fremhæve, at det forekom mig, at der for dem, som nu engang nærede en dybt indgroet Mistillid til de bestaaende Forfatningsforhold, som sluttede sig til den almindelig udbredte Formening, at det ikke var en tilfredsstillende Repræsentation, som ved den var bragt tilstede, at der for dem ikke kunde være synderlig Anledning til at gjøre store Anstrengelser for at gennemføre det da forelagte Forfatningsforslag, idet jeg bestræbte mig for at vise, at de forskjellige Ændringer, som de [det?]

søgte at gennemføre, i ethvert Fald med en enkelt Undtagelse⁴), der dog heller ikke tilfredsstillende Modstanderne, vare af en aldeles nominel Natur, at de kun paa Papiret betød noget, men at det, naar man nærmere undersøgte dem, vilde vise sig, at de ikke havde nogen synderlig Betydning.

Ganske anderledes forholder det sig efter min Overbeviisning i denne Henseende med *nærværende* Forslag; det indeholder en fuldstændig Opgivelse af det hidtil fastholdte Standpunkt, det indrømmer med rundelig Haand, hvad der er ønsket, og det forekommer mig at være en stor Utaknemmelighed, naar der med Hensyn hertil fra nogen Side endnu synes at være Anker at fremføre; men naturligviis er dette ikke nogen Anledning for mig til at forandre min Opfattelse, da jeg er af den Formening, at det Bestaaende, vore samtlige Forhold vel overveiede, er tilfredsstillende; for mig kan det altsaa ikke være nogen Anbefaling for det foreliggende Udkast, at det bestaaende Grundlag er blevet fuldstændig kuldkastet. —

Det Første, der saaledes møder mig, er, at der skal indføres et Tokammersystem⁵). Jeg vil allerede her udtale min længe nærrede Overbeviisning, der kommer i den stærkeste Strid med Doktrinen, thi det er jo en fastgroet Læresætning, at man til en sand konstitutionel Udvikling nødvendigviis skal have et Tokammersystem. Dette er fornemmelig hentet fra det engelske Mønster; thi den hele kontinentale Bearbejdelse af de konstitutionelle Forhold er oprindeligt udgaaet fra en stadig Hensyntagen til, hvad der findes i England, og da der nu dér findes 2 Kamre og en i det Hele tilfredsstillende Udvikling, saa er man bleven ledet til at ansee et Tokammersystem for en Nødvendighed. Jeg troer, at det er den stærkeste Misforstaaelse, man kan gjøre sig skyldig i, naar man paa den Maade fra et Land til et andet blindt overfører Former, som tabe deres hele Betydning, naar det *reelle* Indhold, der i det paagjældende Land giver dem deres virkelige Liv, tages ud af dem. Naar man har et engelsk Pairie, saa kan man danne et engelsk Overhuus; har man det derimod ikke, men skal man sammenstykke noget Tilsvarende ved mere eller mindre kunstige

Bestemmelser, saa troer jeg, at man faaer en reen Skygge. Jeg har derfor til alle Tider været af den bestemte Formening, at det aldeles ikke ligger i vore Forhold at indføre dette komplicerede Maskineri, og man vil dog indrømme, at en Forsamling, sammensat efter Tokammersystemet, er en ganske anderledes kompliceret Maskine at regjere med end en Forsamling, der i een Eenhed kan behandle, hvad der indbringes for den.

Ja, siger man, men det gjælder om at skaffe de *konservative* Elementer — jeg vil, saa vidt mulig, bestræbe mig for at bruge Modeudtrykkene — den rette Betydning ; man vil forsøge paa en særegen Maade at udpege de mere konservative Elementer i Samfundet, og for at give dem Betydning indeslutte dem i et Kammer for sig og give dem — det er i det Mindste den Tanke, som sædvanlig foresvæver — en ligeberettiget Stilling med de Elementer, der paa lignende Maade sammensluttes i det andet Kammer, hvor der skal findes en stærkere, fyldigere og sandere Repræsentation for det, som er tilstede hos den store Deel af Nationen og begejstrer den. Men er det da ikke aldeles aabenbart, at man derved staaer Fare for fuldstændig at tilintetgjøre Indflydelsen af disse konservative Elementer? Hvis man sætter saadanne to Forsamlinger ligeoverfor hinanden, vil det da kunne undgaaes, at der i Tidernes Løb udvikler sig imellem dem en stedse stigende Splid, og vil Resultatet af en saadan Udvikling kunne være tvivlsomt? Vil det ikke — man sætte paa Papiret, hvad man vil — ende med, at det ene Kammer, hvis Forudsætningen om dets Beskaffenhed er rigtig, bliver Nationen kjært, og at det andet bliver den jeg kunde næsten sige forhadet, og vil ikke med den Magt, som ligger i selve Sagen, og uafhængigt af Papirets Forskrifter, det Kammer, hvori man troer, at de altfor stærkt fremtrædende reformatoriske Bestræbelser have deres særlige Repræsentation, blive det eneraadige? —

Nei, hvis man overhovedet kan skaffe Repræsentanter tilveie for de forskjellige Retninger og Anskuelser, saa lad dem træde sammen, lad dem i Forening udvikle deres Meninger; ved denne Diskussion, ved denne Debat, ved denne Sammenslutning af de

modstaaende Sider er det dog efter min Overbeviisning mangfoldige Gange mere sandsynligt, at der vil kunne blive taget det Hensyn, som bør tages, til det besindigere, mere konservative Element. Den Tanke ligger naturligen til Grund for Tokammer-systemet, at de to Kamre skulde fremstaae med fuldkommen Ligeberettigelse, men lad os nu see noget nærmere paa, hvorledes denne Opgave her er forsøgt løst.

Der er en Forandring, som jo strax maa falde i Øinene ved en Sammenligning med Kongerigets Grundlov. Det er her forudsat, at Regjeringen med samme Ret skal kunne indbringe de finantsielle Bevillinger i det ene som i det andet Kammer⁶⁾, og den Forskjel er altsaa ikke gjort, som finder Sted i Kongeriget, hvor det udtrykkelig er foreskrevet, at det er i Folkethinget, at Finantsbevillingerne først skulle behandles⁷⁾. Jeg maa naturligviis være fuldkommen enig i, at skal der kunne tænkes paa at opretholde et Tokammer, hvor ikke strax fra Begyndelsen af det første Kammer skal være dødfødt, saa maa denne Bestemmelse tages, men saa maa ogsaa efter min Overbeviisning denne Tanke gennemføres paa en langt alvorligere Maade, end her er skeet. Det kan ikke nytte, at man siger, at Finantsbevillingerne kunne forelægges lige godt, være sig i det første eller det andet Kammer, naar man ikke angiver nogen Mulighed for at løse de sikkert fremstaaende Konflikter uden ved en nødvendiggjort Eftergivenesshed fra det ene Kammers Side, thi her maa man vel lægge Mærke til, at ved Finantsbevillingerne vil det efter Sagens Natur altid være *nødvendigt* at komme til en Overeenskomst.

Ved andre Love kan man sige, at naar en Overeenskomst ikke kan tilveiebringes, saa bestaaer den tidligere Lov, og der er i saadanne Tilfælde ingen umiddelbar Fare tilstede, som paa denne tvingende Maade gjør det nødvendigt, netop til et givet Tidspunkt at komme overeens, men ved Finantsbevillingerne forholder det sig ganske anderledes. Ja, havde man Dristighed til at sige, at naar der med Hensyn til Finantslove ikke kom nogen Overeenskomst tilveie, saa skulde man kunne tage det gamle Budgets Bevillinger og bruge dem, saa vilde der være anvist en

Udvei, men vistnok en Udvei, som Ingen for Alvor kunde troe det muligt at følge, thi det ligger i Sagens Natur, at det er bestandigt vexlende Bevillinger, hvorom der er Tale, og man kunde jo dog ikke ville give Summerne *in blanco*. Den, der under saadanne Forhold blot holder fast og seigt paa sine Afslag, og hvis man gaaer ud fra Forudsætningen om et mere eller mindre konservativt Kammer, saa maa det være det meest konservative Kammeres Opgave at holde paa, at Bevillingerne ikke blive for stærkt beskaarne, vil altid ende med at sætte sin Anskuelse igjennem.

Skal der altsaa kunne være nogen virkelig Ligestilling for de tvende Dele af Repræsentationen med Hensyn til de finansielle Love, og disse Love udgjøre jo vel at mærke, jeg kunde næsten fristes til at sige det Hele, men i ethvert Fald den aldeles overveiende Deel af, hvad der vil blive forelagt til Behandling i dette og hvert kommende Rigsraad, saalænge i det Mindste indtil de særlige Anliggender ogsaa blive inddragne under Rigsraadet, hvorom der jo ikke i Øieblikket er Tale — jeg siger, skal der komme en virkelig Ligestilling, saa maa man føre Tanken til Ende, saa maa man anwise en bestemt Vei, ad hvilken Konflikter skulle kunne løses, saaledes at Kamrenes Ligestilling derved bliver opretholdt, saa maa man t. Ex. — det er Noget, der ikke er ubekjendt andre Steder, vi behøve ikke at see længere end over Sundet, saa vil man dér finde noget Saadant⁸⁾ — i det Tilfælde, at Konflikter imellem Kamrene vise sig uopløselige ad den sædvanlige Vei, ved at Lovforslaget gaaer frem og tilbage imellem Kamrene, nedlægge den endelige Afgjørelse i et Udvalgs Hænder, sammensat af ligemange Medlemmer fra ethvert af de 2 Kamre, saaledes at disse Medlemmer bleve valgte paa en efter hvert Kammeres Sammensætning forholdsmæssig Maade. Jeg mener saaledes, at det vilde være aabenbart uhensigtsmæssigt at lade sædvanlige Majoritetsvalg i dette Tilfælde afgjøre Valget af Medlemmerne, thi i saa Fald vilde den samme skarpe Modstand, som havde gjort sig gjældende mellem Kamrene, komme til at staa imellem den ene og den anden Halvdeel af Udvalget, og den Udvei, som under saadanne Forhold er givet for at komme

til en endelig Afgjørelse, nemlig at man ved Lodtrækning kaster en Stemme bort, vilde jo dog være overmaade uheldig.

Man synes jo vel at være tilbøielig til at antage, at den Stilling, som i Kongeriget, jeg troer ganske sikkert med Nødvendighed er tilstede for Rigsdagens Folkething ligeoverfor Finantsloven, vilde være bleven en væsentlig anden, om denne Bestemmelse, at Finantsloven altid først skal forelægges Folkethinget, var bleven borte; nei! Saalænge der havde været en nok saa lille Forskjel imellem de finansielle Sagers Behandling af de to Thing tilbage, er jeg overbeviist om, at der lidt efter lidt, maa-skee i et noget længere Tidsrum, vilde være udviklet en ganske tilsvarende Stilling — og en saadan Forskjel er tilstede i det foreliggende Udkast, idet Statsregnskabet i ethvert Fald først skal forelægges for det nye paatænkte Folkething⁹). Statsregnskabet skal saaldes altid have sin første Kontrol hos Folkethinget, og derved alene vil ogsaa det nye Folkethings Stilling blive akcentueret paa en ganske anden Maade ligeoverfor de finansielle Sager end Landstingets.

Dette hænger nu forøvrigt sammen med et andet Punkt, som jeg ogsaa med et Par Ord kunde ønske at berøre. Naar det er foreslaaet, at Statsregnskabet først skal forelægges for Folkethinget, saa støtter det sig vistnok paa den Tanke, at det første Spørgsmaal, der herved skulde kunne bringes under Overveielse, var det, hvorvidt Anklagemagten overhovedet skulde kunne gjøres gjældende, og da nu Anklagemagten udelukkende er henlagt til Folkethinget¹⁰), saa er det jo forsaavidt ganske i Konsekvens med disse Bestemmelser i Forfatningsudkastet. Men er dette ikke ogsaa en stor Feiltagelse fra det Standpunkt, hvorpaa dette Forfatningsudkast finder sig, at ville tage et saa væsentligt Attribut som Anklagemagten bort fra det Kammer, som man forøvrigt paastaaer at ville sætte paa lige Fod med det andet¹¹)? Naar det ene Kammer udelukkende skal kunne staae som Repræsentant for Anklagemagten, saa vil heri ligge en saa betydelig Forskjel ligeoverfor det andet Kammer, at jeg troer, den ikke vil undlade meget snart at gjøre sig tilstrækkelig følelig. Hvis man vilde sige: det maa være saa-

ledes, thi den anden Deel af Repræsentationen, det 1ste Kammer, har den *dømmende* Magt, saa troer jeg, at deri ligger en meget ringe Vanskelighed. Det er ikke nogensinde fundet at være forbundet med nogetsomhelst i og for sig Urigtigt, at nærværende Forsamling, som jo ogsaa vælger Medlemmer til Rigsretten, er i Besiddelse af Anklagemagten, og man kunde derfor ligesaagodt give Folkethinget som Landstinget Ret til at vælge Medlemmer til den eventuelle Rigsret. Ja, vilde man gjøre Alvor af den Overdragelse af Domsmagten til det første Kammer, som der svagt er antydet i Udkastet¹²), saa kunde jeg finde, at der var tilstrækkelig Grund til at lade Anklagemagten udelukkende hvile hos Folkethinget; vilde man virkelig driste sig til at lade det første Kammer udelukkende have den *hele* Domsmagt i alle den Art Sager, saa stillede Forholdet sig ganske anderledes, og jeg indseer heller ikke, at der i og for sig kunde være nogen Fare derved. Jeg troer nemlig ikke, at de sædvanlige Domstole efter vore Forholds Natur ere synderlig skikkede til at dømme i politiske Sager¹³), og jeg seer derfor aldeles ikke, hvad der skulde kunne være til Hinder for, at man i et Tokammersystem fuldstændigt gennemførte Tanken om Domsmagtens Henlæggelse til det første Kammer.

Men seer jeg nu bort fra denne Række af Betragtninger, der væsentlig knytte sig til Tokammersystemet som en af Hovedegen-skaberne ved det foreliggende Udkast, og seer hen til, hvorledes den for mig afgjørende Deel af Repræsentationen skal dannes, nemlig hvorledes det nye paatænkte Folkething skal sammensættes, saa maa jeg for mit Vedkommende være af den Formening, at det vilde være i høieste Grad farligt at henlægge den Magt og Myndighed, som her er foreslaaet, til en Repræsentation, der er sammensat paa denne Maade, der er dannet paa et saa bredt Grundlag¹⁴). Alt, hvad man anfører for at godtgjøre det Folkelige ved en Udstrækning af Valgretten til de Grændser, der her betegnes, skal jeg fuldstændig indrømme; det er ganske uimodsigeligt, at der i hele Tidsudviklingen ligger en Nødvendighed for at lade Valgretten gaae indtil disse eller tilsvarende

Grændser — naturligviis er det ikke min Mening i alle Enkelt-heder at ansee denne Grændselinie for at være rigtig dragen, og blandt Andet kunde jeg aldrig falde paa at ansee det hensigts-mæssigt, naar dog væsentlige Forandringer i det Bestaaende skulde gennemføres, at opretholde en saa besynderlig Bestemelse som den om de 30 Aar hos Vælgerne for at kunne udøve Valgret¹⁵); men hvad jeg aldrig kan komme til at indrømme, det er, at Retten indenfor denne Grændselinie skal være lige for Alle. Det er ganske vist, at de Borgere, der *udelukkes* fra at udøve Valgretten, have størst Føie til at kunne klage, og at man, som jeg allerede har udtalt, ikke i vor Tid med Nytte vil kunne tænke paa ved en kommende Udvikling at opretholde Grændselinier, der drages synderligt snevrere, end her er skeet; men dette Spørgsmaal hænger slet ikke sammen med det andet, som man uden Videre og uden nogen alvorlig Undersøgelse altid synes med et Pennestrøg at ville afgjøre, nemlig at ville tillægge Alle indenfor denne Grændselinie fuldkommen een og samme Ret. Det vilde efter min Overbeviisning være omtrent det Samme — det er en gammel Tanke, som jeg har udtalt i 1848 eller 1849¹⁶) — som om man, efter at have argumenteret med de meest slaaende Beviser for, at Alle havde Forpligtelse til at deeltage i Statsudgifternes Afholdelse, paa eengang vilde sige, at Alle skulde deeltage deri med det *samme* Beløb; det vilde man vistnok finde var en skrigende Uretfærdighed, — men paa lignende Maade troer jeg, det er aldeles nødvendigt at sørge for, at Deeltagelsen i Valgretten blev en passende for de forskjellige Klasser i Samfundet.

Men allermindst troer jeg, man vil kunne finde det rigtigt, naar man nu gaaer bort fra enhver Hensyntagen til en Indvending af den Art, at ordne Valgmaaden paa den her fastsatte Maade¹⁷); det er jo atter en Kopi af det engelske Valgmønster, skjøndt det glæder mig at kunne tilføie: en meget slet lykket Kopi; thi hvis vi skulde have et rigtigt engelsk Kaaringsvalg med Tilføielse af alle de dertil hørende Spektakler¹⁸), saa vilde det vistnok i høi Grad forekomme vor danske Natur at være utilbørligt; men i ethvert Fald blive jo Minoriteterne, hvor de ere

tilstede, aldeles slaaede ihjel ved den Maade, hvorpaa Valget her er ordnet; der vilde jo aldeles ikke blive givet dem Leilighed til at kunne blive repræsenterede, thi idet man deler det Hele i Valgkredse af en saadan Størrelse, at kun en Enkelt i hver Kreds kan vælges, bliver det overalt kun den gjældende Majoritet, der faaer sig repræsenteret. Man taler idelig og atter om, hvorledes det i Statslivet alene er Majoriteten, der har Ret til at herske, det er den, man skal bøie sig for; men det er naturligviis en fuldstændig Misforstaaelse; i de *endelige Beslutninger* skal Majoriteten herske, og dens Villie respekteres, men saalænge der er Tale om en Overveielse, saalænge der er Tale om at fremkalde en omfattende Diskussion, for derigjennem med Modenhed at kunne fatte Beslutninger, saalænge skal man ikke binde Munden paa Minoriteterne, saalænge skal man give dem Ret til at komme til i Forhold til deres Talrighed at udtale deres afvigende Anskuelse¹⁹).

Ved Enkelthederne i Udkastet, hvormange af disse der end i en eller anden Henseende maaskee kunde fortjene en nøiere Betragtning, skal jeg ikke for Øieblikket opholde mig, da der senere formodentlig dertil vil blive rig Leilighed, forsaavidt der for mig maatte være Anledning til at benytte den under de fortsatte Behandlinger, men dog kan jeg ikke ganske afholde mig fra endnu at tilføie et Par Ord om det, hvis jeg maa sige det, *Allervæsentligste* ved det hele Udkast. Hvad kan det nemlig nytte at tilveiebringe et Maskineri saa storartet, saa kombineret, som det her foreslaaes, naar Kompetencen, det Omraade, indenfor hvilket Beslutningerne skulle kunne gjøre sig gjældende, staaer aldeles uafgjort, og det er her, jeg maa tilstaae, at det forekommer mig, at Udkastet er i høieste Grad utilfredsstillende. Jeg siger paa ingen Maade, at det kunde være tilfredsstillende, jeg indrømmer fuldstændigt og villigt, at jeg ikke formaaer at indsee, hvorledes i dette Øieblik noget Forslag skulde kunne fremlægges, der i dette Punkt var i Stand til at tilfredsstillende; men deraf uddrager jeg den ganske simple Slutning, at saa er Øieblikket overhovedet ikke kommet til at foretage slige omfattende Forandringer²⁰).

Hovedparagrafen er naturligviis § 18, som udtaler, at den lovgivende Magt skal overantvordes til det nye Rigsraad i Forbindelse med Kongen; men naar der saa er Tale om, hvad Gyldighed de saaledes fremkomne Love skulle have, indskrænker Paragrafen sig til og maa vel indskrænke sig til at give en meget uklar og utilfredsstillende Bestemmelse i saa Henseende, idet der nemlig siges, at Gyldigheden af et af Rigsraadet og Kongen vedtaget Lovudkast skal i Kongeriget og Hertugdømmet Slesvig ikke være afhængig af nogen anden lovgivende Magts Samtykke²¹).

Dette hænger paa det Allernøieste sammen med den Anskuelse, som jeg allerede i en foregaaende Samling af Rigsraadet havde Leilighed til at imødegaae, den nemlig om det overhovedet paa Fællesomraadet gik an, saaledes at dele territorielt²²). Det kan ikke nytte, hvilke Illusioner man i denne Retning end hengiver sig til, thi Virkeligheden staaer jo bagved med sin tvingende Magt, og om vi end nok saa meget lukke Øinene for den, saa vil den vel vide at gjøre sig gjældende. Der er ikke et saadant Territorium tilstede for den langt overveiende Deel af de Anliggender, om hvilke der her kan blive Tale, som man med en Lineal kan skære over, være sig paa det ene eller andet Sted. Naar der, for øieblikkelig at komme tilbage til noget af det meest Slaaende, f. Ex. er Tale om vor Statsgjæld, der udgjør en saa overordentlig væsentlig Bestanddeel af vort finansielle Liv, hvad kan det da nytte, hvis vi ville gjøre en Forandring i den ene eller anden Retning, at man siger os, at denne Forandring ikke skal kunne anfægtes i Kongeriget og i Hertugdømmet Slesvig af nogen anden Landsdeels Lovgivningsmagt, thi hvor er Statsgjælden i Kongeriget og i Hertugdømmet Slesvig? Statsgjælden eksisterer aldeles ikke saaledes fordeelt paa Territoriet. Det er jo fuldkommen umuligt at sige, hvorledes en saadan Lov skulde kunne gennemføres i Kongeriget og i Hertugdømmet Slesvig uden at være gennemført i Hertugdømmet Holsteen. Ja, det skulde da være, at man med eet Slag vilde tage den hele Statsgjæld og betragte den som kongerigsk-slesvigsk, hvilket dog vel neppe Nogen vilde falde paa. Det Samme gjælder om Flaaden; det Samme om Armeen.

Men, vil man sige, da Armeen er tilsigtet deelt²³), saa vil det Punkt falde bort. Nei, det vil ikke falde bort. De Love, der angaae den særlige Armeeafdeling, som man tænker sig oprettet for Kongeriget og Slesvig alene, vilde dog ikke kunne tabe deres Kraft, fordi en tilsvarende Deel af Armeen befandt sig udenfor Kongeriget og Slesvig. I dette Øieblik ligger jo en Deel af de Tropeafdelinger, der under en saadan Tilstand maatte siges at være kongerigsk-slesvigske, i Holsteen, og de Love, der gives for dem, maae være lige gjældende, hvad enten Tropperne ligge paa den ene eller paa den anden Side af Eideren. —

Jeg troer — jeg gjentager det — at Forholdet ikke kan løses paa nogensomhelst fuldstændig Maade eller vil blive løst saaledes, at man kan være tilfreds dermed. Dette gjælder naturligviis i fuldt Maal om alle de midlertidige Bestemmelser, der ere knyttede til Udkastet²⁴), og som skulle anvise den Vei, der indtil Videre vil være at gaae. Disse midlertidige Bestemmelser har jeg lige-saalidt været istand til at magte som et andet æret Medlem, der idag begyndte Forhandlingerne, og som aabent indrømmede, at han ikke havde kunnet gennemtrænge dem i deres fuldstændige Betydning²⁵). Han troede deri at see noget meget »Kløgtigt«, det kan jeg for mit Vedkommende ikke. — Forholdet, der er tilstede, er simpelt, og jeg troer ikke, at nogen Kløgt her vil slaae til; det er umuligt ved nogensomhelst Kløgt at gjøre 3 til 2 eller 2 til 3. Naar der er et virkeligt Fællesskab bestaaende, kan man ikke ved nogensomhelst Bestemmelse bringe det til saaledes at forsvinde. Den Udsondring, der tilsigtes, og hvori Mange søge den eneste heldige Løsning af vore Forviklinger, er jo ikke tilveiebragt. Naar og forsaavidt denne Udsondring tilveiebringes, da og forsaavidt vil den her omhandlede Lovgivningsmagt kunne indtræde; da og forsaavidt vil Friheden komme tilstede; men indtil da er der ikke Frihed for Lovgivningsmagten i Behandlingen af disse Sager.

Med Hensyn til Enkelthederne har jeg allerede udtalt, at jeg for Øieblikket ikke derpaa skal gaae ind; i ethvert Fald skal jeg forbeholde mig det til et senere Stadium.

Rigsraadets 25. Møde, Onsdag den 4de November 1863.

Dagsorden: 2den Beh. af Udkast til Grundlov for Kongeriget Danmarks og Hertugdømmet Slesvigs Fællesanliggender.

(Rigsraadstidende 1863, II, Sp. 831—45.)

ANDRÆ: Det Ændringsforslag, jeg har stillet under No. 35¹⁾, indtager en saa beskeden Plads, at det med Undtagelse af et Par korte Ytringer af Ordføreren²⁾ slet ikke har været omtalt under den hele Forhandling, ligesom det heller ikke af Konseilspræsidenten er blevet berørt i det Foredrag, hvori han oplyste Forsamlingen om Regjeringens Stilling til de foreliggende Ændringsforslag³⁾, hvoraf jeg tillader mig at uddrage den Slutning, at der deri ligger, at Ændringsforslaget egentlig er Regjeringen lige-gyldigt, det vil sige, at det ikke vil kunne tilveiebringe nogen-somhelst Hindring for Sagens Fremme i Almindelighed, om det vedtages.

Naar jeg har stillet mit Ændringsforslag, har det imidlertid været, fordi det i mine Øjne, uagtet dets tilsyneladende Ubetydelighed, dog er af Vigtighed; det rammer igjennem den Talforandring, som det omhandler, et Princip, og det et Princip, som jeg troer, at det er overordentligt klogt at holde fuldkommen fast. Naar Udvalget nemlig har foreslaaet, at de i dets Forslag under 36 a⁴⁾ anførte 18 kongevalgte Medlemmer skulle fordeles saaledes, at der for Kongerigets Vedkommende skulde udnævnes 12, og for Hertugdømmet Slesvigs Vedkommende 6, saa foreslaaer jeg, at disse Tal, 12 og 6, ombyttes med 14 og 4.

Den ganske korte Berøring af Forslaget fra Ordføreren Side gik ud paa, at man ikke maatte være pedantisk i Opretholdelsen af disse Kvotientforhold⁵⁾ — det var vel just ikke Ordene; men det var den Tanke, der laa i den ærede Ordførers Ytringer. Nu kan jeg for det Første ikke ganske samstemme hermed; jeg troer, at det ved disse Principers Gjennemførelse, især naar de gaae ud paa Talbestemmelser, er ret godt at være, om jeg saa maa sige pedantisk; naar man først tilsteder en vis Svæven bort

fra Principet, er det meget vanskeligt siden at vide, hvor man skal finde den Grændse, indenfor hvilken man bør standse. Men især troer jeg ikke, at denne Bemærkning var beføiet ligeoverfor mit Ændringsforslag; thi jeg har jo ingenlunde foreslaaet et vidtgaaende Pedanteri med Hensyn til Opretholdelsen af disse Forholdstal med Hensyn til det nærværende Lovforslag i det Hele.

Det er jo ikke undgaaet min Opmærksomhed, at naar man foreslaaer et Folkething paa 130 Medlemmer, hvoraf 101 skulde vælges for Kongeriget og 29 for Slesvig⁶), saa er dette ikke nogen pedantisk Gjennemførelse af Principet; thi til 101 Medlemmer for Kongeriget svarer 26 for Slesvig; men her har jeg, uagtet jeg, som sagt, ikke kan erkjende, at det vilde være pedantisk at fastholde Tallet 26, dog maattet indrømme, at der var andre Hensyn, der gjorde sig gjældende, og som saaledes hang sammen med den Grundtanke, hvorpaa Lovudkastet hviler, at der deri kunde søges en ret antagelig Grund til at indrømme en Afvigelse som denne, en Afvigelse, der dog til Syvende og Sidst ikke er meget stor, idet Forholdene 26—101 og 29—101 dog ikke kunne siges at ligge meget fjernt fra hinanden. Men ganske anderledes er det, naar der er Tale om en Fordeling paa en saadan Maade, at man sætter Slesvigs Kvotient ligeoverfor Kongerigets som en Halv til en Heel. At ville indrømme for Slesvig Halvdelen af det Medlemsantal, der fastsættes for Kongeriget, forekommer mig at være en meget betegnende Afvigelse fra Principet, og jeg skulde derfor ønske, at man vilde ændre Tallene saaledes, som jeg har foreslaaet, især da jeg ikke har hørt den allerringeste Grund angivet, hvorfor man i dette Tilfælde paa eengang har forladt den simple og naturlige Fordelingsmaade. —

Med dette Forslag hænger et andet Forslag sammen; det er i Grunden det samme, men i en noget anden Form, nemlig det under 35 b anførte, hvorefter Ordene »en Fjerdedeel« i Udvalgets subsidiære Forslag skulde forandres til »en Femtedeel«⁷). Mit Forslag er stillet for det Tilfælde, at det skulde fastholdes,

at 25 Medlemmer bleve valgte af Hs. Majestæt Kongen; jeg foreslaaer da, at af disse 25 de 5 skulle være bosatte i Slesvig ligeoverfor 20 i Kongeriget, hvilket nøiagtigt svarer til Forholdstallet, istedetfor at Udvalget vil have, at en Fjerdedeel skulde falde paa Slesvig, hvilket, i Forbigaaende sagt, ikke engang lader sig udføre; thi $6\frac{1}{4}$ kan dog ikke udnævnes.

Imidlertid er det ikke min Hensigt ved at stille disse Underændringsforslag at antyde, at jeg forøvrigt kunde ønske at slutte mig til de Forslag, hvortil mine Underændringsforslag ere stillede. Jeg har nu hørt, at det fra Regjeringens Side ikke vil møde nogen Vanskelighed, om Udvalgets Fleertals Forslag bliver vedtaget⁸⁾, og det har just været i Forudfølelse af, at en saadan Erklæring kunde fremkomme, at jeg, uagtet jeg forøvrigt ikke vil slutte mig til en saadan Ordning af Landstinget, dog fandt det at være min Pligt at stille mine Underændringsforslag. Jeg har nemlig efter moden Overveielse ikke kunnet see tilstrækkelig Grund til at afholde mig fra at stille disse Forslag deri, at der ved deres Antagelse dog ikke fremkom en Forfatning i en saadan Form, som jeg maatte kunne erkjende for tilfredsstillende; thi naar jeg ikke vilde være aldeles Pessimist, maatte jeg være i høi Grad interesseret i, at ikke Noget, der i Udkastet meget væsentligt ændrede, hvad jeg maatte ansee for det under alle Omstændigheder Ønskeligste at opretholde, skulde blive vedtaget ved en Mangel fra min Side.

Jeg kan som sagt ikke slutte mig til Udvalgets Forslag, som forekommer mig at være en meget væsentlig Forværring af det af Regjeringen stillede. Jeg kan ikke see, at der er Noget vundet ved at forandre de Kongevalgtes Antal ligeoverfor de umiddelbart Valgte paa den Maade, her er Tale om; det vil erindres, at istedetfor at Regjeringen foreslaaer 25 Kongevalgte ligeoverfor 50 umiddelbart Valgte, gaaer Udvalgets Forslag ud paa, at der skulde være 18 Kongevalgte ligeoverfor 65 umiddelbart Valgte⁹⁾, hvorved altsaa Forholdet i det Hele paa en ikke uvæsentlig Maade bliver forrykket. Jeg overseer ikke, at paa den anden Side vil der fremkomme, hvad der i Manges Øine maaskee kan synes

at være en stor Fordeel, et større Antal Medlemmer i det nye Landsting. Dette kunde maaskee have en vis Betydning, naar man senere tænker paa at lade dette Landsting træde sammen med Folkethinget, for i visse Tilfælde at tage Beslutning om finansielle Love¹⁰), men dette er for mig dog af ganske underordnet Betydning. —

Der er desuden andre Bestemmelser, der synes mig at være meget kunstige; saaledes indføres det paa engang, at et Medlem for Færøerne skal optages i Landstinget¹¹), og det uagtet man har den største Vanskelighed ved at faae dette Medlem valgt, idet man ikke har dristet sig til her at foreslaae de almindelige Valgeregler anvendte med Hensyn til Valgretsensus, Valgmaade o. s. f[r]. Paa engang gjør man et Sidespring og indretter, hvad man forøvrigt synes at have havt saa stor Betænkelighed ved, et indirekte Valg igjennem en særlig lovgivende Forsamling og foreslaaer, at det omhandlede Medlem skal vælges af Lagthinget. En saa besynderlig Anomali synes der mig ikke at være den allerringeste Grund til at gaae ind paa, især da Færøerne efter deres Folketal med god Grund kunne siges at være fuldstændig repræsenterede ved at have eet Medlem iblandt 205 Repræsentanter, og det saameget meget mere, som de Anliggender, hvorom der her er Tale, dog ikke kunne siges paa nogen særegen Maade at berøre de færøiske Interesser. Jeg kan derfor ikke see nogen-somhelst Grund til saaledes paa eengang at komme med et saadant Forslag uden den maaskee for Mange meget vigtige Omstændighed, at der i det nu bestaaende Landsting findes en Landstingsmand for Færøerne, og her kommer jeg egentlig til, hvad der ligger bag ved denne hele Forhandling; det er den dybe Ærefrygt for, hvad der i 1849 blev vedtaget med Hensyn til Rigsdagens Sammensætning.

Det er dette, som nu synes at hvile med Centnerlast paa den hele Stilling; det er, som om vi vare skruede tilbage og vare komne til at staae, paa engang vakte af en lang Drøm, hvor vi stode i 1848. Der er fra forskjellige Sider kastet historiske Tilbageblik¹²). Det er nu en Selvfølge, at uagtet Historien er een,

gives der forskjellige Maader at see den paa; Enhver, der dreier det historiske Kaleidoskop, faaer et Billede frem, der for *ham* synes usvigelig at være det rette, men Andre, som holde Kaleidoskopet anderledes, see Billedet i en anden Form. Jeg kunde da ogsaa have Lyst til at kaste et kort Tilbageblik paa det Kredsløb, vi have gennemgaaet fra 1848—1863. Et saadant Kredsløb paa 15 Aar forekommer jo ikke sjældent i Folkenes Udviklingshistorie.

Lad os da i ganske faa Træk see, hvad det er for forskjellige Stadier, vi i dette Tidsrum have gennemgaaet. I 1848 stode vi ved et Eider-Danmark. Den store nationale Begeistring sluttede sig, klamrede sig til denne Forestilling, der mange Aar iforveien var udbredt og nu stod som den frelsende. Omstændighederne traadte fremmede til; det var umuligt, at nogen afvigende Anskuelse i den første Tid kunde faae Lov til at gjøre sig gjældende. Da der imidlertid handledes om at *gjennemføre* Forestillingen, hvortil væsentlig hørte at bortskjære af Monarkiet en heel Landsdeel, at tilsidesætte Hensynet til de Baand, som gennem Aarhundreder havde forenet den med de øvrige Dele af Monarkiet, fremstod der store og uovervindelige Vanskeligheder, uovervindelige for en Magt, der ikke havde Hundredetusinder af Bajonetter at støtte sig til. Det varede derfor ikke længe, før det anerkjendtes, at man var kommen paa Vildspor, at det ikke var muligt at gennemføre, hvad man betegnede som det store *Folkeønske*.

Den første Modifikation, der indtraadte, som var Mange i høi Grad imod, men som jeg iøvrigt finder at være i ganske god Konsekvens med den strenge nationale Opfattelse, var den, som Alle ville erindre, at man begyndte at reise Spørgsmaal om Slesvigs Deling. Dette mødte Modstand, og et bestemt Udsagn om, at det ikke skulde skee, fandt almindelig Tilslutning¹³). Derhen vilde Folket ikke. Saa kom Slesvigs Selvstændighed, men dog naturligviis saaledes opfattet, at dets uløselige Forbindelse med Kongeriget iøvrigt maatte opretholdes ved Siden af. Men under forgjæves Forsøg paa ogsaa under denne Form at kunne komme

til et virkelig taaleligt Resultat endte man med — Heelstaten, — lad os forøvrigt ikke hænge os i Navnet —, dog saaledes, at den kun skulde omfatte Fællesanliggenderne, medens de særlige Anliggender skulde være overgivne til Landsdelenes særlige Raa-dighed.

Denne Løsning fremtraadte først i en nærmest absolutistisk Form¹⁴), hvilket Udtryk jeg bruger for at betegne min Tankegang, ikke for at kaste den ringeste Dadel paa Begivenhedernes Udvikling; men den traadte senere frem i en fuldstændig konstitutionel Form¹⁵), og her skulde man nu troe, at Kredsløbet havde været tilendebragt, hvilket ogsaa vilde være skeet, hvis Alt var gaaet paa en fuldkommen normal Maade. Men, som bekjendt, kunde vi ikke standse herved, og fra dette Øieblik vare vi igjen i Bevægelse, i en Bevægelse, som Mange ville betragte som en Fremgang, men som jeg betragter som en stadig Tilbagegang, som en Opløsning af det Resultat, der var blevet vundet.

Nu ere vi komne tilbage igjen til 1848, tilbage igjen til et Eider-Danmark, tilbage til at forsøge Gjennemførelsen af det tidligere »Folkeønske«, og jeg kan kun udtale mit Haab om, at hvis vi atter skulle til at gjennemløbe de samme Bevægelser, det da maa lykkes os paa ethvert Punkt, hvor det vil være altfor farligt at blive staaende fast, at komme ud over det ligesaa godt, som det er skeet i de forløbne 15 Aar. —

Det kan derfor ikke undre os, at træffe gamle Bekjendte fra 1848. Vi høre de samme Røster gjøre sig gjældende med samme Vægt; vi høre atter Talen om almindelig Stemmeret, om Skatte-ydernes særlige Stilling, deres Ret og Forpligtelse, om Diætløshed, og alle de gamle Spørgsmaal fra 1848; de dukke igjen frem. Af alle disse Spørgsmaal indtager naturligviis det om, hvad der fra en vis Side betragtes som Folkets uafhængelige Ret, den saakaldte almindelige Valgret, den overveiende Plads. Ja, naar vi saaledes vende tilbage til 1848, er, i visse Henseender, Skuffelsen endogsaa ganske overordentlig.

Vi gjenfinde atter i det høie Ministerium de to Mænd, som blandt Alle — det troer jeg at turde sige uden at krænke nogen

Anden — have den meest afgjorte Fortjeneste af at have gennemført den almindelige Stemmeret¹⁶); jeg overseer paa ingen Maade, at Tidsbevægelserne i 1848 meget fremdreve dette Spørgsmaal, men jeg troer ganske vist, at dersom de to ærede Medlemmer ikke saa bestemt, stærkt og energisk havde taget sig af Spørgsmaalets Gjennemførelse, vilde det ikke under de daværende Forhold, i det Mindste ikke i den Udstrækning, være traadt ud i Livet. Ligesaalidt kan jeg unnlade nu at tillægge de ærede Medlemmer særlig Fortjeneste af at see Spørgsmaalet igjen her, hvor, i det Mindste en Deel af os, forbauses over at træffe det. Thi at Spørgsmaalet om almindelig Valgret nu pludselig opstaaer i Monarkiets eller i Danmarks-Slesvigs Repræsentation er vistnok for Mange foruden for mig saare overraskende. Den ærede Ordfører indtager atter sin gamle Plads; han staaer som i 1848, støttende de høitærede Ministre, med Hensyn til Sagens Gjennemførelse¹⁷). Der var tillige en anden Ordfører i den grundlovgivende Rigsforsamling, en Ordfører, der traadte op for en Deel af Grundloven¹⁸); han sidder ikke længer i denne Forsamling paa samme Plads som dengang; men vi finde ham paa en anden Plads: han staaer i Spidsen for Hans Maiestæts Ministerium!

Men om der ogsaa med Hensyn til visse Forhold kan synes nu at være en skuffende Lighed med 1848, saa finde vi dog Alle, at *Uligheden* er overveiende. Bagved os staaer ikke Proklamationerne fra *hôtel de ville* i Paris, deres jublende Modtagelse af hele Frankerig; ikke Bevægelsen i Preussen eller i Frankfurter-Parlamentet og den triumferende Gjennemførelse overalt af Principet om den almindelige Stemmeret¹⁹). Derfor ligge 15 Aars Erfaringer bagved os, der ikke ere spildte, i det mindste ikke for Alle.

Jeg har nu aldrig været nogen ubetinget Tilhænger af den almindelige Stemmeret²⁰). Jeg har ofte hørt — og det er maaskee gaaet Andre som mig —, at det var en Svaghed, man viste, naar man i 1848 ikke var en saadan ubetinget Tilhænger af den og ikke desto mindre gik ind paa at vedtage den. Jeg troer, og jeg siger det aabent, at hvis Forholdene kom tilbage

som i 1848, vilde jeg handle som dengang og ikke tiltroe mig større Styrke, end jeg dengang udviste. Jeg vil bede Andre — og vi have Mange i denne Sal, som ikke vare tilstede 1848 — nu selv forsøge, hvad det vil sige at staae imod Opinionens stærke Strøm; og det er ikke nogen saadan Strøm, der gaaer igjennem Salen nu, som den, der i 1848 greb os; det er langt lettere nu at holde paa, hvad man anseer for det Rette, end i 1848, da Saa-meget stod paa Spil. Jeg skynder mig imidlertid strax at tilføie, at jeg ikke har Skygge af Anledning til at antyde, at jeg ikke fuldstændig respekterer den almindelige Stemmeret, *hvor den nu er*, nemlig i Folkethinget for Kongerigets særlige Anliggender. Men derom er jo ikke Talen, men om at gjennemføre den og gjøre den eneraadig — efter min Opfattelse — i det fælles Rigsraad for Kongerigets og Slesvigs Fællesanliggender indtil videre, og det er et væsentlig forskjelligt Spørgsmaal.

Man siger, at der foreligger os en Erfaring, og hvorfor, spørger man, skulle vi see bort fra den? Vi have i 15 Aar seet Rigsdagen i Virksomhed; af hvilke Grunde skal det ikke tages med i Betragtningen, at denne Virksomhed har været heldbringende for Landet? Vi have seet Rigsdagen Haand i Haand med Kronen gjennemføre en Række vigtige og heldbringende Love, og der er fra en anden Side gjentagende provoceret Udtalelser, om det var muligt at eftervise, at nogen uretfærdig Lov var fremkommet²¹). Jeg troer, der ligger meget Falsk i den Maade at argumentere paa. Jeg har ikke isinde at ville opkaste nogensomhelst Tvivl, om Alt, hvad der saaledes er gjennemført i Lovgivningen, er retfærdigt eller ikke; men jeg maa bede at bemærke, at hvad der er fremkommet som Lov, er jo fremkommet ved en fælles Overenskomst mellem de forskjellige Lovgivningsfaktorer, blandt hvilke Regjeringen indtager en ikke ringe Plads, og her maa man vel lægge Mærke til, at Regjeringen ligeoverfor Kongerigets Rigsdag, indskrænket til de særlige Anliggender²²), har havt og har en ganske anden Stilling, end der er Tale om at give den, hvis denne Forfatning træder i Live.

Vi maae vel erindre, at den Fordring kunde ikke fremstaae, at

Kronen skulde vælge sine Raadgivere af Folkethingets Majoritet²³). Der var andre Landsdele med ligeberettigede Forsamlinger²⁴), og der var fremfor Alt *over* samtlige Landsdele en Forsamling²⁵), der i saa Fald, naar man vilde optræde med de strengt parlamentariske Fordringer, maatte have overveiende Krav at gjøre gjældende. Derved har med Nødvendighed været given en Moderation i den hele Optræden af denne Deel af Lovgivningsmagten, en Moderation, som der aldeles ikke længere vil være Tale om, naar en Forsamling, sammensat som den, der nu foreslaaes, indsættes for alle Anliggender. Da maa med Nødvendighed Forholdet vende sig, og da maa med Nødvendighed ved de afgjørende Beslutninger Majoriteten i den Deel af den lovgivende Magt, som har den overveiende Betydning²⁶), ogsaa komme til at faae den endelige og Alt overveiende Betydning. Derved vil Forholdet forrykkes, og der kan derfor ikke være Tale om at kunne drage Slutninger af, hvad vi have seet i de forløbne 15 Aar, til den Fremtid, vi endnu ikke have seet.

Men endelig maa jeg sige, at Argumentationen ikke destomindre, bortseet fra hvad jeg nu har anført, forekommer mig aldeles utilfredsstillende; thi det Videste, hvortil man kan komme, er dog til at opstille den Paastand: at meget Heldbringende er gennemført, og at intet Fordærveligt er traadt i Live. Men hvorledes vil man kunne godtgjøre, at disse Frugter nødvendigviis hænge sammen med den Stilling, den almindelige Stemmeret har faaet ved Dannelsen af Repræsentationen for Kongerigets særlige Anliggender? Det vil være aldeles ugjærligt at eftervise dette, og hvem siger, at ikke endnu langt mere heldbringende Følger vilde kunne være fremstaaede, hvis ikke Spændinger, hvis ikke Bitterhed, hvis ikke Mistvivl, hvis ikke Uenighed ofte var traadt frem, hvor man maatte have ønsket at see dem fjernede. Jeg troer derfor ikke, at man paa nogen Maade kan ved en saadan Argumentation komme til at bevise, hvad man dog tilsigter beviist, at selve Institutionen, Rigsdagen, skulde være dadelfri, men — jeg gjen tager det — jeg har ikke i Sinde herved at ville antyde, at der skulde være fjerneste Grund til at forsøge paa at borttage den

almindelige Stemmeret fra Kongerigets Folkething, saalænge dette holder sig til Kongerigets særlige Anliggender, hvor jeg finder den fuldt berettiget —, havde jeg en anden Mening, skulde jeg frit og aabent udtale den.

Naar man iøvrigt taler om alt det Gode, der er fremkaldt og tilveiebragt ved Rigsdagen²⁷⁾, saa kan det jo synes, at for dem, der ikke ganske dele en saadan Optimisme, kunde der være stærk Opfordring til at yttre afvigende Anskuelser, men det er vanskeligt, og især vil man indsee, at det vil være overordentlig vanskeligt i denne Sal at kunne føre Beviser for en saadan afvigende Menings Rigtighed. Jeg skal derfor indskrænke mig til en ganske kort Bemærkning, nemlig den: at jeg ikke anerkjender og ikke kan anerkjende, at Rigsdagen ved sin S sammensætning har havt en saa heldig Indflydelse paa den sunde og gode Økonomies Gjennemførelse her i Landet, som man fra enkelte Sider synes at ville paastaae²⁸⁾. En vis Art af Økonomi har jeg ganske sikkert seet fremmet endogsaa i høi Grad ved Rigsdagen, men jeg troer, at man ogsaa vil kunne anføre Exempler paa, at naar der er Tale om de *store* Summer, saa var ikke altid en sund og god Økonomi tilstede, og jeg troer at kunne anføre Love, som angaae mange Millioner, og som neppe kunne, hvad man iøvrigt vil sige om dem, betegnes som *økonomiske*, som stemmende med sund og god Økonomi, og med Hensyn til hvilke Love jeg vil opfordre Enhver til at spørge sig selv, om man troer, at de kunde med lignende Lethed have været gennemførte i denne Sal (*Tscherning*: Det gjøres efter § 54²⁹⁾ eller hvad det nu er for en Paragraf.) Ja, den Paragraf ligger altid i det ærede Medlems Tanke (*Tscherning*: Hør!), men jeg forsikkrer det ærede Medlem om, at ingen Regjering vilde driste sig til at overtage et saadant Ansvar; at det Ansvar, der i slige Tilfælde skulde overtages ved § 54, vilde enhver Regjering skræmmes tilbage for; — men det er Ulykken, at naar man har en Forsamling, paa hvis Skuldre man kan lægge Ansvaret, saa kan man med Lethed bære sin Deel deraf.

Vender jeg mig nu til den store Række af Ændringsforslag, der foreligge med Hensyn til disse Paragrafer — jeg havde nær

sagt §§ 30—36 som en gammel Erindring³⁰), men det er nok §§ 20—26, ja, saa langt ere vi komne tilbage — saa skal jeg ganske kort udtale, at jeg agter at stemme imod dem Alle med en enkelt Undtagelse, som jeg nærmere skal antyde. Jeg foretrækker det af Regjeringen forelagte Udkast for alle de foreslaaede Ændringer. Det er skeet, hvad man ikke skulde have troet, at det, Regjeringen tilraader, i denne Forsamling er befundet at være for konservativt, og at man fra alle Sider har bestræbt sig for med en enkelt Undtagelse at borttage af det Konservative.

Hvad nu angaaer samtlige Forslag om Nedsættelse af Skatte-census, om dens Forandring til 150 Rd. eller til 100 Rd.³¹), eller om den fuldkomne Bortkastelse af Indtægtscensus³²) osv., saa mener jeg, det maa let indsees, hvor ugjærligt det vil være at gaae ind paa dem. For ramme Alvor troer jeg dog ikke, at man nu længere kan tænke paa at ville gennemføre en Census, der alene hvilede paa Skat, og at bortkaste ethvert Hensyn til Indtægt. Store Privilegier kan man ville tillægge en vis Klasse af Statsborgere; men et saadant Privilegium som dette, der skulde bestaae i, at den Klasse udelukkende — thi det vilde faktisk blive Tilfældet — skulde komme i Besiddelse af den hele Valgret, lader sig ikke længere gennemføre. Det vilde være godt for os Alle, om man ikke i tidligere Dage altfor meget havde forsøgt at indføre lignende Bestemmelser.

Altsaa at tilsidesætte en Indtægtscensus maa jeg betragte som aldeles ugjærligt og umuligt. Maaske kan man komme til igjen at høre saadanne Udtalelser, som jeg ogsaa troer, ere faldne her i Salen, som at Skatteyderne skulde være de, der i en *særlig* Grad bidrage til Statens Opretholdelse, som om de andre Medlemmer af Samfundet, der ikke betale direkte Skat, ikke ogsaa vare Skatteydere, som om navnlig de, der ere lønnede af Staten, maatte siges paa en særlig Maade at leve af de Andres suurt erhvervede Formue; men disse Paastande ere jo nu forlængst antikverede³³); forlængst har man jo indset, at Skatteydelsen kun er en reen Navneværdi, og at ligesaa urimeligt, som det vilde være, om man kaldte den Kjøbmand, der fortoldede et

stort Antal Varer, den store Skatteyder med Hensyn til den indirekte Afgift, Tolden, idet man glemte, at det er de Mange, der senere forbruge Varerne, der komme til at betale ham hans Udlæg tilbage, ligesaa urimeligt vilde det være at kalde den Mand, der eier en Eiendom og indbetaler Skatten deraf, den store Skatteyder, og lade alle dem, der boe som Leiere i hans Sted og betale deres Leie og deri Skatten, blive betragtede som tærende Medlemmer af Samfundet. Og det Samme gjælder jo om Skatten paa Jord; dér er det samme Forhold tilstede. Naar Jorden har været i fri Omsætning i længere Tid, er Skatteforholdet jo fuldkommen udjævnet; det er, som man nu fra alle Sider erkjender, et ganske simpelt Prioritetsforhold, en Prioritet, der er gaaet over i Eiendommene. At saaledes alle Statsborgere i et velordnet Samfund komme til at deeltage i Udredelsen af de Skatter, som dette Samfunds Opretholdelse gjør det nødvendigt at paalægge Folket, troer jeg er en Sandhed, som man ikke længere kan ryste.

Det er derfor aldeles nødvendigt, naar man som her vil sondre Befolkningen i forskjellige Afdelinger, at fastsætte et eller andet Kriterium for Sondringen, der efter sin Natur er anvendeligt paa *alle* Statsborgere. Nu er det ganske vist, at enhver Sondring maa være vilkaarlig, og at der ikke er Tale om, at man mere vil kunne forsvare 1200 Rd. som Grændse for en Indtægtscensus end 1000 Rd. eller 1500 Rd.; her indtræder det rene Skjøn. Men hvad jeg maa fastholde, er, at det ikke gaaer an, naar en Indtægtscensus eengang er antagen, at rokke ved Skattecensus, naar den er fastsat i det rette Forhold dertil. Ja, jeg vil gaae videre og sige: Der ligger i Grunden slet ikke nogen Vægt paa, at Skattecensus skal være lav; man kan, for at jeg skal udtrykke mig paa en Maade, der vil gjengive min Tanke skarpt og bestemt, om det ogsaa i første Øieblik vil see ud som en Paradox — man kan ikke sætte Skattecensus for høit, men meget let sætte den for lavt³⁴). Naar man nemlig i Almindelighed omtaler disse Bestemmelser, skulde man jo troe, at Forholdet var saaledes, at man delte hele Befolkningen i to Klas-

ser, saaledes at der var een Klasse, der skulde eftervise at være i Besiddelse af en vis Indtægt, og en anden, som skulde eftervise at yde en vis Skat; men det er jo slet ikke Tilfældet. Den ene af disse Ansættelser gaaer jo over *hele* Befolkningen, Indtægtscensus gjælder for Alle, og den anden er i Grunden reent overflødig og kunde aldeles borttages; fastholder man den ikke desto mindre, saa skeer det dels af gammel Tradition³⁵), dels af Bekvemmelighedshensyn for at give enkelte Statsborgere Leilighed til paa en lettere Maade at godtgjøre deres Valgberettigelse; men gaaer man ud over disse Hensyn, og vil man ikke blot give dem denne Bekvemmelighed, men tillige give dem en anden Valgberettigelse end den, de iøvrigt, stillede lige med alle deres Medborgere, kunne gjøre Krav paa, saa gjør man Uret. Derfor seer jeg ikke nogen stor Fare ved, at Skatten sættes høit, thi det vil kun medføre lidt større Uleilighed med Hensyn til visse Vælgeres Godtgjørelse af deres Valgberettigelse, der ogsaa paa anden Maade ere i Besiddelse deraf, hvorimod man, naar man sætter den betydeligt lavere, med Fastholdelse af den tidligere Indtægtscensus, vil gjøre en virkelig Uret, idet jeg gaaer ud fra, at man dog vil være enig i, at man bør maale Alle med samme Aalen. —

Om Diæterne³⁶) skulde jeg dog ønske at sige et Par Ord, som hidtil ikke ere blevne udtalte. Dette er ogsaa af de Spørgsmaal, som ere blevne i høi Grad upopulære; det ansees jo nu næsten af Alle, som om det var et Gode at bortkaste den Bestemmelse, som Forfatningen af 2den Oktober 1855 har, ikke opfundet, men som den har forefundet og taget, nemlig den, at der istedetfor en daglig Godtgjørelse gives Raadets Medlemmer en fast og rund Sum om Aaret³⁷); jeg veed ikke, hvorledes Stemningen er kommen til at gaae i den Retning, men jeg erkjender, at den er det. Jeg kan imidlertid ikke fravige, at det Værdigste for en Folkerepræsentant er at have et fast Vederlag; om dettes Størrelse kan man strides, derom kan man være kommen til forskellige Overenskomster, men jeg troer, man maa indrømme, at det ikke i Principet er passende og værdigt at faae denne

Godtgjørelse dagviis, saaledes at det under mange Omstændigheder kunde faae Udseende af, at Repræsentationen kostede for meget, ved at man var for mange Dage sammen. Imidlertid er der jo ogsaa fremkommet Forslag om aldeles at forkaste Diæter, men saavidt jeg har kunnet see, er dette Forslag mødt paa en saadan Maade³⁸), at det ikke er at befrygte, at man vil gaae ind derpaa; det vilde ogsaa i mine Tanker være et Privilegium for en vis Klasse af Medborgere, som maaskee vilde blive meget dyrt. Jeg mindes herved om den Anekdote, som vel er Flere bekendt, at da man fortalte Ludvig den 18de, at det i Chartet var bestemt, at de Deputerede ikke skulde have Vederlag, udbrød han: »Naa, det vil blive dyrt for Frankrig!« —

Det ene Forslag, som jeg er enig i, og som jeg ønsker at stemme for og gjerne vil anbefale, idet jeg betragter det som en virkelig Forbedring, er det, der af et æret Medlem (Jacobson³⁹)) er stillet om, at de Kongevalgte, de af Hans Majestæt Kongen valgte Medlemmer, skulle udnævnes paa Livstid, men ikke for et bestemt Tidsmaal⁴⁰). Dette er altid forekommet mig at være det ene Naturlige, og jeg indseer ikke, hvorledes man vil være istand til at anføre nogenlunde gyldige Grunde derimod. Den ærede Ordfører har erkjendt, at det havde hans Sympati⁴¹), og den høitærede Konseilspræsident har ogsaa i den Henseende, saavidt jeg har forstaaet, væsentligt henholdt sig til Ordføreren; ialtfald har han ikke udtalt, at det fra Regjeringens Side vilde støde paa Vanskeligheder, om dette Forslag blev vedtaget af Forsamlingen⁴²). De Oplysninger, der ere givne af Ordføreren, vise ogsaa, at man vil være fuldkommen sikker paa en tilstrækkelig Vexlen, og at en altfor stor Vexlen let vil kunne medføre Ulemper. Jeg stemmer kun for *dette* Forslag og mod alle andre, dog med Undtagelse af et Redaktionsforslag, ifølge hvilket man vil indføre Benævnelserne »Folkeraad« og »Landraad« istedetfor »Folkething« og »Landsting«⁴³). Det er kun Navne, men jeg seer dog ikke, hvorfor man ikke skulde tage de rette og betegnende Navne, thi naar man har et »Rigsraad«, synes det at være ganske naturligt at kalde dets to Afdelinger »Folkeraad«

og »Landraad«. Jeg seer desuden ikke, hvorledes man ellers skulde undgaae den Konfusion, der vilde fremkomme ved at have forskjellige Repræsentationer med samme Navne ved Siden af hinanden.

Rigsraadets Landstings 16. Møde, Onsdag den 13de Juli 1864.

Dagsorden: 1ste Beh. af Forslag til en Adresse til
Hs. Maj. Kongen¹).

(Rigsraadstidende 1864, Landstinget, Sp. 220—25.)

ANDRÆ: Jeg har saa ofte, om ikke i denne, saa dog i andre Forsamlinger, havt Leilighed til at udtale mig imod Indgivelsen af Adresser overhovedet og fremfor Alt imod tvetydige og uklare Adresser²), at jeg ikke troer, at Nogen vil kunne formode, at jeg vil kunne slutte mig til nærværende Adresse; men efter min Opfattelse er der en meget forøget Opfordring i de Forhold, hvori vi befinde os³), til ikke nu at skride til Indgivelse af en slig Adresse.

Man kan give saa mange Forklaringer, som man vil, og man kan søge at fortolke Ordene paa tusinde forskellige Maader, det troer jeg dog, Alle ville føle, at denne Adresse oprindeligt har tilsigtet at udtrykke en meer eller mindre stærk Billigelse af det afgaaede Ministeriums Ledelse⁴). Det ligger i Sagens Natur, og det kan ikke bortforklares. Men nu mener jeg, at denne Billigelse paa ingen Maade burde finde Sted fra det høitærede Things Side, og allermindst i dette Øieblik; thi jeg troer, at der hersker i det hele Folk en saa dybtbegrundet Tvivl, om den Ledelse af Politikken, som vi nu gjennem et halvt Aar have seet udvikle sig i alle sine Conseqventser, var den rette, at det vilde være høist besynderligt, om vi foregreb en nærmere Undersøgelse, foregreb Historiens Dom, om vi, selv nok saa svagt, vilde udtale vor Billigelse deraf; og allermindst vilde det være i sin Orden at gjøre dette, naar vi alle samtidig have erkjendt Nødvendigheden af, at Hans Majestæt Kongen har søgt at omgive sin Throne

med Raadgivere, der, man sige, hvad man vil, dog staae det aftraadte Ministerium saa fjernt i politisk Henseende, som det vel er muligt⁵).

Jeg troer ikke, det vilde være ønskeligt, om det nuværende Ministerium, selv om Adressen modtog en endogsaa meget mild Fortolkning, selv om den endog gik over til indirecte at blive en Tilslutning til det, fik den, thi efter min Anskuelse vilde det ikke være godt, om de Herrer Ministre skulde træde frem for Europa som Mandatarer for Udførelsen af det Hverv, som min høitærede Sidemand (Lehmann) talte om. Han sagde nemlig udtrykkelig — og han troede sig berettiget til at tale i en stor Majoritets Navn, hvori jeg dog haaber, at han tager fejl — at han og den Majoritet, som han repræsenterede, vilde støtte Ministeriet, men begribeligvis kun saalænge, det gik i den Retning, som de vilde⁶). Dette mener jeg nu ikke er noget Præg, som vi bør søge at paatrykke det nye Ministerium; vi skulle tvertimod for at lette det den overordentlig vanskelige Stilling, som det maa indtage, lade det staae saa frigjort som muligt for Udførelsen af slige Hverv. Det vilde ganske vist være meget uhensigtsmæssigt paa denne Maade at træde op ligeoverfor dette Ministerium. Jeg seer jo ogsaa, at den høitærede Conseilspræsident paa en tilstrækkelig tydelig Maade har erklæret, at Regjeringen ikke ønsker at modtage denne Adresse, ja, at den ikke engang ønsker at modtage nogensomhelst Adresse⁷).

Dette, tilstaaer jeg nu, gik næsten ogsaa mig for vidt, thi jeg kunde nok tænke mig en Adresse, som den høitærede Regjering kunde ønske at modtage, en Adresse, der virkelig vilde støtte den i Udførelsen af dens Hverv. Jeg skal antyde, i hvilken Retning en saadan Adresse maatte gaae, idet jeg dog strax skal tilføie, at der ikke i den Adresse, som nu foreligger, indeholdes det Mindste, der kan udlægges paa den Maade. Det er os alle bekjendt, at, hvad enten man nu vil kalde det et Paaskud eller hvilket andet Udtryk man vil bruge, er det den nuværende Forfatnings Indførelse, som har spillet en høist beklagelig Rolle i den hele Tvist⁸), og det kan ikke nægtes, at det vilde være en Lettelse

for Regjeringen, hvis den kunde træde frem med en Fjernelse af denne Hindring. Jeg vilde derfor kunne stemme for en Adresse, der gik i den Retning, at den udtalte sig om Repræsentationens Beredvillighed til at imødekomme Bestræbelsen efter at tage den nuværende Forfatning af 18de November tilbage, en Forfatning, hvis practiske Værdi jeg dog troer, at man nu ikke længere finder saa overordentlig stor⁹⁾, hvorfor heller ikke Offret efter min Mening reelt vilde være saa stort. Hvis vi vare overbeviste om, at vi derved vilde skaffe Regjeringen en langt bedre Basis at staae paa ligeoverfor de Magter, med hvilke der skal underhandles, troer jeg ikke, at dette Offer var af de store eller tunge Offre, som man ikke skulde være beredt til at frembære.

Hvorom imidlertid Alting er, saa maatte der jo, for at en Adresse, der saaledes skulde gaae ind paa en Vurdering af de politiske Forhold i det Hele taget, kunde faae nogen Betydning, tilstedes en aaben og fri Drøftelse af disse Forhold; men nu finder jeg det i allerhøieste Grad besynderligt, at det høitærede Thing for Tiden kan ville beskjæftige sig med denne Adresse, da det jo ikke er mere end nogle faa Dage siden, at det erkjendte Umuligheden af [og] det Farlige og Utilstedelige i at ville fremkalde en saadan Drøftelse af de politiske Forhold i offentlige Møder for aabne Døre¹⁰⁾. Det maa jo da ogsaa være indlysende for Alle, at dette slet ikke gaaer an; thi hvorledes skulde man kunne komme til alvorligt at drøfte de Spørgsmaal, der her maatte finde deres Afgjørelse, Spørgsmaal om, hvorvidt man billiger eller ikke billiger den hele Ledelse, hvorvidt man billiger eller ikke billiger de Antydninger, der her gøres? Der fremtrænger sig med Nødvendighed en Masse af Spørgsmaal, som det til enhver Tid er vanskeligt at drøfte for aabne Døre, men som det er umuligt at drøfte i dette Øieblik. Derfor maa Drøftelsen blive aldeles umoden, aldeles intetsigende; thi det er ikke at tro, at Nogen her vil glemme de Hensyn, han skylder sit Fædreland, ved at udtale Ord, der, som jeg maa bemærke, ikke udtales alene for de her Tilstedeværende, men for hele Europa, eller dog for alle dem, der ville høre dem.

Jeg kan naturligviis mindst af Alle ville gaae ind paa en saadan Drøftelse, da det til enhver Tid har staaet overordentlig klart for mig, hvor lidet gjørligt det er at fremkalde den i en Forsamling af en Character som denne; men jeg kan dog antyde nogle Punkter, som nødvendig maatte komme for; det er blot Antydninger, som efter min Overbeviisning ikke ville kunne gjøre nogen Skade. Det vilde jo være aldeles nødvendigt engang at undersøge, hvad der skal forstaaes ved den uafhængige frie Statstilværelse, som Adressen gaaer ud paa at ville sikkre det danske Folk¹¹).

Hvad er det for en Uafhængighed og Frihed, de Herrer ville have? Maatte det ikke være nødvendigt at komme noget mere til Klarhed om, hvorvidt denne Fordring skal begrænses? Er det maaskee kun i en vis Retning, at d'Herrer ville have Uafhængighed og Frihed? Der staaer i Adressen: »en af Tydskland uafhængig fri Statstilværelse«. Anseer man maaskee ikke Uafhængighed og Frihed ligeoverfor et forenet Norden for ogsaa at være en Nødvendighed, eller vil man maaskee betragte Sagen anderledes ligeoverfor et Skandinavien¹²? dette Spørgsmaal ligger virkelig i Forslaget; thi vi vide jo, at det har været Gjenstand for mange Betragtninger i de forløbne Maaneder. Hvor vigtigt vilde det derfor ikke være at komme ind paa en Drøftelse een gang for alle af det Rigtige eller Farlige ved at fremstille en saadan Løsning som ønskelig! Indeholdes der iøvrigt i disse Ord en afgjort Fordømmelse af den Tilstand, der fandt Sted ved Kundgjørelsen af 28de Januar 1852¹³? (En Stemme: Den er død!) Ja, den er død; men enhver Løsning i denne Retning er endnu ikke død, og allermindst skulle vi slaae den ihjel¹⁴).

Jeg veed meget vel, at Mange have arbeidet derpaa, men jeg troer, at det er urigtigt, og at det danske Folk ikke skal taale, at det udtales, at det er Noget, der strider mod dets velbegrundede Fordringer, — Fordringer, som det ikke kan opgive, — at holde de Landsdele sammen, som det danske Monarchie omfatter. Selv om det ved Forholdenes Ugunst ikke længer lod sig gjøre, selv om det skulde blive umuligt at samle disse Landsdele,

saa skal man dog ikke her sige, at det er Noget, det danske Folk ikke kan taale, at de blive samlede. —

Hvad forstaaes der ved den saakaldte Deling? Jeg hørte til min Forbauselse, at en æret Taler (Lehmann), der for et Øieblik siden behandlede dette Punkt, troede derved at kunne betegne det Tilbud, som blev gjort paa Conferencen, om at afstaae Lauenborg, Holsteen og en Deel af Slesvig¹⁵). Der seer man nu, i hvilken Grad et saadant Udtryk misbruges. Gives der nogen større Forvanskning, end at ville kalde dette en Deling. Den ærede Taler vil selv indrømme, naar han bliver gjort opmærksom derpaa, at dette aldeles ikke gaaer an. Ved Delingen forstaaer man en under Kongens Scepter og under Bibeholdelse af reelle Baand, der knytte de forskjellige Dele sammen — begrændset indre Selvstændighed indenfor Monarchiet for de overveiende danske Dele *for sig* og de overveiende tyske *for sig*. Ingen Mand tænkte, dengang der i 1848 taltes om Slesvigs Deling¹⁶), i det Mindste ikke saavidt mig bekjendt, paa at ville afstaae Syd-slesvig, Holsteen og Lauenborg til en fremmed Hersker.

Men nu staaer jo Spørgsmaalet ganske anderledes; thi det, hvorom der her er Tale, er ikke blot en Deling, men, efterat Delingen er fuldendt, en Bortkastelse, en Afstaaelse, en Sønderlemmelse af Monarchiet, saaledes at en fremmed Hersker skulde regjere over de aftraadte Dele. Det er jo en himmelvid forskjellig Situation, som derved fremkommer. Og hvilke andre Spørgsmaal paatrænge sig ikke! Hvorledes skulde man under en saadan Opfattelse kunne sætte Priis paa at beholde Sli-Dannevirke-linien? Hvorledes kan man, naar dette Grundlag engang er givet, komme til at udtale en Billigelse af, en Samstemning med noget saa Abnormt som Fastholdelsen af Sli-Dannevirkelinien? Men jeg skal ikke indlade mig paa at forsøge udtømmende at godtgjøre det efter min Mening fuldstændigt Selvmodsigende, der ligger i at ville opstille en national Opgjørelse og ved Siden deraf at ville holde paa Sli-Dannevirkelinien¹⁷).

Som sagt, vil man gaae ind paa en Adresse, maa man, dersom den skal holdes i den Retning, hvori nærværende Adresse er

holdt, nødvendig forudsætte en moden og omhyggelig Drøftelse af disse og mangfoldige andre Spørgsmaal. Denne Drøftelse kan imidlertid efter min fulde Overbeviisning — og jeg troer heri at kunne støtte mig til den langt overveiende Majoritet i det høit-ærede Thing — ikke finde Sted her, men maa nødvendig foretages i et Møde for lukkede Døre; først da kan der være Tale om, hvorvidt det i og for sig er rigtigt at vedtage Udtalelser i den ene eller anden Retning. Det er derfor en Selvfølge, at jeg paa ethvert Trin maa modsætte mig Adressen, saaledes som den nu er beskaffen¹⁸).

Rigsraadets Landstings 35. Møde, Mandag den 15te August 1864.

Dagsorden: Lehmanns Forespørgsel til Conseilspræsidenten¹).

(Rigsraadstidende 1864, Landstinget, Sp. 575—80.)

ANDRÆ: Jeg føler mig efter den særlige Stilling, jeg indtager²), ogsaa forpligtet til at udtale min Mening. Jeg har ikke været istand til at kunne erkjende, at den Vei, som jeg maa antage, at det er Regjeringens Mening at ville gaae, kan siges at være den rette. Spørgsmaalet forekommer mig i og for sig at være overordentlig klart og simpelt, forsaavidt der er Tale om at gaae frem paa streng lovlig Maade.

Vore Anliggender ere af Grunde, som jeg ikke nærmere skal gaae ind paa at omtale, nu eengang deelte i særlige og fælleds; for de særlige Anliggender bestaaer Forfatningen af 5te Juni 1849, saaledes som den lovlig er bleven indskrænket³), og ingen Udvidelse af denne Forfatning kan skee uden paa den i Forfatningen selv hjemlede Maade⁴); for de fælleds Anliggender bestaaer Forfatningen af 18de November f. A., og i denne Forfatning er det udtrykkeligt forudseet, at Dele af Riget kunne blive afstaaede⁵). Naar en saadan Eventualitet indtræder, forekommer det mig derfor at være aldeles klart, at der efter Forfatningens eget Indhold slet ikke kan være Tale om Andet, end at den fremdeles vedbliver at bestaae for de ikke afstaaede Landsdele; ander-

HANS EGEDE SCHACK

ledes formaaer jeg ikke at opfatte Sagen, forsaavidt der er Tale om at gaae frem paa streng[t] lovlig Maade.

Jeg har følt mig saa meget mere forpligtet til aabent og frit at udtale min Anskuelse om dette Punkt, som jeg iøvrigt i ingen Henseende kan stille mig paa samme Standpunkt som den ærede Interpellant; hele hans Optræden maa jeg paa det Bestemteste misbillige, og ligeledes misbilliger jeg paa det Bestemteste den Roes, hvormed man har omtalt Forfatningen af 5te Juni 1849°), det skønne Fremtidsbillede, man har villet fremlokke for os ved at fremstille det som en stor Lykke, om vi i Fremtiden skulde med Hensyn til alle Anliggender komme ind under denne Forfatning. Jeg troer, at denne Forfatning meget vel kan finde sin Anvendelse paa de særlige Anliggender, for hvilke den nu bestaaer, men jeg troer ikke, at den uforandret kan paa nogen Maade til Held og Lykke for Fædrelandet finde Anvendelse paa alle de offentlige Anliggenders Bestyrelse.

Jeg troer ikke, at det vil blive en skøn og fristende Fremtid, der aabnede sig for os, hvis denne Forfatning blev den eneste, hvorunder alle offentlige Anliggender fremtidig skulde henhøre; jeg troer, at vi tvertimod have seet de bittere Frugter af denne Forfatning, og jeg kan paa ingen Maade fordølge, at jeg nærer den Overbeviisning, at de sørgelige Resultater, som nu foreligge af flere Aars fortsatte Bestræbelser i en vis bestemt for Rigets Bestaaen høist uheldsvanger Retning, maa søge deres væsentligste Grund i den mangelfulde Repræsentation, som ved denne Forfatning er given som Grundlag for Folkets Deltagelse i Regjeringen⁷); og man sige ikke, at hermed er jo nu Sagen forbi, nu er Ulykken skeet, nu er der altsaa Intet i Veien, nu kunne vi gjerne tye hen til denne Forfatning, thi i Fremtiden kunne vi ikke forspilde flere Provindser. Jeg er fuldkommen overbeviist om, at der endnu er Mere at forspilde, og jeg er ligesaa overbeviist om, at der er stor Fare for, at dette vil forspildes, hvis ikke en ganske anden Forfatning bringes tilveie.

Det er heller ikke Forfatningen af 18de November, som jeg er indtaget for. En saadan efter min Overbeviisning aldeles besyn-

derlig Opfattelse skulde man efter mine tidligere Udtalelser om denne Forfatning mindst fristes til at ville tillægge mig⁸). Men dette Spørgsmaal har aldeles Intet dermed at gjøre, om man paa lovlig Maade kan komme til nogen ny Forfatning uden gjennem den nu bestaaende; jeg troer ikke, det er gjørligt.

Jeg skal ikke forsøge paa at henholde mig til Alt, hvad den ærede Interpellant har udtalt; han har været saa velvillig ogsaa særlig at betænke mig i sit Foredrag og har gjort en Antydning af, at han aldeles ikke var istand til at forstaae de af mig under tidligere Forhandlinger fremsatte Yttringer⁹). Jeg skal lade dette staae hen, fordi jeg troer, at de ere forstaaelige nok. Iøvrigt var der, saavidt jeg mindes, dengang kun Tale om, hvorvidt man herfra skulde forhindre Regjeringen fra at stille sig paa det Standpunkt, som Kongens Regjering — og vel at mærke den tidligere Regjering¹⁰) — havde erklæret at maatte staae paa, naar Londonconferencen blev splittet, nemlig Londontractatens Standpunkt¹¹).

Jeg skal dog ikke tilbageholde nogle andre Yttringer. Jeg beklager meget, at det, efter Alt hvad der er foregaaet, endnu bestandig kan finde Gjenklang her i Salen, naar man fremstiller Ministeriet, som om det skulde have forbrudt sig ved at modtage Fredspræliminairerne, uden at man gjør mindste Forsøg paa at godtgjøre, at noget Bedre kunde opnaaes¹²). Naar man kommer tilbage til saa ofte hørte Yttringer, som nu gaae gjennem mangfoldige Blade, at en saadan Fred kunde jo enhver Regjering skaffe, saa siger jeg Nei! Der maatte høre Noget til, som ikke enhver Regjering kunde siges at være i Besiddelse af, nemlig en besindig, rolig og alvorsfuld Opfattelse af Forholdene. Vi have havt en Regjering, som for ikke lang Tid siden kunde have skaffet Fred, og en Fred, der var mangfoldige Gange bedre end den, hvormed Landet nu maa tage til Takke¹³).

Hvad har gjort, at vi ikke fik denne Fred? Har man nu, da vi have for os den hele Række Oplysninger, som dengang vare skjulte, været istand til at eftervise det Mindste, der kunde forsvare den Letsindighed, hvormed man skjød denne Fred fra sig?

— Man har talt om Dynastiets Forhold, man har villet søge at gjøre den Mistanke gjældende, at Dynastiets Interesser skulde have staaet i Strid med det danske Folks Interesser under Krigsførelsen, at der skal være dynastiske Interesser, der muligt kunne have indvirket sørgeligt paa Krigsførelsen, der kunne have frembragt de sørgelige Resultater, som Krigen har ledet til¹⁴). Er Noget ubilligere? Jeg skal søge at bruge andre Betegnelser; thi man vilde vanskelig kunne finde saadanne, der laae indenfor den parlamentariske Discussions Omraade, og som vare aldeles adæqvate.

Hvad er dog de store Ulykker ved Krigen, naar man bestandig pukker paa dem, og kunne de hidledes fra en saadan Kilde? Hvorfor blev Krigen anlagt efter denne ufornuftige Maalestok? Hvorfor har man ikke mindedes, hvad det var for et Land, der skulde føre Krigen, hvilke Kræfter det var i Besiddelse af, og hvilken Armee det var beredt paa at stille? Hvorfor sammenkaldte man 60,000 Mand, uden at de vare øvede, befalede eller udrustede, og uden at Noget af det var tilstede, hvormed man maatte være forsynet, for at en saadan Armee kunde bruges? Og hvorfor vilde man med en Halsstarrighed, som man nu dog maa indsee var i høieste Grad farlig, holde denne Armee ved Dannevirke; og dengang Armeen gik tilbage fra Dannevirke — ikke ved Regjeringens Fortjeneste, nei, uagtet Regjeringens Forblændelse¹⁵) — hvorfor reistes da en almindelig Fordømmelsesdom, som fandt Gjenklang hos Alt, hvad der formaaede at lede Opinionen? Er det nu ikke indset, at det var Frelsen, at hele Armeen var udsat for Tilintetgjørelse, hvis den ikke dengang gik tilbage; og senere, dengang vore Fjender manglede en Seir, hvormed de kunde fremstille sig for os, naar Underhandlingerne skulde begynde, da vi manglede et Nederlag for at see vor Stilling tilintetgjort eller forværret, hvem fremkaldte det Nederlag¹⁶)? Jeg sigter til den Beslutning at lade Tropperne blive staaende i Dybbølstillingen efter den 12te og 13de April og dér afvente Stormen den 18de April, som Enhver maatte kunne forudsee vilde føre til det Resultat, der ogsaa fremkom, at give vore over-

modige Fjender en Seir til at bramme med og at knække og lamme vor Stilling¹⁷⁾?

Nei, der skal ikke i dette kunne eftervises nogen Indflydelse, som kan hidrøre fra dynastiske Interesser, og som har frembragt disse eller tilsvarende sørgelige Resultater. Det har været en gjennem Aar vildledet offentlig Opinion, som har fremtvunget disse Resultater¹⁸⁾, og man skal ikke nu komme og bestandig fremstille det for os, som om det var det ulykkelige Tilfælde, at Frederik den 7de døde, der har fremkaldt alle disse for os saa sørgelige Begivenheder¹⁹⁾. Nei, ganske vist blev Krigen fremskyn-det, ganske vist fik den ved Frederik den 7des Død en Tilsæt-ning, som den ellers var bleven fri for; men det Spørgsmaal i og for sig, om Frederik den 7des Død var til Held eller Uheld for vore politiske Forholds Udvikling, er ikke afgjort, og den kunde have været til Held for den. Det var Aar igjennem, at den eider-politiske Retning havde fundet almindelig Tilslutning, saavel i Repræsentationen, som i Folket og i alle Organer for den offentlige Mening; det var denne Retning, som maa siges at have frem-bragt de Ulykker, der ere komne over os, og dens Gjerning er endnu ikke forbi. Der er for det Første, hvad jeg allerede har sagt, og hvad jeg gjentager, Mere at forspilde; men der er for det Andet endnu et Gjøglebillede, der staaer som efterstræbelses-værdigt, og som man ganske sikkert ikke uden Kamp vil und-lade at arbejde for at realisere, nemlig den skandinaviske Union.

Jeg modsiger ikke, at det er glædeligt, at de Følelser af Fjend-skab og Mistillid, hvormed vi forhen saae paa et af de Folk, der nu er Tale om at forene os med, ere forsvundne. Jeg behøver ikke at minde om, hvor grundforskjellig vor Stilling er til de to Broderfolk, som man stræber efter at forene os med, det ene Folk, der virkelig er Kjød af vort Kjød og Blod af vort Blod, og hvor-med vi igjennem Aarhundreder have deelt fælleds Skjæbne, og det andet, som ganske sikkert ogsaa har efterladt sig stærke Spor i vor hele historiske Udvikling, men saadanne Spor, ved hvilke vort Rige igjennem Aarhundreder er blevet beklippet, beskaaret

og nedsænket til den Stilling, hvori det nu befinder sig²⁰); thi man erindre vel, at det, der nu foregaaer, er ikke engang Danmarks tredie, nei, det er Danmarks fjerde Deling, og at de tre foregaaende Delinger ere blevne foretagne af den Nation, som vi see hiinsides Sundet²¹).

Naar jeg minder herom, saa er det, fordi jeg herved tillige vil fremhæve, hvor hurtigt Følelsernes Strøm kan forandre sin Retning, hvor hurtig det kan skee, at Folk, som man synes til evige Tider at maatte være fjernet fra og staae imod som bittre Fjender, kunne komme til at staae i et venskabeligt Forhold til os. Jeg beklager imidlertid, som sagt, ikke, at dette Resultat er opnaaet, men glæder mig derover. Jeg vilde derfor have fundet det i høi Grad naturligt, om et Forsvarsforbund mellem de tre Nationer var blevet indgaaet, uagtet jeg paa ingen Maade deri kunde søge nogen stor Betyggelse med Hensyn til vor Fremtid; thi den Magt, som dér derved kunde komme til at træde i Skrankerne for vore Interesser²²), var jo ikke af stor Betydning ligeoverfor de Fjender, med hvilke vi kunde komme til at stride; men nu forekommer det mig, at det maa være indlysende for Enhver, at der ikke længere, idetmindste i en Aarrække, kan være Tale om et saadant Forsvarsforbunds Oprettelse. Da det, hvorom Kampen skulde føres, er tabt, og man dog vel ikke troer paa Muligheden af ved en saadan Understøttelse at gjenerhverve det, saa forekommer det mig, at denne Tanke nu maa være opgiven.

Derimod er det sikkert, at der for et forenet Skandinavien vil vise sig Farer og Vanskeligheder, som ikke ville vise sig for det for sig bestaaende Kongerige Danmark, og for et forenet Skandinavien vil der være Grændser, naturlige Grændser, som ere unaturlige for Kongeriget Danmark²³). Der er derfor efter min Overbeviisning en meget stor Fare ved endnu fremdeles at ville arbeide paa denne Idees Gjennemførelse; lad den hvile idetmindste i Aarrækker. Er der Noget, der skulde bringe mig til aldeles at mistvivle om vort Fædrelands Fremtid, saa er det den Omstændighed, at de samme Røster, der i de forløbne Aar have gjort

sig saa stærkt gjældende, ikke blot endnu bestræbe sig for at gjøre sig gjældende, men endnu finde en saadan Gjenklang; saalænge dette finder Sted, troer jeg, vor Fremtid er i højeste Grad usikker.

Rigsraadets Landstings 19. Møde, Tirsdag den 13. December 1864.

Dagsorden: Eneste Beh. af Forslag til Grundlovsbestemmelse, hvorved Grundloven af 18. Nov. 1863 forandres¹).

(Rigsraadstidende 1864—65, Landstinget, Sp. 285—86.)

ANDRÆ: . . . . . Med dem, der nu ønsker Ro for den Priis²), kan jeg ikke gaae; jeg finder det at være en Pligt under disse opstillede Betingelser for Tilveiebringelsen af Ro at være derimod. Jeg finder, at man da bør kæmpe, saalænge det er muligt, for at sikkre, hvad sikkres kan. Det kan ikke nytte at ville omgaae Sagen; lader os derfor sige det aabent. Jeg for mit Vedkommende vil ikke holde det tilbage, at jeg ikke anseer Landets Fremtid betrygget, ikke anseer den for saa betrygget, som den kunde være; jeg anseer den tvertimod for at være i høieste Grad farefuld, naar den hele Repræsentation skulde udelukkende være bygget paa den almindelige, lige Stemmeret, saaledes som Tilfældet er i den oprindelige Grundlov af 5te Juni 1849. At dette Standpunkt vilde være aldeles ulovligt, hvis man vilde fremtvinge det paa anden Maade end ved vort Samtykke³), skal jeg ikke tale om; thi overfor dem, der ikke ere overbeviste om, at dette forholder sig saa, kan ingen Argumentation nytte. Det er altsaa Spørgsmaalet: Ville vi overlade det Hele til Rigsdagen med den uforandrede Grundlov af 5. Juni 1849? Og hvor besynderligt, at dette Spørgsmaal kan gjøres! . . . . .

(Sp. 289⁴).)

. . . . . Der har bestaaet en Regjering, der havde sin Grundvold paa et ganske andet Punkt, der støttede sig paa en ganske

anden Repræsentation⁵), og af samtlige 10 Ministre var der kun 3, der sad i Rigsdagen, og det var dem, der vare nøie sammen-sluttede med det Øvrige, saa Regjeringen stod som en Heelhed og kunde ikke komme under et sligt Aag. Der har derfor heller aldrig været Tale om, at en slig Fordring skulde være gjort gjældende tidligere, om udelukkende at ville bestemme sine Ministre, udelukkende at ville raade over Regjeringen. Dertil kommer, at de ydre Anliggender til vor Ulykke have havt en saa overvægtig Betydning, at deres Ledelse i den Grad maatte paatvinge sig som den vigtigste, at alene af den Grund ere alle saadanne Forsøg traadte i Baggrunden. Jeg siger derfor, at, naar man vil tale om Virkninger, der kunne fremstaae, ved at den lige, almindelige Stemmeret udelukkende gives Raaderum, maa man ikke henvise til *vore* Erfaringer, thi vi have *ingen*⁶). De, der i den Retning skulle paaberaabes, ville vi først komme til at paaberaabe os, hvis, som Gud forbyde, vi i en Aarrække komme til at staae under en saadan lovgivende Repræsentation. . . . .

(Sp. 293—94.)

. . . . . Men hvad er det, der skeer, naar man overlader til Rigsraadet alene at forhandle Sagen? Der er fire Kamre, siger man, der skulle blive enige. Ja, der er Rigsraadets Landsthing, og jeg haaber, at man vil indrømme, at det er det yderstgaaende i reactionair Retning — for at jeg skal bruge en saadan Betegnelse, hvorved jeg dog ikke vil have sagt nogetsomhelst Fornærmeligt — og der er Rigsraadets Folkething, fremdeles Rigsdagens Landsthing og Rigsdagens Folkething. Men man vil dog heller ikke nægte mig, at Rigsdagens Folkething er det yderstgaaende i den modsatte Retning; altsaa, de, der ville bringe Rigsdagen og Rigsraadet til at komme overeens, kunne trøstigt sige: Lad Rigsdagens Folkething komme overeens med Rigsraadets Landsthing; thi i disse to Thing ere virkelig de forskjellige Interesser repræsenterede, der kunne gjøre og gjøre sig gjældende⁷).

Hvad Rigsraadets⁸) Folkething kommer til at beslutte i Fællig med Rigsraadets Landsthing, kan Rigsdagens Landsthing ikke have Noget imod, og hvad Rigsraadets Landsthing kommer til at

beslutte i Fællig med Rigsdagens Folkething, kan Rigsraadets Folkething ikke have Noget imod; thi det hele Folkething er, saa at sige, heelt og uforandret sat herind, efter Valgbestemmelserne er det næsten uforandret, ikke den mindste Tøddel er forandret; den eneste Forandring, der kan være Tale om, er, at en enkelt Personlighed ved Tidernes Ugunst kan have faaet sin Plads i Rigsdagens Folkething besat af en Anden i Rigsraadets Folkething. Det, der altsaa virkelig maatte desidereres, hvis man i og for sig vil anerkjende denne Tanke, at lade begge Forsamlinger træde sammen som constituerende, for i Fællesskab at vedtage den nye Forfatningslov, vilde naturligviis ogsaa naaes, hvis man overdrog til Rigsraadet alene at vedtage Forfatningsloven i dens Enkeltheder, og saa, for at iagttage Formerne, forbeholdt Rigsdagen dens endelige Samtykke. Naturligviis vilde denne Tanke, hvis den skulde finde noget Udtryk, ikke kunne finde dette i den Lov, som vi i dette Øieblik behandle; . . . . .

Rigsraadets Landstings 29. Møde, Lørdag den 7de Januar 1865.

Dagsorden: 1ste Beh. af Forslag til Grundlovsbestemmelse ang. Ophævelsen af Forfatningsloven af 18. Nov. 1863¹).

(Rigsraadstidende 1864—65, Landstinget, Sp. 471—503.)

ANDRÆ: Det er vistnok under meget ugunstige Forhold, at denne Grundlov bliver behandlet af os. Den Træthed og Udmattelse, der er en nødvendig Følge af den sørgelige Katastrophe, som har fremkaldt saa store Ulykker over os og vort Fædreland, maa virke lammende paa os, maa gjøre det vanskeligt, ja næsten umuligt, at skjænke Sagen den Opmærksomhed og Interesse, som den har Krav paa.

Og hertil kommer, at selv aldeles uafhængig af disse Forhold vilde en Forhandling om Forandringer i Forfatningen i og for sig neppe kunne gjøre Krav paa nogen stor og levende Interesse. I en sund politisk Udvikling staaer Forfatningen som noget Urok-

keligt, som Noget, der Aar for Aar mere og mere gjør Krav paa at betragtes som helligt, til hvis Forandring man kun tvungen af den største Nødvendighed kan nærme sig, og hvori Forandringer kun kunne foretages med den yderste Varsomhed. Det har været vor sørgelige Lod at maatte lade os jage fra Forfatningsforandring til Forfatningsforandring idelig og uafbrudt igjennem hele den Række af Aar, hvori vi have taget Deel i et constitutionelt Liv.

Jeg behøver ikke at minde om, at den første af alle vore Forfatninger, Grundloven af 5te Juni 1849, blev given saaledes, at dens provisoriske Character udtalte sig i selve Indledningen til den²⁾); den gjorde Krav paa at ordne Forholdet for et Omraade, for hvilket det var aldeles umuligt og ogsaa fra alle Sider blev anerkjendt for at være aldeles umuligt, at det til den Tid kunde ordnes³⁾). Loven gik derfor ud fra den Forudsætning, at, dersom iøvrigt Forholdene udviklede sig gunstig, skulde en Revision finde Sted. Den første Rigsdag traadte sammen i 1850. Det første Forsøg paa en Forfatningsforandring eller en ny Ordning af vore Forfatningsforhold fremtraadte i 1851 med det bekjendte Notabelproject⁴⁾). Neppe var dette fjernet, førend Kundgjørelsen af 28de Januar 1852 kom til Verden⁵⁾); herved tilføiedes der Grundloven af 5te Juni et Dødsstød. Jeg skal ikke nu gaae ind paa nærmere at omtale denne Kundgjørelses tvivlsomme legale Character ligeoverfor Rigsdagen; men jeg skal blot her holde fast, at fra det Øieblik, da denne Kundgjørelse, der var fremtvungen med Nødvendighed af Forholdene, var udkommen, var Grundloven umulig.

Dernæst kom vi til Forordningen af 26de Juli 1854⁶⁾), og endelig standser denne første Række af Forfatningsudviklinger med Loven af 2den October 1855⁷⁾). Men det Hvilepunkt, som man havde haabet derved at kunne opnaae, viste det sig som bekjendt umuligt at opretholde, og blandt de mange Grunde, der bidroge til at gjøre dette umuligt, er det værd ikke at oversee den, der hidrørte fra den voldsomme Forandring i vore Forfatningsforhold, der var foregaaet i 1849. Den 6te November 1858 kom en

ny Forfatningsforandring⁸⁾), der var af en ligesaa gennemgribende Natur med Hensyn til Loven af 2den October 1855, som i sin Tid Kundgjørelsen af 28de Januar 1852 havde været det med Hensyn til Grundloven af 1849.

Fra det Øieblik af vare vi igjen kastede ind i en heel ny Række af ubestemte og ubestemmelige Forfatningsforandringer. Vi kom da første Gang i 1862 til Forhandling af en ny Forfatning, hvilende paa et nyt Grundlag⁹⁾). Efterat den var bleven fjernet, fik vi Patentet af 30te Marts 1863¹⁰⁾), og endelig kom vi til Forfatningen af 18de November 1863, om hvis Evne til at bære den fremtidige constitutionelle Udvikling der jo allerede ved dens Vedtagelse reistes de meest begrundede Tvivl¹¹⁾), hvilke destoværre kun altfor godt ere gaaede i Opfyldelse.

Men under disse Forhold, hvor saa Meget bidrager til at gjøre denne Sag vanskelig, bliver det dobbelt nødvendigt skarpt at fremhæve og stærkt at indskærpe den store Vigtighed, der tilkommer denne Sag og netop denne Forfatningsforandring ligeoverfor alle de foregaaende; thi det, der fremkaldte denne ideelige Skiften af Forfatninger, det, som gjorde det nødvendigt at finde sig i disse stadige vekslede Udviklinger, var jo den vanskelige Opgave, der var forelagt os Alle, den Opgave, at tilveiebringe en Ordning af det samlede Monarchie, indbefattende de nu fraskilte Landsdele, som ikke blot kunde tilfredsstille Indlandets, men ogsaa Udlandets Fordringer. Denne Vanskelighed er nu destoværre aldeles forsvunden; der foreligger nu, sørgeligt nok, ikke det Mindste, ikke en Trevl af denne Vanskelighed.

Hvad vi nu gaae til, er, at bestemme en Forfatning, der efter almindelig menneskelig Forudseenhed maa kunne være beregnet paa at virke i en uoverseelig Række af Aar¹²⁾). Det er sidste Gang, at der tilbyder sig nogen Chance for paa naturlig Maade at faae de endelige Forfatningsformer fastsatte, som skulle bestemme vor hele Fremtid, og, hvis vi denne Gang gribe feil, hvis vi denne Gang fastslaae urigtige Principer, ville Følgerne deraf være uoverseelige.

Og, hvis nu endda Sagen var saadan, at man kunde sige, at

efter vor foregaaende Udvikling var det, der skulde udgjøre Hovedindholdet af denne Forfatning, alt fastslaaet for os Alle som Noget saa fast og uforanderligt, at derom ingen Tvivl kunde reises, og at, hvad der kunde disputeres om, saaledes kun kunde være mindre vigtige Bestemmelser om Enkeltheder, om Detailler, som kunde affattes saaledes eller saaledes, mere eller mindre heldig, mere eller mindre hensigtsmæssig, men som dog ikke kunde have nogen indgribende Indflydelse paa vort fremtidige politiske Liv, — saa vilde Sagen være langt simplere og Faren mindre; men det er som bekjendt langt fra Tilfældet. Det er jo netop Grundprinciperne for denne Forfatning, som vække og ville vække den største Strid imellem os, og det er derfor naturligt, at man maa komme til at opkaste det Spørgsmaal, om det overhovedet er nødvendigt dertil at vælge et Tidspunkt, der i og for sig er saa ugunstigt for Afgjørelsen af en saa overordentlig vigtig Sag som det nærværende.

Fra alle Sider synes der at være en næsten afgjort Eenstemmighed for at betragte det som en Selvfølge, at, hvad der nu skal skee, skal skee med største Hurtighed, og at vort Fædrelands Vel afhænger af den hurtige Tilveiebringelse af de endelige Forfatningsformer¹³); det fremhæves saa stærkt, at det dog bliver nødvendigt ikke mindre stærkt at betone, at disse Forfatningsforandringer dog ogsaa i sig selv maae være heldige, og at det vilde være en sørgelig Maade at komme ud af den nærværende Vanskelighed paa, hvis man hurtig bragte dem til en Afslutning, men derved frembragte et Resultat, med hvilket man paa ingen Maade kunde være tilfreds. Dertil kommer endnu, at de Kampe, som vi nu føres ind i, jo ganske sikkert ikke ville være lette at gennemføre, og at de ikke ville tage nogen kort Tid; thi der er vistnok Ingen, der tør smigre sig med det Haab, at vi let og uden Vanskelighed i Løbet af faa Maaneder kunne tilveiebringe den endelige Ordning, naar denne skal tilfredsstille billige og uafviselige Krav. —

Men disse Kampe og disse Vanskeligheder, som altsaa ikke ville skjænke os den Ro, hvortil vi netop i dette Øieblik trænge

saa haardt, ville ogsaa i en anden Henseende træffe Landet i en stærk Bevægelse. Det er blevet fremhævet og sagt af den høitærede Finantsminister¹⁴), at der, ligesom i Naturen, saaledes ogsaa i Nationernes historiske Udviklings Gang og i det politiske Liv gjaldt visse ufravigelige Love, at der ogsaa paa dette Gebeet herskede en Tyngdens Lov, som det ikke er Nogen mulig at unddrage sig, men som med uimodstaaelig Magt gjør sig gjældende¹⁵). Det er en Bemærkning, der er sand og træffende, og jeg skal tillade mig noget nærmere at anvende den paa vor nærmeste Fremtid. Naar en stærk Bevægelse fra den naturlige Ligevægtsstilling har fundet Sted, fra den Stilling, hvori Kræfterne paa en sund og simpel Maade holdt hinanden i Ligevægt, saa maa en saadan Afvigelse, en saadan Bevægelse i en eensidig Retning, ifølge denne Naturlovs Nødvendighed, følges af en lignende Bevægelse, men i modsat Retning, og denne Bevægelse i modsat Retning — man kalde den Reaction, om man vil, for ogsaa her at laane et Udtryk fra en anden Begrebssphære, som er betegnende — maa være i samme Grad stærk, i samme Grad eensidig og i samme Grad vidtgaaende som den foregaaende, og det vilde være et tvivlsomt Gode, hvis virkelig Reactionen ikke opfyldte denne Naturlovs Bud, hvis den ikke blev saa stærk, ikke saa eensidig, ikke saa vidtgaaende, som den tidligere Bevægelse havde været; thi dette vilde kun vise, at det var umuligt at opnaa den sande Ligevægt. Skal den opnaaes, saa maa man, hvor piinligt det end vil være, underkaste sig denne Naturnødvendighed.

En saadan Reaction er naturligviis ogsaa begyndt hos os, og jeg kan efter min Betragtning jo paa ingen Maade beklage mig derover. Tvertimod, jeg seer den eneste Udvei til Frelse for os i denne Reactions Styrke, i denne Reactions Fasthed. Imidlertid kan det jo ikke nægtes, at den er og især i den første Tid maa være i høi Grad eensidig, i høi Grad usikker, i høi Grad famlende, og derfor, mener jeg, er det i en ganske særegen Grad farligt og forbundet med Vanskeligheder, som ellers vilde kunne undgaaes, at saadanne Spørgsmaal som det nærværende gribes af den, før-

end den har faaet Tid til at komme til Ro, førend den har faaet Tid til at bedømme Forholdene sundere og mere uhildet.

Ligeoverfor Forfatningsspørgsmaalet forekommer det mig nu, at den i allerhøieste Grad er uklar, og det er det, som i dette Øieblik nærmest vedkommer os. Den synes at være saa lidet istand til at see, hvad det er, det kommer an paa, at det næsten ikke er noget Sjældent at høre Yttringer som disse, at man i Grunden ligesaagodt kunde gaae til Grundloven af 5te Juni 1849 som fastholde Forfatningen af 18de November. Den Misforstaaelse, der ligger til Grund herfor, har blandt Andet vistnok en medvirkende Grund i den Uvillie, som — og det er ganske naturligt — Forfatningen af 18de November har mødt. Den sørgelige Rolle, som denne Forfatning har spillet, gjør det i høi Grad forklarligt, at man med stor Uvillie betragter den, og betragter dens Bestaaen som Noget, der allermeest maa modvirkes. Men man maa dog bemærke, at Forfatningen af 18de November jo var et Sammensmeltningsarbeide, og at denne Forfatning indeholder adskillige Bestemmelser, som i høi Grad ere egnede til at sætte en Dæmning for de Indflydelser, hvis Farlighed man just for Fremtiden vil forebygge¹⁶). Det er derfor efter min Mening kun en reen Misforstaaelse, kun en reen Forvanskning af vor sande politiske Stilling, naar man nu under nærværende Forhold, for paa alle Maader at frigjøre sig for Forfatningen af 18de November, blindt vil styrte sig i den anden Forfatning, nemlig den af 5te Juni 1849.

Skulde man altsaa, disse Vanskeligheder uanseet, nu strax og uopsættelig skride til Forfatningens endelige Ordning, maatte man søge en afgjørende Grund derfor i det Uholdbare i den Stilling, som er os given, indtil den endelige Forfatning kan komme tilstede. Men ogsaa deri kan jeg ikke betragte Forholdene med de Øine, hvormed de almindelig sees; for mig staaer denne Stilling ganske vist ikke som den simple og naturlige, som man maa tilstræbe at opnaae; men den staaer paa den anden Side paa ingen Maade som Noget saa unaturligt, og ikke engang som Noget saa

compliceret, at der skulde være nogen sær Vanskelighed ved at slaae sig tiltaals med den for længere Tid.

Hvad er det, der er Tale om? Der bestaaer to lovgivende Forsamlinger, som have hver sit skarpt begrændsede Omraade; disse Forsamlinger skulle samtidig deeltage i Lovgivningsarbeidet, men saaledes, at visse Dele af dette afgjøres udelukkende af den anden Forsamling. Nu er dette ikke en Adskillelse, som er os fremmed eller ny, eller som skulde kunne fremkalde Combinationer, som vi ikke ere istand til at oversee, men det er den historiske Adskillelse, som gjennem en Række af Aar har faaet Lov til at befæste sig og staaer ganske simpel og naturlig for Enhver af os. At det samlede Arbeide i nogen Grad skulde formindskes ved, at een Forsamling overtog det istedetfor to, er jeg heller ikke istand til at kunne indrømme; tvertimod, hvis det til Exempel skulde vise sig, at Regjeringen ikke formaade at skaffe den Anskuelse Medhold, som er nedlagt i det Forslag til en Forfatning, som vi nu behandle, hvorefter fremtidig den lovgivende Forsamling skal indskrænkes til toaarige Møder¹⁷), saa vil jo en ganske særlig Forøgelse af Arbeidet finde Sted derved, at nu det Hele bliver eetaarigt, istedetfor at det dog i dette Øieblik kun er den halve og mindre Deel af Anliggenderne, der behandles af eetaarige Forsamlinger¹⁸). Der er altsaa ikke Tale om nogen stor Complication, nogen betydelig Forøgelse af Arbeidet; tvertimod vil maa-skee snarere en Formindskelse af Arbeidet finde Sted, saalænge de to Forfatninger bliver staaende ved Siden af hinanden; og de Bevægelser, hvori man frygter for at sætte Landet ved at foretage Valg til to Forsamlinger, ville jo først gjøre sig kjendelige om en Række Aar. Denne Forsamling er jo nylig valgt¹⁹), dens Medlemmer sidde jo her, forsaavidt de ikke ere Kongevalgte, der have en endnu langt længere Functionstid, for en Tid af 4 Aar²⁰), og, medens jeg ganske sikkert maa finde det i høi Grad betænkeligt og ikke lidet forøgende det Ansvar, som Regjeringen har maattet overtage, at denne endelige Grundlovsforhandling skeer med en Forsamling, der er valgt under Forhold saa forskjellige fra de, hvorunder vi nu befinde os, saa er der dog

Ingen, der, saavidt jeg skjønner, vil kunne have nogen Betænkelighed ved, at denne Forsamling vedbliver ganske rolig at behandle de sædvanlige Lovgivningsarbejder, indtil dens Functions-tid udløber.

Der vil altsaa, hvorledes man end opfatter Sagen, fra hvilken Side man end seer den, ikke være nogen absolut Nødvendighed for en hurtig Tilendebringelse, og man sige ikke, at denne Betragtning i hvert Fald er ørkesløs nu, da vi ere gaaede ind paa en anden Vei; thi det er ganske afgjort af den største Vigtighed for os, at vi under vore Forhold skarpt fastholde dette Standpunkt, der er det sidste Værn, vi have imod at blive drevne til et Forlig, hvormed, jeg siger ikke vi, men hvormed Fædrelandet ikke kunde staae sig. Jeg har fundet mig foranlediget til at udtale disse afvigende Anskuelser, blot for at der kunde fremkomme en Modvægt mod de, som det forekommer mig, altfor stærke Paastande om, at Fædrelandets Vel afhang af den hurtige Tilendebringelse af Arbeidet²¹); men jeg indrømmer villig og siger det med den største Beredvillighed, at intet enkelt Medlem i denne Henseende kan have den Oversigt over vore samlede Forhold, som Regjeringen kan have; ligesom det aabenbart er Regjeringen alene, som det tilkommer at tage Initiativet i en Sag som denne, saaledes er det ogsaa naturligt, at man ved Afgjørelsen af dette Slags Spørgsmaal ganske maa kunne underordne sig, hvad Regjeringen fra sit ophøiede Standpunkt, hvor den kan overskue Forholdene, finder at være det Rigtige, og jeg kan derfor ogsaa fuldkommen underordne mig denne anden Vei, den Vei, vi nu ere slaaede ind paa, hvor vi bestræbe os for strax og uopsættelig — jeg vil haabe igjennem et ikke altfor langt Tidsrum — at tilveiebringe en ny Forfatning. Jeg skal i den Henseende underordne mig saa vidt, at jeg meget skal vogte mig for at nære nogen Tvivl om Veiens Hensigtsmæssighed, førend det er mig aldeles klart, at det Modsatte finder Sted. —

Jeg tilstaaer imidlertid, at der netop i disse Dage for mig er fremstaaet en Complication, som jeg troer oprindelig ikke er ventet, og som jeg nu med en vis Ængstelse imødeser Løsningen

af. Jeg sigter til, at dette Møde er det sidste, som Rigsraadet vil kunne holde, førend Rigsdagen træder sammen²²), og jeg ønsker for mit Vedkommende at udtale, at jeg ikke er istand til at indsee, hvorledes en gavnlig Forhandling af Forfatningen vil kunne finde Sted med disse to Forsamlinger ved Siden af hinanden. Det er mig umuligt for mit Vedkommende at kunne gjøre mig fortrolig med den Confusion, som deraf vil være en naturlig Følge; vi behøve blot for at gjøre den fuldstændig at tænke os, at Forfatningen forhandles paa samme Tid i begge Forsamlinger, og jeg indseer i Grunden ikke, hvorledes dette skulde kunne forhindres; thi selv om Regjeringen naturligviis ikke vil forelægge et Forfatningsforslag som det nærværende for Rigsdagen, førend vor Behandling deraf er tilendebragt, saa har Rigsdagen jo grundlov-medholdig Ret til for sit Vedkommende at tage Sagen under Drøftelse som et privat Lovforslag; men, som sagt, jeg skal oppebie og see, hvorledes dette Forhold vil ordne sig, inden jeg tillader mig at fælde nogen endelig Dom.

Lad os tage det Spørgsmaal, der nu foreligger, noget nærmere i Øiesyn. Der handles ikke om Bevarelse af vor Frihed eller vor Lighed; en saadan Tale, maa jeg tillade mig at sige, er Floskler; der er aldeles ikke Tale om nogen Fare for vor Frihed eller vor Lighed, hvadenten den ene eller anden eller en tredie endogsaa meget forandret Forfatning gik igennem. Lykkeligviis er det nemlig det Factiske, at baade Frihed og Lighed ere saa dybt begrundede og have slaaet saa dybe Rødder i vort Land, at der skulde Meget til at kunne rokke ved dem. Friheden var os saa naturlig, at, da endelig efter det lange Herredømme, som Absolutismen havde udøvet, den Stund kom, da den endelig blev os overdragen, saa fandt vi os strax tilrette i den. Den var i alt Væsentligt tilveiebragt²³), det var kun den ydre, den legale Bekræftelse, som den fik ved Loven af 5te Juni 1849, idet det, der endnu var tilbage at opnaae, saa let blev opnaaet, at det umærkeligt lod sig føie til det Tidligere.

Hvad dernæst Ligheden angaaer, saa har det gjennem Aarhundreder været en stadig Gjenstand for Regjeringens Omhu at

tilveiebringe den i stor Udstrækning. Det var Absolutismens store Opgave, og hvad man iøvrigt vil sige, at den forbrød i andre Retninger, saa maa man dog indrømme, at denne dens Hovedopgave løste den saa grundig, at der i intet Land er større Vanskelighed end netop i Danmark for at finde nogen virkelig Ulighed. Jeg taler naturligviis om den Lighed, som der fornuftigviis kan være Tale om; jeg veed meget godt, at man fra andre Standpunkter kan opstille ganske nye Definitioner paa Lighed, kan falde paa at opstille de urimeligste Fordringer, som man stempler med dette lokkende Navn og paa den Maade søger at bringe til at faae Indgang i Folket. Hvad skulde der saaledes være iveien for at gaae selv til Socialismens Lærdomme og fremstille det som en unaturlig Ulighed, at der findes forskellige Kaar hos forskellige Medlemmer af Samfundet.

Men, vil man tale om Lighed, og det i den skarpeste Betydning, hvormed dette Ord fornuftigviis kan betones, saa er det den Lighed, der af den i Aaret 1789 sammentraadte franske constituerende Forsamling blev indskreven i den Grundlov, som det blev dens Hverv at tilveiebringe, og som i sig optog de Lærdomme, der igjennem Aarhundreder lidt efter lidt vare udbredte til alle Classer og nu paa engang søgte deres endelige og definitive Udtryk²⁴). Den Lighed, der da blev indført, var den, der vilde stille alle Borgerne lige overfor Loven, saaledes at de samme Forsyndelser, de samme Forbrydelser af Alle skulde bødes med samme Straf, den Lighed, der vilde aabne Adgang for alle Borgerne uden nogensomhelst Fødselsadskillelse til enhver Stilling i Samfundet, der nedbrød alle de Skranker, der tidligere havde skilt de forskellige Samfundsklasser fra hinanden; men det var saa langt fra, at denne Lighed havde det Mindste at gjøre med at ville stille Borgerne lige i alle andre Forhold, gjøre Alle lige mægtige og lige rige, eller lige fattige skulde man snarere sige, at den første Forfatning, som udgik paa dette Grundlag, jo netop indførte Censusvalg²⁵). Hvorledes denne og paafølgende Forfatninger senere bleve omstyrtede, skal jeg lade ganske uberørt; kun det skal jeg minde om, at det er almindelig anerkjendt, at, medens Friheden confiskeredes under

den store Keisers Herredømme, saa gennemførte han seirrig Ligheden²⁶); den anerkjendes at være vedbleven at bestaae under hans og under de senere Regjeringer.

Altsaa, om disse store Principer vil der lykkeligviis ingen Kampe kunne føres hos os. Der kan gives Folk, hos hvilke endnu disse Principer kunne vække en alvorlig og blodig Kamp, men vi ere langt ude over det Standpunkt, at det vil lykkes derom at reise Tvist mellem os.

Nei, det er et ganske andet Spørgsmaal, der fremkommer, nemlig om Magtfordelingen, det er Spørgsmaalet, om den hele udelukkende, den alt afgjørende Indflydelse skal nedlægges paa et enkelt Sted med Tilsidesættelse af alle andre Krav paa Deeltagelse i Statsmagten. Det er Spørgsmaalet, om den almindelige Stemmeret, saaledes som den er indført hos os — jeg indrømmer meget villig, at man med Føie kan kritisere Navnet, og at de mange besynderlige Begrændsninger, f. Ex. den om Tredivaarsalderen²⁷), jo kan gjøre det tvivlsomt, hvorvidt man med Rette kan benævne Tilstanden som en saadan, hvor den almindelige Stemmeret er gennemført — skal, i Strid med vor historiske Udvikling, have den udelukkende, den alt afgjørende Indflydelse; thi vel er det sandt, at ved Tidernes Ugunst, da vi pludselig overvældedes af Begivenhederne i 1848, rammede os den Ulykke, at vi uden nogen Nødvendighed kastede os ind i denne Yderlighed²⁸); men det er ikke mindre sandt, at vi meget hurtigt, allerede i 1855 — for ikke at tale om de nødvendige Begrændsninger, som allerede tidligere vare indførte ved de forviklede Forhold til Udlandet²⁹) — for langt den største Deel af Omraadet fuldstændig havde brudt med dette Princip³⁰). Det er altsaa Spørgsmaalet, om vi nu skulle gjøre et Tilbageskridt og opgive det, som paa denne Maade er det lovlig Bestaaende, for at kaste os ind i disse ganske nye og ganske uforudseelige Tilfældigheder, som dette Regimente kunde føre med sig.

Man kan ikke i saa Henseende paaberaabe sig nogen Erfaring. Jeg har sagt det ofte³¹), men jeg gjentager det, at det er falsk at henvise til den Erfaring vi her i Landet siges at skulle

have gjort med Hensyn til den allerede igjennem en lang Aar-række bestaaende Rigsdag, med Hensyn til den Moderation, hvor-med den er optraadt, med Hensyn til den Billighed og Retfærdig-hed, den har viist i sine forskjellige Afgjørelser. Jeg vil ikke tale om, at Meget af, hvad der saaledes siges, just alene har faaet sin Styrke ved at gjentages saa ofte; det maa derfor være mig tilladt engang for alle at nedlægge en Protest mod Rigtigheden af Paa-stande af denne Art. Man skulde næsten troe, naar man her saa idelig henviser til de velsignelsesrige Frugter af Grundloven af 5te Juni 1849, at det var den, der har skaffet Regn og Solskin, gode og slette Aar for os; men kan da den almindelige Udvikling af alle vore Forhold siges at være bleven begrundet i Grundloven af 5te Juni 1849, eller var den ikke en nødvendig Følge af Tids-forholdene i og for sig, eller var det Grundloven af 5te Juni 1849, der gjorde, at de andre Dele af Monarchiet, der ikke vare den underlagte, havde en lignende velsignelsesrig Udvikling i alle ma-terielle Retninger, eller er det Grundloven af 5te Juni, der over hele Europa har frembragt den Række af Fredsaar, hvori de ma-terielle Kaar ere blevene saa væsentlig forandrede i Retning til det Bedre for, saa at sige, alle Folkeslag?

Og naar man bestandig fremhæver, at man gjennem den er kommen til en sund og fornuftig Deeltagelse af Folkemagten i de vigtigste Anliggenders Forvaltning, i de finantsielle Interessers Varetagelse, og at man ved den har gennemført en paa samme Tid oeconomisk og dog liberal Udvikling af disse Anliggender, saa skal jeg i høi Grad betvivle, at dette kan siges at være rigtigt. Jeg tror, at vi just igjennem denne Forfatning hyppig ere blevene ledede ind paa et Vildspor ved den Behandlingsmaade af de finantsielle Anliggender, som desværre nu har rodfæstet sig, et Vildspor, hvoraf man vist nok vanskelig igjen vil finde ud³²). Jeg siger, at denne sunde Oeconomi kan jeg paa ingen Maade erkjende at være varetaget ved, som den høitærede Finantsmini-ster har udtrykt sig, at knibe paa Skillingen og rutte med Dale-ren³³), og jeg mindes Tilfælde, hvor man med største Lethed i Rigsdagen er gaaet ind paa Millioner og Masser af Millioner, og

hvor det har været i høieste Grad tvivlsomt, om sund Oeconomy gjorde det tilraadeligt, eller om den ikke tværtimod gjorde det i allerhøieste Grad utilraadeligt, at slaae ind paa en anden Vei.

Men Forholdet ligeoverfor Afgjørelsen af disse Spørgsmaal er nu bundet og i høi Grad bestemt ved det Grundlag, hvorpaa vi allerede staae. Vi staae ved Begyndelsen af disse Forhandlinger ikke længere ved Forfatningen af 2den October 1855, men ved Forfatningen af 18de November 1863. Denne ulykkelige Forfatning synes ikke blot at skulle spille en saa afgjørende Rolle med Hensyn til vore ydre Forhold³⁴), men den synes nu ogsaa at skulle paa en lignende Maade fordærve den hele indre Udvikling for os. Hvis det nu virkelig forelaa simpelt og klart saaledes, at den ene Deel af Anliggenderne fandtes udelukkende i en Forsamlings Hænder, der aldeles ikke var baseret paa den almindelige, lige Stemmeret, og der nu var Tale om at tilveiebringe en Overenskomst, hvorved samtlige Anliggender undergaves en eneste Forsamlings Afgjørelse, saa vilde dog Alle finde det i høieste Grad naturligt og simpelt, om man valgte en saadan Overenskomst som den, der er bleven tilveiebragt ved Forfatningen af 18de November 1863³⁵). Men, idet vi ere blevne bragte til nu at skulle underhandle, have vi, saa at sige, givet Alt ud af vore Hænder, som skulde gjøre Modparten tilbøielig til at gaae ind paa den Overenskomst, vi maatte ønske. Vi staae nu saaledes, at vi have optaget for det Heles Vedkommende den almindelige, lige Stemmeret, givet den den overveiende Indflydelse paa Behandlingen ogsaa af de Anliggender, der ere os tildeelte, og vi have derfor, saa at sige, Intet at byde, naar vi komme til at opfordre den modstaaende Forsamling til at slutte en Overenskomst med os.

Da jeg i sin Tid stemte mod Forfatningen af 18de November 1863, gjorde jeg opmærksom paa, at jeg ikke derved lod mig lede af Hensynet til, hvad jeg befrygtede, den vilde drage med sig for vore ydre Forholds fremtidige Ordning, men at jeg bestemt stemte imod den, udelukkende af Hensyn til vore indre Forhold³⁶). Man kunde vel troe, at det deraf maatte være en nød-

vendig Følge, at jeg ogsaa nu maatte stemme ikke blot mod Forfatningen af 18de November, hvis den igjen skulde blive forelagt til Vedtagelse, men ogsaa imod et Forslag, der aabenbart fremdeles opgiver Noget af, hvad der ved Forfatningen af 18de November var blevet bevaret. Men jeg skynder mig med at tilføie, at dette slet ikke ligger i Conseqventsen af den Stilling, jeg dengang indtog, thi det har jeg stedse indrømmet og ogsaa dengang skarpt udtalt, at jeg ikke kunde tænke mig, at Nogen, efterat den almindelige og lige Stemmeret var bleven indført her i Landet og benyttet, som skeet er, vilde tænke paa at tage den bort igjen³⁷). Altsaa, hvis det var givet, at det, man vilde opnaae, var en virkelig Sammensmeltning af de to Forsamlinger, maatte jeg ogsaa nødvendig indrømme, at der gaves den almindelige og lige Stemmeret Plads i disse. Det er derfor paa ingen Maade nogen Conseqvent af min tidligere Modstand mod Forfatningen af 18de November, at jeg nu skulde være nødt til at modsætte mig det Forslag, som her foreligger; nei, tvertimod, jeg anseer det for at være en afgjort Sag, at hvorledes man end ordner Forfatningsforholdene, maa den almindelige, lige Stemmeret have en stor og afgjørende Indflydelse paa den hele fremtidige Stilling.

Herigjennem møder jeg, ved at betragte Forslaget, et Hovedspørgsmaal, hvorom jeg endnu engang vil udtale min bestemte, afvigende Opfattelse. Det er det Spørgsmaal, om Forfatningen skal bygges paa Grundlaget af Tokammer- eller Eetkammer-Systemet³⁸). Det har fra første Øieblik af været min bestemte og ufravigelige Overbeviisning, at der i et Land, hvor der ingen Elementer fandtes til derpaa at bygge et virkeligt Førstekammer, ikke kunde tænkes nogen Uheldigere, Noget, der medførte større Farer for en rolig Udvikling af de politiske Forhold, end det at ville indføre en kunstig Adskillelse for de forskjellige Elementer, hvoraf man sammensatte den lovgivende Magt. Jeg indrømmer, at de tre Elementer, der nu ere valgte til i Forening at danne den lovgivende Magt³⁹), maae, saaledes som Forholdene nu engang have udviklet sig, med Nødvendighed findes deri, at vi altsaa maae have de samme Elementer,

der nu anvises os ved det foreliggende Grundlovsforslag; men jeg formaaer ikke at indsee, hvad det er, man vil opnaae ved denne kunstige og unaturlige Adskillelse, hvorved man ligesom æggende til Strid fjerner de to Yderkanter fra hinanden, og istedetfor paa en naturlig og simpel Maade at lade Forholdene udjævne Anskuelserne ved at lade dem i Fællesskab debattere alle Sager, ligesom frister til, at Uenigheden skal rodfæste sig og bære de sørgeligste Frugter; og her have vi en Erfaring for os, vi staae ikke aldeles uden nogen Veiledning med Hensyn til disse Forholds naturlige Væxt.

Vi have jo i en Række af Aar seet et Eetkammer fungere med de meest forskjelligartede Elementer i sig⁴⁰), og hvilke Anker der end have kunnet gjøres imod det, saa — det drister jeg mig til at sige — skal det dog neppe kunne eftervises af Nogen, at nogen- somhelst Ulempe er fulgt deraf, at disse forskjellige Elementer vare blandede sammen. Ved alle Afstemninger have vi heelt igjennem seet, at kongevalgte, middelbart valgte og umiddelbart valgte Medlemmer have stillet og grupperet sig efter ganske andre Hensyn end Classehensyn, og der har ikke været Skygge af, at der er bleven nogen Uenighed tilbage imellem Classerne som Classer betragtede. Men jeg indrømmer, at Bedømmelsen af et Spørgsmaal af denne Vigtighed tilkommer og tilkommer udelukkende Regjeringen. Regjeringen har ikke villet paatage sig det Ansvar, der var forbundet med — ikke at føre noget Nyt, men — at vende tilbage til dette Eetkammer, som vi i en Række af Aar have havt, med de nødvendige Forandringer og Omdannelser, der maatte være en Følge af den lige, almindelige Stemmerets Hævdelse; Regjeringen har derimod troet at burde fastholde, hvad der jo ogsaa ved Forfatningen af 18de November er blevet Grundlaget, et Tokammer, og jeg indskrænker mig derfor for mit Vedkommende blot til endnu engang at aflægge en Bekjendelse om, at jeg ikke nu mere end nogensinde tidligere er istand til at see, at dette skulde være det Rigtigste.

Naar vi dernæst gaae over til Forfatningens Enkeltheder, skal jeg med Hensyn til dem ogsaa kun indskrænke mig til et Par

Hovedpunkter. Det er en Selvfølge, at der kan være mange enkelte Bestemmelser, hvorom der kan være forskjellige Meninger, at man kan ønske en Paragraph affattet paa denne eller paa en anden Maade, eller at den valgte Redaction kan give Anledning til afvigende Meninger; men det er Altsammen kun Smaating, som jeg ikke synes det er rigtigt at opholde sig ved. Jeg gaaer derimod ud fra, at der er visse Hovedpunkter, om hvilke der bør være Tale, og jeg skal i saa Henseende ganske følge den ærede Finantsminister og indskrænke mig til udelukkende at omtale de 4 Punkter, der af ham ere blevne fremhævede⁴¹⁾, og nogle af disse endogsaa meget kort; thi for mig staaer det saaledes, at det kun er to af disse Hovedpunkter, hvorpaa jeg lægger en afgjørende Vægt, og hvorpaa efter min Mening den hele Sag væsentlig hviler.

Det Første, den høitærede Finantsminister omhandlede, var Spørgsmaalet om eet- eller toaarige Sammenkomster af Rigsdagen. Jeg skal ganske kunne slutte mig til Alt, hvad der af den ærede Minister anførtes til Forsvar for toaarige Sammenkomster⁴²⁾, og jeg skal meget ønske, at den af ham forfægtede Anskuelse maa vinde Tilslutning; men jeg kan ikke nægte, at jeg har nogen Tvivl om, hvorvidt dette vil lykkes. — Det maa her være mig tilladt at gjøre en mindre betydelig Bemærkning, men som jeg dog er fristet til ikke at holde tilbage, med Hensyn til, hvad den ærede Minister udtalte just angaaende dette Punkt. Den ærede Minister har selv yttret, at det meget ofte var vanskeligt at vide, om man befandt sig i Rigsdagen eller i Rigsraadet⁴³⁾; og det er ganske sikkert, at den Omstændighed, at disse to Forsamlinger nu ere blevne saaledes blandede imellem hinanden, som de ere, gjør, at det rette Standpunkt ofte kan være meget vanskeligt at fastholde. Der synes at ligge en Smitte i Localerne, saaledes at, naar man kommer ind i dem, antager man pludselig en anden Farve. Selv den ærede Minister, der har et saa skarpt Blik for denne Adskillelse, gjorde sig — jeg tillader mig at sige det — skyldig i en saadan Feiltagelse, og det en meget besynderlig Feiltagelse. Thi i den Argumentation, hvorved han støttede

Forslaget om de toaarige Møder, betragtede den ærede Minister det bestandig som en Ulykke, at vi i 15 Aar vare blevne vante til dette falske System, hvorfor det nu maaskee var for silde at ville raade os til at forkaste det for at gaae over til noget Nyt⁴⁴). Men nu veed den ærede Finantsminister ligesaa godt, som vi Alle vide det, at vi, — jeg taler naturligviis om Rigsraadet — ikke i 15 Aar, men saa længe vi have været til, bestandig have havt udelukkende toaarige Finantsperioder, vi have havt det ligefra 1855 til Dato; vi have havt disse store Ulykker, som skildres med saa levende Farver, at vi skræmmes ved at nære den forvovne Tanke, nu at gaae ind paa toaarige Finantslove; vi have havt disse store Ulykker med toaarige Finantslove, og jeg kjender derfor, hvilken Betydning den Art Udtalelser har. Vi have seet, hvor let det har ladet sig gjøre at udarbejde Finantsloven for to paa hinanden følgende Aar; man sammenligne de Finantslove, der have været forelagte Rigsraadet med dem, der have været forelagte Rigsdagen, og man see da, om Afvigelserne fra Finantslovene af den første Classe have været stærkere, større og betydeligere end Afvigelserne fra de sidste. Jeg troer, at i saa Henseende vil man finde, at man med fuldkommen Føie kan stille de toaarige Finantslove op imod eetaarige, og noget Nyt indføres der aldeles ikke. For mig er Spørgsmaalet altsaa om at opgive det Gamle, det Tilvante, det historisk Givne; thi for os ere de eetaarige Sammenkomster Noget, som vi aldrig have vænnet os til at betragte som det Naturlige. —

Men lad os gaae over til et Punkt, der har en ganske anderledes afgjørende Betydning, det ene af de to Hovedpunkter, hvorpaa for mig Hovedvægten vil hvile, nemlig Sammensætningen af Landstinget. Dér seer jeg nu, hvilket ogsaa var nødvendig givet, at de to Elementer: umiddelbart Valgte og Kongevalgte ere blevne opretholdte. Hvad nu for det Første de Kongevalgte angaaer, da tør jeg ogsaa antage, at de ere noget saa historisk Givet, at man nu alene af Respect for den historiske Tradition vil undlade at rokke ved dem. Det blev af et æret Medlem (Krieger) sidst, og som det forekommer mig med megen Føie, bemærket, at de Ind-

vendinger, man ofte hører mod Kongevalgte, ere i høi Grad ugrundede⁴⁵); de ere egentlig væsentlig støttede paa et reent Ordspil, og det et meget daarligt Ordspil. Idet man forudsætter som noget Givet, at det skal være folkevalgte Repræsentanter, som afgjøre alle Lovgivningssager, fremhæver man med en vis Vægt, at de Kongevalgte dog ikke ere folkevalgte, og det maa naturligviis indrømmes; men det blev af det ærede Medlem, til hvem jeg sigtede, med Føie bemærket, men, som det forekommer mig af senere Ytringer, ikke ganske rigtigt opfattet, at Sagen ligger i noget ganske Andet, at det, som Tvisten er om, ligger paa et ganske andet Sted⁴⁶).

Man benægter nemlig, at de, der skulle tage Deel i denne Lovgivningsmagt, skulle være folkevalgte, man anerkjender ikke, at det er Opgaven at danne en lovgivende Forsamling af Folkevalgte, man siger, at det ikke er Folket som saadant, der udelukkende skal repræsenteres; men man fremhæver, og man fremhæver med Historien for sig, at ved Lovgivningsarbeidets rette Besørgelse dér skal Staten være repræsenteret, og det skal altsaa være den organiserede Statsrepræsentation og ikke den uorganiserede Folkemasse, der træder frem som deeltagende i Lovgivningsarbeidet; dér kan man naturliggen finde fortræffelig Plads til en Masse Repræsentanter, som man lader vælge af Folket, men dér er lige saa fortræffelig Plads til endeel Repræsentanter, som man lader vælge af den udøvende Magt og af denne alene mellem samtlige Classer. Det er altsaa en Indvending mod Kongevalgtes Tilstedeværelse i og for sig, som jeg antager, ikke længere med Føie kan gjøres, og allermindst her, hvor vi saa langt tilbage, som vort politiske Liv gaaer, have kjendt til Kongevalgte og bevaret dem, og jeg behøver ikke at minde om, at allerede den første grundlovgivende Rigsforsamling opretholdt Principet, idet den, rigtignok til stor Forargelse for Mange, optog en stor Deel Kongevalgte i sig⁴⁷). —

Men derved kommer jeg til ogsaa paa en anden Maade at lægge Vægt paa den historisk-traditionelle Anerkjendelse af Kongevalgte. Der er nemlig et vist Forhold, som man nu engang har

tilvant sig at betragte som Noget, der maa ansees for naturligt og som man kan fordre, at selv Modstanderne skulle indrømme Berettigelsen til at søge bevaret, nemlig det gamle Forhold af en Fjerdedeel Kongevalgte ligeoverfor den hele Forsamling. Dette Forhold blev iagttaget i Frihedens Aar 1848, da den grundlovgivende Rigsforsamling sammensattes (*Ploug*: Det var en Trediedeel!) — en Trediedeel! Nei, det ærede Medlem tager fejl; ja, det ærede Medlem kan dog paa en Maade regne dem til en Trediedeel. Hvad der nemlig er en Fjerdedeel af det Hele, er en Trediedeel af den modsatte Deel; i den grundlovgivende Forsamling var der, om jeg ikke feiler, 38 Kongevalgte af 152, men i alt Fald var det meget nær ved dette Tal, altsaa en Fjerdedel; og under senere Forhandlinger, da man indsaae, at man igjen maatte komme til at admittere Kongevalgte, blev dette en Fjerdedeel betragtet som Noget, det var naturligt at opretholde, og derfor fandt man ogsaa, da Forordningen af 2den October 1855 emanerede, i denne Forfatning nøiagtig det samme Forholdstal vedligeholdte; der var, som det vil erindres, 80 Medlemmer i det da indstiftede Rigsraad, og af disse vare 20 kongevalgte⁴⁸).

Det er altsaa noget historisk Givet, at en Fjerdedel er et passende Antal Kongevalgte at indsætte i en saadan Forsamling, og jeg skulde derfor, skjøndt Differencen ikke er saa overvættets stor i det foreliggende Forslag, meget have ønsket, at man aldeles var bleven staaende ved dette Tal; nu er man kommen ned til under en Femtedeel⁴⁹), og der er derved skeet et ganske alvorligt Brud paa det historisk Givne. Dengang den tidligere Regjering i 1863 fremtraadte med sit Forslag til Novembergrundloven, var den endogsaa gaaet saa vidt at ville have en Trediedeel. Dér havde man bragt i Forslag, at Førstekamret skulde bestaae af 75 Medlemmer, hvoraf 25 Kongevalgte⁵⁰), men ved de Ændringer, der under Behandlingen i det tidligere Rigsraad vedtoges i dette Lovforslag, og som ikke stedse vare Forbedringer, blev Tallet skruet ned til 18⁵¹).

Men nu er den nuværende Regjering gaaet endnu meget videre, idet den paa en besynderlig Maade har copieret Bestem-

melserne i Grundloven af 18de Novbr. 1863. Det er nemlig undgaaet Opmærksomheden, at disse 18 paa en meget besynderlig Maade bleve fordeelte mellem Kongeriget og Slesvig, idet man aldeles i Modstrid med disse to Landsdeles naturlige Forhold ikke deelte 18 som 3 eller 4 mod 15 eller 14, men som 6 imod 12. og lod Slesvig faae halvt saamange Kongevalgte som Kongeriget⁵²). Denne besynderlige Anomali er ikke tilstrækkelig Grund til, at man nu, naar der er Tale om at gaae tilbage fra de tidligere Bestemmelser, fordi Slesvig udtræder, skal lade det Hensyn, som dengang, jeg veed ikke med hvad Ret, ledede til at give Slesvig et forholdsviis større Antal Kongevalgte end Kongeriget, forblive gjældende. Jeg mener derfor, at der er meget god Føie til at stille Antallet af de Kongevalgte i et noget gunstigere Forhold til Antallet af samtlige Medlemmer i Landstinget, end det er skeet i Regjeringens Forslag, og jeg maa ved samme Leilighed tillige bemærke, at der en anden besynderlig Plet, som er bleven copieret af 18de November 1863.

I den fuldstændigste Modstrid med de Principer, som iøvrigt bleve gjorte gjældende, og, saavidt jeg antager, af udelukkende Hensyn til saavidt gjørligt at nærme sig Rigsdagens Landsting i Henseende til Sammensætning, gik man over til at adoptere ogsaa et Medlem for Landstinget for Færøernes Vedkommende. Det var en ganske overordentlig Afvigelse fra, hvad der iøvrigt laa til Grund; den var saa stor, at man aldeles ikke dristede sig til at opretholde Valglovens Bestemmelser for Udøvelsen af det Valg, man havde henlagt til Færøerne⁵³). Jeg er vel ikke saa bekendt med de færøiske Forhold, at jeg med stor Nøiagtighed kan opgive Antallet af de Vælgere, der ville findes deroppe, men jeg tilstaaer, at for mig staaer det saaledes, som om man kunde risquere, at der kun vilde findes een eller to Vælgere, f. Eks. Amtmanden og Landfogden, hvilke altsaa efter Valglovens almindelige Bestemmelser vilde komme til udelukkende at foretage Valget. En saadan Absurditet vilde man dog ikke indrømme, og derfor instituerede man noget ganske Nyt, afvigende fra alt det Øvrige i Valgloven, ved at henlægge Valget af dette Medlem til

det færøiske Lagthing. Men nu er det tidligere Hensyn til, at Medlemmerne af Rigsdagens Landsting tillige skulde kunne fungere som Medlemmer af Rigsraadets Landsting, aldeles bortfaldet. Hvad der nu er Tale om, er en virkelig Sammensmeltning⁵⁴), og ikke blot om at faae de samme Personer valgte til to Forsamlinger, der bestode ved Siden af hinanden; og hvorfor skulle vi da bevare den færøiske Landstingsmand?

Færøerne er en lille Øgruppe, der tilsammen kun har en overordentlig ringe Befolkning, der er langt fjernet fra os og meget lidet deeltagende i vor almindelige politiske Udvikling. Den hele Øgruppe har, saavidt jeg mindes, imellem 8 og 9000 Indbyggere⁵⁵), og hvis den pludselig blev nedflyttet her til Danmark, og i Et og Alt kunde fordre at stilles paa samme Fod som enhver anden Deel af Riget, kunde den altsaa kun gjøre Krav paa, som en Deel af en større Valgkreds, at tage Andeel i et Folkethingsvalg, men kunde aldeles ikke selv udgjøre nogen Folkethings-Valgkreds⁵⁶). Naar man derfor, hvad jeg erkjender er fuldkommen rigtigt og naturligt, har givet Færøerne et heelt Valg til Folkethinget, har man derved givet denne Øgruppe saa Meget i denne Retning, at man ikke behøver at vedtage en særlig Grundlovsbestemmelse for ogsaa at skjænke den en aldeles abnorm og, som det forekommer mig, aldeles uforsvarlig Indflydelse, sammenlignet med alle de øvrige Dele af Riget, paa Landstingets Sammensætning; hvis man endelig vil, kan man gjerne værne om Færøernes Ret til at deeltage i Landstingsvalgene accurat paa samme Maade som alle andre Dele af Riget. Man kan gjerne indrømme Amtmanden paa Færøerne at skrive herved i Tide, paa hvem Valgstemmen skal falde, og saaledes altsaa indordne Færøerne under en Landstingskreds, som naturligviis maa faae sin Hovedbestanddeel og væsentlige Sammensætning af en Deel af Riget hernede. —

Jeg skulde derfor meget ønske, at man gik ind paa en simple og naturligere Sammensætning af Landstinget, som dog iøvrigt ikke kunde siges paa nogen Maade at afvige fra, hvad der har foresvævet Regjeringen, idet man f. Ex. ganske simpelt tog

det Tal, som Regjeringen har foreslaaet for Landstinget, nemlig 64, og sagde: Landstinget skal bestaae af 64 Medlemmer, hvoraf 16 udnævnes af Kongen; hele Resten kunde man saa overlade til Valgloven at tage Bestemmelse om.

Jeg gaaer nu til det næste Hovedpunkt, det næste af de to store Hovedpunkter, der for mig saa at sige udgjøre den hele Lov. Det er nemlig Spørgsmaalet om Ordningen af de finansielle Forhold. Dér vil jeg nu ikke nægte, at det forekommer mig, at Regeringen er afveget meget længere, end det er nødvendigt, fra, hvad der alt er bragt til Afgjørelse ved Forfatningen af 18de November 1863. Det, tror jeg, er Noget, som er temmelig almindelig anerkjendt, selv af dem, der iøvrigt saa ivrig forsvare Grundloven af 5te Juni 1849, at denne ikke blot i dette Punkt er uheldig med Hensyn til Landstingets Stilling, men at de finansielle Forholds Ordning overhovedet i denne Grundlov er saa uheldig, at der med Nødvendighed maa fordres en ganske anden Ordning, naar der er Tale om at give en ny Grundlov. Denne anden Ordning er det i sin Tid forsøgt at erhverve paa et ganske nyt Grundlag ved Forfatningen af 2den October; og den er modificeret og omordnet paa en Maade, som jeg i det Hele maa betragte som særdeles heldig, ved Forfatningen af 18de November 1863.

Nu støder man ved denne Ordning allerførst paa et Hovedpunkt, Normalbudgettet⁵⁷), og derved kommer man til at røre ved en af disse Paastande, som ere blevne ansete for at være saa uimodsigelige, fordi de ere gjentagne og gjentagne saa ofte uden tilbørlig Modsigelse, at man nu naturligvis ikke kan vente at udrette det Allermindste ved at protestere derimod, nemlig, at et Normalbudget skulde være noget høist Urimeligt. Det maa jeg paa det Bestemteste modsige; et Normalbudget er tvertimod det eneste Rimelige, men naturligvis maa jeg bede De Herrer bemærke, at vi aldrig have haft et saadant Normalbudget, som skulde være tilveiebragt; thi det Normalbudget, som i sin Tid blev givet, da Forfatningen af 2den October 1855 traadte i Kraft, blev givet aldeles midlertidig og i Henhold til en foreløbig Be-

stemmelse i Grundloven af Kongen alene⁵⁸); og for at kunne sætte igjennem, at man fandt sig i en saadan Afgjørelse af et Punkt af denne vigtige Beskaffenhed, maatte man paalægge dette Normalbudget en saa urimelig Begrænsning, at det fra det første Øieblik, det fremtraadte, var et i den allerhøieste Grad utilfredsstillende Arbeide⁵⁹).

Den Ro i Forholdene, som var paaregnet, for at kunne med Repræsentationens Medvirkning komme til Afgjørelse af et endeligt og blivende Normalbudget, indtraadte aldrig, og vi kom alt-saa aldrig til at forsøge, hvad det vil sige at have udsondret af den aarlige Bevilling det, som ikke aarlig skal vende tilbage til fornyet Discussion, og kun have det tilbage, som det er naturligt og rimeligt at lade vende tilbage til fornyet Discussion. I Virkeligheden maa der paa ethvert Sted, hvor der er et fornuftigt constitutionelt Liv, være en saadan Adskillelse; den er tilstede overalt, og selv i vor Rigsdag har den uafladelig bestræbt sig for at blive anerkjendt, den væsentlige Adskillelse nemlig, at visse Bevillinger engang for alle ere grundlagte paa saadanne Vedtægter, saadanne Regler af blivende Natur, at de ikke skulle uafladelig gjenoptages under den mere flygtige Behandling af de aarlige Finantslove, men ligge ganske rolig, til man ved en særlig Lov tager fat paa dem, og at der derimod er en Masse andre temporaire Udgifter, som fordre en hyppig tilbagevendende Afgjørelse, og som derfor udelukkende skulle gjøres til Gjenstand for aarlig Bevilling.

Det er ikke nogen Begrænsning, ikke nogen Beskæring af den fornuftige Indflydelse paa de finantsielle Forhold, som man der-ved agter at gennemføre ligeoverfor Lovgivningsmagten; thi det er Lovgivningsmagten selv, der skal afgjøre, hvilke Forhold der skulle henregnes til den ene, og hvilke til den anden Classe, og den maa selv erkjende, at den kun adsplitter sin Opmærksomhed og kun skaffer sig meget unødigt, ja, endog meget ofte skadeligt, tidsspildende Arbeide ved at gaae ind paa ufrugtbare Undersøgelser af Spørgsmaal, som ikke bør underkastes Forandringer ved de aarlige Finantslove, saasom Gagebestemmelser, Pen-

sionsbestemmelser og andre Forhold af den Natur. Men jeg indrømmer, som sagt, at det er lykkedes at gjøre et Normalbudget i den Grad til noget Abnormt, til noget saa Urimeligt i Manges Forestilling, at det vilde være en ganske unødigt Complication af Sagen, om man nu ved denne Leilighed vilde forsøge at gjen-nemføre det. Jeg vil derfor for mit Vedkommende ikke paa nogen Maade anke over, at Regjeringen ikke har villet gjøre dette Forsøg. Tvertimod, jeg kan finde, at, da der dog bliver saamange Vanskeligheder tilbage, kan det være ganske rimeligt, at man ikke har villet have denne med at bekæmpe; at Regjeringen fuldstændig har opgivet Normalbudgettet, finder jeg altsaa naturligt, og jeg vilde finde det aldeles unaturligt, dersom noget Medlem for sit Vedkommende vilde driste sig til at forsøge paa at indføre det.

Men fordi Normalbudgettet ophæves, behøver hele den finansielle Ordning, som er grundlagt ved Forfatningen af 18de November 1863, ikke at ophæves. Denne Forandring medfører slet ikke Afgjørelsen af det andet Spørgsmaal, om alle de finansielle Bevillinger skulle sammensyes til en eneste samlet Lov, Noget, der aldrig bliver Andet end en blot ydre Sammensyening; thi i Virkeligheden ville de forskjellige Hovedafsnit staae saa forskjellig, at man vil faae et uformeligt Lovarbejde frem ved at tage alle Bestemmelserne som en samlet Finantslov. Det er et andet deraf aldeles uafhængigt Spørgsmaal, om Finantsloven skal i den gamle Betydning af dette Navn, den, som er given ved Grundloven af 5te Juni 1849⁸⁰), være en eneste omfattende Lov, der under sig indbefatter samtlige Ministerier, samtlige Indtægts- og Udgiftsbrancher, eller om den skal fremtræde som en Række forskjellige finansielle Love.

Man vil let see, at dette er et Punkt af den meest afgjørende Betydning for dem, der ønske at hævde den lige Stilling for de to Kamre ligeoverfor hinanden. Naar man har maattet opgive Tanken om at danne et Overhuus, naar man har maattet tage Repræsentanterne til det første Kammer fra en Deel af Folket, der med samme Ret som den øvrige Deel kan gjøre Fordring

paa at deeltage i Bevillingsmyndigheden, saa skal man ikke holde paa Overhuusprinciper, saa skal man ikke paa nogen Maade give Anledning til at troe, at det Billede, som foresvæver En, og som man derfor ogsaa vilde have Repræsentationen til lidt efter lidt at arbeide sig henimod, skulde være det engelske Overhuus's Stilling til Finantssager, og denne Tro vilde blive modarbejdet paa den grundigste Maade ved, saaledes som Forfatningen af 18. November 1863 havde fastsat, at tillade eller paabyde Finantslovens Forelæggelse i forskjellige Afsnit, der efter Regjeringens Valg kunde fordeles mellem de to Thing⁶¹).

Men, siger man, dette vilde være at opstille en Fordring ligeoverfor Rigsdagen, som det vilde være utænkeligt at faae denne til at gaae ind paa; man maa dog ikke være ubillig, man maa dog ikke eensidig stille sig paa et saadant Standpunkt, hvor man kun tager Hensyn til, hvad der efter en abstract Betragtning maa siges at være det Rette og Hensigtsmæssige, man maa ogsaa tænke paa Folkethingets Opfattelse, og hvad der efter dets Standpunkt naturlig kan fremstille sig som billigt og retfærdigt; og, siger man saa videre, da nu engang Rigsdagen er vant til, at Folkethinget dog idetmindste har den Forret at skulle behandle Finantsloven først, saa er det Noget, man aldrig vil kunne tænke sig, at nogen Rigsdag vil gaae ind paa, at fraskrive Folkethinget denne vigtige Ret. Nu vel, siger saa jeg, lad Folkethinget bevare sin Ret ubeskaaren! Derimod skal jeg ikke indvende Noget.

Lad det altsaa blive fastsat, at, hvad Folkethinget hidtil har havt Ret til at behandle først, skal det ogsaa til alle kommende Tider have Ret til at behandle først, at altsaa den Afdeling af Finantsloven, der omfatter de hidtil særlige Ministerier, de Anliggender, der hidtil have været Gjenstand for Udøvelsen af denne Folkethingets Forret, ogsaa fremtidig stedse forelægges først for Folkethinget, og lad det være den anden Deel af Finantsloven, den Deel, som Folkethinget aldeles ingen Ret har havt til at see, som man nu tilbyder det fremtidig at maatte deeltage i Voteringen af; men blot med den ganske naturlige Indskrænkning i

Tilbudet, at denne Deel ogsaa maa kunne forelægges først for Landstinget.

Der vilde derved i reen practisk Henseende og bortset fra alle mulige Etikettehensyn og fra alle mulige Anstød fra, hvad man troer det mere eller mindre let at sætte igjennem, være vundet overordentlig meget; thi hvorledes har Sagen stillet sig fra første Færd, da vi begyndte at behandle Finantsloven i vore lovgivende Forsamlinger? Den har stillet sig saaledes, at ikke saasart var denne Behandling begyndt, før man indsaae det aldeles Urime- lige, der var i at forsøge paa at behandle Finantsloven som en almindelig Lov. Nød bryder Love, og, uagtet jeg til det Yderste har gjort mig til Regel at forsøge, saavidt det staaer til mig, at opretholde Lovene, var det dog mig, der i sin Tid, da jeg var Formand i det første Folkething⁶²), maatte gaae ind paa at af- vige fra den almindelige Forskrift med Hensyn til Lovenes Be- handling, maatte gaae ind paa, at Finantsloven opløstes og blev en Række af forskjellige Afsnit, som der hvert for sig kunde afgives Betænkning over, hvert for sig kunde stilles Ændrings- forslag til, som hvert for sig kunde bringes til Behandling og Votering i Thinget, ligesom de havde været hele, enkelte Lov- forslag, hvorefter man saa til Syvende og Sidst til tredie Be- handling tog det Hele sammen og lavede en Lov deraf⁶³). Det var det, Nødvendigheden medførte, og ligeledes medførte Nødven- digheden — thi der var virkelig i denne Henseende ingen forud- beregnet Uvillie fra Folkethingets Side imod at skjænke Landsting- et den Tid, som det med Billighed kunde gjøre Fordring paa —, at man, da Expeditionen ikke kunde skee, før det sidste Afsnit af Finantsloven var færdigt, maatte lade denne ligge i Folke- thinget til den yderste Grændse for den Tid, man kunde lade den blive dér, hvis der skulde være Tale om, at den paa forfatnings- mæssig Maade skulde behandles i Landstinget og erhverve hele Lovgivningsmagts Sanction⁶⁴).

Disse Misforhold kunde man nu simpelt komme ud over, naar man valgte det Naturlige, at lade Finantsloven samtidig behandle

paa begge Steder; og naar man saa herved kommer tilbage til, at der vilde være tabt Noget, idet det Overblik, som man kalder det, som man skulde have over den samlede finansielle Status, skulde komme til at mangle derved, at Loven blev splittet paa denne Maade, saa er det jo Noget, som man kan sige, og sige atter og atter, og sige hundrede Gange, men det faaer ikke større Betydning derved; thi det kan afhjælpes paa den simple Maade, som er bestemt i Forfatningen af 18. November 1863⁶⁵), idet man kan foreskrive i selve Forfatningen, at strax, saasnart Rigsdagen er samlet, skal der forelægges hvert af Thingene en samlet Oversigt over alle Indtægter og Udgifter for den kommende Finantsperiode i Henhold til vore finansielle Love.

Naar dette skeer, saa vil jo denne Oversigt være tilstede, og jeg vil bemærke, at just, naar man gennemfører en Adskillelse af Finantslovene paa den Maade, som jeg har antydnet, at nemlig den Deel af dem, der tidligere har været behandlet først i Folkethinget, ogsaa fremtidig behandles først dér, og Resten først i Landstinget, vil der, selv om en saadan Bestemmelse ikke vedtages, være den samme Oversigt tilstede som den, der har været anset fuldkommen tilstrækkelig i hele den Række af Aar, hvor vi have ført vor finansielle Forvaltning med Lovgivningsmagternes Medvirkning⁶⁶); thi hidtil har Rigsraadet behandlet sin Deel af Finantsloven med sine Indtægter og Udgifter uden at blande sig i den Deel, der behandlede paa den anden Side, og omvendt. Det maa nemlig altid være Regjeringens Sag at lægge sin Finantsplan, og i denne kan der ikke foretages andre Forandringer end dem, der paa en naturlig Maade kunne foretages af Lovgivningsmagten ved de enkelte Afsnits Undersøgelse og Drøftelse; og, skulde undtagelsesviis et saadant Tilfælde indtræde, vil det jo ikke være nogen Vanskelighed at komme ud over det, der saaledes kunde synes at fordre en særlig Fyldestgjørelse.

Men hvad angaaer selve § 47⁶⁷), saa er den Bestemmelse i samme, som omhandler Fællesudvalget, og som er optagen efter Forfatningen af 1863⁶⁸), det Væsentlige, det Hovedpunkt, med hvilket det første Kammers constitutionelle Liv staaer og falder.

Hvis denne Bestemmelse falder bort, er for mig det Hele aldeles ørkesløst, saa kan man for mig sammensætte Landstinget, som man vil, og jeg skal ikke bryde mig det Ringeste derom. Jeg vil da ikke have den ringeste Tillid til, hvad der med Tiden vil komme ud af en saadan Forfatning, og jeg gjentager, hvad ogsaa flere Talere have meent⁶⁹⁾, at det ikke er, fordi jeg ønsker, at denne Bestemmelse skal komme til at paradere som en Bestemmelse, der hyppig anvendes, og som man uafsladelig kommer tilbage til. Nei, jeg har sagt det tidligere⁷⁰⁾ og siger det som min fulde Overbeviisning: Staaer den der engang, vil den sandsynligviis aldrig komme til Anvendelse; thi saa vil den Villighed være tilstede paa begge Steder, som vil fremkalde den naturlige Overenskomst, som man ønsker og attraaer. —

Idet Regjeringen har optaget Forslaget fra Forfatningen af 1863, har den dog tillige ændret det. Hvad den første Ændring angaaer, troer jeg, det er en aldeles ufrivillig Redactionsfeil, der har indsneget sig, og jeg skal ikke opholde mig derved. Det er jo af den høitærede Finantsminister allerede fremhævet, at Meningen er, at det skal ganske gaae til, som det i den tilsvarende Paragraph af Forfatningen af 1863 er bestemt, nemlig, at, naar Finantsforslaget to Gange har været til Behandling i begge Thing, skal det besluttende Fællesudvalg indtræde, og der skal ikke mellem disse to Behandlinger og Fællesudvalgets Nedsættelse indtræde et mislykket Forsøg ved Hjælp af et sædvanligt Fællesudvalg⁷¹⁾; der er jo fra Regjeringens Side heller ikke Noget imod, at man giver Paragraphen en saadan Affattelse, at Meningen kommer til at staae klar og uantastelig. —

Ved Slutningen af Paragraphen⁷²⁾, som har vakt megen Modsigelse fra forskjellige Medlemmers Side⁷³⁾, skal jeg for mit Vedkommende anerkjende, at Tanken, der ligger heri, saaledes som jeg maa opfatte den, er meget simpel og meget naturlig, og jeg siger ogsaa, at det er en Tanke, som, selv om den ikke stod foreskreven i nogen Lov, dog bør være tilstede og gjøre sig gjældende under enhver fornuftig Behandling af en Finantslov. Det er alt-saa kun en yderligere Sikkerhed, som Regjeringen kan have til-

sigtet, for at Noget, der er og bør være tilstede til alle Tider, ogsaa paa denne Maade virkelig kan tvinges til at være tilstede. Men saa maa jeg ogsaa mene, at dette vil kunne opnaaes — hvis jeg ikke tager feil i min Opfattelse af Hensigten med Tilføielsen — paa en ganske anden Maade, og paa en Maade, som jeg er overbeviist om hos Mange vil fjerne de uovervindelige Vanskeligheder, der hos dem vilde være ved at gaae ind paa Formuleringen, som den nu er; thi det kan ikke nægtes, at det er Noget, som Lovgivningsmagten med stor Føie maa kunne fordre, naar en Lov bliver endelig vedtagen, at den veed, hvad det er for en Lov i alle dens Enkeltheder og Detailbestemmelser, den vedtager, og at det ikke afhænger af en Afgjørelse paa et senere Stadium, hvormeget af Loven der kan komme til at forsvinde. Sligt kan naturligviis udøves paa en saadan Maade, at der ikke kan være den ringeste Anke at gjøre derimod, men der kan komme Misbrug, og der kan under visse Forhold finde en saadan Udøvelse af denne Myndighed Sted, som i høi Grad kunde gjøre Forholdet uhyggeligt.

Jeg troer derfor, at hvad der skal opnaaes, maa opnaaes paa en saadan Maade, at det ligger ganske klart for Lovgivningsmagten, hvorledes Loven endelig affattes, og jeg seer ikke Andet, end at det maatte være at opnaae derved, at man under Behandlingen af de finantsielle Love fordrede, at de Ændringsforslag, som gik ud paa den Sort Overgreb — lad os kalde dem saaledes, thi det er det dog virkelig efter en sund finantsiel Opfattelse, naar Forsamlingen imod Regjeringens Raad og Finantsministerens bestemte Udtalelse fremtvinger en ny Bevilling eller en Forhøielse paa en Bevilling, som ikke kan ansees for at være fornuftig fra Finantsministerens Standpunkt, eller paa anden Maade forvansker Bevillingerne, som de fra Regjeringens Side opfattes nødvendigviis at maatte være beskafne — at saadanne Ændringsforslag vel maatte kunne stilles og maatte kunne forhandles af Thinget, men at de ikke maatte bringes under endelig Afstemning, uden at Regjeringen havde givet sit Samtykke dertil. Dette var blot at sige med udtrykkelige Ord, hvad der, saa at sige, for-

staaer sig af sig selv, overalt hvor disse Forhold behandles paa rette Maade. Jeg veed idetmindste i dette Øieblik ikke noget Tilfælde, hvor man bestemt har brudt med dette Princip. Det, som den ærede Minister anførte om den store Sum, der engang er bleven bevilget i det ene Thing, uden at Regjeringen havde begjæret den⁷⁴), var en saa besynderlig Sag og hang sammen med saa mange andre dengang tilstedeværende politiske Forviklinger, at jeg troer, at man ikke kan stille det op som et Exempel paa, hvad der har været Brug i Rigsdagen. Det er vel muligt, at der er andre Tilfælde, som jeg idetmindste i dette Øieblik ikke mindes, men et Værn imod saadanne vil man i alt Fald have ligesaa godt ved den Omdannelse af Forslaget, som jeg har tilladt mig kortelig at antyde, som ved den Maade, Regjeringen har agtet at erholde det paa, ved Slutningstilføielsen i Paragraphen.

Saaledes som Regjeringen har affattet §§ 46⁷⁶) og 47, skal jeg endvidere gjøre opmærksom paa, at der er en Vanskelighed, som der ikke er bleven taget Hensyn til, og som dog, som det forekommer mig, ikke ganske kan oversees. Naar man nemlig siger, at der kan forelægges forskjellige Tillægsbevillingslove eller finansielle Love — thi Tillægsbevillingslove hed det kun, saalænge der var et Normalbudget, hvortil de kunde slutte sig, — er det en Selvfølge, at der af saadanne ogsaa i Tiden kunne fremkomme forskjellige; men naar man saaledes som her urgerer, at det samlede Overslag over samtlige Indtægter og Udgifter skal gives paa en eneste Lov, er der kun aabnet Regjeringen en eneste Udvei, for at møde uforudseete Tilfælde af mere indgribende Betydning end det, der kunde finde deres Afgjørelse ved en ringe Sum til uforudseete Udgifter⁷⁶), og det er en Vei, som man aldrig skal tvinge Regjeringen ind paa, idet den skal staae som en Nødhjælp, der kun i yderste Nød kan gribes til, nemlig den Vei, der er aabnet Adgang til i § 49⁷⁷), den tidligere § 54 i Forordningen af 2. October 1855⁷⁸).

Det Nødvendige og Naturlige, som ogsaa altid er blevet iagttaget ved finansielle Loves Behandling i de forskjellige lovgivende Forsamlinger her, er, at der maa være aabnet Regjeringen Ad-

gang til til en hvilkensomhelst Tid at kunne fremkomme med finantsielle Lovforslag for Forsamlingen. Det er ganske vist, at dette staaer i den stærkeste Strid med bestemte Udtalelser i Forfatningen af 5te Juni 1849⁷⁹), og at det kun har været ved en af den haardeste Nød fremgaaet Fortolkning, — en urigtig Fortolkning, om man vil, thi man kan ikke naturlig faae det ind under Grundloven, — at Tillægsbevillingslove have været indrømmede; men de have været indrømmede og maatte indrømmes fra første Færd af⁸⁰). I alle Rigsdagsforsamlinger har man derfor bestandig havt Tillægsbevillingslove, — ikke Tillægsbevillingslove, hvor man fik alle Overskridelser bevilgede, thi det er farligt, det skal man ikke indrømme; thi Regjeringen skal vide, at dens Ansvar er fuldt paakaldt, ved at den, hvor saadanne Tilfælde indtræde, maa tage Bestemmelse paa egen Haand — men Tillægsbevillinger, der angaaer Afholdelsen af nye Udgifter, som man ikke kunde tage Hensyn til, da Finantsloven blev forelagt, men som man nu senere maa ansee for hensigtsmæssige. Men saadanne Tillægsbevillingslove seer jeg ikke, at der aabnes nogen Udvei til at fremkomme med, hvis Regjeringens foreliggende Forslag vedtages; det skulde da i alt Fald kun være den samme Udvei, som er indrømmet i Rigsdagen; men, fordi man kan indrømme, at et bestemt Brud imod Lovens Ord finder Sted, hvor dette aabner den eneste Udvei til Frelse, er det dog ikke sagt, at man ved at redigere en ny Lov skal gjøre samme Indrømmelse.

Jeg beklager, at jeg har maattet udtale mig saa omstændelig om disse Punkter, at jeg derved har lagt Beslag paa saa lang Tid. Jeg skal derfor ikke opholde mig ved det sidste Punkt, som jeg iøvrigt havde til Hensigt at begrunde noget nærmere, nemlig Rigsrettens Dannelse. Jeg skal kun kortelig bemærke, at jeg anseer det som en Selvfølge, at naar man danner et Tokammer, hvor man vil hævde begge Kamres nødvendig ligeberettigede Stilling, og henlægger Anklagemagten til det ene af disse Kamre, maa man ogsaa som en nødvendig Conseqvents deraf, hvis man ikke fra Begyndelsen af vil nedsætte det andet Kammers Betydning, indrømme dette Retten til at dømme i Rigsretssager⁸¹), og

det har glædet mig at høre, at den høitærede Minister ikke vil have Noget imod, at man her vender tilbage til Loven af 18. November 1863⁸²).

Jeg skal endnu tilføie, at min Overbeviisning om, at det i Særdeleshed paa dette Tidspunkt og under de nærværende Forhold er Regjeringen, og Regjeringen alene, der vil kunne gennemføre denne Sag paa en saadan Maade, at den ikke blot hurtig, men heldig bliver tilendebragt, er saa stærk, at jeg for mit Vedkommende vil i Et og Alt frafalde de Forslag, som jeg kan have til Hensigt at gjøre, naar Regjeringen modsætter sig dem. Jeg vil frafalde Forslagene heelt igjennem, og jeg vil, hvis det stilles mig som Betingelse fra Regjeringens Side at vedtage hele Loven med de deri i mine Øine mindre fuldkomne Paragrapher og de enkelte Uagtksomhedsfeil, der findes deri, altsaa at vedtage Loven *en bloc*, underkaste mig. Jeg vil fuldstændig kunne gaae ind derpaa, men naar der skal forandres i Loven, vil jeg naturligviis ogsaa for mit Vedkommende hævde min Ret til at gjøre min Anskuelse gjældende, og da er der visse Punkter, som jeg maa fastholde, og visse Punkter, som jeg maa gjøre til en bestemt Betingelse for, at der overhovedet gjøres Forsøg paa nu at komme til en endelig Forfatnings-Afgjørelse; og dér troer jeg at være saa heldig stillet, at jeg tør stole paa, at jeg i saa Henseende staaer paa samme Standpunkt som Regjeringen.

Hvis jeg har forstaaet den høitærede Finantsminister ret, saa er der, hvorledes det nu kan gaae med nogle enkelte Paragrapher hist eller her, Noget, som Regjeringen ikke under nogensomhelst Betingelse vil frafalde⁸³), og til dette maa vistnok henregnes det, som ogsaa for mig staaer som noget absolut Afgjørende, nemlig for det Første at hævde en saadan Indflydelse for Landstinget paa Finantssagerne som den, der ligger i Vedtagelsen af § 47 med de Ændringer, som vi kunne blive enige med Regjeringen om med Hensyn til Paragraphens Begyndelse og Slutning, og for det Andet det, at Landstingets Sammensætning i det Væsentlige bliver saaledes, som af Regjeringen foreslaaet.

Ved det sidste maa jeg dog udtrykkelig tilføie, at jeg derved

vel mener, at der ikke kan være Tale om at gaae ned under 200 Rd. Skat, eller under de tidligere fastsatte 1200 Rd. i Indtægt, men at jeg paa den anden Side ingenlunde mener, at man skal blive staaende ved den Forhøielse, som Regjeringen har stillet i Forslag, nemlig 2,000 Rd.⁸⁴). Det vil jeg i det Mindste for mit Vedkommende strax have sagt, at jeg betragter denne Forhøielse som en Inconseqvents, og jeg vil ikke paa nogen Maade modsætte mig en Nedsættelse af de 2,000 Rd. til 1200 Rd.; jeg vil tvertimod finde den naturlig og rigtig. Hvad der kunde være Tale om, skulde være en samtidig Forøgelse af Skat og Indtægts-census; men at lade den ene blive staaende, og rykke den anden iveiret, troer jeg ikke gaaer an, og det gaaer saa meget mindre an, som just den er rykket iveiret, som man skulde lade blive staaende, og den anden bliver staaende, som man uden Fare kunde rykke iveiret; thi det maa bestandig erindres, at der, for at udtale Tanken paa en skarp Maade, ikke kan sættes for høi Skat ligeoverfor en Indtægts-census, men der kan overordentlig let sættes en for høi Indtægts-census ligeoverfor en Skat, idet det nemlig maa vel fastholdes, at Ingen bliver berøvet Noget derved, at Skatten sættes iveiret, da han jo kan gjøre den samme Indflydelse og Berettigelse gjældende ved at paavise, at han har de nødvendige Betingelser, som Indtægts-censussen fastsætter; Indtægts-censussen er det Almindelige, som gaaer over Alle, Skattencensussen er det Ualmindelige, og er kun en lettere og rimeligere Maade, hvorved visse enkelte Statsborgere kunne undgaae den Omstændighed, som det for dem vilde være at paavise, at de havde en vis Indtægt. Man vil derved altsaa see, at der ikke begaaes en Uretfærdighed ved en Forhøielse af Skattencensus; thi derved berøver man ikke Nogen deres Berettigelse til at deeltage i Valgene, da de jo kunne paavise deres Indtægt, hvorimod dette meget let kunde finde Sted ved den modsatte Fremgangsmaade⁸⁵).

Jeg er altsaa villig til, med Undtagelse af disse to Hovedpunkter, ganske at underkaste mig enhver Bestemmelse, som Regjeringen maatte træffe, inden den endelige Forhandling skal finde Sted, og jeg skulde ønske at faae en bestemt Antydning af, hvorvidt det kan nytte i nogen af de af mig angivne Retninger at stille

Ændringsforslag, om de kunne vente nogen Støtte hos Regjeringen eller ikke; thi jeg vil ikke stille noget Ændringsforslag, naar det vil finde Modstand fra Regjeringens Side⁸⁶).

Rigsraadets Landstings 38. Møde, Onsdag den 25de Januar 1865.

3die Beh. af Forslag til Grundlovsbestemmelse ang. Ophævelsen af Forfatningsloven af 18. Nov. 1863¹).

(Rigsraadstidende 1864—65, Landstinget, Sp. 983—85.)

ANDRÆ: . . . . . thi det skal jeg til enhver Tid aabent vedgaae, at jeg betragter det som et ganske særligt Uheld, som en stor Ulykke for vort Fædreland, at vi i 1848 bleve saa hovedkulds kastede ind i denne Forfatningsbevægelse, at vi gik ud deraf med Grundloven af 1849, dog ikke, fordi denne Grundlov indskrev og paa en legal Maade bekræftede den Frihed og Lighed, hvorpaa jeg sætter saa stor Priis som Nogen, og som jeg fremdeles mener var bleven saa godt, som man vel kunde ønske sig det, forberedt ved det lange og milde, frihedskjærlige og lighedsindede absolutistiske Regimente, som vi her i Landet havde havt²), men derimod, fordi jeg troer, at Grundloven vel kan have havt andre Følger, som jeg dengang ikke omtalte, men som jeg paa ingen Maade skal tilbageholde, men aabent vedgaae, at den efter min Overbeviisning har havt.

Man søger »Danmarks Ulykke« paa mange Steder, og det er ganske sikkert, den maa ogsaa søges paa mangfoldige Steder. Det er til Exempel klart, at, hvis Danmark havde været en Ø og ikke havde været landfast med Tydskland, vilde Ulykken ikke være kommen, som den kom, og hvis der f. Ex. ikke havde været noget Preussen, og hvis denne Stat ikke havde havt den Politik, som den nu gjennem et Par Aarhundreder har havt, vilde der heller ikke være kommet Ulykker af den Art, som der nu er kommet.

Men, naar man søger saa vidt omkring efter Ulykker, forundrer det mig, at man ikke seer i sin Nærhed, og da er det et

stort Spørgsmaal, om man ikke som meddeelig i disse Ulykker maa betragte den Omvæltning af Forholdene, der fandt Sted ved Grundloven af 5te Juni 1849; thi vel er det sandt, at der ikke gik mange Aar, forinden en Regjering formaaede at støtte sig paa et andet Grundlag end den alene³), men ikke mindre sandt er det ogsaa, at den Anskuelse af vort hele Statsliv og vor hele indre Udvikling, som i en stærk Grad blev paavirket af Bevægelsen i 1848, ogsaa fremdeles beholdt en Styrke, der ikke har været til Held for vor ydre Stilling; og naar man saa siger, at det først er ved Grundloven af 1849, at disse høiere Interesser have gjort saa store Fremskridt, at Folkelivet, det nationale Liv er blevet saa ønskeligt udviklet⁴), saa forekommer det mig, at det er sørgeligt at maatte tilføie, at vor hele Stat er bristet, og at hele Fædrelandet er revet istykker. Det kan man dog vel ikke i dette Øieblik glemme.

Men der er virkelig ved tredie Behandling af nærværende Sag efter min Formening ikke tilstrækkelig Anledning til nu nærmere at ville drøfte det Spørgsmaal; thi derom ere jo Alle — ialt Fald skulde jeg antage Alle i denne Sal — enige, at Fremtiden ville vi ikke grundlægge paa den uforandrede Grundlov af 5. Juni 1849, at eet Anker ville vi beholde i S sammensætningen af et Landsting, der skal kunne give andre, ikke mindre frihedskjærlige og ikke mindre lighedssindede, men maaskee for Statens Bestaaen heldigere Anskuelser Støtte end dem, der udelukkende kunde finde Støtte i Grundloven af 5. Juni 1849⁵).

Rigsraadets Landstings 36. Møde, Tirsdag den 7de November 1865.

Dagsorden: Eneste Beh. af Fællesudvalgets Indstillinger til Grundlovsbestemmelse ang. Ophævelsen af Grundloven af 18. Nov. 1863¹).

(Rigsraadstidende 1865, Landstinget, Sp. 679—87.)

ANDRÆ: Vi staae nu endelig ligeoverfor det kummerlige Resultat, som er fremgaaet af disse lange Forhandlinger. Efter den Svaghed og den Vaklen, hvormed disse Forhandlinger ere blevne

førte, ikke blot fra den forrige Regjerings Side²), men ogsaa fra Repræsentationens Side, var der intet Haab om at kunne opnaae et taaleligt Udbytte af dem. Jeg har ganske sikkert ikke næret overdrevne Forventninger om, hvad der vilde fremgaae af denne Sag, men jeg indrømmer: jeg er bleven overrasket; et saa slet, et saa kummerligt Udbytte som det, der nu foreligger, som det, der nu sandsynligviis vil vinde det høie Things Billigelse³), det havde jeg ikke ventet. Var der Noget, som man skulde antage virkeligt var gaaet op for Bevidstheden hos alle dem, der ville tiltroe sig Ret til at repræsentere de conservative Anskuelser, saa var det den Sandhed, at det at bygge Fædrelandets Fremtid paa den enemægtige Indflydelse af den almindelige Valgret var en Daarskab, og det er skeet, det er fuldstændig skeet ved det Forslag, som nu foreligger. Der var to Veie, paa hvilke man var istand til grundig at ødelægge alle de fra den almindelige Valgret forskjellige Elementer i Repræsentationen: man kunde, hvis man vilde holde fast ved dette usande, kunstige, for vore Forhold aldeles upassende Tokammersystem, som kun har sin Rod i en falsk Doctrin, enten saaledes beskære og beklippe Myndigheden for det af de besindigere conservative Elementer fremgaaede Førstekammer, at dettes Indflydelse i den hele Repræsentation blev Nul, eller man kunde lade dette Førstekammer beholde en passende Stilling i Repræsentationen, bevare saadanne Rettigheder, ved hvilke dets Indflydelse kunde gjøre sig gjældende, og sørge for, at det blev slet sammensat. Enhver af disse Veie kunde med samme Sikkerhed føre til det samme fordærlige Maal, men her er man indslaaet dem begge⁴). Man har først Steen for Steen udpillet af Landstingets Bygning Alt, hvad der kunde tjene til at give det en fast Stilling overfor det af den store Folkevillie baarne Andetkammer. Man har i den vigtigste af alle Sager, i den, hvorpaa i Tidens Længde Indflydelsen udelukkende vil komme til at beroe, i Finantssagen, gjort det første Kammer aldeles afmægtigt⁵), og dernæst er man gaaet hen og har ved dette Forslag ladet selve dette Landsting blive Repræsentant for den almindelige Stemmeret. Det Første var vundet — eller tabt,

som man vel snarere burde sige — ved den forrige Regjerings ubegribelige Forblindelse, det Sidste er noget Nyt, der nu er kommet til ved Fællesudvalgets Arbeide.

Der er skeet een eneste lille Concession, som det iøvrigt under alle Forhandlingerne har været underforstaaet skulde gjøres tilsidst, nemlig Concessionen af de 12 Kongevalgte, om hvilken jeg blot i Forbigaaende skal bemærke, at den er bleven gjort endnu langt betydningsløsere, end den nogensinde kunde have været tænkt, derved at man har tilføjet den ubegribelige Bestemmelse, at Kongen skal indskrænke sit Valg til dem, der tidligere have været i Repræsentationen⁶⁾), altsaa afskedigede Folkerepræsentanter! Det er dem, man har kasseret fra Folkevalgene, hvoriblandt Kronen alene skal søge sine Repræsentanter. Nu veed jeg meget vel, at af og til kan det vel hændes, at der blandt dem, som Folket ikke længere vil skjænke Valg, kan findes de allerhæderligste og allerdygtigste Repræsentanter, men det er dog Undtagelser, og som almindelig Regel maatte man dog vel gaae ud fra, at Kongevalgene skulde have en ganske anden Betydning, at Kongevalgene just skulde søge at sikkre Adgangen til Repræsentationen for saadanne Kræfter, der ikke havde søgt den og ikke kunde søge den gennem den sædvanlige Vei.

Men med Undtagelse af denne lille Concession er efter min fulde Overbeviisning det, som nu foreligger, i Eet og Alt langt slettere, end hvad der af Folkethinget var vedtaget og tilsendt Landstinget⁷⁾), — det er langt slettere. Hvad Folkethinget havde vedtaget, var en lige Deling mellem de to forskjellige Sider af Samfundet, det havde sagt: Halvdelen af Pladserne lægge vi Beslag paa efter den almindelige Stemmeret, men den anden Halvdeel overlade vi til Eder, og det havde opstillet lige Valgqualificationer over det hele Land for dem, der skulde henhøre til den anden Classe; der var lagt Skatte- og Indtægtscensus til Grund for alle Valg i et Forhold, om hvilket man kunde tviste, om det i og for sig var det hensigtsmæssige, men som dog lige ramte hele Landet og skar Alle over een Kam⁸⁾). Men her er der den meest brogede Mangfoldighed og den meest brogede Vilkaarlig-

hed. Eet Forhold er blevet gennemført i Kjøbenhavn, et andet i Kjøbstæderne, et tredje for Landet; pludselig glemmer man Vælgerne og sætter Communerne som dem, der egentlig skulle vælge til Statsrepræsentationen, saa sætter man et lige Corps af Hartkornseiere ligeover for dem, og dér er det alligevel ikke afpasset efter Besiddelsen af en vis Mængde Hartkorn, men efter den Tilfældighed, hvor Vedkommende har sin Bolig⁹).

For alle disse Forvanskninger var Folkethingets Forslag frit. Fremdeles optager man igjen det Sletteste fra den ældre Landsthings-Sammensætning, man optager de indirecte Valg, om hvis Slethed man skulde troe, at Alle vare fuldt overbeviste¹⁰); det havde Folkethinget ikke tænkt sig, der var ikke Tale om indirecte Valg i det Forslag, der gik til Fællesudvalget¹¹). Men hvad der er meget mere, man gaaer hen og fremkalder en Combination af indirecte Valg og Forholdstalsvalg, som er noget af det Barokkeste, jeg troer, man nogensinde kunde forestille sig. Hvis man overhovedet vil gaae ind paa Forholdstalsvalg, er det da ikke i Anerkjendelse af den Retfærdighed, som fordrer, at det Antal Vælgere, som er berettiget til at faae en Repræsentant, ogsaa selv kan udøve denne Ret uden at være majoriseret og tyranniseret af sine Modstandere, og at de ikke skulle være nødte til at overlade denne Ret til Modstanderen, som faaer ikke blot, hvad der ligefrem tilkommer ham, men ogsaa, hvad der er brestet for Minoriteten? Det er jo denne Retfærdighed, man vilde have gennemført, hvis man overhovedet vilde gaa ind paa denne Valgmaade; men nu finder man paa denne Sammensætning, hvis Sindrighed maaske ikke er gaaet op for de ærede Medlemmer, nemlig at sætte disse Valg ovenpaa Majoritetsvalgene¹²).

Der er to Maader, hvorpaa man kunde gjøre denne Valgmaade aldeles betydningsløs, *enten*, hvis man først tillod, at der udøvedes Valg efter denne Methode, men saa sagde: de af disse Valg fremgaaede Valgmænd skulle vælge efter Majoritetsmetoden — thi saa vilde Alt, hvad man havde faaet fra Minoritetens Side, blive betydningsløst ved den endelige Afgjørelse —, *eller* ved paa det første Stadium at sige, at Majoriteten skal afgjøre

Valgmandsvalget, og bagefter lade denne Methode træde til; da bliver det Forholdstalsvalgmaaden, der indbyrdes mellem Majoriteterne afveier Candidaterne, og dette er en saa besynderlig Modsigelse, som man vel kan tænke sig¹³). Jeg skal ikke opholde mig vidtløftigt ved hele den Mængde Pletter — hvis man overhovedet kan tale om Pletter paa dette Forslag —, som findes, hvor man seer hen. Som en af disse, og som en meget væsentlig, maa jeg ansee den Vished, at man nu fraskriver Vælgerne Retten til selv at have en begrundet Dom over, hvem der bedst repræsenterer dem. Man gjør dem altsaa nu stavnsbundne. Det er naturligviis en Sag, der som alle mulige Sager kan vendes og dreies og sees fra forskjellige Sider, men jeg troer dog, at man i og for sig maa mene, at den retteste Opfattelse er den, at den, man skjænker en saadan Indflydelse paa Statens Styrelse, som man vil tillægge Vælgerne, ogsaa maa forudsættes at have den Myndighed eller den Indsigt, som hører til at dømme mellem de forskjellige Candidaters Kvalificationer; og hvad er det, som lige overfor alle disse Mangler er vundet, hvis der overhovedet er Noget vundet?

Hvad er det, der skal fremstaae som Compensation for alle disse Forvanskninger, ikke af Regjeringsudkastet, ikke af alle de andre Forslag, men af det Forslag, som Folkethinget har sendt herover. Det Eneste, der er vundet, er, at her paany dukker op de 18 store Hartkornsbesiddere¹⁴). Det er det hele Udbytte af de langsommelige Forhandlinger. Denne lille Klasse har bevaret sig og har faaet sig tilskreven en Ret til at besætte disse 18 Pladser. Hvad Kjøbstæderne angaaer, gad jeg vide, med hvor stor Glæde de skulle tage Deel i disse Valg. Det maa jeg dog i Forbigaaende fremhæve, at der er givet de conservativere Elementer i Kjøbstæderne Ret til at vælge $\frac{1}{10}$ af Valgkredsens Repræsentanter, og, mine Herrer, saa har man indrettet Valgkredsen saaledes, at $\frac{1}{10}$ er Nul¹⁵). Det er den store Berettigelse, hvormed Kjøbstæderne træde frem. Nei, de store Hartkornsbesiddere er den eneste Corporation, der er gaaet frelst ud af alle disse Katastrofer. —

Nu skal jeg være den Sidste, som ikke villigt vil anerkjende den

Dygtighed og Patriotisme og de Fortjenester, der kan findes hos ærede Medborgere af denne Classe, men som jeg tidligere har sagt, det er at købe Guldets for dyrt, naar man, for at værne om disse 18 Pladser for denne Classe, skal opgive alle andre betryggende Bestemmelser. Det er at købe Guldets altfor dyrt, og jeg troer, der ligger Mere i, hvad man i disse Dage uafslædig hører gjentage og atter gjentage, at der er en fælles Interesse tilstede mellem de smaa og de store Bønder¹⁶), og at det er den naturligste Ting af Verden, at alle disse Bønder slutte sig sammen, selv om den Ene er lidt større end den Anden, — jeg siger, at jeg troer der ligger Mere deri, end man antager, ikke fordi jeg nogensinde skal glemme den store Kløft, der i mange Forhold vil være og ikke kan udfyldes mellem de smaa og de store Bønder; men fordi jeg, betragtede den Maade, hvorpaa de staae ligeoverfor de politiske Forhold, dog troer, at de i visse Henseende kunde siges ikke at være ganske ueens stillede, i alt Fald deri, at Ingen af dem har nogen stor politisk Dannelse; det er Noget, som ikke egentlig kan siges at have ligget for disse Classer af Samfundet.

Jeg siger: med denne Forfatning, hvis den skulde blive vedtagen ikke blot af dette Thing og af det andet Thing, men paa alle de forskjellige Stadier, som den endnu har tilbage at gennemløbe¹⁷), og paa hvilke det dog stedse maa være os tilladt at haabe paa en Indgriben, ved hvilken maaske denne Fordærvelse kan afvendes fra vort Hoved, — jeg siger, hvis den bliver vedtagen, da er vor Undergang sikker, da er for Fremtiden ingen fornuftig Regjering mulig. Jeg taler her kun om den legale Fremtid, jeg vil ikke tale om den Fremtid, som kan forestaae, hvis man skulde gribe til Fortvivlelsens Selvhjælp¹⁸); den beraaber jeg mig ikke paa, jeg er kun henviist til den Fremtid, som, begrundet paa Loven og paa den alene, vil blive os tildeel, og da, siger jeg, kan ingen Regjering i Tidens Længde bestaae. Der er ingen Regjering, som selvstændig og fra et besindigt Standpunkt kan lede Statens Anliggender; thi den første Betingelse for enhver

Regjering vil da være at udføre de Hverv, som gives den af den altformaaende, af den eneherkende Majoritet.

Jeg vil, for ikke at blive misforstaaet, tilføie nogle Ord. Hvis det var saaledes, at hvad der fremmedes paa denne Maade, var det sande Vel for denne meest omfattende af alle Classer i Samfundet, at denne Classes Vel var det Maal, hvortil der stræbtes, maaskee med Tilsidesættelse af andre ligeberettigede Formaal, saa vilde Ulykken endda ikke være saa stor; men det er aldeles ikke det, der er Tale om. Der er ikke Tale om, at denne Classe vil vide at ramme sit eget Tarv, der er kun Tale om dette, hvo der bedst skal kunne formaae at tilrane sig Herredømmet over denne Classe, hvo der bedst vil kunne vide at sætte den i Bevægelse og faaé den til at troe paa, at det er gode og fædrelandssindede Be-stræbelser, der fremmes; det vil stedse være dette Formaal, som fremføres, men Spørgsmaalet bliver dog, hvo der paa denne Maade bedst vil kunne bemægtige sig Classen, og det vil paa ingen Maade være sammenfaldende med at ramme dens Vel.

Heller ikke siger jeg, at Følgen heraf vilde blive, at vi fremtidigen skulde see Repræsentationen sammensat udelukkende af Mænd fra denne Classe; paa ingen Maade. Dette er Noget, der oftere er fremført, og det skal sikkert kunne fremføres til alle Tider, at ganske vist alle Samfundsclasser ville blive repræsenterede; man vil, selv naar Forsamlingen fremgaaer af de frieste Valg, see Mænd i den fra Samfundets høieste til dets laveste Trin; thi, som jeg tidligere har sagt, Spørgsmaalet er, hvad disse Mænd repræsenterer, og man vil i alle mulige Samfundsclasser finde Mænd, der ville være villige til at repræsenterer Demokra-tiets meest vidtgaaende Interesser; man vil finde dem, fordi de af indre Overbeviisning oprindelig kunne være stemte derfor, og man vil finde dem ifølge den menneskelige Svaghed, fordi det, der klinger smukt for Folket, altid vinder almindelig Stemning for sig, og derfor ogsaa vinder Tilslutning i de forskjellige Classer. Der er Mange, hvis Opfattelse er saa elastisk, at de uden paa nogen Maade at troe, at de svigte deres Overbeviisning, dog med en vidunderlig Lethed omforme denne efter Øieblikkets Be-

hov. Derfor vil det paa ingen Maade have den Følge, at den eneste Samfundsclasse, der udfører Valget, ogsaa skulde være den, der ene viste sig i Repræsentationen, og skjøndt der maaske vil være lange Tider, hvor denne Classe ikke vil fordre at føre Regjeringens Tøiler, kan man dog være sikker paa, at den vil fordre det, at de føres saaledes, som den ønsker det¹⁹). Heller ikke overseer jeg, at der skal Tid til Alt, og der vil da maaskee gaae lang Tid, inden disse nødvendige Følger af, hvad der er nedlagt i Forfatningen, ville kunne komme til at vise sig. Erfaring have vi ikke, thi det skal siges, hvergang Erfaringen paa-beraabes: de foregaaende Aars Erfaring — uden at jeg paa nogen Maade vil sige, at de tale gunstig for Sagen, — er at regne for Intet i denne Retning; thi her i Landet har der jo ingensinde været Forfatninger, som gjorde Styrelsen til en absolut Eiendom for denne Classe; tvertimod, vore Forfatninger have, med Undtagelse af den korte Mellemtid fra 1851 til 1854, hvor der var et saa uhyre Tryk, og hvor Forholdene vare saa nye, at der ikke da kunde ventes at fremkomme nogen mislige Følger af Rigsdagens Sammensætning, i det øvrige Tidsrum været saaledes, at den overveiende Indflydelse var henlagt paa et ganske andet Sted²⁰).

Det er ikke to Aar siden, at jeg i en anden Forsamling befandt mig i en lignende Situation som den, jeg nu befinder mig i, da jeg saae, at man var i Begreb med at vedtage en Forfatning, om hvis Fordærvlighed jeg følte mig fuldkommen overbeviist²¹). Jeg maatte see Forfatningen blive vedtagen, og jeg er overbeviist om, at der er Mange, der bittert fortryde den Stemme, som de dengang troede at kunne give den. Men der er Eet, hvori Forholdet er væsentlig forskjelligt. Der stod dengang for Forsamlingen en Regjering²²), der for Majoriteten havde, og det vistnok med fuld Føie, Krav paa at nyde stor Tillid, og Mange, der ikke selv troede afgjørende at kunne dømme om Forholdene, støttede sig til den Regjering, som med stor Varme og stor Freidighed udtalte sin Overbeviisning om, at det Skridt, der tilraadedes, var det rette; men, mine Herrer, her see vi jo, at i Afgjørelsens Mo-

ment er den Regjering, der havde ledet hele Sagen til dette sørgelige Punkt, vejet bort og har ikke længere villet bære Ansvaret²³). Derfor troer jeg, at der ved Stemmegivningen nu vanskelig vil kunne findes de formildende Omstændigheder, som fandtes ved Stemmegivningen dengang. Jeg føler mig overbeviist om, at hvis dette, der her foreligger, fik Tid til at rodfæste sig, vilde vore indre Forhold fuldstændigt tilintetgjøres, men jeg vil tilføie, at det ikke engang er sagt, at det vilde indskrænke sig til at yttre sine Virkninger paa vore indre Forhold. De enkelte Stater i Europa ere ikke saaledes afpælede fra hinanden, at de ved en chinesisk Muur ere skilte den ene fra den anden, og det Om-dømme, som tilveiebringes i det fælles europæiske Samfund om de forskjellige Stater og om de Krav, som man troer at kunne give disse Stater til fremdeles at indtage deres Stilling som Medlemmer af dette Samfund, afhænger væsentlig af den Maade, hvorpaa Forfatningslivet udvikler sig i dem. Jeg behøver ikke at sige, at hvis jeg skulde tage feil i denne Forudsigelse, skulde Ingen glæde sig mere derover end jeg selv²⁴).

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Rigsraadstidende 1865, Landstinget, Sp. 691—92).

ANDRÆ: Jeg skal ikke forsøge paa her at ville forklare, hvorfor Forsøget med Forfatningen af 1855 ikke lykkedes, men hvis det ikke lykkedes, saa kunde det dog nok være, at vi selv ikke havde saa ganske ringe Deel deri. Det skal jeg kun bede erindret, at det ikke alene var Demokratiet, hvis Fordringer, som det ærede Medlem bemærkede¹), fyldestgjordes fuldstændig i 1849, der var trængt tilbage ved Forfatningen af 1855²), og at hvilke Feil man end iøvrigt kunde see i den, var det dog ganske sikkert ikke i den Retning, at man skulde søge dem. Jeg vedkjender mig, at jeg er fuldt overbeviist om, at en bedre Repræsentation end den, der dannedes i Henhold til Forfatningen af 2den October 1855, vare vi den Gang ikke istand til at frembringe, og hvis ikke destomindre Resultaterne ere blevne sørgelige, saa er det, hvis man nøie un-

dersøger det, dog neppe Repræsentationens Skyld, og mindst de i den nedlagte Principers³). Iøvrigt maa man med Hensyn til alle Forsøg paa at see ud i Fremtiden jo meget væsentligt lægge Vægt paa, hvorvidt man overhovedet har Grund til at tiltroe sig et klart Blik derpaa eller ei. De, der meget ofte tage Feil i denne Henseende og see Fremtiden lys og glimrende i den Retning, hvor Tilintetgjørelsen og Nederlaget ligger, kunne ikke fordre stor Tillid⁴).

Landstingets 73. Møde, Onsdag den 27de Marts 1867.

Dagsorden: 3die Beh. af Forslag til Lov om en foreløbig Bevilling for Finantsaaret 1867—68¹).

(Landstingstidende 1867—68, Sp. 2527—28.)

ANDRÆ: Der foreligger jo vistnok en uafviselig Nødvendighed for Vedtagelsen af nærværende Lovforslag; men jeg kan ikke Andet end udtale min Beklagelse over, at denne Nødvendighed er kommen tilstede. Rigsdagen er sammentraadt i den første Halvdeel af November Maaned forrige Aar²), og først idag, det vil sige i Slutningen af Marts, finde vi omdeelt paa Pladserne det sidste Afsnit af Betænkning over Finantsloven til dens Behandling i det andet Thing; det vil med andre Ord sige, at i dette Øieblik er 2den Behandling af Finantsloven ikke der tilendebragt. Der staaer desforuden endnu tilbage en 3die Behandling, og først derefter, altsaa nogen Tid ind i det paafølgende Finantsaar, ville vi kunne vente at erholde Finantsloven oversendt til Landstingets Behandling; og, hvor beskedent end Landstinget vil være med Hensyn til sin Optræden ligeoverfor denne vigtige og indgribende Lov, maa det dog indrømmes, at en ikke ganske kort Tid maa antages at medgaae til Behandlingen her i Thinget; dette beklagelige Forhold bliver saameget værre, naar man seer hen til, at der denne Gang forelaa en meget fuldstændig Behandling af den langt overveiende Deel af den nuværende Finantslov. Der synes saaledes at være ikke ringe Udsigt til, at vi ville nærme os stærkt til den Tilstand, hvor permanente Rigsdage blive til Regel.

Det vil erindres, hvorledes det faa Aar tilbage, efter den sidste ulykkelige Catastrophe, var et almindeligt Ønske fra alle Sider, at man endelig maatte bestræbe sig for at komme til Ro. Dette Ønske er paa en høist sørgelig Maade blevet skuffet. Men jeg skal endnu ved Siden heraf og bortseende fra disse Bemærkninger formene, at der i en anden Retning er store Betænkeligheder ved, at denne Nødvendighed er, saa at sige, fremtvungen. Jeg troer, at den strenge Lovligheds Opretholdelse er af den største og meest indgribende Betydning for hele Statslivets sunde, rolige og faste Udvikling³⁾; men fremfor alt antager jeg, at *Forfatningslovens* Bestemmelser bør holdes ubrødelig, og nu vil det jo ikke kunne nægtes, at der hører en meget velvillig Opfattelse og en stærk Fiction til i det os forelagte Lovforslag at see *Finantsloven*.

Man vil sige, at det kan være en Tillægsbevillingslov. Allerede dette vilde være en overordentlig vidtgaaende Brug af Fortolkningen; en Tillægsbevillingslov maa være en Lov, der slutter sig til den alt vedtagne *Finantslov*; men jeg skal lade dette ganske ligge og blot gjøre opmærksom paa, at, selv om man kunde hævde denne Betragtning, hjælper den os i nærværende Tilfælde aldeles ikke. Den 49de Paragraph i *Forfatningsloven*⁴⁾ udtaler udtrykkelig, at forinden *Finantsloven* er vedtagen, maae Skatterne ei opkræves, og jeg behøver ikke at gjøre opmærksom paa, at en forfatningsmæssig Bestemmelse ikke kan forandres i simpel Lovform. Der er altsaa aldeles intet Andet for os end at tage Fornuften fangen og see at overbevise os om, at det lille korte Lovforslag paa dette Par Linier er en virkelig *Finantslov*. Hvis der senere skulde komme en anden *Finantslov*, saa veed jeg ikke, hvilket Navn vi skulle give den; men dette, som vi nu vedtage, er *Finantslov[en]* for det paafølgende Aar. Jeg er ikke istand til at angive nogen Udvei, ved hvilken man kunde omgaae en saa vidtgaaende Brug af Fortolkningsretten, og jeg skal altsaa for mit Vedkommende slet ikke gjøre nogen Indvending i den Retning, men jeg skal gjentage, at jeg beklager meget, at en saadan Fremgangsmaade skal vise sig som en uafviselig Nødvendighed⁵⁾.

B.

Regeringen over for Repræsentationen.

Udtalelser, Adresser, Veto.

Lov, Anordning, Fortolkning.

**Monarkiet eller Landsdelene,
Stat eller Kommune.**

Landstingets 44. Møde, Tirsdag den 27de Februar 1855.

Dagsorden: 2den Beh. af Statsrevisionens Beretning og Indstillinger m. H. t. Statsregnskabet for 1851—52¹).

(Landstingstidende 1854—55, Sp. 601.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: Jeg har ikke, mig bevidst, brugt noget Udtryk, der kunde antyde, at jeg formeente, at en saadan Vildfarelse kunde fremstaae, som den, at Rigsdagen var Regjeringen overordnet²). Jeg skal, da det flere Gange er gjentaget, at Ministeriet maa henvende sig til Rigsdagen for at bede om en Bevilling³), gjøre opmærksom paa, at ogsaa dette er en reen Misforstaaelse. Det er Hans Majestæt, der, benyttende sig af Kronens Initiativ, befaler Ministeriet at forelægge et Lovforslag om Pengebevillinger; der gjøres ikke Ministeriet nogen personlig Tjeneste ved at tilstaae disse Bevillinger; det er ikke til dets personlige Brug, Pengene benyttes.

Jeg havde ventet, at jeg ved at gaae ind paa de Ytringer, som sidst fremkom her i Thinget, skulde kunne have bidraget noget til at fjerne Vanskelighederne: det gjør mig ondt, at jeg seer, at denne Forventning ikke synes at skulle gaae i Opfyldelse. Jeg havde, selv om den principale Indstilling ikke er bleven formet saaledes, som kunde være meest tiltalende for hvert enkelt Medlem, dog i alt Fald troet, at Vanskeligheden kunde omgaaes ved det subsidiaire Forslag; men jeg skal iøvrigt ganske henstille Sagen til det ærede Thing, thi jeg har Intet at tilføie til, hvad jeg allerede har sagt.

Folketingets 50. Møde, Torsdag den 8de Marts 1855.

Dagsorden: 3die Beh. af Finantsloven for 1855—56¹).

(Folketingstidende 1854—55, 2. Saml., Sp. 2294—95.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: Der er dog Noget i den sidste Udtalelse²), der bevæger mig til at tage Ordet. Jeg troer, at det vilde være en meget mislig Opfattelse af Bevillingsretten, naar man forelægger Rigsdagen et bestemt Spørgsmaal om Bevilling af en bestemt Sum i et bestemt angivet Øiemed, og Rigsdagen nægter den, at man da vilde mene, at der alligevel bag efter, naar man ansaae Udgiften for nødvendig, skulde være en Ret tilstede for Ministeriet til at afholde Summen, og at dette da kunde vente, at en senere Rigsdag vilde stadfæste Rigtigheden af en saadan Fremgangsmaade. Jeg troer ikke, at man tør be-
trakte dette som Noget, der vilde være i sin Orden.

Jeg indrømmer vel, at der kan være Forhold af en saa paa-
trængende Natur, at det ligefrem bliver den vedkommende Mi-
nisters Pligt at afholde Udgifter, uagtet de ere nægtede, og sætte
sig udover det Brud, som derved gjøres paa Bevillingsretten;
men det maa stedse fastholdes, at der hertil udfordres ganske
særegne og paastrængende Omstændigheder, og jeg troer derfor
ikke, at Thinget kan sige til Ministeren: »Nu nægte vi Udgiften,
men, hvis Du troer, at den er fornøden, saa kan Du senere af-
holde den, og vi ville da, naar engang Spørgsmaalet er om at
bevilge disse Udgifter, være billige og bevilge dem«.

Dette troer jeg er constitutionelt urigtigt, og jeg troer ikke,
man vil kunne fordre, at noget Ministerium skulde gaae ind der-
paa, navnlig under de nuværende Forhold, da det jo maa erin-
dres, at det nuværende høitærede Thing ikke vil være det, som
engang vil komme til at afgjøre Spørgsmaalet, om saadanne Ud-
gifter skulle bevilges eller ikke³). Det er derfor unægteligt, at
Ansvaret maa komme til at paahvile Thinget, naar det stemmer
over saadanne Udgifters Nægtelse eller Bevilgelse. Men det er
ligesaa vist, og jeg kan i den Henseende ikke Andet end fuldkom-
men tiltræde, hvad den ærede Rigsdagsmand for Holbæk Amts

2den Valgkreds (Tscherning) har yttret, at Ministeriet ikke kan vælte *sit* Ansvar over paa Rigsdagen⁴).

Det staaer til Ministeriet at overveie, om den Nægtelse, der finder Sted i Thinget, er af en saadan Beskaffenhed, at det bliver umuligt at føre Regjeringen paa den Vej, som det anseer for nødvendig, og, hvis et saadant Tilfælde indtræder, maa Ministeriet aabent udtale sig herom for Rigsdagen. Der kan gives Tilfælde, hvor det er den vedkommende Ministers faste Overbeviisning, hvor det staaer aldeles klart for ham, at en Udgift bør afholdes, uden at han dog derfor paa nogen Maade erkjender, at den Sum, her fordres, er saa nødvendig, at dens Nægtelse skulde kunne foranledige en saadan Optræden overfor Rigsdagen.

I saadanne Tilfælde altsaa, hvor Udgiften nægtes tvertimod Ministerens Overbeviisning, kan det ikke nytte at ville vælte Ansvaret for Følgerne over paa ham: det moralske Ansvar herfor, og Andet kan der ikke være Tale om, falder da paa dem, der have nægtet Bevillingen. Det er naturligviis ikke noget retsligt Ansvar, der her kan gjøres gjældende; det kan jo ikke fra nogen Side være misforstaaet saaledes, som om der kunde være Tale herom. Overhovedet vil jeg bemærke, at det altid er meget vanskeligt at paakalde det retslige Ansvar, og at det ikke kan nytte altfor ofte at henvise dertil⁵).

Rigsraadets Landstings 36. Møde, Fredag den 20de Januar 1865.

Dagsorden: 2den Beh. af Forslag til Grundlovsbestemmelse ang.

Ophævelsen af Forfatningslov af 18. Nov. 1863.

(Rigsraadstidende 1864—65, Landstinget, Sp. 857—59¹.)

ANDRÆ: . . . . .

Jeg skal nu meget villig indrømme, at hvis man gaaer ud fra, at man fra alle Sider er, som man burde være, saa var der ikke den allerringeste Grund til at indføre denne Bestemmelse²), og der var ingen Anledning, vil jeg tilføie, til alle disse Grundlovsbestemmelser. Saa kunde man regjere med alle mulige, eller

med slet ingen Grundlove; man kunde regjere med Kongeloven, som et æret tidligere Medlem i sin Tid har søgt at vise³⁾; saa var der slet ikke Anledning til disse skrevne Bestemmelser, og naar vi havde traadt vore politiske Børnesko — som et æret Medlem talte om⁴⁾ —, saa vilde vi ogsaa være komne dertil, at disse Papirforfatninger vare gaaede ud af Kurs. Men nu ere vi engang i de politiske Børnesko og maa søge at humpe frem paa dem saa daarligt, det lader sig gjøre, og saa ere vi nødsagede til at bruge en hel Del af disse Bestemmelser, som i og for sig ere overflødige, men staae som et Slags Memento om, hvad det er, man ønsker skal gjøres gjældende; og dertil hører ogsaa den Bestemmelse, som jeg har omtalt. Det maa dog indrømmes fra alle Sider, at saadanne Tvistigheder og Modsætninger mellem Administrationen og den lovgivende Magt som de, der maae være tilstede, hvor den lovgivende Magt imod en Ministers bestemte Erklæring skulde ville paatvinge ham en Bevilling, som han ikke vil have, eller en Forhøielse, han ikke kan bruge, eller en Tilsætning, med hvilken han ikke vilde kunne modtage Bevillingen, er noget i høieste Grad Abnormt og lidet Taaleligt⁵⁾. Er Ministeren, som han burde være, vil han ikke taale det, og er Forsamlingen, som den burde være, vil den ikke byde Ministeren det; saa vil man vide at løse Conflicten paa anden Maade. Det er ikke nogen Bestemmelse fra Ministeren mod Forsamlingen eller fra Forsamlingen mod Ministeren, men det er ligegodt rettet mod begge Sider. Den skal minde Ministeren om, at han ikke skal skyde Ansvaret fra sig og ikke bagefter skal staae og sige: Jeg kunde ikke undlade at gaae ind derpaa; jeg havde ikke noget Middel til at forhindre det, men nu føier jeg mig herligt deri og administrerer saaledes, som det er befalet, og dandser efter den Pibe, hvori man har fløitet. Det skal han ikke have Lov til; og paa den anden Side skal heller ikke Forsamlingen have Lov til at ville bevare en Minister, som den vilde byde den Maade at træde op paa. . . . .

Rigsraadets Landstings 33. Møde, Mandag den 16de April 1866.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovudkast om Bevillinger til Krigsministeriet for 1866—68¹).

(Rigsraadstidende 1866, Landstinget, Sp. 640—41²).)

ANDRÆ: ..... Det maa jo dog erkjendes, at en finantsiel Behandling af et hvilket som helst Administrationsbudget, ved hvilken man rykker alle de bestaaende Forhold op for Fode og frit kaster alle Spørgsmaal imellem hverandre, fuldkommen vilkaarligt tager ud Alt, hvad der falder En ind, tager den ene Institution efter den anden under en løs Behandling og mener at kunne extemporere en ganske ny Tildannelse eller maaskee fuldstændig Ophævelse af den, ved hvilken man fremdeles forandrer de meest begrundede og i alle Enkeltheder indgribende Forhold, Lønningsbestemmelser og andre saadanne lignende Bestemmelser, at en saadan Behandling er det meest destruerende, der tænkes kan.

Jeg siger, og jeg er fuldkommen overbeviist om Rigtigheden heraf, at, hvis det ikke lykkes at bøie dette finantsielle Misbrug, da vil ingen Regjering fremtidigt være mulig. Det er den absolute Betingelse for enhver Regjering, at den i slige Forhold kan have Initiativet. Den skal ikke unddrage Lovgivningsmagten Noget, som tilkommer denne, men den skal fordre en moden, alvorlig og rolig Drøftelse af Forholdene og væрге sig bestemt imod, at alle disse Spørgsmaal dér, hvor der kun er Tale om en simpel Bevilling, blive kastede imellem hverandre, hvorved de nødvendigviis maae faae en slet Afgjørelse, fordi det bliver en umoden og utilfredsstillende Afgjørelse.

Man har talt meget om Parlamentarismen og dens Indflydelse i mange Retninger; man har ofte hos os fremhævet, næsten med Beklagelse, at vi ikke havde den; man har ofte fremhævet, at hos os stod Kronen fri ligeoverfor Repræsentationen, at den kunde vælge sine Raadgivere, hvor den vilde, og at Repræsentationen respecterede dem. Jeg troer, at der ligger noget meget uheldigt til Grund for Opfattelserne paa dette Punkt; de, der

vilde see noget nærmere paa de forløbne Aar, troer jeg, ville kunne gjøre beføiede Indvendinger imod den omtalte Anskuelses historiske Correcthed; men, mine Herrer, der er dog en anden Art Parlamentarisme, der er tusinde Gange værre end den, der bestaaer deri, at man undertiden foreskriver Kronen, hvilke Raadgivere den skal tage, og det er den Parlamentarisme, der ikke vil taale nogen Raadgiver, som indtager en selvstændig Stilling, men hvor Forsamlingen selv vil gjøre sig til en *comité de salut public*³), der vil administrere og afgjøre alle Forhold selv, og hvor man vil nedsætte Ministrene til at være Forsamlingens Tjenere og Slaver, hvis Fortjenester skulle afveies efter den Villighed og Imødekommen, som der siges at vises mod slige Beslutninger.

Det vilde være den forfærdeligste af alle Ulykker, om saadanne Forhold skulde komme tilstede her hos os; men jeg paa-staaer, at, hvis man ikke itide sætter sig alvorligt til Modværge imod det Misbrug, der endnu vil være let at hæmme, under Finantsloven at ville trække alle Spørgsmaal frem og give dem en saadan tilfældig Afgjørelse, — da er det det, man nødvendigviis vil komme til, og som med uafviselig Sikkerhed vil udvikle sig af Situationen⁴). . . . .

Rigsraadets 5. Møde, Tirsdag den 14de April 1857.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovudkast om Bevilling af de fornødne Midler til Anbringelse af Gasbelysning og Vandledninger i forskjellige militaire Bygninger i Kjøbenhavn¹).

(Rigsraadstidende 1857, Sp. 124.)

CONSEILSPRÆSIDENTEN [Andræ]: De Yttringer, som det ærede Rigsraadsmedlem²) fremkom med, syntes mere at være henvendte til Ministeriet i det Hele end til den enkelte Minister; jeg skal derfor ogsaa tillade mig paa Ministeriets Vegne at give det Svar, at, saalænge Ministrene sees at være tilstede her paa deres Pladser, er det utvivlsomt, at de fungere. Hvorvidt der af

Hans Majestæt skulde paatænkes Dannelsen af noget nyt Cabinet, forekommer mig ikke at kunne være Gjenstand for nogen Forhandling her. Jeg troer, at det vil erkjendes at være i og for sig det Rette, at selv hvis en saadan Beslutning skulde være tilstede hos Allerhøistsamme, Forsamlingen da oppebier dens Resultater, forinden den begynder nogen Forhandling i denne Anledning.

S o m f o r e g a a e n d e T a l e .

(Rigsraadstidende 1857, Sp. 127.)

CONSEILSPRÆSIDENTEN [Andræ]: Jeg skal blot tillade mig en ganske kort Bemærkning angaaende det almindelige Spørgsmaal: paa hvilket Stadium mulige Ministercriser kunne komme til Forhandling i denne Forsamling. Vi have jo ikke nogen lang constitutionel Erfaring her i Landet, men den constitutionelle Tilstand har dog bestaaet i nogle Aar, og jeg maa da bede om, at man vil tilbagekalde i Erindringen, hvorledes der ved tidligere Leiligheder er forholdt. Saavidt jeg mindes, fremtraadte et saadant Spørgsmaal første Gang i Aaret 1848, da et Ministerium, medens den grundlovgivende Rigsforsamling var samlet, afløstes af et andet¹⁾, og de samme Spørgsmaal fremstode da fra Forsamlingens Side, men jeg mindes ikke rettere, end at den daværende Regjering meget bestemt fremhævede, hvor urigtigt det vilde være, at man indlod sig i en Discussion om Ministeriets mulige Sammensætning eller fremkom med Betragtninger over Crisen, forinden et Resultat var frembragt²⁾. Senere under de følgende Rigsdage have jo lignende Forhold flere Gange gjentaget sig, men, saavidt jeg erindrer, har man stedse oppebiet det endelige Udfald, Hs. Majestæts endelige Beslutning, forinden man har villet anstille Betragtninger over det eventuelle Ministeriums Tilblivelse.

Rigsraadets 12. Møde, Onsdag den 22de April 1857.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovudkast om Anvendelsen af de ved Sundtoldens Afløsning indvundne Summer.

(Rigsraadstidende 1857, Sp. 379—80, aftrykt nedenfor II, S. 177—78.)

Rigsraadets 28. Møde, Fredag den 26de Februar 1858.

Dagsorden: 1ste Beh. af Skau og Krügers Andragende¹).

(Rigsraadstidende 1858, Sp. 1110—11.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: Jeg ønsker ikke, at der i de Ord, som jeg før tillod mig at udtale²), skal lægges Mere, end det var min Hensigt at lægge i dem. Jeg udtalte kun dette, at naar der om en særlig Deel af disse Overeenskomster, ligesaavel som om en hvilken som helst anden Sag, indkommer Andragender til Ministeriet, blive disse stedse tagne under omhyggelig Overveielse, og, at dersom et Andragende tilmed er særdeles vel motiveret, vil man ved Overveielsen deraf saameget snarere kunne komme til at imødekomme Ønskerne; men Andet og Mere har jeg aldeles ikke kunnet eller villet sige. —

Jeg maa med Hensyn til Sagen selv i dens Almindelighed betragte den som *afsluttet*. Jeg maa bestandig gjentage, at det, der er Hovedspørgsmaalet, er, om det omhandlede Bidrag er en Gjenstand for Udredelse af Fælleskassen eller ikke. —

Det kan gjerne være, — og jeg skal overmaade villig til enhver Tid indrømme Muligheden deraf — at jeg feiler i min Opfattelse af dette Spørgsmaal; men det er *min* Opfattelse, og den er jeg altsaa nødt til at holde paa. Det, om Gjenstanden er ringe eller stor, vil ikke i saa Henseende kunne yttre nogensomhelst Indflydelse. Altsaa med Hensyn til dette Hovedspørgsmaal betragter jeg Sagen som afsluttet og vil ikke for mit Vedkommende ved en fornyet Overveielse kunne komme til noget andet Re-

sultat. Det kan gjerne være en Feil — jeg gjentager det — men det er i ethvert Fald min Anskuelse. —

Jeg maa overhovedet tillade mig at bemærke, at, saa nødigt jeg udtaler mig over [om] Regjeringens Stilling til det høie Raad eller om det høie Raads Stilling til Regjeringen, saa forekommer det mig dog, at der i nærværende Tilfælde virkelig kan være nogen Anledning dertil.

Hvad er det, man ved at fremme Sagen vil komme til at fremkalde? Enten dette, at en bestemt udtalt Formening af Regjeringen, corroboreret efter en ny og moden Overveielse og ved en endnu bestemtere Udtalelse givet i Form af en af Hans Majestæt fattet Geheimestatsraadsbeslutning³), skulde tages tilbage, eller at det høie Raad skulde indgive et Andragende, paa hvilket det maatte forudsees, at Regjeringen ikke kunde gaae ind. Hvilket som helst af disse Resultater, der paafulgte, vilde jeg ansee for meget beklageligt; ligesaa beklageligt, at Regjeringens Stilling blev compromitteret ligeoverfor det høie Raad, som paa den anden Side, at det høie Raads Indflydelse paa nogen Maade skulde lide et Skaar ved at følge en Vei, som den nu foreslaede.

Jeg troer, at det under saadanne Forhold vil kunne findes meget naturligt og ønskeligt, selv om der maatte være nogen Tvivl tilstede om Sagens Realitet, at man lader den beroe, medmindre man virkelig — hvad jeg paa ingen Maade anser for Hensigten — vil fremtrække den som et specielt Spørgsmaal om Tillid eller Mistillid til Ministeriet, hvilket dog ikke synes passende at kunne komme frem under en Sag som denne⁴).

Landstingets 22. Møde, Torsdag den 11te November 1858.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovforslag om Erklæringers Meddelelse til Ansøgere og Klagere¹).

(Landstingstidende 1858, Sp. 431—34).

ANDRÆ: Min Stilling til Lovforslaget tør jeg antage vil være bekjendt for Flerheden af det ærede Thing. Jeg har i sin Tid

for Aar tilbage været Medlem af et Udvalg, som da havde denne Sag under Behandling; jeg erklærede mig da som enestaaende Minoritet mod Forslaget²), og jeg har ikke siden fundet Anledning til i nogen Henseende at forandre den Mening, jeg dengang havde.

Jeg skal blot minde om, at, naar jeg saa bestemt erklærede mig mod denne Lov — ikke blot i dens nuværende Skikkelse, men i enhver Skikkelse, som den vil kunne faae, saasnart det Væsentlige af, hvad der ved den tilsigtes, skal kunne bevares, — da søgte jeg mine Grunde dertil ikke blot deri, at man kun overordentlig svagt vilde opnaae, hvad man ønskede, heller ikke blot deri, at det saa let lod sig forudsee, hvilke betænkelige Ulemper en saadan Lov vilde medføre, men afgjørende deri, at en saadan Lov beroer paa en Misforstaaelse af den rette Stilling for den udøvende Magt.

Det Forhold, hvori vedkommende Minister vil stille sig med Hensyn til de under ham sorterende Embedsmænd og de af disse afgivne Erklæringer, er et saadant, for hvilket der ikke bør gives Regler ved Lovgivningen. Det er aldeles klart for mig, at det vilde være et Overgreb, hvis man vilde forbyde vedkommende constitutionelle ansvarlige Minister at indhente de Erklæringer, som han maatte finde sig foranlediget til at søge hos sine Underordnede paa den Maade, som han maatte finde rigtigst og hensigtsmæssigst³). Det er denne Omstændighed, der for mig stedse vil være den afgjørende, og som vil gjøre, at jeg under intet Forhold vil kunne slutte mig til Loven.

Men det forekommer mig iøvrigt, at enhver Betragtning over Lovens Betydning i og for sig bliver for Øieblikket mindre væsentlig, naar der er Spørgsmaal om, hvorledes Stemmegivningen nu bør være. Det er af den høitærede Justitsminister erklæret, at Regjeringen bevarer uforandret sin Stilling til denne Sag⁴); det er altsaa aldeles utvivlsomt, at Loven, selv om den vedtoges af Thinget, ikke vilde komme til at erholde Lovskraft. Hvad er det altsaa, man vil opnaae ved at stemme for Loven? At frem-

bringe fra begge Thing et Lovforslag, paa hvilket Kongens Veto vil finde Anvendelse.

Det er nu et saa overordentlig sørgeligt Resultat at komme til, at jeg ikke synes, der er nogen sær Opfordring til at anstrenge sig for at naae det. Jeg troer, at man skal være særdeles betænkelig ved at fremkalde saadan Spaltning imellem de øverste Statsmagter, som maa ansees for at være den nødvendige Følge af et sligt Forhold.

Hvis man hertil svarer mig, at en saadan Betænkelighed behøver man for Tiden ikke at nære, at det tør betragtes som vist og afgjort, at, selv om Regjeringen maatte nægte Lovens Udgivelse, vilde man kunne holde sig forvissat om, at det gode Forhold imellem Rigsdag og Regjering ikke derved vilde lide noget væsentligt Skaar, saa skal jeg til en vis Grad indrømme dette; jeg troer, at Anvendelsen af et Veto af Mange betragtes som noget saa Naturligt, at der heller ikke, om et sligt Veto fandt sin Anvendelse i nærværende Sag, deraf vilde flyde nogen betænkelig Krisis, saa at jeg vel kan sætte mig ind i, at man overseer de Ulemper, der ellers kunne følge af at give Sagen en saadan Stilling.

Men jeg finder dette saa meget sørgeligere; thi det er dog vist, at den Stilling for Repræsentationen, i hvilken det betragtes som noget Uvæsentligt og Noget, der ikke kan virke til at forrykke Forholdet imellem Regjeringen og Repræsentationen om Love, som ere forsynede med begge Thingenes Billigelse, ikke erholde Hs. Majestæts Sanction, — at en saadan Stilling er i høi Grad uheldig. Jeg kan ikke see, at man ad nogen Vei skulde sikkrere kunne svække Betydningen af Repræsentationen⁵). . . . .

Landstingets 23. Møde, Tirsdag den 24de Januar 1860.

Dagsorden: 1ste Beh. af Statsrevisionens Beretning for 1855—56

(Landstingstidende 1859—60, Sp. 231—32.)

ANDRÆ: Der er en Sætning, som jeg ved tidligere Leilighed har fremdraget¹⁾, men som jeg dog troer, at der er fuld Leilighed til atter at minde om. Jeg har idetmindste fundet en saadan Leilighed igjen idag, og jeg vil ikke lade den gaae forbi, men idet jeg nu fremhæver den, vil jeg forhaabentlig fremtidig kunne undlade at komme tilbage derpaa. Det blev nemlig af den ærede Ordfører²⁾ ved et enkelt Punkt, hvorom han udtalte sig, bemærket, at forsaavidt der ikke var gjort nogen Indstilling, og der altsaa ikke vilde fremkomme nogen Afstemning om det Punkt, Bemærkningerne angik, vilde Ministeriet dog kunne see Forsamlingens Anskuelse af Sagen, idet den maatte formodes at slutte sig til den Udvikling, der var given fra Ordførerens Side, forsaavidt ikke bestemte Indsigelser derimod maatte fremkomme³⁾.

Det er dette, som jeg maa formene, er aldeles uberettiget at udtale. Jeg troer, og har som sagt tidligere haft Leilighed til at anføre det, men gjentager det her, at der er ingen Sætning, der er mere uimodsigelig sand end den, at en lovgivende Forsamlings Villie fremtræder kun gennem en Votering, og at det ingenlunde kan paabyrdes ethvert Medlem i en lovgivende Forsamling, hvis Anskuelser afvige fra dem, der komme til Orde enten gennem den Ene eller gennem den Anden, at staae frem og modsige disse Anskuelser. Det vilde være at paabyrde Medlemmerne et Arbeide, som i Sandhed vilde blive meget for besværligt. Man maa indskrænke sig til, om man af andre Grunde finder, at der er tilstrækkelig Anledning til en saadan Modsigelse, og man troer, at den iøvrigt kan nytte, da at træde op imod, hvad der er udtalt; men iøvrigt kan man kun henholde sig til, hvad der er blevet den virkelig udtalte Villie igjennem en Votering, og Andet end dette er man ikke berettiget til at fordre betragtet som Forsamlingens Beslutning.

Jeg skal i Henhold dertil ogsaa ved mangfoldige Punkter forholde mig fuldstændig taus, idet jeg altsaa dog paa ingen Maade derved vil antyde, at jeg deler enten de Anskuelser, der udtales af den ærede Ordfører, eller dem, der yttres af andre Medlemmer, eller dem, der ere komne til Orde i Betænkningen; men jeg anseer ikke Sagen for at være af den Betydning, og anseer heller ikke dens Forhandling i dette Øieblik for at være af en saa paa-trængende Natur, og maaskee heller ikke, hvad jeg vilde kunne tillade mig at anføre, for at gjøre den Virkning, at jeg skulde finde mig foranlediget til en nærmere Discussion. . . . .

Landstingets 50. Møde, Mandag den 5te Januar 1863.

Dagsorden: Afgjørelse af Formandens Forslag ang. Behandlingsmaaden af en Adresse til Hs. Maj. Kongen¹).

(Landstingstidende 1862—63, Sp. 1408—10.)

ANDRÆ: Hvorvidt der skulde være et fastere Fundament under Rigsdagen end under Rigsraadet²), skal jeg ganske lade staae hen. Det vil erindres, at Fundamentet under Rigsdagen i sin Tid viste sig ikke at være urokkeligt. Jeg troer, at i denne Henseende vil Rigsraadets Varighed have viist sig ikke at staae tilbage for Rigsdagens Varighed i Henhold til den første Grundlov³). Men det kommer ikke an derpaa.

Det, hvorpaa det udelukkende kommer an, er, hvad der er vor lovlige Ret og Bemyndigelse, og alle mulige Hensyn til, hvad der kan være konvenabelt, ønskeligt eller hensigtsmæssigt, maae vige for Hensynet til Lovligheden⁴); thi det skulle vi vel mindes, at den, der begynder at røre ved Lovligheden, ikke kan have Lov til at oversee, hvilke betænkelige Følger dette kan drage med sig; og hvad Lovligheden angaaer, er jeg saa lidt istand til at forstaae, hvorledes Nogen kan have nogensomhelst Tvivl i saa Henseende, som det synes, at den sidste ærede Taler og Flere⁵) ere ude af Stand til at forstaae, hvori Betænkelighederne ere begrundede.

Naar der er anført, at vi ere Kongerigets Repræsentanter⁶⁾, da siger jeg nei og atter nei, dette er den største Forvanskning, der kan skee. Kongeriget har ikke nogen Repræsentation i Rigsdagen uden udelukkende for sine særlige Anliggender, og mine Herrer, læs og læs atter de særlige Anliggender igjennem og forsøg paa at angive, under hvilke af disse Punkter De tænke Dem henført en Paragraf eller Behandling som den, der angaaer Rigsraadets fyldigere Udvikling eller Hertugdømmet Holsteens forfatningsmæssige Forbundsforpligtelser eller de friere Forhold, der skulle indføres i Slesvig.

Nei, Rigsdagens Ret og Bemyndigelse er ganske tydeligt, skarpt og bestemt udtalt ved den i Oktober 1855 udkomne allerhøieste Kundgjørelse, der siger, hvad der fremtidig henhører under Rigsdagens Myndighed⁷⁾. Ved denne Kundgjørelse er en Række af Paragrafer i den gamle Grundlov af 5te Juni 1849 blevne hævede⁸⁾, og jeg vil ikke betvivle, at Enhver vil indsee, at hvad disse Paragrafer omhandlede, kan Rigsdagen ikke længer forhandle om og ikke længer indgive Adresser om.

Der er bleven staaende endeel andre Paragrafer, og man kunde derfor, naar der i en af dem siges, at Rigsdagen kan indgive Adresser⁹⁾, mene deri at finde nogen Begrundelse for, at Rigsdagen kunde vedtage en saadan Adresse af et hvilket som helst Indhold; men da maa jeg bede det fastholdt, hvad der ligger klart og aabent for Enhver, at alle de Grundlovsparagrafer, der ikke bleve hævede, bleve indskrænkede. Samtidig med, at en Række Paragrafer bleve hævede, bleve alle de Paragrafer, der saavel angik fælles som særlige Anliggender indskrænkede til fremtidig kun at angaae de særlige Anliggender alene¹⁰⁾. Det er altsaa dette Omraade, der er givet Rigsdagen, og hvad der ligger udenfor det, tilkommer det ikke den at forhandle eller at indgive Adresser om. Den sande Repræsentation for Kongeriget som for de andre Landsdele — med Undtagelse af dem, der for Øieblikket befinde sig udenfor dette Fællesskab¹¹⁾ — den sande Repræsentation overalt, hvor der er Tale om Fællesanliggender, er Rigsraadet.

Det Mislige, der er ved denne Art af Forhandlinger, hvor fulde, klare, bestemte og tydelige Udtalelser dog ikke kunne finde Sted¹²⁾, troer jeg allerede vil kunne sees af de faa Yttringer, der ere faldne, som allerede have været nødte til at streife ind paa at omtale en Række forskellige Forhold, hvorom Rigsdagen som Rigsdag Intet veed¹³⁾. De enkelte Herrer kunne som danske Mænd maaskee vide Meget derom; men Rigsdagen veed Intet derom; thi den har ingen officiel Meddelelse derom fra Regjeringen. Ligesom Regjeringens Udtalelser angaaende disse Forhold ikke have den rette Betydning her, saaledes kunne de heller ikke imødegaaes paa den rette Maade. ....

(Rigsraadstidende 1862, Sp. 1664—67).

Rigsraadets 38. Møde, Mandag den 24de Marts 1862.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovudkast ang. Handelen og Skibsfarten paa St. Croix¹⁾.

ANDRÆ: De Yttringer, jeg skal tillade mig at fremføre med Hensyn til den foreliggende Sag, angaae en anden Side af den, som aldeles er bleven forbigaaet, og som dog efter min Mening maa ansees for at være af den Vigtighed, at det ikke godt gaaer an at iagttage fuldstændig Taushed, naar man derom nærer en bestemt Overbeviisning; de angaae nemlig det Spørgsmaal, om det overhovedet *forfatningsmæssigt* gaaer an at gaae ind saavel paa Regjeringens Forslag i det 3die af de os forelagte Udkast²⁾ som paa de Forslag, der ere stillede af Udvalget med Hensyn til en ny § 1 i nærværende Lovudkast³⁾, hvilke Forslag i det væsentlige indeholde det Samme, om det nemlig gaaer an at overdrage den Bevillingsmyndighed, som Rigsraadet er i Besiddelse af, paa en længere Tid — hvad enten det nu bliver »indtil videre« eller for en Tid af 4 Aar — til en *anden* Autoritet, her til Afgjørelse ved kongelig Anordning.

Grændsen mellem, hvad der skal bestemmes ved Lov og hvad ved Anordning, er i mange Tilfælde overmaade vilkaarlig⁴⁾, og

denne Grændselinie kan vistnok snart drages lidt længere til den ene Side, snart lidt længere til den anden; der kan være stor Tvivl om, hvorvidt Grændsen, som den hidtil har været dragen, har været fuldkommen rigtig, og man kan mulig ønske Forandringer i saa Henseende. Men der er visse *faste Punkter*, som Forfatningen selv bestemmer, og som bør fastholdes; der er i den Henseende i Forfatningen med Hensyn til visse Gjenstande udtalt ganske bestemte Regler, der skulle følges; der er navnlig enkelte Gjenstande, som udelukkende have faaet deres Afgjørelse forbeholdt ved Lov, — og med Hensyn til disse Forhold kan man ikke saa ganske vilkaarlig drage Grændsen paa den ene eller anden Maade. Hvis man fandt en anden Ordning mere hensigtsmæssig, maatte man i ethvert Fald begynde med at forandre selve Forfatningen, og det kunde man maaskee komme til at gjøre med Hensyn til et eller andet Forhold.

Hvis nu Nogen t. Ex. vilde, støttet paa Betragtninger, som det maaskee ikke var saa vanskeligt at opstille, gjøre det Forslag, at man skulde i et vist Tidsrum overlade Regjeringen — jeg mener herved Hans Majestæt Kongen — udelukkende ved kongelige Anordninger at afgjøre *alle* Bevillingsspørgsmaal, saa vil jeg paa ingen Maade sige, at det skulde under alle Omstændigheder være Noget, som der slet ikke kunde være Tale om; men jeg vil blot sige dette, at saa maatte man begynde med at gjøre Forslag til at forandre Forfatningen; thi Forfatningen har ikke villet en saadan Ordning. Forfatningen har udtrykkeligt foreskrevet, at Bevillingsspørgsmaal skulle finde deres Afgjørelse enten ved det eengang fastsatte Normalbudget eller ved de Tillægslove, som skulle gives for hver toaarig Finantsperiode, og det maa jeg bede skarpt fastholdt, at § 52 af Forfatningen siger udtrykkeligt, at disse Tillægslove skulle bevilges for hver toaarig Finantsperiode⁵).

Jeg troer ikke, at der er Nogen, der vilde falde paa at sige, at der er nogetsomhelst Urigtigt i den Paastand, at dersom man nogensinde skulde komme derhen til, at man ansaae det for hensigtsmæssigt eller gavnligt at overdrage til Hans Majestæt

den fulde Bevillingsmyndighed for en vis Tid, enten udover den enkelte Finantsperiode eller kun for denne, at det da vilde være *absolut nødvendigt* at foretage en Forandring i § 52 af Forfatningen, ligesom naturligviis ogsaa i den Paragraph, der slutter sig til den, nemlig § 54, som udtrykkelig siger, at ingen Udgift maa afholdes, som ikke har Hjemmel i de ovennævnte — de i § 52 nævnte — finantsielle Love, med den eneste Undtagelse, at under særdeles paatrængende Omstændigheder kan der — under visse Cauteler — vedtages en Beslutning af Hans Majestæt om Afholdelsen af Udgifter, som ikke ere bevilgede, for hvilken Beslutning der er foreskrevet ganske særegne Former^o). Men jeg mener, at hvad der her foreligger, vel ikke i *quantitativ* Henseende er det Samme, men dog i og for sig er det Samme.

Her er vel ikke Tale om at overlade det hele Budget for en vis Tid til Afgjørelse ved kongelig Anordning, men her er Tale om en Deel, og det en ikke aldeles ringe Deel af Budgettet, og derom at erklære, at det indtil videre skal finde sin Afgjørelse ved kongelig Anordning. Det er *det*, som jeg mener er Punktet, det, hvorpaa det virkelig kommer an. Det er ligesaa lidt stemmende med Forfatningen at overlade denne Deel af Budgettet til Afgjørelse ved kongelig Anordning, som om man desforuden vilde tage et Par Ministerier, f. Ex. Krigsministeriet og Udenrigsministeriet, og sige, at for deres Vedkommende skulde Bevillingen for denne Finantsperiode ogsaa kunne gives ved kongelig Anordning; — jeg seer ikke, at den Omstændighed, at man kun tager een Paragraph og ikke flere, har nogen væsentlig Betydning med Hensyn til *denne* Side af Sagen.

Jeg kan derfor ikke see bort fra denne Vanskelighed, og da det forekommer mig, at hvorledes man end vil dømme om den *Realitet*, der ligger i Forslaget og har begrundet det, er der overmaade Meget, der taler for, at det slet ikke kan ansees for nødvendigt til Gjennemførelsen af den hensigtsmæssige Ordning af, hvad der tilsigtes, at denne undtagelsesvisse Overgivelse til Afgjørelse ad Anordningsveien hjemles for de 4 Aar, saa mener jeg, at Forsamlingen bør gaae den Vei, at den udstemmer den

foreslaaede nye Paragraph, hvad jeg idetmindste for mit Vedkommende maa ansee for aldeles nødvendigt. Men skulde den blive staaende, maatte jeg idetmindste ansee det nødvendigt først at faae en Forfatningsbestemmelse, som indrømmede, at her undtagelsesviis kunde skee, hvad der i og for sig er i Strid med Forfatningen⁷). . . . .

Rigsraadets 4. Møde, Tirsdag den 19de Januar 1858.

Dagsorden: 1ste Beh. af Lovudkast om Toldbegunstigelse m. H. t. en paatænkt Vandforsyningsanstalt for Staden Altona¹).

(Rigsraadstidende 1858, Sp. 104—106.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: Der var dog ingen fuldstændig Enighed mellem den ærede sidste Taler²) og den Taler, der før ham havde Ordet (Bregendahl³), thi denne indrømmede, at, hvorledes man end vilde fortolke den almindelige Bestemmelse om Eftergivelse af Told til Fordeel for de omhandlede Communer, vilde i nærværende Tilfælde, paa hvilket denne særlige Lov er paatænkt at skulle gives Anvendelse, et saadant Lovforslag som det foreliggende dog alligevel være fornødent.

Hvad der iøvrigt bringer mig til særligt at tage Ordet, er den Omstændighed, at den saakaldte strictere Fortolkning af Bestemmelserne er gjort gjældende paa en Tid, da Finantsbestyrelsen ogsaa havde Toldvæsenet under sig⁴), og altsaa ogsaa er gjort gjældende personligt af mig. Jeg skal med Hensyn dertil blot tillade mig at bemærke, at jeg altid har holdt for at burde fortolke Lovene saaledes, som de efter deres sande Mening forekomme mig utvivlsomt at være givne, og jeg har ikke kunnet tage noget Hensyn til, om Andre muligviis have kunnet fortolke Lovene paa en anden Maade, men jeg skal derhos tillade mig at tilføie, at Spørgsmaalet om, hvorvidt det vil være rigtigt eller ikke rigtigt at indrømme Communerne en saadan Begunstigelse som den, der her er Spørgsmaal om, eller rettere en saadan ud-

videt Toldbegunstigelse, som bragtes i Forslag af det ærede Medlem (Cossel), der først tog Ordet i nærværende Sag⁵), efter min Formening ikke henhører under nærværende Sag, medens der vil blive rig Leilighed til at behandle det under en anden Sag, som vil blive forelagt det høie Raad, nemlig Forslaget til en ny Toldtarif⁶).

I dette vil en Bestemmelse som den her omhandlede jo maatte kunne optages, hvis man anseer det hensigtsmæssigt, og der vil altsaa Discussionen, som det forekommer mig, paa den naturligste Maade kunne finde Sted. Da der imidlertid dog af enkelte af de ærede Medlemmer allerede nu er blevet slaet ind paa dette Spørgsmaals Behandling, maa det maaskee være mig tilladt at fremhæve for det høie Raad, at der er een Betænkelighed, som synes mig strax frembyder sig, og som maa gjøre det overmaade misligt at ville følge den antydede Vei og indrømme slige Begunstigelser for Fremtiden.

Det er nemlig til Begunstigelse for særlige Anliggender, at disse Toldnedsættelser skulle finde Sted, nemlig for Jernbane- og andre større Veianlæg, for Havneanlæg, eller, naar man blot vilde holde sig til, hvad den tidligere Lov omhandler, for Vand- og Gasanlæg og andre communale Foretagender, men dette er jo aldeles særlige Anliggender. Jeg skal lade det Spørgsmaal staae ved sit Værd, om disse Foretagender overhovedet skulle understøttes; der kan vistnok anføres overordentlig Meget derimod, det kan vist i mange Tilfælde eftervises, at det er en ret besynderlig Theori, hvorefter der skulde skee Opoftrelse fra Statskassens Side for at fremme mange af disse Formaal⁷); men jeg vil, som sagt, lade dette Spørgsmaal ganske staae hen, og for Øieblikket antage, at man virkelig var istand til at formulere Loven saaledes, at den kun rammede saadanne Foretagender, som det maatte erkjendes fortjente det Offentliges Understøttelse i en saa særegen Grad, at samtlige Statsborgere skulle deeltage i Udredelsen dertil.

Var det altsaa muligt at affatte Loven saaledes, blev dog stedse dette andet og vigtige Spørgsmaal tilbage, hvo der skulde bære

Udgifterne, om det skulde være Monarchiet som et Hele eller den særlige Landsdeel, for hvis særlige Interesse disse Arbeider udførtes. Hvis man saameget som muligt vil vogte sig for at slaae ind paa Veie, der paany kunne fremkalde gjensidige Klager over Begunstigelser, der snart udvises mod den ene, snart mod den anden Landsdeel, saa forekommer det mig, at man stadig bør have sin Opmærksomhed henvendt paa at tilstoppe de Veie, ad hvilke saadanne Klager kunne fremkomme⁸).

Lad derfor de enkelte Landsdele selv af deres særlige Budgetter afholde disse Udgifter, hvis det indrømmes, at det Offentlige overhovedet bør afholde dem; dette er som bekjendt ogsaa den Vei, der for en af Landsdelenes, Kongerigets, Vedkommende er bleven betraadt, og det forekommer mig, at det vilde være ret hensigtsmæssigt, hvis Lovgivningsmagten i det Hele maatte billige, at den ogsaa i Fremtiden bliver betraadt.

Jeg resumerer altsaa dette derhen, at, selv om man maatte komme til den Erkjendelse, at et Lovforslag lod sig formulere, der virkelig blot indrømmede Begunstigelser, det vil sige, at Udgiften udrededes af samtlige Borgere istedetfor af den enkelte Kreds, af dem, hvem Arbeidet meest directe kom til Nytte, hvis man maatte komme til en saadan Erkjendelse, at et Lovforslag lod sig affatte paa den Maade, at det virkelig kun rammede saadanne Arbeider, der havde en saa almindelig Charakter, en saa almindelig Interesse, at samtlige Borgere eller en stor Deel af dem burde bære Bekostningerne, uagtet Arbeiderne kun kom en ringe Deel til Nytte, saa vilde det dog stedse være et stort Spørgsmaal, som det forekommer mig maatte underkastes en meget alvorlig Undersøgelse, om det var Landsdelene eller Monarchiet, der skulde bære disse Udgifter.

Rigsraadets 18. Møde, Mandag den 8de Februar 1858.

Dagsorden: 2den Beh. af Lovudkast om Toldbegunstigelse for Staden Altona¹).

(Rigsraadstidende 1858, Sp. 818—19).

FINANTSMINISTEREN [Andræ]: . . . . . Naar der derimod ganske særligt er Spørgsmaal om *Anvendelsen* af givne Love, saa ønsker jeg ved denne Leilighed at udtale den Overbeviisning, som jeg nærer, og som jeg ogsaa troer, at man ved nærmere Overveielse vil komme til at finde i og for sig er rigtig, at man ved Lovenes Fortolkning vel kan bruge som Materiale, hvad der ved deres Behandling er sagt af det eller det Medlem, saavel som ogsaa af vedkommende Minister, men at Loven i og for sig maa staae, som den er given, og at den i sidste Instants maa være uafhængig af alle saadanne Udtalelser. Loven selv maa til enhver Tid forstaaes paa den Maade, som ansees for den retteste, og slige Udtalelser ere kun et Fortolkningsmateriale, der ganske vist kan faae sin fulde Betydning ved Bedømmelsen af, hvorvidt den ene eller den anden Opfattelse er den rigtige, men som ikke kan være *afgjørende*.

Det er en Selvfølge, at Administrationen, saavidt muligt, vil bestræbe sig for at vedligeholde en consequent Behandling af de foreliggende Spørgsmaal, og det er jo derfor ogsaa naturligt, at under vexlende Ministerier vil en kommende Minister meget nødvendig, naar der iøvrigt ikke foreligger overveiende Grunde, omstøde en Fortolkning, der af hans Forgjænger er gjort gjældende; men der maa dog kunne være saadanne Tilfælde, og de ere ogsaa forekomne for mit Vedkommende, hvor det ikke er blevet anset for muligt ganske at hævde en tidligere Fortolkning, og der til hører nærværende Tilfælde. . . . .

Sluttelig skal jeg blot gjentage, hvad jeg altid vil ansee for Hovedpunktet: at en Lov maa forstaaes efter dens rette Ordlyd, og at det ikke kan gaae an, ved at henvise til tidligere Forhandlinger eller til Udtalelser i Motiver, at ville gjøre en anden Fortolkning gjældende end den, der efter Lovens Ord maa synes at være den rette og naturlige.

Rigsraadets 49. Møde, Mandag den 29de Marts 1858.

Dagsorden: 2den Beh. af Udkast til Lov om Tillæg til det foreløbige Normalbudget for 1858—60, Finantsministeriet vedkommende.

(Rigsraadstidende 1858, Sp. 2199—2200¹.)

FINANTSMINISTEREN [Andræ]:

..... Det er derfor meget uheldigt, at der her er Tale om en reen *communal* Indretning. Saasart der er Tale om communale Indretninger, saasart der er Tale om at yde Understøttelse til en Commune som saadan, ere vi jo, idet mindste efter Ordene, aldeles bestemt inde paa det Særliges Gebeet. Er det Personer, som paa en eller anden Maade kunne siges at staae i Forbindelse med en Green af Statstjenesten, kan man være tilbøielig til at udstrække Begrebet: Bestillingsmænd, Betjente, Embedsmænd, eller Functionairer meer eller mindre vidt; man kan, som ved Tallottoet²), medtage en Mængde, der ikke betragtedes som Embeds- eller Bestillingsmænd i dette Ords sædvanlige Betydning. Men Spørgsmaalet bliver et ganske andet, naar der er Tale om en Commune som Commune. Ja, siger man, men det er dog Øresundstolden, der har staaet i en vis Forbindelse just med denne Commune. Men af hvilken Natur har da denne Forbindelse været? Staten har havt en Indtægt, hvis Opkrævning den henlagde til dette bestemte Sted; der er deraf tilflydt dette Sted et stort Gode, et Gode, som Staten uden Indskrænkning har ladet Vedkommende nyde. Naar nu et Uheld kommer, naar Staten berøves denne Indtægt, skal den da samtidigt dermed være forpligtet til at erstatte dem, som paa lignende Maade som den selv derved berøves Noget, det Tab, som de lide? .....

KILDEHENVISNINGER OG NOTER TIL TALERNE

Navnet *Andræ* er gennemgaaende forkortet til *A.* De oftest citerede Værker er Poul *Andræ's* »*Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855*« (1903), forkortet »*A. & F. F.*«, og »*Andræ og hans Opfindelse Forholdstalsvalgmaaden*« (I 1905, II 1907), forkortet »*A. & F. V.*«, I og II; de efter II i Parentes angivne Sidetal henviser til en samlet Udgave (1907) med fortløbende Paginering. Endvidere N. Neergaard: »*Under Junigrundloven*« I–II (N. N. I–II) og Albert Olsen: »*Studier over den danske Finanslov 1850–64*« (1930; forkortet: Olsen). — I øvrigt henvises til omstaaende Liste over Forkortelser (S. 108) samt til Litteraturfortegnelsen (S. 109–10).

Side 3–24. ¹⁾ »*Departementstidenden*« [D. T.], Nr. 51–52, 4. Okt. 1855, S. 777–86; T. Algreen-Ussings Lovsamling [L. S.], 1855, S. 317–26; »*Forordninger og Reskripter for Slesvig*«, 1855, S. 126–40; »*Gesetz- und Ministerialblatt für Holstein und Lauenburg*«, 1855, S. 257–68; »*Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855*« [*A. & F. F.*], S. 27–39. N. Neergaard: »*Under Junigrundloven*« [N. N.] II, S. 23–29. ²⁾ D. T. 1855, S. 786–88; L. S. 1855, S. 315–17. ³⁾ D. T. 1855, S. 788–97; L. S. 1855, S. 326–35; »*Forordn. og Reskr. f. Slesvig*« 1855, S. 140–54; »*Gesetz- u. Ministerialblatt*« 1855, S. 268–76. ⁴⁾ Uddrag af »*Allerunderdanigste Forestilling fra det samlede Ministerium, hvorved forelægges til allerhøieste Vedtagelse Udkast til en foreløbig Lov angaaende Valgene til Rigsraadet*«: .....

»*Valgkredse og Valgbestyrrelser* (§§ 16 og 17). Da Antallet af umiddelbare Valg i det Hele ikke er stort, og da den Valgmaade, som Ministeriet under det følgende Afsnit har tilladt sig allerunderdanigst at bringe i Forslag, først faaer sin rette Betydning, naar der ved Valget bliver at stemme paa flere Personer, saa har der maattet dannes Valgkredse af en betydeligere Udstrækning ....

Hermed er det vistnok ikke vel stemmende, at Hertugdømmet Slesvig er foreslaaet delt i 3 Valgkredse: en nordlig og en sydlig, hver med 2 Valg, og en mellemliggende med 1 Valg; men naar Ministeriets Majoritet dog har troet allerunderdanigst at maatte foreslaae en saadan Inddeling, da er dette væsentligen skeet af Hensyn til de særdeles indtrængende Modforestillinger, der fra Ministeren for Slesvig ere fremhævede imod Optagelsen af denne Landsdel i sin Helhed som een Kreds med 5 Valg, der efter denne Ministers Formening vilde være i høi Grad mislig paa Grund af den Forskjellighed i Sprog og Nationalitet, som er særegen for denne Landsdeel, og den hele eiendommelige Maade, paa hvilken, som en Følge heraf, Forholdene dér have udviklet sig. En Minoritet af Ministeriet, allerunderdanigst Undertegnede, Scheel og *Andræ*, har dog fundet overveiende Betænkelighed ved for Slesvigs Vedkommende at fravige det Princip for Kredsinddelingen, der iøvrigt er lagt til Grund,

og, idet denne Minoritet derfor foreslaaer, at Hertugdømmet Slesvig samlet beholdes som een Valgkreds, forbeholder den sig nærmere at udtale sig over dette Punkt for Deres Majestæt ved Sagens Behandling i det Geheime-Statsraad. . . . *Valgmaaden* (§§ 18—27). Den Valgmaade, som her er bragt i For-slag, er vel ikke lidet afvigende fra den, der i Almindelighed benyttes, og den vil maaskee ved første Øiekast synes noget indviklet og kunstig, men den vil ved nærmere Overveielse findes ganske simpel og naturlig, og det er Ministeriets Overbeviisning, at netop gennem denne Valgmaade, der aldeles fjerner ethvert Majoritets-Tyranni, og giver enhver politisk Anskuelse, der har vunden nogen mere betydende Tilslutning, Udsigt til at blive repræsenteret, vil en rolig og besindig Udviklingsgang og en mere almindelig Tilfredshed med Forfatningen bedst kunne sikres. I det andet Hovedafsnit af Loven omhandles de middelbare Valg, som i Forfatningsloven ere indrømmede Medlemmerne af de forskjellige repræsentative Forsamlinger, og som foreslaaes ledede af en af Deres Majestæt dertil udnævnt Kommissarius. Valgmaaden ved disse Valg er i alt Væsentligt den samme som ved de umiddelbare Valg . . . . .

Kjøbenhavn, den 18de Juni 1855.

v. Scheel. Bang. Lüttichau. Raasløff. O. W. Michelsen.
Simony. Andræ. C. Hall.

Kongens Approbation af Flertalsindstillingen — dog med Slesvig i 5 Eenmandskredse — faldt 24. Juni 1855. Sml. »Andræ og Forholdstalsvalgmaaden« [»A. & F. V.«], II, S. 84—88 (266—70).

Uddrag af *Hans Egede Schacks* Pièce »Bondevennernes Parti og Forfatnings-Udkastet« (Aug. 1855), S. 18—20:

»*Valgmaaden*. Det interessanteste Punkt i Valgbestemmelserne er vistnok den nye Valgmaade, som fortjener den største Opmærksomhed. Ved den løses nemlig, for første Gang, den Opgave, som alle repræsentative Forfatninger have stillet sig, men ikke opfyldt, den nemlig: at give en *Repræsentation* af Folket. Hidtil har kun Majoriteten, altsaa ikke Folket som Helhed været repræsenteret. Efter den nye Valgmaade derimod vil enhver Anskuelse, der kan siges virkelig at have skaffet sig nogen Betydning i Folket, ogsaa kunne sikkre sig en eller flere Repræsentanter, og det netop i samme Forhold, som den har skaffet sig Tilhængere iblandt Vælgerne. Antage vi saaledes, at der her i Landet af 20,000 Vælgere vare 12,000 saakaldte Centrumsfolk, 4000 Demokrater, 1000 Aristokrater og 3000 Bondevenner, og at de til-sammen skulde vælge 60: saa vilde det første Parti erholde 36, det andet 12, det tredie 3 og det fjerde 9. Man vil let see, at efter de forskjellige sædvanlige Valgmaader vilde det *kunne* skee, at det første Parti bemægtigede sig alle Valgene; hvorimod Aristokratiet, der havde 1000 Vælgere spredte over hele Landet, havde al Udsigt til slet ikke at sende nogen Repræsentant. Naturligviis kan det ikke herimod være nogen Indvending, at vi dog selv under vore Valgforhold have faaet enkelte Aristokrater valgte; thi disse ere jo ikke valgte af Aristokrater eller sendte som Repræsentanter for disse, der altsaa heller ikke have udøvet den Valgret, som tilkom dem, — ikke at tale om, at slige Valg af andre Partiers Godhed falde bort, naar Striden bliver

skarp, altsaa just, naar de mest behøves. Foruden den Sandhed og virkelige Repræsentation af hele Folket, som efter den nye Valgmaade opnaaes, maa hermed ogsaa følge en langt større Tilfredshed hos de forskjellige saakaldte Minoriteter, som vide, at de, saasnart de blot have skaffet sig nogen Betydning, netop faae deres forholdsmæssige Antal Repræsentanter, ligesaa fuldt som alle Andre og som derfor ikke kunne føle den Bitterhed, som den overvundne Minoritet nu efter ethvert Valg føler imod den maaskee kun lidet stærkere Majoritet. Sagen er nemlig den, at der efter den nye Valgmaade egentlig *ikke vil være Tale om Kamp imellem Modstandere, men blot om Forening imellem Medkæmpere.*

Mest øiensynlig er den nævnte Valgmaades Fortrin, hvor Talen er om Delegationsvalg eller andre Valg i organiserede Forsamlinger; og det er mærkeligt, at den, saavidt vides, aldrig er bragt i Anvendelse ved Nedsættelse af Comiteer, hvor den dog synes saa utvivlsom rigtig. Hvor Talen er om Valg, der skulle foretages af en større Masse Vælgere, har Valgmaaden vel alle de samme Fortrin, men den fordrer noget Samarbejdet af de samstemmende Vælgere, saafremt disse ville sikre sig de Candidater til Repræsentanter, de allerhelst maatte ønske; iøvrigt er det kun ved første Øiekast, den seer vanskelig ud, og den Fremgangsmaade, som i Valgloven er bestemt, vil gjøre det let for enhver Vælger paa rette Maade at afgive sin Stemme.

Hvad vi ovenfor have nævnt om den uforholdsmæssige Betydning, traditionelle Udtryk og Forestillinger have skaffet sig overalt, hvor Talen er om Forfatningsforhold, finder iøvrigt ikke ringe Bekræftelse deri, at medens man meget hæftigt og vedholdende har fæstet sig ved saa lidet betydende Punkter som Initiativet, har, som berørt, saavidt erindres blot en enkelt Stemme lagt nogen Vægt paa denne Valgmaade, som, hvad man end synes om den, dog ikke blot besidder den største Correcthed, men tillige maa udøve en gennemgribende Indflydelse.«

Herom udtaler Poul Andræ: »Saare rimeligt skyldes denne Værdsættelse Samtaler mellem Andræ og hans Svoger. »Fædrelandet« [21. 5: 24. Aug. 1855] følte sig ialtfald overtødet herom og tog til Gjenmæle om »Slægtskab og Djævelskab«, foreholdende Schack en Begeistring for Valgmaaden, »saa man fast skulde tro, han havde Lod og Del i dens Opfindelse« (»A. & F. V.«, II, S. 49 (231)). Den »enkelte Stemme«, Schack sigter til, er Justitssekretær A. L. C. de Coninck, der i Piècen »I Anledning af og om Fælledsforfatningsudkastet« (Juli 1855), S. 30 udtaler, »at gennem det etablerede Minoritetssystem det hidtil eksisterende, af Mange afskyede, Partivæsen er knækket«, og at »Heri maa den egentlige Grund søges til, at det »menigmandigebondeventlige« Parti, der i den senere Tid døber sig selv med Navnet det »umiddelbare Demokrati«, er saa forbittret paa Ministeriet og dets Udkast.« (Sml. Dagb., I, S. 77 f., 79, 83 f.) Jfr. i øvrigt »A. & F. V.«, I, S. 10—16.

Side 29—31. ¹⁾ Carl Ploug, hvis personlige Angreb paa A. findes Sp. 1415. ²⁾ I Landstingets Aabningsmøde 4. Okt. 1862 blev A. med 23 Stemmer af 40 valgt til Tingets Formand, men undslog sig for at modtage Valget: »Jeg

beder Thinget være overbeviist om, at jeg dybt paaskjønner det Beviis paa Tillid, der er bragt mig ved dette Valg, og jeg beklager meget, at jeg for Øieblikket seer mig ude af Stand til at overtage den Plads, hvortil man har gjort mig den Ære at kalde mig. Jeg beder Dem derfor om i Henhold til Forretningsordenen at tillade mig at undslaae mig for at modtage Valget. Jeg seer mig ikke i Stand til at overtage Pladsen« (L. T. 1862—63, Sp. 2). — Med lignende Ord udbad A. sig Tingets Samtykke til at undslaa sig for at modtage Valget, da han i Mødet 4. Oktober 1869 med 53 Stemmer af 55 paa ny var blevet valgt til Formand, idet han henviste til den isolerede Stilling, han med sig selv følte, at han indtog i Tinget; den vilde gøre ham det umuligt paa saa fyldestgørende Maade, som han ansaae for nødvendigt, at repræsentere Tingets Flertal (L. T. 1869—70, Sp. 11—13). ³⁾ Jfr. f. Eks. »Fædrelandet« 21. ♂: 24. Aug. 1855: »en genial Absurditet«; »A. & F. V.«, II, S. 44 ff. (226 ff.). I sin nedf. omtalte Afhandling udtaler Krieger (S. 103 f.) om A.s Paastand: »Dette er nu ganske vist en af de Overdrivelser, der i Polemikens Bitterhed ikke sjældent undslippe Andræ«. ⁴⁾ I Referatet i »Fædrelandet« 7. Jan. 1863 gengives A.s Udt. saaledes: »Andræ: Rigsraadets Valglov er udmærket (Muntherhed blandt Tilhørerne).« ⁵⁾ John Stuart Mill (1806—73), engelsk Filosof og Socialøkonom. Om Mill og Hare, hvis Skrifter er ret sjældne i Danmark, henvises til en Afhandling af O—s (♂: A. F. Krieger): »Rigsraads-Valgloven og John Stuart Mill« i »Dansk Maanedsskrift« 1863, I, S. 97—122; jfr. Krieger, II, S. 290 (13. Marts 1863). ⁶⁾ »Such and so numerous are these [transcendent advantages], that, in my conviction, they place Mr. Hare's plan among the very greatest improvements yet made in the theory and practice of government,« Stuart Mill: »Considerations on Representative Government«, 2. Udg. 1861, S. 142. Sml. »A. & F. V.«, I, S. 5 f. — M. H. t. Udtalelsen om, at Hare's Valglov er kopieret efter V. L. 2. Okt. 1855, se nedf. S. 41, N. 25. — Om Tscherning og Wessely se »A. & F. V.«, S. 138—53.

Side 31—43. ¹⁾ R. R. T. 1863, II, Till. A, Sp. 33—54. V. L. 4. Dec. 1863 er trykt i D. T. 1863, S. 1005—12. ²⁾ Regeringen havde foreslaaet at inddele Kongeriget i 9 Valgkredse (Till. A, Sp. 37); men Udvalget havde forhøjet Antallet til 12 (Till. B, Sp. 205—08). I V. L. 2. Okt. 1855 var Antallet 3, se D. T. 1855, S. 792, ovf. S. 19. ³⁾ Till. B, Sp. 213: »I Slutningen af andet Stykke udgaae Ordene »forsaa vidt der . . . nærværende Lov«, og istedet derfor sættes: »dog saaledes, at § 24 ikke kommer til Anvendelse, og at de Valg, for hvilke der ikke opnaaes fuld Kvotient efter § 23, foretages efter § 25 . . . .« ⁴⁾ Till. A, Sp. 42. ⁵⁾ Sml. »Fædrelandet« 11. Sept. 1863, hvor Forholdstalsvalgmaaden henføres under »sære og upraktiske Indfald«, og 17. Sept. 1863, hvor den karakteriseres som det Valgsystem, »der ubetinget er det sletteste og upopulairste, og neppe nogensinde vil opnaae at blive anseet anderledes«. Jfr. i øvrigt »A. & F. V.«, I, S. 30 f. ⁶⁾ Sml. bl. a. N. 9 og 15. ⁷⁾ Nl. i Folkeforsamlingerne i Hellas og Rom. ⁸⁾ Regeringsforslaget gik ud paa, at Rigsraadets Landsting skulde bestaa af de myndige kongevalgte Prinser og 75 valgte Medlemmer (Till. A, Sp. 9); men Udvalget ændrede dette til 18 af Kongen udnævnte og 65 valgte Medlemmer (Till. B, Sp. 53). ⁹⁾ Poul Andræ paapeger (»A. & F. V.«,

S. 112—13; »A. & F. V.«, I, S. 19, N. 1), at A. med Henblik paa det saakaldte »Grupperingssystem«, som Valglovens § 24 gav Anledning til (L. T. 1866—67, Sp. 1578, 1600 f., jfr. Sp. 1594), oftere har hævdet, at en Valgmaade ved Forholdstal vilde finde en med Formaalet bedre stemmende Anvendelse, dersom det fastsattes, at Repræsentationen ikke skulde bestaa af et aldeles bestemt Antal Medlemmer, men — som i den tyske Rigsdag siden 1919 — kun af et *omtrentligt*, saa at Valg kun kom i Stand *ved fuld Kvotient* (Fredrik Bajer i »Nyt Tidsskrift« 1884, S. 432, »Den Uafhængige« 1884, Nr. 20). Antydninger i samme Retning forekommer ogsaa i den ovf. gengivne Tale.¹⁰⁾ »: alt-saa *personlige* (ikke stedlige) Valgkredse. Sml. et Brev fra A. til Sir John Lubbock 7. Aug. 1885: »La vraie liberté électorale exige selon moi, que les électeurs du pays entier puissent se réunir librement, sans être parqués dans des circonscriptions plus au moins arbitraires, et qu'un certain nombre d'électeurs, fixé par la loi, ait le droit d'élire un représentant«. (»A. & F. V.«, I, S. 69).¹¹⁾ Kaaringsvalg, Flertalsafgørelse ved Haandsoprækning af de paa Valgstedet mødte Vælgere, var navnlig hyppige inden 1866. De blev efterhaanden kun en Formssag, idet der næsten altid krævedes skriftlig Afstemning, og bortfaldt helt ved V. L. 10. Maj 1915. Sml. i øvrigt nedf. S. 67, N. 2, og 227, N. 18.¹²⁾ Sml. A. C. Larsen, »Om Forholdstalsvalgmaaden«, 1880, S. 33: »Der kan vanskelig være nogen Tvivl om, at dette — »de frie Valgs Metode« — »er den fuldkomneste Valgform, som overhovedet lader sig tænke«. Jfr. »Om det politiske Sognebaands Løsning« i Maanedsskriftet »Det nittende Aarhundrede«, Juli 1876, S. 278.¹³⁾ A.s første Forslag til en Valgmaade ved Forholdstal, »De frie Valgs Metode« (»Système du Quotient simple«), vandt ikke Flertal i en Ministerkonference medio Maj 1855, bl. a. af ovennævnte Grund. Han fremsatte da sit ændrede Forslag, den saakaldte »foretrækkende Forholdstalsvalgmaade« med den subsidiære Stemme (Système du Quotient avec transfert de suffrages par les électeurs. (»A. og F. V.«, I, S. 5—16.)¹⁴⁾ Udvalget foreslog, at København skulde vælge 5 Medlemmer af Landstinget, Ribe og en Del af Ringkøbing Amt 3. (R. R. T. 1863, I, Sp. 1454—55.)¹⁵⁾ Sml. A.s og Scheele's ovf. S. 327—28 gengivne Minoritetsvotum, samt S. 30 og 34 ff.¹⁶⁾ Jfr. ovf. S. 31, N. 2.¹⁷⁾ A. havde, støttet af Scheele, meget stærkt bekæmpet denne Fravigelse af Princippet i V. L. 2. Okt. 1855; men Ministerkonferencen fulgte den slesvigske Minister H. I. Raasløffs Indstilling om en Inddeling i 3, senere 5, Kredse. I Statsraadmødet 24. Juni 1855 fremsatte A. sit Minoritetsvotum (hele Slesvig een Valgkreds), men Kongen sluttede sig til Flertalsindstillingens Femdeling. Se »A. & F. V.«, II, S. 21—23, 84—88 (203—04, 266—70), Dagb., I, S. 26 f. og 51, samt S. 327—28. — Det var A. en ikke ringe Tilfredsstillelse, at V. L. 4. Dec. 1863 delte Slesvig i 3 Valgkredse med henholdsvis 4, 4 og 5 Repræsentanter (D. T. 1863, S. 1007).¹⁸⁾ § 23; sml. D. T. 1855, S. 794, el. ovf. S. 21.¹⁹⁾ § 24; sst., ovf. S. 21 f.²⁰⁾ § 25; sst., ovf. S. 22.²¹⁾ Under Forhandlingen oplystes det dog (af M. P. Bruun), at ved det første Rigsraadsvalg i Jylland var kun 1 Kandidat blevet valgt med fuld Kvotient, 2 med halv Kvotient og 4 ved simpelt Majoritetsvalg. (R. R. T. 1863, II, Sp. 1499—1500.) Sml. »Fædrelandet« 18. Febr. 1856

og nedf. S. 47. Endvidere blev det 7. Valg i Kbh. (Madvigs) afgjort ved Majoritet. I Holsten var Scheele den eneste af 8 Rigsraader, der valgtes med fuld Kvotient. (»Fædrelandet« 12. og 13. Febr. 1856). ²²⁾ Antagelig foreligger her en Misforstaaelse i Tidenden; der bør formentlig læses f. Eks.: »og lad os antage, at der kun af den ene Slags af disse Stemmesedler, det stærkeste Parties, er over en Trediedel, over 200, f. Ex. 210.« .... »og de Kandidater, der høre til de svagere Partier, have, som nævnt, ikke faaet den fulde Kvotient 200. Det Høieste, som noget af de to andre Partier kunde have, er 209; men ....« En anden tekstkritisk Løsning er foreslaaet af Poul Andræ (»A. og F. V.«, I, S. 27). — Sml. i øvrigt de i Indledningen, S. 75, fremsatte Bemærkninger. ²³⁾ I ovenanførte Betragtninger finder A. et Hovedargument til Fordel for Forholdstalsvalgmaaden. (Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1520, L. T. 1866—67, Sp. 1602). ²⁴⁾ *Thomas Hare* (1803—91), Sagfører i London, udgav 1857 et Flyveskrift, »The Machinery of Representation«, 1859 Værket »The Election of Representatives, parliamentary and municipal«, 1861 i noget ændret Skikkelse: »Treatise on the Election of Representatives, parliamentary and municipal, a new and revised edition«; 1865 kom 3., 1873 4. Udgave. ²⁵⁾ Den gentagne Betoning af dette Faktum staar i mærkelig Modstrid med A.s Omtale af Hare's System L. T. 1862, Sp. 1417: »en Valglov, paa det Allernærmeste, ja paa en vidunderlig Maade kopieret efter Rigsraadets ....«, og med en Optegnelse, dat. 28. Jan. 1862, i A.s litterære Notitser. Det hedder her: »et Valgsystem, der i alt væsentligt paa en højt forunderlig Maade stemmer med det af mig i Fællesforfatningen indførte. — — — Paa intet Sted omtales det danske Valgsystem«. Se »A. & F. V.«, I, S. 118—20. Poul Andræ antager (sst., S. 134 f.), at Faderen ved den gentagne Pointerings af Hare's Ukendskab til V. L. 2. Okt. 1855 (jfr. ogsaa L. T. 1866—67, Sp. 1603—04) har ønsket »saa kraftig som mulig at afskjære al Adgang for« nogen »Mistydnings« af Talen 5. Jan. 1863, hvis »stærke Udtryksmaade« blot skal udtale »det Faktiske«, ikke nogen Tvivl om Hare's bona fides. Efter Udgiverens Mening forklares Modstriden mellem Talerne lettest ved disses forskellige Tendens. I den første Tale haaner A. med dobbelt Virkning den danske Ravnekrogs Uforstand, idet han fastslaar, at man selv i Verdensriget England kopierer hans saa stærkt angrebne Valgmaade. Omvendt forstærkes i nærværende Tale Vægten af A.s Bevisførelse, naar han kan vise, at man andensteds og uafhængigt er naaet til en ensartet Argumentation. Sandsynligvis har han i Virkeligheden indtaget det Mellemstandpunkt, man visstnok maa stille sig paa: uden at kunne bevise noget bestemt dog nære en stærk Skepsis over for Hare's Ukendskab til Andræ's System. Der skal her erindres om, at V. L. 2. Okt. 1855 forelaa paa Tysk bl. a. i »Gesetz- u. Ministerialblatt« 1855, S. 268—76 (jfr. ovf. S. 15, N. 3) og optaget og kommenteret i Zachariä: »Die deutschen Verfassungsgesetze der Gegenwart. Erste Fortsetzung« (Göttingen 1858), S. 156 ff., jfr. S. 143. At Hare forstod Tysk, synes at fremgaa af udførlige Citater i 1865-Udgaven af »Election of Representatives«. Sml. »A. & F. V.«, I, S. 133. ²⁶⁾ Idet de, efter at have faaet deres Nr. 1 valgt, tillige fik Nr. 2 ved Hjælp af subsidiære Stemmer. Se Hare: »Treatise on the Election

of Representatives«, 1861, S. 210 c, ff., og »Election of Representatives«, 1865, preface, S. XVII, S. 16 samt Appendix C, S. 301. ²⁷⁾ Jfr. N. 24. ²⁸⁾ I denne fornyede Paastand ser Udgifveren en Bekræftelse af sin Hypotese. ²⁹⁾ Hare: »Election«, 1865, clause XXV, S. 191. Jfr. Krieger i »Dansk Maanedsskrift«, 1863, I, S. 114—15, og A. i R. R. T. 1856, Sp. 1003, ovf. Sp. 1488, og L. T. 1866—67, Sp. 1604, samt »A. & F. V.«, I, S. 68, 119. ³⁰⁾ Jfr. f. Eks. »Fædrelandet« 13. Jan. og 17. Sept. 1863. ³¹⁾ Hare's Forslag blev aldrig udført. (»A. & F. V.«, I, S. 93). ³²⁾ Hare, sst., preface, S. XIII; Krieger, sst., S. 112—14; »A. og F. V.«, S. 68—69, 119. ³³⁾ M. P. Bruun, R. R. T. 1863, II, Sp. 1473. — Mads Pagh Bruun (1809—84), Fabrikant, M. Viborg St. 1846, M. G. R. F. 1848—49, M. F. 1854—55, M. L. 1849—53, 1857—74, Formand i L. T. 1862—69, var et fremtrædende Medlem af det nationalliberale Parti og en Ven af A. ³⁴⁾ Sml. her L. T. 1866—67, Sp. 285—86, nedf. S. 127—28. ³⁵⁾ Trods en forenet Modstand af Udvalget og flere Medlemmer af Regeringen, sluttede Rigsraadet sig til A. og forkastede med 27 St. mod 19 Udvalgets Forslag (R. R. T. 1863, II, Sp. 1545). Jfr. Lov om Valgene til Rigsraadet af 4. Dec. 1863, § 17: »Der skal hermed forholdes overensstemmende med de i den foreløbige Valglov af 2den October 1855 §§ 18—28 indeholdte Regler, forsaavidt deri ikke er gjort Forandring ved nærværende Lov«. (D. T. 1863, S. 1011).

Side 44—47. ¹⁾ Hother Hage, Sp. 1493 f. H. H. (1816—73; yngre Broder til Alfred H.) Byfoged i Stege, Godsejer, M. G. R. F. 1848—49, M. F. 1852—53, 53—64, 66—69, 72—73, M. R. R. 1856—66, interesserede sig stærkt for Valglovsspørgsmaalet. Allerede i et Brev af 2. Juli 1855 havde han forelagt A. et lignende Eksempel, aftrykt med A.s Kommentar i »A. & F. V.«, II, S. 93—96 (275—78); sml. S. 49 f. (231 f.). ²⁾ Da A. stod som Nr. 3 paa den nationalliberale Liste, og denne fik 3 Kandidater valgt, foreligger der altsaa en Fejlhuskning. — Sml. Sp. 1513—14, »A. & F. V.«, I, S. 160—61. — Fru Andræ 14. Jan. 1856: »I Lørdag Aftes var der Møde og Prøvevalg paa Rigsraader fra en anden Forsamling med omtrent 400 Underskrifter, meest Borgere. Disse have stillet paa Listen først: Fenger, Broberg, Andræ, Ankjær, Steen, Olrik, Thalbitzer.« (Dagb., I, S. 141). Listen proklameredes i »Fædrelandet« 14. Jan. 1856 af en Komité, bestaaende af C. A. Broberg, H. N. Clausen, H. Hage, J. E. Larsen og D. G. Monrad, og anbefaledes varmt i den ledende Artikel 15. Jan. 1856. I en Art. 12. Jan. 1856 karakteriseres Grundejerforeningens Liste som »Reactionens«, »mindre glimrende, end vi havde ventet«, idet Forfatteren (Ploug?) betegner Listens Opstilling af A., der »baade er ærligt dansk og ærligt constitutionel«, som beregnet paa at lokke nationalliberale Vælgere til at stemme paa denne Liste. ³⁾ »Andræ er idag foreslaaet til Rigsraad af Grundeierforeningen øverst paa Listen; de Andres er endnu ikke udkommen, men han vil rimeligviis ogsaa være paa den. Grundeierforeningens Liste var: Andræ, Bluhme, Holstein, Madvig, Haffner, Hansen (Andreas), Fibiger.« Fru A. 12. Jan. 1856, Dagb., I, S. 140. ⁴⁾ Valget fandt Sted 11. Febr. 1856. Fru A.: »Idag, den 11. Februar, er den mærkelige Dag, da Stemmesedler til Rigsraadsvalg oplæses Landet over«. (Dagb., I, S. 152). Af Grund-

ejerforeningens Liste valgtes A., Bluhme, Holstein og Madvig, af det »national-constitutionelle« Partis Fenger, Broberg og Ankjær. ⁵⁾ Jfr. V. L. 2. Okt. 1855, § 23., D. T. 1855, S. 794, ovf. S. 21. ⁶⁾ I denne Betydning er Ordet »Gjenvalg« — ukendt for »Ordbog over det danske Sprog« (VI, Sp. 884) — formentlig en Nyskabning af A., for hvem maaske Lydligheden med »Genvej« har spillet ind. Sml. »A. & F. V.«, I, S. 7, 66, II, S. 122 (304). ⁷⁾ M. H. t. det følgende henvises til Noterne til den S. 49—61 gengivne Tale, Sp. 1509—21. ⁸⁾ »Fædrelandet«, Nr. 86, 15. April 1863: Der skal vælges 3 Repræsentanter af 600 stemmegivende, som har delt sig i 3 Partier, hvoraf 1) A, B, D opnaaer 299 St., 2) A, C, B 200 og 3) A, C, E 101, altsaa:

Nr. I.	Nr. II.	Nr. III.
299 St.	200 St.	101 St.
A.	A.	A.
B.	C.	C.
C.	B.	E.

Kvotienten er 200. »Antages det nu, at Sedlerne aabnes i den Orden, hvori de her ere anførte«, forudsætter Indsenderen i »Fædrelandet«, vælges først A, derefter C og endelig E, der jo har opnaaet over halv Kvotient. »Af de 3 Partier faaer det *mindste* alle sine 3 Valg satte igennem, det dobbelt saa store 2, det 3 Gange saa store 1. Saaledes sikres Minoriteternes Ret til forholdsmæssig Indflydelse paa Valgene!« Sml. »A. & F. V.«, I, S. 103 f., 115—17, 157—65. ⁹⁾ Sandsynligheden for den Udtrækningsorden, der forudsættes i »Fædrelandet« 15. April 1863, er saa forsvindende lille, at den kan betegnes ved en Brøk med Tælleren 1 og en Nævner, der maa skrives med 117 Cifre. Sml. »A. & F. V.« I, S. 115—17.

Side 47—48. ¹⁾ M. P. Bruun, Sp. 1499—1500. ²⁾ Sml. Sp. 1488, ovf. S. 39. ³⁾ Sml. Sp. 1483 f., ovf. S. 34 f. ⁴⁾ Sp. 1500. ⁵⁾ Sml. Sp. 1528 (S. 63—64). Lignende Eksempler imødegaaes af A. Sp. 1494 ff. og 1509 ff. Se »A. & F. V.«, I, S. 121—24. Efter den yngre d'Hondt'ske Forholdstalsvalgmaade (S. 110, N. 11) faar de 249 dog 3, de 151 kun 1 valgt!

Side 49—61. ¹⁾ I sit Indlæg (Sp. 1507—09) kræver Tscherning det i V. L. 2. Okt. 1855 nedlagte Princip opretholdt og vender sig imod den foreslaaede Favorisering af de fulde Kvotienter paa de halve Kvotienters Bekostning. At der ved det første Rigsraadvalg [1856] forefaldt ejendommelige Resultater, skyldtes dels den imod Princippet stridende Inddeling i Valgkredse, dels Vælgernes Uvanthed med Metoden og den alt for korte Frist til Forberedelsen af Valgene. — Medens Tscherning i Indledningen til sin Tale berører, at han selv tidligere har været inde paa det irrationelle og uretfærdige i en Valgkredsinddeling og endog skrevet en Afhandling derom (Sp. 1507), fastslaar han selv — overfor en Spydighed imod A. fra Lehmanns Side (Sp. 1529) —, at Prioriteten som Opfinder af Forholdstalsvalgmaaden ikke tilkommer ham selv, men A. (Sp. 1537—38). Jfr. »A. & F. V.«, I, S. 138—46. ²⁾ Carl Emil Fenger (1814—84), Finansminister 6. Maj—2. Dec. 1859, 24. Febr.

1860—31. Dec. 1863, angriber Sp. 1506 Eksemplet S. 40 f. ³⁾ R. R. T. 1863, II, Sp. 1505—07. ⁴⁾ Tscherning: »Naar vi her komme til at støde paa saadanne Tilfælde, der til en vis Grad nærme sig det absurde, saa ligger det i . . .« (Sp. 1507 f.). ⁵⁾ Hage Sp. 1493 f. Jfr. »A. & F. V.«, I, S. 161—65. ⁶⁾ Tscherning Sp. 1507. ⁷⁾ Jfr. »A. & F. V.«, I, S. 159—61. Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1495, ovf. S. 44. ⁸⁾ Sml. Sp. 1498. ⁹⁾ Lignende Betragtninger Sp. 1487, ovf. S. 38. ¹⁰⁾ V. L. 2. Okt. 1855, § 25; jfr. ovf. S. 22. ¹¹⁾ Sml. ovf. Sp. 1488, S. 39. ¹²⁾ Se f. Eks. »Dagbladet« 19. Juli 1855 (»20 Aars J.« I, S. 466) og »Fædrelandet« 24. (ikke — ved mærkelig Trykfejl — 21.) Aug. 1855: »Det er ikke Minoriteterne i Folket, som skulle opsøges, men Majoriteten, som skal repræsenteres.« En lignende Tankegang møder en f. Eks. hos Jac. Chr. Lindberg (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 815). Selve Ordet bruges f. Eks. stadig af M. P. Bruun, R. R. T. 1863, II, Sp. 1473. Sml. »A. & F. V.«, I, S. 179 ff. ¹³⁾ A.s Hensligning mødte ingen Modsigelse og toges til Følge af Hother Hage, der ved sin Indrømmelse: »det hele System, som jeg, da det ærede Medlem ikke ynder Udtrykket Minoritetsvalg, vil kalde Forholdstalsvalg« (Sp. 1523), kom til at døbe Valgmaaden med dens danske Navn. Madvig havde allerede 1856 anvendt Ordet »Proportionsvalg« (R. R. T. 1856, Sp. 3271) og hævder denne Førsteret som Navngiver (L. T. 1866—67, Sp. 1562), medens A. selv med Forkærlighed betegner sit System som »frit Valg« (L. T. 1866—67, Sp. 1574) og ved sit Udtryk »den saakaldte Forholdstalsvalgmaade« (sst., Sp. 185) muligvis tager nogen Afstand fra Benævnelsen »proportionale Valg«. (Sml. »A. & F. V.«, I, S. 179—84). Monrad anvender det slaaende Udtryk »det politiske Sognebaands Løsning« (R. R. T. 1863, II, Sp. 1538).

Side 61—64. ¹⁾ Orla Lehmann, Indenrigsminister for Kongeriget 15. Sept. 1861—31. Dec. 1863; R. R. T. 1863, II, Sp. 1523—26. ²⁾ Sp. 1526. ³⁾ Lehmann Sp. 1525. ⁴⁾ Tscherning skaber (Sp. 1507) Udtrykket »Valgmenighed«, der af Lehmann (Sp. 1524) forkortes til »Menighed«. ⁵⁾ A. paapeger her Risikoen ved »Strækning af Stemmerne«. Sml. »A. & F. V.«, II, S. 114—23 (296—305). ⁶⁾ H. Hages anden Tale, Sp. 1521—23; Udtrykkene »Lotterispil«, »Lotteripose« o. lign. Sp. 1522. ⁷⁾ I Tallotteriet, der ophævedes 1851, var en Ambe (lat. ambo, bægge, to) en Forbindelse af 2, en Terne (lat. terni, tre til hver, tre) af 3 af de udtrukne 5 Tal. (Salm. XV, S. 1058 f.). ⁸⁾ Sp. 1500. ⁹⁾ Sp. 1501—02. ¹⁰⁾ Sml. »A. & F. V.«, I, S. 123 f.

Side 64—65. ¹⁾ R. R. T. 1856, Sp. 1002—04; sml. nedf. S. 116—17. ²⁾ Sml. nedf. og S. 116. ³⁾ Gennemførelsen af dette Ændringsforslag med 36 St. mod 20, hvorved Forholdstalsvalgmaaden optoges i Grundlovens § 57, betegner en af A.s største politiske Sejre. (R. R. T. 1863, II, Sp. 1133—34. Sml. »A. & F. V.«, S. 187—200).

Side 65—66. ¹⁾ »Sml. A. & F. V.«, I, S. 146—48. ²⁾ Sml. bl. a. A.s Replik til Madvig 2. Febr. 1867 (L. T. 1866—67, Sp. 1574, nedf. S. 89). ³⁾ Jfr. ovf. S. 41, N. 25. — Æmnet indtager Hovedpladsen af Poul Andræs's to oftciterede Værker om Opfindelsen af Forholdstalsvalgmaaden; til dem henvises her paa ny. Sml. Carl Goos i »Danske Stormænd«, S. 589—90. ⁴⁾ Krieger Sp. 1531—36.

Side 66—72. ¹⁾ L. T. 1866—67, Till. A, Sp. 1023—38, Motiverne hertil

Sp. 1039—44. ²) Valgloven af 16. Juni 1849, paraferet af Indenrigsminister P. G. Bang, (D. T. 1849, S. 545—62), fastsætter i §§ 30 og 31 Kaaring (sst. S. 550—51), i §§ 32—36 »Navnlig« Afstemning (sst. S. 551—52). Sml. ovf. S. 34 og nedf. S. 227. ³) Ikke efter Nutidens Opfattelse. Sml. de for hver enkelt Kreds angivne Procenttal i J. P. Jensen: »Valgene til Rigsdagen i 80 Aar«, Roskilde 1929, og S. Wiskinge: »Vor Forfatnings Historie«, 1928, S. 361. ⁴) Sml. Till. A, Sp. 1039—40. ⁵) Gr. L. 28. Juli 1866, §§ 34—40. ⁶) Udkastets §§ 36—39. ⁷) Gr. L. 28. Juli 1866, § 40: »Valgene af Landstingsmænd foretages efter Reglerne for Forholdstalsvalg. Valgloven fastsætter det nærmere angaaende Valgene«. ⁸) §§ 23, 25, 26. ⁹) §§ 18, 19, 23. ¹⁰) §§ 22—26 og 36—39. ¹¹) Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1489 f., L. T. 1866—67, Sp. 4608—10, L. T. 1879—80, Sp. 608. Jfr. ovf. S. 41, nedf. S. 106 f. og 110. ¹²) Udkastets §§ 5 og 6. Jfr. Gr. L. 28. Juli 1866, § 34: »Antallet af Landstingets Medlemmer er 66. 12 udnævnes af Kongen, 7 vælges i Kjøbenhavn, 45 i større Valgkredse, omfattende Land og Kjøbstæder, 1 paa Bornholm og 1 af Færøernes Lagthing«. ¹³) Lensbaron G. F. O. Zytphen-Adeler, M. L. 1866—78; jfr. Sp. 136. ¹⁴) Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1484—85, ovf. S. 36. ¹⁵) Altsaa en Tilmærkelse til Ordningen i V. L. 2. Okt. 1855, § 16; sml. S. 19, 34—38, ¹⁶) V. L. 2. Okt. 1855, § 18; sml. ovf. S. 20. ¹⁷) Nærværende Valglov udkom 12. Juli 1867.

Side 72—76. ¹) L. T. 1866—67, Sp. 135—96. ²) A.s Ændringsforslag til § 5 om en ændret Kredsinddeling ved Landstingsvalgene findes L. T. 1866—67, Sp. 1385, Forhandlingen derom Sp. 1478—1519. ³) F. C. H. E. Tobiesen (1829—1908), Jernbanekommissarius. Indenrigsminister 1874—75, M. L. 1866—78. Den citerede Udtalelse Sp. 1479. ⁴) Gr. L. 28. Juli 1866, § 37. ⁵) I Udkastets § 5 var der f. Eks. tillagt Maribo Amt 3, Ribe Amt + en Del af Ringkøbing Amt 3 Mandater. (L. T. 1866—67, Till. A, Sp. 1025—26). ⁶) A. har altsaa allerede nu Forstaaelsen af den Forvanskning af Valgmandsvalgenes Resultater, som den i Nutiden stadig forekommende »Strækning af Stemmerne« fører til. Sml. S. 35. ⁷) § 39, sidste Stykke. ⁸) A. foretrækker som Regel et opnaeligt politisk Resultat for et uigennemførligt Principrytteri. Jfr. nedf. S. 233. — »Den Sten, som Andræ vidste, han ikke kunde løfte, forstod han at lade ligge.« (»A. & F. F.«, S. 141). ⁹) L. T. 1866—67, Sp. 1480 f. ¹⁰) Jfr. Udkastets § 5, Till. A, Sp. 1025—26: 1. Kreds: København, 7 Repræsentanter, 2. Kreds: København, Frederiksborg og Holbæk Amter, 8 Repr., 3. Kreds: Sorø og Præstø Amter, 5 Repr., 4. Kreds: Bornholm. 1 Repr., 5. Kreds: Maribo Amt, 3 Repr., 6. Kreds: Odense og Svendborg Amter, 7 Repr., 7. Kreds: Hjørring og Aalborg Amter, 5 Repr., 8. Kreds: Thisted Amt samt Dele af Viborg og Ringkøbing Amter, 4 Repr., 9. Kreds: Aarhus og Randers Amter samt Dele af Viborg Amt, 6 Repr., 10. Kreds: Vejle og Skanderborg Amter samt Dele af Ribe Amt, 4 Repr., 11. Kreds: Ribe Amt og Resten af Ringkøbing Amt, 3 Repr., 12. Kreds: Færøerne, 1 Repr. ¹¹) Gr. L. 28. Juli 1866, § 34.

Side 76—82. ¹) Krieger, Sp. 1497—98. ²) F. Eks. Hofjægmester P. P. C. F. Mourier-Petersen, M. L. 1866—98 (Sp. 1486), Konseilspræsident Grev Frijs (Sp. 1488), Krieger (Sp. 1499 f.). ³) Fra 2. Okt. 1855 — valgt 11. Febr. 1856 — til 31. Dec. 1863. ⁴) V. L. 2. Okt. 1855, §§ 18—28, D. T. 1855, S. 793—

95, ovf. S. 20—22. ⁵⁾ Jfr. V. L. 2. Okt. 1855, § 16, D. T. 1855, S. 792, ovf. S. 19. ⁶⁾ Saaledes Krieger, Sp. 1499. ⁷⁾ Som i V. L. 2. Okt. 1855, § 18. ⁸⁾ Krieger Sp. 1499. ⁹⁾ Gr. L. 28. Juli 1866, § 37: »Paa Landet vælge samtlige Valgberettigede (§ 35) 1 Valgmand i hver Sogneforstanderskabskreds. For samtlige Kjøbstæder .... vælges halvt saa mange Valgmænd, som der er Sogneforstanderskabskredse. .... Med samtlige Valgmænd i hver Landstingskreds sammentræde til Valg af Kredsens Landstingsmænd saa mange af de Vælgere paa Landet, der i det sidste Aar have ydet det høieste Bidrag til Stat og Amtskommune, som der er Sogneforstanderskabsdistrikter i Kredsen.« ¹⁰⁾ Sml. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 1234, og R. R. T. 1865, L. T., Sp. 681—82; jfr. II, S. 33 f. og I, S. 294 f. ¹¹⁾ Krieger, Sp. 1498—99. ¹²⁾ Krieger, sst. — Om A.s Eyn paa *Færøernes* Repræsentation se S. 234 og 277—78. ¹³⁾ Fremsat af Krieger, Sp. 1500. ¹⁴⁾ Jfr. Sp. 1482—83, ovf. S. 72—73. ¹⁵⁾ A.s Forslag Sp. 1385. ¹⁶⁾ Talangivelserne er — trods A.s vante *captatio benevolentiae* — som sædvanlig fuldkommen rigtige (Jensen, S. 260). Sml. S. 276. ¹⁷⁾ Jfr. Noterne S. 258 ff., S. 292 ff. ¹⁸⁾ Saaledes Gaardejer Niels Rasmussen, Lisbjerg Terp, (M. L. 1863—82) Sp. 1502—03. ¹⁹⁾ A. fremdrager som vanligt Interesseargumentet. Sml. ovf. S. 41 og 69, nedf. S. 106 f. og 110.

Side 82—84. ¹⁾ M. P. Bruun, Sp. 1556—57. ²⁾ A.s Ændringsforslag om Forholdstalsvalgmaadens Indførelse allerede ved Valgmandsvalgene findes L. T. 1866—67, Sp. 1385—87, Forhandlingerne Sp. 1556—1621, Afstemningen, hvorved Forslaget forkastedes med 37 St. mod 16, Sp. 1624—25. ³⁾ Nl. Forslag om en ændret Kredsinddeling ved Landstingsvalgene, L. T. 1866—67, Sp. 1478—1519. A. fremsatte Forslaget Sp. 1482—86, forsvarede det Sp. 1506—12 og tog det tilbage Sp. 1518. Sml. ovf. S. 72—76. ⁴⁾ Till. A, Sp. 1023—38. ⁵⁾ §§ 25—26, sst., Sp. 1032. ⁶⁾ §§ 36—38, sst., Sp. 1034—35. ⁷⁾ A. stiller altsaa et positivt Forslag og nøjes ikke med sin 7. Nov. 1865 i Rigsraadets Landsting fremsatte Kritik. (R. R. T. 1865, L. T., Sp. 682—83, nedf. S. 295). ⁸⁾ A.s varme Interesse for en retfærdig og rigtig Repræsentation for *Hovedstaden* fremslyser af talrige Taler i dette Afsnit, især de S. 104—15 gengivne. ⁹⁾ I § 25 fastsættes Fremgangsmaaden ved Afstemningen. A.s Ændringsforslag findes Sp. 1385—87. ¹⁰⁾ Altsaa §§ 36—38.

Side 84—94. ¹⁾ Madvig, Sp. 1560—70. ²⁾ Sp. 1567 f. ³⁾ Sp. 1568. ⁴⁾ 5. Okt. 1866. ⁵⁾ A. valgtes ved Valgmandsvalget Fredag 5. Okt. 1866 til Valgmand, »ved en Feil, vi vide ikke om af Valgbestyrelsen eller af de Vælgere, som have opstillet Listen for 5te Kreds. Af denne Liste udgik nemlig Rebslagermester L. F. *Thrane*, og i hans Sted kom Geheime-Etatsraad *Andræ* ind med 21 St. Noget synderlig højere Stemmetal end dette naaede ingen af »Augustforeningens« Candidater.« (»Fædrelandet«, 6. Okt. 1866, S. 2, Sp. 3). ⁶⁾ Ved Landstingsvalget 18. Okt. 1866 valgtes i Kbh. 6 Nationalliberale med fuld Kvotient, 45 Stemmer, samt *Andræ* med 32 St., medens Orlogskaptajn O. H. Lütken opnaaede 16. (Jensen, S. 249). 5. Nov. 1866 udnævntes A. imidlertid til kongevalgt Landstingsmand. (Jensen, S. 246; »Fædrelandet«, 1. Nov. 1866). ⁷⁾ Grev Christian Emil Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg (1817—92), Konseilspræsident og Udenrigsminister 1865—70 (Sv. U., X, Sp. 360—61). ⁸⁾ Grev Frijs ud-

talte: Regeringens ledende Betragtning har været »at gjøre saa faa Forandringer, som muligt. Det har ikke været Bequemmelighedshensyn alene, men det har navnlig været i den Overbeviisning, at man derved fulgte den Aand, hvori Grundlovsforandringen er foretagen, og det forekommer Regjeringen nok saa rigtigt at følge den, som at følge selve Grundlovens Aand, saaledes som den foreligger; thi det er kun derigjennem at man kommer til Erkjendelse deraf.« (Sp. 1559). Disse Ord søger Konseilspræsidenten (Sp. 1579) at tydeliggøre: Overensstemmende med den Aand, der har været ledende ved Grundlovsændringen 1866, bør man »gjøre saa faa Forandringer som muligt i de hidtil gjældende Valglovsbestemmelser.« ⁹⁾ Madvig, Sp. 1565—66. ¹⁰⁾ Udvalget foreslog og fik gennemført, at 1) »Den, der har fast Bopæl i flere Communer, kan kun deeltage i Valg til Landstinget paa det Sted, hvor han gjør sin Valgret til Folkethinget gjældende« (§ 3, vedtaget med 44 Stemmer mod 5), og 2) »Om En end fyldestgjør Valgbarhedsbetingelserne i flere Landsthingskredse, skal han dog kun kunne vælges i den Kreds, hvor han gjør sin Valgret gjældende,« (§ 4, vedtaget med 39 St. mod 14). (Jfr. L. T. 1866—67, Sp. 1476—77). ¹¹⁾ § 40: »Valgene af Landstingsmænd foretages efter Reglerne for Forholdstalsvalg. Valgloven fastsætter det nærmere angaaende Valgene.« ¹²⁾ Bornholm og Færøerne, der ifølge § 34 kun vælger 1 Repræsentant hver. ¹³⁾ Jfr. N. 11. ¹⁴⁾ Madvig. ¹⁵⁾ Sp. 1563—64. — A. synes i øvrigt her at have misforstaaet Madvig, idet denne netop hævder, at det ikke er »Ubeleilighederne«, der er afgørende for hans Bekæmpelse af A.s Forslag; »men det er dette Forslags Forhold til Grundloven. Det strider paa det Allerbestemteste mod Grundlovens klare Forudsætning....« (Sp. 1564 f.) ¹⁶⁾ Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1520—21 og 1541 (ovf. S. 60—61 og 65), samt »A. & F. V.«, I, S. 179—85. ¹⁷⁾ Jfr. bl. a. Sp. 1600—01, nedf. S. 99 f. ¹⁸⁾ Madvig, Sp. 1561. ¹⁹⁾ Sml. »A. & F. V.«, II, S. 58 (240). Lignende Betragtninger fremsætter A. 7. Nov. 1865 (R. R. T. 1865, L. T., Sp. 682—83, nedf. S. 295 f.). ²⁰⁾ Sml. nedf. Sp. 1577 og L. T. 1879—80, Sp. 608. Jfr. »A. & F. V.«, I, S. 183—85. ²¹⁾ Madvig, Sp. 1563—64. ²²⁾ Madvig, Sp. 1563. ²³⁾ A.s Frygt for den i Nutiden gængse »Strækning af Stemmerne« er allerede udtalt Sp. 1483—84; jfr. ovf. S. 74, N. 6. Sml. Krieger, Sp. 1846, og »A. & F. V.«, II, S. 58—59 (240—41). ²⁴⁾ Frijs, Sp. 1560. Jfr. »A. & F. V.«, II, S. 59—60 (241—42). ²⁵⁾ Frijs, sst. Jfr. »A. & F. V.«, II, S. 59—60 (241—42).

Side 94—104. ¹⁾ Krieger, Sp. 1586—95. ²⁾ Sp. 1587 f. ³⁾ Saaledes Madvig Sp. 1580. ⁴⁾ Sml. de S. 219—45 gængivne Taler imod Novemberforfatningen. ⁵⁾ I Gr. L. 28. Juli 1866, Midlertidig Bestemmelse § 5, foreskrives bl. a., at »Valgmandsvalgene foretages i Overensstemmelse med de i Valgloven af 16. Juni 1849 §§ 38—44 givne Regler med de af Bestemmelserne i denne Grundlovs §§ 35—37 flydende Forandringer,« o: ved simpelt Majoritetsvalg. Sml. nedf. Sp. 4609—10, S. 107. ⁶⁾ Nl. i Mødsætning til Kriegers Karakteristik af Forholdstalsvalgmaaden som en »Undtagelsesvalgmaade« (Sp. 1590), »at dens Benyttelse var et Undtagelsestilfælde« (Sp. 1588) o. s. v. Sml. »A. & F. V.«, II, S. 60—61 (242—43) og Kriegers Afhandling i »Dansk Maanedsskrift«, 1863, I, S. 97—122. ⁷⁾ A. sigter bl. a. til de midlertidige Bestemmelser i Forf. 2. Okt.

1855, hvor det f. Eks. i § 7 hedder: »Indtil Normalbudgettet ved Lov kan fastsættes, bestemmer Kongen et foreløbigt Normalbudget . . .« (Jfr. ovf. S. 12). ⁸⁾ Der sigtes formentlig delvis til Konseilspræsidentens Udtalelser, Sp. 1559—60 og 1579, delvis til Ordførersens (Kriegers) Sp. 1548. ⁹⁾ Sml. ovf. S. 95, N. 6. ¹⁰⁾ I det Andræske Ændringsforslag foreskriver § 25 Anvendelsen af Forholdstalsvalgmaaden i de Kredse, der vælger flere Valgmænd, hvorimod § 29 indfører almindeligt Flertalsvalg, hvor der kun skal vælges een Valgmand. (L. T. 1866—67, Sp. 1385—86). ¹¹⁾ Gr. L. 28. Juli 1866, §§ 36 og 37. ¹²⁾ Jfr. Kriegers Ord. Sp. 1593 f. ¹³⁾ A.s Uvilje imod indirekte Valg fandt allerede paa Rigsforsamlingen 1848—49 Udtryk i flere betydelige Taler, givne nedf. under Afsnit II. Ogsaa i Martsministeriets Forestilling til Kongen om Valglovsudkastet April 1848 fraraades indirekte Valg, der aabner »Intriguer og locale smaalige Hensyn Adgang til at gjøre sig gjældende« og »forvanskede den rene Udtalen af Vælgernes Villie og Anskuelse«. (D. T. 1848, S. 28). ¹⁴⁾ Krieger, L. T. 1866—67, Sp. 1595. ¹⁵⁾ Over for Madvigs ovenciterede Paastand (Sp. 1562 f.) protesterede A. imod Forhaandsberegning af Kvotienten med »Strækning af Stemmerne« o. lign. (Sp. 1578). Sml. »A. & F. V.«, I, S. 181—82. ¹⁶⁾ Sml. Sp. 1578, ovf. 92—93. ¹⁷⁾ Sml. Sp. 1577, ovf. 92. ¹⁸⁾ Madvigs Replik (Sp. 1580) til A.s anden Tale (Sp. 1570—79). ¹⁹⁾ Till. B, Sp. 167—304; specielt menes utvivlsomt § 38, Sp. 170—71. ²⁰⁾ Sml. »A. & F. V.«, I, S. 30—32, II, S. 33—60 (215—42). ²¹⁾ Sml. Sp. 1574—75, samt R. R. T. 1863, II, Sp. 1541, ovf. S. 89 og 65—66. Jfr. »A. & F. V.«, I, S. 32. ²²⁾ Gr. L. 28. Juli 1866, § 40. ²³⁾ I Novemberforfatningens § 56 fastsættes det, at Valg af bægge Tings Medlemmer til Fællesudvalg ang. Tillægslove sker efter Reglerne i V. L. 2. Okt. 1855. ²⁴⁾ Jfr. Kriegers Udtalelser R. R. T. 1863, II, Sp. 1471—72 og 1531—36, samt A.s ovf. 31—66 gengiver Taler. ²⁵⁾ Betænkningens § 38, L. T. 1866—67, Till. B, Sp. 170. ²⁶⁾ Jfr. ovf. N. 23. ²⁷⁾ L. T. 1866—67, Sp. 267—97, 298—305. I Forretningsordenen for Landstinget af 28. Nov. 1866 fastsætter § 37: »Forsaavidt ikke endnu alle Valg herved [nl. med fuld Kvotient] ere opnaaede, foretages sædvanligt Omvalg paa de manglende og til disse Valg udfordres over Halvdelen af de afgivne Stemmer.« Sml. nedf. S. 123—28. ²⁸⁾ Betækn., § 38, Till. B., Sp. 170—71. ²⁹⁾ Krieger, Sp. 1595. ³⁰⁾ Krieger. ³¹⁾ Gr. L. 28. Juli 1866, § 40. Sml. ovf. S. 86 ff. ³²⁾ Madvig, Sp. 1580. ³³⁾ Nl. af V. L. 4. Dec. 1863, § 17 (D. T. 1863, S. 1011), der paa dette Punkt gentager V. L. 2. Okt. 1855, § 18 (D. T. 1855, S. 793). ³⁴⁾ Sml. »A. & F. V.«, I, S. 129—31. ³⁵⁾ §§ 18—26; sml. D. T. 1855, S. 793—95, ovf. S. 20—22. ³⁶⁾ Sml. R. R. T. 1856, Sp. 1002. ³⁷⁾ Om Hare's Skrifter og Spørgsmaalet om hans mulige Kendskab til Valgloven af 2. Okt. 1855, jfr. ovf. S. 41, N. 25. ³⁸⁾ Sml. ovf. S. 41 f., N. 26. ³⁹⁾ Denne paafaldende Gentagelse maa utvivlsomt siges at styrke den ovf. til S. 41, N. 25, af Udgifverens fremsatte Hypotese. ⁴⁰⁾ R. R. T. 1856, Sp. 1003—04, nedf. S. 116—17. ⁴¹⁾ Saaledes foreskrev Ændringsforslag Nr. 26 til § 36 (L. T. 1866—67, Till. B, Sp. 184).

Side 104. ¹⁾ Gaardejer Niels Rasmussen, der over for efterfølgende, af Prof. V. J. Bjerring fremsatte, Paastand, appellerede til A.s Støtte (Sp. 1620). ²⁾ Ordføreren (Krieger) kom her Bjerring til Hjælp, idet han tilføjede, »at

Forholdstalsvalgmaadens naturlige Væрге før udtrykkelig erkjendte, at det Forslag, som Udvalget har stillet, ikke kan skade.« (Sp. 1620—21). Hertil replicerer A. Sp. 1621.

Side 104—05. ¹⁾ L. T. 1866—67, Sp. 135—96, 1381—1637. ²⁾ Jfr. de foregaaende Taler, S. 66—104. ³⁾ Ni. saaledes, at Forholdstalsvalgmaaden allerede gennemføres ved Valgmandsvalgene (§§ 72—75, L. T. 1866—67, Till. A, Sp. 2991—92); saaledes var Forslaget vedtaget af Folketinget ved 3. Beh. 6. Juni 1867 (sst., Sp. 2969—70, samt F. T. 1866—67, Sp. 8679).

Side 106—07. ¹⁾ Jfr. L. T. 1866—67, Sp. 186, ovf. S. 69. ²⁾ Sml. især de efterfølgende Taler. ³⁾ Sp. 4601; jfr. Sp. 1571—73, 1595—97, 1601—03, samt navnlig R. R. T. 1865, L. T., Sp. 682—83. A.s Replik gælder især Madvig (L. T. 1866—67, Sp. 4601—02 og 4608) og Krieger (sst., Sp. 4602—03 og 4606—08). ⁴⁾ Sml. A.s Ord Sp. 1596—97, S. 95—96. A. synes saaledes her at indrømme et formelt Nederlag; reelt maa han kaldes Sejrherr, hvad der fastsloges i Gr. L. 5. Juni 1915, § 37. ⁵⁾ Ligesom Folketinget med overvældende Flertal (52 St. mod 4) vedtog Forslaget (F. T. 1866—67, Sp. 8679), saaledes havde 2. Beh. (Sp. 7240—7308) viist stærk Tilslutning til det Standpunkt, J. A. Hansen ved 3. Beh. formulerede i følgende Ord: »Jeg haaber, at det ærede Thing vil blive staaende ved den Beslutning, det tog ved 2den Behandling og derved virkelig gjøre det til en Sandhed, at Landstingsvalgene skulle foregaae efter Forholdstalsvalgmaaden.« (Sp. 8633). Foruden af J. A. Hansen (ved 2. Beh. Sp. 7269—71 og 7305—07) var det Ændringsforslag til §§ 71—75, hvorved Forholdstalsvalgmaaden indførtes i Regeringsforslaget, stillet af Jacob Jensen, Niels Larsen og T. S. Kühnel (Sp. 7110—12, Kühnel Sp. 7277).

Side 107—11. ¹⁾ 8. Okt. 1879 indbragte Fredrik Bajer i Folketinget et Forslag om Valg ved Forholdstal af Borgerrepræsentanter i København (R. T. 1879—80, Till. A, Sp. 1357—62, F. T., Sp. 1363—64, 1. Beh. Sp. 1718 ff., 2. Beh. Sp. 3091—92). Forslaget, der indførte Listefstemning (med Bogstavmærkning a, b, c osv.) efter Belgieren d'Hondt's System, vedtoges uforandret af Folketinget 12. Febr. 1880 med 44 St. mod 19. (3. Beh. Sp. 3349—51, Till. C. Sp. 77). ²⁾ Erik Skeel (1818—84), Godsejer, Indenrigsminister 1875—84, M. L. 1859—66, 1866—84, M. R. R., L. T. 1864—66. Skeel udtalte, at 1) et saadant Lovforslag ikke egnede sig til at indbringes ved privat Initiativ, at 2) der ikke havde vist sig nogen dybere Trang til at faa det gennemført, og 3) at han »paa ingen Maade« kunde tiltræde det. (L. T. 1879—80, Sp. 605). ³⁾ Højesteretsadvokat C. C. V. Liebe (1820—1900), kgvalgt M. L. 1866—95, Formand i Landstinget 1869—94. ⁴⁾ H. H. Kayser, (1817—95; Tømrermester, M. F. 1854—64, kgvalgt M. L. 1871—95) udtalte, at han ikke kunde se, at noget Retfærdighedskrav krænkedes, hvis Lovforslaget ikke vedtoges (Sp. 606). Det følgende Aar havde han dog skiftet Mening; sml. nedf. S. 111, N. 2. ⁵⁾ Om A.s Syn paa Forholdstalsvalgmaadens Fremtid se »A. & F. V.«, II, S. 60—63 (242—45). ⁶⁾ E. Emil Rosenørn (1810—94), Overpræsident 1870—83. Kultusminister 1869—70, M. F. 1855—64, 1866—69, M. R. R. 1861—63, kgvalgt M. L. 1879—94. ⁷⁾ Ni. den Andræ'ske, der oprindeligt findes i V. L. 2. Okt. 1855, D. T. 1855, S. 793—95, ovf. S. 20—22. ⁸⁾ Sml. bl. a. L. T. 1866—67, Sp.

186, 1574—77, 1600—1601, ovf. S. 69 f., 89—92, 99 f. ⁹⁾ H. R. Carlsen (1810—87), Ejer af Gl. Køgegaard, M. Roskilde St. 1841—48, M. R. R. 1854—64, M. F. 1866—69, M. L. 1859—66, 1870—87 (kgvalgt), Indenrigsminister under Monrad Maj—Juli 1864. C. vil ud fra lignende Betragtninger som Skeel stemme imod Lovforslaget (Sp. 608—09). ¹⁰⁾ K. finder Forslaget ganske upaakrævet og tillige saare upraktisk; han slutter: »Det kunde undre mig mere, at Loven er kommen saa vidt, som den er, end det skulde undre mig, at den ikke kom videre, end den er kommen« (Sp. 609—11). ¹¹⁾ M. H. t. d'Hondt's Metode, der 1890 indførtes ved Valg i Folketingets Forretningsorden og 1908 ved de kommunale Valg, henvises til Fr. Bajers Lovforslag (R. T. 1879—80, Till. A, Sp. 1357 ff., Till. C, Sp. 77 ff.) og hans Pièce: »Forholdstalsvalg ved d'Hondt's Fordelingsmåde«, 2. Udg., Kbh. 1904. Hovedforskellighederne er »Fordelingstallet« og Listestemningen. Sml. »A. & F. V.«, I, S. 81—84. ¹²⁾ Lovforslagets Overgang til 2. Beh. nægtedes med 34 St. mod 9 (Sp. 612).

Side 111—15. ¹⁾ Lovforslaget, der 9. Nov. 1880 indbragtes i Folketinget af Fr. Bajer, er i det væsentlige identisk med det, der det foregaaende Aar standsedes i Landstinget; se ovf. S. 111, N. 12. Det vedtoges i Folketinget ved 3. Beh. 8. Marts 1881 med 57 St. mod 15. Se F. T. 1880—81, Sp. 24, 1024 ff. (1. Beh.), 1748 ff. (2. Beh.), 3513—14 (3. Beh.), Till. A 1199—1204, L. T. 1880—81, Sp. 873—99, 901, 939, 1495—1509 (2. Beh.). ²⁾ Baade Prof. Henning Matzen, Borgmester V. M. C. Oxenbøll, Tømremester H. H. Kayser og Carl Ploug udtalte sig imod Lovforslaget, men stillede sig sympatisk over for selve Princippet, hvis Retfærdighed ikke mindst Kayser (Sp. 884) og Ploug (Sp. 885) fremhævede. Statsrevisor J. C. H. Fischer anbefalede Forslaget (Sp. 888—92), Oberst O. E. Blom foretrak den Andræ'ske Metode. (Sp. 892 f.). Den større Velvilje over for Forslaget forklares dog maaske delvis af, at det denne Gang understøttedes af en Adresse med 1971 københavnske Borgeres Underskrifter indbragt samme Dag, 15. Marts 1881 (L. T. 1880—81, Sp. 872. ³⁾ Forslaget standsedes ved 2. Beh. ved en motiveret Dagsorden; jfr. nedf. S. 115, N. 13. ⁴⁾ Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1520—21, ovf. S. 60—61 med tilhørende Note. ⁵⁾ Antallet af Borgerrepræsentanter i Kbh. var siden 1. Jan. 1840 36, hvoraf $\frac{1}{6}$ afgik hvert Aar (Lov 23. Dec. 1865). Vælgertallet var 1871—75 gennemsnitlig 11,085, af hvilke 1,429, el. ca. 12,9 % afgav Stemme, 1876—80 14,442, hvoraf 1,300, el. 9 %, stemte. 1879 afgav kun 562, el. 3,8 %, Stemme, medens Valgdeltagelsen 1881 undtagelsesvis var 21,2 %, 1882 kun 8,2 %, osv., til Forholdene ændredes 1886. (Jfr. V. Falbe-Hansen og W. Scharling: »Danmarks Statistik«, IV, S. 28—29; V., S. 319—20; Supplementbd., S. 624). ⁶⁾ Kayser, Sp. 884. ⁷⁾ Sml. »A. & F. V.«, I, S. 179—86. ⁸⁾ Matzen (Sp. 875—77), Oxenbøll (Sp. 882), Ploug (Sp. 885 f.). ⁹⁾ A.s Velvilje over for den d'Hondt'ske Listestemning er karakteristisk for hans overlegne Personlighed. Mindre venligt stiller Poul Andræ sig i »A. & F. V.«, I, S. 81—84, hvilket imidlertid for en væsentlig Del forklares ved Bajers stærkt affejende Dom om den Andræ'ske Metode som »forældet« og Sønnens ridderlige og pietetsfulde Forsvar for Faderen og dennes Livsgæring. ¹⁰⁾ Ploug, Sp. 886. Jfr. ogsaa Matzen Sp. 875—76. ¹¹⁾ L. T. 1879—80, Sp. 606—08, 611—12; sml. ovf. S. 107—11. ¹²⁾ Sml. ovf. S. 111, N. 2.

— Paa Regeringens Vegne afviste Justitsminister Nellemann Forslaget i dets foreliggende Form, men gik med til Udvalgsbehandling (L. T. 1880—81, Sp. 898). Ved 3. Beh. erklærede Indenrigsminister Skeel sig rede til loyalt at efterkomme den foreslaaede Dagsorden (Sp. 1498—99). ¹³⁾ Alligevel valgtes A. (bl. a. sammen med Blom, Kayser og Ploug) 17. Marts 1881 til Medlem af det 9 Mands Udvalg, der skulde behandle Lovforslaget (Sp. 901); men han frabad sig Valget (Sp. 937) og tog end ikke Del i Forhandlingerne ved 2. Beh. (Sp. 1495—1509). Ved denne standsedes Loven med 33 St. mod 11 ved følgende »Forslag af Udvalgets Flertal: At Landstinget, idet det henstiller en udvidet Anvendelse af Forholdstalsvalgmaaden til Regjeringens Overveieelse, gaar over til den næste Sag paa Dagsordenen.« Jfr. i øvrigt »A. & F. V.«, II, S. 62—65 (244—47).

Side 116—17. ¹⁾ Lovudkastet findes i R. R. T. 1856, Anh. A, Sp. 3—20, Betænkningen i Anh. B, Sp. 1—22, 1. Beh. i Tidenden, Sp. 485—517, 2. Beh. sst., Sp. 822 ff., Afstemningen over den her omhandlede § 29 Sp. 1007—08. Denne lød i Udkastet: »Alle Valg foretages i Overensstemmelse med de i den foreløbige Lov angaaende Valg til Rigsraadet i §§ 18—26 givne Regler.« (R. R. T. 1856, Anh. A, Sp. 15). Ang. Valgmaaden se D. T. 1855, S. 793—95, ovf. S. 20—22. ²⁾ Udkastets fulde Gennemførelse af Forholdstalsvalgmaaden fandt ikke Bifald i Rigsraadet, som indførte Flertalsvalg. Dog tilføjedes: »Naar 15 Medlemmer forinden Afstemningen skriftligen fordre det, skal Valget foretages overensstemmende med de for Valgene til Rigsraadet foreskrevne Regler med de nærmere Bestemmelser i Henseende til Udførelsesmaaden, som af Præsidenten fastsættes; dog skulle de Pladser, for hvilke der ikke opnaaes den fulde Qvotient, besættes ved Omvalg efter de ovenfor fastsatte almindelige Bestemmelser. Navnene paa de Medlemmer, som fordre Anvendelsen af denne Valgmaade, optages i Protokollen.« Vedtagelsen skete med 46 St. mod 19 (Sp. 1008). I den under 4. Maj 1856 udkomne Lov blev Paragraffen § 30 (D. T. 1856, S. 497—503, spec. 501—02. ³⁾ Udvalgets Betænkning over § 29 indledes: »Til alle Valg udkræves over Halvdelen af de afgivne Stemmer; dog er en Trediedel af Stemmerne tilstrækkelig for at kunne vælges til Medlem af Udvalg. . . .« (Anh. B, Sp. 17). ⁴⁾ Algreen-Ussing (Sp. 494 f.), Orla Lehmann (Sp. 997 ff.), M. P. Bruun (Sp. 1001 f.). ⁵⁾ Lehmann, Sp. 997. ⁶⁾ Sp. 1000.

Side 118. ¹⁾ Den ovf. S. 116 med tilhørende Noter omtalte § 30 i Rigsraadets Forretningsorden kom i 1856 kun til Anvendelse ved Valg af Medlemmer til Rigsretten (jfr. Madvig i R. R. T. 1856, Sp. 3275). Allerede ved sin Tilstedeværelse virkede den som et Korrektiv mod Misbrug af Majoriteten (Ploug, L. T. 1866—67, Sp. 382, Liebe, sst., Sp. 302). Ved nærværende Sag forlangtes § 30 imidlertid paa ny anvendt, denne Gang af Carlsen, Kranold, Ankjær, Andræ, J. Jensen, C. E. Rosenørn, N. W. Petersen, J. Jørgensen, U. A. Holstein, Holstein-Holsteinborg, Krüger, Winther, Fønnesbech, Heltzen og Tscherning. (R. R. T. 1862, Sp. 1186—87; sml. »A. & F. V.«, II, S. 55 (237)). ²⁾ Hovedindholdet af Madvigs interessante Tale (R. R. T. 1862, Sp. 1193—96) er hans Paavisning af de Vanskeligheder, der opstaar, naar Antallet af dem, der skal

vælges, paa Grund af Valgforsamlingens ringe Tal bliver større end Kvotienten. Naar f. Eks. 53 skal vælge 9, bliver Kvotienten 5, idet Brøken $\frac{8}{9}$ efter Loven skal bortkastes. Muligvis vil der da kunne vælges 9 Repræsentanter med hver 5 St., medens den tiende Kandidat *kan* have haft 8 St., som imidlertid tilfældigvis ikke er blevet udtrukket inden Valghandlingens Standsning. For at undgaa noget saadant, foreslaar Madvig, at man i slige Tilfælde forhøjer Kvotienten til det nærmest højere Tal, in casu 6. — Sml. i øvrigt de nedf. S. 123—28 gengivne Taler fra Nov. 1866. ³⁾ Ved den derpaa foretagne Afstemning blev der afgivet 50 beskrevne Stemmesedler; med Bortkastelse af Brøken [$\frac{6}{9}$] var den fulde Kvotient saaledes 5. Valgt blev kun 8 Medlemmer, hvoriblandt A., og der blev derfor paa sædvanlig Maade foretaget Valg af det 9de Medlem, hvorved Tscherning valgtes med 27 af 47 afgivne Stemmer. Jfr. i øvrigt »A. & F. V.«, II, S. 55 (237), og nedf. S. 177—99.

Side 119. ¹⁾ A. støtter her et af 13 Medlemmer stillet Forslag om, at Statslaansforslagene udgaar af Dagsordenen og ikke foretages inden Vedtagelsen af den endelige Forretningsorden, hvorved der bliver Mulighed for at kræve Forholdstalsvalgmaaden anvendt ved Valget af Medlemmer til Udvalget. (R. R. T. 1864, L. T., Sp. 76—77; sml. de efterfølgende Taler).

Side 119—20. ¹⁾ J. P. K. Sick (1812—84), Sprogmand, M. R. R., L. T. 1864—66, stærkt sønderjydske interesseret, stemte nej til Freden 30. Okt. 1864 (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 29). ²⁾ R. R. T. 1864, L. T., Sp. 80—81. ³⁾ Orla Lehmann, Sp. 79. ⁴⁾ Jfr. Noterne til de umiddelbart foregaaende Taler. ⁵⁾ Forslag til en Forretningsorden for Rigsraadets Landsting afgaves 2. Juli 1864. (Till. B, Sp. 3—18, spec. 4—5).

Side 121—22. ¹⁾ Lehmann, hvis oprindelig velvillige Stemning over for Forholdstalsvalgmaaden — jfr. f. Eks. Landstingsudvalgets Betænkning 1855, (R. T. 1855, ekstr. Sess., Anh. B, S. 21) — senere var blevet mere end lunken. (Se bl. a. R. R. T. 1863, II, Sp. 1523—26, 1529; jfr. »A. & F. V.«, II, S. 38—40 (220—22).) ²⁾ Lehmann, R. R. T. 1864, L. T., Sp. 127—28. Jfr. ovf. S. 120. ³⁾ § 37; R. R. T. 1864, Till. B, Sp. 14—15. Forslag til Forretningsordenen vedtoges 7. Juli 1864 eenstemmigt. (Tidenden, Sp. 139; Till. A, Sp. 133—44, spec. 141—42). ⁴⁾ § 30 (D. T. 1856, S. 501—02); sml. i øvrigt de foregaaende Taler.

Side 122—23. ¹⁾ Lehmanns Replik til A., R. R. T. 1864, L. T., Sp. 129—30.

Side 123—24. ¹⁾ L. T. 1866—67, Till. B, Sp. 1—8. Som vedtaget 28. Nov. 1866, Till. A, Sp. 1139—50. ²⁾ Fischer, Sp. 274—75 og 276. J. C. H. Fischer (1814—85), Hospitalsdirektør, Statsrevisor, M. F. 1852—54, 1855—66, M. L. 1866—85, Kultusminister 1875—80. (Sv. U., IX, Sp. 575). ³⁾ Nl. »at der kan være det fulde Stemmeantal for Flere, end der skal vælges, og dette Tilfælde kan indtræffe, naar den Brøk, der bliver bortkastet, er stor« (Fischer, Sp. 276). ⁴⁾ Liebe, Sp. 276. ⁵⁾ Fischer, Sp. 275. ⁶⁾ Ang. dette Udtryk sml. ovf. S. 60, N. 13. ⁷⁾ Udvalget foreslog en ny §, § 38, der tillod 12 Medlemmer skriftligt at begære Forholdstalsvalgmaaden anvendt ved Valg til Udvalg, dog med den af A. omtalte Indskrænkning. (Till. B, Sp. 3 og 6—7). Paragraffen havde til Forbillede § 30 i Rigsraadets Forretningsorden; sml. ovf. S. 116.

Side 124—25. ¹⁾ Brygger J. C. Jacobsen (kgvalgt M. L. 1866—71), Sp. 278—79. ²⁾ Gaardmand, Skelby; M. L. 1866—78. ³⁾ Sp. 278. ⁴⁾ En Forbindelse af 4 besatte og udtrukne Tal. Sml. Salm., XV, S. 1058. ⁵⁾ Sp. 274—75.

Side 125—26. ¹⁾ Nl. at nogle af Stemmesedlerne, f. Eks. fra det nævnte Mindretal paa 6 Medlemmer, bliver liggende i Urnen. ²⁾ J. C. Jacobsen, Sp. 280—81.

Side 126—27. ¹⁾ Nl. at Medlemmerne ved Valg fordeler sig i Grupper paa 3, hvad der giver Rum for megen Vilkaarlighed. ²⁾ Fischer, Sp. 281—82.

Side 127—28. ¹⁾ Krieger. ²⁾ Sp. 284. ³⁾ Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 1492, ovf. S. 43. ⁴⁾ Krieger, Sp. 284—85. ⁵⁾ Som i Rigsforsamlingen (Udkast til Forretningsorden, § 7, G. R. F., Sp. 79; Krieger, L. T. 1866—67, Sp. 285).

Side 128. ¹⁾ Sp. 288 hævder Ploug, idet han i øvrigt ganske erkender Forholdstalsvalgmaadens »theoretiske Fortrinlighed og Sindrigthed«, at et Mindretal paa 8 Medlemmer engang fik 4 Mand valgt til et Udvalg. ²⁾ Ploug omstyrter sin egen Bevisførelse, idet han maa indrømme, at de 4 Udvalgsmedlemmer blev valgt ved Stemmer fra flere forskellige Grupper (Sp. 289).

Side 133—35. ¹⁾ Ang. Indholdet af nærværende Tale henvises til den følgende med tilhørende Kommentarer, nedf. S. 135. ²⁾ Tirsdag 6. Marts 1849; se G. R. F., Sp. 1769. ³⁾ Formanden, Prof. Joakim Fr. Schouw, udtalte (Sp. 1769): »jeg antager det for rigtigst, at §§ 30—36 behandles under Eet som eet Afsnit, og jeg formener da, at dette bør skee paa den Maade, at man tager enhver Minoritets Indstilling for sig og tilsidst naturligviis Lovudkastet, da jeg frygter for, at Discussionen ellers vil blive noget forvirret«. Paa Andræs's Forespørgsel, »om dette skal betragtes som noget Vedtaget, eller om det blot var tilsigtet at foreslaae en saadan Form«, hvorimod han havde »formelle Indsigelser at gjøre« (Sp. 1769), svarede Schouw, at han »antog, at det var Noget, der henhørte under Formandens Ressort at afgjøre« (Sp. 1770). Dette udviklede han nærmere 8. Marts (Sp. 1805 f.), idet han gav A. Ordet, for at denne kunde motivere sine Indvendinger. ⁴⁾ Forretningsregulativet, se Oversigten, B, Nr. 2. Det omtrykte endelige Regulativ findes i Anh. til G. R. F., Sp. V—VIII.

Side 135—43. ¹⁾ G. R. F., Sp. 34—35. ²⁾ F. Eks. af Algreen-Ussing (G. R. F., Sp. 2084); en lignende Tankegang udtales af Proprietær H. W. Jacobæus (Sp. 2108). ³⁾ G. R. F.: I, Sp. 1493—95; II, Sp. 1495—98; III, Sp. 1498—99; IV, Sp. 1499—1502, 1502—04; V, Sp. 1504—07; VI, Sp. 1507—13. Sml. N. N. I, S. 417—19. ⁴⁾ o: Distrikter med ca. 12,000 Indbyggere (G. R. F., Sp. 1493); jfr. V. L. 7. Juli 1848, § 5 (D. T. 1848, S. 345; N. N. I, S. 290 f.). ⁵⁾ o: alle Mindretalsforslag undtagen I, stillet af Balthazar Christensen, A. C. Glee-rup og J. R. Jacobsen, Venstres 3 Repræsentanter i Grundlovsudvalget. ⁶⁾ 1. Beh. af Mindretalsforslagene, hvortil henvises, findes G. R. F., Sp. 1808—1914, 1915—2048, 2048—2116, 2117—2145, 2145—64 og 2181—2205. ⁷⁾ Af 4. Minoritet a. — David, H. P. Hansen, C. Neergaard og Algreen-Ussing — var det foreslaaet, at der i Landstinget skulde indtræde 2 Medlemmer for Universitetet, 1 for Polyteknisk Lærestanstalt og den militære Højskole, 2 for Højesteret, 2 for Overretterne, 4 for Gejstligheden og 6 kongevalgte

(jfr. G. R. F., Sp. 1501—02). Ogsaa 2. Minoritet, J. E. Larsen (Sp. 1497), og 4. Minoritet b, C. M. Jespersen (Sp. 1504), foreslog Indførelse af Korpurationsvalg. ⁸⁾ Som i 2. Minoritets — J. E. Larsens — Forslag, der delvis byggede paa Stænderanordningen af 15. Maj 1834 (Jfr. G. R. F., Sp. 1497, N. N., I, S. 418). ⁹⁾ 1. Minoritet, Venstres 3 Repræsentanter, foreslog følgende Ordlyd af § 30: »Rigsdagen dannes af *Folkets Repræsentanter* samlede i eet Kammer. Den fremgaaer ved umiddelbare Valg af Folket.« (G. R. F., Sp. 1495). ¹⁰⁾ J. E. Larsens Mindretalsforslag lød: »Rigsdagen skal bestaae af een Forsamling. Valgret til samme grunder sig dels paa lignende Betingelser, som fordredes til Provindsialstænderne, dels blot paa personlige Egenskaber.« (G. R. F., Sp. 1497). ¹¹⁾ Valgretsaldere var i Udkastet (§ 31) sat til 30 Aar, Valgbarhedsaldere (§ 32) til 25 og 40 Aar, henholdsvis til Folketinget og Landstinget. (G. R. F., Sp. 34). ¹²⁾ En af A.s Yndlingstanker, som han i Valgloven af 2. Okt. 1855 søgte at komme saa nær som muligt. Jfr. ovf. S. 19 og 71. ¹³⁾ F. Eks. Bernh. Rée (Sp. 2018), Ploug (Sp. 2035), Hother Hage (Sp. 2137); senere Bjerring (Sp. 2243). ¹⁴⁾ Formentlig Departementerne Seine og du Nord, der ifølge Gothakalenderen for 1851 (S. 414) ved Udgangen af 1846 havde henholdsvis 1,365,000 og 1,133,000 *Indbyggere*, medens Kongeriget Danmark 1. Febr. 1845 havde 1,357,000 Indb. (Statist. Aarb. 1931, S. 5). ¹⁵⁾ Ogsaa en af A.s Kongstanker, som han førte ud i Livet i Forf. 2. Okt. 1855 (§ 29) og gentagne Gange tog til Orde for. Jfr. ovf. S. 7 og nedf. S. 150 f. ¹⁶⁾ Udkastet har her »Halvdelen« (G. R. F., Sp. 34). ¹⁷⁾ Udkastets § 31: »Valgret til Rigsdagen har enhver udyrget Mand, som har Indfødsret, naar han har fyldt sit 30te Aar, medmindre han a. uden at have egen Husstand staaer i privat Tjenesteforhold, b. nyder eller har nydt Understøttelse af Fattigvæsenet, som ikke er enten eftergivet eller tilbagebetalt; c. er ude af Raadigheden over sit Bo; d. ikke har haft fast Bopæl i eet Aar i det Valgdistrikt, hvori han opholder sig paa den Tid, Valget foregaaer. Omflytning i en Stad, der har flere end et Valgdistrikt, er i saa Henseende uden Indflydelse. (G. R. F., Sp. 34). ¹⁸⁾ Altsaa som i Udkastets § 31. ¹⁹⁾ Af Tscherning: »Stiftsinddelingen er ingen politisk eller administrativ Inddeling i Danmark. . . . et Stift er heller ingen Provinds. Naar man overveier Stiftsinddelingen nøie, saa vil man ogsaa finde de forunderligste Forskelligheder i den, saa at det vilde være yderst urigtigt at sætte den som Valgkreds. . . .« (G. R. F., Sp. 2135). ²⁰⁾ Begynder Tanken om en Valgmaade ved Forholdstalsvalg at dæmre hos Andræ?

Side 143—47. ¹⁾ Fremsat Sp. 2241, behandlet Sp. 2237—68 og 2905—43. ²⁾ Sp. 34. ³⁾ A., der var Rigsforsamlingens 1. kongevalgte Medlem (G. R. F., Sp. 4), valgtes 4. Dec. 1849 til Medlem af Folketinget for Faaborg med 565 Stemmer mod 393 (Jensen, S. 134), men stillede sig ikke oftere til Valg, idet enhver Deltagelse i en Valgkamp var ham i højeste Grad imod (Biogr. I, S. 109). ⁴⁾ Alle disse Tanker genfindes i Forfatningen af 2. Okt. 1855, § 29; sml. ovf. S. 7. ⁵⁾ Saaledes f. Eks. Ørsted, Sp. 2250. — Den følgende Begrundelse gaar igen hos A.s Svoger H. E. Schack (Sp. 2252), der i øvrigt her gik imod A.s Forslag. ⁶⁾ Sigter muligvis til Udtalelser af Ørsted, Sp. 2249. ⁷⁾ Jfr. Grundlovsudvalgets Ordfører V. J. Bjerring, Sp. 2243. ⁸⁾ I Tidenden staar »udelade,

hvad der ikke giver nogen Mening (G. R. F., Sp. 2913). ⁹⁾ I den romerske Folkeforsamling, comitia centuriata, som egentlig er selve Hæren, der stemmer, er Princippet, at alle Grundejere gør Krigstjeneste og har Stemmeret i Forhold til deres Ejendoms Størrelse. Se A. B. Drachmann: »Den romerske Statsforfatning«, 2. Udg., 1930, S. 16. ¹⁰⁾ Den svenske Stænderforfatning af 6. Juni 1809 med dens ulige vejende Indflydelse for Adel, Gejstlighed, Borgere og Bønder afløstes først 22. Juni 1866 af en paa Census baseret Tokammerforfatning. ¹¹⁾ Jfr. G. R. F., Sp. 2905—08, hvor de 37 Ændringsforslag er aftrykte. ¹²⁾ A.s Forslag havde en Tid lang stærk Tilslutning og store Muligheder for at besejre Udvalgsflertallets (N. N. I, S. 433—34); men efter at Kultusminister Madvig paa Regeringens Vegne faktisk havde gjort Afvisningen af A.s Forslag til et Kabinetsspørgsmaal (G. R. F., Sp. 2917—19; nedf. S. 149, N. 5), forkastedes det med 112 St. mod 28 (sst., Sp. 2941—43). Venstre havde ogsaa selv forslaaet et Etkammer (ovf. S. 138, N. 9), men vilde ikke købe et saadant for en Census og tog ved Erklæringer af Balth. Christensen og H. Olesen bestemt Afstand fra A.s Forslag (sst., Sp. 2919). Jfr. Barfod, S. 42, 46—48.

Side 148—55. ¹⁾ 28. April havde Madvig paa Ministeriets Vegne afgivet en ny Erklæring til Fordel for P. D. Bruuns og C. M. Jespersens Forslag (om Landstingets Sammensætning ved indirekte Valg og Valgbarhedscensus) og mod Udvalgsflertallets Fastholdelse af Udkastets Bestemmelser (G. R. F., Sp. 2952—55, N. N. I, S. 433—42). Forslaget vedtoges 1. Maj 1849 med 68 St. mod 66 (sst., Sp. 3027—28). ²⁾ Balth. Christensen (Sp. 2961), Bernh. Rée (Sp. 2966 f.), J. A. Hansen (Sp. 2970 f.), Fr. Barfod (Sp. 2979) og Grundtvig (Sp. 2986). ³⁾ I Rigsforsamlingens Møde 17. Nov. 1848 erklærede Premierminister A. W. Moltke paa det nydannede Novemberministeriums Vegne bl. a.: »Det fremlagte Udkast til Forfatningsloven . . . vedkjender Ministeriet sig i dets Heelhed.« (G. R. F., Sp. 345). Som Svar paa Balth. Christensens Angreb (Sp. 2961) hævdede Madvig, at »fra noget væsentligt Princip i Udkastet troer Ministeriet ikke hidtil at have afvejet eller ved, hvad det nu anbefaler, at afvige.« (Sp. 2962). ⁴⁾ Madvigs Erklæringer, Sp. 2952—55, 2962, 2975—78; sml. Madvigs Svar paa A.s Tale, Sp. 2997—3000. N. N. I, S. 435. ⁵⁾ Madvig udtalte 27. April 1849, at »Ministeriet finder det hele Forslag saa betænkeligt, at det paa det Bestemtteste maa udtale sig derimod, og at det ligefrem maa erklære, at, hvis et saadant Forslag skulde vinde Forsamlingens Bifald, Ministeriet ikke vil see sig i Stand til at tilraade Hans Majestæt at sanctionere dette Afsnit af Grundloven i den Form.« (G. R. F. 2917—19, spec. 2918). ⁶⁾ A. F. Krieger, Sp. 2933 f. ⁷⁾ Krieger, Sp. 164. ⁸⁾ P. G. Bang, Sp. 161—62. ⁹⁾ Sp. 162. ¹⁰⁾ Udkastets § 36 (Sp. 35), Bruun og Jespersen § 36 (Sp. 2947), motiveret af P. D. Bruun Sp. 2949 ff., af C. M. Jespersen Sp. 2981 ff. ¹¹⁾ Jfr. Sp. 2241 f., ovf. S. 141 f. ¹²⁾ § 32 fastsættes som Valgbarhedsbetingelser 40 Aars Alder og eet Aars fast Bopæl i det Amt, hvori man skal vælges. (G. R. F. Sp. 34). ¹³⁾ Indenrigsminister Bangs Erklæring 24. Marts 1849; jfr. Sp. 2145—48, især 2147. ¹⁴⁾ Om A.s Modvilje mod indirekte Valg se S. 98, N. 13. ¹⁵⁾ Saaledes C. M. Jespersen, Sp. 2983. ¹⁶⁾ Eftertiden har givet A. Ret. Selv hans egen Forholdstalsvalgmaade har ved de indirekte Valg

kunnet misbruges ved den saakaldte »Strækning af Stemmerne« paa flere Kandidater, end der retmæssigt tilkommer de større Partier. Jfr. i øvrigt ovf. S. 73—74 og 92—93. ¹⁷⁾ Godsejer P. B. Scavenius til Klintholm og Gjorslev (1795—1868; jfr. S. 308, N. 3), havde oprindelig foreslaaet at bibeholde Kongeloven med visse Forandringer som Danmarks Grundlov (Sp. 1789—1801, 2870—77, N. N. I, S. 410 f.) Senere foreslog han, at Landstinget skulde være et Senat, hvortil Folketinget valgte hvert Medlem paa Livstid blandt 3 af Kongen foreslaaede Personer. (Sp. 2104—06) ¹⁸⁾ Først fra 1913 vælges Senatsmedlemmerne af Vælgerne i de enkelte Stater. (Carl Brinckmann: »Geschichte der Vereinigten Staaten von Amerika«, 1924, S. 77). ¹⁹⁾ Saaledes som i det oprindelige 5. Mindretalsforslag (af P. D. Bruun og H. Hage), § 41; se G. R. F., Sp. 1507. Jfr. Indledningen S. 37, N. 99.

Side 155—62. ¹⁾ M. H. t. Tilblivelsen af Oktoberforfatningen (ovf. S. 3—13) henvises dels til »Andræ og Fællesforfatningen af 2. Oktober 1855«, S. 14—72, dels til N. N. II, S. 1—58. Forfatningen var ganske overvejende A.s Værk, og det blev ogsaa ham, der gennemførte Lovens Vedtagelse i det kongevalgte Rigsraad af 26. Juli 1854. Derimod tog A. kun liden Del i Rigsdagens Forhandlinger, hvor Udkastet især forsvarede af Ministrene P. G. Bang, C. Hall og L. N. Scheele. Kun m. H. t. Forfatningsudkastets Ordning af de finansielle Forhold greb A. aktivt ind med en meget betydelig Tale (II, S. 75—72), hvorimod han i Rigsraadet forsvarede Forf. 2. Okt. 1855 i nærværende Tale. ²⁾ Den ogsaa senere (f. Eks. 1862, nedf S. 186 f.) stærkt omstridte § 45 omhandler Behandlingsmaaden af Lovforslag (D. T. 1855, S. 783, ovf. S. 9). Allerede i Rigsraadets 1. Samling 1856 søgte Oppositionen forgæves at faa den tilsvarende § 15 i Forretningsordenen modificeret. Trods A.s Tale vedtoges ganske vist Udvalgets Ændringsforslag med 33 St. (Præsidenten Madvigs medregnet) mod 33; men mod Halls Vilje gennemtvang A., at Forslaget forelagdes uændret ved 3. Beh., og nu vedtoges det med 34 St. mod 15 (R. R. T. 1856, Sp. 940—41 og 1927—28; se »A. og F. F.«, S. 119—37). For A. var Bestemmelsen et statsretligt Princip af største Vigtighed, gavnlig som Udjævningsmiddel mellem de forskellige Landsdeles modstridende Anskuelser (»A. og F. F.«, S. 121). ³⁾ §§ 11—16 omhandlede Lovforslags Behandling i Rigsraadet, §§ 15—16 3. Beh. (R. R. T. 1856, Anh. A, Sp. 9—11, spec. 11; Anh. B., Sp. 13—15, spec. 15.) Sml. endvidere det foreløbige Regulativ af 28. Febr. 1856, § 7. (D. T. 1856, S. 211). ⁴⁾ Lehmann, R. R. T. 1856, Sp. 919—26. ⁵⁾ Sp. 923—25. ⁶⁾ C. N. David, hvis Udtalelser (Sp. 874—76) tiltrædes af C. F. L. Mourier (Sp. 884—85). ⁷⁾ J. A. Hansen, Sp. 857 f. ⁸⁾ Af 22. Frimaire Aar VIII (13. Dec. 1799). Efter Statskuppet 18.—19. Brumaire Aar VIII (9.—10. Okt. 1799) fastsloges det i den nye Forfatning bl. a., at Tribunatet efter en Drøftelse skulde enten vedtage eller forkaste de Lovforslag, som kun Regeringen kunde forelægge. Hvis Tribunatet antog dem, skulde den lovgivende Forsamling uden nogen Debat stemme for eller imod dem. (J. A. Fridericia: »Den nyeste Tids Historie«, 2, Udg. 1912—13, I, S. 138 f., Hans Jensen: »Napoleon den Store«, S. 90—94). ⁹⁾ Napoleon. ¹⁰⁾ Læs: Tribunatet. ¹¹⁾ I Ludvig XVIII's Charte af Juni 1814 var Initiativet forbeholdt Regeringen; se i øvrigt Fridericia, ovenanf. Værk, S. 226—

27. ¹²⁾ A. sigter til Ordføreren Lehmanns Tale, R. R. T. 1856, Sp. 919—26.

¹³⁾ Lehmann, Sp. 925. ¹⁴⁾ Allerede tidligere havde A. i Rigsdagen hævdet lignende Synspunkter m. H. t. Administrationens Uafhængighed over for Repræsentationen; se L. T. 1854—55, Sp. 298—99, 344, 349, 354, 469, 494, 596—97, 601. Jfr. Indledningen, S. 35—37.

Side 162—69. ¹⁾ Forslag af Scheel-Plessen, Reventlow-Farve, Berckemeyer, Reventlow-Jersbeck, Reincke, Pauly, Rumohr, Müller, Thomsen, Preusser og Baudissin: »Rigsraadet beslutter: Allerunderdanigst for Hans Majestæt Kongen at andrage, at Allerhøistsamme vil behage med Hensyn til Forfatningsloven for de fælles Anliggender af 2den Octb. 1855 og den foreløbige Lov angaaende Valgene til Rigsraadet af samme Dato at lade Provindsialstænderne for Hertugdømmet Slesvig samt for Hertugdømmet Holsteen og Ridder- og Landskabet for Hertugdømmet Lauenborg forelægge det, hvorpaa de forfatningsmæssigen og navnlig i Henhold til den allerhøieste Kundgjørelse af 28. Januar 1852 have et berettiget Krav, samt i dette Øiemed saasomt som muligt, efter at Rigsraadets nærværende Samling er endt, lade sammenkalde de nævnte Landsdeles Repræsentationer til overordentlige Samlinger og, med muligst Hensyn til de af samme afgivne Betænkninger, forelægge Rigsraadet som Lovforslag udarbejdede Udkast til en Forfatningslov for de fælles Anliggender og ligeledes til en Valglov.« (R. R. T. 1856, Anh. A, Sp. 1055—58). Om den betydningsfulde Debat, hvori Neergaard ser Indledningen til den politiske Aktion, der ikke blot førte til Krigen 1864, men ogsaa til 1866 og 1870, se N. N., II, S. 95—108, Dagb., II, S. 22—24, 192—95. I H. E. Schacks politiske Dagbog hedder det: »I den Scheel-Plessenske Sag holdt Carl et af sine uheldige, skematiske Foredrag; Hall et af sine heldige« (Dagb., II, S. 192), og Fru Andræ noterer selv under 11. April: »Andræ talte mindre godt end sædvanligt« (sst., S. 24). Poul Andræ er ikke enig heri, men deler Schacks Dom om Halls Tale (R. R. T. 1856, Sp. 1333—47; Dagb. II, S. 192 f.). Ved 2. Beh., hvor A. ikke tog Ordet, forkastedes Forslaget med 49 St. mod 14 (R. R. T. 1856, Sp. 1883 f.)

²⁾ Debatten, der var begyndt 9. April 1856, havde allerede strakt sig over 3 Dage; den medtog ogsaa hele 12. April. ³⁾ S.-P.s Ordførertaler, R. R. T. 1856, Sp. 1135—56, 1204—17, 1298—1310. ⁴⁾ Trykt i D. T. 1852, S. 82—86; N. N., I, S. 570—76. Ved Kundgørelsen skal bl. a. »Forbindelsen imellem Monarkiets forskjellige Dele til et velordnet Hele opretholdes og befæstes, foreløbig igjennem de fælleds Anliggendes Bestyrelse ved fælleds Autoriteter, og dernæst igjennem en for Behandlingen af de fælleds Anliggender fælleds Forfatning, til hvis Indførelse Vi snarest muligt ville foretage de fornødne Skridt.« (D. T. 1852, S. 83). M. H. t. Slesvig og Holsten bebudes det, »at ethvert af disse Hertugdømmer erholder med Hensyn til sine hidtil under de raadgivende Provindsialstænders Virkekreds hørende Anliggender en stændersk Repræsentation med besluttende Myndighed.« Lovudkast angaaende vil Kongen lade »forelægge for sammes Provindsialstænder til Betænkning.« (sst. S. 84). ⁵⁾ S.-P., Sp. 1205, 1301 f., 1304. ⁶⁾ S.-P., Sp. 1137. ⁷⁾ Nr. 73, 26. Møde, Onsdag den 9. April. S.-P.s Tale strækker sig over 3 Numre,

72—74. ⁸⁾ Verordning, betreffend die Verfassung des Herzogthums Holstein, se D. T. 1854, S. 513—27. — Forordning angaaende Hertugdømmet Slesvigs Forfatning, sst., S. 153—77. — ⁹⁾ S.-P., Sp. 1138. ¹⁰⁾ Ministeriet *Bluhme I* (»Januarministeriet«) 27. Jan. 1852—21. April 1853; Ministeriet *Ørsted* 21. April 1853—12. Dec. 1854; Ministeriet *P. G. Bang* (»Decemberministeriet«) 12. Dec. 1854—18. Okt. 1856. ¹¹⁾ D. T. 1852. S. 84. ¹²⁾ Jfr. de ovf. S. 163, N. 4 citerede Uddrag af Kundgørelsen. Derimod var det i Depecherne til de tyske Stormagter af 6. Dec. 1851 lovet, at den kommende Fællesforfatning skulde tilvejebringes ved Provinsialstændernes og Rigsdagens Medvirkning, og dette understregede S.-P. stærkt (R. R. T. 1856, Sp. 1209 f. Sml. N. N., I, S. 563—66, II, S. 105 f.). ¹³⁾ Ludolf C. H. Bargum (1802—66), Advokat, 1842 M. Itzehoe St., 1848—50 Præsident for de slesvig-holstenske »Landsforsamlinger«. Efter Oprøret var han meget loyal baade i de holstenske Stænder og i Rigsraadet (1856—58), saa han endog 1856 og 1857 bragtes i Forslag som Minister for Holsten (Krieger I, S. 180, 220, 224.) 1855 blev han Underretsadvokat for Holsten, 1862 Borgmester i Kiel, men afsattes af Prøjerne 1864. ¹⁴⁾ Bargum, Sp. 1290. B.s Tale prægedes i øvrigt af en noget anstrengt Loyalitet, og S.-P. behandlede ham som »Renegat« med bidende Haan. (N. N. II, S. 102, 573; jfr. Krieger I, S. 216). ¹⁵⁾ Jfr. nedf. S. 170, N. 1; S.-P., Sp. 1140. ¹⁶⁾ Nl. af Ministeren for Holsten og Lauenborg Scheele (Sp. 1163) og Konseilspræsident Bang (Sp. 1241, 1265 f.). ¹⁷⁾ S.-P., Sp. 1140. ¹⁸⁾ Jfr. S. 170—76. ¹⁹⁾ S.-P., Sp. 1145 f. ²⁰⁾ S.-P.s Tale 11. April 1856, Sp. 1298—1310. ²¹⁾ Sp. 1303—04. ²²⁾ Scheele, Sp. 1310—13. ²³⁾ Disse hørte ifølge Fællesforfatningen af 2. Okt. 1855, §§ 21 og 22, udelukkende under Rigsraadet. (D. T. 1855, S. 780, ovf. S. 6). — Ordet »Forforsamlinger«, ø: foreløbige, forberedende Forsamlinger, er dannet af A. ≠ »Vorversammlung«, »Vorparlament«.

Side 170—76. ¹⁾ *Balth. Christensen* stiller sammen med V. A. Borgen, H. R. Carlsen, F. Jørgensen og G. F. P. Strøm det Ændringsforslag, »at der som en tredie Passus i Finantslovsforlaget § 6 tilføies: »Herved afsees for Tiden fra, at Forfatningslov for det danske Monarkies Fællesanliggender af 2den Oktober 1855 ifølge Rigsdagens, af Kongens Regjering modtagne Beslutning ikkun er traadt i Kraft med det udtrykkeligt fra Rigsdagens Side opstillede og »som Selvfølge« betingede Forbehold, at Indskrænkningen af den danske Grundlov af 5te Juni 1849 »kun kan gjælde saalænge, som Fællesforfatningen bliver opretholdt i anerkjendt Kraft og Virksomhed.« (L. T. 1862—63, Sp. 1305—11, spec. 1306). ²⁾ H. R. Carlsen, Sp. 1319; H. N. Clausen, Sp. 1314, 1316; Ploug, Sp. 1328. ³⁾ Ifølge Forf. 2. Okt. 1855 og Grundlovsindskrænkningen af s. D. laa Udenrigspolitikken uden for Rigsdagens, udelukkende under Rigsraadet Myndighed. Jfr. ovf. S. 6 og 13—14, samt nedf. S. 217: »Det er jo dog soleklart, at Udenrigsministeriets Virksomhed maa kunne være Gjenstand for Kritik i denne Sal« (R. R. T. 1863, I, Sp. 504). ⁴⁾ Ploug, Sp. 1326—28. ⁵⁾ Lehmann, Sp. 1325. ⁶⁾ ø: ved Forfatningen af 2. Okt. 1855. ⁷⁾ Jfr. Premierminister P. G. Bangs Tale i Folketinget 19. Sept. 1855 (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 391—92) og Kultusminister Halls Tale i Landstinget 11. Sept. (L. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 221—22). ⁸⁾ Lehmanns Ordførertale, L. T. 1855

ekstr. Sess., Sp. 222—27, spec. 226. Sml. N. N. II, S. 41—44. ⁹⁾ Indenrigsminister Lehmann (Sp. 1322), refererende til daværende Kultusminister Halls Tale L. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 221). ¹⁰⁾ Lehmann, L. T. 1862, Sp. 1324. I § 23 betegnes Holstens og Lauenborgs Forhold til det tyske Forbund som et Særanliggende og Rigsraadet uvedkommende. Jfr. D. T. 1855, S. 780, ovf. S. 6 f. ¹¹⁾ Lehmann, Sp. 1322. ¹²⁾ Hall, anf. St., Sp. 222. ¹³⁾ P. G. Bang, F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 391—92. ¹⁴⁾ Forslag til Rigsdagsbeslutning, se R. T. 1855, ekstr. Sess., Anh. B, Sp. 36, samt den af Lehmann redigerede Betænkning fra Landstingets Udvalg, sst., Sp. 1—35. ¹⁵⁾ I Grundlovsbestemmelsen af 29. Aug. 1855 om Indskrænkning af Junigrundloven til Kongeriget Danmarks særlige Anliggender (D. T. 1855, S. 697—99) var det fastsat, at den skulde træde i Kraft, naar Rigsdagen, efter at være blevet bekendt med Udkastet til Fællesforfatningen, besluttede, at nævnte Grundlovsindskrænkning skulde træde i Kraft sammen med Fællesforfatningen. Dette vedtoges i Landstinget med 38 St. mod 10 (L. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 299), i Folketinget med 54 St. mod 44 (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 981 f.). Derefter udkom baade Fællesforfatningen, Grundlovsindskrænkningen og den foreløbige Valglov til Rigsraadet 2. Okt. 1855. (D. T. 1855, S. 777—86, 786—88, 788—97, ovf. S. 3—24; jfr. N. N. II, S. 23—52). ¹⁶⁾ Lehmann, L. T. 1862, Sp. 1322. ¹⁷⁾ Dateret 2. Okt. 1855, D. T. 1855, S. 786—88, ovf. S. 13—15. ¹⁸⁾ Sst., S. 788, ovf. S. 15. ¹⁹⁾ L. T. 1862, Sp. 1327. ²⁰⁾ H. N. Clausen, Sp. 1316 f., Lehmann, Sp. 1324. ²¹⁾ Paa Regeringens Vegne modsatte Ministeren for Kongerigets særlige Finanser A. F. Krieger sig bestemt Nedsættelsen af et Udvalg, hvad han betegnede som »fuldkommen eensbetydende med Finantslovens Forkastelse«, og Forslaget faldt med 25 Nej mod 18 Ja. (L. T. 1862, Sp. 1353—54).

Side 177—99. ¹⁾ Nævnte Forslag gik, i Overensstemmelse med Trontalen ved Rigsraadets Aabning (R. R. T. 1862, Sp. 5—8), ud paa, at Census for de umiddelbare Valg skulde nedsættes til det halve, at Raadet selv skulde vælge sin Præsident og Vicepræsident samt fastsætte sin egen Forretningsorden, at dets Medlemmer skulde have Ret til at fremsætte Lovforslag og stille Forespørgsler til Regeringen, samt at der skulde gaaes frem paa en anden Maade ved Behandlingen af Lovforslag. (Anh. A, Sp. 5—10). Lovforslagets Fædre var Hall og Indenrigsminister Lehmann. Jfr. ovf. S. 7—9, »A. & F. F.«, S. 158—70, »Af Orla Lehmanns Papirer« (1903), S. 185—89, 201—12, N. N. II, S. 508—09, 514—16. ²⁾ Under 1. Beh. af Udkast til Lov om Finansperioden og Statsregnskabet (R. R. T. 1862, Sp. 292, 298). ³⁾ Nl. Forslaget om, at Rigsraadets Beslutningsdygtighed ikke længere skulde betinges af 41 Medlemmers, men af over Halvdelen (d: 31) af Medlemmernes Tilstedeværelse (R. R. T. 1862, Sp. 592—97, 600, Anh. A, Sp. 1—6; N. N. II, S. 510, 513 f.). ⁴⁾ Nl. ang. en Ændring af Forf. 2. Okt. 1855 § 53, der fastsætter Kvotadelene af de Bidrag, som de enkelte Landsdele skal udrede til det samlede Monarkis Fornødenheder. Ved Forslaget (Anh. A, Sp. 33—36; forelagt: Tidenden, Sp. 23—24) forhøjedes Kongerigets Bidrag, medens Slesvigs nedsattes, overensstemmende med Resultatet af Folketællingen 1. Febr. 1860. Det vedtoges eenstemmigt (Sp. 1556). ⁵⁾ Forelagt 27. Sept. 1859; Forslaget, se R. R. T. 1859,

Anh. A, Sp. 45—50, Betænkningen i Anh. B, Sp. 1—4, Vedtagelsen i Tidenden, Sp. 849—50. ⁶⁾ A. udtraadte af det første Ministerium Hall 10. Juli 1858. — Sml. i øvrigt A.s Udtalelser Sp. 596—97 og R. R. T. 1863, I, Sp. 548—49. ⁷⁾ Ni. Indenrigsminister Lehmann og Kultusminister Monrad. ⁸⁾ § 37 omhandler Rigsraadets Beslutningsdygtighed, § 23 Rigsraadets og det tyske Forbunds Uafhængighed af hinanden. (Sml. ovf. S. 6 f. og 173). ⁹⁾ A. sigter formentlig til Lehmanns Udtalelser, R. R. T. 1862, Sp. 984 ff. Sml. H. N. Clausens Ord: »Jeg kan finde det naturligt, at de Medlemmer i Salen, der ligesom ere fastgroede til Tanken om en constitutionel Gjenforening af Holsteen-Lauenborg med Slesvig-Danmark, ikke kunne finde sig taltale ved Forandringer, som . . . unægtelig tyde hen til Eidergrændsen . . .« (Sp. 1076 f.). ¹⁰⁾ F. Eks. i Davids Tale (Sp. 1022—41), men kraftigst i Mouriers (Sp. 1111—19, spec. 1114). ¹¹⁾ Sp. 965—66, 1057—59. Ulrik Adolph Holstein (1803—64), Amtmand over Gottorp og Hytten Amter, M. R. R. 1856—63, kongevalgt Vicepræsident 1859—63, var en dygtig og fuldt ud dansk-sindet Embedsmand (Biogr. L. VIII, S. 56—57). ¹²⁾ Ni. ved Kundgørelsen af 28. Jan. 1852; se herom ovf. S. 163. ¹³⁾ 2. Okt. 1855. ¹⁴⁾ Monrad, Sp. 1062. ¹⁵⁾ Ni., at Fællesforfatningen havde været forelagt Kongerigets Rigsdag, men ikke Hertugdømmernes raadgivende Stænder til Betænkning. ¹⁶⁾ En Indrømmelse, der er dobbelt interessant, naar den sammenholdes med A.s Svar til Scheel-Plessen under Debatten om »De Elleves Forslag April 1856. Sml. ovf. S. 162—69. ¹⁷⁾ Idet Fællesforfatningen og Valgloven af 2. Okt. 1855 — ifølge den foreløbige Overenskomst mellem den danske Regering og det tyske Forbund — i Januar 1859 blev forelagt den holstenske Stænderforsamling til Betænkning, ganske visst med negativt Resultat. (N. N. II, S. 305, 310 f.). ¹⁸⁾ Hall var 1. Gang Konseilspræsident 13. Maj 1857—2. Dec. 1859, 2. Gang 24. Febr. 1860—31. Dec. 1863. ¹⁹⁾ Bregendahl (Sp. 966—68), Mourier (Sp. 1111—19, 1124), C. E. Rosenørn (Sp. 1071—75). ²⁰⁾ Maa nærmest sigte til Mouriers Udtalelser Sp. 1111 f. ²¹⁾ Sp. 974—81 og — især — 1131—42. ²²⁾ Om Udvidelsen af Valgretten ved Nedsættelsen af Census til det halve; jfr. Forf. 2. Okt. 1855, § 29, ovf. S. 7. ²³⁾ Ang. Behandlingen af Lovforslag. Jfr. i øvrigt S. 155—62. ²⁴⁾ Ni. Landstinget. ²⁵⁾ § 4. ²⁶⁾ Rigsraadet aabnedes 1. Marts 1856 og vedtog 6. Marts eenstemmigt, at dets Møder skulde være offentlige. (R. R. T. 1856, Sp. 147). ²⁷⁾ §§ 5 og 7. ²⁸⁾ Forf. 2. Okt. 1855, § 46, ovf. S. 9. Om Interpellationsretten udtalte A. sig 4. og 28. April 1856 (R. R. T. 1856, Sp. 985—86, 1916—19). ²⁹⁾ »Nu forekommer det mig, at just under denne Beklagelse over, at Interpellationsretten ikke var tilstede, er dog det ærede Medlem [Broberg] kommet med en saa fuldstændig Interpellation, som det vel var muligt, og han fik sikkert ogsaa et Svar derpaa, men Svaret *behagede ikke*. Ja, det er netop Sagen; hvis man kunde tvinge Regjeringen til at give alle de Oplysninger, som man syntes vare de behagelige og ønskelige, ja, saa vilde ganske vist denne Ret have en overordentlig stor Betydning; men det troer jeg fra alle Sider er indrømmet, at man ikke kan forlange mere end en saadan Besvarelse paa en Interpellation som den, der idag blev given af den ærede Conseilspræsident [P. G. Bang].« (A. sst., Sp. 1917—18). ³⁰⁾ Ang.

Behandlingen af Lovforslag. Sidste Punktum af den foreslaaede § 6 lød: »Til tredie Behandling kunne saadanne [Ændringsforslag] kun foreslaaes af Regeringen«. (R. R. T. 1862, Anh. A, Sp. 7). ³¹⁾ § 8. ³²⁾ Af J. A. Hansen (Sp. 998) og David (Sp. 1033—34). ³³⁾ Konseilspræsident Hall (Sp. 1043—44), Kultusminister Monrad (Sp. 1068—69.) ³⁴⁾ Nl. af den holstenske Stænderforsamling (jfr. Monrad, anf. St.). ³⁵⁾ »Kundgjørelse, hvorved Forfatningsloven for det danske Monarkies Fælledsanliggender af 2den October 1855 ophæves for Hertugdømmet Holstens og Hertugdømmet Lauenborgs Vedkommende«, dateret 6. Nov. 1858 (D. T. 1858, S. 913—15), betegnedes af A. som et »Statscoup«, idet den var udkommet uden Rigsraadets Samtykke. (Dagb. III, S. 76; N. N. II, S. 192—95). Ogsaa Lehmann saae »noget materielt Ulovligt deri« (R. R. T. 1859, Sp. 136). ³⁶⁾ Monrads Tale, Sp. 1059—70, spec. 1062—63. ³⁷⁾ Under Forhandlingen 5. Okt. 1859 om et Forslag af Tscherning, der krævede en ministeriel Redegørelse for »den Anvendelse af Forfatningslovens § 23, hvorpaa . . Kundgjørelse af 6. November. f. A. er støttet« (R. R. T. 1859, Sp. 117—77), udtalte Hall (sst. Sp. 119—32) og navnlig Lehmann (sst., Sp. 135—48) sig som omtalt. A.s eget Indlæg (sst., Sp. 167—69) var ualmindelig undvigende: han vilde ikke udtale sig; hans Mening vilde kunne udlæses af hans tidligere Udtalelser. ³⁸⁾ Hall, R. R. T. 1862, Sp. 20—21. ³⁹⁾ Anh. A, Sp. 9—10. ⁴⁰⁾ Hall, R. R. T. 1862, Sp. 999—1013, 1041—57, 1089—1100. ⁴¹⁾ Hall, Sp. 1044. ⁴²⁾ R. R. T. 1862, Sp. 185—209. ⁴³⁾ Jfr. Indlæg af Algreen-Ussing (Sp. 185—88), J. A. Hansen (Sp. 188—90) og W. Petersen (Sp. 203—04). ⁴⁴⁾ Udtalt af Lehmann (Sp. 982) og Hall (Sp. 1045). ⁴⁵⁾ Saaledes J. A. Hansen (Sp. 991—92, 996—98, 1015—16) og Blixen-Finecke (Sp. 1083). ⁴⁶⁾ D. T. 1855, S. 780, ovf. S. 6 f; sml. »A. & F. F.«, S. 26 f., 163 f. ⁴⁷⁾ A. synes lidt ironisk at spille paa, at hans Modstandere, naar de afviser et af hans Indlæg, gjerne indleder med at komplimentere ham for eller ironisere over hans »Skarpsindighed«. Se f. Eks. J. A. Hansens Svar paa A.s Tale om Indfødsretsloven 7. Febr. 1862 (R. R. T. 1862, Sp. 511 og 506—11); sml. Lehmanns Spydighed 6. Maj 1863 efter A.s Tale om Indfødsretsloven (R. R. T. 1863, I, Sp. 343—49, spec. 349). ⁴⁸⁾ Ang. Afholdelsen af ubevilgede Udgifter; se D. T. 1855, S. 784, ovf. S. 10. ⁴⁹⁾ Tscherning, Sp. 1142. ⁵⁰⁾ Tscherning. ⁵¹⁾ Den af Ploug 27. Sept. 1855 i Folketinget indbragte Adresse til Kongen (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 982—85), der paaberaabes i Lovforslagets Motiver (R. R. T. 1862, Anh. A., Sp. 9; sml. Tidenden, Sp. 959—61, 983, 1033—04, 1020), tiltraadtes *ikke* af Tscherning, der svarede »Stemmer ikke« (F. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 1047—49, 1054, jfr. i øvrigt N. N. II, S. 52). Derimod havde han i sin Tid billiget den til Kongen rettede Adresse imod Ministeriet Ørsted (F. T. 1854—55, 1. Saml., Sp. 301—02, 312; Anh. B, Sp. 1—6; sml. N. N. I, S. 952 f.). ⁵²⁾ § 54 henviser her til § 20, hvis Indhold A. gengiver. Sml. D. T. 1855, S. 784 og 780, ovf. S. 16 og 10. ⁵³⁾ Monrad, Sp. 1059—70, spec. 1060—61. ⁵⁴⁾ Sp. 1061. ⁵⁵⁾ Sp. 1081. — Notabelprojektet var en af Ministrene H. N. Clausen og Sponneck udarbejdet Organisationsplan, hvorved Slesvig knyttes adskilligt nærmere til Kongeriget end til Holsten. Det forelagdes i Maj 1851 for den til Flensborg sammenkaldte Notabelforsamling (hvoriblandt ogsaa Andræ), men ændredes af dennes Flertal paa flere Punkter i ejderdansk

Aand; nogen praktisk Betydning fik det ikke. (N. N. I, S. 515—23, Thorsøe II, S. 120—28, 143—48). ⁵⁶⁾ »: sidste Udvej, Nødhjælp. ⁵⁷⁾ Nl. den holstenske Stænderforsamling. ⁵⁸⁾ Foruden Rigsdagen den slesvigske og den holstenske Stænderforsamling. ⁵⁹⁾ A.s Tale »vakte stor Sensation«; »Ministeriet leed uægtelig endee! ved den; især gjorde det paa Mængden et stort Indtryk, at de ikke svarede et Ord« (Dagb. III, 28. Febr. 1862, S. 127; »A. & F. F.«, S. 166—68). Krieger noterer: »De større Grundlovsforslag forhandlede; de ere døde. Andræ dræbte dem fuldstændigt den sidste Dag; ingen af Ministrene svarede«. (Krieger, II, S. 235). Forslagets Overgang til 2. Beh. vedtoges ganske vist med 39 St. mod 8 (R. R. T. 1862, Sp. 1186); men det begravedes i et Udvalg, i hvilket A., Krieger og David gav Tonen an (Sp. 1197); jfr. S. 118.

Side 199—219. ¹⁾ Ved »Kundgjørelse angaaende Hertugdømmet Holstens Forfatningsforhold« af 30. Marts 1863, der betegner Ministeriet Halls Overgang fra en eftergivende Politik over for de tyske Stormagter til en mere handlekraftig, fastsloges, om ikke formelt, saa dog reelt, Holstens Udsondring af det statslige Fællesskab med Danmark og Slesvig. I Fremtiden skulde den lovgivende Myndighed i alle holstenske Fællesanliggender udøves af Kongen og de holstenske Stænder alene, ligesom i alle dansk-slesvigske af Kongen og Rigsraadet, og samtidig muliggjordes ved andre Bestemmelser en gradvis Ophævelse af Fællesskabet. Ogsaa det holsten-lauenborgske Hærkontingent undsondredes af Fællesarmeen. (D. T. 1863, S. 273—78, N. N. II, S. 613—19). Kundgørelsen tilfredsstillende dog ikke de yderliggaaende Ejdermænd, og i Rigsraadets ekstraordinære Samling i Foraaret 1863 fandt disses Krav om en »udtrykkelig forfatningsmæssig Stadfæstelse« af Udsondringen gennem en kommende dansk-slesvigsk Fællesforfatning sit Udtryk i H. N. Clausen og Hother Hages Adresseforslag. (R. R. T. 1863, I, Anh. A., Sp. 475—80.) Regeringen var lidet tilfreds med dette, der bragte den under en dobbelt Ild fra de ivrigste Ejdertilhængerer og Helstatsmændenes Side. Ved Udvalgsbehandlingen fremsatte Tscherning, Krieger og J. C. Jacobsen to Ændringsforslag, der brød den skarpeste ejderdanske Brod af Forslaget, og fik dem vedtaget. I den ændrede Skikkelse vedtoges Adressen med 25 St. mod 20. (R. R. T. 1863, I, Sp. 182—315, 392—568; Anh. A, Sp. 511—12; Anh. B, Sp. 1—8; D. T. 1863, S. 272—78.) ²⁾ Under den til Tider ret bevægede, delvis personlige, Debat blev Forholdet til Udlandet, navnlig Tyskland og England, oftere gjort til Genstand for en lidet diplomatisk og næppe heldig Omtale. Se f. Eks. R. R. T. 1863, I, Sp. 184, 241, 243, 251 f., 310, 461, 481 f., 483. ³⁾ § 23 fastslaar, at Holstens og Laubenborgs Forhold til det tyske Forbund er et særligt Anliggende og Rigsraadet uvedkommende. Sml. ovf. S. 173. A. siger til Lehmanns Ord: »Jeg fandt en juridisk Hjemmel for Lovligheden af Patentet i Forfatningslovens § 23« (R. R. T. 1863, I, Sp. 211), samt til Halls (Sp. 290—91). ⁴⁾ Ved dette ophævedes Forfatningsloven af 2. Okt. 1855 for Holstens og Laubenborgs Vedkommende. Sml. S. 187, N. 35. ⁵⁾ I Halls Svar paa H. N. Clausens Motivering af Adressen (R. R. T. 1863, I, Sp. 186—90) og senere Indlæg i Debatten (Sp. 221—22, 282—98, 312, 421—37). ⁶⁾ Væsentlig i den ovf. S. 177—99 gengivne Tale, R. R. T. 1862, Sp. 1153—76. ⁷⁾ Nl. Ministerierne *Andræ* (18.

Okt. 1856—13. Maj 1857), *Hall I* (13. Maj 1857—2. Dec. 1859), *Rotwitt* (2. Dec. 1859—24. Febr. 1860) og *Hall II* (24. Febr. 1860—31. Dec. 1863). A. sigter navnlig til Lehmanns Ord: »... den nuværende Regjering, der har bestaaet siden 1854, ...« (R. R. T. 1863, I, Sp. 477.)⁸⁾ C. A. Bluhme var Handelsminister i Martsministeriet 1848, Premier- og Udenrigsminister i Januarministeriet 27. Jan. 1852—21. April 1853.⁹⁾ Sml. ovf. N. 1.¹⁰⁾ Lehmann, R. R. T. 1863, I, Sp. 211—18, især 216, 249—50, 479 f., 481 f. Sml. Hall, Sp. 286.¹¹⁾ Nl. ved Kundgørelsen om Organiseringen af den dansk-slesvig-holstenske Helstat; sml. S. 163, N. 4.¹²⁾ Lehmann, Sp. 250.¹³⁾ Sml. A.s Udtalelser om Oktoberforfatningen 21. Febr. 1862. (R. R. T. 1862, Sp. 1155 og 1158, ovf. S. 179 og 182).¹⁴⁾ Under Debatten om Tschernings Interpellation 5. Okt. 1859. Sml. ovf. S. 188, N. 37.¹⁵⁾ Denne Stemning kom frem baade i Pressen og paa talrige Møder. (N. N. II, S. 619—20).¹⁶⁾ Lehmann, R. R. T. 1863, I, Sp. 216.¹⁷⁾ Sp. 207—19, 249—52, 466—83.¹⁸⁾ Lehmann, Sp. 212—13, 214, 249, 467. — Foruden A. var f. Eks. Forsamlingens Præsident Madvig, der veg sit Sæde for at kunne deltage i Forhandlingerne, uenig med Lehmann heri (Sp. 256—61).¹⁹⁾ Nl. ved 2. Beh. af Lovudkast ang. Meddelelse af Indfødsret til forskellige Udlændinge: »Der gives intet Land, der hedder Monarkiet; der gives et Begreb Monarkiet, som bestaaer af de Landsdele, der høre dertil,« o.s.v. (R. R. T. 1863, I, Sp. 353—54).²⁰⁾ Sml. Sp. 502, nedf. S. 214.²¹⁾ Af J. A. Hansen (Sp. 203—04, 220—21).²²⁾ Saaledes Lehmann (Sp. 214—18) og Hall (Sp. 221—22).²³⁾ Hall, Sp. 296—97.²⁴⁾ »Indtil den Forbundspagt kan indgaaes, der opstiller de Forhold, som skulle være kontraktmæssige, som ikke eensidig kunne hæves af nogen af Parterne, maa man, om jeg saa tør sige, støtte sig til Naturretten, hvorefter Fællesanliggender ikke eensidig kunne forandres, men der maa fordres en Overenskomst i saa Henseende ....« (Lehmann, Sp. 217).²⁵⁾ Sp. 218 taler Lehmann om »den frugtbringende Tanke .... at specialisere saavel paa Bevillingens som paa Lovgivningens Gebet«. Udtrykket »et overordentlig stort Fremskridt .... derved at man *lokalisere* Udgifterne«, bruges af Hother Hage Sp. 197.²⁶⁾ Udsondringen af de holstenske Troppestykker karakteriseres af Kultusminister Monrad (Sp. 231—33) som nødvendig.²⁷⁾ Se R. R. T. 1862, Sp. 2351—86. — Sml. i øvrigt Afsnit IX om Forsvarsvæsenet.²⁸⁾ Lehmann, Sp. 217, Hall, Sp. 296—97.²⁹⁾ Det ovf. S. 205 omtalte om Meddelelse af Indfødsret (A.s Tale Sp. 343—49).³⁰⁾ Hall, Sp. 359, hvortil A. replicerer Sp. 363.³¹⁾ Hall. sst. — Jfr. i øvrigt A.s Ord om sin Tilbagetræden som Minister 10. Juli 1858: »Hvis det var skeet, som ikke er skeet, at Hs. Majestæt havde opfordret mig til at danne et Ministerium paa dette Grundlag, saa vil jeg sige, at jeg vilde have svaret Nei, og dertil var min personlige Stilling saaledes, at jeg kunde forsvare det.« (Sp. 549).³²⁾ Nl. den holstenske Stænderforsamling efter Kundgørelsen af 30. Marts 1863. Jfr. ovf. N. 1. A. citerer spottende Lehmann; sml. ovf. S. 204.³³⁾ Sml. A.s Udtalelse: [Hall], »med hvem jeg glæder mig ved at staae i en saa venskabelig Forbindelse, at jeg haaber, at politiske Differentser aldrig i saa Henseende ville kunne frembringe nogen Misstemning, ...« (R. R. T. 1863, I, 363).³⁴⁾ Nl. Orla Lehmann.³⁵⁾ Først og frem-

mest ved Oprettelsen af en fælles Overappellationsret i Kiel og en fælles Provinsialregering paa Gottorp 1834. (C. T. 1834, S. 465—68; sml. D. R. H. VI, A, S. 187 f., og Hans Jensen: »De danske Stænderforsamlings Historie 1830—1848«, I, S. 258—59). ³⁶⁾ Udtrykket, der stammer fra Tiden omkring Kundgørelsen af 28. Jan. 1852, gentoges 14. Sept. 1855 af Lehmann som Landstingets Ordfører for Fællesforfatningsforslaget. (L. T. 1855, ekstr. Sess., Sp. 290). ³⁷⁾ Sml. »A. & F. F.«, S. 67—68. ³⁸⁾ Under 23. April 1863 havde Blixen-Finecke, Balth. Christensen, J. A. Hansen og den sønderjydske Fører H. A. Krüger, Bevtoft, indgivet et yderliggaaende ejderdansk Adresse-forslag, der imidlertid 22. Maj ved 1. Beh. — efter Vedtagelsen af det Clausen-Hage'ske Forslag 12. Maj — toges tilbage af J. A. Hansen. (R. R. T. 1863, I, Sp. 994—96; Anh. A. Sp. 471—74). ³⁹⁾ Sml. N. 42. ⁴⁰⁾ F. Eks. sidste Sætning i det under N. 41 citerede Afsnit af Adressen; sml. Halls Udtalelser Sp. 188 og 433—34. ⁴¹⁾ »Vi ansee det imidlertid for vigtigt, at det forandrede Forhold [til Holsten] erholder udtrykkelig forfatningsmæssig Stadfæstelse, og at der fremkommer Forslag derom endnu i nærværende Samling af Rigsraadet«. (Anh. A, Sp. 477). Den sidste Sætning udgik ved Afstemningen. (Anh. B, Sp. 7; Anh. A, Sp. 512; Tidenden, Sp. 566). ⁴²⁾ »Ligesom vi fortrøste os til, at dertil [ø: en omfattende Reform af Forfatningen af 2. Okt. 1855] sigtende Forslag i næste Samling af Rigsraadet ville blive forelagte, saaledes forvente vi, at ingen Foranstaltning vil blive truffen i nogen af de Landsdele, der ikke høre til det tyske Forbund, hvorved Uviklingen af Fællesforfatningen kunde foregribes.« (Anh. A, Sp. 477). Mod sidste Del af dette Afsnit vendte Hall sig med stor Styrke (Sp. 434—37), Monrad ligeledes (Sp. 234—35), efter at Hother Hage' (Sp. 200) havde erklæret, at Forslagsstillerne sigtede til og maatte modsætte sig Skattebevillingsret for de slesvigske Stænder. Ved Afstemningen sejrede Regeringen. (Anh. B, Sp. 3—5, Anh. A, Sp. 512, Tidenden, Sp. 565—68). ⁴³⁾ Maa formentlig sigte til Udtalelser af J. C. Jacobsen (Sp. 242—43) og Madvig (Sp. 269—70). Krieger var ganske af A.s Mening (Sp. 446). ⁴⁴⁾ Sml. A.s Ord i Landstinget 19. Dec. 1862: »Udenrigsministeren kan jo ikke engang træde ind i denne Sal, hvorledes skulde vi da kunne forhandle om Rigets Anliggender ligeoverfor Udlandet« (L. T. 1862—63, Sp. 1329, ovf. S. 170). A. krævede stedse denne Forskel i Rigsraadets og Rigsdagens Myndighed nøje overholdt. ⁴⁵⁾ Saaledes som H. N. Clausen og H. Hage udtaler i næstsiste Passus af Adressen. (R. R. T. 1863, I, Anh. A. Sp. 475). ⁴⁶⁾ Ved 2. Beh. i Landstinget af et beslægtet Adresseforslag 20. Jan. 1863. (L. T. 1862—63, Sp. 1577—78, Anh. A, Sp. 1695—96). ⁴⁷⁾ Hall, Sp. 436—37, gentaget af Lehmann Sp. 468—69. ⁴⁸⁾ Adresseforslagets sidste Afsnit (Anh. A, Sp. 479). ⁴⁹⁾ U. A. Holstein: »ved det danske Rige kan der efter min Mening ikke forstaaes Andet end det danske Monarki« (Sp. 226).

Side 219—30. ¹⁾ R. R. T. 1863, II, Till. A., Sp. 1—32. — Om Tilblivelsen af Forfatningen af 18. November 1863 se N. N. II, S. 715—42, 763—87, 871—87, og »A. & F. F.«, S. 170—298. — Loven, der 13. Nov. 1863 vedtoges med 40 St. mod 16, hvoriblandt Andræ (R. R. T. 1863, II, Sp. 1329—30), og stadfæstedes af Christian IX 18. Nov. 1863, er trykt i D. T. 1863, S. 949—60, L. S.

1863, S. 372—82. ²⁾ R. R. T. 1862, Anh. A, S. 5—10; sml. S. 177, N. 1. ³⁾ R. R. T. 1862, Sp. 1153—76; sml. ovf. 3. 177—99. ⁴⁾ Nl. § 1, hvorved Census for de umiddelbare Valg nedsattes til det halve. Sml. ovf. S. 177, N. 1. ⁵⁾ Udkastets § 20, R. R. T. 1863, II, Anh. A, Sp. 9. ⁶⁾ Udkastets § 57: »Saasart Rigsraadets ordentlige Samling er aabnet, forelægger Regjeringen hvert af Thingene en samlet Oversigt over samtlige Fællesindtægter og Fællesudgifter for den kommende Finantsperiode, i Henhold til Normalbudgettet og Forslaget til Tillægslove. Tillægslovene kunne forelægges saavel for Landstinget som for Folkethinget, og skulle fordeles imellem dem i et saavidt muligt ligeligt Forhold.« (R. R. T. 1863, II, Anh. A, Sp. 23). ⁷⁾ Gr. L. 5. Juni 1849, § 52. ⁸⁾ I Sverige udkrævedes ifølge Regeringsformen af 1809 og Rigsdagsanordningen af 1810 alle 4 Stænders Samtykke ved Grundlovsændringer o. lign.; i Almindelighed behøvedes kun 3 Stænders Samtykke. Uopsættelige Sager, især Bevillingsspørgsmaal, afgjordes, hvis der ikke kunde opnaaes Enighed, ved simpelt Flertal i Fællesudvalg af alle 4 Stænder. (Berlin: »Forfatningsudviklingen«, S. 86—87). En lignende Fællesafstemning findes i den svenske Tokammerforfatning af 1866. (Berlin, sst. S. 92—93. Sml. W. Uppström: »Sveriges Grundlagar och konstitutionella Stadgar«, Stockholm 1906). ⁹⁾ Udkastets § 59: »Statsregnskabets endelige Afslutning skeer ved Lov. Forslaget til denne forelægges først i Folkethinget. . . .« (R. R. T. 1863, II, Anh. A, Sp. 23). ¹⁰⁾ Udkastets § 60, 2. Stykke: »Beslutningen [om Afholdelsen af ubevilgede Udgifter, naar Rigsraadet ikke er samlet] skal forelægges for Folkethinget i den første derpaa følgende Samling, og afgjør samme, hvorvidt noget Ansvar skal gjøres gjældende for Rigsretten mod de Ministre, som have medunderskrevet Beslutningen« (sst. Sp. 25). ¹¹⁾ Se Konseilspræsident Halls Forelæggelsestale, R. R. T. 1863, II, Sp. 15—16. ¹²⁾ Ifølge dettes § 62 skulde Rigsretten bestaa af 12 Medlemmer, 6 valgte af Landstinget, 4 af Højesteret og 2 af Appellationsretten i Slesvig. (Anh. A, Sp. 25). I den vedtagne Lov (§ 60, D. T. 1863, S. 958) er dette ændret, idet Rigsretten bestaar af det samlede Landsting + 6 Medlemmer af Højesteret og 3 Medlemmer af Slesvigs Appellationsret. ¹³⁾ I denne Overbevisning var A. blevet meget bestyrket ved Rigsrettens Frifindelsesdom over Ministeriet Ørsted 28. Febr. 1856. Om denne Dom udtalte han, at den »undergravede al Retsbevidsthed og var meget fordærlig i constitutionel Henseende«. (Dagb. I, S. 163). Jfr. i øvrigt Troels G. Jørgensen: »Rigsretsdommen af 1856 og Højesteret«, »Tilskueren« 1931, S. 21—35. ¹⁴⁾ Ved Udkastets § 21, der var enslydende med Junigrundlovens § 35, indførtes til Rigsraadets Folketing almindelig Valgret for alle selvstændige Mænd over 30 Aar. (R. R. T. 1863, II, Anh. A, Sp. 9). ¹⁵⁾ Ifølge Forf. 2. Okt. 1855 indtraadte Valgretten med 25 Aars Alderen, og denne Udvidelse af den skyldtes udelukkende Andræ, hvis første skizzerede Udkast til Valgretsbestemmelser i Fællesforfatningen lyder: »En foreløbig Valglov skal indeholde . . . med Hensyn til de direkte Valg: de samme Betingelser som for Valgbarhed [. . . fyldt sit 25de Aar«], medens P. G. Bang i sit Udkast henstillede at følge Junigrundlovens Bestemmelser. Ogsaa senere, under Behandlingen af Grundloven af 1866, har A. udtalt sig imod den »besynderlige Begrænsning« af Valgretten til 30 Aars Alderen. (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 480, I, S. 268). ¹⁶⁾ 27. April 1849; sml.

S. 147—48. ¹⁷⁾ Udkastets § 24: »Folkethingets Medlemmer vælges umiddelbart i mindre Valgkredse...« (R. R. T. 1863, II, Anh. A, Sp. 11). ¹⁸⁾ Se herom Torsten Dahl: »Valgskildringer i den engelske Litteratur« (»Acta Jutlandica«, I, 2), Aarhus 1929, eller samme Forfatters Artikel: »Valgkamp i England i gamle Dage«, »Aarhus Amtstidende«, 20. Okt. 1931. Jfr. i øvrigt ovf. S. 34. ¹⁹⁾ Om Forholdstalsvalgmaaden se Afsnit I. Jfr. i øvrigt »A. & F. V.« I, S. 17—18. En lignende Tankegang udtaler A. 25. Febr. 1854 (L. T. 1853—54, Sp. 1854, nedf. II, S. 393). Den i samme Tale (sst., Sp. 1851) omtalte »proportionale Valgret« har intet med Forholdstalsvalgmaaden at gøre, men bruges som Betegnelse for en Valgret, der er afhængig af Vælgernes forskellige Ejendomsbesiddelse. ²⁰⁾ Baade A.s Præmisser og Konklusion tiltrædes senere fuldt ud og med megen Styrke af Algreen-Ussing. (R. R. T. 1863, II, Sp. 1253—54). ²¹⁾ R. R. T. 1863, II, Till. A. Sp. 7 og 9. ²²⁾ Jfr. R. R. T. 1863, I, Sp. 487—507, spec. 493 ff., ovf. S. 205 ff. A. havde i øvrigt allerede 1862 været inde paa en beslægtet Tankegang; se R. R. T. 1862, Sp. 1172 ff., ovf. S. 196 ff. Sml. ogsaa A.s Tale om Indfødsretsloven R. R. T. 1863, I, Sp. 343—49. ²³⁾ Dette var tidligere blevet drøftet i Rigsraadet (se f. Eks. A.s Udtalelser 6. Maj 1863, R. R. T. 1863, I, Sp. 347—48) som »en nødvendig Følge af Systemet«, men er ikke direkte udtalt i Udkastet til Novemberforfatningen. ²⁴⁾ Indtil en endelig Ordning af Forholdet mellem Danmark-Slesvig paa den ene Side og Holsten-Lauenborg paa den anden var truffet, skulle der gælde et dobbelt System af Bestemmelser om Lovgivning og Bevillingsspørgsmaal. Se nærmere R. R. T. 1863, II, Anh. A, Sp. 27—31. ²⁵⁾ Amtsforsvalter Laurids Skau (1817—64), kongevalgt Medlem for Slesvig, sønderjydske Fører, Flors Ven og Talerør (P. Lauridsen: »Da Sønderjylland vaagnede«, IV, VI, VIII; H. T., 9. R., II; sst., III, især S. 226—30). Se R. R. T. 1863, II, Sp. 62—72, spec. Sp. 71. — Mod Skau og H. A. Krüger, der 6. Nov. 1863 hævdede, at Slesvig økonomisk var blevet prægraveret lige over for Kongeriget, vendte A. sig meget bestemt (Sp. 993—1001; jfr. S. 41 og 80).

Side 231—45. ¹⁾ Refereres umiddelbart efter (R. R. T. 1863, II, Sp. 589 og 591). Forslaget forkastedes med 35 St. mod 7 (Sp. 902). ²⁾ Krieger, Sp. 703. ³⁾ Hall, Sp. 745—63, 763—64. ⁴⁾ Saaledes overalt i Tidenden, f. Eks. Sp. 589, 831, 833, hvorimod Udvalgets Ændringsforslag til § 26 i Till. B, Sp. 97 er angivet som 26 a, b, c. ⁵⁾ Krieger, Sp. 703. ⁶⁾ Udkastets § 20. (Till. A, Sp. 9). ⁷⁾ Jfr. Till. B, Sp. 97, og Tidenden, Sp. 591. Forslaget bortfaldt med selve Hovedforslaget (Sp. 901—02). ⁸⁾ Hall, Sp. 753. ⁹⁾ Efter Regeringsforslaget skulde Landstinget bestaa af de Prinser, der var myndige, og af 75 valgte Medlemmer (§ 20), nemlig 40 valgte i Kongeriget og 10 i Slesvig (§ 25), samt 19 kongevalgte fra Kongeriget og 6 fra Slesvig (§ 26. Se Till. A, Sp. 9 og 11). Udvalgsflertallet udskød Prinserne og ændrede Tallene til henholdsvis 51 — hvortil kom Færøerne som Nr. 52 — og 13, 12 og 6 (Till. B, Sp. 93 og 97). ¹⁰⁾ Sml. den II, S. 22—30 gengivne Tale, spec. S. 26 f. ¹¹⁾ Jfr. N. 9. A. har oftere hævdet Unødvendigheden af et særligt Landstingsmandat for Færøerne. Sml. bl. a. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 489—90, nedf. S. 277—78. ¹²⁾ F. Eks. af Appellationsraad C. J. H. B. Juel (Sp. 677 f., 683 f., 689—91), J. A. Hansen (Sp. 711—16, 774—76) og Hall (Sp. 746—49). ¹³⁾ Der sigtes til Frederik VII's Udsagn ved Tropperevyen paa Lerbæk Mark 18. Sept. 1848. Jfr. Flemming

Dahl: »Frederik VII«, »Frem«, 1927, S. 326). ¹⁴) Ved den under 26. Juli 1854 udkomne »Forordning om det danske Monarkies Forfatning for dets Fællelsanliggende« (L. S. 1854, S. 587—92; D. T. 1854, S. 617—21) oktrojerede Kongen et Rigsraad (med $\frac{2}{3}$ (o: 20) kongevalgte Medlemmer) med besluttende Myndighed m. H. t. Skattelove og Forandringer i Forfatningen, men i øvrigt kun raadgivende. Om A.s milde Dom om denne Forfatning se R. R. T. 1859, Sp. 1839—40. ¹⁵) Nl. ved Forf. 2. Okt. 1855. ¹⁶) Nl. Lehmann og Monrad (H. T., 9. R., V, S. 447—85). ¹⁷) Krieger var Hovedordfører for Grundlovsudvalget, nl. for Udkastets Afsnit 1—6 og 8 (N. N. I, S. 409). ¹⁸) Hall, som var Ordfører for 7. Afsnit, der omhandlede Borgernes personlige Rettigheder. (N. N. I, S. 414). ¹⁹) Om Februar- og Martsrevolutionerne 1848 henvises til »Folkenes Historie«, Bd. VII, eller Ch. Seignobos: »Histoire Politique de L'Europe Contemporaine 1814—1914«, 2. Udg., Paris 1924. ²⁰) Et Hovedpunkt i A.s politiske System, hvortil han oftere vender tilbage. Sml. allerede A.s Ændringsforslag paa Rigsforsamlingen (ovf. S. 140—45) og f. Eks. de S. 256 og 268 genvivne Ytringer. ²¹) F. Eks. af J. A. Hansen (Sp. 713, 774, 776) — der imidlertid mødte Indsigelse fra Mourier (Sp. 792) og C. P. R. Ingerslev (Sp. 795—96) — samt af H. R. Carlsen (Sp. 811). ²²) Ved Grundlovsbestemmelsen af 29. Aug. 1855, Fællesforfatningen af 2. Okt. 1855 og Kundgørelsen af s. D. (D. T. 1855, S. 697—99, 777—88, ovf. S. 3—15). ²³) Sml. bl. a. A.s Udtalelser 13. Dec. 1864 (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 288—89, nedf. S. 257) og 16. April 1866 (R. R. T. 1866, L. T., Sp. 640—41). ²⁴) Hertugdømmerne og deres Stændersforsamlinger. ²⁵) o: Rigsraadet. ²⁶) o: Folketinget. ²⁷) Navnlig J. A. Hansen, Sp. 713. ²⁸) Se f. Eks. Gaardfæster J. Jensens og Tschernings Udtalelser (Sp. 720 og 722). ²⁹) Tscherning indvender spydigt, at Ministerierne kan lade større Udgifter afholde i Kraft af den finansielle Provisorieparagraf i Forf. 2. Okt. 1855. Sml. i øvrigt ovf., S. 10, D. T. 1855, S. 784. ³⁰) Nl. fra Udkastet til Junigrundloven. Sml. ovf. S. 135. ³¹) og ³²) Alle stillede af Udvalgsflertallet: Blixen-Finecke, J. A. Hansen, H. A. Krüger, L. Skau og Tscherning (R. R. T. 1863, II, Till. B, Sp. 93 og 95). ³³) A. har oftere udtalt sig imod dem, især under Debatter om Lønspergsmaal. Sml. II, S. 292—93. ³⁴) En Yndlingssætning hos Andræ. Sml. f. Eks. R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 501, nedf. S. 290, samt Sp. 700—01. ³⁵) Jfr. Valgbarhedsbestemmelserne til Junigrundlovens Landsting (§ 40). ³⁶) I Udkastets § 33: »Rigsraadets Medlemmer erholde et dagligt Vederlag« (Till. A, Sp. 15) foreslog Alfr. Hage og Holstein-Holsteinborg at ændre »Rigsraadets« til »Folkethingets« (R. R. T. 1863, II, Sp. 593); men dette Forslag forkastedes med 31 St. mod 11 (Sp. 898). Om A.s Syn paa Diætspergsmaalet se R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 698—700, »A. & F. F.«, S. 351—54. ³⁷) Nl. 500 Rd.; jfr. § 36 (D. T. 1855, S. 782, ovf. S. 8), der her følger Frd. 26. Juli 1854, § 15 (D. T. 1854, S. 619). ³⁸) Krieger havde udtalt sin personlige Sympati for, men Udvalgsflertallets og Regeringens Modstand mod Forslaget (R. R. T. 1863, II, Sp. 704—06), og Hall henholdt sig i det store og hele til Ordføreren (Sp. 762). Det tiltraadtes af J. C. Jacobsen (Sp. 742), hvorimod H. A. Krüger gik imod det (Sp. 807). ³⁹) Brygger J. C. Jacobsen var kongevalgt Medlem af Rigsraadet fra 1863. ⁴⁰) R. R. T. 1863, II, Sp. 589, forelagt af Jacobsen Sp. 739—41, men forkastet med 34 St. mod 15 (Sp.

902). ⁴¹⁾ Krieger, Sp. 700. ⁴²⁾ Hall, Sp. 753. ⁴³⁾ Foreslaet af Blixen-Finecke, J. A. Hansen, H. A. Krüger og Tscherning (Till. B., Sp. 91), men forkastedes med 39 St. mod 12 (Tidenden, Sp. 895). Sml. i øvrigt S. 78, N. 23.

Side 245—50. ¹⁾ I Adressen (R. R. T. 1864, Till. A, Sp. 129—30), der foresloges af Estrup, J. C. Jacobsen, Chr. Jensen jun., Mourier og Rosenørn-Lehn, udtales: 1) At Krigen er blevet Kongen »paanødt, uagtet De havde gjort Alt, hvad der stod i Deres Magt, for at undgaae den.« 2) Tvunget til at »bringe Offre for at gjenvinde Freden, har Deres Majestæt hellere villet opgive noget af Kronens Ret, end indvilge i et Slesvig-Holsteen, hvorved det danske Folks Ret endnu mere vilde krænkes. Dette er os en Borgen for, at Formaalet for enhver fremtidig Underhandling vil være en af Tydskland uafhængig fri Statstilværelse.« Dertil tilsiger Landstinget D. M. al mulig Understøttelse. — Adressen var tænkt som Tingets Svar paa Trontalen 12. Juli 1864 (R. R. T. 1864, L. T., Sp. 179—81) efter Dannelsen af Ministeriet Bluhme 11. Juli 1864. ²⁾ F. Eks. i Landstinget 19. Dec. 1862 (L. T. 1862—63, Sp. 1328—30) og 20. Jan. 1863 (sst., Sp. 1569—84, spec. 1577—78). ³⁾ Under 12. Juli 1864 havde Bluhme meddelt Bismarck og Rechberg, at Danmark ønskede Vaabenstilstand og Fred, samt underrettet de tyske Stormagter om Ministerskiftet. (N. N. II, S. 1410—11). ⁴⁾ Jfr. N. 1, Pkt. 1. — Ministeriet Monrad (fra 31. Dec. 1863) afløstes 11. Juli 1864 af Ministeriet Bluhme II (til 6. Nov. 1865), hvori Udenrigsminister B. selv, Finansminister David, Indenrigsminister F. F. Tillisch og Krigsminister C. F. Hansen var de politisk toneangivende. ⁵⁾ Idet Monrads Ministerium, der nærmest maa karakteriseres som nationalliberal, havde maattet vige Pladsen for de konservative Helstatsmænd. Jfr. den af Tillisch holdte Trontale (Sp. 180), N. N. II, S. 1403—05 og ovf. N. 4. ⁶⁾ Sp. 219—20. ⁷⁾ Bluhme, Sp. 209—12. ⁸⁾ Ang. den storpolitiske Betydning af Forf. 18. Nov. 1863 henvises til N. N. II, S. 871—1024. ⁹⁾ Idet Fællesforfatningen ikke kunde gennemføres i det af Fjenden besatte Hertugdømme Slesvig. ¹⁰⁾ I Mødet 7. Juli 1864 vedtog Landstinget eenstemmig at afbryde 1. Beh. af Forslaget om nye Statslaan og viderebehandle dem i et Udvalg, bestaaende af samtlige Medlemmer (Sp. 156). ¹¹⁾ Sml. N. 1, Pkt. 2. ¹²⁾ Om Skandinavismen har A. endvidere udtalt sig i 3 Breve til Krieger under Londonerkonferencen, nl. 3. Maj, 17. Maj og 13. Juni 1864 (»Brevvexl.«, S. 22, 33—34 og 47), i Rigsraadets Landsting 15. Aug. 1864 (Sp. 575—80, nedf. S. 250—56) og i Rigsdagens Landsting 7. Juni 1867 (L. T. 1866—67, Sp. 4209—10, II, S. 327). — Andræs Hovedsynspunkter var: »I en vis Betydning, naturligvis den gode, er jeg jo oprigtig Skandinav. Men det er min *inderligste og urokkeligste* Overbeviisning, at enhver nærmere *Forbindelse i dette Øieblik* vilde være en Forbandelse for Ideens fornuftige Gjennemførelse.« (»Brevvexl.« S. 22). Sml. i øvrigt S. 254—55. ¹³⁾ Jfr. ovf. S. 163, N. 4. ¹⁴⁾ Denne Udtalelse fremkaldte et Angreb fra Lehmann (Sp. 565) og et Tilsvaer fra A. (Sp. 576—77); sml. S. 252. Jfr. i øvrigt Brev til Krieger 3. Maj 1864: »Tag Delingen med Grændsen tæt syd for Flensborg, men med Fastholdelse af *Eideren* og af *Kongeaen* og med fælleds *Udenrigsm[inisterium]*, *Armee* og *Flaade*. En Heelstatsforsamling maa der være, men dens Myndighed er temmelig ligegyldig for den første Tid.« (»Brevvexl.«, S. 23). ¹⁵⁾ Lehmann,

Sp. 212—20, især Sp. 220. ¹⁶⁾ Se herom N. N. I, S. 259—64 og 320—24, samt Madvig i H. T., 5. R., IV, S. 316—74, især S. 320, 373—74. A.s Svoger H. E. Schack tog i Ugebladet »1848« (S. 23 og 32) til Orde for »det ene Rigtige: et Danmark til Danskhedens Grændse, forenet med de tyske Provindser ved en ren Personal-Union«. Om A.s Standpunkt i Notabelforsamlingen 1851 se S. 19. Sml. i øvrigt S. 194, N. 55, og Dagb. I, S. 29, 179—85. ¹⁷⁾ Sml. ovf. N. 14 og »Brevvexl.«, S. 8—11, 23, 31—32, 47, 53—56, 63—64. ¹⁸⁾ A.s Forslag om, at 1. Beh. skulde afbrydes og Sagen henvises til det S. 247, N. 10 omtalte store Udvalg (Sp. 290), forkastedes med 33 St. mod 20 (Sp. 291). Imidlertid vedtog Tinget efter Rigsraadets S. 252, N. 12 omtalte Fællesmøde med Regeringen ang. Fredspræliminærerne (1. Aug.) 2. Aug. 1864 eenstemmigt en af Madvig foreslaet Dagsorden, hvorved Adressen, der »ikke længere skjønnes at svare til de foreliggende Forhold«, bortfaldt. (Sp. 419; N. N. II, S. 1376, 1406—08, 1449; jfr. ovf. S. 66, N. 2).

Side 250—56. ¹⁾ Forespørgselen æskede Bluhme's Svar paa, om Regeringen erkendte, I) at Rigsraadets Myndighed »vedbliver at bestaae, uanseet det territoriale Omraade for dets Virksomhed . . . maatte vorde indskrænket«, indtil det selv har medvirket til en ny Forfatning, II) at Kongen ikke uden Raadets Samtykke »kan overtage Regjeringen i noget fra Monarchiet afstaaet Land.« (R. R. T. 1864, L. T., Sp. 457—58, 556—67). Det første Spørgsmaal besvaredes af Bluhme med nej, det andet med et stærkt betinget ja (sst., Sp. 567—68), hvorefter en hidsig Debat begyndte. — Bag Forespørgselen laa Frygten for Afsolutismen og Personalunionen. (Se N. N. II, S. 1456—58). ²⁾ Idet A. her for en Gangs Skyld maatte være enig med Lehmann i hans Hovedraisonnement og uenig med Bluhme. A. var i øvrigt blevet stærkt udfordret af Lehmann, der havde sammenlignet hans Optræden med Archimedes' verdensfjerne Teoretiseren ved Erobringen af Syrakus 212 f. Kr. (sst., Sp. 565). ³⁾ Ved Grundlovsbestemmelsen af 29. Aug. 1855, Kundgørelsen af 2. Okt. 1855 og Forfatningslovene af 2. Okt. 1855 og 18. Nov. 1863. ⁴⁾ Gr. L. 5. Juni 1849, § 100: »Forslag til Forandring i, eller Tillæg til, nærværende Grundlov fremsættes paa en ordentlig Rigsdag. Vedtages den derom fattede Beslutning i uforandret Skikkelse af næste ordentlige Rigsdag, og bifaldes den af Kongen, opløses begge Thingene og almindelige Valg foregaae baade til Folkethinget og til Landstinget. Vedtages Beslutningen 3die Gang af den nye Rigsdag paa en ordentlig eller overordentlig Samling, og stadfæstes den af Kongen, er den Grundlov.« ⁵⁾ Jfr. de 8 midlertidige Bestemmelser (D. T. 1863, S. 958—60), som A. i øvrigt tidligere havde kritiseret stærkt (sml. ovf. S. 230). ⁶⁾ Lehmann, Sp. 561. ⁷⁾ Idet den ejerdanske Bevægelse havde haft sit stærkeste Tilhold i Rigsdagens Folketing blandt de Nationalliberale og — endnu mere — Flertallet af Venstre under J. A. Hansens og Balth. Christensens Førerskab. ⁸⁾ Sml. de ovf. S. 219—45 gengivne Taler og A.s Udsagn nedf. S. 260. ⁹⁾ Lehmann havde ved sine spottende Bemærkninger (Sp. 565) sigtet til A.s Tale 13. Juli 1864 (Sp. 220—25), især Sp. 224, ovf. S. 248). ¹⁰⁾ Ministeriet Monrad (31. Dec. 1863—11. Juli 1864). ¹¹⁾ Ved Konferencens Møde 2. Juni 1864 forbeholdt den danske Regering sig, ifald »den foreløbige og betingelsesvise Opgivelse af denne Stilling ikke fører til en retfærdig og billig Ord-

ning, der er skikket til at træde i Stedet for hin Traktats Bestemmelser,« at vende tilbage til Londonertraktaten af 8. Maj 1852 (N. N. II, S. 1274). Ved denne, der var sluttet mellem de 5 Stormagter, Sverige-Norge og Danmark, var Opretholdelsen af det danske Monarkis Integritet fastslaaet som en europæisk Interesse og en eventuel Overførelse af Arveretten til Huset Lyksborg anerkendt. (N. N. I, S. 743—45; om Londonerkonferencen 20. April—25. Juni 1864 se N. N. II, 1145—1374). ¹²⁾ Lehmann, Sp. 557—58. — Fredspræliminærerne, hvorved Danmark afstod Slesvig, Holsten og Lauenborg til Østrig og Prøjsen, undertegnedes 1. Aug. 1864 og meddeltes Rigsraadets Medlemmer ved et samlet Møde samme Dag Kl. 2. (N. N. II, S. 1443—47). ¹³⁾ Idet Ministeriet Monrad efter A.s Mening maatte kunne have opnaaet, om ikke Monarkiets Bevarelse, saa dog en taalelig Deling af Slesvig. At lade Konferencen sprænges paa Spørgsmaalet om en nordligere eller sydligere Linje, ansaae A. for Vanvid. Sml. dels Talen Sp. 220—25 (spec. ovf. S. 249), dels »Brevvexl.«, passim, dels Krieger, III, S. 107—84. ¹⁴⁾ Lehmann, R. R. T. 1864, L. T., Sp. 563—67. ¹⁵⁾ Om de Mezas Tilbagetog og Afsættelse og Monrads Optræden se N. N. II, S. 1032—36, 1051—77. ¹⁶⁾ Et nyt Angreb paa Monrad og Krigsminister Lundbye, hvem Hovedansvaret paaahviler. (Sml. N. N. II, S. 1109—12 og »Brevvexl.«, S. 20). ¹⁷⁾ Sml. A.s stærkt aggressive Udtalelser 16. April 1866 (R. R. T. 1866, L. T., Sp. 671—72; sml. Sp. 830—33). ¹⁸⁾ »A. & F. F.«, S. 216. Sml. 24. April 1866 (R. R. T. 1866, L. T., Sp. 832). ¹⁹⁾ Lehmann, Sp. 563. A. betragtede derimod Tronskiftet 15. Nov. 1863 som »det sidste Held, der blev os til Deel,« idet det kunde have medført, at Novemberforfatningen ikke blev stadfæstet. Jfr. i øvrigt Sp. 593 og »A. & F. F.«, S. 237—38. ²⁰⁾ Lignende Betragtninger i A.s Breve til Krieger 3. Maj, 17. Maj og 13. Juni 1864 samt i Talen 12. Juli 1864. (Sml. ovf. S. 248, N. 12). Større skandinavisk Sympati spores i Talen i Rigsdagens Landsting 7. Juni 1867 (se nedf. II, S. 327). ²¹⁾ Nl. ved Fredsslutningerne i Brømsebro 1645, Roskilde 1658 og Kiel 1814. ²²⁾ Sverige-Norge. ²³⁾ A. hævder 13. Juni over for Krieger, at en »fornuftig Militærgrændse« for et — ham inderlig imod — »svensk-skandinavisk« Fædreland »findes ikke, før man kommer til Lille-Belt, hvilket Brødrene »Hinsidan Sundet« ganske sikkert forlængst have bemærket.« (»Brevvexl.«, S. 47; sml. S. 33—34).

Side 256—58. ¹⁾ Till. A, Sp. 65—68. Forslaget omfattede de ved Afstaaelsen af Slesvig strængt nødvendige Indskrænkninger og Ændringer i Novemberforfatningen. — M. H. t. Forfatningskampen 1864—66 se Kommentarerne til A.s efterfølgende Hovedtale. — Af nærværende, meget betydelige Indlæg (Sp. 281—94) tillader Pladsen kun at gengive tre karakteristiske Brudstykker. ²⁾ Nl., at Rigsraadet skubbes til Side, og Junigrundlovens Rigsdag gindsættes i sin fulde Magtfulde. I øvrigt ønskede ogsaa A. Ro og Enighed efter den ulykkelige Krig (Sp. 285). ³⁾ A. var alt andet end begejstret for Novemberforfatningen, men fastholdt med Styrke, at denne stadig bestod (Sp. 130 ff., spec. 131), og støttedes heri af Lehmann (Sp. 146 f.), hvorimod Tscherning ironiserede over, at A. var saa ivrig for at »blæse Liv i Rigsraadets døde Krop« (Sp. 107). — Ogsaa her hævder A. meget energisk, at Rigsraadets eget Samtykke til Ophævelsen af det er absolut nødvendigt, og

hans Indflydelse hos David bidrog i høj Grad til, at Regeringen sluttede sig til dette Standpunkt. (Sml. nedf. S. 258, N. 1.). I Rigsraadets Folketing erklærede David, at Rigsdagen og Rigsraadet var lige lovlige Myndigheder, men at man af praktiske Grunde var gaaet først til Rigsraadet (R. R. T. 1864—65, F. T., Sp. 1539). ⁴⁾ A. polemiserer (Sp. 288—89) imod den — først af J. A. Hansen (R. R. T. 1863, II, Sp. 713) fremsatte — gammelkendte Udtalelse, at der aldrig er udgaaet nogen fordærvelig Lov fra Rigsdagen. Grunden hertil søger A. i de følgende Betragtninger. (Sml. R. R. T. 1863, II, Sp. 838—40, ovf. S. 238—40). ⁵⁾ Nl. Rigsraadet. ⁶⁾ En af A. ofte gentaget Paa-stand (sml. S. 76—77, 299). ⁷⁾ Disse Betragtninger billiges af Lehmann (Sp. 371—72) og omtales af Fønnesbech (Sp. 393). ⁸⁾ Læs: *Rigsdagens Folketing*.

Side 258—91. ¹⁾ Efter Afstaaelsen af Hertugdømmerne ved Freden i Wien 30. Okt. 1864 var Opretholdelsen af baade Rigsraad og Rigsdag blevet unødvendig. Fra Bondevennernes Side krævede man — bl. a. under Henvi- sning til »Forbeholdet« af 1855 (jfr. ovf. S. 170—76) — en ligefrem Ophævelse af Rigsraadet og Genindførelse af Junigrundloven. Derimod fordrede det nationallib- rale Centrum, der frygtede den lige og almindelige Valgrets Enehæredømme ogsaa i det kommende Landsting, men samtidig nærede Mistillid til Regerin- gens Hensigter, en Sammensmæltning af Rigsraad og Rigsdag. Efter langvarig Vaklen bestemte det konservative Ministerium Bluhme — med den af Andræ stærkt paavirkede David som drivende Kraft — sig for et Forlig med de Na- tionalliberale; men dets Grundlovsforslag (Till. A, Sp. 107—24), der i det store og hele forenede Junigrundlovens Folketing med Novemberforfatningens Landsting (dog med Forhøjelse af Indtægtsstatus fra 1200 til 2000 Rd.), led Skibbrud. (N. N. II, S. 1536—1667). ²⁾ Nl.: »... saa have Vi nu — dog med Forbehold af, at Ordningen af Alt, hvad der vedkommer Hertugdømmet Sles- vigs Stilling beroer indtil Freden er afsluttet — vedtaget efterfølgende Dan- mark Riges Grundlov, ...« (L. S. 1849, S. 253—54, D. T. 1849, S. 489). ³⁾ Se A. W. Moltke's Udtalelser i Trontalen 23. Okt. 1848 (G. R. F., Sp. 7). Jfr. Debatten om Kriegers Forslag om Udsættelse af Grundlovsforhandlingerne, indtil Slesvigernes Repræsentanter kunde tage Del i dem, hvilket dog for- kastedes med 100 St. mod 47 (sst., Sp. 81, 220—51; N. N. I, S. 401—02). ⁴⁾ Sml. S. 194, N. 55. ⁵⁾ Jfr. S. 163, N. 4. ⁶⁾ Nl. den oktrojerede, strængt monar- kiske Helstatsforfatning, som Ministeriet Ørsted gennemtvang uden om Rigs- dagen. Sml. S. 236, N. 14. ⁷⁾ Jfr. S. 155, N. 1. ⁸⁾ Ved denne sattes Fællesforfat- ningen ud af Kraft for Holstens og Lauenborgs Vedkommende. Sml. S. 187, N. 35. ⁹⁾ Nl. det af Lehmann udarbejdede Forfatningsforslag — en Forløber for Novemberforfatningen —, som »Andræ dræbte«. Jfr. S. 199, N. 59. ¹⁰⁾ Om Holstens Udsondring. Sml. S. 199, N. 1. ¹¹⁾ A. sigter navnlig til sine egne — ovf. S. 219—45 og II, S. 22—30 — gengivne Taler imod Novemberforfatnin- gen, idet han samtidig ironisk spiller paa Trontalens Udtryk (R. R. T. 1863, Sp. 6; N. N. II, S. 718—34). ¹²⁾ A.s Fremsyn fornægter sig heller ikke her; Grund- loven af 28. Juli 1866 bestod indtil 5. Juni 1915. ¹³⁾ Se f. Eks. Sp. 371 og 393. Sml. nedf. N. 21. ¹⁴⁾ C. N. David var Finansminister fra 11. Juni 1864 til 6. Nov. 1865 og ledede paa Regeringens Vegne Grundlovsforhandlingerne med Rigsraadet (se f. Eks. Sp. 298; N. N. II, S. 1558—65, 1591—95). ¹⁵⁾ Ved 2. Beh. af

Forslaget til Novemberforfatningen 9. Nov. 1863. (R. R. T. 1863, II, Sp. 1215).¹⁰⁾ Sml. Davids Ord: »Regjeringen er en Modstander af *al* Absolutisme, saavel af den kofteklædte som af den purpurklædte . . . .« (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 66). Jeg troer . . . ., at Absolutismen under hvilkensomhelst Form er forkastelig og allermeest under Frihedens Kaabe. Den purpurklædte Absolutist vender Alles Øine paa sig, ogsaa disse Mistænksomhedens Øine, medens den vadmæklædte Absolutist gaar beskyttet og priist som en Frihedens Helt omkring mellem Folket. Det er den store Forskjel, der gjør den Sidste farligere end den Første.« (Sst., Sp. 67, N. N. II, S. 1563—64).¹⁷⁾ § 19: »Kongen sammenkalder en ordentlig Rigsdag hvert andet Aar. . . . (R. R. T. 1864—65, Till. A, Sp. 110).¹⁸⁾ Nl. Kongerigets særlige Anliggender, der behandles af aarlig sammentrædende Rigsdage.¹⁹⁾ I Marts 1864 (N. N. II, S. 1559).²⁰⁾ De kongevalgtes Funktionstid var 12 Aar (Forf. 18. Nov. 1863, § 26), de valgte Medlemmers 8, med Halvdelens Afgang hvert fjerde Aar (§ 25).²¹⁾ Saaledes Finansminister David i Rigsraadets Folketing 30. Nov. 1864 (R. R. T. 1864—65, F. T., Sp. 191, i dets Landsting Lehmann (R. R. T. 1864—65, L. T., Sp. 371), C. A. Fønnesbech (sst., Sp. 393) og — men delvis polemisk — Madvig (Sp. 459).²²⁾ Ved aabent Brev af 4. Nov. 1864 var Rigsdagens Møder udsat til 9. Jan. 1865. (F. T. 1864—65, Sp. 1079).²³⁾ Ved Stænderanordningerne 28. Maj 1831 og 15. Maj 1834, Udviklingen i Stænderforsamlingerne 1835—48 og Frederik VII's Frasigelse af Enevoldsmagten ved Reskriptet af 28. Jan. 1848.²⁴⁾ Den franske Forfatning af 14. Sept. 1791 indledes med Erklæringen om Menneskerettighederne fra 20.—26. Aug. 1789, og derefter fulgte Fastslaaelsen af Borgernes personlige Friheder og Rettigheder, hvoriblandt Lighed for Loven. (F. H., VI, S. 455; jfr. S. 430—33).²⁵⁾ Kun »aktive Borgere«, der havde betalt en direkte Skat, som svarede til tre Dages Dagløn, fik Valgret. Sieyès betegnede Skatteyderne som »de virkelige Aktionærer i den store Samfundshusholdning«. (F. H., VI, S. 452).²⁶⁾ Ved »Code Napoléon ou Code Civil des Français« af 21. Marts 1804. (Hans Jensen: »Napoleon den Store«, S. 178—81).²⁷⁾ Et nyt Angreb paa den høje Valgretsalder, som A. vilde have nedsat til 25 Aar ligesom i Forf. 2. Okt. 1855. Sml. ovf. S. 227.²⁸⁾ A.s Uvilje mod den almindelige Valgrets Eneraad gaar helt tilbage til Rigsforsamlingen 1848—49. Sml. S. 144—45.²⁹⁾ De besluttende Stænderforsamlinger for Slesvig og Holsten, der — i Henhold til Aftalerne med de tyske Stormagter 1851—52 og Kundgørelsen af 28. Jan. 1852 — oprettedes ved Forordningerne af 15. Febr. og 11. Juni 1854, sammensattes ved privilegeret Valgret, baseret paa Grundbesiddelse (D. T. 1854, S. 158 f., 519 f. Jfr. ovf. S. 163, N. 4).³⁰⁾ Nl. ved Sammensætningen af Rigsraadet i Forf. 2. Okt. 1855. Jfr. ovf. S. 7.³¹⁾ F. Eks. 4. Nov. 1863. (R. R. T. 1863, II, Sp. 840, ovf. S. 240).³²⁾ Jfr. de i Afsnit IV gengivne Taler om finansielle Forhold, især S. 68—71.³³⁾ David, Sp. 424.³⁴⁾ Nl. som den direkte Anledning til Krigen 1864 og Tabet af Hertugdømmerne.³⁵⁾ Nl. saaledes, at Rigsraadets Folketing — ligesom Junigrundlovens — skulde vælges ved lige og almindelig Valgret, dets Landsting — ligesom Rigsraadet af 2. Okt. 1855 — ved privilegeret, baseret paa en Skattencensus paa 200 Rd. eller en Indtægtscensus paa 1200 (D. T. 1863, S. 952).³⁶⁾ Se A.s store Tale 2. Okt. 1863 (R. R. T. 1863, II, Sp. 77—78, ovf. S. 219—30).³⁷⁾ Sst., Sp. 838, ovf. S. 238.